

SAVAŞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ

100. Yılında

1. Dünya Savaşı ve Mirası

BİLDİRİLER

Editörler:

Halil Çetin & Lokman Erdemir

1.
cilt

SAVAŞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ

100. Yılında

1. Dünya Savaşı ve Mirası

6-8 Kasım 2014

BİLDİRİLER

Çanakkale Valiliği

Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslar arası Kongresi
100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası

Bildiriler
1. Cilt

ISBN: 978-605-149-550-7

Editörler:

Halil Çetin & Lokman Erdemir

Fotoğraflar:

Grafik Tasarım:

Timuçin Unan + Crew

Renk Ayrımı ve Baskı:

Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.
Hamidiye Mh., Soğuksu Caddesi No:3, 34408 Kağıthane / İstanbul
Tel: 0212 294 10 00
kitap@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015

Destekleyenler:

TÜRK TARİH
KURUMU

GENEL KURMAY BSK.
ATAŞE DAİRE BSK.

BASBAKANLIK
DEVLET ARS. GEN. MÜD.
OSMANLI ARS. DAİRE BSK.

ÇANAKKALE
BELEDİYESİ

TRAKYA
ÜNİVERSİTESİ

NAMIK KEMAL
ÜNİVERSİTESİ

KIRKLARELİ
ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK VE ÇANAKKALE
SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

SAVAŞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ

100

Yılında

1. Dünya Savaşı ve Mirası

6-8 Kasım 2014

BİLDİRİLER

Editörler:

Halil Çetin & Lokman Erdemir

1.
cilt

İÇİNDEKİLER

KONGRE KURULLARI	7
SUNUŞ	9
AÇILIŞ KONUŞMALARİ.....	13
Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı Doç. Dr. Halil ÇETİN'in Açılış Konuşması	15
ÇOMÜ Rektörü Prof. Dr. Sedat LAÇİNER'in Açılış Konuşması	16
Çanakkale Valisi Ahmet ÇINAR'ın Açılış Konuşması	19
BİLDİRİLER	22
KÜRESELLEŞEN SAVAŞ	25
H. Bayram Soy Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'ni Parçalamak İçin mi Yapıldı? Savaşın Çıkış Sebeplerine Osmanlı Devleti Bağlamında Yeniden Bir Bakış.....	27
Bill Nasson The Union of South Africa, a Greater South Africa, and Turkey in the Great War	43
Burak Samih Gülboy İngiltere ile Almanya Arasındaki Donanma Rekabeti ve Büyük Güç Olma Paradoksu	51
BALKANLAR.....	91
Ayşe Eryaman Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı Müttefik Olarak Kendi Safına Çekme Girişimleri	93
Bülent Yıldırım I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'daki Ermeni Propagandası	121
Redžep Škrijelj (Recep Şükriyel) Osmanlı Ordusuna Sancak'tan Boşnak "Curumliye" Gönüllü Katılımları (1916-1918).....	135

ÇANAKKALE CEPHESİ 149

Abdullah Taha İmamoğlu

I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri 151

Abide Doğan - Gökçe Ulus

I. Dünya Savaşı Yıllarında Talebe Defteri Dergisi'nin Üstlendiği Rol 181

Ahmet Esenkaya

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cephelerindeki Subayların

Memleket Profilleri..... 193

Bülent Durgun

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk-Alman Askeri İlişkileri ve Liman

Von Sanders Heyetinin Görevlendirilmesi 231

Feyza Kurnaz Şahin

Afrika Basınında Çanakkale Savaşları.....245

DOĞU'DA SAVAŞ 281

Ergün Akgedik

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Orta Asya'da Uyguladığı Askere

Alma Siyaseti 283

İbrahim Özçoşar

Şehir ve Savaş: Birinci Dünya Savaşı'nda Diyarbekir 295

Mithat Aydın

Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinde Mustafa Kemal

(Atatürk) 303

Naim Ürkmez

I. Dünya Savaşı'nda İskenderun'un Stratejik Konumu ve İşgali 331

Orhan Avcı

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Türk Askeri 347

Suat Zeyrek

Almanya'nın Hedefleri Açısından Kafkasya Cephesi ve Fevzi Çakmak'ın

Bazı Görüşleri..... 371

Yüksel Nizamoğlu

1918 Yılında 3. Ordu'nun Kafkas Cephesi'ndeki İleri Harekâtı ve
Sonaçları..... 391

Zübeyir Akçe

Bediüzzaman Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri411

ESİRLER, GAZİLER VE ŞEHİTLER445**Ulvi Keser**

Kıbrıs'ta Çanakkale'nin Bilinmeyen Kahramanları; Karakol (Caralos)
Esir Kampı ve Türk Savaş Esirleri447

Ahmet Altıntaş

Osmanlı Esir Kampları ve Çanakkale Savaş Esirleri ile İlgili Bazı
Tespitler485

Mehmet Tütüncü

Malta Türk Şehitliği 501

Mithat Atabay

Galiçya Cephesi'nde Türk Askeri ve Türk Şehitlikleri525

Nurhan Aydın

Sarıkamış Harekâtı'ndan Sonra Nargin Adası'nda Türk Esirleri ve
Yaşadıkları537

Zairova Hanım

Birinci Dünya Savaşı Zamanı Almanya'nın Doğu Siyaseti ve Müslüman
Askeri Esirler557

Lokman ERDEMİR

Bellary Esir Kampında Bir Türk Subayı Mehmet Kadri
(Akova) Efendi..... 561

KONGRE KURULLARI

ONUR KURULU

Ahmet ÇINAR, Çanakkale Valisi

Prof. Dr. Sedat LAÇİNER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yener YÖRÜK, Trakya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ, Kırklareli Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Osman ŞİMŞEK, Namık Kemal Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Halil ÇETİN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. İ. Hakkı ÖZTÜRK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammet ERAT, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Murat YILDIZ, Namık Kemal Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM, Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Lokman ERDEMİR, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Tarık ÖZÇELİK, Kırklareli Üniversitesi

BİLİM KURULU

Adnan SOFUOĞLU, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi

Ahmet ALTINTAŞ, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi

Ali ARSLAN, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

Ali SATAN, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

Cemalettin TAŞKIRAN, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi

Cezmi ERASLAN, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

Edward J. Erickson, Prof. Dr., Marine Corps Üniversitesi, ABD

Enis ŞAHİN, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

H. Bayram SOY, Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi

Halil BAL, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

Haluk SELVİ, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

İsa BLUMİ, Doç. Dr., Georgia State Üniversitesi, ABD

Jenny MACLEOD, Dr., Hull Üniversitesi, İngiltere

Lokman ERDEMİR, Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Muhammet ERAT, Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Mustafa ÇOLAK, Prof. Dr., GOP Üniversitesi

Mustafa SELÇUK, Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi

Nedim İPEK, Prof. Dr., Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Ömer ÇAKIR, Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi

Ramazan GÜLENDAM, Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Sedat LAÇİNER, Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Süleyman BEYOĞLU, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi

Zekeriya Türkmen, Dr. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

SUNUŞ

Savaş, sadece askerlerin bir kavgası değildir. Savaş, devletlerin bir oyunudur aynı zamanda. Geçmişin tarihçileri, bu oyunları yazma konusunda hep marifetliydimler. Orduların cesaretini, askerlerin kahramanlığını o kadar süslü cümlelerle ve uzun uzadıya yazdılar ki ölümün acısını anlatacak yer kalmadı kitaplarının sayfalarında. Efsaneler çoğu zaman barışı değil, kazanılan savaşları övdü. Ölenlerin ağtaları, yiğitlik hikâyelerinin gölgesinde kaldı. Nihayet barış, savaşın bir sonucu gibi anlatıldı hep. Sanki savaşmadan barış olamazmış gibi. Ancak bunun mümkün olabileceğini bugünlerde daha iyi görebiliyoruz. Bu inancımız, savaşın acı yüzünü yakından tanıdıkça daha da artacaktır. İşte bunun için savaş daha çok konuşmalı, yazmalı ve tartışmalıyız.

Habil ile Kabil'den beri günümüze kadar insanoğlunun birbiri ile olan mücadelesi hiç bitmedi. Ancak bunların hiçbiri, toplumların hafızasında I. Dünya Savaşı kadar yer etmedi. Aradan 100. Yıl geçmesine rağmen, hâlâ bu Büyük Harbi tartışmamız gerektiğini anlıyor ve bu yönde çaba sarf ediyoruz. **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi (SATAUK)**, bu çabalara açık bir destektir. Amacı, ülkemizde ve dünyada savaş tarihi üzerine çalışan bilim insanlarını ortak bir platformda buluşturmak ve araştırma sonuçlarını duyurmaktır. Türkiye'de ilk olma özelliği taşıyan kongrenin, Türk ve dünya tarihinde kırılma noktaları oluşturan büyük savaşlara sahne olan Çanakkale'de düzenlenmesi çok anlamlı olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nı bu kadar büyük yapan, dünya tarihine yön vermesi ile ilgilidir. Elbette, bu kadar büyük bir savaşın insan kaybı da o denli büyük olmuştur. Bu savaş, aynı zamanda Türk Tarihi'nde de derin ve kalıcı izler bırakmıştır. I. Dünya Savaşı'nın en kanlı cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi'ndeki muharebelerin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileri bugün dahi hissedilmektedir.

"100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası" teması ile toplanan kongre, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin öncülüğü ve ev sahipliği ile Çanakkale Valiliği'nin himaye ve desteğinde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte kongreye yerel ve ulusal birçok kuruluş katkı sunmuştur. Çanakkale Belediyesi, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi, Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Trakya Üniversiteler Birliği üyesi olan Kırklareli, Tekirdağ ve Trakya Üniversiteleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi ve Türk Tarih Kurumu ve üniversitemiz Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi bunların başında gelmektedir.

4 Kasım 2014 tarihinde Tanıtım Toplantısı yapılan kongrenin Açılış Programı, 6 Kasım 2014 tarihinde ÇOMÜ Terzioğlu Yerleşkesi Troia Kültür Merkezi'nde Çanakkale protokol üyeleri, yerli ve yabancı katılımcılar, öğ-

renciler ve tarih meraklılarının yoğun bir katılımı ile gerçekleşmiştir. Düzenleme Kurulu adına Doç. Dr. Halil ÇETİN, ÇOMÜ Rektörü Prof. Dr. Sedat LAÇİNER ve Çanakkale Valisi Ahmet ÇINAR'ın açılış konuşmalarından sonra İngiltere'den Hull Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Jenny MACLEOD ile İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halil BAL açılış dersleri vermişlerdir. Akabinde "Osmanlı Belgelerinde 1. Dünya Harbi" konulu fotoğraf ve belge sergisinin açılışı Çanakkale Valisi Ahmet ÇINAR'ın kurdeleyi kesmesiyle gerçekleştirilmiştir. Sergi salonunda teşhir edilen belge ve fotoğraflar incelenmesi ile kongrenin sabah programı etkinlikleri son bulmuştur.

6 Kasım 2014 Perşembe günü öğleden sonra kongrenin bilimsel toplantıları Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Troia Kültür Merkezi'nin dört anfisinde eşzamanlı olarak sürdürülmüştür. Sanattan edebiyata, askeri tarihten toplumsal hayata kadar geniş bir konu zenginliği içeren 23 panel şeklinde düzenlenen kongrede yurtiçi ve yurtdışından gelen katılımcılar tarafından toplam 80 bildiri sunulmuştur.

Kongre çerçevesinde hazırlanan sosyal programlar arasında yer alan ve Çanakkale Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanan "Savaş-Tarih-Müzik Konseri" ÇOMÜ Anafartalar Kampüsü S. Demirel Konferans Salonu'nda 6 Kasım 2014 tarihinde icra edilmiştir. Çanakkale İçinde, Havada Bulut Yok ve Yanık Ömer gibi türkülerin seslendirildiği konserde vokalistler Can ELDİR, Filiz KAYA, Mehmet Ali EMİR ve Sedat ÇILGIN sahne almıştır. Bunun yanında 8 Kasım 2014 tarihine TCG NUSRET ile kongre katılımcıları Tarih Yolculuğu gerçekleştirmişlerdir. Gemi komutanı Deniz Yüzbaşı A. Burak KANDAŞ'ın "hoşgeldiniz" hitabı ile başlayan Gelibolu Gezisi, 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi'nin kazanılmasında kilit öneme sahip olan NUSRET'in mayınları döktüğü güzergâhı takip ederek sürdürülmüştür. Mayınlara çarparak batan Irresistible, Bouvet ve Ocean batıkları üzerinden geçilerek Çanakkale Şehitler Abidesi önünde Şehitlere saygı duruşu gerçekleştirilmiştir. Saat 13.00'te Kabatepe Limanı'na gelen TCG NUSRET, ilk grup katılımcılarını bırakıp ikinci grup ile geliş güzergâhını takip ederek Deniz Müzesi Komutanlığı'na ulaşmıştır. Çanakkale'de gerçekleşen kongre, katılımcıların yaşadığı bu "Unutulmaz Tarih Yolculuğu"ndan sonra Eceabat Kaymakamlığı'nın verdiği akşam yemeği ile son bulmuştur.

Roma'nın yıkılışı ve İstanbul'un fethi olaylarında olduğu gibi, bir çağ açıp kapatacak kadar önemli siyasal, toplumsal ve kültürel sonuçları olan savaşlar, komuta kademesinin emirleri doğrultusunda şekillenen cephe faaliyetleri ile sınırlı bir olgu değildir. Savaş, para piyasalarından toplumsal değerlere kadar hayatın hemen her alanını derinden etkileyen olgular bütünüdür. Bu açıdan bakıldığında toplumların savaş tecrübesi, sosyal hafıza ve kimliğin en temel parçasını oluşturur. O halde tarihçiler, insanoğlunun baş-

lattığı, sürdürdüğü ve sonuçlandırdığı bu kapsamlı olgular bütünü, tüm yönleriyle ele almalı ve gelecek kurgusunda bilimsel bulgularını titizlikle değerlendirmelidir.

Elinizdeki kitap, “I. Dünya Savaşı ve Mirası” temasını çeşitli yönleriyle ele alan bildirilerden oluşturmaktadır. Toplam 46 bildirinin yer aldığı kitapta Balkanlar’dan Kafkaslar’a kadar geniş bir coğrafyada savaşın izleri takip edilmiştir. Sanattan diplomasiye kadar zengin bir konu yelpazesi oluşturan bildiriler, yetimlerden esirlere kadar toplumun birçok kesimini de ele almıştır. Özellikle yeni kaynaklar ve problemler üzerinde duran bildiriler, akademik çalışmalara önemli katkı sağlamışlardır. Kongre kurullarını oluşturan bilim insanları ile destekçilere ve katılımcılara şükranlarımızı bir kez daha ifade etmek isteriz. Özellikle Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sedat LAÇİNER ile Çanakkale Valisi Ahmet ÇINAR’ın destek ve himayeleri olmasaydı, bu kongrenin tertip edilmesi mümkün olamazdı. Bildiriler Kitabı’nın yayınlanması da Çanakkale Valiliği’nin bir çabasıdır. Kendilerine minnettarız.

İlgiyle okunması temennisi ile.

Halil Çetin & Lokman Erdemir
Çanakkale 2015, 100. Yıl

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı Doç. Dr. Halil ÇETİN'in Açılış Konuşması

Sayın Valim, Komutanlarım, Belediye Başkanım, Rektörlerim, Protokol Üyeleri; Kıymetli Davetliler ve Öğrenciler;

Kongremize hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Çok seçkin bir dinleyici kitlesine hitap etme ayrıcalığına ve onurunu yaşadığımı öncelikle ifade etmek isterim. Bu bilimsel toplantıda iki gün boyunca insanlık tarihinin en büyük savaşlarından biri olan 1. Dünya Savaşı ve Mirası'nı konuşacak ve tartışacağız.

Savaşların acı bir tecrübe olduğunu, yaşayarak öğrenmek istemeyenler, tarih biliminin bizlere çizdiği gerçekçi tabloları doğru okumak ve yorumlamak mecburiyetindedirler. İşte o zaman barış ve kardeşlik ümitlerimiz daha da yerecek ve beslenecektir. Bu anlamda kongremizin barışa katkı sağlaması en büyük dileğimizdir.

Kongremiz, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin öncülüğü ve ev sahipliği ile Çanakkale Valiliği'nin himayesi ve desteği ile gerçekleşmiştir. Valimiz ve Rektörümüze huzurlarınızda saygı ve şükranlarımı arz ediyorum. Bununla birlikte kongremize, yerel ve ulusal birçok kuruluşumuz da katkı sağlamıştır. Çanakkale Belediyesi, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi, Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Trakya Üniversiteler Birliği üyesi olan Kırklareli, Tekirdağ ve Trakya Üniversiteleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi ve Türk Tarih Kurumu, bunların başında geliyor. Bu kurumların, hemen hepsi aramızda olan çok değerli yöneticilerine ayrı ayrı şükranlarımı sunuyorum. Bilim Kurulu ve Düzenleme Kurulu üyelerimiz ile birlikte genç asistanlarımıza da huzurlarınızda teşekkür etmek isterim. Büyük zahmetler çekerek dünyanın farklı ülkelerinden Çanakkalemize gelen davetli konuşmacılarımız ile ülkemizin hemen her köşesinden kongremize iştirak eden katılımcılarımıza huzurlarınızda şükranlarımı sunuyorum.

Kongremizin bilimsel programı, yurtiçinden 67; yurtdışından 23 katılımının iştiraki ile iki gün sürecektir. Edebiyattan sanata, diplomasiden eğitime kadar geniş bir konu yelpazesi oluşturan bildiriler, 23 panel şeklinde siz kıymetli dinleyicilerin istifadesine sunulmuştur. Kongrenin temel amaçlarından biri olan ve 18 Mart 2015'te yayımlanması planlanan Kongre Bildiri Kitabı, Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı'na armağan edilecektir.

Kongremizin başarılı ve verimli bir şekilde sonuçlanması dileği ile hepinizi saygıyla selamlıyorum.

ÇOMÜ Rektörü Prof. Dr. Sedat LAÇİNER'in Açılış Konuşması

2014 Yılı, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcının 100. yılı. Bu tür yıl dönümleri, böylesine önemli tarihi olayları incelemek, analiz etmek için iyi fırsatlar sunuyor. Bu fırsatların iyi değerlendirilmesi gerekiyor.

Yurt dışında I. Dünya Savaşı'na dönük olarak çok sayıda kongre, sempozyum ve konferansın yapıldığını ilgiyle izliyoruz. Ne var ki bu toplantılarda, bu kongrelerde Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na olan etkisinin derinlemesine analiz edilmediğini, adeta savaşa katılanlardan birinin de Osmanlı Devleti olduğunun görmezden gelindiğini şaşırarak, üzülererek izliyoruz. Özellikle savaşın batı cephesi çok ciddi tetkiklere, ciddi analizlere konu oluyor. Ama dediğim gibi, Osmanlı Devleti'nin katkısı konusunda büyük bir açık söz konusu. Buna karşılık benzeri bir ilgi eksikliğinin ve çalışma eksikliğinin Türkiye kısmında da olması, bizleri daha da çok şaşırtıyor. Kurtuluş Savaşı odaklı bir tarih anlayışının uzun yıllar hakim olduğunu görüyoruz. Elbette Kurtuluş Savaşı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş temellerini, kuruluşunu sağlayan savaştır. Ancak Kurtuluş Savaşı'nı da anlamak için I. Dünya Savaşı'nı tüm boyutlarıyla ele almak gerekiyor. Bizim, I. Dünya Savaşı'na dönük Türkiye'de yapılan çalışmaların önemli bir kısmının ise şiir, hikaye, öykü gibi daha çok edebi çalışmalar olması, ilmi görünen çalışmaların da önemli bir kısmının menkıbeleştirilmiş tarih şeklinde cereyan etmesi, açıkçası bizleri üzüyor. Tarihi anlamak adına üzüyor. Türk ordusunun, Türk insanının fedakarlıkları, kahramanlıkları elbette bir başka disiplinin konusudur. Kamuoyuyla iletişim, ilişkiler, bir imaj oluşturma, siyaset bilimi gibi çeşitli disiplinlerin konusudur. Ancak tarihin konusu olan çalışmalarda daha objektif, daha nesnel bir duruşa ve gerçekçi tespitlere, analizlere ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Çünkü bu günü anlamak için, hatta bugünü doğru yaşayabilmek için, yarını demiyorum, bugünü doğru yaşayabilmek için geçmişî düzgün, doğru anlamak gerekir, doğru analiz etmek gerekir.

Bunu küçük bir örnekle açmak istiyorum. Amerika Birleşik Devletleri'nde bir arkadaşımız doktora yapmak istediğinde tezini tanınmış ünlü bir tarihçiyle gerçekleştirmek istiyor ve kendisini ziyaret ediyor. Ve kendisine diyor ki: "Ben tarih alanında doktora yapmak istiyorum. Müsait olur musunuz? Yardımcı olur musunuz?" O ünlü tarihçi şunu söylüyor: " Hangi dönemi çalışacaksınız?" O Türk doktora adayının cevabı şu oluyor: "19. yüzyıl." Onun üzerine tarihçi diyor ki: "19. yüzyıl tarihin konusu değildir. Gazeteciliğin konusudur."

Bunu şunun için anlatıyorum. Bizlere çok uzak bir geçmiş gibi görünüyor ama 19. yüzyıl hala içinde yaşadığımız zaman diliminin canlı, diri parçası. Atatürk dediğinizde de, Osmanlılık dediğinizde de, laiklik dediğinizde de, din-devlet ilişkisi dediğinizde de, hatta ve hatta iktisat, üretim anlayışımız dediğinizde de 19. yüzyılın özellikle son çeyreğini bugüne dahil etmeden, birlikte değerlendirmeden anlayabilme ihtimali, bugünü anlayabilme, analiz etme ve sorunlarını çözebilme ihtimali bulunmuyor.

Ancak bu periyoda baktığımız zaman, ya tarihe çok çarpık noktalardan bakıyoruz; ideolojinin yanıltıcı aynalarıyla, mercekleleriyle bakıyoruz. Veyahut da hiç bakmıyoruz. İşte bu toplantının farklı bir örnek teşkil etmesini ümit ediyorum. Genellikle Türkiye'deki toplantılar, kongreler, dolup boşalması ama günün sonunda geriye çok az tortunun kalması şeklinde cereyan ediyor. Ümit ediyorum ki bu toplantıda daha az sayıda, ama daha niteliği yüksek tartışmalar gerçekleşir. Daha az sayıda kişi belki ama daha etkili, geleceğe dönük, çalışmalarına dönük daha etkili oturumlar gerçekleşir diye ümit ediyorum.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi olarak, Çanakkale Savaşları'nın, yani I. Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden bir tanesinin, bizim için kesinlikle en önemli cephesinin cereyan ettiği yerde, bu kongrenin düzenlenmesi elbette bizim için hem bir gurur, hem de sevinç kaynağı. Bildirilerin ciddi bir kısmının da Çanakkale Savaşları ile ilgili olduğunu görüyorum. Bu da bizim için gerçekten sevindirici. Başarılı sonuçların çıkmasını ümit ediyorum.

Son olarak bu kongrenin gerçekleşmesinde bizlere katkı sağlayan kurumlara da teşekkürlerimizi ifade etmek isterim. Trakya Üniversiteler Birliği üyesi Trakya Üniversitesi'nin, Kırklareli Üniversitesi'nin ve Namık Kemal Üniversitesi'nin buraya vermiş olduğu katkı gerçekten bizleri çok sevindirdi. Üniversitelerin birlikte hareket edebilmesi daha iyi sonuçların alınabilmesini sağlayacak. Ayrıca Genel Kurmay Başkanlığımızın, Başbakanlığın, Tarih Kurumu'nun ve ilimizde Valiliğimizin, Belediyemizin, Garnizon Komutanlığımızın bizlere sağlamış olduğu destek, bu kongrenin yapılmasına imkan vermiştir. Kendilerine minnetlerimizi, teşekkürlerimizi iletmek istiyorum.

Biraz önce ifade ettiğim gibi, 2014 Yılı I. Dünya Savaşı'nın ilk yılı, başlangıç yılı, 100. yılı. Ne yazık ki Türkiye'nin 2014 yılını çok verimli bir şekilde kullandığını söyleyemeyiz. Şu ana kadar yapılan toplantılar çok az sayıda. Bu toplantı, gerçekten çok az sayıda olan toplantıdan bir tanesi. Ben çok daha ümitliydim. Özellikle Balkan Savaşları için de ümitliydim ama büyük hayal kırıklığı yaşadım. Libya Meselesi için de çok ümitliydim 2011 yılında. Orada da çok büyük hayal kırıklığı yaşadım. Çok kısır geçti. Doğrusu bizim fikri tartışmalarımız da bilimsel araştırmalar da çok kısır geçti. I. Dünya Savaşı ve Çanakkale konusunda ümit ediyorum ki bu yıl bir son değil, bir başlangıç olur. Bu toplantı da o başlangıçlara hizmet eder. 2015'te, 2016, 2017 ve 2018, savaşın sonuna kadar ve sonrasında da Kurtuluş Savaşı'nın ciddi analizleri başlar. Çünkü I. Dünya Savaşı'nı doğru anlamazsak bu günü doğru yaşayamayız. I. Dünya Savaşı'nı doğru anlatamazsak da bizim için yapılan tarihe mahkûm oluruz. Çünkü tarih yaşananlar değildir. Tarih, yaşanmış bir takım basit gerçeklerin yazılmış halidir. Tarihi birileri yazar, o yazılana tarih deriz. Gerçeklik bir tanedir. Ama birçok tarih vardır. Hatta bir yazar der ki: *"Geçmişî Tanrı dahi değiştiremez. Ama tarihçiler değiştirir."* Dolayısıyla her yıl dünyada yeni bir tarih yazılıyor. Ve tarih araştırmacıları çok canlı şahitleridir ki I. Dünya Savaşı konusunda da son birkaç yıldır, yeni bir tarih oluşturulmaya gayret ediliyor. Çok ciddi tartışmalar ve bilimsel farklı görüşler ortaya çıktı. Aradan onca zaman geçmiş olmasına rağmen çok yeni yaklaşımlar ortaya çıktı. Türkiye'nin bu yaklaşımları dahi çok yakından takip etmediğini gö-

rüyöruz. Sonrasında ne oluyor? O yaklaşımlar, üç yıl sonra, beş yıl sonra meclislerde yasa taslaklarına dönüşüyor. Ve o yasa taslaklarında deniliyor ki: *“Türkler barbardır. Türkler soykırım işlemişlerdir. Ermenilere şunu yapmışlardır. Rumlara bunu yapmışlardır. Şu millete de bunu yaptıklarını biz tespit ettik. Yani aradan 100 yıl geçti gözümüzden kaçmış. Şimdi bunu da tespit ettik. Bunu da yasa taslağı olarak getiriyoruz”* deniyor. Ve her seferinde de Türkiye bu tür girişimlere sürpriz gözüyle bakıyor. Şaşıarak bu meseleye yaklaşıyor. O nedenle eğer şaşırmak istemiyorsak, kâbuslara uyanmak istemiyor isek, geçmişimizi, daha doğrusu bu günümüzün hemen bir öncesini çok iyi bir şekilde analiz etmemiz gerekiyor. Aksi takdirde dediğim gibi cehaletin bedeli felakettir. Ümit ederim bu toplantı, o cehaleti kırmada ciddi bir katkı sağlar.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum efendim. İyi ki geldiniz. Teşekkür ederim.

Çanakkale Valisi Ahmet ÇINAR'ın Açılış Konuşması

Sayın Komutanım, Sayın Başkanım, Sayın Rektörüm,

Çok kıymetli katılımcılar, saygıdeğer öğrenciler,

Hem üniversitemizden hem ilimiz dışından hem de ülkemiz dışından sempozyum vesilesiyle ilimize gelen saygıdeğer bilim insanları,

I. Dünya Savaşı'nın 100. Yılı'na, dolayısıyla Çanakkale Savaşı'nın da 100. Yılı'na fiilen girmiş bulunuyoruz. 3 Kasım'da İlk Şehitler adı altında Seddülbahir'de bir anma programı gerçekleştirdik. Başlangıç olarak onu sayabiliriz. 100. Yıl'ın bilimsel etkinliklerinin ilk programı ise, bu sempozyum oluyor. Bu, bizim için çok değerli. İçerisinde Çanakkale Savaşları'nın da ağırlıklı yer aldığı uluslararası büyük bir sempozyumu burada, Çanakkale'de gerçekleştirmiş olacağız. 100. Yıl'da Dünya Savaşı'nın bize bıraktığı miras, benim açımdan bu savaşın en büyük cephelerinden birisi olan Çanakkale Cephesi, Çanakkale Savaşları vesilesiyle Türkiye Cumhuriyeti'dir diye düşünüyorum.

Tabii ki savaş kötüdür. Bunun hiçbir savunulacak tarafı olmaz. Ancak savaştan ders almak gerekir. Barış için savaş iyi bir vesiledir. Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak bir barış teması, her zaman bir arzudur ve hep işlenir. Birbirlerine bisküvi, sandviç ikram eden askerler oldu. Birbirlerinin yaralarını sarmak isteyen düşman taraflar oldu. Yaralanmış Anzak askerini kucağında götüren Türk askeri var. Ancak yanlış anlaşılmalı. Sanki bir ava çıkınca, yanlışlıkla birbirini vurmuş insanların birbirlerine yardım etme telaşı değildir bu. Burada Çanakkale Cephesi için özellikle söylüyorum. Yapılan savaş kirli bir savaştı. Yapılan savaş ahlaksız bir savaştı. Tamamen sömürüye, zulme yönelik bir savaştı. Bu, çok açık. Ancak bu savaş içerisinde askerlerimizin yaşamış olduğu bu bireysel davranış şekilleri, vadideki bir zambak gibi, denizin derinliklerinde az bulunan bir inci gibi kıymetli değerler, insanların ders alabileceği kıymetli göstergelerdir. Nasıl mı? Bu askerler birbirlerine bu insanlığı yaparken, birbirlerinin yaralarını sararken hakikaten samimiydiler. Gerçekten o insani duygularla hareket ediyorlardı. Yaşanan bütün bu bireysel olayların hepsi doğrudur. Burada ben şunu görüyorum. İnsanın özünde bir evrensel insani değer var. İnsanın yaratılışından gelen ve her insanda olan insani duygular vardır. Burada bu ortaya çıkıyor. Düşman safında olmasına rağmen, birbirlerini boğazlamalarına, savaşmalarına rağmen bir fırsatını yakaladığında, insanın özünde olan o değer ortaya çıkıyor ve birbirlerine bu insanlığı yapıyorlar.

Buradan şu sonucu çıkarabiliriz. İnsanlar barış içerisinde yaşayabilirler. İnsanın özünde bu var. Savaşmadan da yaşayabilirler. Hangi milletin olursa olsun, hangi dinden, ideolojik görüşten, ırktan olursa olsun, barış içerisinde gerçekten yaşayabilirler. Barış içerisinde yaşamadığımız için bu büyük felaketler, dünya savaşları ve bugün de -dünya savaşı yok ama- özellikle çevremizde yoğunlaşmış, yine kirli olan savaşlar var. Burada bilim insanlarımızın huzurunda bunu söylemek ne kadar doğru olur bilmiyorum ama Dünya Savaşı'nın bir mirası da bugün dünyada yaşanan yeni savaşlardır. Yeni sorunlar ve yeni sıkıntılardır. Adil olmadığımız zaman, adil davranmadığımız zaman, toprak paylaşımında

veya o toprakların kaynaklarının paylaşımında adil değilseniz, bir sömürü düzeni kurmuşsanız, Cemil Meriç'in dediği gibi *"İç işlerinde, kendi vatandaşına insani değerleri, hakları teslim edip ama kendisinden olmayan insanlara her türlü zülmü reva gören anlayış var olduğu müddetçe, bu sorunlar, sıkıntılar da devam edecektir."* Şimdi yakın çevremizde bir takım terörist örgütler var. Başımıza bela oluyorlar. İnsanlığın başına bela oluyorlar. Medyaya yansıyan çok çirkin görüntüler var. Ve bunların yüzde yüzüne yakını da Müslüman topluluklardan oluşuyor. İslam barış dinidir diyoruz. Bir kişiyi öldüren bütün âlemi öldürmüş gibidir diyoruz. Hukukun temel kavramlarından biri olan insan hakkıyla bana gelmeyin diyor Cenab-ı Allah. *"Ben buna karışmam. Her şeyi affederim, her şeyi affederim ama kul hakkına karışmam, o, onun meselesidir."* diyor. Böyle bir dinin mensupları, bugün elinde bıçak, silah ne varsa birbirlerini boğazlıyor, öldürüyor. Bu da bence dünya savaşının bir mirasıdır. Yakın tarihimizde ve hala devam etmekte olan, yine bir ahlaki olmayan davranışla, tamamen sömürüye dayalı bir anlayışla belirli ülkelere yapılan saldırılar söz konusu.

Bakınız, evinizde savaşa uğramışsınız, bombalar atılmış. Kardeşinizi, en iyi arkadaşınızı, oğlunuzu, kızınızı, en yakınınızı kaybetmişsiniz. Bir kısmı tecavüze uğramış, şehirden sürülmüş, kaçmak zorunda kalmış. Şimdi böyle bir insanın psikolojisini de düşünmek lazım. Ne yapar? Kimlik bulmanın, öz almanın en kestirme yolu, en güçlü olana kafa tutmaktır. Bugün yaşadığımız fiili sonuçlar bunlardır. Burada şunu söylemek istiyorum. Bütün bunların sebebi, işte bu kötü miras, yine bu egemen güçlerin bu toplumlara yaptığı zulüm ve oradan peydah olan hastalıklardır, bütün bu çevremizdeki terörist dediğimiz örgütler. Bunlar haklı mıdır? Elbette haklı değildir. Bertarafı gerekir. İslahı gerekir. Bu ayrı bir şey ama temelde bütün bunların sebebi, bugün dünyada egemen olmuş güçlerdir. Evet, bir kötü miras da budur diyorum. Ama özünde savaş kötüdür. Savaştan ders alarak barışı toplum hayatında, bütün dünya hayatında egemen kılmak lazım.

Bu çalışmaları kayda geçirmek, bilimsel kaynaklara temel oluşturacaktır. Eminim ki insanlık, egemen güçler, bütün bu savaşlardan ders alırlar. Ama kişisel olarak da endişem o ki bu ders hakikaten alınmamıştır.

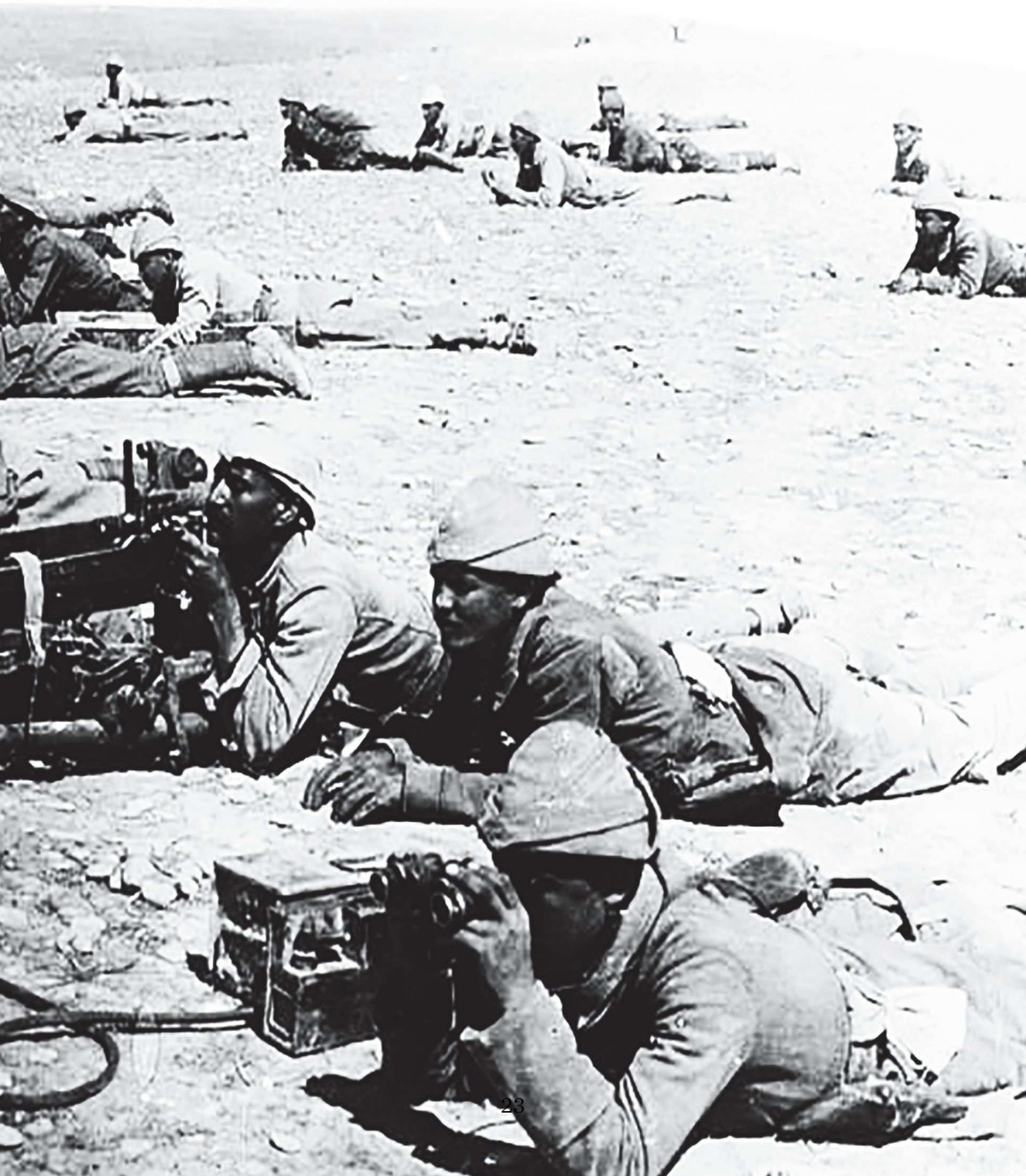
Çanakkale olarak barışın kentiyiz. Bu şehirde barışın egemen olarak her yere örnek olmasını diliyoruz. Gelen herkes başımızın tacıdır. Burada savaşan bütün uluslar, devletler, buradaki bütün törenler, her şey bizim şu andan itibaren hem gururumuz hem mutluluğumuzdur. Hepsinin başımızın üzerinde yeri var.

Diliyorum ki insani anlamda barışa yönelik bir ders alınmıştır. Bu sempozyumun yapıldığı yer bakımından da Çanakkale en uygun yer olmuştur. Hem Dünya Savaşı'nın en çetin geçen cephesi, dünyanın kaderini etkileyen cephelelerinden birisi hem de coğrafi konum itibarıyla bugün egemen olan güçlerin de kültür temellerini ve coğrafyasını oluşturan Asya ve Avrupa'nın buluşma noktası, köprü konumu olması dolayısıyla en uygun yerin seçildiği ve en anlamlı programın yapıldığı kanaatindeyim.

Hepinize saygılarımı arz ediyorum.

BİLDİRİLER

KÜRESELLEŞEN SAVAŞ

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti’ni Parçalamak İçin mi Yapıldı? Savaşın Çıkış Sebeplerine Osmanlı Devleti Bağlamında Yeniden Bir Bakış

H. Bayram SOY*

Giriş

Tarih/geçmiş bilgisi, modern toplumlarda zihin inşası ve toplum mühendisliğinde yaygınca kullanılan önemli unsurlardan biridir. Her devlet, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda ulus devlet inşa etme sürecinde, kendisine olduğundan daha fazla ehemmiyet atfederek, tebaasına/vatandaşlarına dünyanın kendisi etrafında döndüğü intibamı vermeye çalışmıştır. Tarih çalışmaları Türkiye’de de bu işlevinden uzak kalmamıştır. Bu bağlamda “Şark Meselesi”nin de etkisiyle, Birinci Dünya Savaşı’nın Osmanlı Devleti’ni parçalamak için yapılan bir savaş olduğu ve Millî Mücadele’de de “Yedi Düvele” karşı savaşıldığı hikâyeleri Türk tarihçiliğinin ana tezlerinden bir hâline gelmiştir. Fakat son yıllarda Türkiye’deki akademik çalışmalarda ve orta öğretim kurumlarında okutulan kitaplarda Birinci Dünya Savaşı’nın aslında Osmanlı topraklarının paylaşımı savaşı olmadığı, bu savaşın dünya ölçeğindeki güç mücadelesinin ve uluslararası çıkar mücadelesinde kartların yeniden karılması ihtiyacının bir neticesi olduğu, haklı olarak yer bulmaya başlamıştır. Ancak bu konu açıldığında, gerek çevremde, gerekse öğrencilerim arasında hâlâ eski yaklaşımın hâkim olduğunu görmem, endoktrinasyonun ne kadar etkili ve başarılı bir yöntem olduğunu düşündürmektedir.

Avrupalı Güçler elbette Osmanlı Devleti’nin askerî gücünün nispi olarak gerilemeye başladığı ve özellikle Ruslara karşı ciddi mağlubiyetlere uğradığı 18. yüzyılın sonlarından itibaren kendi çıkarları çerçevesinde Osmanlı Devleti’nin mevcudiyeti ve mirası üzerinde kendi aralarında müzakerelere girişmiş ve olası dağılma üzerine plânlar yapmışlardır. Bu aşamada en önemli nokta hiçbir Büyük Gücün Osmanlı Devleti’nin olası paylaşımında hemfikir olabileceği bir plânı ortaya koyamamış olmasıdır. Fakat bu sürecin sonunda ilginç bir gelişme yaşanmış ve Birinci Dünya Savaşı öncesindeki son çeyrek asırda Osmanlı mirası üzerinde en fazla mücadeleye girişmiş olan Britanya ile Almanya, tam da savaşın arifesinde yaptıkları bir anlaşmayla Osmanlı Devleti üzerindeki bütün anlaşmazlıklarını gidermişlerdir.

*Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, bayramsoy@yahoo.com.

‘Buna “hikâye” dememin sebebini anlamak için Ahmad’a kulak vermek yeterlidir: “Müttefikler amaç birliğini sürdürebilselerdi Türkiye’nin durumu tamamen umutsuz olacaktı. Türk ulusal mücadelesinin Britanya, Fransa, İtalya ve Amerika’dan oluşan bir cepheye karşı başarılı olabileceğini düşünmek zordur... Muzaffer Müttefiklerin savaş ganimetlerinin nasıl paylaşılacağı konusunda anlaşmazlığa düşmeleri Türkler için bir şanstı...” FerozAhmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 62-63.

Bu çalışmada, 15 Haziran 1914'te imzalanan ve Britanya ile Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuz mücadelesini sonlandıran antlaşma nazarı dikkate sunularak, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı sınırları dâhilindeki temel anlaşmazlıklar konusunda Büyük Güçler arasında yapılan diğer düzenlemeler de ortaya koyularak, aslında bu dönemde bu Güçler arasında Osmanlı mirası ile ilgili zorunlu bir uzlaşma sağlandığı ileri sürülecektir. Böylelikle Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı mirasını paylaşma savaşı değil, ihtirasları bir türlü dizginlenemeyen İmparator II. Wilhelm (1888-1918) liderliğindeki Almanya ile Alman ihtiraslarının dünyayı ateşe sürüklediği iddiasıyla şekillenen İtilâf devletleri arasında bir hesaplaşma olduğuna dikkat çekilecektir.

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Mirası Üzerinde Plânlar: Kısa Bir Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın başından itibaren Avrupalı devletlerle giriştiği askerî mücadelelerde sürekli mağlubiyete uğramasıyla Osmanlı devlet adamlarının öncelikli olarak askerî alanda reformu gündeme getirdiği ve bunu diğer alanlardaki reformların takip ettiği malûmdur. Bu reformların başarıya ulaşmadığı ve Osmanlı bekasına katkı sağlamadığını ileri sürmek haksızlık olur. Osmanlı kurumları bu süreçte elbette değişti ve devletin/toplumun mukavemetini artırdı. Fakat Osmanlı Devleti açısından olumsuz görünen tablodaki esas sebep, yarışa girdiği veya yetişmeye çalıştığı rakiplerinin kaydettiği ilerleme ile yarışacak düzeye ulaşamamış olmasıdır. Afaki olarak söylenecek olursa, Osmanlılar bir adım atarken, rakipleri birkaç adım atmaktaydı ve zaman Osmanlı Devleti'nin aleyhine işledi.

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı devlet ricalinin iyi niyetle giriştiği reformların Avrupalı rakiplerine karşı güvenliğini sağlayacak donanım ve niteliğe ulaşmadığı malûmdur. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kendisini en fazla savunmak zorunda kaldığı devlet başta Rusya, ikinci olarak da Avusturya idi. Bu iki devleti göz önünde bulundurduğumuzda, savunulan alanın da Balkanlardaki toprakları olacağı açıktı. Burada yaşayan çok sayıdaki gayrimüslim tebaa, özellikle Rusya'nın müdahale aracı olmuştu. Balkanlardaki gayrimüslim tebaanın sorunları yanında 1830'larda Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla uğraşması ve ordularının bu isyan sırasında gösterdiği zaafı birlikte Britanya, Fransa, Rusya ve Avusturya Şark Meselesi'ni, yani Osmanlı mirasının akıbetini daha yoğun bir şekilde tartışmaya başladılar. Başlangıcı 1774'e kadar geri gitmekle birlikte Şark Meselesi 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla birlikte tayin edici bir yön kazandı.² Bundan sonra Avrupalı

² Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 124-125.

Güçler arasında Osmanlı Devleti'nin jeostratejik öneminden kaynaklanan mücadelelerin yanında, artık gayrimüslim tebaanın durumunun düzeltilmesi de ona müdahale için önemli bir bahane teşkil edecekti.

1839'dan itibaren gayrimüslim tebaa ile ilgili yapılmaya çalışılan reformlar genelde Avrupalı devletleri, özelde de Rusya'yı tatmin etmeyince Osmanlı Devleti'nin adı diplomaside "hasta adam" olarak anılmaya başlandı ve artık bu hasta adamın mirasının paylaşılması sıkça gündemde yer alır oldu. Bu dönemde çıkarları gereği Britanya Osmanlı paylaşımına en fazla karşı çıkan ülke oldu.³Burada Osmanlı Devleti'nin giriştiği bu reformların ve sonuçlarının Avrupalı Büyük Güçler nezdinde ilginç bir karşılık bulduğunu da vurgulamadan geçemeyeceğim; başlangıçta Britanyalılar ve Fransızlar Osmanlı Devleti'nin kendini yenilemesine yardım etmiş olsalar da, zamanla reform ve modernleşme süreci Osmanlı Devleti'ni özellikle Rusya'nın, ama onların yanında Britanya ve Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki paylaşma plânlarına karşı güçlendirmeye başlayınca, bu devletler Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndüler.⁴Ahmad'a kulak verecek olursak;

"Modernitenin gereklerini yerine getirmek Türk egemenliği uğruna kendi ayrıcalıklarından vazgeçmek istemeyen Büyük Güçlerin çıkarlarıyla da çatıştı. Sadece kapitülasyonlar Türk egemenliğini ve hukukun birliği ilkesini ihlal etmekle kalmıyor; bunların varlığı, reform yapma görevini de imkânsız hale getiriyordu. Babiâli, Avrupa elçiliklerinin vetosuna takılmadan yasa çıkaramıyordu. Yasaların her bir maddesi elçiliklerin hukuk büroları tarafından dikkatle inceleniyor ve bunların 'yabancıların antlaşmalardan doğan hakları'nı ihlal edip etmediğine bakılıyordu."⁵

Bu bağlamda özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin güçlenmesine yönelik destekten ziyade, Almanya hâriç bütün Büyük Güçlerin zorluk çıkardığını müşahede etmek mümkündür. Ancak Almanya da benzer tavrı Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti kapitülasyonları kaldırdığını ilân ettiğinde göstermiştir.

Büyük Güçler arasında Osmanlı mirasıyla ilgili bu uzun soluklu pazarlıklarda tarafları memnun edecek bir uzlaşma sağlanamadığı için her hangi bir ne-

³ Britanya'nın Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı koruma siyaseti hakkında bkz. Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 7 (2007), s. 141-167. Belli bir noktadan sonra Britanya'nın da Osmanlı mirasını paylaşma teşebbüslerinde bulunmasıyla ilgili bkz. Bayram Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 5 (2006), s. 145-166.

⁴ Karpat, 122-123. Özellikle Britanyalıların bu reformlarınolumlu etkilerini görmezden gelmeleriyle ilgili ayrıca bkz. Aynı yer, 132-134. Burada ilginç bir nokta daha vurgulanmalıdır; Britanyalılar ve Fransızlar sömürgelerindeki Müslüman tebaalarının hilafet makamından etkilenmelerinden o kadar korkmuşlardır ki, 1880-1885 yılları arasında bu nüfuzu ortadan kaldırmak amacıyla öfkeli bir kampanya yürütmüşler ve hilafet hakkının Araplarda olduğunu iddia etmişlerdir. Karpat, s. 136-137.

⁵ Ahmad, s. 55.

tice alınamadı. Zaten Şark Meselesi ile ilgili bütün tarafların hemfikir olduğu nadir noktalardan biri, meseleye müdahil olan bütün güçleri memnun edecek bir paylaşımın söz konusu olmadığıydı.⁶Bu pazarlıklar, Birinci Dünya Savaşı başlanıyana kadar, ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları üzerinedir. Kuzey Afrika'da Osmanlı varlığı zaten sözde kalmıştı. Savaş başlayana kadar da Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetleriyle ilgili plânlar gündeme gelmemişti. Osmanlı topraklarıyla ilgili belki de en müşahhas paylaşım uzlaşması savaş sırasında Britanya, Fransa, Rusya ve İtalya arasındaki müzakerelerdeki gizli anlaşmalarla gündeme geldi ve bir mutabakat sağlandı. Bu mutabakatı savaş şartlarının zorladığı ileri sürülebilir. Çünkü savaş sonrasında, bu gizli anlaşmalarla üzerinde hemfikir olunan birçok konu, yine anlaşmazlık ve gerilime neden olmuştur. Savaş sonrası yaşanan bu anlaşmazlıklara bu çalışmada değinilmeyecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sebepleri ve Osmanlı Devleti'nin Rolü

En genel hatlarıyla Birinci Dünya Savaşı'nın bir genel, bir de özel sebebinin olduğundan bahsedilebilir. Savaşın en genel sebebi İmparator II. Wilhelm liderliğinde Almanya'nın 1890'dan itibaren artan bir şekilde ve mevcut düzeni tehdit edecek ölçekte Dünya Siyaseti (*Weltpolitik*) izlemeye başlamış olması ve bu siyasetin özellikle Britanya'yı rahatsız etmesidir.⁷ Donanma yarışı, dünya pazarlarındaki ticaret üstünlüğü şeklinde tezahür eden bu gerginlikte Osmanlı Devleti'nin hiçbir şekilde etken rolü yoktur. Sadece Almanların Berlin-Bağdat Demiryolu projesine ev sahipliği yapması bağlamında edilgen konumda İngiltere'nin itirazına muhatap olmuştur ki, bu anlaşmazlık da aşağıda ayrıntılarıyla değinileceği üzere, hemen savaş öncesinde çözülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nın özel sebebi olan Balkanlardaki Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Rusya çekişmesinde yine Osmanlı Devleti taraf değildir ve bu mücadelede de yoktur. Çünkü Balkanlarda Osmanlıların elinde Balkan Savaşları sonrasında fiilen ve hukuken ancak İstanbul'dan Edirne'ye kadar uzanan çok küçük bir toprak parçası kalmıştı. Bu toprak parçası da zaten söz konusunun ülkeler arasında herhangi bir anlaşmazlığın öznesi değildi.

Pekâlâ, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında Büyük Güçler arasındaki ekonomik çekişmelerin ve sömürge çatışmalarının payı nedir? Bu anlamda en büyük mücadele 1904-1907 yıllarına kadar Britanya, Fransa ve Rusya arasında yaşanmıştı. Fakat Almanya'nın bu üç ülkenin de aleyhine olacak şekilde hem ekonomik, hem de askerî alanda atılımlar yapması, bu üç ülkeyi söz konusu dö-

⁶ A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, Oxford 1971, s. 235.

⁷ Almanya'nın izlediği *Weltpolitik*'in etkileri ve Osmanlı Devleti'ndeki yansımaları hakkında bir çalışma için bkz. H. Bayram SOY, "II. Wilhelm, *Weltpolitik* ve II. Abdulhamid", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, c. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 25-33.

nemde Almanya'nın yükselişine karşı tedbir alma anlamında bir araya getirdi. Yani Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce bu üç Büyük Güç (İtilâf devletleri) zaten anlaşmazlıklarını gidermiş ve Almanya karşıtlığında bir blok oluşturmuşlardı. Buna rağmen II. Wilhelm'in *Weltpolitik*'inin en önemli sorunları olan Fas'ta Almanya-Fransa çekişmesi 1911'de Almanya'nın buradaki Fransız "hakları"nı tanımasıyla bir çözüme kavuşturulmuş, Bağdat Demiryolu üzerindeki Almanya-Britanya anlaşmazlığı da 1914'te uzlaşmayla neticelenmiştir. Ancak savaş öncesinde şekillenen iki blok arasındaki iktisadî çıkar ve sömürge çatışmaları ile siyasî gerilimler savaşın çıkışını dolaylı olarak etkilemiştir.

Almanya Şansölyesi Bismarck'ın (1871-1890) Alman siyasî birliğinin kurulmasından sonra dış politikasında Almanya'nın lehine olan Avrupa'daki mevcut güç dengesini korumak, iç politikada da farklı inanca ve siyasî görüşe sahip Almanları dengeleyip hazmetmek için maceradan uzak, istikrarı hedefleyen bir siyaset takip ettiği bilinmektedir. Fakat II. Wilhelm'in 1888'de tahta oturmasıyla birlikte Almanya "güneşin altındaki yerini almak" amacıyla iktisadî, siyasî ve askerî girişimlerine hız vermeye başlayınca Avrupa'da gerilim tırmandı. Avrupa'da tırmanan bu gerilim öncelikle Avrupa ülkeleri arasında karşılıklı güvensizlik havası oluşturdu, bloklaşma ve silâhlanmaya yol açtı. İkinci olarak, Alman ekonomisi güçlendikçe ve pazar payını artırdıkça, öteki devletler bundan ekonomik çıkarlarının günün birinde Almanya tarafından sarsılabileceği korkusuna kapıldılar. Almanya'nın donanma inşa programları (1898, 1900, 1906, 1908 ve 1912) Britanya'yı tedirgin etti ve yalnızlık siyasetinden ayrılmasına neden oldu. Üçüncü olarak, Rusya'nın Balkanlarda izlediği genişleme politikası da savaşın çıkmasına katkıda bulundu. Aslına bakılırsa, kaynağı başlangıçta Alsace-Lorraine sorunu kökenli Alman-Fransız çekişmesi olan, sonrasında da sömürgecilik çatışmaları temelli bloklaşma ve silâhlanma yarışı, savaşın çıkmasına doğrudan etkisi bakımından her şeyden daha önemlidir. Nitekim bu gerilimler, eğer sonucu bloklaşma olmasaydı Balkanlarla sınırlı kalacak olan Avusturya-Macaristan ile Sırbistan savaşını önce bir Avrupa, sonra da bir dünya savaşına dönüştürmüştür. Silâhlanma yarışı ise, hem silâhlanan ülkelerde genelkurmayların siyaset üzerindeki etkisini çoğaltarak, hem de devletleri birbirleri karşısında daha büyük bir güvensizlik duymaya yönelterek, savaşın çıkmasında önemli rol oynamıştır.⁸

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçler Arasında Sağlanan Uzlaşmalar

Britanya başlangıçta Almanların inşa edecekleri Anadolu Demiryolu'nu (6 Ekim 1888'de İzmit-Ankara hattı; 13 Şubat 1893'de ise Ankara-Kayse-

.....
⁸ A. Halûk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 209-210.

ri ve Eskişehir-Konya hatlarının imtiyazları verilmiştir) Rusların Doğu Anadolu'dan güneye inme ihtimallerine karadan set çekeceği için desteklemiştir. Fakat Anadolu Demiryolu hattı, 5 Mart 1903 imtiyazıyla önce Bağdat'a, oradan da Basra'ya uzatılınca, Britanya bu defa söz konusu girişimi kendi nüfuz bölgesine tehdit olarak görmeye başlamış ve Almanların bu girişimini engellemek istemiştir.⁹ Britanya'nın bu adımında elbette bu dönemde Almanya ile giriştikleri donanma yarışının ve bunun Almanya-Britanya ilişkilerindeki tansiyonu yükseltmesinin etkileri büyüktür.

1903'ten itibaren Almanya ile Britanya arasında Osmanlı Devleti'ndeki siyasî ve iktisadî çıkar çatışmasından kaynaklanan bu gergin durumun 15 Haziran 1914'te nasıl bir uzlaşmayla sonuçlandığını anlamak için 1903-1914 yılları arasına bakmak elzemdir. Aslında bu dönemde Osmanlı toprakları üzerinde sadece Almanya ile Britanya arasında değil, Almanya ile Fransa ve Rusya arasında da önemli uzlaşmalar sağlanmıştır.

Almanya ile diğer Büyük Güçler arasında Osmanlı Devleti'nde sağlanan uzlaşmaların esas itibariyle Anadolu-Bağdat Demiryolu güzergâhı ve bununla ilgili meseleler ve Osmanlı topraklarındaki iktisadî imtiyazlar ile alakalı olduğu görülmektedir. Meselâ, 4 Kasım 1910'da Almanya ile Rusya arasında yapılan Potsdam Antlaşmasıyla, Almanlar İran'da Rus çıkarlarını tanıyınca, Ruslar da Bağdat Demiryolu'nayöneltiltikleri itirazlarını geri çekmişlerdir.¹⁰ Rusların bu zamana kadarki itirazları sadece Bağdat Demiryolu'nu değil, Almanların Orta ve Doğu Anadolu'daki bütün demiryolu girişimlerini de sekteye uğratiyordu.

Almanya ile Fransa arasında 15 Şubat 1914'te yapılan gizli bir antlaşmayla Almanların Fransızlara Suriye ve Kuzey Anadolu'da demiryollarını kontrol etme hakkını tanınması karşılığında, Fransızlar da Almanların Kilikya ve Mezopotamya'daki demiryolu inşasına itiraz etmeyeceklerinin güvencesini vermişlerdir.¹¹ Bu antlaşma da Osmanlı topraklarında Alman-Fransız demiryolları imtiyazı çekişmesine son vermiştir.

Almanya ile Britanya arasında 15 Haziran 1914'te imzalan antlaşma öncesinde, Osmanlı topraklarındaki Alman ve Britanyalı yatırımcılar arasında da birçok uzlaşmanın sağlandığını görmek mümkündür. Meselâ 23 Şubat 1914'te Bağdat Demiryolu Şirketi ile LordInchcape arasında Dicle nehrindeki taşımacılığın tekeline Inchcape'e veren bir anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca

.....
⁹ Almanların Bağdat Demiryolu'nu inşasını Britanyalıların engelleme çabaları hakkında bkz. H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, 202-241.

¹⁰ Edward Mead Earle, "The Secret Anglo-German Convention of 1914 Regarding Asiatic Turkey", *Political Science Quarterly*, Vol. 38, No. 1 (1923), s. 24-25. Bu çalışma aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde savaş öncesindeki Almanya-Britanya uzlaşmasını sağlayan söz konusu gizli antlaşmanın akademik çevrelerde ve kamuoyunda ilk defa ele alındığı ve duyurulduğu bir çalışmadır.

¹¹ Earle, s. 25.

27 Mart 1914'te Bağdat Demiryolu Şirketi ile Britanya menşeli Inchcape-Lynch ortaklığı arasında imzalanan anlaşmayla Bağdat'ta kurulacak liman işletmeleri şirketinde Britanyalılara %40 hisse verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Musul-Basra arasındaki nehir taşımacılığında Britanyalı sermayedarlar hâkim konuma gelmişlerdir.¹²

26 Mart 1914'te Britanyalıların sahibi oldukları İzmir-Aydın Demiryolu'nun çıkarlarını korumak için de Bağdat Demiryolu Şirketi ile bir anlaşma yapılmıştır.¹³ Çünkü Britanyalılar Alman Eskişehir-Konya hattının iktisadî anlamda bu hatta zarar vereceği itirazında bulunmaktaydılar. Bu antlaşma ile Britanyalıların itirazı da ortadan kaldırılmıştır.

Mart 1914'te Britanyalı ve Alman bankerleri, ilgili siyasî otoritelerin gözetiminde *TurkishPetroleumCompany*'nin kuruluşu ve Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrolerin paylaşımıyla ilgili müzakereler yapmışlardır. Bunun sonucunda kurulan şirkette Britanyalılara (*National Bank of Turkey, TheRoyalDutchCompanyve D'ArchyGroup*) %75, Almanlara ise (*Deutsche Bank*) %25 hisse ayrılması kararlaştırılmıştır.¹⁴ Bu ve yukarıda belirtilen Almanya-Britanya anlaşmalarına bakınca meselelerin genelde Britanya lehine çözüldüğü görülür. Bu durum için yapılacak en makul yorum, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde nüfuzunu geliştirirken diğer Büyük Güçlerle çatışmadan ziyade uzlaşma, yani "barışçıl yayılma" taraftarı olduğunu ortaya koymuş olmasıdır. Ayrıca Almanlar Osmanlı siyasetlerinde başarılı olmak için Britanya ile anlaşmanın zaruretine hep inandılar. Bu siyasetin en ateşli savunucusu ise 1910-1912 yıllarında Alman Dışişleri Bakanı olan Kiderlen-Wächter idi.¹⁵ Nitekim Almanların en başından itibaren Osmanlı sınırları içinde almış olduğu demiryolu inşa imtiyazlarına başta İngiltere olmak üzere uluslararası sermayeyi de çağırmış olması bu niyetinin bir başka göstergesidir.

Almanlar ile diğer Büyük Güçler arasında Osmanlı topraklarındaki imtiyazlar ve çıkarları ilgilendiren yukarıda zikredilen olumlu gelişmeler¹⁶ yaşandıktan sonra Almanya ile Britanya 15 Haziran 1914'te Alman-İngiliz

.....
¹² A.g.e., s. 25-26.

¹³ A.g.e., s. 26.

¹⁴ A.g.e., s. 26-27.

¹⁵ Jäckh, s. 143.

¹⁶ Bir gazeteci, oryantalist ve siyaset bilimci olan ErnstJäckh'in anlatıları da Britanya-Almanya yakınlaşmasının son dönemde uluslararası siyasette yaşanan bütün anlaşmazlıkları bertaraf etme ihtimali açısından çok ümit vaat edici olduğunu ortaya koymaktadır. Jäckh'in bu dönemde olayların bizzat içinde ve ilgili devlet adamlarıyla doğrudan temas hâlinde olması ifadelerinin değerini de artırmaktadır. Bu dönemde Osmanlı-Britanya ve Almanya yakınlaşmaları hakkında bkz. ErnstJäckh, *Yükselen Hilâl. Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev. Perihan Kuturman, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 141-145.

Bağdat Demiryolu Antlaşması'nı¹⁷taslak olarak imzalamışlardır. Fakat Britanya, Almanların bu konuda Osmanlı Devleti ile de müstakil bir antlaşma imzalamasını istediğinden, Almanlarla imzalamış olduğu bu antlaşmayı hemen onaylamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması haricinde Britanya nezdinde bu antlaşmanın onaylanmamasını gerektiren hiçbir sebep görünmemektedir.¹⁸ Yani tarafların ve özellikle Britanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki söz konusu anlaşmazlıkları giderme konusundaki samimiyeti hakkında şüphe duymak için herhangi bir neden yoktur. Hem de bütün şartlar Britanya'nın lehine düzenlenmişken.

15 Haziran 1914'te Almanya ile Britanya arasında Bağdat Demiryolu ve onun güzergâhındaki çeşitli anlaşmazlıkları ilgilendiren meseleleri çözüme kavuşturan antlaşmaya baktığımızda şu durumla karşılaşırız; 1 (a) maddesinde Britanya, Bağdat Demiryolu'nun uluslararası ticarete öneminin farkında olarak, bu demiryolunun inşası, işletmesi ve sermaye katılımına hiçbir engel çıkarmayacağını taahhüt eder. 1 (b) maddesinde, Britanya Hükûmeti'nin karar vereceği iki Britanyalı, Britanyalı hissedarların menfaatlerini korumak için Bağdat Demiryolu Yönetimi'ne dâhil olacağı Alman Hükûmeti tarafından taahhüt edilir.¹⁹

Antlaşmanın 2 (a) (i) maddesinde, demiryolu hattının bitiş noktasının Basra (Zubeyr) olmasına karar verilmiştir.²⁰Bu maddenin ehemmiyeti şuradan gelir ki, 1903'ten itibaren Osmanlı topraklarındaki Almanya-Britanya geriliminin en önemli sebebi Almanların inşa edeceği Bağdat Demiryolu'nun bitiş noktasının Basra olması idi. Britanyalılar bir başka Büyük Gücün Basra Körfezi'ne doğrudan ulaşacak olmasını Hindistan sömürgesi için hep ciddi bir tehdit olarak algılamış ve bu tarihten itibaren Almanların demiryolunu Basra'ya ulaştırmasına her türlü engeli çıkarmışlardır. Ancak bu antlaşma ile Britanya ile Almanya arasında Basra'nın Bağdat Demiryolu'nun bitiş noktası olması konusundaki anlaşmazlık ortadan kalkmıştır.

Bağdat Demiryolu Antlaşması'nın 2 (b) maddesinde, Basra'daki limanın inşası ve işletmesi için kurulacak bir Osmanlı şirketine Britanya'nın %40 hisse sahibi olmasına Alman Hükûmeti itiraz etmeyecektir. 3 (c) maddesinde

.....
¹⁷ Bu antlaşmanın tam metninin bulunduğu kaynaklar için bkz. Earle, s. 29-37; G. P. Gooch ve Harold Temperley (Ed.), *British Documents on the Origins of War 1898-1914*, His Majesty's Stationary Office, c. X/II, London 1936, s. 398-408; J. Lepsius – A. M. Bartholdy ve F. Thimme (Ed.), *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte GmbH, c. XXXVII/1, Berlin 1926, s. 302-314; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, c. I, D. Van Nostrand Company, Princeton 1956, s. 281-286; M. S. Anderson (Ed.), *The Great Powers and the Middle East, 1774-1923. Documents of Modern History*, Edward Arnold Publishers, London 1970, s. 146-147. Ayrıca bu antlaşmanın imzalanması sürecindeki nota alışverişleri için bkz. Earle, s. 38-44.

¹⁸ Earle, s. 27.

¹⁹ Hurewitz, s. 281.

²⁰ A.g.e., s. 282.

de, Britanya Hükûmeti Konya-Basra arasında Bağdat Demiryolu'na rakip olacak hiçbir demiryolu hattı inşa etmeyeceğini taahhüt etmiştir. 4 (a) maddesinde, Alman Hükûmeti'nin 29 Temmuz 1913'de Fırat ve Dicle nehirlerindeki gemicilik faaliyetleriyle ilgili imzalanan antlaşmaya [*Anglo-Turkish Convention*] itiraz etmeyeceğini ve bunun uygulanmasını sekteye uğratacak her hangi bir girişimi desteklemeyeceğini taahhüt etmiştir.²¹

15 Haziran 1914'te Almanya ile Britanya arasında imzalanan bu antlaşmanın akabinde İstanbul'daki Alman ve Britanyalı Büyükelçiler 19 Haziran 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa'ya yazılı olarak başvurarak Musul ve Bağdat vilâyetlerindeki petrol imtiyazının yeni kurulan Türk Petrol Şirketi'ne (*Turkish Petroleum Company*) verilmesini talep etmişlerdir. 28 Haziran 1914'te, yani tam da Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da suikasta uğradığı gün, sadrazam taraflara cevabî yazısında Maliye Nezâreti'nin söz konusu bölgelerde keşfedilen ve keşfedilecek petrolün çıkarılma hakkını adı geçen şirkete vermeye razı olduğunu bildirmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması bu müzakerelerin neticelendirilmesini engellemiştir.²² Bu feci sona rağmen, yapılmış olan bütün bu antlaşmalar Almanya ile Britanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki önemli anlaşmazlıklarını çözdüklerini ve Birinci Dünya Savaşı'na bu anlaşmazlıkların neden olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Mirasının Paylaşımı İçin Yapılan Gizli Antlaşmalar

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Büyük Güçler nezdinde ciddi anlamda Osmanlı mirasının paylaşımıyla ilgili plânların gündeme geldiği, ancak bunların hiç kimseyi tatmin etmediği için uygulama alanı bulamadığı yukarıda zikredilmişti. Durum böyle iken Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını paylaşmak için gizli antlaşmaların yapılabilirdiği ve bu konuda bir uzlaşmanın sağlandığı dabilinen bir gerçektir. Pekâlâ, o zaman bunu nasıl değerlendirmek gerekir? Şu açıktır ki, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın karşı safta savaşa girmesi, yani bu ülkelerin Osmanlı mirasıyla ilgili olası taleplerinin artık bertaraf edilmiş olması ve Osmanlı Devleti'nin de tarafsız kalması doğrultusundaki bütün ısrarlara rağmen Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa dâhil olması, İtilâf devletlerinin kendi aralarında paylaşım anlaşmalarını yapmalarını kolaylaştırmıştır.

Osmanlı topraklarının olası bir galibiyet sonrasında İtilâf devletleri arasında nasıl ve hangi şartlarda paylaşılacağına ana hatlarıyla bakacak

.....
²¹A.g.e., s. 286.

²²A.g.e., s. 286.

olursak, malûm olduğu üzere, dört antlaşmayla karşılaşırız. Bunlar İstanbul, Londra, Sykes-Picot ve St. Jean de Maurienne Antlaşmalarıdır. İstanbul Antlaşması, tek bir antlaşma metninden oluşmaz. Britanya, Fransa ve Rusya arasında beş hafta süren diplomatik görüş alışverişi sonunda ortaya çıkmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı SergeySazanov'un 19 Şubat / 4 Mart 1915'te²³ St. Petersburg'daki Britanya ve Fransız elçilerine İtilâf devletlerinin savaşı kazanmaları hâlinde Rusya'nın İstanbul ve Boğazları ilhak etmek istediğini bildirmesiyle müzakere süreci başlamış²⁴ ve tarafların Rusya'nın önerisinde hemfikir olmalarıyla mutabakata varılmıştır. Bu mutabakatın altında yatan temel etkenlerden biri söz konusu ülkelerin 1904 ve 1907 yıllarında kendi aralarında sömürgecilik anlaşmazlıklarından kaynaklanan fikir ayrılıklarını gidermiş olmaları idi. Diğeriyse her üç ülkenin de Almanya'ya karşı dayanışma içinde olmayı tercih etmesi ve özellikle Britanya'nın on yıllarca Ruslardan sakındığı İstanbul ve Boğazları ona terkedecek kadar Almanya'ya karşı Rus desteğine ihtiyaç duymasıdır. Yani bu dönemde, Almanya'nın her bakımdan hızlı yükselişi bu üç ülkenin aralarında yıllardır devam eden sömürge anlaşmazlıklarını ivedi bir şekilde çözmelerine neden olduğu gibi yılların çözülemeyen sorunu Şark Meselesi'nde de uzlaşma yolunu açmıştır.

Londra Antlaşması, İtilâf devletlerinin İtalya'nın kendi saflarında savaşa girmesini istemelerinin bir sonucudur. 26 Nisan 1915'te imzalanan bu antlaşmayla İtilâf devletleri İtalya'nın Osmanlı Devleti'ndeki iddialarını kabul etmiş ve İtalya buna mukabil 23 Mayıs'ta Avusturya-Macaristan'a savaş ilân etmiştir. Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren kısmı bağlamında bu antlaşmanın 8. maddesine göre, savaş sonrasında İtalya hâlihazırda elinde tuttuğu On İki Ada'nın hükümrânlığını elde edecektir. 9. maddeye göre ise, Britanya ile Fransa, Anadolu'nun paylaşılması hâlinde, Akdeniz'deki güç dengesini bozmadan, zaten imtiyaz ve çıkarlara sahip bulunduğu Alanya ve çevresinin İtalya'da kalmasını kabul etmişlerdir. Türkiye'nin toprak bütünlüğü korunursa, Büyük Güçlerin değişen çıkarları doğrultusunda İtalya'nın çıkarları da korunacaktır.²⁵

.....

²³ İlgili kaynaklarda Ruslarla yapılan yazışmalarda hep iki tarih zikredilmektedir. Bunun sebebi Jülyen ve Gregoryen takvim uygulamasından kaynaklanan, Rusların kullandığı takvimle Avrupa'nın geri kalamında kullanılan takvim arasındaki gün farklılığını belirtmek amaçlıdır. Bu tür durumlarda ilk tarih Jülyen, ikincisi Gregoryen günü vermektedir. Katolik Avrupa ülkeleri 1582'den itibaren Gregoryen takvimi kullanmaya başlamış olmalarına rağmen, Ruslar ancak 14 Şubat 1918'de Gregoryen takvimi kullanmaya başlamışlardır. Bu takvim farklılığıyla ilgili ilginç bir anekdot şöyledir; Avrupa'da yaygın olarak kullanılan takvim olan Gregoryen takvime göre Rusya'daki Ekim Devrimi aslında 7 Kasım'da ortaya çıkmıştır. Ancak bu devrim, Rusya'da kullanılan Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917'de meydana geldiği için bu bilinen adıyla anılmaktadır. Bu takvim farklılıkları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Old_Style_and_New_Style_dates (Erişim tarihi: 25.01.2015).

²⁴ Söz konusu müzakere süreciyle ilgili yazışmalar için bkz. Hurewitz, s. 7-11.

²⁵ A.g.e., s. 11.

Sykes-Picot Antlaşması olarak bilinen mutabakat ise aslında on bir mektuptan oluşan Britanya, Fransa ve Rusya arasında Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinin akıbeti hakkında 26 Nisan – 23 Ekim 1916 tarihlerinde yapılan üçlü bir müzakere sürecidir. Britanya Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 21 Ekim 1915'te Londra'daki Fransız Büyükelçisi Paul Cambon'a o dönemde yürütülmekte olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile Mısır Yüksek Komiseri Henry McMahon arasındaki Arapların isyanı ve Arap vilayetlerinin savaş sonrasındaki akıbeti hakkındaki görüşmelerle ilgili bilgi vererek Osmanlı Devleti'ndeki karşılıklı çıkarlarını müzakere etmeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine başlayan görüşmelerde, Ruslar Kuzey Anadolu'daki menfaatlerinin gözetilmesi hâlinde Britanya-Fransa uzlaşmasına itiraz etmeyeceğini bildirmiş²⁶ ve bunun üzerine Britanya ile Fransa arasında savaş sonunda dahi sorunlara neden olan bir paylaşım plânı yapılmıştır.

Osmanlı mirasının paylaşımı için yapılan son gizli antlaşma St. Jean de Maurienne'dir. İsmi Fransız-İtalyan sınırındaki küçük bir dağ köyünden alan bu antlaşma İtalya'nın Sykes-Picot Antlaşması'nın İtalyanlar tarafından öğrenilmesiyle yapılmak durumunda kalmıştır. 1917 Nisan-Ağustos ayları arasındaki görüşmelerde İtalyanlar Osmanlı topraklarındaki ihtiraslarına ulaşmak için, Londra Antlaşması'ndaki sınırların netleştirilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine bu antlaşmayla taraflar, Alanya ve civarına ek olarak, İtalyanların Güneybatı Anadolu'da da Fransızların nüfuzuna denk, ama onunla çatışmayan bir nüfuza sahip olmasında mutabık kalmışlardır.²⁷

Yukarıda birkaç kez özellikle 19. yüzyılda Büyük Güçlerin kendi aralarında Osmanlı paylaşımıyla ilgili mutabık kalamadıkları için bu paylaşımın sürekli ertelendiğinden bahsettim. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan bu paylaşım antlaşmalarıyla bir mutabakatın sağlandığı görülmektedir. Ancak savaş devam ederken tarafların başka alternatif bulamadıkları için kabul ettikleri veya uzlaştıkları görünen şartların aslında ne kadar suni olduğunu savaş sonrası yaşananlar açıkça göstermiştir. Savaş devam ederken Rusya bir devrimin pençesine düşerek oyun dışı kaldı. Henüz oturmamış yeni Rus yönetimi gizli antlaşmaları ifşa ederek diğer Büyük Güçlerin oyununu da bozdu. Bu durum Ocak-Haziran 1919'da yapılan Paris Barış Müzakereleri'nde Britanya ile Fransa'yı ABD nezdinde zora sokmuş olsa da, son tahlilde en kârlı çıkan, savaşta ayakta kalmayı başaran ve paylaşım hesaplarına giren devletlerden en güçlüsü Britanya oldu.

.....
²⁶ Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinin paylaşılması hakkında taraflar arasındaki yazışmaların bir kısmı için bkz. A.g.e., s. 18-23.

²⁷ A.g.e., s. 23-24.

Sonuç

Uzun zamandır Avrupa'nın Büyük Güçlerini meşgul eden Osmanlı Devleti'ndeki nüfuz mücadelesinde, Birinci Dünya Savaşı arifesi şartlarında o dönemin en güçlü iki ülkesi olan Britanya ve Almanya'nın, 15 Haziran 1914'te Bağdat Demiryolu ve Osmanlı Devleti'ndeki diğer çıkarlarıyla ilgili imzaladıkları antlaşma, bu ülkeler nezdinde Osmanlı Devleti üzerindeki anlaşmazlıkları ve çatışma gerekçelerini de ortadan kaldırmıştı. Almanya bu dönemde sadece Britanya ile değil, Fransa ve Rusya ile de Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarıyla ilgili uzlaşma sağladı. Yani Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa, hatta dünya siyasetindeki yükselen değer Almanya'nın diğer Büyük Güçlerle giriştiği sömürge, deniz aşırı ticaret ve silâhlanma yarışından kaynaklanan gerginliğin Osmanlı Devleti ayağındaki sorunlar tamamen çözülmüştü.

O zaman bu savaş neden çıktı?²⁸ Yani o dönemde henüz sömürgeleştirilmemiş nadir bölgelerden biri olan ve herkesin iştahını kabartan Osmanlı toprakları üzerinde madem uzlaşma sağlandıysa bu denli büyük bir kıyamet neden koptu? Çünkü Almanya ile Britanya arasında deniz aşırı ticaret ve başta donanma olmak üzere silâhlanma yarışı, ayrıca Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın, Osmanlıların 1913'ten itibaren çekilmek zorunda kaldıkları Balkanlar'daki uzlaştırılmaz çatışması, tüm dünyayı insanlık tarihinin o döneme kadar gördüğü en vahşi ve yıkıcı savaşa sürükledi.

Pekâlâ, madem Büyük Güçler arasında Osmanlı Devleti'yle ilgili uzlaşma sağlandıysa bu şartlar altında Almanya ile Osmanlı Devleti'ni silâh arkadaşlığına ve kader birliğine sürükleyen neydi? Almanya 1870'de Fransa'yı ezerek yendikten sonra neredeyse Avrupa'nın efendisi oldu. Neredeyse diyorum, çünkü Alman genelkurmayına göre mutlak kıta hâkimiyeti için Rusya'nın da dize getirilmesi gerekiyordu. Bismarck'ın böyle bir derdi hiç olmadı. Fakat II. Wilhelm ve etrafındaki askerler Rusya'nın yenilmesine çok önem atfettiler ve hatta bu amaçla 1890'da, Rusya ile 1887'de yapılmış olan Güvenlik ve Teminat Antlaşması'nı yenilemediler. II. Wilhelm ve ekibi için Avrupa'da müttefik olarak Avusturya-Macaristan yeterliydi. 28 Haziran 1914'te Saraybosna'daki suikast Almanlara aradıkları fırsatı verdi ve onlar Rusya ile hesaplaşma günü geldiği inancıyla gerilimi tırmandırmak için Avusturya-Macaristan'a açık çek verdiler. Aslında 1905 yılından itibaren birçok emaresi olmasına rağmen Almanların hesapta yanlışlık yaptığı ve göz ardı ettiği şey, olası bir Alman-Rus savaşında Rusya'nın yanında Fransa'nın, eğer Fransa savaşa girerse bu defa da onun yanında Britanya'nın savaşa gireceği ihtimaliydi. Yani Almanlar

.....
²⁸Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış sebeplerini çok öz bir şekilde değerlendiren bir yorum için bkz. Niall-Ferguson, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 282-284.

1907'den itibaren oluşmuş bulunan bu hassas bağları dikkate almayarak-Kıta Avrupa'sındaki son rakipleri Rusya'yı bertaraf etmek isterken aslında Bismarck'in "kan ve demirle" kurduğu imparatorluğu kaybettiler.

Bu dönemde Osmanlı devlet adamları açısından da en önemli tehdit Rusya idi.Bu bakımdan Rusya, Almanya ile Osmanlı Devleti'nin ortak düşmanıydı. Ayrıca 1894-1907 yılları arasında Britanya ile Fransa'nın Rusya ile anlaşmış olması Rusya ile ilgili durumu kâbus hâline getirmişti. Osmanlılar açısından bunun tek bir anlamı olabilirdi; "Boğazların hasta adamı" ölümüne mahkûm edilmişti.²⁹Buna rağmen Osmanlı devlet adamları 1911 yılından itibaren Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa nezdinde müttefik arayışına girdi. Rusya'ya karşı güvenlik arayışı öyle travmatik etkiye sahipti ki, İttihat ve Terakki önde gelenleri 1913'de ironik ve Rus devlet adamlarını şaşkınlığa uğratabilecek bir şekilde Rusya'ya da ittifak teklifinde bulundular. Müttefik arayışlarından her defasında eli boş dönen Osmanlı Devleti,³⁰ nihayetinde alternatifsiz kalarak Almanya'nın kapısını çaldı. Avrupa'da savaş tırmanırken, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile tamamen Rusya'ya karşı ve devletin bekasını güvence altına almayı amaçlayan bir gizli ittifak antlaşması imzalandı. Her iki ülke açısından da temel hedef Rusya idi. Bu ittifakın neticesinde savaş sırasında Rusya bertaraf edilmişti. Fakat İttifak devletlerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında doğu cephesinde Rusya'yı bertaraf ederken gösterdikleri başarıyı batı cephesinde gösterememeleri, ittifak bünyesindeki üç imparatorluğun da sonunu getirdi.

Kaynakça

Ahmad,Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Anderson, M. S. (Ed.), *The Great Powers and the Middle East, 1774-1923. Documents of Modern History*, Edward Arnold Publishers, London 1970.

Earle, Edward Mead, "The Secret Anglo-German Convention of 1914 Regarding Asiatic Turkey", *Political Science Quarterly*, c. 38, S. 1 (1923), s. 24-44.

Ferguson,Niall, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, çev. Nurettin Elhüseyini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Gooch, G. P. ve Harold Temperley (Ed.), *British Documents on the Origins of War 1898-1914*, His Majesty's Stationary Office, c. X/II, London 1936.

Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, c. I, D. Van Nostrand Company, Princeton 1956.

²⁹ W. W. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, George Allen & Unwin, London 1957, s. 31. Ayrıca bkz. Taylor, 534; H. Bayram Soy, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Büyük Güçlerle Yaptığı İttifak Görüşmeleri ve Savaşa Girmesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 18 (2005), s. 175. Bundan sonra "Birinci Dünya Savaşı..." olarak zikredilecektir.

³⁰ Osmanlı Devleti'nin 1911'den başlayarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar ittifak arayışlarını değerlendiren bir çalışma için bkz. Soy, "Birinci Dünya Savaşı...", s. 165-193. Ayrıca bkz. Kemal H. Karpat, "The Entry of the Ottoman Empire into the World War I", *Bellefen*, S. 253 (2004), s. 1-40.

Jäckh, Ernst, *Yükselen Hilâl. Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev. Perihan Kuturman, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

Gottlieb, W. W., *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, George Allen & Unwin, London 1957.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Lepsius, J. – A. M. Bartholdyve F. Thimme (Ed.), *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte GmbH, c. XXXVII/1, Berlin 1926.

Soy, H. Bayram, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

Soy, H. Bayram, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Büyük Güçlerle Yaptığı İttifak Görüşmeleri ve Savaşa Girmesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 18 (2005), s. 165-193.

Taylor, A. J. P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, Oxford 1971.

Ülman, A. Halûk, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.

Özet

Uzun zamandır Avrupa'nın Büyük Güçlerini meşgul eden Osmanlı Devleti'ndeki nüfuz mücadelesinde, Birinci Dünya Savaşı arifesi şartlarında o dönemin en güçlü iki ülkesi olan Britanya ve Almanya'nın, 15 Haziran 1914'te Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarıyla ilgili imzaladıkları antlaşma, bu ülkeler nezdinde Osmanlı Devleti üzerindeki anlaşmazlıkları ve çatışma gerekçelerini de ortadan kaldırmıştı. Almanya bu dönemde sadece Britanya ile değil, Fransa ve Rusya ile de Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarıyla ilgili uzlaşma sağlamıştı. Yani Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa, hatta dünya siyasetindeki yükselen değer Almanya'nın diğer Büyük Güçlerle giriştiği sömürge, denizasıra ticaret ve silâhlanma yarışından kaynaklanan gerginliğin Osmanlı Devleti ayağı tamamen çözülmüştü. Ancak Britanya ile Almanya'nın dünya genelinde, Avusturya-Macaristan ile de Rusya'nın Balkanlarda çözemediği sorunlar ve çıkar çatışmaları insanlığın şahit olduğu en büyük savaşın patlak vermesine neden oldu.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Büyük Güçler, Emperyalizm.

Abstract

The agreement signed between Britain and Germany in 15th June, 1914 concerning the interests in the Ottoman Empire, did resolve the disagreements and conflicts between these countries in the Ottoman soil which was a part of the Great Powers struggle for gaining influence in the Ottoman Empire for a long time. In terms of their interests in the Ottoman territories, Germany not only reconciled with Britain, but also with Russia and France. In other words, before the First World War Germany, the rising power of Europe or even the world, did settle the problems occurred in the Ottoman Empire with the respecting powers which was the part of the struggle caused by colonial, overseas trade and armament races worldwide against the other Great Powers. However, the problems and conflicting interests of Britain and Germany worldwide, and Austria-Hungarian and Russian in the Balkans did cause a war until then the greatest war ever humanity has witnessed.

Key words: The First World War, The Ottoman Empire, The Great Powers, Imperialism.

The Union of South Africa, a Greater South Africa, and Turkey in the Great War

Bill NASSON*

At 11 am on Sunday, 21st September this year, a small commemorative First World War memorial service took place in the grounds of the Castle of Good Hope in Cape Town. Annually, as on previous such occasions in September, ritualised tribute was paid to the dead. An army chaplain delivered a Christian sermon, a piper of the Cape Town Highlanders played a lament, and the Last Post was sounded. In between, an assortment of war veterans, military organisations, and family descendants of some of the fallen Union infantrymen of 1918 paid the customary homage to sacrifice and heroism in war by bowing their heads and laying wreaths.¹

In 2014, as in the preceding two years, I was conscripted into contributing in a tiny way to this annual Memorial, known as ‘Remembering Square Hill’, or as the ‘Square Hill Memorial’. My historian’s job was to provide a breathlessly brief, ten-minute guide to why the then Union of South Africa had fought in the war, and where and how its forces had experienced it. Here, the significance of the tiny Square Hill commemorative moment is that it represents a largely neglected corner of the conflict, an encounter which is little remembered today, never mind re-remembered. It undoubtedly means little, if anything, to the working-class Coloured or mixed-race inhabitants of the impoverished Cape Town suburb of Retreat, that part of the place in which they live is named Square Hill. Now, it is a faded echo of South Africa’s experience of the First World War. In popular memory, it does not invoke remembrance of the usual South African places of 1914–1918, the main narratives of the Western Front nor of the East Africa campaign. Nor does it reflect wartime hostilities with the usual South African enemy, the Germans of Southwest Africa and East Africa. Instead, Square Hill lies in a far less familiar region of Union involvement in the fighting, that of British imperial struggles in Egypt and in Libya with the Senussi and, in this specific instance, in Palestine. It was there, in September 1918, that a South African infantry battalion battled against the Turks for control of the strategic point of Square Hill.

In September this year, if only to avoid repeating my few boring words of last year, I referred to South Africa and the Ottoman Empire, rather than South Africa and Turkey. Later, several puzzled members of the audience

.....
* Prof. Dr., University of Stellenbosch, bnasson@sun.ac.za.

¹ *Square Hill Commemoration, 21 September 2014, Castle of Good Hope, Cape Town.*

asked for an explanation. A year ago, apparently, they had been expecting to hear about the Germans, only to be told about the Turks. Now, the Ottomans seemed to have been a part of it, too. As one aged World War II veteran mused, he had always thought that an Ottoman was just ‘a piece of comfy furniture’.² It was interesting to learn that it had also been an empire with a threatening army on the move.

Before turning to the broader question of South Africa and the Ottoman Empire, first, a swift summary of the Palestine Square Hill engagement. In April 1918, South Africa fed in a volunteer contingent of Coloured soldiers of the Cape Corps to General Sir Edmund Allenby’s Egyptian Expeditionary Force, which was embarking on an offensive to try to crush Ottoman forces in Palestine. That held out the grand prospect, as one leading pro-war Johannesburg newspaper declared, that South African soldiers would be in at a victorious finish.³ Serving alongside British and Indian contingents, the Union battalion would ensure that their country played a decisive part in ending Turkey’s war. It would do absolute wonders for the national reputation of Britain’s newest imperial Dominion, a fledgling and fractious state which needed wartime gains in the hope of overcoming its domestic Anglo-Afrikaner divisions over its contentious involvement in a British imperialist war.

Several months later, in scorching heat and across rough desert terrain, the advancing Cape Corps battalion fought a minor but ferocious engagement with troops of the Turkish 8th Army, retreating but by no means broken. In a see-saw struggle for high ground, notably the commanding position of Square Hill, the South African contingent held on against fierce counter-attacks, losing over fifty dead and more than a hundred wounded. Although not exactly the Somme’s Delville Wood, the Palestine clash became another South African Battle. In reality, the South African-Turkish clash of September 1918 had been a messy, confused, and blundering small action, waged by sides who had, by then, both witnessed better days. Weakened by hunger, water shortages and desertion, the Turks were thin, and worn out. Their Union adversaries had been crippled since August by the devastating Spanish influenza epidemic, which had cut about a third of the Cape Corps’ strength.⁴ Virtually on their last good legs, small bodies of men were going on stubbornly, fighting and dying for a mostly inconsequential scrap of Palestinian desert.

However, in the Union’s war imagination, Square Hill immediately made a mark of an heroic kind, attracting considerable local publicity in the

.....
² Col. C. Adams, exchange with author, 21 September 2014.

³ *Rand Daily Mail*, 26 July 1918.

⁴ Nasson, *Springboks on the Somme: South Africa and the Great War, 1914-1918* (Johannesburg: Penguin, 2007), p. 168.

recruiting heartland of the Cape Corps, the diamond-mining town of Kimberley. Its local press, like *The Diamond Fields Advertiser*, had since June 1918 been waiting for Cape soldiers to set off to do their bit in driving Turkish forces out of the Jordan Valley.⁵ Several months later, action northeast of Jerusalem provided well-staged proof that sturdy infantrymen of the Cape had passed the tough test of the Turks. A gun, captured from the enemy as a trophy of war, was shipped back to Kimberley and put on display for assembling crowds from the local northern Cape community, although their celebratory cheering of what had been accomplished against the Turks failed to turn the hard hearts of local anti-war Afrikaner residents. After 1918, installed as a civic monument to Cape Corps bravery and sacrifice, Kimberley's Turkish gun became a site of remembrance for loyalists.⁶ Depicted glowingly by Abe Desmore, a member of the Corps who documented its earlier progress through central and East Africa⁷ before North Africa and the Middle East, the battalion's late blood sacrifice in Palestine was lifted into a legendary story of victorious endurance. In its way, the desert action was the vindication of a common destiny in war for all of the country's patriots. Hundreds of humble and honourable non-European volunteers, recruited mainly from the ranks of rural labourers and artisans, had stood up as dutiful Christian citizens, if of a lesser colonial kind. Putting aside their political grievances over racial discrimination, they had defended the cause of their country and of Britain's empire against the Ottoman scourge. In the discharging of that loyal service they had shown themselves to be fully 'civilised men', as one Cape Corps veteran averred, and were thus not to be lumped into the same camp as 'barbaric Chinese', 'common Egyptians', or 'low Turks'.⁸ Furthermore, if implicitly, it also put egg on the face of the Union's hugely ambitious deputy prime minister and minister of defence, Jan Smuts. At the start of the war, he had at first been opposed to the mobilisation of armed Coloured soldiers on the grounds that it might give them ideas above their proper station.

Smuts had been particularly incensed to discover, in the early weeks of hostilities, that among the empire patriots who were leaving the Union to enlist in British African colonial forces were non-European volunteers, or what he termed, disparagingly, 'men of doubtful descent'.⁹ He had gone so

.....
⁵ *Diamond Fields Advertiser*, 25 June 1918.

⁶ *Diamond Fields Advertiser*, 11 October 1919.

⁷ A.J. B. Desmore, *With the Second Cape Corps Thro' Central Africa* (Cape Town: Citadel Press, 1920). See also, Capt. I. D. Difford, *The Story of the 1st Battalion, Cape Corps, 1915-1919* (Cape Town: Hortors, 1921).

⁸ *Cape Argus*, 29 October 1918.

⁹ *Union of South Africa, Department of Defence Archives*, Adjutant-General's Files, 1914-1921, box 189, file 489, Smuts to London, n.d.

far as to propose to the prime minister, Louis Botha, that medical doctors be assigned to check the racial pedigree of any would-be soldiering migrants. If their complexion looked suspect, they were to be prevented from leaving the country for British war service. A less obsessive Botha, to his credit, replied that as there was a war underway, doctors were likely to find themselves busy with more pressing medical demands.

While Botha may have disagreed with some of Smuts's more tiresome wartime fixations, the Union of South Africa's leaders shared a larger strategic vision of the war as a golden opportunity, a chance to realise the creation of what was being termed a Greater South Africa. Especially for Jan Smuts, who was constantly scheming away, the Union's African war effort on behalf of Britain's War Office and Colonial Office always had a distinctively *national* objective in mind. That was to establish South Africa as a sub-imperial power on the continent. The Union's leadership became mesmerized with the dream of the war paving the way towards a European or white South Africa becoming the foundation of a British African commonwealth. It was, in its way, the embracing of a South African manifest destiny. As Smuts had imagined it before the outbreak of war, it was the coming destiny of 'The Union' to 'be for the African continent what the United States has become for the American continent'.¹⁰ From 1914, it meant a dispersed war effort to try to alter the colonial map. By the middle of the following year, neighbouring German South West Africa had been conquered, with Berlin's former colonial territory becoming part of what Smuts called 'our Afrikaaner heritage'.¹¹ That was followed by stealthy, although failed, diplomatic negotiations between Pretoria, London and Lisbon, in which South Africa tried to get a share of southeastern Africa by swallowing or partitioning Portuguese Mozambique. Towards the end of 1915, the acquisitive Union started to push its nose into Britain's stuttering East Africa campaign, offering high calibre white Springbok warriors, or what Smuts termed 'the right European stock', to overcome resisting German forces.¹²

Here, too, there were long-term aspirations. With victory assured by the involvement of Union forces, following the fall of German East Africa there could be some division of the spoils of war between Britain and its African Dominion ally. The gaining of southern territory by a greater South Africa

.....
¹⁰ Quoted in Bill Freund, 'South Africa: The Union Years, 1910-1948 - Political and Economic Foundations', in Robert Ross, Anne Kelk Mager and Bill Nasson (eds.), *The Cambridge History of South Africa, Vol.2: 1885-1994* (New York: Cambridge University Press, 2011), p.243.

¹¹ Quoted in Nasson, *Springboks*, p.90.

¹² See Edward Paice, *World War I, the African Front: An Imperial War on the African Continent* (New York: Pegasus Books, 2008), pp.177-78.

might both secure increased supplies of migrant labour for its gold mines, as well as provide fertile new lands for the country's booming white commercial farmers. So much for clearing Africa of the German colonial threat, beginning with the Union's back doorstep and continuing on an ambitious scale across the vast expanse of east and central Africa. But, for Smuts, the war was not only about purifying Africa of 'Prussianism'. It was also about getting his country involved in the fight against the Ottomans. In the words of Keith Hancock, his definitive Australian biographer of the 1960s, Jan Smuts was determined that South Africa should be 'destined to play an important part in the overthrow of the Turkish Empire'.¹³

The most favourable spot to achieve that was, Smuts argued as a member of the Imperial War Cabinet in May 1917, in Palestine. He certainly missed no occasion to lay it on thickly. As he phrased it, the front there had 'an importance eventually second only to that of the Western Front'.¹⁴ Dismissing France as a nuisance and a burden that Britain ought to stop carrying, Smuts declared that any decisive progress could only be made if it were eastwards: a strong Palestine offensive there could prove fatal to the Turks, for it would be the most dangerous threat that Istanbul had had to confront since the 1915 Gallipoli campaign.¹⁵ Extraordinarily ambitious and pushy for a five-foot leader of a four-foot country, as usual Jan Smuts set his sights high, doing his best to try to get given overall command of operations against the Ottoman Empire. He played almost every card available, including that as a disciplined Protestant Christian, who better to take on Turkish Moslems? And he had admiring and influential British champions, such as Leo Amery, the Conservative MP and parliamentary under-secretary in the Lloyd George government. Amery backed Smuts to lead the offensive, depicting him memorably in June 1917 as the only Allied commander 'who has not got trenches dug deep into his mind'.¹⁶

However, the prospect of South Africa in charge seems to have both amazed and amused Britain's War Office, quite apart from the fact that Palestine did not really seem to matter all that much in its thinking. Sir William Robertson, Chief of the Imperial General Staff, duly informed Smuts what was up. After all, Palestine was merely an obsession of Britain's prime minister; Smuts himself was merely the object of Lloyd George's misguided belief that he was the man to finish the Turks in Palestine; and, ultimately, the

.....
¹³ W.K Hancock, *Smuts: The Sanguine Years, 1870-1919* (Cambridge: Cambridge University Press, 1962), p.433.

¹⁴ Hancock, *Smuts*, p.434.

¹⁵ Hancock, *Smuts*, p.435.

¹⁶ Quoted in Hancock, *Smuts*, p.435.

territory itself was at most, as Robertson put it, ‘only a sideshow’.¹⁷ Having lost his chance of becoming a kind of Boer- Afrikaner version of Lawrence of Arabia, Smuts gave up on the idea of command. If Square Hill was an irony, it was not only that although South Africa was there, its forces were a small part of a British formation led by Allenby, leaving Smuts an uncomfortable onlooker. It was also that those who had held on, backs to the wall, and had acquired a reputation for valour and shimmering sacrifice, were not the idealised white Springboks of national martial folklore. The stand had been by some of those ‘men of doubtful descent’ at whom the deputy prime minister had once turned up his nose. Paradoxically, *after* the war Smuts saw fit to acknowledge the contribution of the Cape Corps. In one of those born-again postwar civic scenes, in 1924 he opened the Corps memorial inside the Cape Town City Hall.

Earlier, if South Africa’s military leadership was being advised that the Turkish problem in Palestine was no more than ‘a sideshow’, how were Turks in wartime viewed and depicted back in their wartime country? There, on the home front, the target of pro-war hostility was, overwhelmingly, Germany, with several thousand German and Austro-Hungarian settlers rounded up as enemy aliens and consigned to internment camps.¹⁸ The issue of a Turkish presence, on the other hand, attracted very much less attention, and rarely featured prominently in domestic war news.

At the same time, it is worth noting that the ways in which the Union’s people tried to understand and to deal with an enemy Turkey were not necessarily completely straightforward, nor without complexity. At one level, the country’s tiny Muslim population, mostly concentrated in the Cape, was emphatically pro- British Empire and pro-war. Abdullah Abdurahman, the leader of the Coloured African Political Organisation, wore a fez with his pin-striped suit, and liked to lecture his audiences on the perils of not supporting the British cause, for ‘if the British Empire fell, they would all go with it’.¹⁹ Indeed, there were Union Muslim loyalists in the ranks of an otherwise staunchly Christian Cape Corps. Other patriots volunteered both their money and their bodies for a ‘Malay Ambulance Corps’. Styling themselves as ‘upright Cape Malays’, they had no intention of imitating the Red Cross, for they requested weaponry. Arms would be needed, a petition declared, to repel ‘the barbaric Sultans with their merciless tribes’, and to protect the helpless and the wounded from the ‘repulsive’ and ‘uncivilised Turks

.....

¹⁷ Quoted in *War Memoirs of David Lloyd George, Vol.IV* (London: Odhams Press, 1934), p.1830.

¹⁸ Nasson, *WWI and the People of South Africa* (Cape Town: Tafelberg, 2014), p.128.

¹⁹ *APO*, 22 August 1914.

who respect not the home of the sick',²⁰ Unsurprisingly, that stereotypical imagery of Turkish 'wildness' or 'savagery' surfaced once again as the war wound down, when Abdurahman and others applauded the blood sacrifice of the Cape Corps 1st Battalion in combatting a 'cruel' and 'bestial' enemy.²¹

For all that, there was also another strain of sentiment, however thin and subdued. Among adherents of *Sufist*-leaning mosques which had been fertilised by Turkish influences since the later nineteenth-century and retained Turkish links, there might have been some hesitations or uncertainties over war allegiance, as an issue of *The Moslem Reporter* hinted in 1915.²² For, was Turkey automatically an enemy as in the case of Germany? After all, it was hardly a colonial presence which threatened the northern borders of the Union. Nor was this the only factor to consider. Any of South Africa's Muslims who found wartime loyalties complicated had also to contend with the implications of the Ottoman Sultanate's declaration of holy war or *Jihad* , aimed at rousing all Muslims in British and French African colonial empires to back the war effort of the Ottoman Empire and its European imperial allies.²³ It may not have been enough to turn peaceable, weakly-positioned, Cape 'Malays' into some pinprick fifth-column to add to Botha and Smuts's domestic war troubles. But the Sultan-Caliph's call may still have encouraged some members of South Africa's Muslim minority to stick to their customary artisan trades and fishing, to shun the 'indignity' of 'cheering' over a 'faithless cause' of South Africa and Empire, and to wait out the war.²⁴

Waiting out the war, or keeping their heads down, was the fate of the Union's handful of Turkish residents themselves, and an appropriate note on which to conclude. After the passing in 1915 of an Enemy Trading Bill which placed prohibitions on trade or other commercial dealings with German and other enemy aliens, there were regular press warnings to people to keep away from what the *Eastern Province Herald* in February 1915 called 'low', 'dubious' and 'obviously foreign' traders of a 'European' or a 'Mediterranean' type. Among their number, readers were warned, were 'seditious' or 'unwholesome Turks'.²⁵ The difficulty though, was identifying who the enemy was. Externally, as in Palestine, it was clear enough. At home, it was enough of a worry with those duplicitous Germans who were passing themselves off as Russians. Identifying Turks who had to be boycotted was

.....

²⁰ *Cape Times*, 22 September 1914.

²¹ *Natal Witness*, 19 October 1918.

²² *Moslem Reporter*, July 1915. I am grateful to Ebrahim Rhode for alerting me to this reference.

²³ Norman Stone, *World War One: A Short History* (London: Penguin, 2008), p.70.

²⁴ *Moslem Reporter*, October 1915.

²⁵ *Eastern Province Herald*, 16 February 1915.

infinitely more tricky, for they seemed to have infinitely more options when it came to assuming a local wartime identity that could keep them clear of trouble. Identifying who the Turkish enemy were in local towns and villages proved to be a headache. For they were, as one irritated intelligence official noted early in 1916, sufficiently cunning to live safely and inventively as Greeks, Italians and Lebanese.²⁶ In a sense, Square Hill was one thing, the fancy aspirations of Jan Smuts another, and identifying the Turkish enemy within, yet another.

Abstract

This paper examines the place of Turkey in the war imagination of the Union of South Africa, exploring perceptions of, and attitudes towards, the Ottoman Empire at both official government levels and within the milieu of popular sentiment. It suggests that the confrontation between Turkey and South Africa was both complex and unusual. Jan Smuts, the Union's deputy prime minister and its minister of defence, had his sights set on command of Allied operations in Palestine, and was obsessed with the idea of playing a leading part in the overthrow of the Turkish empire. Meanwhile, South Africa's small Muslim population was generally pro-war and anti-German. Yet, for communities attached to Sufist mosques which had been inspired by Turkish influence in the nineteenth-century, the wartime position may not necessarily have been so clear-cut. The Sultan's declaration of 'holy war' appeared to test the loyalties of some of Islam's local adherents. Elsewhere on the home front, while Germans and Austro-Hungarians became the objects of hostility as identifiable enemy aliens, Turkish immigrants were less easily identified as a hostile presence. When South African infantry eventually clashed with Turkish forces in Palestine late in 1918, the Union's ranks of Cape Coloured volunteers would have included both Christian and Muslim soldiers. The paper seeks to illuminate the complex range of ways in which those in wartime South Africa tried to understand and to deal with Turkey as an enemy.

Key Words: Great War, South Africa, Ottoman Empire, Palestine.

.....
²⁶ "The "Ears at Home", *The Illustrated War News*, 30 January 1916, p.34.

İngiltere ile Almanya Arasındaki Donanma Rekabeti ve Büyük Güç Olma Paradoksu*

Burak Samih GÜLBOY**

Giriş

Aralık 1907'de pek çok yardımcı sınıftan gemi ile desteklenen ve iki filoya ayrılmış olan on altı savaş gemisinden oluşan ABD Donanmasının ana gücü Başkan Theodore Roosevelt'in emri ile pek çok ülkeye ziyaret yapacakları bir dünya turuna başladı. ABD'nin deniz gücünün okyanus aşma kabiliyetinin geliştirilmesinin baş mimarlarından biri olan Roosevelt için gemilerin boyandığı renkten dolayı "Büyük Beyaz Filo" adı yakıştırılan bu donanma, ülkesinin 1898'den sonra devamlı artmakta olan etkisinin canlı bir göstergesiydi. Roosevelt'in amacı da ülkesinin sahip olduğu gücü ve yetiyi, en uygun biçimde simgeleştirecek olan aracı bir propaganda malzemesi olarak kullanmaktı.¹

Yukarıdaki paragraf, kendisini uluslararası sistemin hiyerarşisinin üst sıralarında yer alabilmek için gerekli olan araçlar ile donatmış bir devletin sahip olmak istediği statü adına gerekli olan tanınmayı sağlamak amacıyla gösterdiği çabayı anlatmaktadır. Bu paragraftan da anlaşılacağı üzere ABD o dönemin büyük güçleri için belirleyici bir araç olan açık deniz donanmasını inşa etmiş durumdadır, fakat henüz büyük güç olarak kabul edilmemektedir. Roosevelt'in Büyük Beyaz Filo'yu dünya turuna çıkartmasının arkasındaki amaç, ABD'nin büyük güç statüsüne ulaşmaya olan kararlılığını ve bu statünün gereklerini yerine getirebilecek yeteneğe sahip olduğunu göstererek tanıtmaktı.

Büyük Beyaz Filo örneğinden yola çıkılarak şu soruları sormak uygun olacaktır: Büyük güç statüsü neyi ifade etmektedir? Büyük güç olmak için hangi özelliklere sahip olmak gereklidir ve en önemlisi bu statünün tanınması ne şekilde olmaktadır? Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde realist teorinin bu sorulara ürettiği tanımlar genellendiğinde büyük güçlerin uluslararası sistemin hiyerarşisinin üst tabakasını oluşturan devletler olduğu açıktır. Hedley Bull'a göre bir devletin büyük güç statüsünde olması için sahip olduğu vizyon, güç ve yetenekler ile uluslararası sistemin düzenlenmesinde ve yönetiminde

*Bu çalışma, sunuşun sahibi olan Burak Gülboy'un *Mutlak Savaş* adlı eserinden esinlenmiştir ve bazı kısımlar bu çalışmadan alınmıştır. Bkz. Burak Gülboy, **Mutlak Savaş-Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen bir Çözümleme**, İstanbul, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2014.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, b.gulboy@gmail.com.

¹ Theodore Roosevelt ve Büyük Beyaz Filo ile ilgili bkz. James R. Reckner, **Teddy Roosevelt's Great White Fleet**, Annapolis, Naval Institute Press, 1988, Kenneth Wimmel, **Theodore Roosevelt and the Great White Fleet**, Virginia, Brassey's, 2000.

merkezî rol üstlenbilmesi gerekmektedir. Bu rolü üstlenmeye yetecek vizyon, güç ve yeteneklere sahip olmanın yanı sıra diğer büyük güçler tarafından da kabul görmek gereklidir.² Vesla Danilovic'in de bir devletin büyük güç olabilmesi için öngördüğü kriterler Bull'un tanımına uygundur. Danilovic'e göre büyük güç statüsünü belirleyen üç kriter bulunmaktadır. Bunlar güç boyutu, uzaysal boyut ve tanınma boyutudur. Güç boyutu genelde bir devletin sahip olduğu askerî yeterlilikleri ve yetenekleri simgelemektedir. Uzaysal boyut ise bir devletin jeopolitik özellikleri ve vizyonu ile alakalıdır. Bu çerçevede devletin coğrafi konumunun geniş bir stratejik vizyona açıklığı ve elindeki güç ile alakalı imkanları bu geniş vizyona uygun kullanabilme yeteneği belirleyicidir. Son olarak, tanınma boyutu yalnızca bir devletin büyük güç olarak tanınması değil, aynı zamanda büyük güç olarak davranma ve sorumluluk alma bilincini de içermektedir.³

Gerek Bull'un ve gerekse de Danilovic'in açıklamaları yeterli gözükse de bir diğer kriterin varlığına daha ihtiyaç olduğu açıktır. Söz konusu kriter "zamana uygunluk" olarak belirlenebilir. Bir devletin büyük güç statüsüne sahip olabilmesi zamanının kriter kalıplarına uygunluğu ile alakalı olmalıdır. Örneğin, stratejinin kara ve deniz ile sınırlı olarak iki boyutlu olduğu 19. yüzyılda bir devletin güç kalıbı bunlara uygun yetenekleri geliştirmesi ve bunlara uygun uzaysal boyutta aktive olması ile alakalı iken, 20. yüzyılda, hava ve uzay, 21. yüzyılda sanal ortam gibi yeni boyutların eklenmesi ile stratejinin boyutları genişlemiş ve büyük güç olma boyutları buna göre dönüşmüştür.⁴ Yeni boyutlar yeni yetenekler ve sorumluluklar getirirken eski büyük güçlerin yerini yeni güçler almışlardır. Zamana uyamayan devletler ise büyük güç statülerini kaybetmişlerdir. Anlaşılacağı üzere büyük güç statüsü yalnızca yetenek inşası, vizyon ve tanınma ile ilgili değil, zamanın değişimine uyabilmeyi de gerektirmektedir.

ABD Donanmasından emekli bir amiral olan Alfred Thayer Mahan, 1891'de yayımladığı *Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi (The Influence of Sea Power Upon History)* adlı eseri ile yalnızca donanmaları askerî birer araç olmaktan çıkartmıyor, aynı zamanda bu kavram ile bir devletin karakterinin de anlamlandırılabilceğini vurguluyordu. Denizleri, her yöne gidebilmeye en uygun yollar olarak tanımlayan Mahan, gelişen endüstrileşmenin ticaret hacmini hızla geliştirmeye başladığı bir dönemde, bu yolları kullanabilme beceri-

.....
²Bull, "World Order and the Super Powers", **Super Powers and World Order**, ed. Carsten Holbraad, Canberra, Australian National University Press, 1971, ss 140-154.

³ Danilovic, **a.g.e.**, s 225-228.

⁴ Colin Gray, **The Leverage of Sea Power**, New York, The Free Press, 1992, s 2

sinin bir devlet için önemli bir yetenek olduğunu belirtmektedir.⁵ Bu çerçevede düşünüldüğünde bu yolları kontrolü altında tutabilen devletler yalnızca bu ticaret yollarından faydalanmayacak, aynı zamanda rakiplerini bu faydalardan uzak tutabileceklerdir. Buradan yola çıkan Mahan, “deniz gücü” kavramını sorgulamaya başlar. Aslında, metin içinde açıkça bir tanım yapmamasına karşın Mahan’ın bu kavramı iki ayrı anlamda kullandığı kabul edilmektedir: İlk anlamı ile “deniz gücü” bir devletin karakterini temsil etmektedir ve öznel-dir. İkinci olarak ise “deniz gücü”, bir devletin denizlerin kontrolünü ele geçirmesini ve yönetmesini temsil etmektedir ve nesnel anlam taşımaktadır.

Mahan, fiziki ve yapısal özellikler⁶ çerçevesinde irdelediği deniz gücü kavramını denizci bir devletin karakteristiği olarak değerlendirse de, kitabının önemli kısmında deniz gücü kavramını denizlerin kontrolü ve yönetimi anlamında kullanmaktadır. Asıl önemli olan ise, Mahan’ın bu anlamdan yola çıkarak başka bir kavrama, “deniz hâkimiyeti” (command of the seas) kavramına ulaşmasıdır. Philip A. Crowl, Mahan’ın bu kavramı iki ayrı anlamda kullandığını yazmaktadır. Bu çerçevede deniz hâkimiyeti, donanmanın kuvvet üstünlüğünü kurarak, denizlerin kontrolünü ele geçirmesidir. Diğer anlamında ise deniz ticareti, açık deniz hâkimiyeti ve yabancı piyasalarda imtiyaz sağlanması yolları ile ülkenin “zenginliğinin ve prestijinin” çoğaltılmasıdır.⁷ “Denizlerin kontrolünün ele geçirilmesi ve yönetilmesi” anlamını içeren “deniz hâkimiyeti” kavramının içeriğindeki “kontrol” kelimesi denizlerin her noktasını içeren bir kontrol anlamını içermemektedir. Bunun başlıca nedeni denizlerin karada olduğu anlamda işgal edilemeyecek olmasıdır ve hiçbir devlet de buna uygun sayıda gemiden oluşan bir donanma yeteneğine sahip değildir.⁸ Buna karşın, deniz hâkimiyetine sahip olmak demek, bir devletin denizciliğin yoğun olduğu bölgelerde–özellikle ticaret yolları üzerinde- kendi ticaret ve ikmal yollarını potansiyel tehlikelere karşı koruyabilme ve yine gerektiğinde aynı bölgelerde rakiplerinin ticaret ve ikmal işlerine engel olabilme kapasitesini üretebilmesi demektir.⁹

Dikkat edildiğinde deniz gücü kavramındaki sistematik eşleşme deniz hâkimiyeti kavramının kullanımında da görülür. İlk olarak fiziki şartların uygunluğu gereklidir ve bu sağlandıktan sonra da şartlara uygun karakterin

.....
⁵ Alfred Thayer Mahan; **The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783**, New York, Dover Publications Inc., 1987 (1894deki 5. basımın aynı), s 25.

⁶ Bu özellikler ile ilgili bkz.A.g.e., ss. 29-35, 82-88,

⁷ Philip A.Crowl, “ Alfred Thayer Mahan: Naval Historian”, **Makers of Modern Strategy**, Editör: Peter Paret, New Jersey, Princeton University Press, 1986, s 451; aynı konu için bkz. William E. Livezey, **Mahan on Sea Power**, 2. Basım, Oklohoma, University of Oklohoma Press, 1981, s 45

⁸ Mahan, a.g.e., s 25

⁹ “Deniz hâkimiyeti” (command of the seas) kavramı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Brodie; **A Guide Naval Strategy**, 3.Basım, Princeton, Princeton University Press, 1944, s 91-96

üretilmesi esastır. Böylece Mahan, farkında olarak ya da olmayarak kendi zamansallığına uygun bir “büyük güç” tanımı üretmiştir. Nitekim, Paul Kennedy de Mahan’ın çıkarımlarının evrensel bir deniz gücü tanımı üretmekten çok, denizcilik ile ilgili tarihsel olguların kendi yaşadığı dönemin dinamikleri ile eşleştirilerek değerlendirilmesi olduğunu işaret eder.¹⁰

Deniz gücü ve deniz hâkimiyeti kavramları ile şekillendirdiği “büyük güç” tanımının ardından Mahan, bir büyük gücün sahip olması gereken araçları da tanımlar. Bu araçlar şüphesiz ki açık denizde görev yapabilecek yetenekte donanmalar ve bunları ikmal edebilecek olan üsler zinciridir.¹¹ Diğer taraftan gözden kaçmaması gereken nokta Mahan’ın, donanmaların varlık nedenine yüklediği anlamdır. Denizleri ticari anlamda etkin kullanan devletler için, deniz hâkimiyeti anlamlı hâle gelmektedir ve bu çerçevede bir devletin endüstriyel üretiminin deniz ticaretine mecbur hâle gelecek oranda gelişmiş olması gereklidir. Bu çerçevede oluşan ekonomik çıkarlar ise ancak bunları koruyabilecek askerî araçların varlığı ile gözetilebilir. Bu araçlar ise donanmalardır. Fakat gerek denizlerde mesafelerin uzunluğu ve gerekse de bu mesafeleri kat edecek olan araçların ikmal ihtiyacı deniz hâkimiyetini arayan bir devlet için ikmal üsleri oluşturmayı gerekli kılar. Böylece Mahan, bir büyük gücün emperyalist yayılmasının meşruluğunun da yolunu açmaktadır. Bütün bu tanım, tek bir tamamlayıcı olgu ile birleşmediği sürece anlamsızdır. Bir devlet deniz gücü olabilmek için bütün dinamiklere sahip olabilse dahi, bu birikimi pratiğe dökebilecek bir hükümet yapısına ve karakterine sahip olmadığında pasifliğe mahkûmdur. Tanım içinde negatif bir olgu da bulunmaktadır. Bu çerçevede deniz gücü olma dinamiklerine sahip olmayan devletler denizler ile ilgili çıkar tanımı üretmeyeceklerinden, salt rekabet için donanma yapmaya giriştiklerinde bu araç çıkarını denizlerde tanımlayan devletler için yalnızca askerî bir tehdit hâline gelecektir. Deniz hâkimiyetini ekonomik çıkarlar açısından tanımlayan devletler için donanmalar caydırıcı, askerî çıkarlar açısından tanımlayan devletler içinse donanmalar tehdit amaçlı araçlar olacaklardır.

Büyük Güç = Deniz Gücü?

George Modelski, *uzun döngü* tezinde İngiltere’nin 1713-1793 ve 1815-1918 arasında birbirini takip eden iki döngü içerisinde uluslararası sistemin

.....
¹⁰ Paul M. Kennedy, **The Rise and Fall of British Naval Mastery**, New York Humanity Books, 1998, s 7-8

¹¹ İngilizce literatürde açık denizler için “Blue water” kavramı kullanılırken, nehir ve göller için “Brown water” kavramı kullanılmaktadır.

hegemonu olduğunu savlamıştır.¹² İngiltere'nin ilk hegemonluk döngüsü dolaylı bir hegemonya üzerine kuruludur. Bu döngü çerçevesinde İngiltere, "kendinden önceki dünya güçlerinin koloni toprakları üzerinde doğrudan bir hâkimiyet kurmadan, herkes için uygun olan ama en büyük kârın kendisi tarafından alındığı bir küresel ekonomik üstyapı yaratmıştır."¹³ Böylece İngiltere küresel ekonomiyi kontrol eden bir finans merkezi oluştururken, bu dolaylı üstünlüğü "dengeleyici" bir diplomasi ile eşleştirmiştir.

1815 sonrasında uluslararası sistem yeniden şekillenirken, İngiltere önceki dönemdeki hegemonik değerlerini yenisine de aktardı. Bu ikinci döngünün başlangıcında İngiltere'nin hegemonyasını temsil eden iki olgu ortaya çıkmaktaydı. Bunlar, deniz hâkimiyeti ve dünya ticaretini kontrol altında bulunduran konumudur. Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle endüstriyel bir üstünlük elde etmiş olması, İngiltere'nin sistemin diğer üyelerini de rahatsız etmeyecek serbest ticarete dayalı bir ekonomik doktrini sistemin işleyişine sunmasını sağladı.

Bu noktada, Modelski'nin hegemon özelliklerini İngiltere üzerinden yeniden değerlendirmek faydalı olacaktır. İngiltere'nin ikinci hegemonik döngüsüne başlaması Napolyon Savaşlarının ertesinde olmuştur. Bu nedenle uluslararası sistem üzerindeki İngiliz hegemonyasının özellikleri hem önceki dönemde İngiltere'yi hegemon kılan ve hem de bu savaşlar süresince İngiltere'nin yeni hegemonyasına hazırlayan dinamikler çerçevesinde oluşmuştur. Viyana Kongresi ertesinde, İngiltere'nin, bir hegemon olan fonksiyonel yapısı bu kongre sürecinde elde ettiği Avrupa dışındaki özelliklerin birleşimi üzerine kurulmaktaydı.¹⁴ İngiltere bir yandan serbest ticareti küresel bir ekonomik doktrin hâline getirerek görünüşte bir fırsat eşitliği yaratmaktaysa da, henüz Sanayi Devrimi ile yeni tanışmaya başlayan kıta devletlerinin İngiltere ile rekabet edebilecek bir gücü yoktu. Bu nedenle serbest ticareten en çok kazanan devlet gene İngiltere'ydi. Benzer bir şekilde Napolyon Savaşları'ndan büyük bir ekonomik yük ile çıkmış olan ve hâlen birbirlerini sürekli kollamak zorunda olan kıta devletleri askerî bütçelerini kara güçlerinin yapılanmasına harcamak durumundaydılar. Bu da zaten büyük bir donanmaya sahip olan İngiltere'yi denizlerde herhangi bir rekabetten uzak tutmaktaydı.

Ekonomik ve donanma özelinde askerî dinamiklerin üzerine kurulduğu bir güç potansiyeline sahip İngiltere, bu potansiyeli diplomasi alanında hegemonik bir üstünlük kurmak için de etkinleştirmekteydi. Bu çerçevede

.....
¹² George Modelski, "The Long Cycle of Global Politics and The Nation State", **Comparative Studies in Society and History**, Cilt 20, No:2, Varieties of Modernisation, Nisan 1978, ss 214-235.

¹³ Modelski, **a.g.m.**, s 222.

¹⁴ Gülboy, **a.g.e.**, s 23.

İngiltere, Avrupa Ahengi'nin diplomatik yeteneklerini kendi çıkarı için sonuna kadar sömürmekle kalmadı, aynı zamanda bu uzlaşmanın çöküşünün tohumlarını da attı.19. yüzyılın geneline yayılan bu diplomatik üstünlük İngiltere'nin direkt katılmaktan kaçındığı Avrupa kıta devletlerinin kendi aralarındaki mücadeleler ile eşleştiğinde İngiltere'ye belirleyici bir konum sağlamaktaydı. İngiltere sistemin hegemonu olarak kendi konumunu tanımlamak zorunda değildi; buna karşılık sistem hiyerarşisi içinde konum kazanmak isteyen devletler için İngiltere'nin kabulü önemliydi. Örneğin, Almanya'nın birleşmesi, İngiltere'nin olumlu yaklaşımı olmadan mümkün olamazdı; Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki yayılması da İngiltere'nin tepki göstermesi nedeniyle mümkün olmadı. 19. yüzyılda Avrupa siyasal sistemini bir güç dengesi olarak niteleyen yazarların, İngiltere'yi "dengenin dengeleyicisi" olarak nitelemesi doğru gibi gözükse de, gerçekte, İngiltere'ye "sistemin belirleyicisi" demek daha doğru olacaktır.

Modelski, 1860'lardan itibaren İngiltere'nin hem deniz üstünlüğünde ve hem de ekonomik alanda önemli meydan okumalarla karşılaşmaya başladığını belirtmektedir.¹⁵ Bu durum hem demiryollarının gelişiminin gemiciliğe rakip bir taşıma kapasitesi ortaya çıkartması ve hem de Sanaayi Devrimi'nin yayılmasının ekonomik rekabeti arttırması ile ilgilidir. Almanya'nın birleşmesi ve Avrupalı devletlerin emperyalist yayılma yarışı da İngiltere'nin kıta dışındaki dokunulmazlığını etkilemeye başlamıştır. Bu durum İngiltere'nin yavaş da olsa bir negatif ivme içine doğru yönlendiğini simgelemektedir.

Ekonomik alanda İngiltere'nin karşılaştığı rekabetten daha önce İngiliz hegemonyasına yönelen ilk tehdit, İngiltere'nin güç potansiyelini temsil eden donanma üstünlüğüne yönelikti. III. Napolyon liderliğindeki Fransa, 1857 yılında kabul edilen ve 1863 ile 1865 yıllarında iki kez genişletilen bir donanma planı çerçevesinde İngiliz Donanmasının küresel üstünlüğü ile rekabet etmeye çalıştı. Buhar ve zırh gibi yenilikleri denizciliğe sokan Fransız teknisyenlerin sayesinde oldukça modern bir donanma inşa eden Fransa karşısında İngiltere, sadece Fransız modellerinin kopyalarını daha fazla üreterek bu meydan okumayla başa çıkmayı başardı.¹⁶

İngiliz hegemonyasının temellerinden biri olan deniz hâkimiyetine yönelik ikinci tehdit 1880'lerin sonunda gene Fransa'dan geldi. Bu sefer tehdidin niteliği somut bir yarışa yönelik bir meydan okuma değil, İngiliz ticaretine karşı denizlerde bir tür gerilla mücadelesi ön gören soyut bir doktrindi. *Jeune Ecole* olarak anılan bu doktrin, İngiliz Donanmasının deniz hâkimi-

.....
¹⁵ A.g.m., s 223.

¹⁶ İngiltere ile Fransa arasındaki donanma rekabetinin ayrıntıları için bkz. Theodore Ropp, **The Development of a Modern Navy, French Naval Policy 1848-1904**, Annapolis, Naval Institute Press, 1987, s 7-9

yetini, bu donanma ile çarpışarak değil ama bu donanmanın koruması gereken ticarete saldırarak yok etmeyi hesaplayan bir stratejiye dayanmaktaydı.¹⁷ Arne Roksund'un "zayıfın stratejisi" olarak nitelediği bu doktrin hafif ve hızlı gemiler ile İngiliz Donanmasının büyük, hantal ve yavaş gemilerinin yetişemeyeceği mesafelerde beklenmedik anlarda ticaret gemilerine saldırılmayı hedefliyordu.¹⁸ Doktrinın amacı İngiliz Donanmasını herhangi bir çarpışmaya girmeden etkisizleştirmektir ve bu çerçevede hedef ticaret filosuydu. Bu doktrine, Fransa dışında, en olumlu yaklaşan devlet Rusya oldu. 1880'lerin ortalarından itibaren gerek Fransa ve gerekse de Rusya donanma yapım planlarını büyük savaş gemilerinden ağır ve hafif kruvazörlere ve torpidobotlara çevirdiler.

Jeune Ecole her ne kadar bir askerî bir doktrin olarak görülse de, İngiltere'yi hegemon yapan bütün değerlere saldıran bir yapıya sahipti. Doktrinın stratejik hedefi önceki rekabetlerdeki gibi İngiltere'nin donanma üstünlüğünü sona erdirmek değildi. Aksine, saldırı İngiltere'nin uluslararası sistemdeki fonksiyonunu belirleyen ekonomik üstünlüğü ve buna bağlı olarak inşa olan güç yapısını tehdit etmekteydi. Ticaretini koruma yeteneğini kaybeden bir deniz gücü varlık anlamını kaybetmekle kalmayacak, aynı zamanda İngiltere'yi ayrıcalıklı kılan diplomatik yeteneklerin de ortadan kalkmasına neden olacaktı.

İngiltere'nin *Jeune Ecole* doktrinine verdiği cevap eskisi gibi gemi yapımını arttırmakla sınırlı kalmadı. Bunun yerine İngiltere hem Fransa ve hem de Rusya'yı izole etmeyi hedeflediği bir diplomatik gösteri yaptı ve aynı zamanda İngiliz deniz hâkimiyetini bir doktrin ile yeniden anlamlandırdı. 1887 yılında İngiltere İtalya ve Avusturya-Macaristan ile Akdeniz'in mevcut statükonun değişmezliğini ortak olarak tanıdıklarını belirten bir koalisyon konusunda anlaşmaya vardı. 1889 yılında ise İngiliz hükümeti 1815'ten beridir kabul ettiği en kapsamlı gemi yapım programını içeren bir donanma planını kabul etti.¹⁹

1888 yılındaki değerlendirmeler ve 1889 yılında hazırlanan plan, İngiltere için yalnızca bir donanma modernleştirme ya da gemi inşa projesi değildi. Yapılan şey bir doktrin inşasıydı. Literatüre *İki Güç Standardı* olarak geçen bu doktrin çerçevesinde İngiliz savaş filosu, kendisinden sonra gelen en büyük iki donanmanın savaş filolarının toplamından daha fazla savaş gemisine sahip olacak bir donanma gücü üzerine kurulu olacaktı.²⁰

.....
¹⁷ *Jeune Ecole* ile ilgili bkz. Rolf Hobson, **Imperialism at Sea**, Leiden, Brill Academic Publishers Inc., 2002, s 93-109.

¹⁸ Arne Roskund, **Jeune Ecole-the Strategy of the Weak**, Leiden, Brill Academic Publishers Inc., 2007.

¹⁹ Fred T.Jane, **The British Battle Fleet**, 2. Basım, Londra, Conway Maritime Press, 1997, s 257.

²⁰ Stephen W. Roskill, **The Strategy of Sea Power**, Londra, Collins, 1962, s 93-94.

İki Güç Standardı doktrini her ne kadar askerî bir yaklaşım gibi algılsa da, bu zamana değin güç tanımı yapmak zorunda kalmamış olan İngiltere için bir ilki temsil etmekteydi. Bu çerçevede İngiltere kendi pozisyonunu simgeleyecek bir güç kavramı yapmakla kalmıyor, aynı zamanda bu güç tanımını ekonomi, imparatorluk ve deniz hâkimiyeti ile köklendiriyordu. *Jeune Ecole* tehdidi İngiliz ekonomisine yöneldiğinde, bu tehdit İngiliz deniz gücü tarafından etkisizleştirilecekti ve bu deniz gücü deniz hâkimiyetini sadece tehditlerle çatışarak değil, denizlere hâkim olup, tehdidi başladığı yerde yok ederek, sayısal ve niteliksel üstünlüğü ile tehditleri caydırarak yapacaktı. Bu hem deniz aşırı imparatorluk içerisinde dönmeye başlayan İngiliz ekonomisinin üstünlüğünü ve hem de üstün İngiliz Donanmasının güç potansiyelinin koruyuculuğunu vurgulayan bir “deniz gücü” tanımı idi.

Meydan Okumalar ve Büyük Güç Statüsünün Stabilizasyonu.

İngiltere'nin 1889 Donanma Planı önemli miktarda zırhlı ve kruvazör yapımını içermekle kalmıyor, aynı zamanda bunların özellikleri de yapımı tamamlanan veya planlanan Fransız ve Rus zırhlı ve kruvazörlerinin özelliklerine üstün gelecek şekilde belirleniyordu.²¹

İngiltere'nin meydan okumasına Fransa ve Rusya'dan gelen karşılık ise İngiliz hegemonyasının bir diğer birleşine yönelik yeni bir tehdit oldu. Bu tehdit 19. yüzyıl boyunca bağlayıcı ittifaklardan kaçınarak, Avrupa sistemini kendi çıkarları yönünde manipüle eden bir diplomasi çerçevesinde belirleyici bir pozisyonu koruma üstüne inşa olan İngiliz yalnızcılığına karşıydı. 1891 yılında Fransa ve Rusya Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasındaki Üçlü İttifakın İngiltere'nin katılımı ile yenilenmesine karşı ortak tavır alma konusunda fikir birliği içinde olduklarını açıkladıkları bir uzlaşmaya imza koydular. Bu antlaşmayı 1892 yazında yapılan ilk askerî antlaşma takip etti. 1894'te ise bu antlaşma tam bir ittifak hâline getirildi.²²

Bu aşamada 1894'teki ittifakın oluşum sürecini yeniden analiz etmek faydalı olacaktır. İki ülke arasındaki yakınlaşmanın ve ittifakın karşılıklı donanma ziyaretleri ile oluşmuş olması, hem donanmaların iki ülkenin dış politikalarının oluşmasında etkisini göstermektedir, hem de ittifaka yazılı maddelerinden farklı bir jest eklemektedir. İki ülke donanmaları üzerinden kurulan bu güvenlik işbirliği, İngiltere'nin *İki Güç Standardı* ile yaptığı meydan okumaya karşı net bir cevap olarak gözükmektedir. Bu çerçevede 1894 İttifakı, İngiliz Donanmasından sonra gelen dünyanın en büyük ikinci (Fransız) ve üçüncü (Rus) donanmasının işbirliğini simgelemektedir ve bu iki do-

²¹ Ropp, a.g.e., s 207-208.

²² Christopher Clark, *The Sleepwalkers*, New York, Harper Collins, 2012, s 130.

nanmanın toplam gücü İngiliz Donanmasının gücünü aşmaktadır.²³ Nicholas Papastrigis de ittifakın ardından İngiltere'nin, artık Rusya'nın Boğazlar üzerindeki isteklerine karşı çıkmadan önce Fransa'nın Toulon'daki filosunu göz önüne alması gereğinin Rus politik ve askerî çevrelerini rahatlatmış olduğunu belirtmektedir.²⁴ İttifak bir işbirliği tanımını üretmiş ama bu işbirliğinin alanını Avrupa ile sınırlamıştır. İki devlet farklı deniz aşırı sorunlarında ortak rakiplerinin olduğunu algılamışlar fakat bu rakiple olası karşılaşmalarının kendilerini istemedikleri bir çatışmaya ortak etmesini istememişlerdir. Bu çerçevede 1894 Fransız-Rus İttifakı Avrupa sınırları içinde bağlayıcı bir ittifak ve Avrupa dışında gevşek bir koalisyonu temsil etmektedir.

Daha 1892'deki Fransız-Rus yakınlaşmasının başlaması ile İngiltere gerek *İki Güç Standardı* ile yapmış olduğu büyük güç tanımını ve gerekse de imparatorluğun güvenlik ağını koruyabilmek, aynı zamanda da belirleyici diplomatik pozisyonunun kabulünü devam ettirecek olan güç gösterisini yapmaya zorlanmıştı. Bu cevap 1894'te Amirallik Birinci Deniz Lordu Herbert Spencer'ın hazırladığı yeni bir donanma programının kabulü ile hayata geçti. Bu program 1889'daki programın ilerisine geçecek oranda yeni gemi yapımını içermekle kalmıyor, Fransız ve Rus planlarının da gözetildiği bir süreçte, bu iki devletin filolarının işbirliğine karşı stratejik önlemleri içerecek düzenlemelerin yapılmasını da öngörüyordu.²⁵

1889 sonrasında İngiltere'nin yapmış olduğu ve büyük güç olmayı deniz gücü ile eşleştiren tanım, 1894 Fransız-Rus İttifakı ile yeni bir meydan okuma ile karşılaşmıştı. 1894 İttifakı, büyük güç tanımını, deniz aşırı çıkarlarını koruyabilmek amacıyla deniz-kara gücünü dengeli bir biçimde üretebilen ve diplomatik alanda bağlayıcı sorumluluklar üstlenebilen devlet anlamına taşımıştı. Bu nedenle İngiltere'nin salt gözdağı vermek anlamı taşıyan donanma planlarının, Fransa ve Rusya'ya karşı caydırıcı bir anlam taşıması mümkün değildi. İngiltere kendi tanımını güç gösterisi ile doğrulatmalıydı. İngiltere'nin 1890'ların sonundan itibaren Fransa ve Rusya'ya yaptığı da tam bu oldu.

1897'de Nijer Nehri'nin paylaşımı ile ilgili başlayan gerilim, 1898'de Fashoda Krizine dönüştüğünde, İngiltere'nin 1889 ve 1893 donanma planları çerçevesinde yenilenmiş olan donanmasının güç gösterisi ile desteklenen savaş tehdidi Fransa'nın İngiltere'nin hegemonyasına meydan okuyuşunun sonunu getirdi. Fashoda Krizi Fransa'nın geri adım atmasından daha fazlasını temsil eden bir stratejik başarıydı. Fashoda Krizi sürecinde İngiltere'nin sergilediği savaşa eğilimli tavır ve İngiliz Donanmasının sergilediği güç gös-

²³ Lawrence Sondhaus, **Naval Warfare 1815-1914**, Londra, Routledge, 2001, s 168.

²⁴ Nicholas Papastrigis, **Russian Imperialism and Naval Power**, New York, L.B. Tauris, 2011, s 91-92.

²⁵ Ropp, a.g.e., s 251-253.

terisi o kadar etkili oldu ki, Fransa'nın 1880'lerin ortalarından beridir aktif şekilde sürdürdüğü rekabetçi söylemi net ve kesin bir şekilde sona erdirmek zorunda kaldı.²⁶

Fashoda Krizinde elde edilen asıl diplomatik başarı, Fransız-Rus İttifakının yapısına indirilmiş olan darbeydi. Fashoda'yı takip eden yıllarda Fransa, İngiltere ile anlaşma yolunu seçerek, 1904'te *Entente Cordial* adını alan uzlaşmanın yolunu seçecekti. 1904'teki anlaşma ile iki devlet, aralarındaki koloni sorunlarını aralarında çözmekle beraber, gerçekte, Fransa İngiltere'nin deniz hâkimiyetini tanımış olmaktaydı. İngiltere açısından ise *Entente Cordial*, Fransa'yı deniz aşırı emperyalist rekabetten kopartarak, Avrupa sisteminin dar çerçevesine geri yollamak anlamı taşıyordu. Bir diğer deyişle İngiltere kendi büyük güç tanımını Fransa'ya kabul ettirmekle kalmamış, aynı zamanda Fransa'ya kıtasal bir rol biçerek, bu devletin güç konumunu da belirlemiş olmaktaydı. Bu da hem *Jeune Ecole* ve hem de 1894 İttifakı ile Fransa ve Rusya'nın İngiltere'nin büyük güç tanımına rakip çıkarttığı tanımın iflası demektir.

1905 ile 1916 yılları arasında İngiliz Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Edward Grey, 1890'ların sonlarından itibaren İngiliz dış politikasının temel ekseninin Fransız-Rus ittifakının İngiltere'nin deniz hâkimiyetine olan tehdidi çerçevesinde belirlendiğini ve bu anlamda birbirinden bağımsız ama birbiriyle ilgili iki stratejinin takip edildiğini vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, Fransa ve Rusya'ya karşı başka bir güçle ittifak yapmak ve diğeri ise, bu devletler ile olan gerginliğin nedenlerini ortadan kaldıracak ılımlı görüşmelerde bulunmaktır.²⁷ Grey, 1904'teki *Entente Cordial* uzlaşmasının ikinci stratejinin ürünü olduğuna işaret etmektedir; 1902'deki İngiliz-Japon İttifakı ise ilk strateji çerçevesindedir. Rusya'nın 1898'de Çin'den Port Arthur ve Dalny limanlarını kiralaması, hem İngiltere ve hem de Japonya'yı ortak bir çıkar çizgisine soktuğundan söz konusu ittifakın imzalanması pek de sürpriz olmamıştı. Bu ittifak sayesinde İngiltere Japonya'nın güç statüsünü tanımış oluyordu; bu aynı zamanda bölgede faaliyetini artıran Rusya'ya bir rakip çıkartmak demektir.²⁸

Aaron Freidberg, Japonya ile yapılan ittifakın, Grey'in öne sürdüğü stratejiden daha farklı bir karakter içerdiğini ve bu durumun gerçekte İngiliz deniz hâkimiyetinin rölatif olarak etkisizleşmesinin bir ürünü olduğunu iddia etmektedir. Freidberg'e göre, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İngiliz Donanması gücünü Akdeniz'e ve Kuzey Atlantik'e yoğunlaştırmış olduğundan, ABD ve Japonya gibi bölgesel güçlerin büyümekte olan donanmalarına

.....
²⁶ Ropp, a.g.e., s 306-323.

²⁷ Edward Grey, **25 Years**, 8. Basım, Londra, Houdar and Stoughton Ltd. 1935, Cilt 1., s 103.

²⁸ İngiltere'nin Japon deniz gücüne katkısı için bkz. John Curtiss Perry, "Great Britain and the Emergence of Japan as a Naval Power", **Monumenta Nipponica**, Cilt 21, Sayı ¾, 1966, s 305-321.

rı ile bölgesel rekabet elastikiyetini de kaybetmiştir. Bu nedenle de İngiliz amirallığı bu bölgesel güçler ile rekabet etme yerine ortak olma yoluna gitmeyi tercih etmeye başlamıştır.²⁹ Freidberg'in vurgusu da dikkate alındığında İngiltere'nin deniz gücü üzerinden yaptığı "güç" tanımını tekelinde bulundurması çerçevesinde, sadece Avrupa hiyerarşisini değil, "periferal" hiyerarşileri de belirlediği görülmektedir. 1902 İngiliz-Japon İttifakından başlayarak 1905 Rus-Japon Savaşına giden süreç de bu çerçevede anlaşılmalıdır. Böylece Japonya'ya verdiği destek ile Asya siyasal sistemindeki dengenin belirleyicisi olmaktadır. 1905'te Rusya, Japonya ile girdiği hesaplaşmayı kaybederken, bu sonuçtaki en önemli diplomatik katkı İngiltere'den gelmekteydi. Port Arthur'da ve Tsushima boğazındaki kesin sonuçlu deniz savaşında sahip olduğu deniz gücünün tamamına yakını kaybeden Rusya, Portsmouth Antlaşması ile de Uzak Doğu'dan çekilmek zorunda kalırken, büyük güç statüsüne de ciddi bir darbe almaktaydı.³⁰

1907'de İngiltere ile Rusya uzlaşma masasına oturarak, *Entente Cordial* benzeri emperyalist rekabetlerinden oluşan sorunlar konusunda uzlaştılar. 1907'deki antlaşma, 1904'te Fransa'nın durumuna benzer bir şekilde, hem Rusya'nın İngiltere'nin büyük güç statüsünü tanınması, hem de İngiltere'nin Rusya'yı yeniden Avrupa'ya geri göndermesi anlamını taşımaktaydı. Böylece İngiltere 1907'ye gelen süreçte hem 1894 İttifakının, kendine karşı şekillenen tehditlerini, gene kendi hegemonik tanımları ile törpülemiş ve hem de bu tanımlara uygun olarak hegemonik belirleyiciliğini Fransa ve Rusya'ya kabul ettirerek onların (ve hatta Japonya'nın) güç statüsünü belirlemiştir. Sonuçta İngiltere 1898-1907 arasındaki eylemleri ile 1899 sonrasında deniz gücü olmak olarak tanımladığı büyük güç statüsünü kendi ile eşleştiren, bu statünün üstünlüğü ile kendine rakip olan devletleri de bölgesel güç statüsüne indirgemeyi ya da hiyerarşinin daha alt sırasındaki devletleri ise bölgesel güç statüsüne çıkartmayı başarmıştır.

Özetle, İngiltere'nin 1895 sonrasında belirlediği yeni imparatorluk güvenlik stratejisi deniz gücü tanımının üstünlüğünün kabul ettirilmesi üzerine kuruluydu ve bu stratejinin pratikleri takip edildiğinde ortaya çıkan model, sırasıyla takip edilen silahlanma yarışı, güç gösterisi, karşı ittifak yapma ve sonuçta kendi belirlediği statüyü kabul ettirme olarak sıralanmaktadır. 1904 ve 1907 antlaşmalarına giden süreç İngiltere açısından denenmiş ve başarılı olmuş dış politika pratikleri, yeni güvenlik stratejisinin üretilmesini simgelemektedir. Bu nedenle İngiltere kendine karşı benzer meydan okumalarla karşılaştığında doğal olarak başvurmayı düşüneceği bir modele sahip olmuştur.

.....
²⁹ Aaron L. Freidberg, "Britain and the Experience of Relative Decline-1895-1905", *Journal of Strategic Studies*, 10:3, 1987, s 331-362.

³⁰ W.G. Beasley, W.G., *The Rise of Modern Japan*, New York, St Martin's Press, 1990, s 151.

Meydan Okuma vs. Tanınma Arayışı: Büyük Güç Statüsü Paradoksu.

Lewis C. B. Seaman, 1890'larda dönemin siyasal olayları göz önüne alındığında Latin-Slav koalisyonuna karşı bir Anglo-Saxon-Töton (İngiltere, ABD ve Almanya) ittifakının oluşması ihtimalinin en mantıklı çıkarım olduğuna işaret etmektedir.³¹1890'ların sonundaki siyasal gelişmelerin doğasına uygun olmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin devlet adamlarının da gündemlerinde yer alan böylesine bir birleşmenin hayata geçmemesi ile ilgili yapılan vurgu çoğunlukla İngiltere ve Almanya arasında söz konusu ittifakın içeriği ile ilgili derin bir uçurumun bulunması üzerinedir. Buna karşılık, bu ittifakı mümkün hâle getiren olgunun buraya kadar bahsedilmiş olan, İngiltere'nin, Fransa ve Rusya'ya karşı yürüttüğü güç mücadelesinin kavramsal boyutunun, Almanya'nın büyük güç pozisyonunu belirsizleştirmesi ve bu nedenle de Almanya ile İngiltere'yi çatışma rotasına getirecek gelişmeleri hazırlamasıdır.

Bu noktada şu ana kadar metinde kullanılan realist ve döngüsel tarihci tezlere ek olarak inşacı tezlere başvurmak açıklayıcı olacaktır. Bu çerçevede Alexander Wendt'in katkıları önemlidir. Realist paradigmanın devletlerin uluslararası sistemdeki aktivasyonlarının temel güdüleyicisi olarak kabul ettiği güvenlik kavramını sosyal kimlik oluşturma ve tanınma temelinde yeniden değerlendiren Wendt, çıkarlar ve kimlikler çerçevesinde belirlenen kalıcı sosyal yapıların politik aktörlerin karşılıklı etkileşimleri ve eylemleri ile inşa olduğunu savlamaktadır.³² Wendt'in tezlerinden yola çıkan Michelle Murray de uluslararası sistemin aktörleri için tanınmanın önemini vurgulamaktadır. Murray'e göre uluslararası sistemde aktör yeteneği kazanabilmek için sabit kimliklere sahip olmaları gerekli olan devletler, karşılıklı tanınma ile oluşan bu karakteristiğe uygun olarak dış politika hedeflerini belirler. Bu çerçevede tanınma bir devletin kimliğini etkinleştirir ve anlamlı hâle getirir ve söz konusu kimliği sosyal ortamda işlevsel konuma getirir. Bir devletin benlik anlayışı, sosyal yapıda mevcut olan bir statü –örneğin büyük güç- ile eşleştiğinde ve söz konusu devlet uluslararası toplum tarafından bu şekilde tanındığında, bu statü aynı zamanda devletin kimliği hâline gelmektedir. Eğer uluslararası toplum, bu devletin benlik tanımını tanımaya yanaşmazsa, söz konusu devlet, kimliğini olumlayacak olan tanınmayı sağlayana kadar mücadelesini devam ettirecektir ve bu mücadele süresince de güvenlik ve başka çıkarlarını ikinci plana atacaktır.³³

.....
³¹ Lewis C.B. Seaman, **From Vienna to Versailles**, Londra, Methuen and Co. Ltd., 1955, s 135

³² Daha geniş bilgi için bkz. Alexander Wendt, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", **International Organizations**, Cilt 46, No:2, Bahar 1992, s 391-425; ayrıca bkz. Wendt, **Social Theory of International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

³³ Michelle Murray, "Identity, Insecurity, and Great Power Politics: The Tragedy of German Naval Ambition Before the First World War", **Security Studies**, Sayı 19, 2010, s 656-688.

Murray, “büyük güç” tanımını da kimlik oluşumu ve tanınma ile ilişkilendirmektedir. Murray’e göre büyük güç statüsü “devletler arasında anlamı konusunda ortak bilgi hâline gelmiş bir sosyal yapıya bağlı” olan bütün kimliklerden biridir.³⁴

Tarihsel sürece bakıldığında büyük güçlerin kendilerini sistem içerisindeki diğer devletlerden farklı gösterecek materyal bileşenleri tasarruflarında bulundurdıkları görülmektedir. Bunun ötesinde belli dönemlerde büyük güçler kimliklerini o dönemin kabul gören büyük güç tanımına özel yetenekler (örneğin savaş gemileri, uçak gemileri, nükleer silahlar gibi) ile bağdaştırmışlardır.³⁵ Bu yetenekler ve bunlarla ilgili pratikler büyük güç kimliğinin inşası ve sürdürülmesi için yapılandırıcı unsurlar olmuşlardır. Diğer taraftan Murray, söz konusu yetenek ve araçlara sahip olma yoluyla statü tanınması elde etmenin, realist paradigmanın, devletlerin anarşik yapıdaki sistemde varlıklarını sürdürmek için güç maksimizasyonuna gittikleri vurgusunu tekrarlamak olduğunu belirterek, tanınmanın güç elde etmekle ilgili bir ihtiras olmadığını fakat büyük güç siyaseti olarak karakterize edilen bir sosyal mücadele içinde sosyal bir arzu olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre de güç maksimizasyonu kimlik inşası sürecinde bir bileşen anlamını taşımaktadır.³⁶

1897 sonrasında Almanya’nın donanma inşa sürecini inceleyen Murray, İngiltere ile Almanya arasında gerilimli bir yarışa dönüşen ve kimi yazarlara göre de Birinci Dünya Savaşı’nın nedenlerinden biri olan bu sürecin, aslında, Almanya’nın büyük güç statüsü ile ilgili tanınma elde etmek için izlediği bir strateji olduğunu savlamaktadır. Bu çerçevede donanma inşası, Almanya’nın güvenliğini göz önüne alarak giriştiği bir eylem değil, ama,, büyük güç statüsünü kabul ettirebileceği bir tanınmayı sağlama yönünde yaptığı bir seçimdir.³⁷

Murray’in tezi ve katkısı oldukça önemli olmasına karşın, Almanya’nın tanınma aradığı büyük güç statüsünün inşası konusunda yetersiz kalmaktadır. Makale dâhilinde bu statünün 1890’ların sonunda taşıdığı tanım ve bu statüyü sağlayan özel yetenek ve araçların (açık deniz filosu ve zırhlı savaş gemileri) anlamı ile ilgili bir çıkarım olmadığından Murray’in tezi, Almanya’nın deneyimine baştan negatif bir anlam yükleyen tarih ekollerine yakın düşmektedir. Diğer taraftan bu metnin önceki başlıklarında söz konusu büyük güç statüsünün ve bu statüyü sağlayan özel yetenek ve araçların

.....
³⁴ A.g.m., s 665.

³⁵ Jonathan Steinberg, 19. yüzyılın sonunda savaş gemilerinin devletlerin prestijlerini artırıcı bir sembol haline geldiğine işaret etmektedir. Bkz. Jonathan Steinberg, **Yesterday’s Deterrent-Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet**, Londra, McDonald, 1965, s 17.

³⁶ Murray, a.g.m., s 666-667

³⁷ A.g.m., s 683-686

1890'larda İngiltere tarafından Fransa ve Rusya ile yürütülen karşılıklı etkileşimler ile inşa edilmiş olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede metnin ilerleyen analiz bölümü Murray'in inşacı tezlerini kullanacak, buna karşın, daha farklı analizler üretecektir.

1894 Fransız-Rus İttifakının ertesinde İngiltere'nin bu ittifaka karşı iki devlet ile ayrı olarak giriştiği güç mücadelesi sürecinde uluslararası sistemde büyük güç statüsü ile ilgili bir tanımın ortaya çıktığı belirgindir. Bu tanım 1899'da İngiltere'nin *İki Güç Standardı* tanımı ile deniz gücünün belirleyiciliği şekillenmiş ve 1895 ile 1905 yılları arasında İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile giriştiği doğrudan ve dolaylı güç rekabetleri ile deniz aşırı bölgelerde şekillenmişti. Bu çerçevede, 1904 ve 1907'deki anlaşmalar ile Fransa ve Rusya, İngiltere'nin tanımını kabul etmişlerdi. Diğer taraftan, İngiltere'nin tanımına uygun olarak şekillenen ABD ve Japonya da büyük güç hiyerarşisi içinde boy göstermeye başlamışlardı. Önceki başlıkta analiz edildiği üzere, bu süreçte İngiltere, hem büyük güç statüsünün tanımını üretme ve bu statüyü tanıma anlamında belirleyici konumunu korumuş ve hem de kendine karşı meydan okumaları yıldırayarak, söz konusu belirleyici konumunu koruma yolunda başarılı sonuç veren bir davranış stratejisi modeli geliştirmişti. Bu durum ister istemez, sistem hiyerarşisi içindeki devletleri İngiltere'nin modeline uyum sağlama ya da meydan okuma durumunda bırakmaktaydı.

1890'ların sonunda İngiliz politika yapımcıları ABD'yi ve Almanya'yı aynı cephede birleştirecek bir ittifak anlaşmasını rasyonel bir açılım olarak görmelerine karşın, 1905'ten itibaren İngiltere'nin, potansiyel müttefiki olarak görülen Almanya'ya karşı bütünüyle cephe almasının nedenleri ise hem İngiltere'nin geliştirmiş olduğu davranış modelinin yapısı ve hem de Almanya'nın, 1890'ların başında İngiltere'nin tanımları ile dönüşmeye başlayan büyük güç tanımı konusunda yaşamakta olduğu kimlik paradoksu ile ilgili olarak gözükmektedir.

Bismarck'tan II. Wilhelm'e: Almanya'nın Kimlik Paradoksu:

1871'de Almanya'nın siyasal birliğini oluşturmuş olması, Avrupa Ahengi'nin merkez devleti konumundaki Avusturya'nın etkisizleşmesinin Avrupa'nın merkezinde yaratmış olduğu güç boşluğunu doldurması anlamına gelmekteydi. Fakat Almanya'nın güvenlik sorunu birliğin yapısı ile alakalıydı. Yeni Almanya federal bir hiyerarşi içinde kurulmuştu. Birliğin iç yapısını kuvvetlendirmek amacıyla Almanya'yı dış politikanın getirmesi muhtemel krizlerden ve problemlerden uzak tutmayı hesaplayan Bismarck, 1871 sonrasında Avrupa siyasi sistemini maksimum derecede kontrolü altında tutmayı hesaplamaktaydı. Bu nedenle yalnızca Almanya'nın komşuları ile arasında çıkması muhtemel krizleri değil, Almanya'nın komşuları arasında da çıkması muhte-

mel krizleri engelleyebilecek olan önleyici diplomatik girişimler Bismarck'ın Avrupa politikasının temelini oluşturdu.

Bismarck'ın dış politika yaklaşımı, bazı kaçınılmaz sorunları da beraberinde getirmekteydi. Bunlardan ilki Almanya'nın vizyonunun ve dış politika menziline katı bir şekilde Avrupa kıtasına kapalı kalması idi. Açıkça bir hegemonya üretmemesine karşılık, Bismarck'ın dış politikasının Avrupa için bir kolektif barış mantığı ürettiği açıktır. Bismarck'ın ittifaklar ve garantiler ile kurumsallaştırdığı bu barış modelinde pasifleşen Avrupalı devletler enerjilerini Avrupa dışındaki deniz aşırı bölgelerde yayılmaya yoğunlaştırmaya başlamışlardır. 1878 ve 1885'teki Berlin Kongreleri'nden sonra Rusya'nın Asya'ya ve Fransa'nın da Afrika'ya yönelişleri Bismarck tarafından desteklenirken, Almanya'nın Avrupa'da aradığı pasif ortam da ortaya çıkmış olmaktaydı. İlginç olan ise Almanya'nın kıta dışına yönlendirdiği Fransa ve Rusya'nın İngiltere ile karşılaşmasıydı.

Bismarck'ın, Almanya'nın vizyonunu Avrupa'ya kapayan dış politika sisteminin ikinci önemli sonucu Almanya'nın kıta dışındaki emperyalist yayılmadan uzak kalması idi. Bu durum hem deniz aşırı pazar ve hammadde imkânlarından uzak kalan Alman liberal burjuvazisinin memnuniyetsizliğe ve hem de emperyalizmin önemli bir bileşeni olan açık deniz donanması konusunda Almanya'nın etkisiz kalmasına neden olmaktaydı. Kıtaya kapalı vizyonu ile Almanya güvenliği konusunda deniz gücüne yatırım yapmayı gereksiz görmekteydi. Bu nedenle de Bismarck döneminde Alman Donanması ordunun gölgesinde etkisiz, önemsiz ve hatta gereksiz bir araç olarak görülmekteydi.³⁸

Bu şartlar altında Avrupa siyasi ortamının yatışması sonrasında ilgilerini deniz aşırı bölgelere çeviren Fransa ve Rusya, gittikçe daha ivme kazanan şekilde İngiltere'nin deniz hâkimiyeti ile rekabet etmeye girişmek zorunda kalacakken, Almanya denizlerdeki İngiliz hegemonyası konusunda ilgisiz kaldığından dolayı olarak bu hegemonyayı kabul ediyor gözükmekteydi. Aynı şekilde, İngiltere de Almanya'nın kıtadaki düzenleyiciliğini Fransa ve Rusya üzerinde bir kontrol oluşturduğunu düşündüğünden, Almanya'nın Avrupa politikasına sıcak bakmaktaydı. Böylece, 1890'ların başına kadar İngiltere gibi Almanya da konumunu tanımlama gereği duymamıştı.

Bismarck'ın kesin hâkimiyetinde ilerleyen Almanya, Haziran 1888'de II. Wilhelm'in tahta geçmesi ile yavaş ama yoğun ilerleyen bir siyasi krizin içine girmiş oldu. Birleşme öncesinde Prusya'nın ve sonrasında da Almanya'nın yönetim biçimini simgeleyen asker ve sivil Alman bürokrasisi ile İmparator arasında uzlaşmış ama adı konmamış bir işbirliğine dayanan Alman imparatorluk yönetimi Bismarck'ın I. Wilhelm ile yürüttüğü saygılı beraberlik

.....
³⁸ Bu dönemdeki Alman Donanmasının durumu için bkz. Lawrence Sondhaus, **Preparing for Welt-politik- German Sea Power before Tirpitz Era**, Maryland, Naval Institute Press, 1997, s 101-176.

çerçevesinde simgesel hâle gelmişti. I. Wilhelm'in ölümünün ardından III. Frederick tahta çıkmış ise de gırtlak kanseri onun iktidarda yalnızca doksan dokuz gün kalabilmesine izin vermişti. III. Frederick'in ölümünün ardından ise, II. Wilhelm'in tahta çıkması, Alman İmparatorluğu'nun yönetimi konusunda aralarında ciddi bir nesil farkı bulunan ve bu durumun getirdiği değişik dünya görüşleri ile donanmış iki yöneticinin mücadelesine sahne olacağını simgelemekteydi.³⁹

Bismarck'ın gözünde Wilhelm, genç, tecrübesiz ve siyasetle gereğinden fazla ilgili bir acemi kralı temsil etmekteydi. I. Wilhelm'in kraliyeti süresince Bismarck memuru olduğu hanedanın güvenini sarsma konusunda hiçbir hata yapmadan, bu anlamda da kraliyetten herhangi bir müdahale görmeden ve kraliyet adına imparatorluğu yöneten bir üst memurdu. Diğer taraftan iktidarı boyunca gösterdiği başarı ve imkânsız gibi gözükten bir birliği büyük bir kararlılıkla hayata geçirerek sağlamlaştırmış olması da Bismarck'ı Alman siyasetinde mistik bir kahramana dönüştürmüştü. İşbirliği içinde bulunduğu tutucu aristokrat sınıflar ile beraber, bu sınıfın tekelinde bulunan Prusya'nın asker ve sivil bürokrasisi de Bismarck'ı bir önder olarak görmekteydi. Bütün bunlar II. Wilhelm'in tahta geçmeden ve tahta geçtikten sonra da kolayca fark edebileceği görüntülerdi. Bu nedenle, genç imparator ya dedesinin pasif rolünü benimseyecek ya da babasının liberal düşüncelerine yakın durarak etrafındaki Bismarck düzeni ile hesaplaşacaktı. Wilhelm, ikinci yolu seçtiğinde 1888'in Haziranı'ndan başlayan gerilim sıkı bir siyasi hesaplaşmaya dönüştü ve 1890'da Wilhelm'in Bismarck'ı emekliye sevk etmesi ile sona erdi.

Wilhelm'in Bismarck'ı uzaklaştırması kendi iktidarını sağlamlaştırma yönünde bir adım olmasına karşılık, imparatorluğun asker ve sivil bürokrasisi hâlâ Bismarck'ın etkisinde bulunmaktaydı. Bu nedenle Wilhelm siyaset alanını Bismarck etkisinden kurtarabileceği ve kendi bürokrasisini oluşturabileceği yeni kurumsallaşmalara yönelme yolunu seçti. Bismarck'ın sıkı Prusyalılaştırma politikalarına ve kurumsallaşmalarına karşılık, Wilhelm birleşik Almanya vurgusu üzerinde durmaktaydı. Kendi iktidarını Hohenzollern monarşisini Alman İmparatoru kimliği içinde inşa ederek Prusya aristokrasisinin gücünü kırmayı hesaplayan Wilhelm'in gençliğinin verdiği enerji avantajı, siyasal tecrübesinin eksikliği ise dezavantajı durumundaydı. Bismarck'ın katı Prusyalılığına karşılık, Wilhelm Almanların imparatoru olmak istemekteydi.

Mart 1889'da Wilhelm, Alman Ordusunun, İmparatorluk yapısı içinde bürokratik kurumsallaşmasını simgeleyen Ordu Kabinesine denk olarak Donan-

.....
³⁹ II. Wilhelm de anılarında Bismarck ile aralarında ortaya çıkan görüş ayrılıklarını, nesil farklarına ve değişen dünya algılarına bağlamaktadır. Wilhelm II, **Kaiser's Memoirs**, Londra, Harper and Brothers Publishers, 1922, S 3-5.

ma Kabinesini oluşturdu.⁴⁰ Bu kurumsallaşma çerçevesinde Wilhelm'in kendi içinde hâlen *Junker* aristokrasisinin hâkim olduğu kapalı bir yapılanmaya sahip orduya alternatif bir güç olarak donanmayı kendi bürokrasisi ile şekillendirme yoluna gitmeyi hedeflediği düşünülmelidir.⁴¹ Genç imparator böylece otorite olarak söz geçirilmesi zor bir kastaşmaya sahip olan Genelkurmay ve Dışişleri Bakanlığı gibi devlet kurumları ile mücadele etmek yerine eski sistemin pek fazla ilgilenmemiş olduğu donanmayı kendi otorite alanı olarak inşa ederek otoritesini sağlamlaştırmayı hedeflemiş gözükmektedir.⁴²

Wilhelm'in yoğun ilgisine karşılık, 1898 ile 1897 yılları arasındaki dönem Alman Donanması için "kayıp on yıl" olarak anılmaktadır. Bu dönemde Alman Donanması ne nicelik ve ne de nitelik anlamında büyük bir gelişme sağlayamadığı gibi, Reichstag da oylanan donanma planları da destek sağlamaktan yoksun kaldı. Donanma bütçesi yavaş bir ivme içinde artış gösterse de Alman Donanmasının açık deniz yeteneğini oluşturacak bir filonun oluşması mümkün olmadı. Diğer taraftan 1895'ten itibaren, Herbert Ballin gibi yatırımcıların okyanus ötesine yolcu taşımacılığı için kurdukları şirketlere verilen, aşağı yukarı savaş gemilerinin büyüklüğünde olan, yolcu gemileri siparişleri de Alman tersanelerinin yeteneklerini artırma yönünde katkılar sağladı.⁴³ Buna ek olarak, Krupp fabrikalarında geliştirilen teknolojilerde uluslararası piyasadaki ortalamanın üzerinde kalitede çelik üretimine başlandı. Bu gelişmeler Almanya'nın büyük çaplı bir donanma yapım programına girişebilmesini mümkün hâle getirdi.⁴⁴

.....

⁴⁰ Donanma Kabinesi (*Marinekabinett*) çerçevesinde Amiral Von der Goltz Donanma Komutanlığına, Amiral Edward Heusner Donanma Bakanlığına ve Wilhelm'in Donanma Yaveri olan Baron Gustav Von Senden de Donanma Kabinesi Başkanlığına atanmışlardır. Böylece Donanma da Ordu Kabinesinde mevcut olan Genelkurmay Başkanlığı, Savaş Bakanlığı ve Askeri Kabine yapısına uygun olan ve her biri birbirinden bağımsız olarak İmparatora bağlı olan hiyerarşik sisteme göre düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İvo Nikolai Lambi, **The Navy and the German Power Politics**, Londra, Allen and Unwin, 1984, s 32-33.

⁴¹ Walter Goerlitz, bu dönemde İmparatorluk Genelkurmay Başkanı olan Alfred Von Waldersee'nin bir darbeyle Wilhelm'i tahttan indirerek Bismarck'ı başa geçirmeyi planladığını yazmaktadır. Bkz. Walter Goerlitz, **History of the German General Staff 1657-1943**, New York Praeger, 1959, s 118-119; ayrıca Prusya ordusunun Alman İmparatorluğu'nun siyaseti içindeki konumu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Gerhard Ritter, **The Sword and the Scepter**, Florida, University of Miami Press, 1970, Cilt 2, s 119-136 Gordon Craig, **The Politics of the Prussian Army 1640-1945**, Oxford, Clarendon Press, 1964, s 217-254.

⁴² Wilhelm anılarında iktidara gelmesi ile başlattığı Donanma ile ilgili düzenleme ve reformları İngiltere'de ve Almanya'da daha önceden yaptığı çalışmalar sonucu hazırlamış olduğunu yazmaktadır. Wilhelm II, **a.g.e.**, s 51. Ayrıca Wilhelm'in Donanma ile olan ilgisi ile ilgili diğer görüşler için bkz. Michael Epkenhaus, "Wilhelm II and 'his' Navy 1888-1918", **The Kaiser-New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany**, Annika Mombauer ve Wilhelm Deist (editörler), Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s 12-36.

⁴³ Bu dönemdeki Alman tersaneleri ile ilgili bkz. Gary E. Weir, **Building the Kaiser's Navy**, Annapolis, Naval Institute Press, 1992, s 12-19.

⁴⁴ Sondhaus, **Preparing for Weltpolitik**, s 186-187.

Fritz Fischer, 1890'ların sonlarına yaklaşıırken, Almanya'nın dinamik bir değişim içine girdiğinden bahsetmektedir. Bu değişim, genel olarak bilinen büyük ekonomik büyüme ve sanayi atılımının sosyoekonomik yapılanmada getirdiği farklılaşmalar ve bu farklılaşmaların ülkenin siyasi yapısına yansımaları ile ilgilidir. Daha önceden belirtildiği üzere, Fischer de 1890 sonrasındaki Almanya'da bir yandan büyük bir sanayi devriminin yaşanmakta olduğunu ve bunun sonucu olarak da sermaye ve işçi sınıflarının politik katılımlarının arttığını, ama diğer yandan da devlet bürokrasinin hâlâ eski tutucu sınıfların elinde bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, Almanya bir yandan politik bir kutuplaşma içine sürüklenirken, diğer taraftan da *Junkerler*, sanayiciler ve liberaller Almanya'ya, Avrupa, Yakın Asya ve okyanus ötesi alanlarda yeni roller biçmektedirler.⁴⁵ Devamında, Alman iç politikası sanayileşmenin getirdiği önemli bir sınıf çatışmasının politik yansımaları ile sarsılırken, diğer taraftan da sanayileşmenin getirdiği büyük ekonomik güç ile dış politikada kendine emperyalist stratejilerle desteklenen yeni bir statüye aday olmak için hazırlanmaktaydı.⁴⁶ Almanya'nın 1890'lardaki kimlik paradoksu yalnızca Bismarck sonrasında Wilhelm'in iktidarını inşa etme mücadelesi ile değil, aynı zamanda, Fischer'in işaret etmekte olduğu, iç ve dış politikayı birbirine bağımlı kılan bu sosyoekonomik dönüşüm ile de ilgiliydi.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Almanya'nın, İngiltere'nin olası bir ittifak çerçevesinde kendisine biçeceği Avrupa'ya kapalı kalacak bir rolü kabul etme ihtimalinin pek mümkün olmadığı fark edilebilir. Diğer taraftan, Almanya'nın, Avrupa'yı aşmaya başlayan vizyonunun, bu devleti uluslararası hiyerarşide daha kapsayıcı bir role yönlendirdiği de açıktır. Almanya, güç statüsünde bir geçiş dönemi geçirmekte olduğunun farkında olarak, kendisini ancak Fransa ve Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak görecektir. İngiltere'nin ortaklığına soğuk bakmaya başlamıştı. Dahası olası bir işbirliği durumunda, Almanya'nın Fransa ve Rusya ile arasında ivme kazanacak olan gerginliğin karşılığı olarak, bu olası işbirliğine İngiltere'nin katacağı ne olabilirdi? Almanya basit anlamda İngiltere'nin kendisi ile olan etkileşiminde, İngiltere'ye eşit olduğunu gösterecek olan simgelere ihtiyaç duymaktaydı.⁴⁷ Bu nedenle de, Almanya'nın, kendi pozisyonunu tanıtabilmesi ve tanınmasının da sistemde belirleyici konumda olan İngiltere'den gelmesi önemliydi.

Risk Teorisi Çerçevesinde Kimlik Oluşturma:

1897 yılında, Wilhelm hem kendi iktidarını sağlamlaştıracak, hem de Almanya'nın dış politika stratejisini tamamen değiştirecek olan iki önemli

.....
⁴⁵ Fischer, **War of Illusions**, New York, W. W. Norton and Company, 1975, s 26-43.

⁴⁶ Fischer, **World Power or Decline**, New York, W. W. Norton and Company, 1974, s 5-6.

⁴⁷ Clark, **a.g.e.**, s 144-145.

atama yaptı. Alfred Von Tirpitz Donanma Bakanlığına ve Alfred Von Bulow da Dışişleri Bakanlığına getirildiler. Aynı dönemde, Fransa'nın Siyam'daki ve Rusya'nın Çin'deki yoğun aktiviteleri ve İngiltere'nin bu devletlerle olan rekabetinin yanı sıra, Japonya ve ABD'nin yükselmeye başlayan statüleri de, 1871 sonrasında Bismarck tarafından şekillendirilmiş Avrupa sisteminin merkez olduğu uluslararası sistemi dönüştürmekteydi. Avrupa ötesinde etki kurma araçlarından yoksun olan Almanya ise okyanus ötesi alanlarda ancak ikincil konumda bulunmaktaydı. 1890'ların başlarında Almanya ile İngiltere arasında mevcut olan yakınlaşmanın ivmesi de azalmıştı. Tersine iki devlet gittikçe çatışan sorunlar ile karşı karşıya gelmekteydiler. İngiltere Almanya'nın Afrika ve Pasifik'te elde etmeye çalıştığı sömürgelere engel olmaktadır ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarında inşa etmeye başladığı Berlin-Bağdat demiryolu projesi de iki taraf arasında önemli bir sürtüşme yaratmaktaydı. Fakat iki devlet arasındaki sürtüşmeyi başlatan en önemli gelişme İngiliz Güney Afrika'sından, kuzeydeki Boer Cumhuriyetlerinden Transvaal'e yapılan bir saldırıyı savuşturan Başkan Paul Kruger'e Wilhelm'in yolladığı tebrik telgrafı ile başladı.⁴⁸ Bu telgraf iki ülke basınına karşı karşıya getirmekle kalmadı ama aynı zamanda iki ülkenin arasındaki ilişkileri de gerginleştirdi.

Tirpitz'in Donanma Bakanlığına atanması, selefi olduğu Friedrich Von Hollmann'ın Reichstag karşısında donanma bütçelerini savunma konusundaki başarısızlıklarının ardından istifa etmesi sonucu gerçekleşmişti. Bu nedenle Wilhelm'in Tirpitz'den en büyük beklentisi Reichstag'ın imparatorluk savunma bütçelerine karşı engelleyici tavrını kırabilmesi idi. Tirpitz ise imparatorluğunun gelişen potansiyelinin Almanya'yı Avrupa'ya kapalı tutmayı imkânsızlaştırdığının farkındaydı ve bu açılımın anahtarı ve göstergesi de donanma olacaktı.

Haziran 1897'de göreve atanmasının ardından Wilhelm ile yaptığı ilk görüşmede Tirpitz on dokuz savaş gemisinden oluşan bir çekirdek etrafında şekillenecek olan bir donanmanın yapımını anlamlandıran bir memorandum sundu. Bu memorandum hem Almanya'nın yeni donanmasının, hem de dünya gücü olmayı hedefleyen Almanya'nın yeni dış politika stratejisinin belirleyicisi olacaktı; ayrıca, memorandumun öngördüğü yapılanma iç politika için yeni bir katalizatör anlamı da taşımaktaydı. Bütün bunların ötesinde Tirpitz'in memorandumu çerçevesinde sunduğu tasarım *risk teorisi* olarak anılmaktadır. Bu çerçevede Tirpitz hem askerî, hem stratejik, hem diplomatik ve hem de politik yaklaşımları bir araya getirmiştir.

Tirpitz'in memorandumunda yer alan teknik yapılanma 1905 yılına kadar devam edecek ve senede 58 milyon mark tutacak bir yapım süresinin

.....
⁴⁸ Robert K. Massie, **Dreadnought-Britain, Germany and the Coming of the War**, New York, Ballantine Books, 1991, s 213-231.

sonunda Alman Donanması on dokuz büyük zırhlıdan ve sekiz sahil koruma zırhlısından meydana gelecek bir çekirdek çevresinde oluşacaktı. Bu sayılara ek olarak on iki büyük ve otuz küçük kruvazör ile on iki bölüğe ayrılmış torpidobotun katılımı sonucunda donanma yapısal olarak tamamlanacaktı. Mevcut donanmaya oranla yüzde otuz büyüme öngören bu plan, ilk bakışta abartılı gözükmesine de, plan dahilinde öngörülen ve zırhlıların yirmi beş, ağır kruvazörlerin yirmi ve hafif kruvazörlerin on beş senede emekli edilerek, yerlerine yenilerinin yapılmasının kabulü, ilerleyen zamanda oldukça eski olan Alman savaş filosunun öngörülenden daha güçlü bir şekilde yenileneceğini göstermekteydi.⁴⁹

Stratejik anlamda ise memorandum detaylı bir yapılanmaya sahipti. 1871'de siyasal birliğin sağlanmasının ardından Prusya'nın güvenlik endişelerini devralmış olan Almanya ilk defa güvenlik tanımını donanma stratejisi üzerinde yeniden oluşturmaktaydı. Tirpitz, Almanya'nın büyük güç statüsüne karşı en önemli tehdidin İngiltere'nin denizlerdeki hâkimiyeti olduğunu vurgularken, kıta dâhilinde tehdit oluşturan Fransa ve Rusya ikinci plana düşmüş olmaktadır.⁵⁰

Almanya'nın yeni donanma stratejisi, Mahan'ın önermiş olduğu yönde büyük zırhlılardan oluşan donanmayı dağıtmadan bir bölgede yoğunlaştırmak üzerine kurulacaktı. Bu bölge Almanya ile İngiltere arasındaki Kuzey Denizi olacaktı. İngiliz deniz hâkimiyeti, donanmanın dünya ticaret yollarını korumak üzere dağılmış olmasını gerektirdiğinden, Tirpitz, İngiltere'nin güvenlik ağının aşırı gerildiğini ve bu nedenle de İngiltere'nin gücünü bir noktaya yoğunlaştırmasının, diğer bölgelerde zayıflaması sonucunu getireceğini hesaplamaktaydı. Bu durumda da İngiltere; Fransa ve Rusya gibi rakiplerinin karşısında güçsüz kalacaktı. Böylece, Almanya'nın, İngiltere'nin Kuzey Denizi'ne yoğunlaştırabileceği bir güce meydan okuyabilecek bir donanmaya sahip olması demek, İngiltere'nin seçim yapmaya zorlanmasını sağlayacaktı. Risk teorisinin risk kısmı da tam burada devreye girmekteydi. İngiltere'nin böylesine bir oluşumu tehdit olarak algılayıp, Alman Donanması inşa sürecini tamamlamadan önleyici bir saldırı yapması muhtemeldi. Bu olmasa bile İngiliz Donanması Almanya'nın açık denizlere çıkışını abluka altına alabilirdi. Tirpitz'e göre İngiltere'nin takınacağı düşmanca bir tavır

.....
⁴⁹ Tirpitz'in planı çerçevesinde 10 Nisan 1898'de Reichstag'da kabul edilen Donanma Yasası için bkz. Archibald Hurd, ve Henry Castle, **German Sea-Power Its Rise, Progress, and Economic Basis**, New York, Charles Scribner's Sons, 1914, s 328-331.

⁵⁰ Tirpitz, Almanya'nın büyük bir donanmaya sahip olması gereği fikrinin çıkış noktasının İngiltere'ye karşı bir hareket olmadığını ve tersine Fransa'ya karşı olduğunu, fakat 1896 yılındaki Kruger telgrafi krizinin ardından İngiltere'nin Almanya'ya karşı takındığı tavır nedeni ile İngiltere'nin de potansiyel düşman olarak kabul edilmeye başlanmasının gerektiğini yazmaktadır. Alfred Von Tirpitz, **My Memoirs**, New York, AMS Press, 1970 (1919 basımının aynı), s 88-90

durumunda, Alman Donanması rakibini kesin sonuçlu bir çatışmaya zorlayacaktı. Böylesine kesin sonuçlu tek bir çatışma sonunda Alman Donanması kesin bir yenilgi alsa da, rakibinin uğrayacağı kayıplar da onun deniz üstünlüğünü yitirmesine neden olacaktı. Bu noktada Tirpitz İngiltere'nin deniz üstünlüğünü kaybetme riskini göze alamayacağını düşünmekteydi.⁵¹

Tirpitz'in *risk teroris*i, anlaşılacağı üzere, çifte risk üzerine kuruluydu. Bu anlamda ilk aşamadaki risk, İngiltere'nin, Almanya'nın yeni donanma stratejisine vereceği tepkinin pozitif ya da negatif olması ile ilgiliydi. Eğer İngiltere'nin tepkisi negatif olacaksa, bu tepkinin diplomatik ya da askerî olması ikinci riski oluşturmaktaydı. Tirpitz bu anlamda öngördüğü yapılanmanın bu çifte riski karşılayacağını hesaplamaktaydı ve aslında yeni strateji ile hedeflenen de, İngiltere ile bir çatışmaya girmekten çok, İngiltere'nin Almanya'yı eşit bir güç olarak tanımayla zorlanması üzerine kuruluydu.

Tirpitz'in stratejisinin askerî amaçlardan çok diğer amaçlara hizmet etme hedefi taşıdığı düşünülmelidir. Nitekim Dışişleri Bakanlığına yeni atanan Bernhard Von Bulow'un da Tirpitz'in planını desteklemek üzere Reichstag'da yaptığı konuşmasının kapanış cümlesi Almanya'nın sadece savunma stratejisini değil, dış politika stratejisini de değiştirmekte olduğunu bildirmektedir: "Kimseye gölge yapmak istemiyoruz ama biz de kendimize güneşin altında bir yer talep ediyoruz".⁵² Tirpitz de hatıratında Almanya'nın donanma inşa etmesinin nedeninin "ilk aşamada ülkenin ittifak değerini yükseltmek, ikinci olarak ise bu ittifaka uygun politika üretmek ve nihayetinde bu sonuca ulaşana kadar da bütün politik sürtüşmelerden uzak durmak" olduğunu belirtmektedir.⁵³ 14 Temmuz 1898'de Tirpitz'in önerdiği ve bizzat sunarak, savunduğu donanma yapım planı, Reichstag tarafından kabul edildi.

Büyük güç hiyerarşisinin yoğun aktivitesi göz önüne alındığında Almanya'nın kimlik paradoksu daha iyi anlaşılacaktır. Christopher Clark 1890'larda Alman İmparatorluğu ile diğer emperyalist rakipleri arasındaki en önemli farkın pazarlık güçlerinin nitelikleri konusunda belirgin olduğuna işaret etmektedir. Clark'a göre, Almanya'nın rakipleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya anavatan topraklarına büyük bir maliyet getirmeyecek mesafede bulunan ve askerî varlıkları ile kontrol ettikleri büyük alanlardaki varlıkları konusunda pazarlık edebilecek lükslere sahiplerdi.

"İngiltere, Mekong Deltası'nda Fransa'ya tavizler verebilir; Rusya İran'da İngiltere ile sınır alanları saptayabilir; Fransa, İtalya'ya Afrika'da imrenilecek topraklara geçiş açabilirdi. Almanya'nın ise böylesine geçerli tek-

.....
⁵¹ Herwig, **Luxury Fleet**, s 36-37

⁵² (Bernhard) Prince Von Bulow, **Memoirs** Londra, Putnam, 1931, Cilt 1, s 224.

⁵³ Von Tirpitz, **a.g.e.**, s 121.

*lifter yapabilme şansı yoktu; çünkü, elinde pazarlık edecek bir şeyi olmayan bir sonradan görme pozisyonunda olarak zaten kalabalık olan bir masada kendine yer açmaya çalışmaktaydı.*⁵⁴

1898'de Amerikan Donanması İspanya ile yapılan savaşın kazanılmasına büyük katkı yaparak kendini kanıtlarken, ABD'de de Pasifik'teki varlığını genişleterek, büyük güç hiyerarşisine eklenmek yolunda büyük bir adım atmaktaydı. Buna karşılık, hâlâ Avrupa'ya kapalı vizyonunu aşamamış olan Almanya artık büyük güç statüsünün kelime anlamını doldurma yeteneğine sahip olmayan Avusturya-Macaristan ve bu statüye aday olma gücü bile olmayan İtalya ile içine girdiği ortaklıktan başka bir güç bileşenine sahip değildi. Almanya'yı güçlü gösteren en önemli unsur olan ordusu da, bu devletin emperyalist politikalarına bir açıklık getirme yeteneğine sahip değildi. Bu nedenle de Almanya'yı büyük güç hiyerarşisi içine sokabilecek tek bileşen, kendisini büyük güç olarak tanıtabilecek olan tanınma idi. Fakat, Almanya'yı büyük güç kulübüne sokacak olan tanınma kimden gelecekti? Tirpitz'in planı İngiltere'yi işaret etmekteydi. Transvaal Krizi ise İngiltere'nin küçümseyici tavrının göstergesi olmuştu. Bu nedenle, Almanya ilk aşamada İngiltere'nin büyük güç tanımına uygun tanınmayı sağlayacak olan yetenek ve araçlara sahip olmanın gerekliliğinin farkında olarak deniz gücünü inşa etme yolunu seçmekteydi. Deniz gücü olmak, Avrupa'nın sınırlı vizyonundan çıkıp, küresel politikada aktör konumuna ulaşmayı simgelemekteydi.

Analizi şu şekilde genişletmek uygun gözükmektedir. Tirpitz'in donanması saldırı amaçlı bir güç değil, daha fazla caydırıcı bir unsur olarak düşünülmekteydi. Bu anlamda donanma askerî bir branş olmaktan çok dış politikanın bir aracı durumuna gelmekteydi. Tirpitz'in, Almanya'nın denizlerdeki en önemli düşmanının İngiltere olması vurgusu anlamlıydı. Bu çerçevede Alman Donanması kıtadaki komşular ile olan ilişki, rekabet veya düşmanlıklar konusunda bir anlam taşımıyordu. Almanya vizyonunu Avrupa'dan dışarı doğru çevirdiği anda –Fransa'ya ve Rusya'ya olduğu üzere- İngiltere ile karşılaşacağını farkındaydı. Bu karşılaşmada Almanya'nın amacı –Fransa ve Rusya gibi- agresif bir strateji çerçevesinde İngiltere ile yarışmak değil, mümkün olduğunca uzlaşma içinde emperyalist yayılmada yerini almaktı. Bu ise ancak eşit kabul edilmekle mümkündü ve Almanya bu eşitliğin ancak İngiltere'nin güç tanımına uygun düşmek ile olacağını farkındaydı. Bu anlamda Almanya İngiltere'nin belirleyiciliğini baştan kabul etmiş gözükmekteydi. Diğer taraftan, İngiltere tam da Almanya'nın küresel strateji geliştirmeye çalıştığı bu dönemde, Fransa ve Rusya ile rekabet üzerinde şekillenen yeni imparatorluk güvenlik stratejisinin modelini oluşturmaktaydı. Bu çerçevede deniz gücü tanımlanmış ve ikinci adımda da davranış

.....
⁵⁴ Clark, a.g.e., s 142.

modelleri oluşturulmaktaydı. Bu modeller daha önce belirtildiği gibi silahlanma yarışı, güç gösterisi, karşı ittifak yapma ve sonunda kendi belirlediği statüyü kabul ettirme olarak sıralanmaktadır. Almanya'nın, Tirpitz'in planı ile yapmış olduğu dış politika strateji seçimine karşı İngiltere'nin elindeki modeli uygulaması normal bir sonuç olacaktı. Diğer taraftan bakıldığında ise Almanya'nın seçimini yaptığı süreçte İngiltere yeni güvenlik modelini tam oluşturmamıştı ve Almanya'nın böylesine bir modeli stratejik hesaplarında değerlendirmesi mümkün değildi. İki devlet arasında gerginliğin ivme kazanmaya başlamasının, Almanya'nın aldığı kararlar itibariyle değil, İngiltere'nin Almanya'nın stratejisini tehdit olarak kabul etmesi ile ortaya çıkması dikkat çekicidir. Bu çerçevede 1905 yılına kadar Almanya'nın donanma yapımı yalnızca İngiliz basınının ilgisini çekerken, İngiliz hükümeti ve amiralliği tarafından pek ciddiye alınmış değildir.

Risk Teorisinin İflası: Dretnot Devrimi:

1897 Donanma Planı, Tirpitz'e donanma inşası konusunda istediği ivmeyi vermişti. Buna karşılık planın içeriğinin yetersizliği kısa sürede ortaya çıktı. 1897 Planının verimsizliğinin başlıca nedeni plan için baz alınan rakip İngiliz Donanmasının, 1893 Planı itibariyle yapımını öngördüğü savaş gemilerini beklenenden hızlı süreçte inşa ederek aktif hâle getirmesiydi. Alman tersaneleri ise savaş gemisi inşası konusunda hem tecrübesiz, hem de yavaşlardı. Clark, teknik anlamda bakıldığında Tirpitz'in hedefinde 1,5 İngiliz savaş gemisine, 1 Alman gemisi olacak şekilde dengelenmiş bir oranlama bulunduğuna, fakat Almanya'nın donanma planının hayata geçiş sürecinde bu orana yaklaşamadığına dikkat çekmektedir.⁵⁵ 1897 Planı ise, Reichstag'ı ür-kütmeyecek bir başlangıç olarak hedeflenmişti. Ek planlar ile donanmanın büyümesi devam edecekti.⁵⁶ Bu nedenle 1900 yılında ilk plandaki sayıları iki katına çıkartan ve daha fazlası için de ucu açık bırakılan plan donanmanın 38 savaş gemisi, 20 ağır kruvazör, ve 38 hafif kruvazörden oluşmasını öngörmekteydi. Ana ve yedek filodan başka üç ağır ve on hafif kruvazörden oluşan bir okyanus ötesi filosunun oluşumu da onaylanmaktaydı. İlkinin tersine yapım konusunda harcama limiti konmamıştı. Bu da mevcut planın yeni ek planlarla genişletilmesine olanak tanıyacak bir açıklık bırakmaktaydı.⁵⁷

Alman donanma planının genişletilmiş hali dahi, hedef gördüğü İngiliz Donanmasının rakamlarına ulaşmakta yetersizdi. Bu hem mevcut durum ve hem de mevcut yapım hızı için geçerliydi. Clark 1898 ile 1905 yılları ara-

.....
⁵⁵ Clark, **a.g.e.**, s 150.

⁵⁶ John Keegan, **The Price of Admiralty**, New York, Penguin Books, 1988, s 116.

⁵⁷ 14 Haziran 1900'de Reichstag'da kabul edilen Ek Donanma Planı için bkz. Hurd ve Castle, **a.g.e.**, s 331-332.

sında İngiliz Donanmasının savaş gemisi sayısının yirmi beşten, kırk dörde yükseldiğini, aynı dönemde Alman Donanmasının savaş gemisi sayısının ise ancak on üçten, on altıya yükselbildiğini belirtmektedir.⁵⁸ Bütün bunlardan daha da önemlisi, Almanya'nın donanma planı İngiliz dış politikasında herhangi bir değişim yaratmamıştır. 1899'da başlayan Boer Savaşı, bir kere daha Güney Afrika sorunu üzerinde Almanya ile İngiltere'nin arasını açarken, İngiliz Donanmasının Güney Afrika civarında bazı Alman ticaret gemilerini durdurarak arama yapması gibi Almanya'nın prestijini sarsan gelişmelere karşı Almanya karşılık vermekte etkisiz kalmıştır.⁵⁹ Bu tür gelişmeler İngiliz ve Alman basını tarafından büyük bir enerji ile işlenirken, iki ülkenin kamuoyları arasında da ciddi bir uzaklık oluşmaktaydı. Buna karşılık İngiliz dış politikasında Almanya'ya karşı negatif bir yaklaşımın oluştuğunu söylemek doğru değildir. Tersine İngiltere'nin "muhteşem yalnızlığını" artık sona erdirmeyi hesaplayan İngiliz Dışişleri hala Almanya'yı potansiyel bir müttefik olarak düşünmektedir. Bu nedenle, bu dönemde İngiliz politika yapımcıları ABD, İngiltere ve Almanya arasında oluşabilecek bir ittifak ile ilgili söylemler dile getirmektedirler. Bu söylemin içinde İngiltere için önemli olan, 1898 sonrasında Filipinler'in ilhaki ile bir Asya gücü hâline gelen ABD'nin, Rusya'nın Çin üzerindeki etkisini, Almanya'nın ise, Fransa'nın Avrupa politikasındaki etkisini denetlemesi öngörüsüdür. Aynı bir deyişle İngiltere iki potansiyel ortağına *Pax Britannica'nın* bölgesel denetleyiciliği rolünü biçmektedir. Ne ABD'nin, ne de Almanya'nın beklentilerinin, İngiltere tarafından biçilen bu rollerin öngördüğü pozisyonlar ile ilgili olmadığını belirtmek uygun bir analiz olacaktır. Özellikle Alman Dışişleri böylesine bir ittifakın oluşması durumunda, Almanya'nın elde edebileceği bir çıkar olmadığı gibi, Avrupa çerçevesinde de Fransa ve Rusya ittifakına karşı daha da kırılğan bir güvenlik tehlikesi içine gireceğini düşünmektedir. Bunun yanında İngiltere'nin müttefiklerine biçtiği aşağı roller, Almanya'nın öngördüğü küresel vizyona uygun düşmemektedir. Bu nedenlerden dolayı, Alman Dışişleri Bakanlığı Tirpitz'in yeni donanmasına gittikçe daha sıcak bakmaya ve bu donanmayı İngiltere ile olan ilişkilerde bir araç olarak kullanmaya hazırlanmaya başlamıştır.

Boer Savaşı'nın ertesinde, Almanya beklemediği bir süreçte İngiltere'den gelen talep ile ittifak görüşmelerine başladıysa da, bu görüşmeler fazla ilerleyemeden sona ermiştir. Bu sonuçsuzluğun başlıca nedenleri yukarıda bahsedilen karşılıklı anlayışın artık taraflar arasında kurulabilecek olan işbirliği imkânını zayıflatmış olmasıydı. Almanya bu aşamadaki

.....
⁵⁸ Clark, **a.g.e.**, s 150.

⁵⁹ Wilhelm anılarında bu olayların Alman kamuoyunu daha büyük bir donanmanın yapımı konusunda razı etmek için propaganda olarak etkili bir şekilde kullanıldığını ve İngiltere'nin farkında olmadan Alman deniz gücünün inşasına destek olduğundan bahsetmektedir. II. Wilhelm, **a.g.e.**, s 232-233.

İngiliz talebini bir zayıflık olarak algılamakla beraber, bu ittifaktan kendi çıkarına düşebilecek olan en fazla fayda ile çıkmayı hesaplamaktaydı. Buna karşılık İngiltere, muhtemel bir ittifakı, Fransa ve Rusya'ya gözdağı verebilecek bir koalisyon olarak görmekteydi. İki taraf arasındaki büyük uçurum olası bir empatiyi de ortadan kaldırdığından, ittifakın başarısızlığı iki taraf için de yanlış anlaşılacak sonuçlar doğurdu.

Paul Kennedy, Almanya'nın deniz gücüne yatırım yapmasının nedenlerini hızlı sanayileşme; buna eşzamanlı olarak denizaşırı piyasalara ve sömürgelere yönelme ve uluslararası güç politikasında yer edinme olarak sıralarken, Almanya'nın durumunun, ABD'nin ve Japonya'nın durumları ile olan paralellikğine işaret etmektedir.⁶⁰ Bu tespit üzerinden düşünüldüğünde, İngiltere'nin ABD ve Japonya ile anlaşma yolunu seçerken, Almanya ile neden rekabet yolunu seçmiş olduğu düşündürücüdür. Kennedy'nin işaret ettiği üzere, İngiltere, ABD ve Japonya ile bölgesel donanma rekabetine girmek yerine onlarla anlaşarak işbirliği yapmayı tercih etmekteydi. Böylece İngiltere imparatorluğun güvenliği için hayati önem taşımayan bölgelerden güç eksilterek Fransa ve Rusya ile olan rekabetine uygun düzenlemeler yapma imkânına kavuşabiliyordu. Almanya'nın deniz gücünün canlanmaya başladığı Kuzey Denizi ise İngiltere için hayati önem taşıyan bir alan olduğundan, İngiltere'nin Almanya ile anlaşma içine girmesi güvenlik mantığının doğası gereği oldukça zordu. Kennedy, bu nedenle İngiltere'nin *İki Güç Standardı* yerine *Üç Güç Standardı* uygulamaya yöneleceğini, ama, bunun ise çok masraflı olacağını; bunun yerine Almanya'nın vücuda getirmeye başladığı tehdide karşı İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile uzlaşma yolunu seçerek, bu devletler ile arasındaki rekabeti sonlandırarak, gerekli kaynakları Kuzey Denizindeki Anavatan Filosuna aktardığını belirtmektedir.⁶¹ Almanya açısından bakılacak olursa, İngiltere'nin ABD'ye ve Japonya'ya ortaklık karşısında sunmuş olduğu tanınmanın, bu devletlerin bölgeselliği üzerine kurulu olmasıdır. Almanya ise bölgesel bir güç olmaktan fazlasını beklemekteydi. Bu çerçevede, Almanya bir yandan Berlin-Bağdat Demiryolu imtiyazında olduğu gibi kolonyel sorunlarda İngiltere'nin kendi karşısına kibirli bir egoistlik çerçevesinde büyüklük taslamasından gittikçe daha çok rahatsız olurken, bir yandan da Boer Savaşı ve Çin'deki Bokser Ayaklanması gibi uluslararası güç politikasında kendisine prestij sağlayabilecek fırsatları değerlendirebilmenin hesaplarını yapmaktaydı. Bu doğrultuda, Tirpitz'in filosu gittikçe İngiltere ile pazarlık için üretilen bir araç olmaktan uzaklaşırken, Avrupa dışında aktifleşen yeni Almanya'nın açık denizlerdeki potansiyel gücünün simgesi hâline gelmişti. İngiliz Donanması İngiliz tica-

⁶⁰ Kennedy, **The Rise and Fall of British Naval Mastery**, s 214.

⁶¹ **A.g.e.**, s 214-215.

retini korumak için mevcuttu, Alman Donanması ise, Almanya'nın yeni koloniler, sömürgeler ve pazarlara sahip olması için gerekli olan motivasyon için üretilmekteydi. Böylece, Almanya'nın deniz gücü olmasa dahi, deniz gücünün açmış olduğu yolda ilerleyen Alman dış politikası bir taraftan büyük güç hiyerarşisi içindeki rekabete Almanya'yı dâhil etmeyi başarırken, bir taraftan da, başta İngiltere olmak üzere, yeni düşmanlar inşa etmeyi başardı. Gene de bu noktada Alman dış politikasının içine düştüğü açmazı fark etmek gerekli görünmektedir. Günümüzden 1900'lerin başına bakıldığında, Almanya'nın tanınma ararken başvurmuş olduğu simgenin hayata geçirilişinde İngiltere'ye karşı Fransa'nın ve Rusya'ninkine benzer bir meydan okuma içine girmesini frenleyebilecek bir mekanizma olmaması ve dahası Almanya'nın jestlerinin İngiltere tarafından başka bir biçimde anlaşılma ihtimalinin ne kadar düşük olduğunun Alman politika yapıcılarının tarafından fark edilememesi bu açmazı ortaya çıkartmış gözükmektedir. Diğer yandan, donanma politikasının sanayileşen Almanya'nın iç politikasındaki sınıf çatışmasını ve bu çerçevede yükselen sosyalizme karşı bir panzehir olarak üretildiğini de unutmamak gerekmektedir, ancak, İngiltere'nin söz konusu politikanın bu tarafını algılayabilecek bir empatiye sahip olup olmadığı da ayrı bir soru işareti olarak kalmaktadır. Bu şartlar altında İngiltere'nin Almanya'ya verebileceği en doğal tepki daha önceki bölümde bahsedilen caydırıcı davranış modeli olarak gözükmektedir. Ayrı bir deyişle İngiltere, Almanya'nın donanma bazlı meydan okumasına karşılık, Fransa ve Rusya'yı masaya oturtabildiği modeli devreye soktuğu söylenebilir.

Boer Savaşı'nı takip eden süreçte *İki Güç Standardı* uygulaması çerçevesinde gemi yapımına devam eden İngiltere 1902-1903 yıllarında sekiz zırhlı ile altı kruvazörün yapımına başlarken, İngiliz tersanelerinde Şili Donanması için yapımı tamamlanan iki zırhlıyı da satın almıştır. 1903 yılında ise, iki zırhlı kruvazör daha kızağa konmuştur. Söz konusu yapım programı zaten, Almanya'nın yapım programını boşa çıkartacak kadar kuvvetliydi. Bu çerçeveden bakıldığında İngiltere'nin Almanya'yı hedef alması gereken bir hayati durumla karşılaşmadığı anlaşılabilir. İngiltere'yi Almanya'nın karşısına çıkartan sürecin diplomatik gelişmeler olduğunu söylenmek daha doğru olacaktır.

Boer Savaşı ve Bokser Ayaklanması Almanya'nın boy gösterebileceği uluslararası ortamı yaratan gelişmeler olarak görülse dahi, bu olayların Almanya'nın deniz aşırı yeteneksizliğini de öne çıkartan örnekler olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Gerçekten de Boer Savaşında açıkça Boer taraftarı olan Almanya, sözlü desteğin ötesine geçebilecek hemen hiçbir girişim üretemezken, bu durum doğal olarak açık denizde görev yapacak güçten yoksun Alman Donanmasının geliştirilmesi için bir bahane olarak kullanılmıştı. Buna karşılık, Tirpitz'in öngördüğü filonun yalnızca Kuzey Denizinde

konuslanacak yerel bir savaş filosu olacağı (risk teorisi bunu öngörmekteydi) paradoksu da, söz konusu filonun Almanya'nın okyanus ötesi yeteneklerine gerçekte ne katacağını sorgulanır hâle getirmekteydi. Bokser Ayaklanması sürecinde ise, İtalya ve Avusturya-Macaristan gibi bölgesel devletlerin bile uluslararası müdahâle gücüne –sembolik de olsa- bu bölgede görevli olan gemilerindeki denizciler ile destek vermesine karşılık, Almanya, ancak ayaklanmanın bastırılmasından sonra bölgeye ulaşabilen büyük bir askerî birlik ile kendini temsil ettirebildi. Gerçi bu süreçte Çin'deki Tsingtao Limanı, donanma üssü olarak Çin'den kiralanarak, Almanya'nın bölgedeki varlığının inşa süreci başladığı söylenebilir. Bu duruma eşlik edercesine, Almanya'nın 1898 ABD-İspanyol Savaşı ertesinde İspanya'dan satın aldığı ya da daha önceden kolonileştirmiş olduğu Yeni Gine, Samoa, Marshall ve Caroline Adaları Alman İmparatorluğu'nun Pasifik'teki yayılma alanlarını temsil etmekteydi. Gene de bu okyanus ötesi bölgelerin gerçek anlamda koloniler olduğunu söylemek zordu ve hâlâ kendi yeteneğini buralara taşıyamamış olan Alman deniz gücü için okyanus ötesi kavramı pek fazla bir anlam taşımamaktaydı. Pasifik'te yükselmekte olan Alman varlığının, İngiltere'den çok, 1898'den sonra bir Pasifik gücü hâline gelen ABD'yi daha fazla rahatsız etmekte olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Deniz aşırı emperyalist politikaların kısırlığı ve donanma yapılanmasının da bu politikaları besleyebilecek bir aracı üretmemesi, Alman dış politikasının 1900'lerin başından itibaren belirgin bir kısırlık içine girmesine neden olduğu söylenebilir. Bu şartlar altında, İngiltere'nin Alman dış politikasındaki tanınma arayışını algılayamamasının bir benzeri olarak, Almanya'nın da İngiltere'nin Almanya'nın kıtadaki rakipleri olan Fransa ve Rusya ile içine girmiş olduğu güç mücadelesini iyi okuyamadığı da söylenmelidir. Alman dış politika yapıcılarını İngiltere ile olan ilişkilerde –İngiliz meslektaşlarına benzer bir biçimde- empatiden yoksun kaldıklarından, İngiltere'nin Fransa'ya ve Rusya'ya uygulamakta olduğu davranışlar bütününi iyi analiz edememişlerdir. Bu nedenle, 1904'te İngiltere ile Fransa arasındaki uzlaşma, İngiltere için Fransa'yı pasifleştiren bir düzenleme olarak algılanırken, Almanya'nın bakış açısından İngiltere'nin bir anti-Alman bloğu inşa sürecinin başlangıcı olarak algılanmaktaydı. Tirpitz ve onunla işbaşı yapan, sonradan da 1900 yılında İmparatorluk Şansölyeliğine getirilen, Bulow gibi Alman dış politikasını dar İngiliz karşıtlığı perspektifine indirgemiş olan bürokratlar açısından *Entente Cordial*, Fransa gibi gerilemekte olan bir devletin İngiltere tarafından iteklenerek küresel hiyerarşide yer arayan Almanya'nın önüne çıkartılmasını temsil etmekteydi. Bulow'un Wilhelm'i 1905'te Tangier'i ziyaret etmeye yönlendirmesi ertesinde patlayan Fas Krizi, 1906'daki Algeciras Konferansı ile sonuçlandığında, Almanya'nın eline ge-

çen tek sonuç İngiltere ile arasında olan anlaşmazlık boyutunun artık kapanamayacak derecede açılmış olmasıydı ve belki de iki devlet arasındaki son sıcaklık da bu süreçte yok oldu.⁶²

1904'te İngiltere ile Fransa arasında imzalanmış olan *Entente Cordial*, yalnızca İngiltere'nin Fransa'ya büyük güç hiyerarşisindeki belirleyici pozisyonunu kabul ettirmekle kalmıyor, aynı zamanda, İngiltere'ye donanma dağılımını yeniden düzenleyebilme fırsatını da sunuyordu. 1902'de Japonya ile yapılan ittifak, Uzak Doğu istasyonlarından güç eksiltmeyi olanaklı kıldığından, *Entente Cordial* de aynı uygulamanın, stresin azaldığı Akdeniz'de hayata geçirilmesini mümkün kılmaktaydı. Bütün bu dağılımları yeniden değerlendirerek, İngiliz deniz hâkimiyetini yalnızca nicelik olarak değil, nitelik olarak değiştirecek isim Ekim 1904'te Amirallik Birinci Lordluğu'na atanan Amiral John Arbuthnot Fisher olacaktı.⁶³

Hatıratında belirttiği üzere, Fisher, tıpkı Tirpitz gibi, İngiltere'nin deniz hâkimiyeti konusundaki en önemli rakibinin Almanya olduğunu düşünmekteydi.⁶⁴Bu nedenle, dünyanın dört bir yanına dağılmış olan İngiliz deniz gücünün, Britanya Adaları'nı savunmak üzere Anavatan filosunda toplanması fikrindeydi.⁶⁵ Almanya'nın zırhlılarındaki artış doğrultusunda Anavatan Filosunu güçlendirmek isteyen Fisher, yeni düzenlemelere giderek diğer filolardaki zırhlıları Anavatan Filosuna katılmak üzere geri çekmeye başladı. Böylece daha önceden sekiz zırhlıya sahip olan Anavatan Filosu yeni katılımların ardından on yedi zırhlıdan oluşan bir güce erişti.⁶⁶

Fisher, yaptığı düzenlemeler ile İngiliz hegemonyasının 17. yüzyıldan beridir üzerine kurularak sağlamlaştırdığı deniz hâkimiyeti kavramını yeniden tanımlamaktaydı. Özellikle Hindistan'ın, imparatorluğa katılmasının ardından Akdeniz, İngiltere'nin stratejik yaklaşımında hayati önem taşıyan bir alan olarak görülmekteydi ve bu çerçevede İngiliz Donanmasının ana gücü de bura-

.....
⁶² 1905 Fas Krizi için bkz. Massie, *a.g.e.*, s 351-371.

⁶³ İngiliz Amirallik Dairesinin başında (Donanma Bakanlığı) Birinci Deniz Lordu unvanına sahip olan Donanma Bakanı bulunmaktaydı. Donanma Bakanı ve kadrosu kabine içinden seçilir, başbakan ve meclise karşı sorumlu olurdu. Amirallik'in askerî kadrosu ise her biri deniz subayı olan dört Deniz Lordu tarafından yönetilmekteydi. Birinci Deniz Lordu barış ve savaşta deniz operasyonlarını yürütmekle sorumluydu. İkinci Deniz Lordu personel işlerinden sorumluydu. Üçüncü Deniz Lordu ise gemilerin yapım ve tasarımıyla sorumluymuştu. Dördüncü Deniz Lordu da Donanmanın ikmal işlerinden sorumluydu. Nicholas A. Lambert, *Sir John Fisher's Naval Revolution*, University of South Carolina Press, 2002, s 16.

⁶⁴ John Arbuthnot Fisher, *Records*, Londra, Hodder and Stoughton, 1919, s 104.

⁶⁵ Fisher *Dreadnought* zırhlısının yapımının tamamlanmasının hemen ardından, Amiral Nelson'un Napolyon Savaşları sırasında, Fransızların eline geçmemesi için, Danimarka Donanmasını Kopenhag limanında demirliken yakmasının örnek alınmasını önermekte ve Alman Donanmasına da henüz yeterince güçlenmediği bu dönemde benzer bir saldırı yapılmasını istemektedir. Fisher, *Memories and Records*, Cilt 1, New York, George H. Doran Company, 1920, s 34-35.

⁶⁶ Keegan, *a.g.e.*, s 116-117.

da konuşlanmaktaydı. Fisher'ın ise yeni stratejiyi Kuzey Denizini temel olarak oluşturuyordu ve artık klasikleşmiş olan Fransa ve Rusya gibi rakiplerin yerini de Almanya almaktaydı. Bu anlamda Tirpitz'in "kelebek olmayı bekleyen tırtıl" donanması, Fisher ile beraber, İngiltere'nin temel rakibi hâline gelmekteydi. Paul Kennedy Fisher'ın seçiminin rasyonel olduğuna işaret etmektedir. Kennedy'ye göre, İngiltere hem Fransa ve Rusya, hem de Almanya'yı aynı anda karşısına alabilecek bütçeye sahip olmadığından, anlaşma fırsatı bulunan devletlerle işbirliğine giderek rakip sayısını azaltma yolunu seçmekteydi.⁶⁷ Aynı bir deyişle İngiltere'nin *İki Güç Standardını, Üç Güç Standardına* çevirme yeteneği olmadığından, yeni strateji tek bir güç üzerine odaklanmaktaydı.

Japonya'nın Rusya'ya karşı kesin sonuçlu zaferi sonrasında Avrupa'daki güç dengesinin ve dolayısıyla da küresel güç hiyerarşisinin bozulduğunu ve yeniden oluşma sürecinin başladığı söylenebilir. İngiltere'nin ve Almanya'nın güç dengesinde ortaya çıkan boşluğu kendi lehlerine olacak biçimde doldurmaya çalışmaları dikkat çekicidir. Almanya, bir taraftan asker ve sivil bürokrasi 1905 yılının Fransa'ya ve Rusya'ya karşı önleyici bir savaş yapılması için uygun olduğunun tartışmaları içine girerken, diğer taraftan da dış politikada da yeni oluşan İngiliz-Fransız işbirliğini denemek, zayıflatmak ve mümkünse de bölümlenmek için girişimler başlatmıştı. Bu sürecin Almanya adına sonuçları Schlieffen Planı ve Fas Krizi oldu. Schlieffen Planı ile Tirpitz Planına dayanan Alman büyük güç stratejisinde bir ikilemin ortaya çıkmış olduğu ve Almanya'nın bu yeni süreçte İngiltere'yi, Fransa'yı ve Rusya'yı aynı düşman kümeye sokma eğilimin artmış olduğuna dikkat çekilmesinde fayda görülmektedir. Buna karşılık, İngiltere yeni ittifakının kazandığı zaferden prestij payını alarak büyük güç hiyerarşisi içindeki belirleyiciliğini yeniden inşa ederken, aynı zamanda Fisher'ın yeni araçlarla tanımlayacağı yeni deniz gücü tanımı ile eski hegemonik yaklaşımına geri dönmenin sinyallerini vermektedir.

Fisher'ın yeni donanması da Tirpitz'in planının temelinde yer alan zırhlı savaş gemilerinin çekirdeği oluşturacağı bir yapı üzerinde şekillenmekteydi. Fisher dönemin zırhlı savaş gemilerinden farklı olarak, ateş gücü yüksek ve diğer zırhlılarla daha kolay baş edebilecek oranda tamamen büyük toplarla donatılacak bir zırhlının yapımına taraftardı. Fakat Fisher, böylesine ateş gücü yüksek bir geminin aynı zamanda kalın bir zırha ve büyük bir sürate sahip olmasını da istemekteydi.⁶⁸ O günün şartlarında ise bu üç özelliği bir gemide dengeli biçimde birleştirmek imkânsız görünmekteydi. Buna rağmen Birinci Amiralik Lordluğu'na yükselmesinin hemen ardından, Fis-

⁶⁷ Kennedy, **The Rise and Fall of British Naval Mastery**, s 215.

⁶⁸ Fisher, **Records**, s 110.

her istediği özellikleri bir arada bulunduracak bir geminin planları üzerinde çalışmak üzere Aralık 1904'te sivil mühendislerden ve deniz subaylarından oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyonda 1905'in Ocak ve Şubat aylarında düzenlenen toplantılarda Fisher'ın istediği özelliklere sahip bir geminin planları hazırlanmıştır. *Dreadnought* adı verilen zırhlı Ekim 1905'te kızığa kondu ve on aylık bir süre içinde yapımı tamamlandı.⁶⁹

Dreadnought zırhlısının yapımına başlandığı dönemde genelde zırhlı kruvazörlerin büyüklükleri ve ateş güçleri zırhlılara yaklaşıyordu. Fisher ise benzerlerinden daha büyük ve daha güçlü bir kruvazör planlamaktaydı. Fisher'ın yeni kruvazörleri, *Dreadnought* zırhlısının diğer zırhlıları modası geçmiş hâle getirmesine benzer bir şekilde, diğer kruvazörleri modası geçmiş hâle getireceklerdi. Bu yeni kruvazörlerin amacı kısaca her ticaret gemisini yakalayabilmek ve her kruvazörü avlayabilmektir.⁷⁰

Aslına bakıldığında Fisher'ın amacının donanmanın silahlarında bir devrim yapmak değil, İngiltere'nin 1890'ların sonlarından itibaren niteliksizleşmeye başlayan deniz hâkimiyetini yeniden tanımlayabilecek bir süreç başlatmaktır. Rus Japon Savaşı ateş gücü ve hızı yüksek savaş gemilerinin deniz savaşlarının geleceğini belirleyeceğini göstermişti ve bu nedenle pek çok ülke dretnot modelinde savaş gemilerinin planları üzerinde çalışmaktaydı. Buna ek olarak *İki Güç Standardı* ABD, Japonya ve Almanya gibi yeni denizci güçlerin yükselişi ile anlamını kaybetmeye başlamıştı ve uzun vadede İngiltere'nin söz konusu sayısal üstünlüğü de bölgelere dağıldığında etkililiğini kaybetmekteydi. Tirpitz'in de hareket noktasını oluşturan bu mantık İngiltere'nin bölgesel güçler ile rekabet konusunda yeni parametreler üretmesini gerekli kılmaktaydı. Bu konudaki ilk yaklaşımın diplomasi alanında olduğu metnin daha önceki kısımlardan takip edilebilir. Japonya, ABD, Fransa ve Rusya ile varılmış olan uzlaşmalar İngiltere'nin uluslararası sistemin periferisine düşen alanları rekabet anlamında pasifleştirmesini ve gene de İngiltere'nin belirleyiciliğini devam ettirebilmesini sağlamaktaydı. Buna karşılık dretnot devrimi İngiliz Donanmasına ait bir yenilikti ve İngiltere'nin bir adım önde başladığı bir atılımdı. Böylece İngiltere kendi deniz gücünün niteliğinin farklılığını ortaya koyarak, kendini bir kere daha bir deniz gücü olarak ayırtmaktaydı. Üstelik yapımına başlanan dretnotların anavatan filosuna katılacak olmaları, uzlaşma içine girilmiş olan devletler ile rekabet gibi bir niyetin olmadığını göstergesiydi. Fakat mali yükü bu kadar büyük olan bu yenileştirme projesinin finansmanı için bir "düşman"a

⁶⁹ Jane, a.g.e., s 319-323.

⁷⁰ John Roberts, *Battlecruisers*, Londra, Chatham Publishing, 1997, s 10.

ihtiyaç vardı.⁷¹ Bu anlamda dretnot devrimi hem bir dış politika aracı, hem de iç politikada seferber edici politik ve ekonomik bir katalizatör anlamını taşımaktaydı.⁷² Tirpitz'in Almanya için çizmiş olduğu yolun aynısını Fisher İngiltere için hazırlamaktaydı ve Tirpitz'in planında İngiltere'yi yüklemiş olduğu niteliğin aynısını Almanya'ya yüklemekteydi. Böylece dretnot devrimi İngiltere için içinin doldurulması gereken yeni bir deniz gücü tanımını hâline gelirken, aynı şekilde bu tanım Tirpitz planını takip eden Almanya'nın kendisini kanıtlanması gereken bir meydan okuyuş olarak canlanmaktaydı.

Fisher'ın düzenlemelerinin ve dretnot devriminin Tirpitz'in hesaplarını alt üst ettiğini söylemek doğru olacaktır. Bunun başlıca nedeni Tirpitz'in risk teorisinin son gelişmeler ile beraber iflas etmesidir. Risk teorisini boşa çıkartan ilk neden dretnot tipi gemilerin ağırlığıydı. Almanya'nın donanma üssü olan Kiel, Baltık Denizi'ndeydi ve Alman Donanması Kuzey Denizi'ne Kiel Kanalı ile çıkış yapmaktaydı. Kanalın derinliği ise dretnot sınıfı gemilerin ağırlığını kaldıracak yeterlilikte olmadığından, Almanya'nın dretnot yapımının yanında Kiel Kanalı'nı da derinleştirmesi gerekiyordu. Holger Herwig, Kiel Kanalı'nın derinliği meselesinin bir mit olduğunu ve son yapılan Alman gemilerinin ağırlıkları nedeniyle, zaten kanalın derinliğinin geliştirilmesinin bir ihtiyaç olduğunu, ama, dretnot devriminin Tirpitz'in kaynaklarının tükendiği bir zamana denk geldiğini ve bu yüzden de, kendisinin dretnot devrimini yeni kaynaklar için bir araç olarak kullandığını yazmaktadır.⁷³ Bu nedenle 1906'da Tirpitz bir ek plan ile altı kruvazörün yanı sıra kanalın derinleştirilmesi ve yeni tersane tesislerinin inşası için gerekli ödeneklerin onayını Reichstag'dan alarak bu sorunu kısmen aşmayı başarmıştır.

Risk teorisi ile ilgili diğer sorun büyük güç politikası ile ilgiliydi. Eğer Almanya bu noktada İngiltere'nin başladığı dretnot yapımına karşılık vermezse, bu ana kadar yapılmış olan donanma yatırımları gereksiz harcamalar hâline gelecek ve Almanya aşağı yukarı başladığı noktaya geri dönecekti. Bu durum büyük güç hiyerarşisinde kendine prestijli bir mevki sağlamaya çalışan Almanya için İngiliz üstünlüğünü kabul etmek demek olacaktı ve

.....
⁷¹ Fisher, hatıralarında İngiltere'nin iki güç standardına ihtiyacının kalmamış olduğunu, çünkü Fransa'nın rekabetten çekildiğini ve 1905 savaşının ardından da Rusya'nın artık bir donanması olmadığını yazmaktadır. Japonya müttefik ve ABD de akraba devlet olduğundan geriye bir tek Almanya'nın kaldığı belirtmektedir. Fisher'a göre Almanya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığın anlaşılır bir nedenini bulmak zordur ama ekonomik ve politik nedenler iki ülkeyi karşı karşıya getirmiş olduğundan bu dönemde Almanya'ya karşı silahlanmak doğru olacaktır.Fisher'a göre hükümet gemi yapım programlarına karışmamalı ve bu süreçten amirallik sorumlu olmalıdır.Fisher bu satırları hükümette donanmanın yüksek maliyetli yapım programlarını eleştiren politikacılara karşı argüman olarak yazmış olduğunu belirtmektedir.Daha fazla ayrıntı için bkz. Fisher, **Records**, s 100-105.

⁷² Angus Ross, "HMS Dreadnought (1906) – A Naval Revolution Misinterpreted or Mishandled?", **The Northern Mariner/le marin du nord**, XX No. 2, (Nisan 2010), s 175-198.

⁷³ Herwig, "German Reaction to Dreadnought Revolution", **The International History Review**, Cilt 13, No: 2, Mayıs 1991, s 273-283.

Almanya böylece hem küresel politikada İngiltere'nin belirleyiciliğini kabul edecek ve daha da kötüsü büyük güçler arasında ikincil bir konumu kabul etmek zorunda kalacaktı. Buna karşılık İngiliz dretnot yapımına aynı şekilde karşılık vermek, Almanya'nın İngiltere'nin karşısında yer aldığını gösteren bir meydan okuma olacaktı. Böylesine bir karşılaşmanın da doğal olarak iki devletin de üstün gelmek için askerî ve diplomatik araçlarını seferber edecekleri bir antagonizma yaratacağı belliydi.

Tirpitz, hatıratında 1905'e değin donanma politikasının başarıyla yürüdüğüünü ve İngiltere'nin gösterdiği tepkinin de bunu kanıtladığını, ama Almanya'nın dış politikadaki yanlışlarının ve başarısızlıklarının donanmanın Almanya'ya sağlamayı hedeflediği prestiji engellediğini yazmaktadır. Bu çerçevede Almanya ne donanmayı olası ittifaklarda pozitif bir katkı ve ne de deniz aşırı krizlerde bir propaganda aracı olarak kullanamamış olmasına dikkat çekmektedir.⁷⁴ Patrick J. Kelly ise Tirpitz'i aynı konuda eleştirmektedir. Kelly'e göre donanmanın inşasının tamamlanmamasını bahane eden Tirpitz Bokser Ayaklanması ve Venezüella Krizi gibi Alman dış politikasının donanma ile güç gösterisinde bulunabileceği fırsatlarda donanmanın kullanımına izin vermemiştir ve hatta Rusya ile olması muhtemel ittifak planlarına da itiraz etmiştir. Kelly, donanmanın inşa amacı ile hedeflenen büyük güç statüsünün gerektirdiği politikalar arasında bir paradoksun ortaya çıktığını belirtmektedir.⁷⁵ Bu vurgu Almanya'nın büyük güç kimliği ile eşleştirmeye çalıştığı *Weltmachtpolitik* olarak anılan politikasının ne kadar belirsiz ve başarısız olduğuna da işaret etmektedir. Gerçekten Alman politika yapıcılarının söylemlerinde rekabet, pazarlık ve tanınma ile eşleşen bu politikanın pratiğe geçişte büyük oranda dengesizleştiğini ve hatta belirsizleştiğini belirtmek doğru olacaktır.

1898-1905 yılları arasında donanma destekli bir dış politika stratejisi olarak işlenen *Weltmachtpolitik* Alman dış politikasına ne beklediği ivmeyi vermiş, ne de dış politika hedeflerine ulaşma yönünde mesafe aldrabilmiştir. Avrupa'ya kapalı vizyonundan çıkmaya çalışan Almanya, küresel politikanın yalnızca bir çatışma ortamı olmadığını ve büyük güç hiyerarşisinde yer almanın rekabet ile olduğu kadar uzlaşma ile de geldiğini algılama konusunda başarısız olmuştur. Kendi çıkarlarını uluslararası sistemin değer yapısı ile eşleştirmedeki başarısızlığı, Almanya'nın haklı sayılabilecek karşılaşmalarda dahi agresif gösteren pratiklerle eşleştiğinde Almanya'nın kendisini büyük güç hiyerarşisi içinde eşitlik hissini zedeleyen bir dışlanma içinde bulduğu söylenebilir. Almanya'nın kendince bulmaya çalıştığı açılımın İngiltere'nin çöküşü hızlanan hegemonyasını restore edebilmek için benim-

⁷⁴ Tirpitz, **a.g.e.**, s 254-262.

⁷⁵ Patrick J. Kelly, **Tirpitz and the Imperial German Navy**, Indiana University Press, 2011, s 197-198.

seddiği rekabetçi güç politikasının dönemine rast gelmiş olması da önemlidir. Başta Wilhelm, Tirpitz ve Bulow olmak üzere Alman politika yapıcıları, Almanya'nın sahip olduğu dinamikler ile İngiliz hegemonyasının daralması sonucu ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya aday olabileceğini ve bunu da İngiltere'ye kabul ettirerek yapabileceğini hissetmişler; İngiliz modelinde ve tanımında bir büyük güç oluşumunun bizzat düşüşte olan İngiltere'yi işbirliğine zorlayacağını düşünmüşlerdir. Fakat, İngiliz dış politika stratejisinin imparatorluğa karşı meydan okumaları savaş çizgisine taşımaya niyetli caydırıcılıklarla yıldırması ile oluşturduğu yeni düzen hem İngiltere'nin hegemonyasının temellerini onarmasını, hem de belirleyici konumunu restore etmesini mümkün kıldığından, İngiltere'nin yönetebileceği bölgesel güçler dışında herhangi başka bir ortağa ihtiyacı olmamıştı. Nihayetinde İngiltere, hiyerarşi içindeki belirleyiciliğini korurken, her inşa ettiği bölgesel gücün karşısına bir de düşman koymaktaydı. 1902'de Japonya, İngiltere ile ittifaka girdiğinde karşısında Rusya bulunmaktaydı. 1904'te Fransa, İngiltere ile uzlaşma içine girdiğinde ise Almanya'nın vereceği her tepki İngiltere tarafından Fransa'ya karşı bir agresiflik olarak formüle edilme ihtimaline sahipti ve nihayetinde böyle de olmuştur. Tirpitz'in hatıratında, Alman dış politikası ile ilgili yazdığı şu satırlar açıklayıcı gözükmektedir:

“Barışa olan sevgimiz ile beraber olarak sinirliliğimizi gösterdiğimiz tekarlanan gösteriler çerçevesinde Bismarck'ın bize bırakmış olduğu büyük ama yetersiz güç itibarını parça parça kullanmamız dış politikamızın genel ve temel zayıflığıydı; yumuşayabilmemiz için fazlasıyla hassastı ve düşmanlarımızın gözünde bizi sorumsuz bir delikanlı karakterine indirgemişti.”⁷⁶

Sonuçta, Almanya İngiltere'nin restini görmek zorunda kalmıştır. Fisher'ın dretnot programına karşılık Almanya da 1907'den itibaren kendi dretnotlarının yapımına başlamıştır. Tirpitz 1906, 1908 ve 1911'de üç ek plan ile 1897'nin mirasını devam ettirmiştir. İngiltere ise Alman dretnot yapımını aşacak şekilde düzenlediği yapım programı ile Almanya'ya karşılık vermiştir. İngiltere 1906'dan 1914'e değin yirmi dokuz dretnot ve dokuz savaş kruvazörünün yapımını tamamlarken, Almanya da 1908 ile 1914 yılları arasında on yedi dretnot ve yedi savaş kruvazörünü donanmasına katmıştır.

Dretnot Yarışı ve Büyük Güç Statüsünün Kaybı

1906'da sınıfının adını da veren *Dreadnought* zırhlısının İngiliz Donanmasına katılmasının ardından başlayan süreçte İngiltere ile Almanya arasındaki yarış şu şekilde devam etmiştir: İngiltere Fas Krizinin sonrasında 1906'dan, Bosna Krizinin meydana geldiği 1908'e değin altı dretnot üç savaş

.....
⁷⁶ Tirpitz, a.g.e., s 249.

kruvazörünün yapımını tamamlamış, buna karşılık Almanya yalnızca dört dretnotu donanmasına katabilmiştir. İngiltere, 1908'den Agadir Krizinin meydana geldiği 1911'e değin on dretnot ve dört savaş kruvazörü inşa etmiş, bunun karşılığında Almanya ise yedi dretnot ile üç savaş kruvazörünün yapımını tamamlamıştır. Agadir Krizi ertesinden, Birinci Dünya Savaşının başladığı 1914'e değin İngiltere'nin on üç dretnot ve iki savaş kruvazörünü inşa etmesine karşılık, Almanya altı dretnot ve dört savaş kruvazörünü donanmasına katmıştır. 1906 ile 1914 yılları arasında İngiltere otuz dört, Almanya yirmi dört, ABD ve Japonya sekizer, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya ise dörder dretnot ve savaş kruvazörü inşa etmişler veya inşasını tamamlamak üzeredirler. Bunlar dışında Brezilya, Arjantin, Şili, Yunanistan ve Osmanlı Devleti de bölgesel güç statülerini geliştirmek adına yukarıda sayılan ülkelerin bazılarında dretnot siparişi vermişlerdir. İngiltere'nin 1914'te Osmanlı Devleti ve Şili için yapımı tamamlanan dört dretnota da el koyduğunun hatırlatılmasında fayda görülmektedir.

Bu sayılar değerlendirildiğinde, ilk olarak, Fisher'ın dretnot tipi zırhlıların gücü ile şekillenmesini öngördüğü İngiliz deniz hâkimiyeti için belirlenmiş olduğu yeni kimliğin kabul gördüğünü ve 1889'da yapılabilecek bir şekilde "deniz gücü=büyük güç" denkleminin bir kez daha formüle edildiği görülebilir. Dretnot devriminin İngiltere'nin deniz hâkimiyeti ile ilgili giriştiği ilk teknolojik atılım olduğunu da unutmamak gerekir. 1700'lerden itibaren oluşmaya başlayan İngiliz deniz hâkimiyeti genelde niceliksel üstünlük üzerine kuruluydu. Buna karşılık, 1860'larda Fransa'nın yaptığı gibi teknolojik meydan okumalar karşısında İngiltere söz konusu teknolojiyi taklit ederek ve gemi yapımını arttırarak üstünlüğünü korumayı başarmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında deniz silahları teknolojilerinde büyük gelişmeler sağlanmış ve niteliğin niceliği tartışılır hâle getirdiği bir aşamaya ulaşılmıştı. *Dreadnought* zırhlısının yapımına başlandığı dönemde ABD'nin, Japonya'nın ve İtalya'nın benzer bir geminin dizaynı ile ilgili projeleri bulunmaktaydı. Fisher'ın başarısı, *Dreadnought* zırhlısını devrimci bir hızla inşa ettirmesi, geminin özelliklerini de teknolojinin en ileri noktasına göre donatmasıydı. Dretnot sınıfı zırhlılar böylece bir anda yeni büyük güç tanımının birer aracı ve bileşeni hâline geldiler.

Dretnot yapımına soyunan ülkelere Almanya dışında hepsinin 1895 sonrasında ya işbirliği ile ya da karşı karşıya gelişin ardından boyun eğerek İngiltere ile uzlaşma içine girdikleri ve İngiltere'nin kendilerine biçtiği rolleri kabullendikleri gözlemlenebilir. Buna karşılık Almanya kendini donanma yapımına götüren kimlik bunalımının bir yenisi ile dretnot devriminde karşılaştığında, daha önceki davranış kalıbına uygun olarak rekabeti üstlenmiştir.

Bu noktada Murray'in ileri sürdüğü inşacı tanınma tezine tekrar dönmek gerekmektedir. Bu tez çerçevesinde 1897 sonrasında Almanya'nın içine girdiği donanma inşası, Almanya'nın, İngiltere'nin tanımladığı büyük güç statüsüne yönelik bir tanınmaya sahip olabilmek için başlatılan bir süreç olarak gözükmekteydi. 1905'te, İngiltere'nin dretnot devrimi ile verdiği karşılık en azından Almanya'nın bir rakip olarak tanındığını gösterebilir. Diğer taraftan İngiltere'nin tepkisi yeni bir büyük güç tanımlaması olarak da algılanabilir. Nihayetinde, İngiltere *İki Güç Standardı* ile yaptığı ilk tanımı *Jeune Ecole* çerçevesinde Fransa ve Rusya'dan gelen meydan okuma üzerine yapmış ve sonra da bu tanım üzerinden rekabet modelini üretmişti. 1905'te ise İngiltere, Almanya'nın donanma yapımından çok dış politika pratiklerini bir meydan okuma olarak algılamış gözükmektedir ve bu meydan okumaya da daha önce yaptığı gibi yeni karakterde bir güç tanımıyla cevap vermiştir. Böylece, Almanya tanınmış olmamakta ama uyması gereken yeni bir güç modeli ile karşılaşmaktaydı. Almanya'nın dretnotun yapımına karşılık vermesi durumunda İngiltere'nin Almanya'yı yıldıracak olan silahlanma yarışı, güç gösterisi, karşı ittifak yapma ve sonuçta kendi belirlediği statüyü kabul ettirme üzerine kurulu davranış modelini uygulaması muhtemeldi ve İngiltere'nin izlediği sıralama da -sonuncu aşama hariç- bu modelin aynısı olmuştur. Almanya ise 1905 öncesinde olduğu gibi, bir taraftan İngiltere'nin yeni tanımına uyabilmek ve diğer taraftan da İngiltere'nin önüne koyduğu sınamalarda kendini kanıtlamaya çalışmak zorunda kalırken, kendi büyük güç vizyonu da iyice bulanık hâle gelmiştir. Bu durum doğal olarak, İngiltere'yi istikrar arayışında sorumlu bir güç ve Almanya'yı da statükoyu zorlayıcı bir sorumsuz devlet olarak göstermektedir. Winston Churchill'in bu dönem ile ilgili yazdıklarında ortaya attığı şu soru İngiltere'nin kendini gördüğü pozisyonu göstermek için anlamlı görülmektedir:

*"Almanya bu büyük donanmayı neden istemekteydi? Bu donanmayı, bizim dışımızda, kiminle boy ölçüşebilir, karşılaştırabilir ya da kime karşı kullanabilirdi?"*⁷⁷

Christopher John Bartlett, 1914 öncesinde İngiltere'nin, Bismarck'ın yapmış olduğuna benzer bir biçimde, Avrupa sistemini kilitleyerek, kimse'nin öne çıkamadığı bir yapıyı kontrol altına almaya çalıştığını, Almanya'nın da farkında olmayarak İngiltere'nin Fransa'ya ve Rusya'ya yaklaşmasına katkıda bulunarak bu devletlerin enerjilerini Avrupa'ya odaklamalarına neden olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁸ 1905'ten 1914'e kadarki süreçte, İngiltere ile Almanya arasında bir yandan rekabet ilerledikçe hızlanan bir silahlanma yarışı sürerken, diğer yandan da iki devlet diplomatik alanlarda da karşı

⁷⁷ Winston Churchill, **World Crisis**, 3. Basım, New York, Free Press, 2005, s 23.

⁷⁸ Bartlett, C.J. ,**Peace, War and European Powers, 1814-1914**, New York, St Martins Press, 1996, s 147-148.

karşıya gelmişlerdir. İlginç olan iki nokta, diplomasi üzerinden patlak veren krizlerde İngiltere ile Almanya'nın direkt olarak hiç karşı karşıya gelmemiş olmaları ve Almanya'nın dretnot yapımını içeren planlarının, uluslararası diplomatik krizlerin sonrasına düşmeleridir. İngiltere ile Almanya'nın arasını en fazla açan Fas Krizleri, Almanya ile Fransa arasında ortaya çıkan süreçler olmuşlardır. Bunun nedeni Grey'in belirtmiş olduğu üzere, İngiltere'nin rakiplerini karşı ittifaklar ile yıpratma stratejisidir. Nitekim, İngiltere yatıştırıcı bir rol oynamaktansa genelde Fransa'nın yanında taraflı tavır takınmıştır. İngiltere 1907'de, 1904'teki *Entente Cordial* benzeri bir anlaşmayla, Rusya ile uzlaşma içine girdiğinde Alman politika yapımcılarının söylemlerindeki Almanya'nın büyük güç vizyonu iyice bulanıklaşmış ve imparatorluğun vizyonunu bir kez daha Avrupa'ya indirgeyen bir çevrelenme politikasının muhatabı olduğu fikri yerleşmiştir. Böylece, İngiltere bir yandan davranış modelinin içeriği olan silahlanma yarışını canlı tutarken, diğer taraftan da Fransa'yı ve Rusya'yı bölgeselleştirerek Almanya'nın karşısına çıkartmaktaydı. İngiltere, Avrupa'yı bir alt sistem hâline getirerek, Almanya'yı bu alt sisteme hapsedmeyi hedeflemekteydi. Bu sayede, İngiltere kendi içindeki ekonomik durgunluğa karşılık, hem deniz hâkimiyeti ve hem de diplomatik belirleyiciliğini koruyarak hegemonyasını küçük ortaklıkları yöneterek devam ettirebilecekti.

Yürümekte olan analizin, gittikçe İngiltere ve Almanya arasında karşılıklı bir etkileşim sürecine dönüşmekte olma sorunu okuyucuyu dar bir bakış açısına sürükleyebilme riski taşısa da, inşacı analizlerde karşılıklı etkileşim önemsenen bir vurgudur. Diğer taraftan, söz konusu karşılıklı etkileşimin ortak sembol ve argümanları üretmesi beklenen ve arzulanan sonuçtur. Fakat 1897'den 1905'e kadar olan süreçte İngiltere ile Almanya arasındaki karşılıklı etkileşim tarafların arasında uzlaşma yaratabilecek ortaklıkları üretmediği gibi, 1905 ve sonrasında gittikçe katılaştıran bir kutuplaşma da tamamen farklı bakış açılarının ve tanımların üremesine neden olmuştur. 1905'ten sonra ortaya çıkan bu kutuplaşmanın, iki tarafın davranış dinamiklerini belirleyen birden fazla nedeni olduğunu belirtilmesinde fayda görülmektedir.

İlk olarak, 1905 sonrasında İngiltere'nin ve Almanya'nın, dikkatlerini Avrupa siyasal dengesinin yapısına odaklandıkları dikkat çekmek gereklidir. Bu aşamada, iki devletin de dış politikasında, Rusya'nın merkezi bir konuma oturması söz konusudur. 1905 sonrasında İmparator Wilhelm'in, Çar Nikola ile Björkö'de yaptığı ve Nikola'nın prensip olarak kabul ettiği Alman-Rus Savunma ve İşbirliği Antlaşması, Almanya'nın Rus-Japon Savaşı ertesinde yıpranmış olan Rusya'yı kendi tarafına çekme niyetini göstermektedir. Bu antlaşma girişimi, aynı zamanda Almanya'nın Fransız-Rus ittifakını zayıflatmak için giriştiği bir eylem olarak da görülmektedir. Sonuçta, Alman

Donanmasının büyümesi, Japon yenilgisi ertesinde Baltık Filosunun dörtte üçünü kaybetmiş olan Rusya için eninde sonunda bir tehdit oluşturacağından Wilhelm'in bu çatışmayı baştan önleyebilecek bir uzlaşma üretmeye çalıştığı da düşünülmelidir. Fakat Almanya'nın asıl hesabı, büyük ihtimalle Bismarck'ın Doğu Avrupa'da 1871 sonrasında oluşturduğu Üç İmparatorlar Ligi benzeri bir koalisyon yaratarak, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ı dengeleme üzerine kuruluydu. Böylece yenilgiden zayıf düşmüş Rusya'nın İngiltere'den ve Fransa'dan uzaklaşmasının sağlanması muhtemeldi.

İngiltere'nin, Rusya'ya yaklaşımı ise Fransa'ya karşı izlediği politikanın bir benzeriydi. İngiliz-Japon ittifakı, İngiltere'nin hesapladığı başarıyı göstermişti ve artık, zayıf düşmüş Rusya'yı masaya oturtmak daha mümkün hâle gelmişti. 1907'de İngiltere ile Rusya, 1904'teki *Entente Cordial* benzeri bir uzlaşmaya imza koyduklarında, Rusya, hem İngiltere'nin belirleyici statüsünü tanımış olmakta, hem de İngiltere Fransa'dan sonra Rusya'yı da (Avrupa ile sınırlı) bölgesel bir güç statüsüne indirgemektedir. 1907'deki uzlaşmanın Almanya için bir hayal kırıklığı olduğunu ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Hâlen 1904'teki İngiliz-Fransız uzlaşmasını çözümlenememiş olan Alman politika yapıcılarının, güç potansiyeli oldukça düşmüş durumdaki Rusya'nın, 1907'de İngiltere karşısındaki çaresizliğini anlamakta yetersiz kaldıkları açıktır. Nihayetinde, 1907'deki uzlaşma, Alman politika yapıcılarının gözünde İngiltere'nin inşa etmekte olduğu bir çevreleme politikasının adımlarından biri olarak algılanmıştır. Bu nedenle 1908'de Bosna Krizi sürecinde, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı ezmesine izin vermek istemeyen Rusya'nın karşısına çıkan Almanya'nın, üstü kapalı bir savaş tehdidi ile sertleşen tavrı Björkö'dekine hiç de benzememiştir. Gene, 1908'deki Bosna Krizi ertesinde yeni donanma planı ile dretnot yapım programını açıklayan Almanya'nın, Rusya'ya geri adım atırmasının ardından dretnot rekabetini bütün gücüyle yürüteceğini göstermesi, İngiltere'nin Avrupa politikasına karşı gelişini simgeleyen bir meydan okuma olarak görülmelidir. 1908'den sonra Almanya'nın, artık, İngiltere'den bir tanınma beklediğini iddia etmek naiflik olacaktır. Buna karşılık, İngiltere'nin de Almanya'nın Avrupa güç dengesi içindeki konumunu doğru algılamak konusunda önyargılar geliştirdiğine işaret edilmesinde fayda görülmektedir. Sonuç olarak İngiltere'nin, Fransa'yı ve Rusya'yı pasifleştirip bölgeselleştirdiği hareket modelindeki ısrarı, Almanya'da, İngiltere'nin Almanya'ya karşı gittikçe daralan bir çember inşa etmekte olduğu hissini yaratmıştır. İngiltere 1900'lerin başında büyük güç statülerini destekleyecek prestijleri negatif ivme içinde olan Fransa ve Rusya'yı bölgeselleştirmekte başarılı olurken, Almanya'nın prestiji olmasa bile pozitif ivme ile artan ekonomisi onun İngiltere'nin biçmekte olduğu role uygun olmadığını göstermekteydi.

1905'ten sonra vizyonları gitgide Avrupa güç politikası ile sınırlanmaya başlayan İngiltere ile Almanya'nın çatışmasını körükleyen neden 17. yüzyıldan beridir Avrupa'nın yaşadığı tecrübeler ile olgunlaşmış olan değer yapısını oluşturan ortak çıkar mantığından uzaklaşmış olmalarıydı. İki devlet de, jestlerinde karşısındakine beklentilerini anlatma yeteneğini sergileyemediklerinden, kendi egolarının empatisiz tanımlarına hapis olmuş olarak karşılıklı birbirlerini uçlara itmeye başlamışlardır. Dretnot yarışı ise sadece bir simgeydi. 1910'lara gelindiğinde bu yarış, Tirpitz ve Fisher'ın askerî teoremlerinin unutulup, yalnızca sayıların agresiflik içinde karşılaştırıldığı politik bir mücadele hâlini almıştı.

İngiltere ile Almanya arasındaki yarışın genelde iki ülkenin politika yapıcıları tarafından iç politikada sosyal seferberlik aracı olarak kullanıldıklarını söylemek mümkündür. Almanya'da donanma, ülkenin güvenliği ile ilgili bir araç olmaktan çıkarak, sosyal sınıflaşmaların yaşandığı ve ayrışan bu sınıfların toplumsal çatışmaların eşğine yaklaşmakta olduğu modern sanayi toplumlarına sahip bulunan bu devletlerde, politikacılar için birer propaganda aracı hâline gelmişlerdir. 1909'da İngiltere'de hükümetin dretnot yapımını masraflı olduğu gerekçesi ile durdurması sonrasında, Almanya'nın gizli olarak dretnot inşa ettiğine ve 1912 yılında Alman Donanması ile İngiliz Donanması arasındaki sayı farkının eşitleneceğine kanaat getiren Amirallik dairesinin açıklamaları ile muhafazakarlar tarafından organize edilen sokak gösterileri sekiz dretnotun birden yapımına onay verilmesi ile sonuçlanmıştır.⁷⁹ Benzer şekilde Almanya da 1907'den sonra dretnot filosunun çekirdeği olduğu yeni donanmasına "Açık Deniz Filosu" adını verirken, bu kelime oyunu Alman kamuoyunu etkilemek üzerine kuruluydu. Dretnot yarışı, iç politikadaki aktiviteyi büyük oranda arttırmış olsa da, asıl sorun İngiliz ve Alman kamuoylarının birbirlerinden hızla uzaklaşmakta olmasıydı. Böylece İngiltere ile Almanya, aralarında yüzyıllardır var olan ve Bismarck döneminin sonuna kadar politikacılar tarafından korunmuş bulunan karşılıklı empatiyi politika yapıcılarının organize ettiği ve kamuoylarının giderek daha fazla güdüldüğü dretnot yarışının siyasi magazinselliği içerisinde tamamen kaybettiler.

Bartlett ise, konuya başka bir yönden yaklaşmaktadır. Bartlett'e göre, İngiltere ile Almanya arasındaki antagonizmanın temelinde yer alan neden dünya üzerindeki güç dağılımının gelecekte alacağı biçim üzerindeki spekülasyon ile alakalıydı. Almanya'nın öncelikleri 1911 ve 1912 yıllarında yeniden değerlendirilmiş olsa bile, ülkenin politikacıları, akademisyenleri, işadamları ve kamuoyunun önemli bir kısmı, İngiltere'nin aleyhine olacak

.....
⁷⁹ Bkz. Kenneth L. Moll, "Politics, Power and Panic: Britain's 1909 Dreadnought 'Gap' ", **Military Affairs**, Cilt 29, Sayı 3, Güz 1965, s 133-144.

pek çok unsurun da bileşiminde yer aldığı bir dünya hâkimiyeti üretilmedikçe, Almanya'nın kimliğini bulamayacağını düşünmekteydiler. İngiltere'nin sorunu ise, sonuçta Almanya'nın ulaşacağı noktanın, İngiltere'nin emperyal egemenliğini devam ettirmesini mümkün bırakmayacak olması ile alakalıydı. Bartlett, gerek Almanya'nın beklentilerinin ve gerekse de İngiltere'nin bunlardan duyduğu korkunun yaşanan andan çok, gelecek ile ilgili oluşuna dikkat çekerek, bu durumun Avrupa'daki güç dengesi ile alakalı olduğunu ve gerçekçi Almanların önce Avrupa'da kurulacak bir hâkimiyet öngördüklerini, buna karşılık da İngilizlerin imparatorluğun güvenliği ile Avrupa'daki güç dengesinin devamlılığı arasında bir bağlantı gördüklerini belirtmektedir.⁸⁰

Bu noktada, Paul Kennedy'nin işaret ettiği ve İngiltere için önemli bir sorunsal öne çıkartmak gerekmektedir. Kennedy, Almanya'nın 1897 sonrasında donanma inşasına uygun olarak oluşturmaya çalıştığı emperyal politikaya benzer bir yapıda İngiltere'nin emperyal politikasının da donanma olduğuna dikkat çekmektedir. Nasıl ki Almanya, inşa edeceği donanmayı bir dış politika aracı olarak kullanmayı hesaplamaktaysa, İngiliz Donanması da İngiltere'nin dış politikasının bir aracı konumundaydı. Bu nedenle, İngiltere küresel sistemdeki belirleyici konumunu sağlamlaştıran, kimi zaman baskı ve kimi zaman destek için kullandığı bu aracı üstün kılmak ve korumak için, daha önce de defalarca yaptığı üzere, her türlü meydan okumaya karşı elindeki bütün malzemeyi ve enerjiyi kullanmaya kendini mecbur hissetmekteydi.⁸¹ Bu durum da doğal olarak aynı noktaya ters yönden ilerleyen Almanya ile İngiltere'yi çakışma ya da çatışma durumuna sürüklemekteydi. İki devlet de aynı noktaya yaklaştıkça zıtlıkları artarken, uzlaşma şansları da azalmaktaydı. Doğal olarak gittikçe kuvvetlenen bu zıtlıklar, diplomaside iki tarafın da etraflarındaki diğer devletleri, kendi lehlerine olacağını düşündükleri zamanlarda, bazen diplomatik destek ve bazen de siyasal rüşvetler ile kendi yanlarına çekmeye çalıştıkları bir uluslararası ortam yaratmıştır. Bu duruma uygun olarak da, aynı zıtlıklar, söz konusu politikaları meşrulaştıracak bir kamuoyu desteğini üretebilmek için kamuoylarının gurur ve korkuyu bir arada hissettiği simgeler ile güdülendiği bir yapı ortaya çıkartmıştır.

.....
⁸⁰ Bartlett, **a.g.e.**, s 148-149.

⁸¹ Kennedy, **The Rise and Fall of British Naval Mastery**, s222.

Özet

1890'ların ortalarından itibaren Almanya'nın denizaşırı küresel politikada aktif olmayı hedeflediği "Weltmachtpolitik" yaklaşımını dış politika stratejisi olarak benimsemesi ve bunun aracı olacak bir donanma yapımına başlamasına, İngiltere 1905'te Dretnot devrimi ile karşılık verdi. Böylece iki ülke arasında başlayan donanma yarışı hem gerilimi arttıracak, hem de iki ülkenin karşılıklı algıları ile oluşan tanımları dönüştürecek bir süreç ortaya çıkmasına neden oldu. 1912'den 1914'e değin geçen süreçte iki devletin kutuplaşmış olan algıları, Avrupa siyasal sisteminin yapısını da negatif anlamda dönüştürdü. Bu nedenle 1914'ün yazında Saraybosna suikastı ile başlayan ve önceki dönemlerde Büyük Güçlerin kolayca lokalize edebildiği örneklerle çok benzeyen bir kriz, bütün Avrupa'yı savaşa götürmeye yetti.

Uluslararası İlişkiler disiplini Birinci Dünya Savaşı'nın kökenlerini ve nedenlerini değişik yöntemlerle sorgulamaya devam ediyor. Savaşın yüzüncü yılında bu alandaki tartışmalar hala canlılığını sürdürüyor. Bu çalışmanın amacı inşacı yöntem eşliğinde İngiltere'nin "büyük güç" olma tanımını inşa etmesini ve Almanya'nın bu tanıma uyma çabasının İngiltere tarafından bir meydan okuma olarak algılanışını, bu çerçevede içinde de iki devlet arasında ortaya çıkan kutuplaşmanın Avrupa sistemini yıkıma götüren savaşı ne şekilde hazırlamış olduğunu incelemektir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Almanya, Donanma, İnşacılık

BALKANLAR

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı Müttefik Olarak Kendi Safına Çekme Girişimleri

Ayşe ERYAMAN*

Giriş

Avrupa'da Alman birliğinin kurulmasından sonra başlayan ve Almanya Başbakanı Prens Bismark'ın gözetiminde devam eden denge grupları süreci Alman İmparatoru I.Wilhelm'in 1888'de ölümüyle yerine geçen II. Wilhelm'in dış siyaseti Bismark'ın elinden alarak emperyalist bir yön vermesi ile sona ermiştir. II. Wilhelm, sömürgecilik faaliyetlerinin hayat sahası olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür.¹ Almanya Berlin-Bağdat Projesi ile hayata geçirdiği “drang nach osten (şarka doğru)” politikasını uygulamaya koyduktan sonra Orta Doğuda İngiltere ile siyasi ve ekonomik bir rekabete girişmiştir. İngiltere, Almanya'nın Afrika ve Uzakdoğudaki faaliyetlerinden rahatsız olmuş, denizlerde kendisine rakip olacak güçlü bir Alman varlığını kendisi için büyük bir tehdit olarak görmüştür.² İngiltere bu gelişmelerden endişe duyarak Almanya'nın hareket serbestisini kısıtlamaya yönelik tedbirler almıştır. Doğal müttefikleri ise Almanya'nın yayılmasından aynı şekilde endişe duyan Fransa ile Rusya olacaktır.³ Böylece Rusya ile birlikte Avrupa'nın büyük devletleri 19.yüzyıl sonlarında bloklaşmaya başlamışlardır.⁴ Bu bloklaşmanın savaşa dönüşmesi yalnızca bir kıvılcım bekliyordu. Bu kıvılcım yani Birinci Dünya Savaşı'nın görünen sebebi ise Avusturya veliahdının Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi olmuştur. Savaş, 28 Haziran 1914'te Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi ile fiilen başlamıştır.⁵

* Okutman, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, erylamanayse@hotmail.com.

¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s.397.; Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi için bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: << Drang Nach Osten>>”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç- Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyumu Sunulan Tebliğler-*, Ankara 1999, s.215.; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1983., Bismarc'ın Osmanlı Politikası için bkz. Murat Özyüksel, “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezöglü), İstanbul 2004, s.10.

² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16.Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, (çev. Birtane Karanakaç), İstanbul 2002, s.191vd.; Louis Dallot, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1996, s.57.; Avrupa uyumu ve dayandığı temellerin yıkılması hakkında bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Ankara 1984, s.172vd.; İngiltere'nin dünya politikaları için bkz. Nall Ferguson, *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, (çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 2009.

³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.397.

⁴ Almanya'nın her alanda İngiltere ile rekabete girişmesi savaşın temel sebeplerinden birisi olarak değerlendirilmekle birlikte, bu durum 19.yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'daki devletlerarası bloklaşmanın kısa sürede gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Dünya harbi öncesinde blokların askeri ve iktisadi nüfuzları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl yaratıldı1914-1922-*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1989, s.9vd.

⁵ *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara, 2004, s.85.; Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)*, Ankara 1992, s.102-103.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yakın, devletlerarası gruplardan birinin içerisinde bulunma ihtiyacı Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş ve müttefik arayışına girmiştir.⁶ Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri bloğuna katılmak için İngiltere ve Fransa nezdinde teşebbüslerde bulunmuş ancak Osmanlı Devleti bu ittifak girişimlerinden başarılı bir sonuç alamamıştır.⁷ Türkiye İttifak Devletleri'nden olumlu cevap alamayınca Almanya'nın başını çektiği İttifak Kuvvetleri'ne yaklaştı ve 2 Ağustos 1914'de Türk-Alman İttifakı imzalandı.⁸

Almanya, Türkiye ile anlaşmanın imzalanmasının ardından Türk ordusunun Bulgaristan ve Romanya ile birlikte Rusya'ya saldırmasını istiyordu.⁹ Almanya bir taraftan Avusturya Macaristan'ın yükünü azaltmak, diğer taraftan Romanya ve Bulgaristan'ı devreye sokarak Karadeniz'in batısından Rusya'yı sıkıştırmak şeklinde planlar yapmaktaydı.¹⁰ Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskısı artınca¹¹ bu çerçevede İstanbul, Sofya ve Bükreş ile ittifak imkânları aramaya başladı.¹² Osmanlı Devleti Almanya ile it-

.....
⁶ Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş meselesinin ayrıntılı değerlendirilmesi için bkz. Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Mısyonu (1914-1918)*, Ankara 1999, s.23.

⁷ İttihatçılar Almanya'nın ilgisini aşırı iktisadi bularak Rusya'nın da emellerini frenlemek üzere İngiltere ve Fransa ile ittifak etmenin alt yapısını hazırlamaya çalışmışlardır. Bunun için bir yandan hükümetler nezdinde görüşmeler yapılırken ticari, iktisadi imtiyazlarda verilmeye başlanmıştır. İngiltere ile problemli konuları hal etmek ve bir ittifaka zemin hazırlamak amacı ile Hakkı Paşa Londra'ya müzakereye gönderilmiştir. Müzakerelerde, Basra Körfezi ve Güney Arabistan'da karşılıklı nüfus bölgeleri belirlenmiştir. Fırat ve Dicle'de nehir taşınacılığı imtiyazı İngiliz şirketlere verildiği gibi, Bağdat ve Basra mahalli tren imtiyazı da İngilizlere bırakılmıştır. Ayrıca, bitmekte olan imtiyaz süreleri uzatılmış, Trabzon ve Samsun limanlarının yapımları İngilizlere verilmiştir. Bu arada deniz kuvvetlerinin islahı bir İngiliz askeri heyetine havale edilmiş, tersanelerin inşa ve genişletme işleri de bu devlete verilmiştir. İngiliz gemi ve silah fabrikalarına yüklü paralar ödenererek silahlar ısmarlanmıştır. Diğer yandan Balkan Savaşları sırasında edinilen borçların tasfiyesi ve yeni borçlar için Maliye Nazırı Cavid Bey Fransa da faaliyettedir. Asıl işi iktisadi kapitülasyonlardan kurtulmak için hükümeti razı ederek siyasi yakınlaşma ortamı yaratmaya çalışmaktır. Bu çerçevede Suriye'deki uluşım işlerinin düzeltilmesi, yeni tren ve liman imtiyazları yanında, Sivas-Samsun, Erzincan-Harput-Diyarbakır arası 1500 kilometrelik demiryolu inşaatı Fransızlara verilmiş ve 35 milyon altın borç alınmıştır. Bütün bu hazırlıklara rağmen Fransa Osmanlı yöneticilerinin 1914 Haziranı ortalarında Cemal Paşa vasıtasıyla yaptıkları ittifak teklifini Rusya'nın muvafakat etmesi şartına bağlamıştır. İngiltere ile yapılmak istenen iş birliği teklifi zaten daha önce aynı gerekçe ile reddedilmiştir. *Halil Menteşe'nin Anıları*, (haz. İsmail Arar), İstanbul 1986, s.182vd.; Osmanlı Devleti'nin ittifaklara kabul edilmemesinin asıl önemli sebebi çıkması düşünülen umumi bir savaşta paylaşılması düşünülen pasta olarak görülmesidir. İngiltere ve Fransa Osmanlı savaşta müttefik değil, taşınacak bir yük olarak değerlendirirken, müttefikleri Rusya'yı kızdırmak istememişlerdir. Almanya'ya karşı Rusya'nın geniş insan kaynaklarını kullanabilme umidi ile Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Rusya'nın isteklerini kabul etmişlerdir. Aksi halde Rusya'nın Almanya safına bile kayması söz konusudur.

⁸ Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.108.; İttifak Anlaşması için bkz. Veli Yılmaz, "I. Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Anlaşması", *Atatürk Yolu*, S. 9, Mayıs 1992, s.122-123.

⁹ Ömer Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar Uzanan Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri (1912-1920)", *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri*, Ankara 2005, s.100.; Almanya 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifak muahedmesini imza eder ve ona istinaden Türkiye'yi harbe sürüklemeye çalışırken dahi sadece alelel bir müttefik arıyor ve belki de en büyük ümitlerini 16 Teşrinisani 1914'te ilan olunan cihad-ı ekbere bağlıyordu. Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletin Dış Siyaseti*, Ankara 1995, s.9.

¹⁰ Ali İhsan Sabis, *Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım*, c. 1, İstanbul 1990, s. 251.

¹¹ Ahmet Hürşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sev'e Giden Yol*, 2004, s.4.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, K. I, Ankara 1983, s.106.; Turan, "Balkan Savaşlarının Dönem Kurtuluş Savaşına Kadar...", s. 100.

tifak yapmasına rağmen aralarında herhangi bir kara bağlantısı yoktu. Üstelik Sırbistan'ın Avusturya'ya direnmesi bu bağlantının kurulmasını daha da güçleştiriyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Almanya'dan arzu ettiği yardımı alamıyordu. Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında harbe girmesi halinde, Türkiye ile müttefikleri arasında ulaşım olanakları da sağlanacaktı. Savaşın taraflar arasında Bulgaristan kilit bir ülke konumuna gelmişti.¹³

O günün şartları içerisinde Osmanlıların en önemli siyasi istekleri Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye yanında savaşa girmesi meselesiydi.¹⁴

I- Türk-Bulgar İttifakını Hazırlayan Gelişmeler

a- Balkan Savaşları'ndan Sonra Bulgaristan'ın Takip Ettiği Siyaset

Birinci Balkan Savaşı sonucunda Balkan Devletleri'nin başta Makedonya olmak üzere Osmanlı Devleti'nden aldıkları toprakları paylaşamamaları üzerine aralarında başlayan İkinci Balkan Savaşı Bulgaristan'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Bulgaristan'ın Birinci Balkan Savaşı sonunda elde ettiği topraklar elinden gitti. 10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması ile Güney Dobruca Romanya'ya, Edirne Osmanlı Devleti'ne kaldı. Makedonya¹⁵ ise Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşıldı.¹⁶ İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'ın Sırbistan, Yunanistan ve Romanya karşısında aldığı büyük yenilgi ve bu savaşta Rusya'nın bile Romanya'nın yanında yer alarak Bulgaristan'ın karşısına geçmesinin yarattığı hayal kırıklığı, bu ülkenin tekrar Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak istemesinin önemli nedenlerindedir.¹⁷

.....
¹³ Yusuf Sarıncay, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)" *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2005, s. 136.

¹⁴ Cemalettin Taşkıran, "1913'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'daki Faaliyetleri ve Birinci Dünya Savaşında Türk-Bulgar Askeri İlişkileri", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 45, Ankara 1998, s. 3.

¹⁵ Makedonya Bölgesi Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarıdır ve Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden meydana gelmektedir. Bölge, stratejik ve ekonomik bakımdan önemli bir yerde bulunması nedeniyle özellikle Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan açısından mücadelelere neden olmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonra yapılan Bükreş Antlaşması'yla Makedonya'nın % 53'ü Yunanistan'a, % 33'ü Sırbistan'a, % 14'ü de Bulgaristan'a bırakılmak zorunda kalmıştı. Makedonya meselesi için ayrıntılı olarak bkz. Süleyman Kani İrtəm, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1999.

¹⁶ Bükreş Antlaşması Balkanlara hiçe tabi şekiller vermemiş olduğundan, yapılan paylaşımlar ve uygulanmak istenen hal ve tesviye suretlerinin evvel ve ahirden Balkanları tekrar karıştırmaması imkânı bulunmuyordu. Balkan Devletleri'nin maddi ve manevi menfaatlerinden doğan takip ettikleri hareketlerle Bükreş Antlaşması'nın Balkanlara uzlaşma getireceği ihtimali pek görünmüyordu. "Romanya-Bulgaristan", *Taşfir-i Efkâr*, 3 Haziran 1914, s. 1. Balkan Savaşları için ayrıntılı olarak bkz. Richard C. Hall, *Balkan Savaşları - 1912-1913: I. Dünya Savaşı'nın Provası*, (çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2003.; Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, (çev. Zaven Biberyan), İstanbul 2002.

¹⁷ Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...", s. 96.; Kemal Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Ankara 2010, s.92vd. Romanya ve Balkan Savaşları için bkz. Daniela Viktoria Buşa, "Romanya ve Balkan Savaşları: Balkanlar Üzerine Mülahazalar", *Balkan Savaşlarının 100.yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu-Bildiriler*-, İstanbul 2012, s.358.

II. Balkan Savaşlarından sonra, parlamento siyasetinin anlaşmazlıkları, faydasız muzafferiyetlerin sebep olduğu keder, hükümet bütçesi üzerine dehşetli bir baskı yapan son zarar ve malum olan siyasi sebepler Bulgaristan'ın sulhperver olmasını veyahut daha ziyade böyle görünmesini zorunlu kılmaktaydı.¹⁸ Bulgaristan'ın takip ettiği bu siyaset Sobronya'nın açılışında Başvekil Radoslavof¹⁹ tarafından okunan nutukta ifade edilmişti.

Başvekil Radoslavof bu nutkunda; Bulgaristan'ın Büyük Devletlerle olan ilişkilerinin iyi olduğunu ve Bulgaristan hükümetinin bu ilişkilerin dostane olmasına gayret ettiğini ifade ettikten sonra Bulgaristan'ın Osmanlı hükümeti ile olan ilişkilerinin de iki memleketi birbirine bağlayan menfaatler nedeniyle en dostane şekilde devam ettiğini bildirmişti.²⁰

Basında yer alan haberler açısından değerlendirildiğinde; "Radikal" Gazetesi, "Türkiye ile Bulgaristan Arasında Münasebet" başlığı ile yazdığı makalede, bütün Hıristiyan komşuları kendi aleyhine ittifak etmiş olan Bulgaristan'ın, Türkiye ile dostane ilişkilerde bulunması gerektiğini savunmaktaydı. Kendi mevcudiyetinin muhafazası ve dışarıya karşı emin bir mevkide bulunabilmesi için bu siyaset tarzını takip etmediği Bulgaristan için gerekli saymaktaydı. "Radikal"ın fikrine göre; üçüncü bir devlete tecavüz kasdından uzak olan dostane ve samimi bir münasebet iki hükümet için de hayati bir öneme sahipti. Bu münasebet ne Bulgaristan'ın Türkiye'den ne de Türkiye'nin Bulgaristan'dan arazi iddia etmeyeceği karşılıklı teminat esası üzerine kurulacaktı. Ayrıca yine böyle bir münasebet iki hükümeti de birbirine karşı gümrük müsaidatında bulunmağa sevk edeceğinden Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticaret ve iktisat da gelişecekti.²¹

b- Türk - Bulgar İttifakını Gerektiren Ortak Menfaatler

Balkan Savaşlarından sonra Bulgaristan'la Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler düzelir. İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesi karşılıklı çıkar ve geçmiş savaşlarda kaçırılan fırsatları telafi etme isteğine bağlıdır.²²

Bu dönemde Bulgaristan'ın takip etmesi gereken siyaset ve Osmanlı-Bulgar dostluğunu gerektiren ortak menfaatler bir Bulgar Profesörü tarafından dile getirilmişti. Bulgar Profesör bu beyanatında; Bulgaristan'ın küçük bir devlet olduğu için öyle Almanların dedikleri yüksek politikalar takibine hevesli olmadığını, İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasındaki denge siyasetini şunun veya bu-

.....
¹⁸ "Balkan Hükümetleri'nin Hazırlıkları", *Tasfir-i Efkâr*, 9 Mayıs 1914, s. 3.

¹⁹ Balkan Savaşları'ndan sonra Kral Ferdinand, kendisi gibi Alman ve Avusturya yanlısı olan Vasil Radoslavof'a yeni kabineyi kurma görevini verdi. Radoslavof kabinesi Bulgaristan'ı Birinci Dünya Savaşı'na kadar yönetti. Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...", s. 97.

²⁰ "Nutk-ı İftihani", *Tasfir-i Efkâr*, 3 Nisan 1914, s. 4.

²¹ ATASE Arşivi, BDH, Kl. 442, D. 13-1737, F. 005a. (Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. BDH: Birinci Dünya Harbi Kataloğu, Kl: Klasör, D: Dosya, F: Fihrist anlamında kullanılmıştır.)

²² Angel Dobrav, "1915 Yılında Bulgar-Türk Sınırının Düzeltilmesi", *XX. Yüzyıl İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri*, Ankara 2005, s. 1.

nun lehine ihlal etmek ve bu vasıta ile Avrupa siyasetinde mühim roller oynamak hülyasında olmadığını ifade etmekteydi. Yalnızca Bulgar menfaatleri doğrultusunda politika takip etmeleri gerekliliği belirtiliyor ve Bulgaristan'da da diğer Balkan hükümetlerinde olduğu gibi harici siyaset noktası açısından Rus ve Avusturya taraftarı olan başlıca iki büyük fırkanın oluşmuş bulunduğu bildiriyordu.²³

Türkiye ve Bulgar ortak menfaatleri konusunda ilgili olarak Bulgar Profesörü; Makedonya'nın bugün ateşler içinde olduğunu ve oranın ahalisinin çoğunlukla Türk ve Bulgar çiftçileri olduğunu eğer bu dünyada adalet olsaydı Makedonya'nın Türklerin ve Bulgarların olması gerektiğini söylemiştir. Makedonyalılar bir ekmeği bile rahat yiyemedikleri ve bu duruma artık tahammül edilemeyeceği²⁴ belirtildikten sonra Türkiye ve Yunanistan veyahut Bulgaristan ile Yunanistan ne kadar ve ne tür mukavelenameler akdetseler bu baskının ve bu muhaceretin devam edeceği dile getiriliyordu. Hâlbuki Makedonya'nın istikbalini temin etmek Türkiye ve Bulgaristan'ın elinde olduğu görüşü öne sürülerek müttefik bir Türkiye ile Bulgaristan'ın Balkanlar'da en büyük kuvveti teşkil edeceği ifade olunuyordu. Diğer yandan, Kuvvetli Türkiye'nin, Bulgaristan'ın en büyük koruyucularından biri olabileceği ve dost, müttefik bir Bulgaristan'ın da boğazların en büyük istihkâmını teşkil edeceğine inanılmaktaydı.²⁵

.....
²³ Çok partili siyasi hayatı olan Bulgaristan'daki siyasi partilerin en önemlileri Balkan Harbi'ni yapan Doktor Danef'in partisiyle, İstanbul ve Çiftçi partileriydi. Danef Rus taraftarı Progressist (Terakkiperver) Parti'nin lideriydi. Rus taraftarı diğer parti Millet Partisiydi. Bu partinin lideri Geşof'tu. Progressistlere ve Narodnaklara, Rus taraftarı manasına gelen "Rusofil" deniliyordu. Bunlar Türk ve Alman düşmanlıydılar. Rusya'nın yardımıyla Makedonya'ya sahip olacıklarına inanıyorlardı. Rusları, kendi deyimleriyle "Osvoboditel" yani "kurtarıcı" telakki ediyorlardı. Danef ve Geşof'tan başka, Todorof, Bobçef ve Macarof'un da dâhil oldukları Rusofilere Balkan Harbi'nden sonra Bulgar milletinin gözünden düşüren Rus Çarı Nikola'nın Romanya'ya seyahati olmuştu. Çar Nikola bu seyahatinde, Dobruca'nın Silistre, Tutrakan, Dobriç ve Balçık şehirlerinin Rumenlere verilmesinin Ruslar tarafından desteklendiğini söylemişti. Bu beyanat Rusofilere sonu olmuştu. Ruslara, Ruslarla beraber İngiliz ve Fransızlara sempati beslemeyen diğer partiler liberalerdi. Radoslavof Partisi ve Liberal Parti bunlardandı. İstanbul Partisi de Rus aleyhtarıydı. Rus aleyhtarı bu partilere de "Germonofil" yani "Alman taraftarı" deniliyordu. Üçüncü grup ise Malinof'un Demokrat Partisi ile Radikal ve Sosyal Demokrat Partileriydi. Bunlar bir nevi muvazene unsuru idiler. Rus Çarı Nikola'nın ülkesinde henüz ihtilal rüzgârları esmeye başlamadan yıllarca önce komünist partisi Bulgar Milli Meclisi'nde temsil ediliyordu. Bulgar Meclisi'ndeki gruplaşmalar dışında bir de Çiftçi Partisi yer alıyordu. Altan Deliorman, *Mustafa Kemâl Balkanlar'da*, İstanbul 1959, s. 31vd.

²⁴ Makedonya Balkan Savaşları'ndan sonra da huzura kavuşmadı. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında "Makedonya Kavgası" bundan sonraki dönemde de sürüp gitti. Sırlar ve Yunanlılar bu bölgedeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için bir dizi faaliyete girişmişlerdi. Yunanistan Hükümeti Makedonya'yı ancak Yunanlılaştırmakla, yani ahalisinin çoğunluğunu ve belki de tamamını Rum-Yunanlı yapmakla muhafaza edeceğine inanıyordu. Ve bu yanlış siyaseti kuvveden fiile çıkarmak için Makedonya'daki Müslümanlar üzerinde dehşetli bir baskı uygulanıyordu. Yunanlılar hâkimiyetlerindeki İslam ve Bulgar köylülerini tutuklayarak fena halde darp ve işkence ediyorlardı. "Drama'da Yunan Mezalimi", *Tasfir-i Efkâr*, 9 Mayıs 1914, s.1.; Bulgar gazetelerinin verdikleri malumata göre Sırp ve Yunanlılar tarafından takip olunan mezalim neticesi olarak Makedonya'daki Bulgarlar varını yoğunu bırakıp Bulgaristan'a göçmekteydiler. "Bulgarlar Makedonya'dan Kaçıyorlar", *Tasfir-i Efkâr*, 3 Teşrin-i Evvel 1914, s. 2.; Makedonya'dan gelen haberler ve Yunan gazetelerinin yayınladığı Makedonyalıların mukadderatına her zaman önem veren Bulgar kamuoyunda endişeye neden olmaktadır. Balkanlarda Yunanistan'ın ve diğer Balkan ülkelerinin takip ettiği nüfus politikaları için bkz. Nedim İpek, "Balkanlarda Ulus Devletlerin Oluşumu ve Nüfus Politikaları", *Balkan Savaşlarının 100.yılı Uluslar arası Balkan Sempozyumu-Bildiriler*, İstanbul 2012, s.60.

²⁵ "Osmanlı Bulgar Muhadenete Doğru", *Tasfir-i Efkâr*, 11 Temmuz 1914, s. 4.

Bu görüşlerin basın tarafından da desteklendiği görülmektedir. Dolya Gazetesi “Hükümet-i Osmaniye-Bulgaristan” başlıklı bir makale yayınlara-
rak iki hükümet arasındaki münasebetten bahsetmişti. Dolya Gazetesi, Os-
manlı Hükümeti ve Bulgaristan’ın ortak menfaatleri olduğunu söyleyerek;
bütün Bulgar kabinelerinin ilk ve en mühim vazifesinin Bulgaristan’ın eme-
lini gerçekleştirmek, Makedonya meselesini çözümlmek için gayret sarf
etmek olduğu üzerinde duruyordu. Sırbistan ve Yunanistan’ın en büyük düş-
manları oldukları ve bu hale göz yummalarını gerektiği vurgulanıyordu.²⁶

“Peraporeç”, Türkiye-Bulgaristan münasebetinin nasıl olması gerek-
tiğini naklederken; Türkiye ile bundan sonraki münasebetlerinin,²⁷ gün-
den güne, mümkün olduğu kadar, daha dostane olmasını arzu ettiklerini
belirtmekteydi. Türkiye ile Bulgaristan’ı, artık hiçbir şeyin ayırmadığı,
Bulgaristan’ın Türkiye’den isteyecek hiçbir şeyi kalmadığı aksine iki komşu
içinde bir takım hayati siyasi ve iktisadi menfaatlerin olduğu, bunların da iki
hükümeti birbirine bağladığı görüşü üzerinde durulmaktaydı. Ve bu menfa-
atlerin, iki devletin dostane ilişkilerine en sağlam esaslar teşkil edeceği vur-
gulanmaktaydı.²⁸

Bu dönemde gerek Bulgaristan’da ve gerekse Türkiye’de iki ülke arasın-
daki ilişkiler için son derece önemli bulunan şu ön koşullar dile getiriliyor-
du: iki halkın köken birliği, nice yıllar tarihi beraberliği, çilelerinin ve düş-
manlarının, ekonomik ve pratik çıkarlarının ortaklığı, umum düşmanlara
karşı birlikte savaşma gerekliliği, Bulgaristan’da kalabalık bir Türk nüfusu-
nun varlığı ve Bulgaristan’ı İstanbul’un Batı’dan en güvenilir müdafisi yapan
iki komşu devletin coğrafi konumu gibi konular...²⁹

Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal³⁰, 14 Nisan 1914 tarihli raporunda,
Bulgaristan’ın bugünkü durumu devam ettikçe Osmanlı Devleti’ne karşı
dostça bir siyaset izleyeceğinin muhtemel olduğunu bildirmekteydi.³¹ Aynı
raporun devamında, Malinov’un ve muhalif partilerin diğer bazı başkanları-
nın seçimler sırasında verdikleri siyasi demeçlerde bu arz edilen doğrultuda

.....
²⁶ “Hükümet-i Osmaniye-Bulgaristan”, *Sabah*, 21 Eylül 1914, s. 4.

²⁷ BDH, Kl. 442, D. 13-1737, F. 003-02

²⁸ BDH, Kl. 442, D. 13-1737, F. 003-02a.

²⁹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1918)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 16, Ankara 2002, s.XXV.

³⁰ Mustafa Kemal, Balkan Savaşı’ndan sonra, 27 Ekim 1913 tarihinde Sofya ataşemiliterliğine atanmış, 11 Ocak 1914 tarihinde Belgrad ve Çetine ataşemiliterliğini de üzerine almıştır. Sofya’da bulunduğu dönemde Türk Genelkurmayına ele alınan sefer planlarının hazırlanmasında esas olacak, Bulgaristan ordusunun kuruluş ve durumu hakkında çok değerli bilgileri öğrenerek Türk Genelkurmayına bildirmiştir. Mustafa Kemal’in verdiği bilgiler Osmanlı Devleti savunma politikası ve silahlı kuvvetlerin hazırlıkları bakımından büyük önem taşımıştır. Mustafa Kemal, 2 Şubat 1915 tarihinde Sofya’dan ayrılmıştır. O, askeri атаşe olarak vazifesini ifa ederken İstanbul’a yüzün üzerinde gizli rapor ve haber göndermeyi başarmıştır.

³¹ Ahmet Tetik, *Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal’in Raporları (Kasım 1913-Kasım1914)*, Ankara 2007, s.59; Taşkıran, “1913’te Mustafa Kemal Atatürk’ün Sofya’daki Faaliyetleri ve...” , s.3.; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri*, s. 163.

ifadelerinin görülmüş olduğunu ancak, bu gibi sözlere gereğinden çok önem verilmeyerek dış siyaseti dış akımlarla değişen Bulgaristan'ın siyasi öğretisi daima göz önünde bulundurulması gerekliliği özellikle vurgulanmaktaydı.³²

Gerek Balkan Savaşları'nın Bulgaristan üzerinde oluşturduğu etki gerekse bu zaman dilimi içinde Bulgar-Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin ortaklığı Türk-Bulgar ilişkilerinde bir yakınlaşmanın doğmasına neden olmuş ancak Avusturya Veliahdı'nın Saraybosna'da öldürülmesine kadar bir Bulgar-Türk İttifakı gerçekleştirilememiştir.³³

II- Saraybosna Suikastı'nın Türkiye ve Bulgaristan Üzerindeki Etkileri a- Saraybosna Suikastı'nın Bulgaristan'daki Yankıları ve Bulgaristan'ın Takip Edeceği Politikanın Belirtileri

Avusturya Veliahdı'nın bir Sırp tarafından öldürülmesi ile Birinci Dünya Harbi başlamıştı.³⁴ Avusturya'nın Sırbistan'a harp ilan ettiği haberi Bulgaristan'da olağanüstü bir etki yaratmış ve büyük bir memnuniyetle kar-

.....
³² *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri*, s. 163. Mustafa Kemal'in bu konudaki haklılığı Balkan Savaşlarından sonraki süreçte Bulgaristan'ın takındığı tutumla gayet rahat tespit edilebilir. Edirne'nin istirdadının yıl dönümü nedeniyle Sofya'da önemli gösteriler icra edilmişti. Gerek siyaset adamları ve gerek Bulgar basını, Osmanlı Hükümeti ile Bulgaristan Hükümeti arasında anlaşmazlığı gerektirecek hiçbir mesele kalmadığını ve bilakis birçok menfaatin hükümetler arasındaki münasebetlerin takviyesini gerektirdiğini ilan etmişlerdi. Bununla birlikte Edirne vilayetine korunmasında görevli mevcut kuvvetlerin bir kısmının Anadolu'ya nakli haberleri ve dolayısıyla şehrin müdafaa vasıtalarından mahrum edilmesi, Bulgar kamuoyunda daima mevcut olan ve fakat yavaş yavaş kırılan ümitleri yeniden canlandırmaya başladığı Bulgar basınında yer alan ifadelerden anlaşılıyordu. Bulgaristan hükümetiyle iyi münasebetlerimiz olduğu bir sırada yeni askeri teşkilatın bir gereği olarak gerçekleştirilen bazı değişiklikler neticesinde Edirne'deki kuvvetlerin bir kısmının Anadolu'ya nakli dolayısıyla hâsıl olan bu gösteri Bulgar hükümetinin bölgedeki genişleme hususundaki hırslı emellerini göstermektedir. Osmanlı Hükümeti'nin bu duruma karşı kayıtsız kalmaması lazım geldiğini ve Edirne gibi Rumeli'deki askeri mevkilerin en önemlisi olan bir kalenin korunması ve savunulması işinin yerine getirilmesi gerekliliği ve adı geçen kalenin ani bir taarruza karşı mevcut kuvvetiyle karşı koymaya her an ve her zaman hazır bulunduğu hissini komşu hükümete bildirilmesi için oralarındaki kuvvetlerin azaltılmasının durdurulması siyasi bir gereklilik olarak görülmekteydi. BDH, Kl. 461, D. 203 -1814, F. 001. ; Ayrıca Bulgar hükümeti, Batı Trakya'da diğer yerlere nazaran önemli ölçüde kuvvet bulundurmakta ve bu kuvvetin merkez şefliği daha ziyade Osmanlı hududuna yakın bir mevkide yer almakta idi. Ayrıca kadroları ikmal maksadıyla 1914 senesi yeni erlerinin vaktinden evvel silâh altına çağırılması da kararlaştırılmıştı. Bulgar Hükümeti'nin Sırp ve Yunan hudutlarında hiçbir askeri tedbire başvurmayarak, Batı Trakya'ya daha fazla ehemmiyet göstermesi ve büyük bir hırsla harp mühimmatı toplaması son derece dikkat çekiciydi. Bütün bunlardan dolayı Bulgar kamuoyunda, Bükreş Antlaşması'nın Bulgarlar lehine değiştirilmesi hakkındaki ümitlerin bir imkânsızlık karşısında ortadan kalkması halinde Edirne'nin ani bir hücumla uğrama tehlikesinin daimi olduğuna inanılmaktaydı. Harici politikası harici cereyanlara tabi olan Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı verdiği teminatlarına gereğinden fazla önem verilmeyerek Rumeli'deki askeri mevkilerimizin takviye edilmesi ve askerlik hususuna ait her türlü ihtiyaç tedbirlerinin biran önce alındıktan sonra Bulgar dostluğunun mahiyetinin araştırılıp ve değerlendirilmesi gerektiğine inanılmaktaydı. Bulgaristan'ın, karşısında mühim bir kuvvet görülmedikçe her türlü ihtirasa kapılacağı düşünülerek bu gibi duruma meydan verilmemesi iki hükümet arasındaki münasebetlerin zaruri olarak iyi bir biçimde devamına hizmet etmiş olacağı ortaya çıkmaktaydı. BDH, Kl. 461, D. 203-1814, F. 001-01.

³³ Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...", s. 100.

³⁴ Durmuş Yalçın-Yaşar Akbıyık-Dursun Ali Akbulut-Mustafa Balcıoğlu-Nuri Köstüklü-Azmi Süslü-Rifik Turan- Cezmi Eraslan-M. Akif Tural, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2004, s. 1.

şılanmıştı.³⁵ Sofya'dan 24 Temmuz tarihiyle bildirildiğine göre Avusturya Hükümeti tarafından Sırbistan'a tebliğ olan nota burada büyük bir tesir meydana getirmişti. Bu notanın içeriği ile Avusturya'nın Belgrad'ta uygulayacağı girişimlerden meydana gelebilecek sonuçlar hakkında bütün Bulgar çevrelerinde büyük bir memnuniyet duyulmaktaydı. Kampana Gazetesi'nin bu konu ile ilgili olarak verdiği malumata göre; Bosna Sarayı bombaları sadece Avusturya veliahdı ile zevcesine değil bizzat Sırbistan'a da gayet derin bir surette isabet eylemişti. Eğer Avusturya Sırbistan'ı işgal ederse hiçbir hükümet buna karşı çıkmayacaktı. Bulgaristan Hükümeti tarafından da böyle bir olay büyük bir memnuniyetle karşılanacak ve kendi milli maksatları noktasından fırsattan istifade etmeye çalışılacaktı.³⁶

Yine konu ile olarak, Avusturya-Sırbistan savaşından bahseden Dolya Gazetesi'ne göre; bu olay Balkan Savaşları'nın üçüncü safhasını teşkil etmekteydi. Bunun mesuliyeti ise tamamen Sırbistan'a aitti çünkü eğer Sırbistan hükümeti Bulgaristan-Sırbistan Antlaşması'nın hükümlerine uymuş olsaydı Balkan Savaşları'nın bu üçüncü safhası çıkmayacaktı.³⁷ Görüldüğü üzere, Sırbistan ile Avusturya arasında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, bazı Bulgar milliyetçileri tarafından üçüncü bir Balkan Savaşı'nın başlaması gibi değerlendirilmiş ve Sırbistan'a karşı Avusturya'nın yanında savaşa girerek Sırbistan'dan İkinci Balkan Savaşları'nın intikamını almak ve Makedonya'yı ele geçirmek düşünülmüştü.³⁸

³⁵ "Bulgaristan'ın Asar-ı Memnuniyeti", *Tasfir-i Efkâr*, 31 Temmuz 1914, s. 2.; Bulgarlar Keyifli", *Tasfir-i Efkâr*, 26 Temmuz 1914, s. 2. Avusturya-Macaristan, 1871'de Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasından sonra dış politikasını Batı'dan Doğu'ya çevirmiş ve iki istikamete gözünü dikmişti. Güney'de Adriyatik, Doğu'da Selanik. Adriyatik'e çıkmakta Bosna-Hersek engeli vardı. Selanik istikametinde ise yolunun üzerinde Sırbistan bulunuyordu. Bu sebeple Sırbistan'ın güçlenmesini ve hele "Büyük Slav Devleti" haline gelmesini hiç istemiyordu. Bundan dolayı Balkanlar'da bir Slav birliğinin kurulmasını engellemeye çalışmaya başladı. Bu durum Balkanlar'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında sert bir mücadeleye yol açtı. Kuzey'den güneye inmek isteyen Rusya ile batıdan doğuya ilerlemek isteyen Avusturya-Macaristan Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları üzerinde keşiştiler. Bu keşişmeden doğan çatışmalar Birinci Dünya Savaşı'nın sebebi olacaktır. Balkan Savaşları ve bu savaşların sonunda Sırbistan'ın genişleyip kuvvetlenmesi, Avusturya için korkutucu olmuştur. Balkanlar'daki Rusya planlarına karşı çıkan Avusturya biran önce Sırbistan'a egemen olmak yönünde hareket belirlemiştir. Avusturya'nın bu son politikası, Balkan Savaşları'ndan Rusya ve Sırbistan'a kızgın çıkan ve Balkanlar'da Sırbistan aleyhine genişleyip Ayastefanos Bulgaristan'ını kurmak isteyen Bulgaristan'ın işine gelmiştir. Bu yüzden Bulgaristan, Balkan Savaşları'ndan sonra Avusturya yanlısı bir dış politika izlemeye başlamış ve bu devletle ittifak kurmaya çalışmıştır. Diğer yandan, Balkanlarda Avusturya siyaseti ora Slavları (Sırbistan ve Bulgaristan) birbirine düşman iki parça halinde tutmak ve kendine dost olan tarafı (Bulgaristan) Osmanlı ile bağlaştırmayı kuvvetlendirmek amacını güdüyordu. Zaman geçtikçe Avusturya-Macaristan ülkesi içinde yaşayan Güney Slavları nezdinde Sırbistan ve Romanya'dan gelen propagandaların her gün daha tesirli olduğu görülür ve Viyana ile Peşte'de telaş artar. Bu yüzden bu iki başkentte her ne surette olursa olsun Sırbistan'ı alçaltmak ve mümkünse ezmek ve bunun için Bulgarlar ve Osmanlı yardımını elde etmek ve bütün bu işlere Almanya'yı razı edip onun desteğini sağlamak zarureti gitgide açık suretle duyulur. Bu gibi unsurların Bulgaristan ve Avusturya'yı yaklaştıran temel unsurlar olduğu gibi ayrıca Bulgar-Türk ilişkilerine de yön veren belirleyici unsurlardan olduğu söylenebilir. Balkan Savaşlarından sonraki süreçte Almanya ve Avusturya'nın Balkanlılar hakkındaki düşünceleri için ayrıntılı olarak bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. IV, Ankara 1991, s.516.

³⁶ "Bulgaristan'da Tesirat", *Sabah*, 26 Temmuz 1914, s. 1.

³⁷ "Bulgaristan'ın Vaziyeti", *Tasfir-i Efkâr*, 31 Temmuz 1914, s. 2.

³⁸ Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...", s. 97.

Savaşın başlaması ile birlikte Bulgaristan'ın takip edeceği hareket tarzı Sırbistan için de son derece önemliydi. Sırbistan Başvekili ve Harbiye Nazırı, Sırbistan'ın Sofya Sefiri vasıtasıyla Bulgar Hükümeti'nden bir Avusturya-Sırbistan muharebesi çıkması durumunda nasıl bir hareket takip edeceklerini sormuş, Bulgar hükümeti ise tamamen tarafsız kalacakları cevabını vermişti.³⁹ Ayrıca 1 Ağustos'ta bulunduğu bir beyanatta; bütün komşu hükümetlerin Bulgaristan'ın nasıl bir hareket takip edeceğini anlamak istediklerini ifade eden Radoslavof, yabancı memleketlerin bazılarının belki de tamamının Bulgaristan'ın böyle bir durum karşısında başka bir hareket takip edeceği görüşüne sahip olduklarını ancak Bulgaristan'ın belirlenen programa sadık kalarak harbin sonuna kadar tarafsızlığını koruyacağını ifade etmişti.⁴⁰ Yetkili çevrelerden alınan haberlere göre, Bulgaristan komşularının takip edeceği harekete göre kendi takip edeceği siyaseti belirleyecekti. Eğer burada zannedildiği gibi Romanya seferberlik ederse Bulgaristan da ordusunu silahlandıracaktı.⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını koruduğu günlerde Bulgaristan Başbakanı Radoslavof, Sofya'da Türk Elçisi Ali Fethi Bey'i gizlice davet ederek Bulgaristan'ın hangi şartlarda Türklerle savaşabileceğini açıkladı. Doğu'da Makedonya'yı, Mebipçe'de olan Bulgar sınırının Svilengrad'a kadar uzatılmasını, bütün Bulgar göçmenlerinin yerlerine dönerek yerleştirilmelerini, Edirne'nin Karaağaç kasabası ile istasyonunun kendilerine bırakılmasını istiyorlardı. Ali Fethi Bey Mustafa Kemal ile Bulgar Harbiye Nazırı Koçaçef ve Genel Kurmay Başkanı Jekof'la görüşerek bu isteklerin İstanbul'da imzalanmış olan anlaşmaya tamamen aykırı olması⁴² sebebiyle kabul edi-

.....
³⁹ "Bulgaristan Bitaraf Kahiyor!", *Tasfir-i Efkâr*, 28 Temmuz 1914, s. 2.; Bulgaristan tarafsızlığını ilan etti ancak Bulgarların verdikleri beyanata göre; o günkü durum ve şartlar içinde Bulgaristan tarafından ilan edilen resmi tarafsızlık elleri bağlı olaylara karşı ilgisiz kalınan bir tarafsızlık değildi. Hükümet bu tarafsızlık ile Makedonya'dan bir taviz almak ve hiç kan dökmeden emeline ulaşmak ümidindeydi. Bu suretle Romanya gibi, Yunan gibi komşu ve rakip devletlerin de saldırılarına maruz kalmayacağını hesaplamaktaydı. Bulgaristan siyasi çevrelerinde, o günkü durum ve şartlar, Bulgarlık için, Balkan Savaşları zamanındaki durum ve şartlardan daha mühim olarak değerlendirilmekteydi. Bulgaristan'da kamuoyu tamamen Sırbistan aleyhindeydi. Sırbistan'ın ortadan kalkması ve Makedonya'nın da muhtariyet alması veyahut Bulgaristan'a katılması arzu ve iddia edilmekteydi. "Avusturya-Sırbistan Muharebesi ve Bulgaristan", *Tasfir-i Efkâr*, 1 Ağustos 1914, s. 4.

⁴⁰ "Sobranya'da", *Sabah*, 2 Ağustos 1914, s. 2.

⁴¹ "Seferberlik İlan Edilecek mi?", *Sabah*, 4 Ağustos 1914, s. 2.

⁴² Bu istekler, Balkan harbinden sonra Bulgarlarla Türkler arasında İstanbul'da imzalanmış olan protokole aykırıdır. Bu protokolün beşinci maddesinin c fıkrasında "bütün müşterek hudut boyunca on beş kilometrelik bir mıntıka dâhilinde emlakın ihtiyari olarak mütekabilin mübadelesinde ittifak edildiği" kaydı vardır. Yine bu protokole göre: 1-Kırklareli ve Edirne vilayetlerindeki Bulgar köylerinin Bulgaristan'a terk olunan Trakya arazisinden ana vatana tehcir edilmiş, Türkler tarafından işgal olmasına mebnî, onların Bulgaristan'da terk ettikleri emlakın Türkiye'den giden Bulgarlara verilmesi, 2-Tararlarca hukuku tasarrufiyeden tamamen riayet olunarak köylerin birleştirilmelerine müteakip komisyon tarafından kıymet takdirine başlanacağı, 3-Hâsil olacak tezatlardan dolayı verilecek tazminatın tayin edileceği, 4-Mübadelelenin mübadele sahasına dahil köylerin heyeti mecmuasını istihdaf edeceği hususlarında anlaşmaya varılmış ve her iki taraf komisyonları çalışmaya başlamıştır. *Tarihî Türk-Bulgar İlişkileri*, s. 89

lemeyeceğini bildirdi. Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'ı Bulgaristan'a bir çıkış vermeye razı etmeleri halinde Bulgaristan'ın onların yanında, Almanların baskı yapması halinde ise Türkiye'nin yanında savaşa katılacağı kanaatindeydi.⁴³

Sofya Ataşemiliterliği tarafından gönderilen 16/17 Temmuz 1330 tarihli raporda, Avusturya Ataşemiliterlerinin Sofya'ya iki misafiri geldiği ve bunların iki Avusturya Erkân-ı Harbiye zabiti olduğu ve geldikleri günden beri Avusturya sefarethanesinde çalışmakta oldukları ve Ataşemiliterinin bunlarla Bulgar Erkân-ı Harbiyesi arasında irtibat kurmakta olduğu bildirilmekteydi. Tahminlere göre, Bulgar ordusu, tamamen Avusturyalılar tarafından gösterilecek hedefe kullanılacaktı ve gelmiş olan bu Erkân-ı Harbiye zabitle-ri hükümetlerinden aldıkları talimat ve Bulgar Erkân-ı Harbiyesinden verilen esaslar dâhilinde çalışmaktaydılar. Aynı raporun devamında, Bulgarların Türkiye'yi Avusturya politikasına çekerek ve Bulgar dostluğuna riayetkâr vaziyette tutarak icabında Romanya ordusuna yönelmeyi düşünebileceklerine yer verilmekteydi. Ve Bulgarların Sırp ordusunun Avusturya ordusu tarafından ezileceği ve Yunanistan'ın dahi aynı darbeye uğramaktan çekinerek Avusturya'nın vaat edeceği mükâfat karşılığında yerinde kalabileceği ümidinde oldukları ifade edilmekteydi. Netice olarak Bulgarların Avusturya'nın mükâfatı olarak Makedonya'dan bir kısım arazi ve Romanya'dan Dobruca'yı elde etmeyi düşünebilecekleri bildiriliyordu. Bulgarlar, böyle bir neticeye ulaşırlarsa geleceklerini pek güçlü bir şekilde temin etmiş bulunacaklardı. Büyük ve kuvvetli bir Bulgaristan kurulmuş olacak ve ondan sonra da Bulgarların kuzey ve batıdaki emelleri tatmin edilmiş olacaktı. Fakat muhtemel olarak Bulgaristan gelecekte bu vaziyete⁴⁴ kanaat etmek istemeyerek doğu istikametine doğru yönelecekti. Mevcut vaziyette Bulgaristan'ın ümit ettiği bu gibi olayların gerçekleşmesine izin vermek, Türkiye'nin geleceği için önemli bir tehlike meydana getirebilirdi.

Bu sebeple aynı raporun devamında Türkiye'nin takip etmesi gereken harekete yer verilmişti. Burada, Bulgarların Türkiye'yi birçok şekilde aldatmaya çalışacakları konusunda şüphenin olmadığına yer verilmekteydi. Fakat Türkiye'nin zaten hiçbir Avrupa grubuna kesin olarak dâhil olmamış bulunmasından dolayı bu ilk safhada Bulgarlara karşı istedikleri gibi dost görünmekte hiçbir sakıncanın olmadığı ancak Avusturya-Sırp harbi genel-leşip de Bulgar ordusunun Romanya'ya angaje olması durumunda Türkiye tarafından yapılacak şeyin, ortaya çıkarılması pek kolay olan bir sebeple Bulgaristan'ı çiğnemek olacağı belirtiliyordu.⁴⁵

.....
⁴³ Fethi Okyar, *Üç Devir'de Bir Adam*, (haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 216; *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, s. 89; Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...", s. 100.

⁴⁴ BDH, Kl. 461, D. 203-1814, F. 003.

⁴⁵ BDH, Kl. 461, D. 203-1814, F. 003-01.

b- Saraybosna Suikastı ve Türkiye'nin Takip Edeceği Bulgaristan Siyaseti

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yakın, devletlerarası gruplardan birinin içerisinde bulunma ihtiyacı Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş ve müttefik arayışına girmişti.⁴⁶ Türkiye'nin başka türlü hareket etmesine imkân yoktu, tarafsız kaldığı takdirde dahi İstanbul'un Rusya tarafından işgaline Batılı müttefikler mani olamayacaklardı.⁴⁷ Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri bloğuna katılmak için İngiltere ve Fransa nezdinde teşebbüslerde bulunmuş⁴⁸ ancak Osmanlı Devleti bu ittifak girişimlerinden başarılı bir sonuç alamamıştı.⁴⁹

Türkiye İtilaf Devletleri'nden olumlu cevap alamayınca Almanya'nın başını çektiği İttifak Kuvvetleri'ne yaklaştı ve 2 Ağustos 1914'de Türk-Alman İttifakı imzalandı.⁵⁰ İttifak Anlaşmasının imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti tarafından takip edilecek hareket tarzı savaş durumunun bir dereceye kadar tezahürüne değin vakit kazanmaktan ibaret olacaktı. Diğer yandan, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan ile görüşmelere başlanacaktı ve bu görüşmelerden kati bir netice hâsıl olmadıkça fiili bir harekette bulunulmayacaktı. Bu alınan kararlardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Hükümeti'nin esas amacı genel savaşa az çok güvenle katılabilmek için Bulgaristan'ı kazanmaktı.

Bu hususla ilgili Cavit Bey anılarında; *“Talat, Halil, Enver gidip Vangenhaym’la görüştüler. Bizim ne şerait tahtında hareket edebileceğimizi söylediler. Eğer Bulgarlar yürümez, Romenler hakkında bir emniyet hâsıl olmazsa bizim için yürümek mümkün olmadığını anlattılar ve bu mesaili hal ederek muallâka bir şey bırakmamak maksadıyla Talat ve Halil’in Bulgaristan’a*

.....
⁴⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, C. 4, İstanbul 1997, s.182.; Orhan Avcı vd., *Tarih El Kitabı:Selçuklulardan Bugüne*, (ed. Ahmet Nezihi Turan), Ankara 2004, s. 395.; Turan, “Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...”, s. 100.

⁴⁷ Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerin Raporları*, Ankara 1966, s. 15.; Cemal Paşa’ya göre, Osmanlı savaşta tarafsız kalırsa, Rusya genel savaştan büyük bir zafere çıkacak hatta savaşın sonunu bile beklemeden İstanbul’un ve Doğu Anadolu’nun işgaline imkan bulacaktı. İttihat ve Terakki’nin 1916 Kongresinde Talat Bey’in okuduğu Merkez-i Umumi Raporunda Osmanlı Devleti’ni Birinci Dünya Savaşı’na girmeye zorlayan koşullar uluslar arası güç dengeleri ışığında değerlendirilir. İttihatçılara göre Osmanlı Devleti sözde bağımsızdır, kapitülasyon vb. engellerle vesayet altında tutulmaktadır.Bu vesayet-i düvelliyeden kurtuluş özlemi savaşa girişin temel nedenidir. Zafer Toprak, “70. Yıldönümünde İttihat ve Terakkinin 1916 Kongresi”, *Tarih ve Toplum*, VI, 33:133-138, 1986, s.6.

⁴⁸ Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, s. 29.

⁴⁹ Yavuz Özdemir, *Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü*, Erzurum 2003, s. 3.; İttifak Devletleri bizimle bir ittifaka girmiyorlardı çünkü böyle bir anlaşma, onların gizli maksatlarına aykırı düşmekte idi. Bu devletler, harbin sonunda “Hasta Adam”ın hayatına son vermek ve onun mirasını paylaşmak istiyorlardı. Bu muharebede İtilaf Devletleri’nin esas gayelerinden biri de bu idi. Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserlerimiz*, (haz.M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991, s. 296.; Tefvik Bıyıkhoğlu, *Trakya’da Milli Mücadele*, C. 1, Ankara 1992, s.100.

⁵⁰ Buna göre, iki devlet, Avusturya ile Sırbistan arasında çıkan bir anlaşmazlıkta tam bir tarafsızlık sergileyecekti. Ayrıca, Rusya’nın aldığı tedbirler sonunda, Avusturya ile Rusya savaşta tutuşur ve Almanya Avusturya’ya yardım için savaşa girese, Osmanlı Devleti de savaşa dâhil olacaktı. Bundan sonraki olaylar, Osmanlılar için savaşa girişin şartlarının oluştuğu gelişmelerle doludur. Osmanlı Alman Bağlaşması için ayrıntılı olarak bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. IV, Ankara 1991, s.626vd..

gideceklerini de tebliğ ederek kendisine daha fazla emniyet vermek istediler.”

Bu karar Talat Paşa hatıralarında şöyle anılır: “*Nazırlar heyetinin bir toplantısında sefirlere (Alman ve Avusturya Büyükelçilerine) Bulgaristan ve Romanya’nın durumları anlaşılmadan Türkiye’nin derhal harbe iştirak etmesinin gerek müttefiklerin, gerek Türkiye’nin menfaatlerine aykırı olacağıının bildirilmesine ve Bulgaristan’ı elde etmek hususunda çalışmak lazım geldiği-ne ikna edilmesi icap ettiğine karar verildi.”*

14 Ağustos 1914 tarihinde toplanan encümen-i vükelâ toplantısında bu konuyla ilgili olarak alınan kararlara göre;

1- Bulgarların seferberliğini hemen icra ettirmek ve bunun tamamlanmasının ardından harekete geçmelerini sağlamak. Bu takdirde Halil Bey Bükreş’e gidip Yunan delegeleri ile görüşecek ve iki devlet arasında Adaların malum olan şartlar dâhilinde Türkiye’ye terki şartıyla ittifak mukavelesi akdine çalışacaktır.

2- Birinci şık temin edilmediği halde Türkiye-Romanya-Bulgaristan arasında ittifak akdine çalışılacaktır. Romenlerin tarafsızlığı kati surette sağlanmak şartıyla Bulgarların bir an evvel hareketlerine çalışılacaktır. Bulgarlarla bu esas dairesinde bir itilaf yapılacaktır.

3-Adaların ve Selanik hinterlandının Yunanistan’a, Besarabya’nın Romanya’ya, Manastır vesairenin Türkiye’ye verilmesi şartıyla dört devlet arasında Üçlü İtilaf aleyhine hareket edilecek tarzda bir mukavele akdi.⁵¹

III- Türkiye’nin Bulgaristan’ı Müttefik Olarak Kendi Safına Çekme Girişimleri

a- Talat ve Halil Beylerin Sofya ve Bükreş Seyahatleri ve Bu Seyahatlerin Yankıları

Almanya, Türkiye ile anlaşmanın imzalanmasının ardından Türk ordusunun Bulgaristan ve Romanya ile birlikte Rusya’ya saldırmasını istiyordu.⁵²

.....

⁵¹ Bu madde son derece acayıptır, çünkü Yunanistan’a bir şey verilmemektedir.Selanik hinterlandı tabiri ancak Sırp Makedonyasına ait olabilirse de Manastır Bulgarlara verilince bu hinterland da Yunan’a bir yer kalmayacak demektir.Buna göre bu devlette yalnız adalar hakkında iddialarımızdan vazgeçmemiz karşılığında onun bütün geçim yollarını ellerinde tutan denizci devletlere karşı savaşması istenilmektedir. Yunanistan için ise bu imkânsız deneye kadar güç bir şeydi.Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkilâbı Tarihi*, C. III, K. I, s. 98vd..Diğer yandan İngiltere ve Rusya, daha 1915 senesinin ilk günlerinden itibaren Rumeli ve Anadolu’da arazi vadi ile Yunanistan’ı Osmanlıya karşı harbe sürüklemeye çalışacak ve İzmir’in ona terkini dahi ileri sürecektir. Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, s.10.

⁵² Turan, “Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...”, s. 100.; Kurat’a göre, Türk-Alman gizli ittifakı uyarınca, Osmanlı savaş planları Berlin tarafından yapılmıştı. Almanlar karşılardındaki ateş gücünü bölge için Rusya’ya Kafkasya’da, İngiltere’yi de Süveyş Kanalına meşgul etmek istemişlerdi.Hâlbuki Türk savaş planı İstanbul boğazını Rusya’ya karşı savunurken Yunanistan’a da taarruz etmek düşünülüyordu.Oysa Yunan Kralı Konstantin’in müttefikler yanında savaşa girmesi için yapılan bütün çekici önerilere rağmen savaş dışı kalmayı yeğ tutması, Osmanlı yöneticilerinin amaçlarını çok daha başka yönlere çevirmişti.Özellikle Enver Paşa, Çarlık Rusya’sının yıkılması sonucu, zayıf ve heterojen bir Osmanlı İmparatorluğu yerine Asya’daki soydaşları da kendi çatısı altında toplayacak güçlü bir Türk imparatorluğunun kurulacağı inancındaydı.Yuluğ Tekin Kurat, Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması, Ankara 1986, s.23vd.

Almanya bir taraftan Avusturya Macaristan'ın yükünü azaltmak, diğer taraftan Romanya ve Bulgaristan'ı devreye sokarak Karadeniz'in batısından Rusya'yı sıkıştırmak şeklinde planlar yapmaktaydı.⁵³ Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskısı artınca⁵⁴ bu çerçevede İstanbul, Sofya ve Bükreş ile ittifak imkânları aramaya başladı.⁵⁵ Nitekim Bulgaristan'ı aynı safta savaşa girmeye ikna etmek ve Romanya'nın ise tarafsızlığını sağlamak için 15 Ağustos 1914'te Talat Paşa ile Meclis Başkanı Halil Bey Sofya'ya gönderildi.⁵⁶

Gazeteler Talat Beyin Sofya'yı ziyaretinin iki hükümetin arasındaki ilişkileri bir kat daha arttırmağa hizmet eyleyeceğini söylemekteydiler. Yarı resmi Nekodi Bulgari Gazetesi'nin Talat Bey'in Sofya'ya seyahati sebebiyle yayınladığı bir makale; Osmanlı Dâhiliye Nazırı Talat Bey Efendi'nin, Meclis-i Mebusan Reisi ve Hükümet Fırkası en nüfuzlu erkânından Halil Bey ile birlikte Sofya'da bulunduğunu ve bu ziyaretin Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin ne kadar dostane olduğunu bir kez daha açık bir şekilde gösterdiğini yazmaktaydı. Bütün bunlardan dolayı bu seyahatin ehemmiyeti konusunda uzun uzadıya durmanın gereksizliği çünkü herkes için açık olan bir hususun bulunduğu onunda iki harp sonucunda Balkanlar'da tesis eden gayri-tabii ahval içinde hakiki ve devamlı olan Osmanlı-Bulgar İtilafı olduğu ifade edilmekteydi. Avrupa kıtasını alt üst eden büyük karışıklık esnasında her memleket kendi menfaatlerini dikkate almaya mecburdu. Yakın zamandaki harpte bir Osmanlı-Bulgar yakınlaşmasını gerektirecek menfaatlerin ehemmiyeti Talat Bey'in seyahati ile izah edilmeye çalışılmıştı. O anda Sofya ve İstanbul yönetenlerinin arasındaki sıkı bir temas kadar hiçbir şeyin bu menfaatleri takviye eyleyemeyeceğine inanılmaktaydı. Bulgaristan başkentinde meydana gelen görüşmelerin iki memleketi yeni bir harpten uzak bulundurmaya hizmet edeceği nazariyesi hâkimdi.⁵⁷

Bulgar gazetelerinden Narodni Prava konuyla ilgili olarak yayınladığı makalesinde verdiği malumata göre; Bulgaristan Hükümeti'nin politikası Balkanlar'da devamlı bir barışın kurulmasını sağlamaya yönelik olmalıydı.

⁵³ Sabis, Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım, s. 251.

⁵⁴ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922-Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi-*, Ankara 1993, s.51.; Başlangıçta Avusturya, Sırbistan ile yapacağı muhtemel bir savaşta kendisine yardımcı olacakları düşüncesi ile Bulgaristan ve Türkiye bir askeri ittifak yapılmasını çok istiyordu. Fakat Almanya, Türkiye ile ittifak konusunda duraksıyordu. Çünkü Türkiye'deki askeri heyetten aldığı raporlar, Türk ordusunun yakın bir gelecekte Alman askeri stratejisine yardımcı olacak duruma gelip gelmeyeceği hususunda kuşku yaratıyordu. Harp halinde Türkiye'nin Almanya'ya yük olmasından korkuluyordu. Bütün bu düşüncelere rağmen Saraybosna olayından (28 Haziran 1914) sonra Avrupa'da genel bir savaş kaçınılmaz bir hal alınca, Alman devlet adamlarının Türkiye ile ittifakı daha ciddi bir şekilde ele aldıkları ve askeri heyetlerinden bir teminat bekleedikleri görüldü.

⁵⁵ Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar...", s. 100; Bayur, *Türk İnkılabı*, C. III, K. I, s. 106.

⁵⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. 1, İstanbul 1983, s. 215.; "Talat ve Halil Beyler", *Sabah*, 18 Ağustos 1914, s. 2.

⁵⁷ "Talat ve Halil Beyler", *Sabah*, 21 Ağustos 1914, s. 2.

Avusturya ile Sırbistan arasında harp ilan edildiği zamandan beri Bulgaristan hükümeti kati bir tarafsızlık takip edeceğini ilan eylemişti. Osmanlı Dâhiliye Nazırı Talat Beyin Sofya'yı ziyareti Balkanlar'da sükunun temini için İstanbul ve Sofya'da sarf edilen mesainin neticesiydi.⁵⁸

Muhafiz olsun veya olmasın bütün gazetelerin birleşmiş oldukları bir cihet vardır ki o da hepsinin seyahatin maksadına tamamen vakıf bulunmadıklarını itiraf etmeleriydi. Her gazete bu hususta fikir ve mütalaa etmekte, bir ihtimal öne sürmekte, seyahatin maksadını keşfetmekle meşgul olmaktadır. Bütün ihtimalleri ve mütalaaaları iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısma göre, seyahatin maksadı Türkiye herhangi bir devletle muharebeye giriştiği takdirde Bulgaristan'ın tarafsızlığını korumasını sağlayabilmek, diğer kısma göre de bir "Türkiye-Bulgaristan-Romanya" İttifakını teşvik etmektir.⁵⁹

Talat ve Halil Beyler bir iki gün Sofya'da kaldıktan sonra Bükreş'e geçti. Bükreş'e Yunan delegeleri de gitmişlerdi. Atina gazetelerinin kullandığı lisanı bakılırsa bu delegelerin gerçekten Bükreş'e iş görmek için gittikleri söyleniyordu. Çünkü Yunanlıların Adalar Meselesi hakkında pek geniş tavizatta bulunmaya hazır oldukları söylenmekteydi.⁶⁰

İndependes Romen Gazetesi Bükreş Mülakatı hakkında yayınladığı bir makalede; Talat ve Halil Beylerin Bükreş'e geldiklerinden, Mösyo Zaimis'in yakında Bükreş'te olacağından bahsederek Adalar Meselesi hakkında müzakeratın yakında başlayacağı kanısına varmaktaydı.⁶¹Talat Bey bu konu ile ilgili mülakat eylediği bir gazeteye, Yunan delegeleri ile cereyan edecek müzakeratın iyi bir şekilde sonuçlanması ümidiyle Bükreş'e geldiğini ve bu ümidin itilafperverane düşüncelere dayandığını ve Yunan Heyeti'nin de aynı hissiyatı besledikleri kanaatinde olduğunu beyan ve Osmanlı Devleti'nin önerileri Yunanistan'ca kabul olunduğu takdirde müzakeratın gayet itilafkaran hareket edeceğini ilave etmişti.⁶² Sonuç itibarıyla Osmanlı-Yunan müzakeratı bir neticeye ulaşamamıştır.⁶³

2- Talat ve Halil Beylerin Sofya ve Bükreş Seyahatleri'nin Sonuçları ve Türk-Bulgar Dostluk ve İttifak Antlaşması

Türk ve Bulgar basınındaki yankıları büyük olan Talat ve Halil Beylerin Sofya Seyahati sonucunda Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında "Osmanlı-Bulgar İttifak ve Dostluk Antlaşması" adlı gizli bir antlaşma imzalanmış-

.....
⁵⁸ "Mülakat", *Sabah*, 22 Ağustos 1914, s. 3.

⁵⁹ "Sofya'da Tesirat-ı İsttilalat", *Tasfir-i Efkâr*, 24 Ağustos 1914, s. 3.

⁶⁰ "Sofya'dan Sonra Bükreşte", *Tasfir-i Efkâr*, 26 Ağustos 1914, s. 1.

⁶¹ "Bükreş Mülakatı - Talat ve Halil Beyler", *Sabah*, 26 Ağustos 1914, s. 4.

⁶² "Bükreş Mülakatı", *Sabah*, 31 Ağustos 1914, s. 3.

⁶³ "Bükreş Mülakatı", *Sabah*, 13 Eylül 1914, s. 3.

tı.⁶⁴ Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu Almanya ile yaptığı 2 Ağustos 1914 tarihli İttifak Anlaşması'ndan 17 gün sonra, yani 19 Ağustos 1914 tarihinde, Sofya'da Talat Bey ile Radoslavof arasında bir Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalanmıştı.⁶⁵

Ancak bu ittifak her iki tarafça gizli tutulmuştur. Nitekim ittifakın imzası için Dâhiliye Nazırı Talat Bey beraberinde Halil Bey ile birlikte Sofya'ya hareketlerinden önce Sadrazam Said Halim Paşa, Sofya'da bulunan Fethi Bey'e onlar için özel tren tahsis edilmesini, seyahatin özellik arz etmesinden dolayı hiçbir resmi karşılamanın yapılmamasını ve hiç kimse ile görüşmemeleri konusunda talimat vermiştir. Osmanlı Bulgar İttifakı'nın Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'den dahi gizli tutulduğunu⁶⁶ Mustafa Kemal tarafından gönderilen 21 Ağustos 1914 tarihli raporundaki; "Sonucunun bir savunma ittifakı imzalanmasının ibaret olduğunu anladığım görüşmelerin cereyan tarzından ve ayrıntılarından habersizim..." şeklindeki ifadelerinden anlıyoruz.⁶⁷

Herkesten gizli tutulmuş olan bu seyahatin aslında en baştaki amacının Bulgarları kazanmak olduğu Talat Bey'in hatıralarında görülebilir. O, bu seyahatle ilgili olarak anılarında; "*Bundan sonra elçiliklerle Bulgaristan'ın nasıl kazanılması gerekeceği üzerinde görüşmeler yapıldı. Nazırlar heyeti Radislavov ile görüşmek üzere Halil Bey ile beni Bulgaristan'a göndermeye karar verdi. Dış görüntüyü korumuş olmak için Yunanistan'a Adalar Sorunu'nu görüşmek üzere Bükreş'te görüşmelere başlanması önerilecekti. Yunanistan bu öneriyi kabul ederek Zaimis ve Politis'i Bükreş'e gönderdi. Sofya'ya varışımızda Radislavov'u Türkiye ile ittifaka eğimli bulduk. Ganadiev'in aracılığıyla elçilikte görüşmelere başlandı. Ve böylelikle herhangi bir saldırı karşısında birlikte savunmaya geçilmesini sağlamak üzere kaleme alınan antlaşma metni, padişah tarafından onaylanma hakkı saklı kalmak şartıyla, tarafımızdan imza edildi. Bulgaristan'ın savaşa katılmak istediği böylelikle kesinleşmişti. Radislavov yalnızca vakit kazanmak ve Rusya yanlılarına karşı kamuoyunu kendi yanına çekmek istiyordu...*"

Yine Talat Paşa bu hatıralarında bizim nasıl savaşa girmeden önce Bulgaristan'dan emin olmak istediğimiz gibi Bulgarların da Romanyalıları güvenmek istediklerini belirtiyor ve Bükreş'teki görüşmeler esnasında Alman ve Avusturya Büyükelçileri tarafından Bulgaristan'ın savaşa katılması durumunda Romanyalılardan Bulgaristan'a saldırmayacaklarına ilişkin yazılı bir güvence istenildiğini ve bunu sağlamak için çok çalışıldığını ancak

.....
⁶⁴ Sarıнай, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve...", s. 136.

⁶⁵ Ömer Turan, "Sofya'da Türk Askeri Ataşesi Mustafa Kemal (Atatürk)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2005, s. 141.

⁶⁶ Sarıнай, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve...", s. 136.

⁶⁷ Tetik, *Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları*, s. 124; Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri, s. 174.

Romanyalılar tarafından bu istenilen yazılı güvencenin tarafsızlığın çiğnenmesi demek olacağı tersine böyle bir güvencenin Bulgaristan'ı savaşa sürükleyeceği söylendiğini belirtiyordu.⁶⁸

Ali İhsan Sabis Bükreş Görüşmeleri ile ilgili olarak; “*Talat ve Halil Beyler Sofya'dan Bükreş'e geçerek hem Romanya'nın tarafsızlığını temin eylemeye hem de Adalar Meselesi üzerinde bir anlaşma yapmağa çalıştı. Fakat Bükreş görüşmeleri de bir netice vermedi*” demektedir.⁶⁹

Bükreş Görüşmeleri'nde Romanya'nın tarafsızlığı sağlanamamıştı. Romanya kralı Romanya'nın küçük bir ülke olduğunu ve Romanya hangi ülke lehine olursa olsun savaşa girdiği takdirde Başkentleri'nin daha ikinci günden itibaren ele geçirilip ülkenin tahrip edileceğini söylemişti.⁷⁰

Bulgaristan Romanya'nın da Almanlar yanında savaşa girmesini istiyordu. Böylece kuzey sınırını güvence altına alacaklarına inanıyorlardı. Ancak yapılan girişimler bu sonuç vermedi.⁷¹

Sonuçta Halil ve Talat Bey'ler Romanya'nın tarafsızlığını sağlayamamışlar ama Bulgarlar ile bir Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalamışlardı.

Osmanlı Hükümeti adına Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile Bulgaristan adına Radoslavof arasında imzalanan Osmanlı-Bulgar İttifak ve Dostluk Antlaşması⁷²nin hükümleri şöyledir:

1- Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Krallığı, birbirlerine karşı sulh ve dostluk vaat eder ve iki devlet memleketlerinin hudutlarına riayetkâr olmayı taahhüt eder.

2- İki taraftan herhangi biri, Balkan Hükümetleri'nden biri veya bir kaçı tarafından tecavüze maruz kalırsa diğer taraf, müttefikinin talebi üzerine tecavüz eden veya edenlere karşı, derhal harp ilan etmeye ve çıkarabileceği bütün kuvvetiyle müttefikine yardım etmeye mecburdur.

3- Her iki taraf, diğer tarafın muvaffakiyetini almadan bir veya birkaç Balkan Devleti'ne karşı tecavüzi bir harbe girişmemeyi taahhüt ederler. İki taraftan biri, diğer tarafın reyini almaksızın Balkan Devletlerinden herhangi birine karşı harp ilanına mecbur olup da diğer taraf fiilen iştirak etmeyi arzu etmezse, müttefikine karşı hayır hane bir tarafsızlık muhafaza eylemeye mecburdur.

4- Her iki ordunun ortak hareketleri, sonra imzalanacak bir askeri sözleşme ile tayin edilecek ve orduların müttefikler arazisinden geçiş şartları da bu sözleşmede belirtilecektir.

.....
⁶⁸ *Talât Paşa'nın Anıları*, (haz. Alpay Kabacalı), İstanbul 2000, s. 35.

⁶⁹ Ali İhsan Sabis, *Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım*, C. 2, İstanbul 1990, s. 39.

⁷⁰ Tefik Çavdar, *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustası'nın Yaşam Öyküsü*, s. 331; *Talât Paşa'nın Anıları*, s. 35.

⁷¹ Çavdar, *Talat Paşa*, s. 331.

⁷² Sarınoy, “Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve...”, s. 136.

5- Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile birlikte, tecavüzi bir harbe girebilmek hususundaki taahhüdünün, gerek Romanya ile doğrudan doğruya ve gerek dâhil Osmanlı Devleti olduğu halde üçlü arasında, tarafsızlık esası da-iresinde kararlaştırılmış bir anlaşma ile Romanya'dan teminat alınmasına bağlı olduğunu açıklar.

6- Bulgar Ordusu'nun seferberliği, Bulgaristan Hükümeti tarafından tayin olunacak münasip bir zamanda yapılacaktır. Sözü geçen hükümet, Osmanlı Devleti'ni bundan haberdar edecek ve harp harekâtına hangi gün başlanacağı evvelden bildirecektir.

7- Bu antlaşmanın müddeti, içinde bulunduğumuz Avrupa Harbi'nin kati tesviyesi ve orduların terhisıyla sınırlandırılmıştır. Bununla beraber, Osmanlı ve Bulgar ordularının terhisini takip eden üç ay içinde iki akitten biri tarafından feshi talep edilmezse beş sene müddetle devam edecektir.⁷³

Yedi maddeden oluşan bu ittifakla, hükümlerinden anlaşıldığına göre, her iki taraf birbirlerinin sınırlarına saygı gösterecek, taraflardan biri herhangi bir Balkan ülkesinin hücumuna uğrarsa, diğer taraf müttefikinin talebi üzerine saldırgan devlete karşı savaş ilan edecek, taraflardan biri müttefikinin rızasını almadan bir başka ülke ile savaşa girer ve müttefikini de bu savaşa katılmak istemezse müttefikini gözetir bir tarafsızlık içerisinde bulunacaktı. İttifak savaşın sonuna kadar geçerli olacak, mevcudiyeti ve maddeleri gizli kalacaktı.⁷⁴

Cavit Bey'e göre; Bulgarlar bu antlaşma ile hiçbir şey vaat etmiyorlardı ve hareket serbestliklerini muhafaza ediyorlardı. Yine Cavit Bey, Canbolat'ın Romanyalıların yazılı bir teminat vermeğe yanaşmadıklarını ifade ettiğini söylemişti. Osmanlı Maliye Nazırı'nın bu hükmü doğrudu. Bulgaristan esasen kesin bir şey üstlenmiyor ve bir şey üstleniyor görüldüğü yerde de Romanya'nın tarafsız kalacağına dair bir anlaşma imzalamasını şart koşuyordu. Bu son devlette üçlü anlaşma devletlerine yakın olduğu için Bulgaristan'a onların hoşuna gitmeyecek bir teminatı vermesi düşünülmezdi.

Talat Paşa Halil Bey'le birlikte Sofya'ya gidişinin Alman ve Avusturya Büyükelçi'lerinin isteği üzerine olduğunu belirtmekteydi. Almanya ve Avusturya Sefirleri'nin Türkiye'nin Bulgaristan'ın vaziyetini ileri sürerek müttefiklik vazifesini yerine getirmekten kaçınma durumundan kurtulmak istedikleri için kendilerine Sofya'da bir müzakere yapılması teklifinde bulduklarını ve böyle bir teklifi şeklen reddetmenin mümkün olmadığını ifade etmekteydi. Bundan sonra Talat Paşa, Bulgar Başbakanı Radoslavof

.....

⁷³ Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, s. 101.

⁷⁴ Turan, "Balkan Savaşları'ndan Kurtuluş Savaşı'na Kadar...", s. 100.; Sarıncay, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve...", s. 136.; Turan, "Sofya'da Türk Askeri Ataşesi ...", s. 141.

ve şahsen tanıştığı Dışişleri Bakanı Ginadief'le yapılan konuşmaları anlatır ve özet olarak şöyle der: *“Bunlarla görüştükten sonra anladık ki vaziyetin anahtarı Sofya'da değil Bükreş'tedir. Bulgar Sırba karşı harekete müheyya idi. Fakat Romenlerin arkadan bir darbe vurmalarından korkuyordu. Hele ki, o, Ruslar tarafından da takviye edilebilirdi...”*

Bükreş'te Talat ve Halil Bey'ler Alman Elçisi Külman (von Kühlmann), Avusturya Elçisi Kont Çernin (Czernin) ve Bulgar Elçisi Radev ile sıkı bir iş birliği yaparlar, tutulan yolu ve varılan sonucu Talat Paşa söylevinde şöyle anlatır:

“Kendileriyle (Külman ve Çernin'le) müzakere ettikten sonra Bulgar sefiri Radev ile de ayrıca görüştük ve aramızda bir program yaparak her birimiz ayrı ayrı kralı, başvekilini, hariciye nazırını, başlıca fırka rüesasını ziyarete başladık. Her akşam sefaretlerden birinde görüşülerek o gün yaptığımız işleri birbirimize hikâye ediyor, ertesi gün yapılacak işleri kararlaştırıyorduk.

Birçok müzakereden sonra nihayet Romanya Hükümeti bize Bulgar-Sırp anlaşmazlığından dolayı Romanya'nın katiyen tarafsız kalacağını vaat etti. Bu vaatten haberdar edilen Sofya Kabinesi, sefirine yeniden talimat vererek yazılı bir teminatı talep etmesini emretti.”

Kendilerinin bunu istemesi üzerine Bratizno; Romanya Hükümeti'nin cezreyan etmekte olan muhaberede tarafsız kalmayı hem muhariplere, hem de bütün âleme karşı taahhüt etmiş olduğu ve Sırbistan'da bugün muharip zümrelerden birine mensup olduğu cevabını vermişti. Eğer bugün Sırbistan'a karşı muharebe ettiği takdirde Bulgaristan'a karşıda tarafsız kalacaklarını yazılı olarak taahhüt ederlerse bu hareket muharip zümrelerden biri lehine hareket için tarafsız bir hükümeti teşvik ve tahrik demek olacağını söylemişti. Bu da tarafsızlığa aykırı hareket etmek demek olacağı için Romanya Hükümeti'nin şeref ve haysiyetini tehlikede bırakacak böyle bir kâğıt altına imza atmasının mümkün olmayacağını ifade etmişti. Fakat şifahi olara kati suretle taahhüt edilerek Bulgaristan'ın harbe girmesi durumunda Romanya'nın hareket etmeyeceği belirtilmişti.

Talat Bey'e göre, Bratiano'nun bu sözleri karşısında yapacak bir şey bulunmuyordu. Sofya Hükümeti yazılı bir teminat talebinde ısrar eyleme konusunda daha fazla bir şey elde etmek imkânı olmadığına kanaat getirince Bükreş'ten ayrıldıklarını ifade etmişti.

Talat ve Halil Beylerin Sofya'yı ziyaretleri Üçlü Anlaşma Devletleri'nin kuşku ve kaygısını çok kabartmış ve Bulgaristan'a bir takım vaatlerde bulunmuşlardı.

Osmanlı'nın genel savaşa katılmasına karar ve ondan sonra Bulgaristan'a onu üçlü anlaşma tarafına çekmek için toprak vermek konusu üzerine görüşmeler yapıp duracak ancak Bulgarları tatmin edecek bir sonuca varılamayacaktır.⁷⁵

.....

⁷⁵ Bayur, *Türk İnkılabı*, C. III, K. I, s. 112 v.d.

c- İttifak ve Dostluk Antlaşmasından Sonra Artan Türk Baskısı ve Bulgaristan Tarafından Takip Edilen Siyaset

Osmanlı-Bulgar ittifakına rağmen, Bulgaristan Üçlü İttifakla beraber savaşa girmekte acele etmemiştir.⁷⁶ Bulgarlar bu konuda acele karar vermek istemiyorlardı. Özellikle Bulgaristan'daki Rus yanlılarının bir karşı hareketinden korkuyorlardı.⁷⁷

Osmanlı Devleti açısından ise, Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yapmasına rağmen aralarında herhangi bir kara bağlantısı yoktu. Üstelik Sırbistan'ın Avusturya'ya direnmesi bu bağlantının kurulmasını daha da güçleştiriyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Almanya'dan arzu ettiği yardımı alamıyordu. Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında harbe girmesi halinde, Türkiye ile müttefikleri arasında ulaşım olanakları da sağlanacaktı. Savaşan taraflar arasında Bulgaristan kilit bir ülke konumuna gelmişti.⁷⁸ Almanya ile aramızdaki yolu açmadıkça, Almanya'dan getirmeğe mecbur olduğumuz cephaneyi, silahları vesair harp malzemesini tedarik mümkün olmadığından bunun açılmasını beklemek açılmadıkça harbe girmek gerekliydi.⁷⁹ O günün şartları içerisinde Osmanlıların en önemli siyasal istekleri Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye yanında savaşa girmesi meselesiydi.⁸⁰

Bulgarlar ise kati netice hakkında emniyet verici bir kanaat hâsıl olmadıkça Bulgaristan'ın harbe girmesinin doğru olmayacağı görüşünü savunuyorlardı.⁸¹ Mustafa Kemal'in 21 Ağustos 1914 tarihli raporundan, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı biran evvel Sırbistan'a karşı hareketinin lüzumu konusunda telkinlerde bulunduğunu ancak Bulgarların hiç olmazsa Alman ve Fransız ordularının çarpışmalarının sonucu görülmeden Rusları gücendirmemek, Rusların istek ve tavsiyeleri üzerine tarafsızlığı korumak azminde bulduklarını anlıyoruz. Yine Mustafa Kemal aynı tarihli raporunda Bulgar ordusunun bir an önce Sırp ordusuna karşı taarruzunu sağlamak amacıyla Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığına teşviklerde bulunduğunu belirtiyor ancak aldığı cevapların Bulgarların Romenlerden, Yunanlılardan ve Rusların karşı tezlerinden korkmakta oldukları için hareket etmedikleri tarzında olduğunu söylüyordu. Buna karşılık Türk ordusunun ve Karadeniz'de üstünlük kazanan Türk donanmasının bu şekilde tereddütlere meydan vermeyeceğinin açıklanmasına karşı en son "*Bulgar kamuoyu ve hatta ordu subaylarının bir kısmı Rusya aleyhinde harbe müsaait değildir.*

.....

⁷⁶ Sarıay, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve...", s. 136.

⁷⁷ Çavdar, *Talat Paşa*, s. 331.

⁷⁸ Sarıay, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve...", s. 136.

⁷⁹ Sabis, *Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım*, C. 2, s. 40.

⁸⁰ Taşkiran, "1913'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'daki Faaliyetleri ve...", s. 3.

⁸¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, 1996, s. 170.

Birde Türk ordusu bize yardım için Bulgaristan'a girdiği takdirde çıkamayacağı, terk etmek istemeyeceği topraklar vardır" cevabı ile karşılaştığını belirtiyordu. Sonuç olarak edilen kanaatin Bulgarların Avusturyalıları aldattığı yönünde olduğunu bildiriyordu.⁸²

Mustafa Kemal'in 6 Kasım 1914 tarihli raporunda belirttiğine göre, Almanya ve Avusturya askeri ataşeleri de Bulgar Genelkurmayı ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmelerde Golç'un, Fiçef'e "*Artık Bulgaristan'ın da Sırlar ve Yunanlılara karşı Osmanlı kuvvetleriyle birlikte taarruz etmesi zamanının geldiğini*" söylemesi üzerine, o da "*Doğrusu, bundan münasip askeri harekât olamaz. Türklerin düşüncesi Gümülcüne havalisine sahip olmaktadır, hâlbuki bu toprakları Türklere terk edemeyiz*" tarzında cevap vermişti. Yine aynı raporda bildirildiğine göre; ismi verilmeyen bir Bulgar bakanı Lakse'ye, Bulgaristan'ın tarafsızlığını muhafaza etmekle, Avusturya'ya çok büyük hizmette bulunduğunu, Yunanlıların Türkiye'ye karşı saldırıya başlamaları halinde bile Bulgaristan Hükümeti'nin tarafsızlığını korumaya devam edeceğini söylemişti. Gerek Golç ve gerekse Lakse'nin şahsi kanaatlerinin Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı harekete geçtiği takdirde dahi Bulgaristan'ın kıvıldamayacağı merkezinde olduğu ifade edilerek, yine Mustafa Kemal kendisinin de bu noktada Bulgarlara hiç güvenmediğini belirtmekteydi.⁸³

Hariciye Nazırı Namına Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi Ahmet Paşa tarafından 31 Kanun-ı 330 tarihiyle Harbiye Nezaret-i Celilesine gönderilen raporda, Geşof Fırkası'nın Sofya'daki merkez kulübünde fırka liderlerinden ve eski Geşof Kabinesi nazırlarından Todor Todorof'un Bulgaristan'ın ne istediğine ve Bulgaristan'ın harici siyasetinin nasıl olması lazım geldiğine dair uzun bir nutuk okuduğu bildirilmekteydi. Todorof nutkunda Bulgar milletinin milli emellerinin ne olması lazım geldiğini izah ederken bu milli emellerin dairesi içinde Edirne ile Şarki Trakya'nın da girdiğini, zira bu arazinin Bulgaristan'ın Akdeniz yoluna engel olduğunu ve bundan sonra Bulgar milli emellerinin Londra Muahedesi'nin çizmiş olduğu hudut ile sınırlı bulunduğunu beyan etmişti. Sonra Todorof, mevcut hükümet ricalinden bazılarının Edirne dolaylarında artık Bulgar olmadığı için Bulgaristan'ın o arazi hakkında bir davası kalmadığına dair olan beyanatını reddederek "*Eğer Türklerin Bulgarları kovmasıyla Bulgar anasırından hali kalan Edirne vilayeti hakkında bir iddiada bulunmaktan vazgeçer ise yarın Sırların ve Yunanlıların Bulgarları tard etmesinden dolayı Bulgar ahalisinden hali kalacak Makedonya'dan dahi vazgeçmemiz icap edecektir ki bu halin netice-i vahimiyesini izaha hacet yoktur*" yolunda söz söylemiş ve bundan başka Türklerin, Bulgarlar hakkındaki dost-

⁸² Tetik, Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları, s. 124.

⁸³ Tetik, Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları, s. 146.

luğunun samimi olmadığına ve muharebede galip gelirlerse Garbi Trakya'yı dahi Bulgarların ellerinden alacaklarını ve sırası gelince Bulgarlar aleyhine olarak Yunanlılar ve Romenlerle pek çabuk uzlaşacaklarını ilave etmişti.⁸⁴

Bu konuyla ilgili olarak Harbiye Nezaret-i Celilesine gönderilen ve yurtdışında geçen 31 Kanunisanı 1330 tarihli tezkerenin zeylinde; yarı resmi Dolya Gazetesi'nin bir nüshasındaki baş makalesine yer verilmişti. Bu makalede; Todor Todorof'un nutukta beyan ettiği düşüncelerden ve özellikle Edirne vilayeti hakkındaki beyanatından bahsedilerek bu mühim zamanlar da vicdan sahibi ve vatanını seven bir devlet adamı için Edirne hakkında Todorof'un söylediği fikirleri savunmanın mümkün olmadığı ifade edilmekteydi. Eğer şimdiki şartlar dâhilinde Türkler aleyhine hareket edip Türkiye'nin çıplak ovalarına ve hatta Çatalca ve Bolayır'a ulaşılsa bile arkasından yine evvelki felakatlere uğranacağı çünkü Bulgar askeri Çatalca ve Bolayır'da Türklerle boğuşurken Yunanlılar, Sırlar ve Romenlerin Bulgar arazisinde istedikleri gibi tasarruf edecekleri belirtiliyor ve Bulgarların bu hatayı bir defa yaptıkları, şimdi onu tekrar etmeğe lüzum olmadığı ifade ediliyordu. Ayrıca, Yunanlıların Siroz, Kavala, Drama diye ve Bulgarlara hiçbir şey vermeyeceğiz diye haykırp durduklarından ve Sırların Bulgarlara taviz vermemek hususundaki inatlarının daha da arttığından, Romenlerin ise için için Rusçuk ve Varna hakkında daha sarihane bir arzu beslediklerinden bahsedilerek Bulgaristan'ın komşularının aç kurt gibi Bulgaristan'a açıkça dış biledikleri bir zamanda Todorof'un Bulgaristan'ı çıkmaz bir yola sevk etmek ve komşularımıza karşı ellerimizi bağlamak istediği ifade olunuyordu.⁸⁵

Mustafa Kemal, Sofya'dan ayrılırken, Bulgarların Osmanlıların safında savaşa girmeye mecbur olduklarını düşünmektedir. Arkadaşı Elçi Ali Fethi Bey'e şunları söyler: "*Almanlar, Sofya üzerinde ağır tazyik yapıyorlar. Kral Ferdinand, Balkan Harbi sonunda Rusya'nın, Sırları kendisine tercihini unuttanıyor ve İtilaf Devletlerine güvenemiyor. Sırbistan'ı işgal eden Almanların, kendilerini çiğneyerek, düşmanların safındaki Romanya'yı aşmış, Rusya'yı cenubundan vurmaya deneyeceklerinden endişe ediyorlar. Hâlbuki Almanya ile beraber harbe girerlerse coğrafi vaziyetleri dolayısıyla ancak Romanya cephesinden taarruza uğrayabilirler ki, bunu da durdurabilirler. Çünkü öteki üç taraflarından korkmalarına sebep yok.*"⁸⁶

1915 yılı içinde gerek Avrupa cephesinde olan savaşlarda Rus, Alman, Avusturya ve Macaristan ordularından yedikleri darbe, gerekse yılın ikinci yarısına doğru Çanakkale Cephesinde İngiliz ve Fransızların uğradıkları başarısızlık, savaşın başında tarafsız kalmayı sağlayan Bulgaristan'ı merkezi

.....
⁸⁴ BDH, Kl. 261, D. 855-1084, F. 6-6.

⁸⁵ BDH, Kl. 261, D. 855-1084, F. 6-7.

⁸⁶ Okyar, Üç Devir'de Bir Adam, s. 217.

devletler tarafına kaydırmıştı.⁸⁷ Bundan sonraki süreçte anlaşma sağlamak için ilki Haziran 1915'te olmak üzere Bulgar heyetleri aralıklarla İstanbul'a gelecektir. Bu görüşmeler sonucunda en nihayetinde 6 Eylül 1915'de Sofya'da Radoslavof'la Osmanlı elçisi Fethi Bey arasında bir sözleşme imzalanır. Bu sözleşmeye göre bir sınır düzeltilmesi yapılmakta olup onun başlıca noktaları: Tunca'nın ve Meriç'in batısında bulunan yerlerin, Edirne'nin istasyonunun bulunduğu Karaağaç ile birlikte ve Edirne'nin güneyinden Marmara denizine kadar Meriç'in sol kıyısında iki kilometre genişliğinde bir şeridin Bulgaristan'a verilmesidir.⁸⁸ Diğer yandan Kral Ferdinand kendi özel adamı olan bir subayı Alman genel karargâhına gönderip savaşa katılmak için görüşmeler yaptırır. Sonuçta 6 Eylül 1915'te üç belge imzalanır. Bunlardan birincisi Almaya ile Bulgaristan arasında bir dostluk ve bağlaşma anlaşması olup Osmanlı Bulgar sözleşmesi gibi Sofya'da aynı günde 6 Eylül Radoslavof'la Alman elçisi arasında imzalanır. İkincisi Almanya, Avusturya ve Bulgaristan arasında askeri sözleşme olup Alman genel karargâhında imzalanır. Üçüncüsü Almanya ile Bulgaristan arasında gizli bir sözleşmedir.⁸⁹ Nihayet Bulgaristan, Makedonya, Dobruca ve Doğu Trakya üzerindeki emellerini gerçekleştirmekle (16 Eylül 1915), merkezi devletler safında yer alarak (23 Eylül 1915) Sırbistan'a savaş ilan etmiştir.⁹⁰

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ortam için de Bulgaristan'ın gerek İtilaf Devletleri ve gerekse İttifak Devletleri açısından önemi son derece artmış ve iki blok da bu devleti kendi yanında savaşa çekebilmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Savaşa dair olarak Almanya'nın, bir taraftan Avusturya Macaristan'ın yükünü azaltmak, diğer taraftan Romanya ve Bulgaristan'ı devreye sokarak Karadeniz'in batısından Rusya'yı sıkıştırmak doğrultusunda planları mevcuttur. Bu amaçlarına ulaşmak için Almanya, Türkiye ile

.....
⁸⁷ *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari ve Lojistik*; c.X, 1985, s.194.; Turan, "Sofya'da Türk Askeri Ataşesi ...", s. 142.

⁸⁸ Görüşmeler için ayrıntılı olarak bakınız. Yusuf Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, K. II, Ankara 1991, s.476vd.

⁸⁹ Bulgaristan'ın Almanya'ya karşı davranış biçimi Mühlmann tarafından çok iyi biçimde şöylece özetlenmiştir. "Kral Ferdinand, Bulgarların Makedonya üzerindeki ihtarlarını gerçekleştirecek devletler takımı ile iş birliğine karar vermişti, bununla birlikte savaşa katılmanın en çok kazanç sağlayacağı ve en az tehlikeli olabileceği anı kolluyordu. Bu yüzden de kâh bir yana kâh da öbür yana eygün görünmüştü. Genel savaşın ilk günlerinde merkez devletlerinin yanında yer almayı düşünmüş, ancak İngiltere'nin işe karışması ile bundan vazgeçmişti. Aralık 1914 başlarında Avusturya'nın Sırbistan'a karşı başarılı olacağı sanılan saldırısı sırasında yine buna yeltenmiş, ancak Avusturyalıların Sırbistan'dan püskürtülmeleri üzerine beklemeyi daha uygun görmüştü. Mart 1915'te Çanakkale saldırısı sırasında ise Osmanlı paylaşılmasından pay koparmak için Üçlü Anlaşma ile iş birliği yapmayı düşünmüş ve Türk başarıları üzerine bu düşünceyi de bırakmıştı." Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, K. II, Ankara 1991, s.483.

⁹⁰ *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, c.X, s.194.; Turan, "Sofya 'da Türk Askeri Ataşesi ...", s. 142.

ittifak anlaşmanın imzalanmasının ardından Türk ordusunun Bulgaristan ve Romanya ile birlikte Rusya'ya saldırmasını istemiştir. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskısı artınca bu çerçevede İstanbul, Sofya ve Bükreş ile ittifak imkânları aramaya başlamış, Bulgaristan'ı aynı safta savaşa girmeye ikna etmek ve Romanya'nın ise tarafsızlığını sağlamak için Talat Paşa ile Meclis Başkanı Halil Bey Sofya'ya gönderilmiştir. Türk ve Bulgar basınındaki yankıları büyük olan Talat ve Halil Beylerin Sofya Seyahati sonucunda Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında Osmanlı-Bulgar İttifak ve Dostluk Antlaşması adlı gizli bir antlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasına rağmen, Bulgaristan Üçlü İttifakla beraber savaşa girmekte acele etmemiş, kati netice hakkında emniyet verici bir kanaat hâsıl olmadıkça Bulgaristan'ın harbe girmesinin doğru olmayacağına inanmıştır. Savaş esnasında Bulgaristan'ın, kendilerinin Makedonya'daki emellerini gerçekleştirecek devletlerle iş birliğini sağlamak ve savaşa katılmanın en çok kazanç sağlayacağı ve en ez tehlikeli olabileceği anı beklemek şeklinde politika takip ettiği kesinlikle söylenebilir. Bundan dolayı, savaşın gidişatına göre bazen İtilaf devletlerine yaklaşırken bazen de İtilaf bloğuna yakın durmuştur. 1915 yılı içinde gerek Avrupa cephesinde olan savaşlarda Rusların, Alman, Avusturya ve Macaristan ordularından yedikleri darbe, gerekse yılın ikinci yarısına doğru Çanakkale Cephesinde İngiliz ve Fransızların uğradıkları başarısızlık, savaşın başında tarafsız kalmayı sağlayan Bulgaristan'ı merkezi devletler tarafına kaydırmış ve nihayet Makedonya, Dobruca ve Doğu Trakya üzerindeki emellerini gerçekleştirmekle merkezi devletler safında yer alarak Sırbistan'a savaş ilan etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Ankara.

Gazeteler

Sabah

Tasfîr-i Efkâr

Kitap ve Makaleler

Andonyan, Aram, *Balkan Savaşı*, (çev. Zaven Biberyan), İstanbul 2002.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997.

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)*, Ankara 1992.

Avcı vd., Orhan, *Tarih El Kitabı:Selçuklulardan Bugüne*, (ed. Ahmet Nezihî Turan), Ankara 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, C. 1, İstanbul 1983.

- Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, C. 4, İstanbul 1997.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara 1995.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, K. I, Ankara 1983.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, K. II, Ankara 1991.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. IV, Ankara 1991.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1918)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 16, Ankara 2002.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.1, Ankara 1992.
- Cemal Paşa, *Hatıralar*, 1996.
- Buşa, Daniela Viktoria, "Romanya ve Balkan Savaşları: Balkanlar Üzerine Mülâhazalar", *Balkan Savaşlarının 100.yılı Uluslar arası Balkan Sempozyumu-Bildiriler-*, İstanbul 2012, s.358.
- Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustası'nın Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çiftçi, Kemal, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Ankara 2010.
- Dallot, Louis, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1996.
- Deliorman, Altan, *Mustafa Kemal Balkanlar'da*, İstanbul 1959.
- Dobrav, Angel, "1915 Yılında Bulgar-Türk Sınırının Düzeltilmesi", *XX. Yüzyıl İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri*, Ankara 2005, s.1.
- Ferguson, Nall, *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, (çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 2009.
- Fromkin, David, *Barişa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922-*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1989.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922-Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi-*, Ankara 1993.
- Halil Mentеше'nin Anıları*, (haz. İsmail Arar), İstanbul 1986.
- Hall, Richard C., *Balkan Savaşları - 1912-1913: I. Dünya Savaşı'nın Provası*, (çev. M. Tanju Akad), İstanbul 2003.
- İpek, Nedim, "Balkanlarda Ulus Devletlerin oluşumu ve Nüfus Politikaları", *Balkan Savaşlarının 100.yılı Uluslar arası Balkan Sempozyumu-Bildiriler-*, İstanbul 2012, s.60.
- İrtem, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1999.
- Keleşylmaz, Vahdet, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Ankara 1999.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16.Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, (çev. Birtane Karanacı), İstanbul 2002.
- Kurat, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerin Raportaları*, Ankara 1966.

- Kurat, Yuluğ Tekin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Ankara 1986.
- Okyar, Fethi, *Üç Devir'de Bir Adam*, (haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1983.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: << Drang Nach Osten>>", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç- Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyumu Sunulan Tebliğler-*, Ankara 1999, s.215.
- Özdemir, Yavuz; *Bir Savaş'ın Bilinmeyen Öyküsü*, Erzurum 2003.
- Özyüksel, Murat, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul 2004, s.10.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, Ankara 1984.
- Sabis, Ali İhsan, *Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım*, C. 1, İstanbul 1990.
- Sabis, Ali İhsan, *Birinci Cihan Harbi Harp Hatıralarım*, C. 2, İstanbul 1990.
- Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserlerimiz*, (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991.
- Sarınay, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)" *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2005, s. 136.
- Talât Paşa'nın Anıları*, (haz. Alpay Kabacalı), İstanbul 2000.
- Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara 2004.
- Taşkıran, Cemalettin, "1913'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'daki Faaliyetleri ve Birinci Dünya Savaşında Türk-Bulgar Askeri İlişkileri", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 1998, S. 45, Ankara 1998, s. 3.
- Tetik, Ahmet, *Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)*, Ankara 2007.
- Tolon, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, 2004.
- Toprak, Zafer, "70. Yıldönümünde İttihat ve Terakkinin 1916 Kongresi", *Tarih ve Toplum*, VI, 33:133-138, 1986, s.6.
- Turan, Ömer, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşına Kadar Uzanan Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri (1912-1920)", *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri*, Ankara 2005, s.100.
- Turan, Ömer, "Sofya'da Türk Askeri Ataşesi Mustafa Kemal (Atatürk)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2005.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari ve Lojistik*; c.X, 1985.
- Yalçın-vd., Durmuş, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2004.
- Yılmaz, Veli, "I.Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Anlaşması", *Atatürk Yolu*, S. 9, Mayıs 1992, s.122-123.

Özet

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı müttefik olarak kendi safına çekme girişimleri özellikle Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi belgeleri ve dönemin Tasfir-i Efkâr ve Sabah gibi gazetelerine dayanılarak incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı başlarında hem İtilaf devletleri hem de İttifak devletleri Bulgaristan'ı yanlarına çekmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Her iki tarafın gayesi Bulgaristan'ı yanlarına almak suretiyle, Balkanlardaki kuvvet dengesini kendi taraflarına çekmek istemesidir. Kaldı ki Bulgaristan'ın şu veya bu tarafta savaşa girmesinin Yunanistan ve Romanya'nın da durumlarını etkileyeceğine inanılmaktaydı.

Taraflardan Almanya'nın bir yandan Avusturya Macaristan'ın yükünü azaltmak, diğer taraftan Romanya ve Bulgaristan'ı devreye sokarak Karadeniz'in batısından Rusya'yı sıkıştırmak şeklinde planları mevcuttu. Almanya, anlaşmanın imzalanmasının ardından Türk ordusunun Bulgaristan ve Romanya ile birlikte Rusya'ya saldırmasını istiyordu. Diğer yandan Osmanlı Devleti ise savaşa girmeden önce Batı kanadını güvence altına almak amacıyla Bulgaristan'dan emin olmak istiyordu. Osmanlı Devleti açısından, Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yapmasına rağmen aralarında herhangi bir kara bağlantısı yoktu. Üstelik Sırbistan'ın, Avusturya'ya direnmesi bu bağlantının kurulmasını daha da güçleştiriyordu. Bundan Osmanlı Devleti Almanya'dan arzu ettiği yardımı alamıyordu. Savaşan taraflar arasında Bulgaristan kilit bir ülke haline gelmişti. Almaya ile aramızdaki yolu açmadıkça, Almanya'dan getirmeye mecbur olduğumuz cephaneyi, silahları ve sair harp malzemesini tedarik mümkün olmadığından bunun açılmasını beklemek, açılmadıkça harbe girmemek lazımdı. O günün şartları içerisinde Osmanlıların en önemli siyasal istekleri Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye yanında savaşa girmesi meselesiydi.

Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yaptıktan sonra Bulgaristan ve Romanya ile ittifak arayışına hız vermiştir. Bu amaçla Bulgaristan'ı aynı safta savaşa girmeye ikna etmek ve Romanya'nın ise tarafsızlığını sağlamak için 15 Ağustos 1914'te Talat Paşa ve Meclis Başkanı Halil Bey Sofya'ya gönderilmiştir. Türk ve Bulgar basınında yankıları büyük olan Talat ve Halil Beylerin Sofya seyahati sonucunda Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında "Osmanlı-Bulgar İttifak ve Dostluk Anlaşması" adlı gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Almanya ile yaptığı 2 Ağustos 1914 tarihli İttifak Anlaşması'ndan on yedi gün sonra, 19 Ağustos 1914 tarihinde, Sofya'da Talat Bey ile Radoslavof arasında bir dostluk ve ittifak anlaşması imzalanmıştır. Herkesten gizli tutulmuş olan bu seyahatin aslında en baştaki amacı

nın Bulgarları kazanmak olduğu Talat Beyin hatıralarından da anlaşılmaktadır. Bu hatıralarında Talat Bey, Sofya'ya da Radoslavof'u Türkiye ile ittifaka eğimli bulduklarını ve sonuçta bir saldırı karşısında birlikte savunmaya geçilmesini sağlamak üzere padişah tarafından onaylanma hakkı saklı kalmak şartı ile bir anlaşma imza edildiğini belirtir.

Osmanlı-Bulgar ittifakına rağmen, Bulgaristan üçlü ittifakla beraber savaşa girmekte acele etmemiş, kati netice hakkında emniyet verici bir kanaat hâsıl olmadıkça Bulgaristan'ın harbe girmesinin doğru olmayacağı nazariyesini müdafaa etmiştir. Osmanlı Devleti Bulgaristan'a bir an evvel Sırbistan'a karşı hareketinin lüzumu konusunda telkinlerde bulunmuş ancak Bulgarların hiç olmazsa Alman ve Fransız ordularının çarpışmalarının sonucu görülmeden Rusları gücendirmemek, Rusların istek ve tavsiyeleri üzerine tarafsızlığı korumak azminde buldukları görülmüştür. Mustafa Kemal Sofya'dan ayrılırken, Bulgarların Osmanlı Devleti safında savaşa girmeye mecbur olduklarını düşünmektedir. Çünkü Kral Ferdinand, Balkan Harbi sonunda Rusya'nın Sırları kendisine tercihini unutamamaktadır ve İtilaf Devletlerine güvenmemektedir. Diğer yandan, Sırbistan'ı işgal eden Almanların, Bulgaristan'ı çiğneyerek, Romanya'yı aşip Rusya'yı cenubundan vurmaya deneyeceklerinden endişe etmektedir. Oysaki Almanya ile harbe girerlerse, coğrafi vaziyetleri dolayısıyla ancak Romanya cephesinden taarruza uğrayabilirler ki bunu da durdurabilirler. Çünkü öteki üç taraflarından korkmalarına sebep yoktur.

Bulgaristan çekimser tavrını uzun bir süre daha sürdürdükten sonra, Osmanlı, Almanya ve Avusturya ile yaptığı görüşmeler ve anlaşmalar sonucunda bir hayli taviz koparıldıktan sonra ancak 1915 Ekim'inde Müttefik Devletler safında savaşa katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Bulgaristan

I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'daki Ermeni Propagandası

Bülent YILDIRIM*

Giriş

28 Temmuz 1914'te Almanya'nın da onayı ile Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle I. Dünya savaşı resmen başlamıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti de savaş ilanını İtilaf Devletlerine karşı 11 Kasım 1914'te yaparak I. Dünya Savaşı'na resmen dâhil olmuştur. I. Dünya Savaşı'na Bulgaristan hemen katılmamış ve uzun süre hangi tarafta yer alacağı tartışma konusu olmuştur. Gerek ittifak devletleri gerekse İtilaf devletleri Bulgaristan'ın kendi saflarında savaşa katılması için yoğun çaba harcamışlardır. 1890'lı yıllardan itibaren Bulgar-Makedon komiteleri ile işbirliği halinde olan, Balkan Savaşlarında yaklaşık 300 kişilik gönüllü bir Ermeni bölüğü¹ ile Bulgar Ordusu'na sembolik destek sağlayan Ermeni komiteleri daha savaşın başında işbirliği yaptıkları İtilaf Devletleri safında Bulgaristan'ın savaşa katılması için yoğun çaba harcamışlardır.

Bulgaristan Avrupa'daki Ermeni komitelerinin en önemli merkezlerinden olması ve Türk topraklarına en kolay geçilebilecek konumu dolayısıyla I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Balkanlar ve Avrupa'daki Ermeni gönüllülerin Rus ordusuna katılabilmeleri için çok önemli bir geçiş güzergâhı olmuştur.

Daha 1914 yılının sonlarından itibaren Ermeni gönüllülerin Bulgaristan üzerinden Rusya'ya geçişleri başlamıştı. Sofya Sefiri Ali Fethi Bey² in imzasıyla gönderilen yazıda Rusçuk'ta bulunan ve Osmanlı tebaasından olan 600'den fazla Ermeni'nin önemli bir kısmının son iki hafta içerisinde Rusçuk'taki Rus konsolosu tarafından Rusya'ya sevk edildiği bildirilmekteydi. Ayrıca bu Ermenilerin çete halinde Osmanlı topraklarına girecekleri de belirtilmiştir³.

Yine Sofya Elçiliği'nden Sofya Sefiri Ali Fethi Bey imzasıyla Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 16 Kasım 1914 tarihli başka bir yazıda, Varna'dan Rusya'ya giden Ermeniler hakkında bilgi verilmektedir. Varna Şehbenderliği'nden Sofya sefaretine verilen bilgiye göre, Varna Ermeni komitesinin, başlayan savaş sayesinde bağımsız Ermenistan emel-

*Yrd. Doç., Dr., Trakya Üniversitesi, bulentyildirim@trakya.edu.tr

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komiteleri'nin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK, yay., Ankara 2014, s. 116-140.

² Sofya Sefiri Ali Fethi Bey (Okyar), Atatürk'ün yakın arkadaşı ve Cumhuriyet döneminin önemli şahsiyetlerinden Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu ve ilk başkanıdır. Kendisi 11 Ekim 1913 tarihli Hariciye Nazırı'nın teklifi ve 13 Ekim 1913 tarihli İrade-i Seniyye ile Sofya Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Ali Fethi Bey bu görevini 21 Aralık 1917'ye kadar sürdürmüştür. İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, TTK,yay., Ankara 2005, s. 59, 68.

³ Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya 7 Kasım 1914 tarih ve 1844/583 numaralı tahrirati; *BOA. HR. SYS.Nr. 2871/1, Lef 1*

lerine kavuşma zamanın geldiği düşüncesiyle, büyük bir gayretle çalıştığı ve Varna'daki Rus konsolos vekilinin Ermeni Cemaati reisi Abraham Kalfa ve Başpapaz NersisSerkisyan'ın rehberliğinde, Rusya'ya gönüllü sevk ettikleri bildirilmektedir. Ayrıca sevk edilen kişilerin ailelerine maddi yardımda buldukları da belirtilmektedir⁴. Bu şekilde geçişler devam etmiştir.

I. Sevk ve İskân Kanunu'na Karşı Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Propaganda Faaliyetleri

Bulgaristan Emaresi'nin kurulmasından itibaren burada kuvvetli bir teşkilat oluşturan Ermeni komiteleri, yukarıda da izah edildiği gibi I. Dünya Savaşı başlar başlamaz bağımsız bir Ermenistan kurulacağı ümidiyle yoğun bir faaliyete başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin güvenlik sebebiyle 27 Mayıs 1915'te Sevk ve İskân kararını almak zorunda kalmasından sonra bütün dünyada olduğu gibi Bulgaristan'da da basın yayın yoluyla Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği iddialarını yoğun bir şekilde gündeme getirmeye başladıkları görülmektedir⁵.

Bulgaristan'da yaşayan gerek Bulgaristanlı gerekse Türkiyeli Ermeniler önceden beri Bulgar kamuoyunun ve Bulgar hükümetlerinin kendilerine verdiği

.....
⁴ BOA. HR. SYS. Nr. 2871/1, Lef 7

⁵ Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân Kanunu'nu çıkarmak zorunda kalmasının sebebi savaş sırasında cephe gerisinde, kendi sınırları içerisinde askeri bakımdan çok büyük bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya bulunulması ve Müslüman sivil ahalinin de can ve mal güvenliğinin kalmamasıdır. Bilindiği gibi I. Dünya savaşı başlar başlamaz Ermeni komiteleri Rusların ve İtilaf devletlerinin yanında yer almaya karar vermişlerdi. Rusya himayesinde bir Ermenistan kurulacağı vaadine inanan Ermeniler, önceki kısımlarda ayrıntıları ile açıkladığımız gibi Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden evvel 1914 yılının Eylül ayından itibaren Rusya'da oluşturulan Ermeni gönüllü alaylarına katılmaya başlamışlardır. I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti girer girmez ise Ermeni isyan ve terör faaliyetleri vuku bulmuştur. Osmanlı topraklarındaki Ermeni isyanları 1914 yılının sonlarında başlamış, Osmanlı Devleti tehcir olarak bilinen "Sevk ve İskân Kanunu" ise 27 Mayıs 1915'te çıkarmıştır. Bu tarihe kadar Erzurum, Sivas, Trabzon, Ankara, Adana, Urfa, İzmit, Adapazarı, Bursa, Musa Dağı, İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep, Van ve daha birçok yerde Ermeni isyan ve terör olayları gerçekleşmiştir. 15 Nisan 1915 tarihinde başlayan Van isyanı, tehcir kararının alınmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Rus Ordusundaki ve Van'daki Ermenilerin ortak saldırısıyla Van işgale uğramıştır. Şehirde kalan 20 bin Müslüman katledilmiştir. Yeni Van valiliğine de Aram Manukyan seçilmiş, ilçelere de yeni Ermeni kaymakamlar atanmaya başlamıştır (Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2002, s. 32-33). Van Ermeni isyanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bkz. ErgünözAkçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 165-227; Mustafa Gül, "Van'da II. Ermeni İsyanı" *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu 2-5 Nisan 1990*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara 1990, s. 275-282; Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran, Ömer Turan, *The Armenian Rebellion at Van*, The University of Utah Press, Utah 2006, s. 176-232. İsyan sırasında Van'da Ermeniler tarafından Müslüman halka yapılan mezalimle ilgili yapılan yazışmalar için bkz. *ATBD*, Yıl 34, Sayı 85, Belge No: 2003-2004-2005, Ankara Ekim 1985, s. 39-53. Sevk ve İskân Kanununun içeriği ve uygulanması ile ilgili bkz. *ATBD*, Aralık 1982, Yıl 31, S. 81, Belge 1832, Ankara Aralık 1982, s. 141-142; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara 1995; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, TTK. Yay., Ankara 2001; Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, TTK. Yay., Ankara 2004; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C. I, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara 2005; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, TTK. Yay., Ankara 2005; Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, ATAM Yay., Ankara 2009.

destek ve himayeye güvenerek Bulgar basınında Osmanlı Hükümeti ve Türkler aleyhine bir hiddet ve galeyana oluşturmaya yeterli görmeyip, farklı eylemlerde gerçekleştirmekteydiler. Bu amaçla 24 Ağustos 1915 Salı günü Bulgaristan'ın çeşitli şehirlerinde yaşayan bütün Ermeniler, dükkânlarını kapatarak sözde Türk zulmüne kurban olan binlerce maktul Ermenilerin ruhu için kendi kiliselerinde dualar etmişler ve konuşmalar yapmışlardı. Bunun dışında Bulgarca ve Fransızca ilanlar hazırlayarak Bulgar kamuoyunu derinden etkilemeye çalışmışlardı⁶. 17 Ağustos 1915 tarihli ve Sofya Ermeni Komitesi imzası ile “İnsanlığa Davet” başlığı taşıyan Fransızca ilânda, Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine çok ağır ithamlarda bulunulmuştu. Bulgaristan'daki Hıristiyan kamuoyunu etkilemek amacıyla özellikle Türk hükümetinin İslam'ı Türkiye'nin tüm bölgelerine yaymak amacıyla Hıristiyan nüfusun tamamını katletme planı yaptıkları gibi tamamen gerçekdışı ve abartılı iddialarda bulunulmaktaydı⁷. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti Ermeni nüfusun tamamını sevk ve iskân kanunu kapsamına almamıştı. Ayrıca güvenlik amacıyla sadece Ermeniler yer değiştirmeye tabi tutulmamıştı. 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu ile hem Hıristiyanlardan hem de Müslümanlardan pek çok farklı unsur yer değiştirme işlemine tabi tutulmuştu⁸. İlânda yer alan “*Tarih boyunca bilinen tüm zorba ve tiranları bile, insan zihninin şimdikiye dek tasarlamadığı zalimlikte planları uygulamaya sokan Türkiye'nin şu anki yöneticileriyle karşılaştırıldıklarında sönük kalır*”⁹ şeklindeki ifadelerden Avrupa Hıristiyan kamuoyunu etkilemek için ne kadar abartılı ve gerçekdışı ithamlarda bulunulduğu da anlaşılmaktadır. Gerçekte Türk karşıtı bu propagandanın uzun bir geçmişi vardı. 19. Yüzyılın başlarından itibaren Amerikalı misyonerler ve onların ABD'deki destekçileri Türkleri Hıristiyanlığın düşmanları ve Hıristiyanlara zulüm eden zalimler olarak tanıtmaktaydılar. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiliz propagandacılar Osmanlı Devleti'ne gitmiş olan ve gazetelerde sürekli Hıristiyanların kahramanları olarak gösterilen bu misyonerlerin gördüğü büyük saygıyı kendi çıkarları için kullanmışlardır. İngiltere'de Dışişleri Ofisi'ne bağlı Savaş Propaganda Bürosu olarak adlandırılan kurum 1914'te “Wellington Evi” nde bulunmaktaydı. İngiliz propagandası 1914 yılında 45 değişik yayın dağıtmıştı. Bu sayı 1915'te 132'ye, 1916'da 202'ye, 1917 yılında ise

.....
⁶ Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya 25 Ağustos 1915 Tarih ve 3931/405 numaralı tahriratu; BOA. HR. SYS. Nr. 2880/9,Lef1.

⁷ BOA. HR. SYS.Nr. 2880/9,Lef7.

⁸ Sevk ve İskân Kanunu, askerî gerçeklerle casusluk ve hıyanetleri hissedilen yerlerin ahalisini tek tek veya toplu olarak, başka yerlere sevk ve iskân yetkisini orduya bırakıyordu. Bu kanun populer olarak bilindiği şekilde sadece Ermenilere değil, Hıristiyanlardan Rumlara, Süryani ve Keldanilere, Müslümanlardan da Arap, Arnavut, Boşnak, Çingene, Çerkez, Gürcü, Kürt, Laz, Türklere ve Yahudilere de uygulanmıştı. Hatta Suriye ve Medine'den çok sayıda Arap ailesi Anadolu'ya iskân edilmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Beyoğlu, “Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşında Arap Tehciri” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 11, İstanbul 2004, s. 31–52.

⁹ BOA. HR. SYS.Nr. 2880/9,Lef7.

469'a çıkmıştı. Wellington Evi'nin 1915 Haziran ayına ait raporunda 17 ayrı dilde yayınlanmış yaklaşık olarak 2.5 milyon nüsha kitap, broşür ve diğer yazılı propaganda malzemesi listelenmiştir. 1916 yılı Şubat ayında yayınlanan ikinci raporda dağıtılan 7 milyon nüshanın listesi verilmiştir. Bu yayınlar arasında Türkiye ve Türk karşıtı propaganda önemli bir yer tutmaktaydı¹⁰.

Wellington Evi'nden çıkan Türk karşıtı propagandanın temel argümanları bütün yayınlarda benzerlik göstermekteydi. Buna göre; Türkler yönettikleri bütün ülkeleri harabeye çeviren cahil yöneticilerdir. Ortadoğu'da Avrupalı bir yönetim tercih sebebidir. Türkler, özellikle Hıristiyanlıktan olmaya üzere, diğer bütün dinlerden nefret eden Müslümanlardır. Bunlar, her zaman Hıristiyanlara kötü davranmışlardır. Türkler Hıristiyanlara karşı insanlık dışı zulümlerin suçlularıdır, bu suçlar, kitle katliamları ve korkunç cinsel suçları da kapsamaktadır. Türklerin bu eylemleri yapmasına talimat vermek suretiyle ya da Türkleri durdurmaya muktedir oldukları halde bunu yapmadıklarından dolayı Türklerin bu şeytani emellerinin arkasında Almanlar bulunmaktadır¹¹. Bulgaristan'da Fransızca hazırlanan ilânda yer alan iddialarda kullanılan söylemler de yukarıda verilen argümanlarla büyük benzerlik göstermektedir.

Bulgarca hazırlanan ilanda ise Fransızca ilanda yer alan Türklerin Ermenilere yaptığı sözde katliamları anlatan bilgilerin yanı sıra Bulgar halkına yönelik özel pek çok mesaj verilmiştir. Bu ilanın başlığı "*Bulgar Halkı'na Çağrı*"¹² şeklinde atılmıştır. İlanda üç defa "*Kardeş Bulgar Halkı*" ara başlığı kullanılmıştır. Bulgar halkına yönelik mesajlarda, Siz Türklerin daha önce yaptığı bu tür vahşetleri hatırlıyorsunuz mesajı verildikten sonra Peruşitsa, Batak, Ştip ve Koçane¹³'de sözde Türklerin yaptığı vahşetleri biliyor ve hatırlıyorsunuz denilmektedir. Bu olaylara atıfta bulunduktan sonra "*Yalnız siz bizim acımızı anlayabilir ve bize yardım edebilirsiniz*" mesajı verilmektedir. Daha önce Bulgarlara uygulandığı iddia edilen imha planının, şimdi Jön Türklerce Ermenilere uygulanmak isten-

.....
¹⁰ JustinMcCarthy, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", (Çev. Bülent Keneş), *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 470-471.

¹¹ McCarthy, *a.g.m.*, s. 472.

¹² BOA. HR. SYS.Nr. 2880/9,Lef 8.

¹³ 1876 Bulgar ayaklanması sırasında çok abartılı bir biçimde dönemin Bulgar ve batılı kaynaklarında 100.000 civarında Hıristiyan Bulgar'ın katledildiği iddiaları yer almıştı. Özellikle Batak'ta büyük bir katliam yapıldığı iddia edilmiş ve Batak Bulgar milliyetçilerinin sembolü haline gelmiştir. Ayaklanma konusunda gerçeğe en yakın bilgi veren, ancak yabancı araştırmacıların büyük bölümü tarafından görmezden gelinen, Merkezi Din Komitesi (Central ReliefCommitte)'nin baş temsilcisi olan W.L. Stoney 6 ay boyunca bölgede çalışmış ve Bulgar, Türk ve karma köylerden oluşan 150'den fazla köyü ziyaret ederek bir rapor hazırlamıştır. W.L. Stoney hazırladığı raporda Türklerin de dâhil olduğu öldürülen insan sayısının toplam 3.694 kişi olarak tespit etmiştir. Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân, Osmanlı İngiliz Rekabeti Bosna Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 153. 1876 Bulgar isyanında yaşananlarla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. II, TTK Yay., Ankara 1989, s. CVII-CVIII.

diği iddia edilmektedir. Bulgar diplomatlarının ve hükümetinin İstanbul'da Ermenilerin kurtuluşu için yardım etmesi gerektiği de ifade edilmekteydi. Hatta Bulgaristan'ı övücü ve yüceltici söylemler kullanılmaktaydı: “*Sizin İstanbul'da kararlı bir sözünüz Türklerin kılıcını durdurabilir, İstanbul Hükümeti daha önce Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'da Bulgarlara karşı yaptığı iddia edilen kötü-lüklerden dolayı sizin öç almanızdan korkuyor, titriyor*” gibi çok abartılı ve gerçek olmayan ifadeler kullanılmaktaydı. Ermeniler ile Bulgarlar arasında kan bağı bulunmadığı halde yıllarca süren Türk idaresi sırasında hem Ermenilerin hem Bulgarların gördüğü katliamlar ve dökülen kanları ile aralarında kan bağı akrabalık oluğu iddia edilmekteydi. Bu hususlar belirtildikten sonra Ermeni ve Bulgarların ortak düşmana (Türkler) karşı önceden de birlikte savaştıkları mücadeleye ettikleri vurgusu yapılmaktaydı. Diyarbakır hapishanesinde yatan Bulgar komitecilerine Ermenilerin yardımları ve dayanışmasından bahsedilmekte orada beraber acı çekildiği iddia edilmekteydi. 1895-1896 yıllarındaki Ermeni ayaklanmalarını Bulgar halkının da haklı gördüğü ve bu dayanışmayı Ermeni halkının unutmayacağı belirtilmekteydi. Balkan Savaşı'nda da Ermeni gönüllülerin ortak düşmana karşı Bulgar halkına destek verdikleri ve bu ortak mücadeleyi Ermeni halkını hiçbir zaman unutmayacağı mesajı verilmekteydi. Bu hususlar Bulgar halkına hatırlatıldıktan sonra bugün de Ermeni halkının sözde katledildiği ve kurtuluş için Ermenilerin gözlerini Bulgar halkına çevirdikleri ifade ediliyordu. Hatta Bulgar halkını etkilemek için ortak düşmanımızdan size karşı bir saldırı olsa, size yardım ve desteğe hazırız mesajı verilmekteydi. Ermenilerin Bulgaristan'ı ikinci vatanı gibi gördüklerini bu duyguyu da Türklerle karşı eskiden beri sürdürdükleri ortak mücadelenin sağladığı belirtiliyordu. İlanın son kısmında Bulgar halkına ve aydınlarına seslenilerek, bizi yalnız bırakmayın, bizim Jön Türklerce yok edilişimize seyirci kalmayın, sizin bir tepkiniz, jestiniz, protestonuz, İstanbul yönetimine karşı bir kararlı sözünüz dahi bütün bu vahşeti durdurmak için yeterlidir gibi ifadeler kullanılarak yine Bulgaristan'ın yüceltildiği görülmektedir. Ortak düşmanımız Türkler algısının Ermeni ve Bulgar milliyetçiliğindeki temel argümanların başında gelmesinin sebebi, her iki halkın da kültürel uyanışlarında ve milliyetçiliğinin gelişmesinde aynı kaynaklardan beslenmesidir. Her iki halkında milliyetçi liderleri ve komite reisleri başta American Board olmak üzere Protestan misyonerlerin açtığı okullarda yetişmiştir¹⁴. Ermeni ve Bulgar Milliyetçiliğinin gelişmesinde etkisi olan diğer bir unsur da Rusya'dır. Rusya Doğu Anadolu ve Klıkya bölgesinde hâkimiyet ku-

.....
¹⁴ ABD'deki en kıdemli ve en büyük Protestan misyoner örgütü olan Amerikan Board'un (Orjinal adı: American Board of Commissioners for Foreign Missions), Ermeniler üzerindeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, Yine Bulgarlara yönelik Protestan misyonerlerin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Aydın, *Bulgarlar Ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008; Ömer Turan, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-16 Eylül 1994, C. III, Ankara 1999, s. 1097-1109.

rarak sıcak denizlere ulaşabilme gayesiyle 19. Yüzyılın başlarından itibaren Ermenilerle yoğun bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Ruslar, Panslavizm siyaseti çerçevesinde de uzun zamandan beri Balkanlardaki Bulgar, Sırp, Makedon gibi halkları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmakta, kendi politikalarına göre eğitmekte ve organizasyonlarını sağlamaktaydılar¹⁵.

Bu ilanların yayınlandığı, dükkân kapama ve kiliselerde ayinlerin yapıldığı 1915 yılı Ağustos ayı, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'de kara savaşlarının en kanlı ve hararetli bir şekilde sürdüğü tarihlerdir. Tam o zamanlarda da Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında savaşa katılması için görüşme ve pazarlıkların yapıldığı bilinmektedir. Bu propagandaların bir amacı da Bulgar halkının Türklerle müttefik olmasını engellemek olmalıdır.

Aynı tarihlerde Rusçuk Ermeni Kilisesi'nde yapılan ayinden sonra ise Rus ordusu için gönüllü kaydına başlanmış ve 100 kişi kayıt yaptırmıştı. Ayrıca bu gönüllülere Ermeni zenginleri tarafından yolluk ve giyecek yardımı yapılarak Rusya'ya gönderilmeleri sağlanacaktı¹⁶.

Balkan Savaşından sonra Bulgaristan sınırları içinde kalan ve Batı Trakya'da önemli bir liman şehri olan Dedeağaç'ta Ermeni kilisesinde düzenlenen ayine buradaki Rus, Fransız ve İngiliz konsolosları da katılarak destek vermişlerdi. Dedeağaç'taki bazı Bulgarlar da onlara iştirak etmişlerdi. Aziz Garabet Kilisesinde düzenlenen ayin için üzerinde Bulgarca, Fransızca ve Ermenice yazılar bulunan özel bir ilân hazırlanmıştı. İlânın kenarları siyah bir çerçeve ile kaplanmış ve iki köşesinde kabartmalı melek tasviri yer almaktaydı. Türkler tarafından acımasızca sistematik olarak katledildikleri iddia edilen Ermenilerin ruhlarını anmak için tüm dost ve arkadaşların Jülyen takvimine göre 4 Ağustos, Gregoryen takvimine göre 17 Ağustos 1915 tarihinde sabah saat 9'da Aziz Garabet kilisesinde toplanmaları isteniyordu¹⁷. Hazırlanan ilânın oldukça profesyonel bir biçimde hazırlandığı görülmektedir. Yine dikkat çeken diğer bir nokta da İtilaf Devletlerinin şehirdeki temsilcilerinin de ayine iştirak etmeleri, Ermenilerle savaşın hemen başından beri devam eden siyasi ve askerî alandaki dayanışma ve işbirliğinin de göstergesidir. Gelibolu Yarımadası'na deniz yolu ile oldukça yakın olan Dedeağaç'taki ayine İngiliz, Rus ve Fransız elçilerin katılmasının bir sebebi de, o sırada Çanakkale kara savaşlarının en şiddetli şekilde devam etmesi olabilir.

Nitekim 6–10 Ağustos 1915 tarihlerinde Çanakkale'deki Müttefik

.....
¹⁵ Rusya'nın Balkanlardaki Panslavizm faaliyetleri için, Rus arşiv belgeleri ve döneme ait Rus kaynaklarına dayalı orijinal bir çalışma için bkz. Hasan Demiroğlu, "Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği Ve Panislavizm (1856-1878)" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2009.

¹⁶ BOA. HR. SYS.Nr. 2880/9,Lef 1

¹⁷ BOA. HR. SYS.Nr. 2880/9,Lef 3

Kuvvetleri Gelibolu yarımadasını almak ve buradaki Türk kuvvetlerini etkisiz hale getirmek üzere büyük bir saldırı gerçekleştirmişlerdi. Bizzat Çanakkale'deki Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Ian Hamilton tarafından idare edilen savaşta Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal komutasındaki Türk ordusunun büyük çaba ve gayretleri neticesinde İngiliz-Fransız müttefik kuvveti ağır bir yenilgiye uğramıştır¹⁸.

Rusya'nın Osmanlılar aleyhine Doğu Anadolu'daki ilerleyişine rağmen İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Çanakkale'deki bu muvaffakiyetsizliği, özellikle İngilizleri bu olaya bir çözüm olarak Ermeni kartını oynamaya itmiş gibi görünmektedir. Temmuz 1915'ten itibaren İngiliz istihbaratından Yarbay Mark Sykes ve 1912'den bu yana Ermeni Milleti'nin temsilcisi olarak takdim edilen BogosNubar Paşa arasında Ermenilerin İngilizler yararına ne suretle kullanılabileceği tartışılmakta idi. Dolayısıyla 6-10 Ağustos 1915'teki I. Anafartalar ve 15 Ağustos 1915'teki II. Anafartalar muharebelerinin büyük bir yenilgi ile bitmesi sonucu hem İngiliz kamuoyunda hem de dünya kamuoyunda büyük bir şaşkınlık oluşmuştur. İngilizlerin Osmanlı Devleti karşısında yenilmesi, İngiltere'nin ne müttefiklerine ne de kamuoyuna izah edebileceği bir şey değildi. Sonuç olarak da İngilizler Ermeni Kartını kullanmak amacıyla olacak Ermeni Meselesi ile ilgili ilk propaganda kampanyalarına 17 Ağustos 1915 tarihinde Times gazetesinde yayınlanan "800.000 Ermeni Katledildi" manşeti ile başladılar¹⁹.

Bu açıdan 17 Ağustos 1915 tarihinde Bulgaristan'daki Ermenilerin De-deağaç Kilisesinde düzenledikleri ayine İtilaf Devletlerini oluşturan İngiliz, Fransız ve Rus konsolosların da katılması, aynı tarihte Osmanlı Devleti aleyhinde broşürler dağıtılması ve propagandaya başlanması bu işin İngiliz-Müttefik propaganda harekâtının bir parçası olduğu izlenimi vermektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti ve İttifak Devletleri ile yakınlaşmakta olan Bulgaristan'ı fikrinden caydırmak ve ayrıca eğer İttifak ile hareket ederse Ermenilerin Bulgaristan'ın da başına problem olabileceği endişeni yaymak içinde muhtemelen kullanılmış olmalıdır. Ancak şurası bir gerçektir ki, 15 Ağustos 1915'te İngilizlerin Çanakkale'deki başarısızlığı İngilizleri 17 Ağustos 1915'ten itibaren Ermeni Meselesi ile ilgili Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine kara propaganda yapmaya itmiştir.

Bütün bu faaliyetlerine rağmen Ermenilerin Bulgar basınında etkili ve uzun süreli bir yaygara koparamadıkları anlaşılmaktadır. Bulgar basını sadece yapılan bu eylemleri haber yapmakla yetinmişti. Bu durumun sebebi I. Dünya Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği o günlerde Bulgar kamuoyu-

.....
¹⁸ Halil Ersin Avcı, "Çanakkale Zaferi", *Yeni Türkiye* 44, *Türköloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*, C. II, Mart-Nisan 2002, s. 345-347.

¹⁹ Avcı, *a.g.t.*, s. 296-298, 314-318.

yunun daha çok Bulgaristan'ın geleceğinin ve kaderinin ne olacağı ile ilgilendiği²⁰.

II. Savaş Sırasında Bulgaristan'da Ermeni Komitelerinin Faaliyetleri

Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na ittifak devletleri yanında katılmasından yaklaşık bir yıl sonra savaşa dâhil olmuştur. Bu süreçte Bulgaristan'daki Ermeni komitelerinin çok yoğun bir faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Ermeni Gönüllülerinin Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere Bulgaristan limanlarından Rusya'ya gidişleri ve Osmanlı Devleti aleyhine yayın ve propaganda yapılması en önemli olaylardır. Bulgaristan'ın tarafsız olduğu dönemde bahsedilen Ermeni faaliyetlerine karşı ciddi bir müdahalesinin olmadığı görülmektedir. Ancak Ermeni gönüllülerinin Rusya'ya gidişleri ile ilgili Rusçukta bir defaya mahsus istisnai bir durumun olduğu anlaşılmaktadır.²¹

Bulgar hükümetinin Ermeni faaliyetlerine müdahalesi ile ilgili diğer bir olay da Bulgar başbakanının Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'e Rus tebaasından olup Bulgaristan'da ikamet eden ve vaziyeti şüpheli görülen Ermenilerin sınır dışı edildiğini söylemesidir²².

Osmanlı Devleti'nin uzun süre uğraşmak zorunda olduğu en önemli meselelerden biri de Bulgar basınında Osmanlı Devleti'nin aleyhinde Ermeniler lehine yapılan yayınlarıdır. Sevk ve İskân kanununun uygulanmaya başlanılmasından sonra İtilâf Devletleri tarafından Ajans Havas vasıtasıyla Osmanlı Devleti ve ileri gelen Devlet adamları hakkında Bulgar basınında bir takım suçlamalarda bulunulmuştu. Hariciye Nezareti bu ithamlara karşı bir tekzip metni hazırlamış ve bunun Sofya Büyükelçiliği tarafından Bulgar basınında yayınlanmasını istemişti. Bu amaçla Sofya Büyükelçiliği tarafından Bulgar Telgraf Ajansı'na bir tekzip yazısı verilmiş ve Ajansın 23 Mayıs/ 5 Haziran 1915 tarihli ihbarnamesinde yayınlanmıştı. Bu yolla tekzipin tüm Bulgar basınına tebliğ edilmesi sağlanmıştı. Bulgar basınının yarı resmî ve tarafsız olanlarının büyük bir bölümü Osmanlı Hükümeti'nin bu tekzipini aynen yayınlamışlardı²³.

Osmanlı Devleti'nin Fransızca olarak Bulgar Telgraf Ajansına yolladığı tekzip yazısında olaylar çok açık bir şekilde açıklanmaktadır. Tekzipin ilk bölümünde Havas Ajansının iddia ettiği konulara değinilmiş, sonrada

.....
²⁰ BOA. HR. SYS.Nr. 2880/9,Lef 1

²¹ Sofya Sefaret-i Seniyye'sinden Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'ya Sofya Sefiri Ali Fethi Bey imzası ile gönderilen 18 Aralık 1914 tarihli tahrirat; BOA. HR. SYS.Nr. 2871/1,Lef 30

²² Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in Hariciye Nezaretine gönderdiği 1 Mayıs 1915 tarihli Telgraf; BOA. HR. SYS.Nr. 2879/21,Lef 1

²³ Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya 29 Haziran 1915 tarih ve 3482/325 numaralı tahriratı; BOA. HR. SYS.Nr. 2879/33,Lef 1

bu iddialar tek tek çürütülmüştür. Ajans Havas'ın 12/24 Mayıs 1915 tarihli bildirisinde:

“Fransa, Büyük Britanya ve Rusya aşağıdaki açıklamayı yapmakta hem-fikirler” başlığı altında “Yaklaşık 1 aydan beri Ermenistan'ın Türk ve Kürt nüfusu Osmanlı otoritelerinin desteği ile Ermeni katliamında suç ortaklığı içindeler. Bahsedilen bu katliam Nisan ayının ortasına doğru Erzurum, Bitlis, Muş, Sason, ve Klıkya'nın tamamında gerçekleşti. Van çevresinde yüzlerce köyün sakinleri hepsi birden öldürüldü ve Ermeni yerleşkeleri Kürtler tarafından kuşatıldı. Aynı zamanda İstanbul'da Osmanlı Hükümeti zararsız Ermeni nüfusuna karşı çok sert davrandı. Türkiye'nin insanlığa ve medeniyete karşı olan bu suçlarının varlığında, Müttefik devletler de Osmanlı Hükümeti'nin bütün üyelerinin işlediği suçlardan Bab-ı âli'yi sorumlu tutarlar” şeklinde suçlama ve iddialarda bulunulmaktaydı²⁴.

Osmanlı Devleti ise tekzip metninde, İtilaf Devletlerinin gerçekte doğuda meydana gelen olaylardan haberdar olduklarını, özellikle Rusya ve İngiltere'nin ajanlarının her fırsattan yararlanarak Ermeni nüfusunu Osmanlı Hükümeti'ne karşı isyana teşvik ettiklerini olaylarının gerçek sebebinin bu olduğunu belirtmekteydi. Rusya hükümetinin genç Osmanlı Ermenileri'ni gerek kendi ordusunda askere almaktan ve gerekse de Osmanlı Devletindeki Ermeni yerleşim bölgelerine yollamaktan geri kalmadığı örneklerle açıklanmaktaydı. Ermenilere silah ve bomba sağlandığı, bildirilerle ve devrimci programlarla donatıldıkları vurgulanmaktaydı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında düşmanlığın başlamasını takiben eski Osmanlı milletvekili olan ArmenGarolakablıKarekinPastırmacıyan'ın Ermeni komitesi liderlerinin kurduğu çeteye katıldığını ve Rusya tarafından silahlandırılan Ermeni gönüllülerin başında Osmanlı sınırını geçerek Beyazıt'taki Rus işgali süresinde buradaki bütün Müslüman köylerin yıkıldığını ve yolları üzerinde karşılaştıkları tüm Müslüman köylülerin katledildiği açıklanmaktaydı. Pastırmacıyan'ın savaşa gitmeden önce Taşnak komite reisleriye birlikte dinî bir seronomide yer alan fotoğraflarının Taşnak komitesinin yayın organlarından Azbaref gazetesinde yer aldığı da belirtilmekteydi.

Bölücü bu faaliyetlerin amacına da ulaştığı trenlerin raydan çıktığı, Anglo-Fransız Deniz kuvvetlerinin de Adana Dörtüyl, Yumurtalık, İskenderun ve diğer kıyı bölgeleri Ermenileri ile bağlantı kurarak onları isyana kıskırttıkları, Zeytun bölgesinde İngiliz ve Fransız hükümetlerince yapılan propagandalar sonucu devrimci Ermeni organizasyonunun harekete geçtiği, Şubat ayından itibaren bu bölge Ermenilerinin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanarak, Hükümet binasını kuşattıkları hatırlatılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün

.....
²⁴ BOA. HR. SYS.Nr. 2879/33, Lef 2.

önlemlerin egemenlik hakkından doğan, devrimci ve bölücü hareketin bastırılmasına yönelik tedbirler olduğu vurgulanmaktaydı. Bu durumun hiç kimse tarafından yadsınamayacağı ve bu önlemlerin savaş koşullarında uygulanacak acil ve önemli özellikler içerdiği ifade edilmekteydi.

Nitekim dışarıdaki komitelerle ve üçlü anlaşma güçlerinin ajanlarıyla ilişki içinde olan devrimci Ermenileri tutuklamak zorunda olduklarını ve onların evlerinde yapılan araştırmalarda da binlerce bombanın varlığının ortaya çıktığı, Rus tüfekleri, devrimci bayraklar, isyanı teşvik eden dökümanlar ele geçirildiği açıklanmaktaydı. Ele geçirilen dökümanlar Ermeni hareketlerinin İngiliz, Rus ve Fransız hükümetleri tarafından desteklendiğini de kanıtliyordu. Kamuoyuna ayaklanma ile ilgili hareketten vazgeçildiği yönünde bilgi verilse de Köstence’de yapılan son Ermeni devrimci kongresinde İtilaf Devletlerine destek verilmesi yönünde karar verildiği bildirilmekteydi. Bab-ı Âli kamuoyunu aydınlatmak amacıyla detaylı dökümanları da yayınlamıştı.

Osmanlı Devleti kamu düzenini sağlamak için önemli tedbirler almıştı. İstanbul’yaşayan 77.835 Ermeni’den sadece 235²⁵’i bu devrimci harekete karışmaktan sanıktı, diğerleri sakin bir şekilde kendi işleriyle meşguldü ve güven içerisindeydiler. Eğer bazı Ermenilerin yeri değiştirilirse bunun sebebi, savaş bölgelerinde bulunmaları ve bu bölgelerdeki Ermeni varlığının Osmanlı Hükümeti’ne ulusal savunma konusunda tehdit yaratmaları idi. Bab-ı Âli kara ve deniz sınırlarının güvenliğini sağlamak için önlemler alma gerekliliği hissederse bu konuda hiçbir yabancı devlete hesap vermezdi. Ayrıca Çanakkale’deki Anglo-Fransız deniz kuvvetleri ambulanslara ve hastaneleri de hedef almaktaydı. Bunları unutup İngiliz, Rus ve Fransız Hükümetlerinin insanlığın duygularına seslenmeleri ne büyük bir çelişkiydi. Rus Hükümeti’de, kendi halinde sessiz sakin bir şekilde hayatlarını sürdüren Kars ve çevresindeki Müslümanları Ermenilere katlettirmiş, açlıktan ve susuzluktan ölmeye terk etmişti. Kafkasya, Fas, Mısır ve Hindistan gibi bölgelerde meydana gelen ayaklanma ve karışıklıklara en sert şekilde müdahale eden ve tamamen insanlık dışı yöntemlere başvuran İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri Ermenilerle ilgili alınan tedbirlerle ilgili Osmanlı Hükümetini suçlamaktaydılar. Oysa Osmanlı Devleti bu önlemleri ılımlı bir biçimde almış, egemenlik görevini en yalın bir biçimde yerine getirmekteydi. Son olarak tezkib metninde, Osmanlı Hükümeti üyeleri ve memurlarının bahsedilen önlemler nedeniyle sorumlu tutulacağı yönünde Ajans Havas’ta yer alan ifadelere değinilerek şikâyet edilen olayların gerçek

.....
²⁵ Ermenilerin sözde soykırım günü olarak ilan ettikleri 24 Nisan 1915’te gerçekte ne olduğu ve İstanbul’da kaç Ermeni’nin tutuklandığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Sarımay, “24 Nisan 1915 Genelgesi ve İstanbul’da Tutuklanan Ermeni Komiteçileri” *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Editörler Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), İstanbul 2007, s. 129-145.

sorumlularının ihtilalci hareketleri oluşturan ve yöneten üçlü anlaşma devletleri olduğu ifade edilmektedir²⁶.

Görüldüğü gibi Bulgar Telgraf Ajansına yollanan tekzip metninde yaşanan olaylar tüm açıklığıyla ayrıntılı olarak ele alınmakta Bulgar kamuoyunun anlayacağı şekilde Ermeni olayları ile ilgili İngiliz, Fransız ve Rus propagandasının gerçeği yansıtmadığı ortaya konurken bu ülkelerin işlediği savaş suçları da açıklanmaktaydı.

Bulgar basınında Ermeni meselesi ile ilgili, Osmanlı Devleti aleyhine yayınlar devam ettiğinden tekrar bir tekzip yapılması istenmiş ancak bu defa başarılı olunamamıştı. Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'e göre bu durumun geçmişten gelen önemli sebepleri vardı. Bu sebeplerden ilki Ermeniler ile Bulgar komitelerinin Türkiye ve Türkler aleyhine eskiden beri işbirliği yapmasıydı. İkinci sebep, bu zamana kadar Bulgar basınının sürekli Ermeniler lehine yayınlarda bulunması, üçüncüsü ise eskiden beri çeşitli Bulgar hükümetlerinin Ermeniler hakkında takip ettikleri siyaset idi. Bu sebeplerden dolayı Bulgar kamuoyunda Ermenilerin mazlumiyetine dair kuvvetli bir kanaat oluşmuştu. Ali Fethi Bey, Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerdeki Ermenilere karşı aldığı tedbirlerin meşruluğuna ve Ermenilerin eşkıyalık faaliyetlerine dair Bulgar telgraf ajansı vasıtasıyla bir tebligat yayınlanmasını sağlamış ancak bu bilgileri Bulgar gazetelerinden hiçbiri yayınlamamıştı. Sadece Rus yanlısı "Roma" isimli gazete tebligattaki Ermenilerin güvenlik amacıyla bazı bölgelerden sevk edilmelerine dair olan kısmı kullanarak, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere nasıl zulüm ettiğini, güya Osmanlı Devleti'nin resmi beyanlarıyla kanıtlamak gibi bir amaçla yayın yapmıştı. Ali Fethi Bey, Bulgar basınında Ermenilere dair hakikatlerin yayınlanmasının mümkün olamayacağı düşüncesindeydi. Böyle bir yayın yapılırsa bile bu durumun Osmanlı Devleti aleyhine Bulgar basınından daha şiddetli bir karşılık göreceğini, bu yüzden Bulgaristan'da Osmanlı Devleti'nin tekzip yayınlamamasının daha isabetli olacağını düşünmekte ve bu görüşünü de Hariciye Nezaretine tavsiye etmekteydi. Ali Fethi Bey, Ermenilerin faaliyetleri ve düşman basınının Osmanlı Devleti hakkındaki olumsuz yayınlarına karşı Osmanlı basınının dahi sessiz kaldığı bu zamanda, Bulgar basını gibi bir yabancı basında gerçeklerin teşhiri ve Osmanlı Devleti'nin haklarının bu yabancı basın yoluyla müdafaasının belirtilen şartlar dolayısıyla mümkün olamayacağı kanaatindeydi. Ali Fethi Bey'e göre Ermeni Meselesi ile ilgili gerçeklerin hiç olmazsa Osmanlı matbuatının Fransızca kısmında yayınlanması daha isabetli olabilirdi²⁷.

Sonuç

Osmanlı Devleti henüz I. Dünya Savaşı'na dâhil olmadan, yaklaşık üç

.....
²⁶ BOA. HR. SYS.Nr. 2879/33, Lef 2-3.

²⁷ Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya 20 Ağustos 1915 tarih ve 3894/395 numaralı tahrirati; BOA. HR. SYS. Nr. 2880/6, Lef 1.

ay önce Ermeni komiteleri İtilaf Devletleri ile işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlere başlamıştı. Bu arada Bulgaristan'ın hangi tarafta yer alacağı belli olmamış ve İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri Bulgaristan'ı kendi yanlarında savaşa sokmak için yoğun çaba harcamaya başlamışlardı. 1880'li yıllardan itibaren Bulgaristan'da güçlü bir teşkilat oluşturan Ermeni komiteleri Osmanlı Devleti aleyhine yoğun bir propaganda faaliyetlerine başlamışlardı. Bulgaristan, savaşa dâhil olduğu 1915 Eylül ayına kadar Ermeni komitelerinin faaliyetlerine pek müdahale etmemişti. Ermeniler burada yaptıkları propagandalarda daha önce Bulgar-Makedon komiteleri ile işbirliklerine, Osmanlı Devleti'ne karşı ortak mücadele verdiklerine, I. Balkan Savaşı'nda Bulgar Ordusu için kan döktüklerine özellikle vurgu yapıyorlardı. Bahsi geçen propagandalarda dikkati çeken hususlardan bir tanesi İngiliz propaganda birimiyle aynı argümanları kullanmalarıydı. Hatta Çanakkale'de İngilizlerin liderliğindeki İttifak kuvvetleri kara savaşlarında başarısızlığa uğramaya başlayınca Bulgaristan'daki Ermeni propagandasında ciddi bir artış ve faaliyet gözlemlenmişti. Bütün bu çabalara rağmen Bulgaristan eskiden beri talep ettiği Makedonya'nın İtilaf Devletleri üyesi Sırbistan'a ait olması sebebiyle kendi menfaatleri açısından İtilaf devletleri ile işbirliğine pek sıcak bakmıyordu. Buna karşılık İttifak Devletleri Bulgaristan'a Makedonya'yı teklif ediyordu. Çanakkale Savaşlarında İngilizlerin başarısızlığa uğraması da ibrenin İttifak Devletlerine yönelmesini sağlamıştı.

Ermeni komite faaliyetlerine ciddi bir tedbir almayan Bulgaristan Romanya'nın İtilaf Devletleri'ne katılması ve 1 Eylül 1916'da bu ülkeye Savaş ilan etmesi üzerine açılan Dobruca Cephesi sebebiyle tutumunu değiştirmiştir. Bu tarihten sonra Ermenileri kendi güvenliği için bir tehdit olarak görmeye başlayan Bulgaristan Varna'da ikâmet eden Ermenilerin önde gelenlerini iç bölgelere tehcir etmiştir²⁸.

.....

↗ Bu konuda ayrıntılı bilgi, için bkz. Bülent Yıldırım, *a.g.e.*, s. 177-182.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi^{29*}

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.)

İnceleme Eserler

Akçora, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul 2007.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. I, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı yay., Ankara 2005.

Avcı, Halil Ersin, “Çanakkale Zaferi”, *Yeni Türkiye* 44, *Türkoğlu ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*, C. II, Mart-Nisan 2002, s. 345-347.

Aydın, Mithat, *Balkanlarda İsyancı, Osmanlı İngiliz Rekabeti Bosna Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe yay., İstanbul 2005.

Aydın, Mithat, *Bulgarlar Ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

Bakar, Bülent, *Ermeni Tehciri*, ATAM yay., Ankara 2009.

Balkaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, TTK. yay., Ankara 2005.

Beyoğlu, Süleyman, “Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşında Arap Tehciri” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 11, İstanbul 2004, ss. 31-52.

Çiçek, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, TTK. Yay., Ankara 2005.

Demiroğlu, Hasan, “Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği Ve Panislawizm (1856-1878)” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2009.

Gül, Mustafa, “Van'da II. Ermeni İsyancı” *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu 2-5 Nisan 1990*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara 1990, s. 275-282.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, TTK. yay., Ankara 2001.

Kantarıcı, Şenol, Kasım, Kamer, Kaya, İbrahim, Laçiner, Sedat, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2002.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

McCarthy Justin, Arslan, Esat, Taşkıran, Cemalettin, Turan, Ömer, *The Armenian Rebellion at Van*, The University of Utah Press, Utah 2006.

McCarthy, Justin, “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, (Çev. Bülent Keneş), *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 469-481.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1995.

.....
²⁹ * Belge numaraları metin içerisinde dipnotlarda gösterilmiştir.

Özdemir, Hikmet, Çiçek, Kemal, Turan, Ömer, Çalık, Ramazan, Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, TTK. yay., Ankara 2004.

Sarıнай, Yusuf, “24 Nisan 1915 Genelgesi ve İstanbul’da Tutuklanan Ermeni Komitecileri” *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Editörler Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu), İstanbul 2007, s. 129-145.

Şimşir, Bilal, *Rumeli’den Türk Göçleri*, C. II, TTK yay., Ankara 1989.

Turan, Ömer, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-16 Eylül 1994, C. III, Ankara 1999, ss. 1097-1109.

Yıldırım, Bülent, *Bulgaristan’daki Ermeni Komiteleri’nin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK. yay., Ankara 2014.

Özet

28 Temmuz 1914’te Almanya’nın da onayı ile Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a savaş ilan etmesiyle I. Dünya savaşı resmen başlamıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti de savaş ilanını İtilaf Devletlerine karşı 11 Kasım 1914’te yaparak I. Dünya Savaşı’na resmen dâhil olmuştur. I. Dünya Savaşı’na Bulgaristan hemen katılmamış ve uzun süre hangi tarafta yer alacağı tartışma konusu olmuştur. Gerek ittifak devletleri gerekse İtilaf devletleri Bulgaristan’ın kendi saflarında savaşa katılması için yoğun çaba harcamışlardır. 1890’lı yıllardan itibaren Bulgar-Makedon komiteleri ile işbirliği halinde olan, Balkan Savaşlarında yaklaşık 300 kişilik gönüllü bir Ermeni bölüğü ile Bulgar Ordusu’na sembolik destek sağlayan Ermeni komiteleri daha savaşın başında işbirliği yaptıkları İtilaf Devletleri safında Bulgaristan’ın savaşa katılması için yoğun çaba harcamışlardır. Bildiri de döneme ait kaynaklar ve Başbakanlı Osmanlı Arşivi belgelerine dayanılarak konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Ermeni Komiteleri, İtilaf Devletleri, İttifak Devletleri

Osmanlı Ordusuna Sancak'tan Boşnak "Çurumliye" Gönüllü Katılımları (1916-1918)

Prof. Dr. Redžep ŠKRIJELJ (Recep ŞKRIYEL)*

Giriş: "Gönüllüler" kimdir?

Müslüman gönüllülerin Balkan Savaşları'nda katılımın başarısızlığı yanısıra, Birinci Dünya Savaşı'nda katılımları savaşan devletler için önemli derecede yararlıymış. Sancak'taki 'Gönüllüler' seferberlik görüngüsü dünya savaş sanayisinin bir deneyi olarak tarihe geçmiştir. Sancak Boşnakların kaderleri ile oynanan bu oyun, o zamana kadar görünmemiş ajitasyon ve propaganda ile kayıtlara geçecektir. Bu şekilde sürdürülen seferberlik büyük sayıda genç hayatın, yabancı orduların çıkarı için evlerinden binlerce kilometre uzaklıktaki Avrasya cephelerinde, yitirilmesine sebep olacaktır.¹

'Gönüllüler'

Uzakta kalan Galiçya (Ukraynaca; Галичина, Polonyaca; Galicja, Almanca; Galizien), Birinci Dünya Savaşı boyunca Güneydoğu Avrupa'nın birçok bölgesinden büyük sayıda gönüllü asker tarafından doldurulan, Merkez Avrupa'da yer alan tarihsel bir bölgedir. Yirminci yüzyıl boyunca büyük savaşların merkezine dönüşmüştür ki bu alanlar üzerinden Avusturya-Macaristan ve Almanya Rus İmparatorluğuna defalarca saldırmıştır.

* Prof. Dr., Novi Pazar Devlet Üniversitesi, rekasanca@gmail.com.

¹ Pero Blašković, Sa Bošnjacima u svjetskom ratu, Beograd, 1939, 53.

Galiçya cephesinin anılması bu dönemde Avrupa'nın en şiddetli savaşları sürdürülen bölgelere sadeliği, cesareti ve kararlılığı yüzünden gönderilen Sancak Boşnak gençlerini anımsatıyor. Bu şiddetle mücadele edilen diğer cephele ise Avusturya Macaristan, Soça nehri, Tirol ve Rusya cepheleleridir. Bu şekilde Boşnak gençleri, Avusturya-Macaristan ordusunun kayıplarını doldurmak için kurban edinmiştir.² Bu hakikatı kanıtlayacak Avusturya ve Osmanlı askeri arşivlerinde bulunan büyük sayıda eski belgelerdir. Boşnakların askeri hikayesi Batı medeniyetinin ruhsal çöküşünün maddeleştigi Birinci Dünya Savaşı girdabı esnasında gerçekleşmiştir. Sancak gençliği bütün savaş boyunca Galiçya cepheleleri üzerinde şiddetli mücadeleleler sürdürmüştür. Bu günlerde Sancak gönüllülerin bu olaylardaki rolü tarih bilim adamları tarafından büyük derecede küçümsemmiştir.³

Bayraktar Sait Ağa Hamzağaç (at sırtında) Tutin Ovası Gönüllülerine ödnerliktmiştir.

2 Kasım 1916 tarihinde Avusturya-Macaristan Askeri Büyükelçiliği Osmanlı Askeri Genelkurmayı'na 3.954 Müslüman gönüllünün insani kaynakları telafi etmek amacıyla Osmanlı ordusunun 15. Kolordusuna aktarılacağını bildirmiştir⁴ Aynı bildiride bütün Müslüman savaş esirlerinin aynı birliklere yollanacağı haber edilmiştir.⁵

.....
² Boşnak gönüllüleri hakkında daha fazla bilgi için: Hans Fritz, *Bosniak*, Weidhofena.d.Ybbs, 1931

³ Redžep Škrijelj, *Amanet sandžackih durumlja sa Galiçije* (O ratnoj tragici sandžackih veterana), alıntı: Almanah, sayı. 51-52, Podgorica 2011, 349-355.

⁴ H. SAYGILI, *Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, Bahar(18) 2013, 234.

⁵ *Ibidem*, 244

Türkiye müttefik Avusturya-Macaristan askeri birliklerinin insan gücü ile doldurulması amacıyla Müslüman nüfusu arasında bütün işlemler sinsi ve kamu ajitasyonu sürdürülmüştü. Osmanlı ordusunun Yeni Pazar Sancak topraklarını terk etmesiyle, Sırbistan Krallığı ve Karadağ Krallığı orduları Ekim 1912'de bu bölgeyi ele geçirmiştir. Yeni Pazar şehrinin Sırp ordusu tarafından ele geçirilmesiyle burada ve diğer şehirlerde yaşayan Müslüman aileleri geri çekilen Osmanlı ordusuyla birlikte Kosova üzerinden İmparatorluğun iç bölgelerine göç ederek kırsalda yaşayan Sırp nüfusuna Sancak'ın en cazip ve verimli topraklarına taşınmalarına fırsat vermiştir. 1912-1913 yıllarında sürdürülen Balkan Savaşı esnasında büyük sayıda muhacir evlerini terk etmiştir. 1913 ve 1923 yılları arasında yaşanan savaşlar, korku ve terror sonucu olarak büyük sayıda Müslüman nüfusu yaşam alanlarını terk edip Osmanlı İmparatorluğun iç bölgelerine, ya da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti topraklarına göç etmiştir.⁶

Slide 3. Duga Poljana 1916: gönüllülerin Gelibolu ve Galiçya cephelerine gönderildiği Avusturya-Macaristan ordusu askeri kışlası

I. Gönüllülerin Motifleri

Sırp-Karadağ tarihçiliği 'Osmanlı iktidarın irticası ve beşyüz yıllık karanlık' önyargısı ile kaplanmış ve geri kalan Müslüman nüfusunu "Türk suçu" ile yaftalamıştır. Müslüman komşularına karşı mücadele 'Din ve özgürlük haçı adına' ve benzer sloganlarla sürdürüldüğünde güvenliklerini tehdit edip, anavatanlarında kalmalarını zorlaştırmıştır.

.....
⁶ Bakınız: Safet Bandžović, *Iseļjavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo 2006, 293-305.

Osmanlı ordusunun geri dönmesini düşleyen yerel ağalar, beyler ve diğer nüfus yeni ortaya çıkan savaş içindeki nihai zafer dedikodularını ortaya çıkarmışlardı. Bunlardan bazıları çimlerde yatıp ‘uzaklardaki Osmanlı topçuların patlamalarını dinlemeye çalışmışlardı’.⁷Sonuçta umutlarını kaybedip Osmanlı iktidarını geriye çevirmek maskadıyla Avusturya-Macaristan tarafından yardım istemişlerdi. Sultan’ın 16 Şubat 1915 yılında yaptığı cihad çağrısında Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında kalanlar askeri taahhüte bağlanmamıştır. Buna rağmen, ısrar eden bireylere, özellikle yeni göç eden muhacirlere gönüllü olarak askere katılabilmek izni verilmiştir.⁸

Slide 4. „Đurumlje“ of Pešter gathered in the Duga Poljana waiting to be interned at the front

Ordunun Sancak’ı ele geçirmesiyle (Kasım 1915)⁹ bütün Boşnakların Türkiye’ye göç edebilme hakkına sahip olduğu dedikodusu ortaya çıkmıştır.¹⁰Bu propaganda nüfusun diğer bölümünün de Avusturya ordusuna katılmasını mümkün etmiştir, ki sadece Dejeva ilçesinde 2000 Müslüman genç seferber edilmiştir.¹¹Böyle gelişmelerin en önemli etkeni Osmanlı Türkiyesi’nin İttifak Güçleri tarafında savaşa girmiş olmasıdır.¹²

⁷ Omer Koničanin, *Sječanja*, (redaction M. Radović), Novi Pazar 1998, 102.

⁸ *Başbakanlık Osmanlı arşivi* (BOA) (Dizi: HR.SYS, 2319/4);

⁹ 21 Eylül 1915 tarihinde, küçük çatışmalardan sonra, Onuncu Avusturya Tuğayı ve Alp Kolordusu bölükleri Yeni Pazar’ı ele geçirmiştir. (Dragi Maliković, *Pokreti trupa i borbe u nekadašnjem Novopazarskom sandžaku 1914. i 1915.godine*, alıntı: „Seoski dani Sretena Vukosavljevića“ (Sreten Vukosavljević Köy Günleri Sempozyumu) XII, Prijepolje 1997, 178-179.)

¹⁰ *Новоарошки крај кроз историју – неолита до 1941.* (Grupa autora), Nova Varoš 1991, 218.

¹¹ Archive of Serbia, Belgrade: Collection of The General War Government, sh. 6 /XIX-37, liste numarası. 1-2 (1916); ve, aynı: Collection of The General War Government, t. XIX, no. 37/3 (1916).

¹² Osmanlı Türkiye’nin 1915 yılında İttifak Güçleri tarafında Birinci Dünya Savaşı’na katılması Yeni Pazar’ın bir kahvehanesinde trajik bir olayla karşılandı. Ev sahibi Milentiye Okoşanoviç Osmanlı sultanı hakkında söylediği kötü sözlerden ötürü öldürülmüştü. (Omer. Koničanin, *Sječanja*... 105)

Slide 5. Duga Polyana'da Avusturya askeriyle birlikleriyle beraber poz veren 'Gönüllüler'

Gönüllülerin toplanması Müslüman askeri tarihinde en mühim olaylardan biridir. Bu faaliyetler işgalci Avusturya-Macaristan ordusundan gerçekleştirilmiştir. Olabildiği kadar fazla gönüllü askerin toplanması yerel seçkinler, ağalar ve beyler tarafından desteklenmiştir. Katkıda en çok bulunan Yeni Pazar Belediye Başkanı Rizah Bey Muratbegoviç ve hemşehri Rizo Murtezoviç idiler. Yeni Pazar Askeri Komandosu tavsiyesiyle Belgrad'a gidip Durumlje (gönüllüler) için ajitasyon yapma iznini almıştır. Kendisini yerel nüfusa eski Türk subayı olarak tanıtmıştır. Yerel nüfus arasında seferberlik ve propaganda faaliyetlerini elinde Türk bayrağı, giydiği Türk askeri üniforması ve başına ay-yıldızlı fes takarak gerçekleştirmiştir. 'Türk olan herkes gönüllülere katılsın' sloganı ile şehir nüfusunun ilgisini çekmeyi başararak Yeni Pazar'dan 300 gönüllü toplamayı başarmıştır.

II. Sebep

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına İttifak Güçleri, Almanya İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan tarafında katıldığı bilinmektedir. Bulgaristan bu müttefikliğe daha sonra katılmıştı. Sırbistan ve Yunanistan ise İtilaf güçlerine katılmıştı. Tarafsızlığını ilan eden Romanya yine de İtilaf Güçlerine destek vermişti. 1916 yılında başlatılan Bulgar ve Avusturya-Macaristan saldırısı sonucu olarak Sırbistan ele geçirilip Romanya ile savaş başlatıldı. Aynı yıl

içinde Yunanistan'da İtilaf Güçlerine karşı cephe açılmıştı. Bu arada Galiçya'da Rusya İmparatorluğu'na karşı savaş faaliyetleri gerçekleştiriliyordu. 6. Kolordu Romanya'daki askeri faaliyetlere katılıp, 20. Kolordu ise Makedonya'da ve 15. Kolordu da Galiçya'da mücadele etmişti. İnsani kaynakları yetersizliğinden ötürü kolordular Müslüman gönüllüleriyle doldurulmuştu.¹³ Böylece yüksek tepkinin en önemli etkeni Türkiye'nin bu savaşta, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın müttefiği olup Rusya, İngiltere ve diğer güçlere karşı mücadele etmesiydi. Büyük sayıda Müslüman 'Türkiye'ye Ruslara karşı mücadelede yardım etmek için' seferber edilmişti.¹⁴ Yerli yetkililerin yardımı ile Avusturya-Macaristan askeri büyük sayıda Müslümanları Galiçya'dan Gelibolu'ya, Kafkas'tan Arap Yarımadasına kadar mücadele edilen cephelere yollamıştır. Rumeli Müslümanların Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye, Filistin, Irak ve Kafkas cephele- rindeki katılımı hakkında belge yetersizliğini vurgulamak lazım.¹⁵Bu cephelere katılan Đurumlje ("Gönüllü") sayısını hesaplamak için Avusturya, Alman, Macar, Türk, Ukraynalı ve diğer Ortadoğu askeri kaynaklarını danışmak gerekiyor. Toplam sayısı 25 bini aştığı kesindir.

Bu dönem görünmemiş yoksulluk, kıtlık, salgın ve fiziksel olarak hayatta kalma mücadelesi ile işaretlenmiştir. Nüfusun tamamı gündün güne acılara, mihnete ve ölümlere maruz kalmıştır. 1915 yılın Aralık ayında yabancı sağlık ekiplerin gelişi durumu daha da güçleştirmiştir. Bitlenme ve uyuz hızlıca yayılmıştır. Bulaşıcı hastalıklar, özellikle verem ve lekelihumma gündün güne can almıştır. Yoksulluk her eve ve her aileye ulaşmıştı. Hasta odaları hiç ısıtılmamıştı. Açlık nüfusun hastalıklara karşı bağışıklığını daha da azaltmıştı. İşgalci güçler yerel nüfusa salgına karşı mücadelesinde hiçbir zaman yardım etmemişti. Çiftlik hayvanların sıkça haczedilmesi durumu daha da zorlaştırmıştı. Aç ve yorgun nüfus, Avrupa'nın tamamını kapsamış olan İspanyol gri-bi salgınıyla karşılaşmıştı.¹⁶177. Karasal Gönüllü Birliği veya Osmanlı Rumeli Birliği Makedonya cephesindeki çatışmalara katılmıştı. Bir skeri komutanın 24 yıl sonra ilan ettiği yazılarına göre birliğin Köprülü'ye ulaştığında yerli nüfusun büyük bölümü askeri faaliyetlere katılmıştı.¹⁷Osmanlı ordusunun geri döndüğünü anlayınca şehrin etrafı ve diğer bölgelerde yaşayan halk komutan-

.....

¹³ H. SAYGILI, Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü... 234.

¹⁴ Omer. Koničanin, *Sječanja*... 105.

¹⁵ Hasip SAYGIL, *Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılmaları*... 234-234.

¹⁶ Milić F. Petrović, *Austrougarska okupatorska uprava u Pljevljima u toku I svjetskog rata 1915-1918*; u: Glasnik Zavičajnog. Muzeja, 8-9, Pljevlja 2013, 222-223.

¹⁷ Erem, M., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Rumeli Müfrezesi (Takviyeli 177'nci Piyade Alayı)*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara. 2006, 9.

ların gelişini kutlamak için 'gözlerinde gözyaşıyla uzun yolculuklara çıkmış' ve kurbanlar kesmişlerdi.¹⁸

Boşnak kelimesi 'Curumliye' Türk kelimesi 'gönüllü' içinde köken bulmaktadır.¹⁹ Yine de bu kelimenin farklı versiyonları da bulunmaktadır, ki bunların arasında culiyani, galiyan, zoromvoltsi (Türkçe: zor = ağır ve Boşnakça: vola = irade) vs. Avusturya-Macaristan ordusunu üniformasını giyip ve kafalarına ay-yıldızlı şapkalar taktıktan sonra yakınlardaki kışlalarda (Mitroviça, Üsküp, Niş, Belgrad) bir aylık hazırlıktan sonra Galiçya'dan Arabistana dayanan cephelere gönderilimişler.²⁰

III. Boşnak Halk Türkülerinde 'Gönüllüler'

Seferber edildikten sonra cephelere yollanan genç Müslüman erkekleri için yakınını kaybetmiş genç kadınlar tarafından halk türküleri yazılmıştır. *Allah Rıza Efendi'ye Cezasını Versin; Sevgili Bosna, Uzaklara Gittik, Sullar Kıtıdan Kıtıya Basıyor; 'Gönüllüler' Taşlıca'dan yürüyor* vs. Bu türküler hoşnutsuz Müslümanların Avusturya Macaristan ordusunun sürdürdüğü seferberlik eylemleri üzerinden acısını ve itirazını ifade etmiştir.

ALLAH RIZA EFENDİ'YE CEZASINI VERSİN

Allah Rıza Efendi'yi cezalandırsın

Genç 'Gönüllüleri' topladı

Nişanlı kızlar yalnız kaldı

*Yalnız ve kimsesiz.*²¹

*VATANIM BOSNAM*²²

Hey, vatanım Bosnam, uzaklara gittik!

Hey, anneler, bizim için dua etmeyin!

Hey, sevgili kız kardeşler, bize küfür etmeyin!

Hey, sevgili kadınlar, yeniden evlenin!

Hey, sultan bize yeni kadınlarla evlendirecek!

Hey, içki ve altın hüznün!

Hey, kara toprak ve yeşil otlar!

.....
¹⁸ *Ibidem*, 8-33.

¹⁹ Архив Србије, Фондархив Војногенералног гувермана, св. V, одс. XVIII, бр. 737 (1916). (Arhive of Serbia., Belgrade (1916) Archive Collection of General war guvernman, t. V, part XVIII, no. 737.

²⁰ Omer Koničanin, *Sjećanja...* 112.

²¹ *Ibidem*, 113.

²² Boşnakça orijinali: „Haj, rodna Bosno, daleko odosmo! / Haj, naše majke, ne nadajte nam se! / Haj, mile seje, ne kunte.

se s nama! / Haj, vjerner ljube, vi se preudajte! / Haj, nas će care tamo oženiti! / Haj, sa mazerom i zlatnim čemerom! / Haj, crnom.

zemljom i zelenom travom! (bakınız: Zaim Azemović, *Uriječimalijekaima*, Rožaje 1987, 10.

*“CURUMLIJE”²³
“Gönüllüler”, anam,
Taşlıca’dan kalkarlar!
“Gönüllüler”, hey hüznüm,
Taşlıca’dan kalkarlar!*

*Ya rabbi Allahum,
Yakışıklı delikanlılar!
Ya rabbi Allahum, hey hüznüm,
İyi çocuklar!*

*Hepsi de, anam,
Çiçeklerle süslenmiş!
Hepsi de, hey, hüznüm,
Çiçeklerle süslenmiş!*

*Benimki de, anam,
Nakışlı gömleklil!
Benimki de, anam
Nakışlı gömleklil!*

*Hadi, çocuklar, askerler²⁴
Hadi çocuklar, savaşçılar!
Hadi, Moskova’ya!
Moskova’ya koşunuz,
Canınızı veriniz*

*Mektup yazar Enver Bey
İstanbul’a gönderir.*

*Korkmayın, Sultanım
Edirne sizin ve bizimdir!*

.....
²³ Boşnakçası: “Đurumlje” jадna Majko, / Iz Pljevalja kreću! / “Đurumlje”, haj, žalosna, / Iz Pljevalja kreću! / Bože mili, jадna.

majko, / Dobrijuh momaka! / Bože mili, haj žalosna, / Dobrijuh momaka! / Svaka svoga, jадna majko, / Cvijećem zakitila! / Svaka.

svoga, haj, žalosna, / Cvijećem zakitila! / A ja moga, jадna majko, / Vezenom dolamom! / A ja moga, haj, žalosna, / Vezenom.

dolamom! (see: Avdića Avdić, Rukovet riječi iz govora Sandžačkih Bošnjaka (Otkidoh stručak od zemlje), Multicopi, Assen.,

januar 2000, 7.

²⁴ Boşnakçası: HAJTE DECO, ASKERI/ Hajte, deco askeri! / Na vas Moskov navali! / Na vas Moskov navali.

Za njim vranda udari. / Knjigu piše Enver- bej/ Pa je šalje u Stanbol. / Ne boj mi se, Sultane, / Jedren moja i tvoja! (See: Zaim. Azemović, U riječima... 8.)

Sonuç

Az sayıda gönüllü Ruslar veya İngilizler tarafından savaş esiri olarak alınmıştı, büyük bir bölümü ölüp, diğerlerin çoğu ise hayatlarını Türkiye’de devam ettirmiştir. Gönüllüler hakkında en önemli bilgilerden biri de Sancak toplumunun her sosyal katmanından katılımın yüksek olmasıydı. Akrabaları orduda mücadele eden aileler için Avusturya-Macaristan otoriteleri sıradışı ‘Gönüllü vergisini’ yüklemiştir.²⁵ Ulaşılabilir bilgilere göre gönüllüler Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Kosova, Sancak, Makedonya, Batı Trakya, Struma Vadisi ve diğer bölgelerden toplanmıştı. Bu gönüllüler Romanya, Galiçya, Irak, Filistin, Suriye ve Kafkas cephelerine gönderilmiştir.

Gönüllülerin seferber edilmesi 1917 yılı boyunca Yeni Pazar’daki Avusturya-Macaristan polisi tarafından, yerli otoriteler yardımıyla Dejeva, Ştaval ve Seniçe ilçelerinde sürdürülmüştür. Belediye tarafından savaşa katılacak olan kişilerin listesi yapıldığı için yerli nüfus tarafından bu acemilere ‘zoromvoljci’ (‘zorunlu gönüllüler’) adı verilmişti.²⁶ Yeni Pazar Medrese’si binası içinde yapılan bu seferberlik etkinlikleri 2 bin civarında Sancaklı Müslümanı evinden uzak bölgelerde savaşa mahkum etmişti. Bu kadar yüksek sayıda gencin Yeni Pazar’ı terk etmesi iktisadi durumun kötüleşmesine yol açmıştı. Seferberlik ve savaş acılarından ziyade 1917 yılı açlık ve salgın yılı olarak hatıralara geçmiştir. Gıda yetersizliği, kanlı savaş çatışmaları ve salgınlar işgal edilmiş Sancak bölgesinin nüfusunu yarıya düşürmüştür.²⁷

Müslüman işbirlikçiler Avusturya askeri otoritelerine seferberlikleri sürdürmelerinde yardımcıları olmuştu. Tutin şehrinin meşhur vatandaşlarından biri Ahmed Ağa Hamzagıç Tutin bölgesinde ‘Curumliye’ seferberliğini Sancak’ın diğer seferberlik merkezlerinde düzenlendiği gibi iki kez sürdürmüştür: birinci sefer 1916, ikinci kez ise 1917 yılında. Askerliğe alınmak bedelin ödenmesiyle önlenebilirdi.²⁸ Nüfus arasında savaşa katılmak için büyük motiflerden biri ‘din düşmanlarından savunmaydı’. Osmanlı Ordusu Genel Kurmay Karargahı’nın garantisine cevap olarak Avusturya-Macaristan Genel Karargahı iki ay sonra, 29 Nisan 1917 tarihinde ‘müttefiklerine yardım etmek için gereken her adımı atacaklarını’ bildirmiştir.²⁹ Bu koşullarda Osmanlı ordusunun Avusturya Macaristan ordusuna verdiği birliklerini güçlendirmek için Müslüman gönüllüleri seferber etme izni askeri yardım olarak tanımlanmıştır. Yine de Müslüman nüfusundan gönüllü askerlerin

.....
²⁵ Istorijski arhiv “Ras”-Novi Pazar, doc. no.. 7 (7. XII 1917)

²⁶ O. Koničanin, *Sječanja*... 112-113

²⁷ Daha fazla detay için, bakınız: Вулас Поповић, *Пеитерско-штавицки вихори* (хроника), Београд 2003, 88-94.

²⁸ Ејуп Мушовић, *Тутин и околина* (Ејуп Мушовић, *Tutin ve Kırsalı*) Београд 1985, 68.

²⁹ Hasip Saygılı, *Birinci Dünya Harbi’nde Rumeli’nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü...* 245.

toplanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya-Macaristan'a verdiği askeri yardım olarak tanımlanmıştır. Böyle bir durumda seferber edilenler hangi cepheye katılacaklarını seçememişlerdi. Vatandaşlık sorunu ise savaştan sonra çözülecekti³⁰. İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Askeri Ofisi Osmanlı ordusunu, işgal ettikleri topraklar üzerinde Müslüman gönüllü askerlerin seferber edilmesi hakkında bilgilendirmişti³¹. Ötekitarafıtaise 17 Mayıs 1917 tarihinde gönderdiği yazıyla Osmanlı ordusubukonu üzerinde tamamen katıldığı açıklamıştı. O zamanki koşullarla uygun şekilde yazılancevap, Savaş Bakanı EnverPaşa tarafından imzalanıp Dışişleri Bakanlığınayollanmıştır. Savaş Bakanı EnverPaşa'nın cevabından üç gün sonra, 20 Mayıs 1917 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin Belgrad'taki askeri elçisi Novi Pazar ve Pirepolarasındaki bölgelerde 800 civarında Müslüman erkeğin gönüllüce seferber edildiğini bildirmiştir.³² Ordu Ana Karargahına gönderdiği yazıda İsmet Bey 25 Mayıs 1917 tarihinden başlayarak 200'er kişilik dört grup 'Gönüllülerin' Belgrad ve Sofya üzerinden mücadelede yardım etmek için' seferber edilmişti. nakledileceğini bildirmiştir.³³ Belgrad'taki askeri yönetiminden aldığı bilgilere göre İsmet Bey, 19 Temmuz 1917 tarihinde nakliyatı ertelenen gerikalan 139 gönüllünün Mitroviça ve Niş üzerinden İstanbul'a gönderileceğini rapor etmiştir.³⁴

Sancak Bölgesi'nin 1915 ve 1918 yılları arasındaki işgali Rojaye bölgesinde ayrıcalıklı özelliklere sahipmiş. Bölgenin tarihinde en zor dönemlerden birine dönüşmüştür. Bu yıllarda bulaşıcı hastalıklar büyük sayıda kişinin ölümüne sebep olmuştur. 1916 ve 1917 yıllarında Rojaye bölgesinde seferber edilen yaklaşık olarak 500 kişi Karpat Dağlarına 'Gönüllü' olarak gönderilmiştir ki bunların küçük bir bölümü eve dönmeyi başarmıştır.³⁵

Kaynakça

АРХИВ СРБИЈЕ, Фонд архиве Војног генералног гувернмана (Sırbistan Arşivi, Belgrad (1916) – Genel Savaş Yönetimi Koleksiyonu, t. V, bölüm XVIII, sayı. 737; t.VI, bölüm XIX-37, sayı. 1-2 (1916); t. VI, bölüm XIX, sayı. 37/3 (1916);

AVDIĆ Avdija, *Rukovet riječi iz govora Sandžačkih Bošnjaka* (Sancak Boşnakların Konuşmaları Antolojisi), Multicopi, Assen, Ocak 2000;

АЗЕМОВИЋ Заим (AZEMOVIĆ Zaim), *Рожaje и околина - Кратак историјски преглед* (*Rojaye ve kırsalı – Kısa tarihsel inceleme*); alıntı: Рожажски зборник (*Rojaye Antolojisi*), sayı. 1, Рожaje (Rožaje) 1982

.....
³⁰ *İbidem*, 245.

³¹ *İdem*

³² (BOA, HR. SYS, 2435/ 33.)

³³ H. SAYGILI, Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü... 245

³⁴ *İbidem*

³⁵ Заим Аземовић, *Рожaje и околина (Кратак историјски преглед)*; у: Рожажски зборник, бр.1, Рожaje 1982, 14.

- AZEMOVIĆ Zaim, *Urječima lijeka ima (Sözler İlaç Olabilir)*, Rožaje 1987;
- BANDŽOVIĆ Safet, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku (Boşnakların Türkiye'ye Göçü)*, Sarajevo 2006;
- BLAŠKOVIĆ Pero, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu (Boşnaklar'la Beraber Büyük Savaş'ta)*, Beograd, 1939;
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI – BOA (GOVERNMENTAL OTTOMAN ARCHIVES), (Series: HR.SYS, 2319/4)
- EREMM., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Rumeli Müfrezesi - Takviye-li 177'nci Piyade Alayı (Ottoman Rumeli Platoon in World War I – The 177th Supporting Infantry Regiment)*, Genelkurmay Başkanlığı (General Staff Of The Armed Forces), Ankara 2006.
- FRITZ Hans, *Bosniak*, Weidhofen a.d. Ybbs, 1931;
- ISTORIJSKI ARHIV „RAS“ – Novi Pazar („RAS“ TARİH ARŞİVİ – Novi Pazar), belge. sayı. 7 (7. XII 1917);
- KONIČANIN Omer, *Sjećanja (Hatıralar)*, (düzenleme: M. Radović), Novi Pazar 1998;
- MALIKOVIĆ Dragi, *Pokreti trupa i borbe u nekadašnjem Novopazarskom sandžaku 1914. i 1915. godine (Yeni Pazar Sancak'ında 1914 ve 1915 yıllarında askeri hareketlar ve çatışmalar)*, alıntı: Simpozijum „Seoski dani Sretena Vukosavljevića“ („Sreten Vukosavljević Köy Günleri“ Sempozyumu), XII, Prijepolje 1997;
- МУШОВИЋ Ејуп (MUŠOVIĆ Ejup), *Тутин и околина (Tutin ve kırsalı)*, Енографски институт САНУ (Sırp Sanat ve Bilim Akademisi Etnografi Enstitüsü), Београд (Belgrad) 1985;
- НОВОВАРОШКИ КРАЈ КРОЗ ИСТОРИЈУ – НЕОЛИТА ДО 1941. (NEOLİTİK ÇAĞINDAN BU 1941. YILINA KADAR NOVA VAROŞ BÖLGESİ TARİHİ), Nova Varoš 1991;
- ПОПОВИЋ Вуле (POPOVIĆ Vule), *Пеитерско-штавички вихори – хроника (Pešter-Štavik Kasırgaları - Kronoloji)*, Београд (Belgrad) 2003;
- PETROVIĆ Milić F., *Austrougarska okupatorska uprava u Pljevljima u toku I svjetskog rata 1915-1918 (Birinci Dünya Savaşı (1915-1918) esnasında Taşlıca'daki Avusturya-Macaristan İşgalcı Yönetimi)*; alıntı: Glasnik Zavičajnog Muzeja (Vatan Müzesi Habercisi), 8-9, Pljevlja 2013;
- ROSIVAL Frank, *Uspomene na okupaciju Sandžaka za vrijeme svjetskog rata - Pljevlja pod okupacijom (Büyük Savaş esnasında Sancak bölgesi işgalinden hatıralar – işgal altında Taşlıca şehri)* sadeleştirilmiş çeviri: Vasilije Vraneš, in: Mostovi (Bridges), no. 113-122, Pljevlja 1974;
- SAYGILI Hasip, *Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusu-na Müslüman Gönüllü Katılımları (Rumeli Muslim Volunteer Participation in the Ottoman Army during World War I)*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Hacettepe University Turkology Research Journal), 2013 Bahar (Spring 2013) (18);

ŠKRIJELJ Redžep, *Amanet sandžačkih đurumljia sa Galicije* - O ratnoj tragici sandžačkih veterana (Sancak ‘Gönüllülerin’ emaneti – Sancak gazilerinin askeri trajedisi): Almanah, sayı. 51-52, Podgorica 2011.

Özet

Birinci Dünya Savaşın’da Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya–Macaristan ile beraber Üçlü İttifakı teşkil etmekteydi. Daha sonra, Bulgaristan Krallığı da bu ittifaka katılacaktır. Birinci Dünya Savaşı’nın (1914) ortaya çıkması Yeni Pazar’ın Avusturya-Macaristan tarafından işgaline (19 Kasım 1915) sebep olmuştur ki bu olaylar nüfus arasında salgın hastalıklara, kıtlığa ve mahrumiyete sebep olmuştur. Nüfus yapısı azalmasının yanısıra Avusturya-Macaristan, Sancak’ın Müslüman nüfusu üzerine büyük baskı kurmakla birlikte Birinci Dünya Savaşı’nı Osmanlı İmaratorluğu ve İslamiyet’in yok edilmesi için sürdürülen bir mücadele olarak temsil etmeye çalışmıştır.

Yeni Pazar ve Sancak’ın diğer şehirlerinde Osmanlı Ahzı Asker Şubesi’nin gizli yardımcıları ve Avusturya-Macaristan askeri karargahının anlaşması sonucu olarak gönüllüler askere alınmıştır ve bu konudan, Galiçya ve Azerbaycan harekâtlarına katılınca iki erin terhis belgelerini görene kadar haberdar değildi.

Erişilebilen arşiv belgelerine dayalı olarak Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Kosova, Sancak, Makedonya ile Batı Trakya’dan Struma Nehri’ne kadar bir bölgede Osmanlı ordusuna gönüllüler toplanması görülmüştür. Toplanan gönüllüler İtalya, Avusturya –Macaristan Galiçya, Romanya, Makedonya, Irak, Filistin, Suriye ve Kafkas cephelerinde istihdam edildikleri anlaşılmaktadır.

Ayrıca Galiçya’da, Rusya’ya karşı harekât icra edilmiştir. Sırasıyla Romanya harekâtına 6’ncı Kolordu, Makedonya harekâtına 20’nci Kolordu ve Galiçya harekâtına 15’inci Kolordu katılmıştır. Bu kolorduların eleman ikmali ağırlıklı olarak Balkan Müslüman gönüllülerinden faydalanılmıştır.

1916 yılı süresince yerel ağalar ve beyler yardımıyla ‘Din ve iman adına’ ve ‘Türk olan herkes hemen Gürümlülere katılsın’ sloganları kullanılarak, 18 ila 50 yaş arasında birkaç bin erkek toplanıp cephelere göndermiştir.

Bu şekilde büyük sayıda Müslüman Gürümlü Osmanlı İmparatorluğun müttefiği olan, İttifak devletleri Alman ve Avusturya-Macaristan askeri birlikleri arasında yer almıştır, Rusya ve diğer İtilaf devletleri askerlerine karşı mücadele etmiştir. Gürümlüler, Avusturya-Macaristan askeri kıyafeti yanısıra başlarına ay ve yıldızlı fesler de takıyorlarmış. Galiçya cephesine süresi bir ayı aşmayan askeri talimatlardan sonra gönderiliyorlarmış. Küçük bir sayısı Arabistan’a doğru uzanan cephelere gönderilip önemli sayıda Gürümlü hayatını yitirmiştir. Bazıları esirlik altına düşüp savaştan sonra hayatlarına

Türkiye'de devam etmişlerdir. Son olarak, küçük sayıda Gürümlü Sancak'a dönmeye başarmıştır.

Geriye dönenlerin kaderleri güvensizmiş. Birinci Dünya Savaşın'dan (1918) sonra kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (1918) içinde, önceki savaştaki faaliyetlerinden ötürü baskın ve zulüme maruz kalmışlardır. Yoksulluk ve intikam korkusu içine kapılıp Gürümlülerin büyük sayısı Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.

Anahtar kelimeler: Curumliye“ (Gönüllüler), Boşnaklar, Osmanlı ordusu, Avusturya-Macaristan, Galiçya, Gelibolu, Arabistan, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı

ÇANAKKALE CEPHESİ

I.Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri

Abdullah Taha İMAMOĞLU*

Giriş

Arapça'da “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” anlamındaki c-h-dkökünden türeyen cihad kavramı fıkıh ilminde bir terim olarak Müslüman olmayanlarla savaş anlamına gelmektedir. İslam hukuçuları cihadı genel olarak “gayri müslimlerle savaş” şeklindeki özel anlamını da ön plana çıkararak “Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla savaşta elden gelen güç ve gayreti sarfetmek” şeklinde tarif etmişlerdir.

Cihad, hayatın en temel amacı olarak Allah'a kulluk etmek, Allah ve Resulü'nün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmak, İslam'ı diğer insanlara tebliğ etmek, İslam ülkesini ve müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunmak ve bu konuda gerektiğinde savaşmaktır. Cihad insani bir tavır olarak kalp, dil ve el gibi organlarla yapılmakla beraber silahlı mücadeleyle de yapılabilmektedir.¹

Cihad mefhumu İslami ilimler geleneğinde geniş bir literatürün oluşumuna sebebiyet vermiştir. Zira dininiki asıl kaynağı Kur'an ve sünnette cihadın önemine değinen birçok ayet ve hadis zikredilmekte, Rasûlullah'ın sîretinde de cihadın uygulama ve teferruatıyla ilgili sayısız örnek bulunmaktadır. Yazıda öncelikle cihad literatürünün oluşum sürecine Kur'an ve hadisler zaviyesinden temas edilecek ardından hicri II. asırdan itibaren hicri VII. asra kadar devam eden süreçte bazı örnekler üzerinden Osmanlılar'a kadar yazılmış olan cihad risalelerinin künyeleri kısaca zikredilecektir. Böylece bu ilmi geleneğin Osmanlı âlim ve edipleri tarafından da devam ettirildiği Osmanlı'da cihad risalelerini ilk kez toplu bir şekilde zikreden Bursalı Mehmed Tahir'in “Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye” adlı makalesine temas edilerek ortaya konulacaktır.

Bursalı Mehmed Tahir'in hem Balkan Harbi hem de I. Dünya Savaşı münasebetiyle yazmış olduğu yazılar *Menakıb-ı Harb* adıyla kitaplaştırılmış ve bu risaleninkahramanlık hikayelerianlatılmak suretiyle Osmanlı ordusundaki askerlere manevi kuvvet vermek amacıyla telif edildiği ifade edilmiştir.² Yazıda ayrıca Bursalı Mehmed Tahir'in askerîbiyografisine de değinilecek ve müellifin ismini zikretmediği ve yayım tarihi tespit edilemeyen risaleler başta olmak üzere risalede zikredilen (38) otuz sekiz eserin Türkiye yazma kütüphanelerindeki

*Yrd.Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, atimamoglu@gmail.com.

¹ Ahmet Özel, “Cihâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 527.

² Bursalı Mehmed Tahir, *Menakıb-ı Harb*, Dersaadet: Ahmed İhsan ve Şürekâsi, 1333/1917, s. 6.

yerleri tespit edilerek bu risalelere dair bazı ilave bilgilerde kaydedilecektir. Öte yandan Osmanlı matbuatında öne çıkan bazı dergilerdeki cihad makaleleri de tarihi akışa uygun olarak zikredilecek ve son olarak da Bursalı Mehmed Tahir tarafından kaleme alınan “Fezâil-i Cihad Hakkında Müellefât-ı Osmaniye” adlı makaleninçevrimyazısı yapılarak yazı nihayete erdirilecektir.

I. Cihad Literatürünün Oluşumu

A. *Kur’an ve Hadislerde Cihad Kavramı*

Cihad, Kur’ân-ı Kerîm’de isim olarak (4) dört, bundan türeyen fiil şeklinde (24) yirmi dört yerde geçmektedir. “Cihad eden” anlamındaki mücahid ise (2) iki ayette zikredilmiştir.³ Bu ayetlerin bir kısmında cihad kelimesinden doğrudan savaşın kastedildiği anlaşılmaktadır.⁴ Bir kısmında ise cihad “Allah’ın rızâsına uygun bir şekilde yaşama çabası” şeklinde genel anlamıyla kullanılmaktadır.⁵

Cihad literatürünün oluşumuna etki ettiğini düşündüğümüz ayet ise (Bununla beraber) müminlerin hepsinin (topyekûn) savaşa çıkmaları layık değildir. O hâlde (onların her sınıfından yalnız birer zümre savaşa gitmeli), kimi de -din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavmleri (savaştan) dönüp kendilerine geldikleri zaman onları Allah’ın azabıyla korkutmaları için (gitmeyip kalmalıdır). Olur ki (bu suretle müminler aykırı hareketlerden) kaçınırlar.⁶ Cihadla ilgili bu ayetin tefsirinde iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi cihad, diğeri ise ilim tahsilidir.⁷ Osmanlı âlimlerinden Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) bu ayeti cihad işi ibadetlerin en mühimi olmasına rağmen yine de müminlerin hepsini cihada sevk etmek doğru olmaz; bir kısmının dini ilimleri öğrenmek için gazadan geri kalmaları gerektir ki, ilim ve fıkıh tahsil edip, gazadan dönenleri irşad eylesinler; ta ki tefakkuh cihad-ı ekberdir, munkatı olmaya şeklinde tefsir etmiştir.⁸

Genel anlamda cihaddan ve faziletinden bahseden hadislere ilaveten kime karşı ve nasıl cihad yapılacağına dair çeşitli hadisler de mevcuttur. Hadis kaynaklarının çoğunda mevcut olan ve “Kitabu’l-cihâd” veya “Fezâilu’l-cihâd” başlıkları altında ele alınan bu bölümlerde genel anlamda cihaddan ve faziletinden bahseden hadisler zikredilmiştir. Fıkıh kaynaklarında ise

³ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Kahire: Darü’l-Hadis, 1988, s. 183.

⁴ Bkz. et-Tevbe 9/41, 44, 81, 86.

⁵ Bkz. Muhammed, 47/31.

⁶ Tevbe, 9/122.

⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964, III/1349.

⁸ M. Tayyib Gökbilgin, Taşköprüzâde ve İlmî Görüşleri (I), *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1975, c. VI, sy. 1-2, s. 137.

başta savaş ve barış münasebetleri olmak üzere devletler hukukuyla ilgili konuların ele alındığı bölümler “Kitâbu’l-cihad” veya “Kitâbu’s-siyer” şeklinde adlandırılmışlardır.⁹Ebû Hanife’nin muasırı olan Malik b. Enes’in (ö. 179/795) *Muvatta* adlı eserinde uluslararası hukuk konularını ihtiva eden siyer bahisleri “Kitabu’l-cihâd” adı altında kaydedilmiştir.¹⁰ Buna ek olarak gerek Buhârî gerekse Müslim eserlerinde “Kitâbu’l-cihâd ve’s-siyer” bölümü oluşturmuşlar ve hem cihad hem de siyer bahislerini müştereken aynı başlık altında ele alarak bu mevzu ile ilgili rivayetleri birlikte zikretmişlerdir. Bu durum bize cihad/savaş ve siyer/uluslararası hukuk bahislerinin birbiriyle içe içe geçen ve konu bütünlüğü arzeden bir yapıda olduğunu göstermektedir. Ayrıca Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahih*’indeki “Kitâbu’l-îmâre” bölümündeki rivayetlerin de yaklaşık yarısı(85) seksen beşi cihâd bahsi ile alakalıdır.

Hadis kaynaklarında cihad bölümü altında ele alınan birçok bâb başlığı bulunmaktadır. Bu bâb başlıkları hadis mecmualarındaki cihad bölümlerinde alt başlık olarak herhangi bir tertip gözetilmeden dağınık bir şekilde serdedilmiştir. Aşağıdaki tabloyla uyum arzedecek şekilde ele alındığında cihad bölümlerinin içerdiği bahislerde savaş ve savaş hukukuna dair birçok bâb başlığının bulunduğu görülmektedir.Daha önce de zikredildiği gibi Buhârî “el-Cihâd ve’s-siyer” bölümü altında savaşı ilgilendiren birçok bâb başlığı oluşturmuştur.¹¹Bunlardan bazıları şu şekildedir: “Devlet başkanını ve onun görevlendirdiği kişiyi savaş sırasında ve diğer hâllerde korumak”, “Savaşta düşmandan kaçmayacağına dair ölümüne biat etmek”, “Savaşa katılmamak konusunda komutandan/devlet başkanından izin istemek”,¹² “Devlet başkanının (imam) korkuya sebep olan olayı araştırmak üzere herkesten önce harekete geçmesi”,¹³ “Savaş sırasında görüş ayrılığına düşmek ve tartışmak iyi değildir, komutana karşı çıkan/isyan edenler bunun cezasını çekerler”,¹⁴ “Savaş sırasında düşmanın İslam ordusunu dağıtacağı korkusunu taşıyan bir kimsenin devlet başkanının herhangi bir talimatı olmadan ordunun başına geçmesi.”¹⁵

Buhârî gibi Müslim de eserinde “el-Cihâd ve’s-siyer” bölümü oluşturmuştur.¹⁶ Müslim’deki cihadla ilgili bazı bâb başlıkları şu şekildedir:“Devlet başkanının ordu birlikleri üzerine kumandanlar tayin etmesi ve onlara gaz-

⁹ Ahmet Özel, “Cihâd”, *DİA*, c. VII/527-528.

¹⁰ Halim Sabit Şibay, “Cihâd”, *İA*, III/171.

¹¹ Buhârî’nin eserinde Cihâd ve Siyer bölümü 56. sırada yer almaktadır.

¹² Buhârî, *el-Cihâd ve’s-Siyer*, 108-112.

¹³ Buhârî, *el-Cihâd ve’s-Siyer*, 116.

¹⁴ Buhârî, *el-Cihâd ve’s-Siyer*, 164.

¹⁵ Buhârî, *el-Cihâd ve’s-Siyer*, 181-183.

¹⁶ Müslim’in eserinde Cihâd ve Siyer bölümü 32.sırada yer almaktadır.

ve adabı ve diğer hususlara dair tavsiyelerde bulunması”,¹⁷ Tirmizî'nines-*Sünen* adlı eserinde cihad bölümünü içeren iki bölüm başlığı oluşturulmuştur. Birincisi cihadın Allah katındaki değerine dair hadislerin kaydedildiği “Fezailü'l-Cihâd”¹⁸ ikincisi ise cihadın mahiyetine yönelik rivayetlerin zikredildiği “Kitâbu'l-Cihâd” bölümleridir.

Bir diğer *es-Sünen* müellifi olan Ebû Dâvûd da kitabında “Cihad” bölümüne yer vermiştir.¹⁹ Ebû Dâvûd'un cihad bölümünde ele aldığı bazı bâb başlıkları şu şekildedir: “Zalim hükümdarlarla/eimmetü'l-cevr savaşıma”,²⁰ “Komutanın/imam dilediği takdirde ölünün atının ve silahının alınmasından menetmesi”,²¹ “Devlet başkanının/imam ganimetin beşte birinden fazla bir miktarı kendine ayırması”,²² “Devlet başkanının her zaman kendisine sığınılan bir kalkan olması.”²³ *es-Sünen* müellifleri Nesâî ve İbn Mace de “Cihâd” bölümüne eserlerinde yer vermişlerdir.²⁴ *es-Sünen* müelliflerinden Dârimî de “cihâd” bölümünde²⁵ “Bu ümmetten bir topluluk hak uğrunda savaşmaya devam edecektir” hadisini kaydetmiştir.²⁶ Neticede hadis musanniflerinin ekserisinin eserlerinde cihad bölümüne yer verdikleri görülmektedir.

Tablo-1: Hadis Kaynaklarında Cihâd Bölümlerinin Tezahürü

KAYNAK	KİTAB ADI VE NUMARASI	HADİS SAYISI	BÂB/ALT BAŞLIK SAYISI
MUVATTA (ö. 179/795)	Kitabü'l-Cihâd	50	21
ABDURREZZAK (ö. 211/826-27)	Kitabü'l-Cihâd	446	57
İBN EBİ ŞEYBE (ö. 235/849)	Kitabü Fazlî'l-Cihad	266	2
BUHARİ (ö. 256/870)	Kitabü'l-Cihâd ve's-Siyer	218	199
MÜSLİM (ö. 261/875)	Kitabü'l-Cihâd ve's-Siyer	150	51
EBÜ DÂVÛD (ö. 275/889)	Kitabü'l-Cihad	400	182
TİRMİZİ (ö. 279/892)	Kitabu Fezailü'l-Cihâd an Rasulillah Kitabü'l-Cihad	50 49	26 39
İBN MÂCE (ö. 273/887)	Kitabü'l-Cihad	128	46
NESÂİ (ö. 303/915)	Kitabü'l-Cihad	119	48
DÂRİMİ (ö. 255/869)	Kitabü'l-Cihad	43	40
GENEL TOPLAM		1919	711

¹⁷ Müslim, el-Cihâd ve's-Siyer, 2-5.

¹⁸ Tirmizî'nin eserinde Fezâilü'l-Cihâd bölümü 20.sırada yer almaktadır.

¹⁹ Ebû Dâvûd'un eserinde Cihâd bölümü 9.sırada yer almaktadır.

²⁰ Ebû Dâvûd, Cihâd, 35.

²¹ Ebû Dâvûd, Cihâd 148.

²² Ebû Dâvûd, Cihâd 161.

²³ Ebû Dâvûd, Cihâd 163.

²⁴ Nesâî'nin eserinde Cihâd bölümü 25. sırada yer almaktadır. İbn Mâce'nin eserinde Cihâd bölümü 24. sırada yer almaktadır.

²⁵ Dârimî'nin eserinde Cihâd bölümü 16. sırada yer almaktadır.

²⁶ Dârimî, Cihâd 39.

B. *Cihad Literatürünün Oluşumu*

İslami ilimler geleneğinde cihadla ilgili müstakil olarak ilk eser kaleme alan müellif Türk asıllı Abdullah b. Mübarek'tir. Abdullah b. Mübarek (ö. 182/797) hicri II. asırda *Kitâbu'l-cihad* adıyla yazdığı bu eserde cihadın fazileti, sevabı ve İslâm'daki önemine dair hadisleri derlemiştir.²⁷ Ardından hicri III. asırda İbnEbî'd-Dünya (ö. 281/894) *Kitâbu'l-cihad* ve Ebû Bekir b. Ebî Âsım (ö. 287/900) da *Kitâbu'l-cihad* adıyla eser yazmışlardır. Hicri V. Asırda Ebu Ya'kub İshak b. Ebu İshak el-Kurab (ö. 429/1038) *Fedailü'r-Remyi fî Sebili'llah*, hicri VI. asırda da Ebu'l-Hasan Ai b. Tâhir b. Cafer en-Nahvî ed-Dimaşkı es-Sülemî (ö. 500/1106) *Kitâbu'l-cihad* adlı eserini yazmıştır.

Kettanî'ye göre hicri VII. asırda yazılan cihad risalelerinde sayıca artış gözlemlenmektedir. VII. asır müelliflerinden Kasım b. Asâkir (ö. 600/1203) *Kitâbu'l-cihad*, Takiyyüddin Ebû Muhammed Abdülğani b. Abdilvâhid el-Makdisî (ö. 600/1203) *Fadlu'l-cihâd*, Ahmed b. Abdilvâhid el-Makdisî el-Buhârî (ö. 632/1234) *Fedâilu'l-cihâd ve'l-mücâhidîn*, Behâuddîn Ebû'l-İzz ve Ebû'l-Mehâsin Yusuf b. Râfi' b. Temîm el-Esedî el-Halebî İbn Şeddâd (ö. 632/1234) *Fedâilu'l-cihâd*, Diyâüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî (ö. 640/1242) *Fedâilu'l-cihâd*, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Abdurrahman b. ebi'l-İzz el-Vâsıtî el-Mukrî *Erbaûn hadis en fî fadli'l-cihad ve'l-mücâhidîn* adlı eserlerini kaleme almışlardır.²⁸

II. Osmanlı'da Cihad Risaleleri'nin Bibliyografik Kaynağı

Bursalı Mehmed Tahir, askerî okullarda verdiği tarih dersleri için hazırladığı notlarını Balkan Savaşı (8 Ekim 1912 - 29 Eylül 1913) esnasında Sebîlü'r-Reşâd dergisinde yayınlanmıştır. Bu yazıların Sebîlü'r-Reşâd dergisindeki künyeleri şöyledir: 1. Menakıb-ı Harbiye-i Osmaniyeden Bir Nebze, 18 Teşrinievvel 1328/31 Ekim 1912, c. II-IX, sy. 35-217, s. 165-166. 2. Osmanlı Menakıb-ı Harbiyesinden Bir Nebze: Padişah ve Serdarlarımız Askere Nasıl Kuvve-i Maneviyye Veriyorlardı?, 25 Teşrinievvel 1328/7 Kasım 1912, c. II-IX, sy. 36-218, s. 186-187. 3. Osmanlı Menakıb-ı Harbiyesinden Bir Nebze, 1 Teşrinisani 1328/14 Kasım 1912, c. II-IX, sy. 37-219, s. 202. 4. Osmanlı Menakıb-ı Harbiyesinden Bir Nebze, 6 Kanunievvel 1328/19 Aralık 1912, c. II-IX, sy. 41-223, s. 267-269. 5. Fezail-i Cihad Hakkında Müellefat-ı Osmaniyeye, 10 Kanunisanı 1328/23 Ocak 1913, c. II-IX, sy. 46-228, s. 347-348.

Bu yazılar daha sonra I. Dünya Savaşı münasebetiyle aynı iç başlıklar altında kitap şeklinde toplanmış ve esere Menakıb-ı Harb adı verilmiştir.

²⁷ Müellifin hayatı için bkz. Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübarek", *DİA*, I/122-124.

²⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Cafer b. İdris Kettani, 1345/1927; trc. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 211.

Mehmed Tahir, bu risalede kahramanlık tarihimiz üzerinde ileride meydana getirilmesini dilediği eserlere öncü olması düşüncesiyle Osmanlı tarihinden bazı kahramanlık menkıbelerini aktarmıştır.²⁹

Balkan Harbi'nden önce "Sebilürreşad" dergisinde yazılmış olan "Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye"³⁰ adlı bu kısa makalede Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı ordusundaki askerlere manevi kuvvet vermek ve onları ruhen diri tutmak için Osmanlı âlim ve ediplerinin yazdığı cihad risalelerinin künyelerini bir araya getirmiştir. Bu makalede toplam (24) yirmi dört eser ve müellifi zikreden Bursalı Mehmed Tahir'in bu yazısı daha sonra diğer yazılarıyla beraber Menâkıb-ı Harb adlı risalede yeniden ele alınmış ve daha önce zikrettiği (24) yirmi dört eserlik bibliyografik bilgiyi genişleterek eser sayısını (38) otuz sekize çıkarmıştır.³¹

Bu eser 1333/1914-15 yılında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından ücretsiz olarak dağıtılmış ve hediye olarak basılmasına karar verilmiştir. Bu kararın sebebinin Cihan Harbi'ne giren Osmanlı Devleti'nin savaşçı unsurlarını gazafikri etrafında toplamak olduğu ifade edilmiştir. Bursalı Mehmed Tahir, bu eseri vatan için fedakarlık yapacaklar için kaleme aldığını belirtmiş ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin hizmetlerine katkı sağlamak istediğini de dile getirmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, eseri ücretsiz olarak basmıştır.³²

A. Bursalı Mehmed Tahir'in Askerî Biyografisi

Bursa Askerî İdadisi'nde eğitimini birincilikle tamamlayan Mehmed Tahir, Daha sonra İstanbul'daki Harp Okulu'na kaydını almış ve eğitimine İstanbul'da devam etmiştir. Harbiye'deki eğitimini 1883 yılında piyade teğmeni olarak tamamlamış ve üçüncü Ordu emrine verilmiştir. Manastır Askerî Rüşdiyesi'nde coğrafya öğretmeni olarak tayin edilmiş (23 Kasım 1883) ve bu okuldaki öğretmenliğinin yanında Mülkiye İdadisi'nde de tarih ve hitabet dersleri vermiştir. 1895 yılında Üsküp Askerî Rüşdiyesi'ne tayin edilmiş ve 1903'te binbaşılığa yükseltilmiştir. Bursalı Mehmed Tahir, Selanik Askerî Rüşdiyesi'ndeki görevi esnasında Mustafa Kemal Atatürk'ün hem öğretmeni hem de müdürlüğünü yapmıştır.³³

.....
²⁹ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *DİA*, VI/452-461.

³⁰ Sebilür-Reşad [Sırat-ı Müstakim], 10 Kanunisanı 1328/23 Ocak 1913, c. II-IX, sy. 46-228, s. 347-348.

³¹ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *DİA*, VI/458.

³² Ali Kozan, Ali Çakırbaş, Bir Osmanlı Aydını Mehmed Tahir Bey'in Menâkıb-ı Harb Risalesi, "Tarihîn Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-", 2013, sy. 9, s. 53. Menâkıb-ı Harb Risalesi'nin çevrimyazısının da yapıldığı mezkur makale birçok okuma hatasıyla mülûldür.

³³ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *DİA*, VI/453-454.

III. Osmanlı'da Cihad Risaleleri

XV. yüzyıl

1. Risale-i Fezâil-i Cihad, Hatibzâde Muhyiddin Efendi. Risâle fi fezâilî'l-cihâd adlı bu eserin birçok yazma nüshası mevcuttur. Eserin bazı nüshaları Risâle fi'l-cihâd, el-İrşâd fi fezâilî'l-cihâd, Risale fi hakkî'l-cihad şeklindedir. Kitap, cihadın fazileti ve cihadı terketmenin hükmü, cihadla ilgili olarak yöneticilere düşen görevler ve şehitlik mertebesi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Hatibzâde Muhyiddin Efendi, fıkıh ve kelâm âlimidir. Fâtih Sultan Mehmed'in kurduğu Sahn-ı Semân Medresesi'nde görev yapmış ve Fatih'in de hocalığını da yapmıştır. 901/1495'de İstanbul'da vefat etmiştir.³⁴

Yazma Nüshalar: Muhyiddin Muhammed b. İbrahim el-Kastamoni Hatibzade (ö.901/1495), *Fezailü'l-Cihad*, [y.y.], [t.y.] 52 vr., Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 001984; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 001988, [y.y.], [t.y.] 54 vr.; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 001989, [y.y.], [t.y.] 81 vr.; Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 000691, müst. Sadullah b. İsa, [y.y.], [t.y.] 31 vr.; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 003498, [y.y.], [t.y.] 39 vr. Süleymaniye Ktp., Yahya Tevfik, nr., 001357; [y.y.], [t.y.] 42 vr.; Ragıp Paşa Ktp.,nr. 001459, [y.y.], [t.y.], 137-139 vr.

2. *Tuhfetü'l-guzât*, Ahmed Fehmi Efendi.

Yazma nüsha: Ahmed Fehmi Efendi, *Tuhfetü'l-guzât fi fezâilî'l-cihâd*, Edirne Selimiye Ktp., nr.00858; Ahmed Hamdi, *Tuhfetü'l-Guzat*, müst. Müellif Hattı, [y.y.], 1119/1707, 60 vr., Millet Ktp., Ali Emiri Şeriyeye, nr. 00506; Çorum İl Halk Ktp., nr. 01555.³⁵

XVI. yüzyıl

3. Risale-i Fezâil-i Cihad, Kirmastili Yusuf Efendi. Kirmasti, Bursa sancağına bağlıdır ve günümüzdeki Mustafakemalpaşa kazasına tekabül etmektedir. Babasının adı Hüseyin'dir. Hocaâzâde Muslihuddin Efendi'den talebesidir. Taşköprizâde onun kadılık göreviyle ilgili olarak övücü ifadeler kullanmıştır. Hakka bağlılığı ve cesareti sebebiyle II. Bayezid'in takdirini kazanmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde müellifin bu eserine yer verilmiştir. Kirmastili Yusuf Efendi 920/1514 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.³⁶

Yazma Nüsha: Mustafa b. Yusuf el-Kirmasti, *Risale fi Ba'dı Gazevati Resulillah ve Fedailü'l-Cihad*, [y.y.], [t.y.], 1-3 vr. Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 00719.

³⁴ İlyas Üzüm, "Hatibzâde Muhyiddin Efendi", *DİA*, XVI, 463-464.

³⁵ Eserle ilgili bir değerlendirme yazısı için bkz. Hakan Yılmaz, Tarihten Sayfalar: Murâd Hüdâvendigâr Adına Yazılmış Bir Eser: *Tuhfetü'l-Guzât fi Fezâ'ilü'l-Cihâd*, Hakikat Dergisi, 2010, sy. 198.

³⁶ Ahmet Özel, "Kirmastî", *DİA*, XXVI, 67-68.

4. *es-Sedâd fî fazlî'l-Cihad*, Molla Arap. Adı Muhyiddin Mehmed, babasının adı ise Ömer'dir. Mehmed Molla ve Molla Arap lakabıyla da meşhurdur. Yavuz Sultan Selim'i kızılbaşlara karşı ikaz etmiş ve İran'a sefer düzenlemesi konusunda teşvik etmiştir. *es-Sedâd fî fazlî'l-Cihad* adlı eserini de bu gaye için telif etmiştir. Sefer esnasında sultanın yanında bulunmuş ve askerlere cihad konusunda vaazlar vermiştir. Şah İsmail bozguna uğratılıp Tebriz'e girildiğinde Şia karşıtı vaazlarına devam etmiştir. Daha sonra Rumeli'ye gitmiş ve Saraybosna'da bir cami ile bir mescid, Üsküp'te de bir mescid yaptırmıştır. Burada on yıl boyunca her gün insanlara Kur'an'ı tefsir etmiş ve onun vesilesiyle pek çok kişi müslümanlığı tercih etmiştir. Vaazlarında inandığı şeyleri korkusuzca söylemiş, halkı sapkın fikirlere özellikle Şia ve Erdebiliyye taifesine ve bidatlara karşı uyarmıştır. Geçimi için ticaretle uğraşmış, sultan ve emirlerin gösterdiği teveccühe ve hediyelerine rağmen kendi kazancı ile geçinmeyi tercih etmiştir. Molla Arap (ö. 938/1531) tarihinde vefat etmiştir.³⁷

Yazma Nüsha: Molla Arab, Muhammed b. Ömer b. Hamza el-Antaki el-Vaiz, (ö. 938/1531), *es-Sedad fî Fadlî'l-Cihad*, [y.y.], [t.y.] 91 vr. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 01985.

5. Fezaîl-i Cihad, Birgivi Mehmed Efendi. Asıl adı Takıyyüddin Mehmed olan Birgivi, Sultan II. Selim'in hocası Birgili Atâullah Efendi'nin Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris tayin edildi ve kısa zamanda ilmiyönüyle meşhur oldu. Ömrünün geri kalan kısmını Birgi'de tedris, irşad ve telif faaliyetleriyle geçirdiği için bu beldeye nisbetle anıldı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde müellifin bu eserişmen zikredilmemiştir. Birgivi, 981/1573'de tarihinde vefat etmiştir.³⁸

Yazma nüsha: İmam Birgivi, *Risale-i Cihadiye*, Konya Bölge Ktp., nr., 00278, [y.y.], [t.y.], 118-129 vr.

6. Fezaîl-i Cihad, Abdülbaki Efendi. Meşhur şair Bâkî'nin yazdığı bu eser Muhyiddin Ahmed b. İbrâhim'in Meşâriu'l-eşvâk ilâ mesârii'l-uşşâkadlı Arapça eserinin tercümesidir. Eser, cihadın faziletlerinden hareketle müslümanları cihada teşvik etmek için yazılmıştır. Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle şair Bâkî tarafından 975/1567'de Türkçe'ye çevrilmiştir. Eserin müellif nüshası Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî, Şer'îyye, nr. 1286) kayıtlı olup müze kısmındadır. Bâkî, 1008/1599 yılında Dersaadet'te vefat etmiştir.³⁹

Yazma nüshalar: Mahmud b. Abdülbakib. Mehmed el-İstanbulî, *Terceme-i Fezaîlü'l-Cihad*, müst: Sadık b. Ebu Bekir, [y.y.], 1071/1660, 296 vr., Burdur İl Halk Ktp., nr. 000765; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr., 03473, müst. İsmail b. İbrahim, [y.y.], [t.y.], 269 vr.; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr., 03474; Süleymaniye Ktp.,

³⁷ Tahsin Özcan, "Molla Arap", *DİA*, XXX, 240-241.

³⁸ Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DİA*, VI/191-194.

³⁹ Mehmet Çavuşoğlu, "Bâkî", *DİA*, IV/540.

H. Hüsnü Paşa, nr. 000336; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 01643, 001650; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr., 00232-00233, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 000560; Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 000612, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 00673; Millet Ktp., Ali Emiri, Şerriyye, nr. 01286; Topkapı Ktp., Revan Köşkü, nr. 000623; Tekeli Halk Kütüphanesi, nr. 00221.

7. *Fezailü'l-Cihad*, Muslihuddin Mustafa b. Nureddin Ahmed Filibevi Nureddinzade. Müellif (ö. 981/1573) tarihinde vefat etmiştir.

Yazma nüsha: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 01987, [y.y.], [t.y.], 24 vr.

8. *İmâdü'l-çihâd, Fezâilü'l-çihâd*, Derviş Ali b. Mustafa-ya Bosnevî. 16. yüzyılda yaşayan Ali b. Hacı Mustafa'nın eseri *Amâl-i Fezâil-i Cihâd* adını taşımaktadır. Risaledecihadla ilgili kırk hadisin tercümesi ve şerhi yapılmıştır. Gazilerin hayır dualarını almak için yazılan risale on iki bâbdan oluşmaktadır. Birinci bâb Gazanın fazileti hakkında kırk hadis beyanındadır. Öncelikle hadisin Arapça metni, daha sonra mensur Türkçe tercümesi, daha sonrada mesnevi nazım şekliyle 1-6 beyitlik manzum tercüme yapılmıştır. Müellif, "Cennet, kılıçların gölgesindedir." hadisini

"Der hadîs içinde Hakk'ın rahmeti/Kim kılıçlar gölgesinde cenneti

Âşık-ı dîdâr isen meydana gel/Hak yolunda sıdk ile kurbâna gel" şeklinde,

"İmandan sonraki en faziletli amel Allah yolunda gaza etmektir." hadisini de "Çün Ebû Zer kıldı Ahmed'den suâl/Kangı hayrı efdal etmiş Zü'l-Celâl,

Hakk'a imândır dedi Hayrü'l-ibâd/Dahi efdal Hak için kılmak çihâd"⁴⁰ şeklinde nazma çekmiştir.

Yazma nüsha: Milli Ktp., nr. 001941/6, müst. Halil b. Mümin Antaki, [y.y.], 1097/1685, 17b-36b vr.

XVII. yüzyıl

Risale-i Fezâil-i Cihad, Manastırlı Kadı Mahmud Efendi. Müellif, 1026/1617'de Hicaz'da vefat etmiştir.

Yazma nüsha: Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 00151, 58 vr.

9. Risale-i Fezâil-i Cihad, Konevî Nuh Efendi.⁴¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde müellifin bu eseri ismen zikredilmemiştir. Ancak Nuh b. Mustafa hakkında bir makale kaleme alan Hayati Yılmaz da eserin tespitinde Burmalı Mehmet Tahir'e atıf yapmıştır. Müellif, 1070/1659'da Mısır'da vefat etmiştir.

Yazma nüsha: Nuh b. Mustafa, Amasyalı (ö. 1070), *Fezâil-i Cihad*, müst. Saalih b. Safer, [y.y.], 1023, 466 vr., Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 00782.

.....

⁴⁰ Alim Yıldız, *Klasik Edebiyatımızda Manzum Hadis Tercümeleri ve Necip Fazıl'ın 101 Hadis Tercümesi*, Kahramanmaraş Sempozyumu, s. 226.

⁴¹ Ömer Türker, "Nuh b. Mustafa", *DİA*, XXXIII/ 230-231. Müellifin hayatı ve eserleri için bkz. Hayati Yılmaz, Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin er-Risâle fî'l-Fark Beyne'l-Hadisî'l-Kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-Hadisî'n-Nebevî Adlı Risâlesi, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 167-170.

10. *Fezâil-i Cihad*, Esad Efendi. Müellif, Sultan İbrahim zamanındaki dıkklık yapmıştır.

Yazma nüsha: Esad er-Rumi, es-Seyyid Muhammed Esad, (ö.1264), *Ter-cüme-i Fezâil-i Cihad*, [y.y.], [t.y.], 350 vr., Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 03865.

11. *Mühimmâtü'l-Gâzî fi Meyâdini'l-Megâzî*, Kayserili Mehmed Fikri Efen-di. Alay müftülüğü yapan müellif 1104/1692 yılında vefat etmiştir. Eser matbudur.

Matbu nüsha: Muhammed Fikri b. Hüseyin el-Cevlânî, Kayseri, İstan-bul: Matbaa-i Âmire, 1284, 109 s.

XVIII. Yüzyıl

12. *Tarîkatü'l-Cihad*, Pertevi Ali Efendi. Müellif, Atina müftülüğü yap-mış ve 1706 yılında vatanı olan Mora'nın Teb/İstife şehrinde vefat etmiştir. Eserin yazma yahut matbu neşrine ulaşılammıştır.

13. *Teşvîkâtü'l-Ciyâd fi'l-Gazvi ve'l-Cihâd*, Abdürrezzak b. Abdülfettah Lazkî. Müellif, 1130/1717 tarihinde vefat etmiştir. Eserin yazma yahut matbu neşrine ulaşılammıştır.

14. *Neylü'r-Resâd fi Emri'l-Cihâd*, Emirzâde Salim Efendi. Müellif 1156/1743 yılında hac yolunda vefat etmiştir. Eser matbudur.

Yazma nüshalar: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr., 01915; Süleymani-ye Ktp., Hamidiye, nr. 00747; Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 00555; Top-kapı Hazine Kitaplığı, nr., 000617.

Matbu nüsha: Mirzazade Salim, Muhammed Emin b. Mirza Mustafa el-Kadi, *Neylü'r-Resâd fi Emri'l-Cihad*, [y.y.], Ali Efendi Matbaası, 1294, 158 s. Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 00766.

15. *İcâletü's-Sefer ve Risaletü'z-Zafer*: Osman Kırımî Enderûnî. Müellif 1149/1736 tarihinde vefat etmiştir.

Yazma nüsha: Osman Kırımî, *Ucaletü's-sefer ve risaletü'-zafer*, [y.y.], ö. 1149, 11 vr., İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 06676.

16. *Risale-i Cihad-ı Kebîr*, Carullah Veliyyüddîn Efendi. Eserin adı Fezâilü'l-cihâd olarak da kaydedilmiştir. Yüz yedi babdan meydana gelen otuz dört varaklık eserin girişinde kaynaklar remizleriyle birlikte verilmiş-tir. Carullah Efendi, Gazi Ali Paşa'ya takdim ettiği eserini Şam'da cemettiğini ve İstanbul'a geldiğinde temize çektiğini söylemiştir. Müellif, 1151/1738 tari-hinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁴²

Yazma nüsha: Carullah Veliyyüddin b. Mustafa b. Ali el-İstanbuli, Ebu Abdullah, (ö. 1151/1738), *Fezâilü'l-Cihad*, [y.y.], [t.y.], 34 vr., Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 00396. Eser, müellif nüshasıdır.

.....

⁴² Tahsin Özcan, "Veliyyüddin Cârullah", *DİA*, XLIII/38-40.

XIX. yüzyıl

17. *Terceme-i Siyer-i Kebîr*, Hoca Münib Efendi. Cihadın fazileti ve cihadla ilgili muhtelif bahisleri ele alan bu kitap, Ebû Hanife'nin talebesi eş-Şeybânî'nin *es-Siyerü'l-kebir* adlı devletler hukukuna dair meşhur eserine Serahsî'nin yaptığı şerhin Türkçe tercümesidir. Münib Efendi, tercüme eklediği geniş mukaddimede eserin değerini ve muhtevasını belirtmiştir. Bu eserde askerliğin ve gazânın faziletine dair kısımlar, eskiden yeniçerileri cesaretlendirmek için okutulan Hamzanâme vb. kitaplar yerine II. Mahmud'un emriyle alay müftüleri ve tabur imamlarınca askerlere ve zâbitlere okutulmuştur. Mezkur tercüme, 1825 yılında matbu olarak neşredilmiştir.⁴³

Yazma nüsha: *Tercüme-i Siyer-i Kebir*; Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 005240, müst. Mehmed Rasim, [y.y.], [t.y.], 283 vr.; Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, nr. 000261, [y.y.], [t.y.], 388 vr.

Matbu nüsha: Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi Ktp., nr. 00745; Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 000116, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1241/1825, 2 c., 1213 s.

18. *el-Hikmetü'l-garrâ' fî ahkâmi'l-gazâ'*, Hoca Münib Efendi. Cihadın faziletlerine dair olan bu eser, Muhammed Akil el-Mekkî'ye ait olup Münib Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Müellif, 1238/1822'de Aydın'da vefat etmiştir.

Yazma nüsha: Hoca Münib Efendi, *el-Hikmetü'l-garrâ' fî ahkâmi'l-gazâ'*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 2203; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 00319.⁴⁴

Matbu nüsha: Muhammed Münib b. Muhammed, *el-Hikmetü'l-garra fî ahkami'l-gaza*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 00319, (el-Ayıntâbi), [y.y.], [t.y.], 113 s.

19. *Risale-i Fezâil-i Cihad*, Gümüşhaneli Hacı Ahmed Efendi. Müellif, 1311/1893 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Eser matbudur ancak neşrine ulaşılamamıştır.

20. *Râyâtü'n-nasr ve'l-irşâd*, Mehmed Şemî Efendi. Müellif, müftî ünvanıyla meşhurdur. 1272/1855 yılında Köstendil'de vefat etmiştir. Eserin yazma yahut matbunesine ulaşılamamıştır.

21. *Kevkebü'l-mesûd fî kevkebeti'l-cünûd*, Mehmed Esad Efendi. Eser, Şeyh Muhammed b. Mahmûd el-Cezâirî'nin *es-Sayü'l-Mahmud fî nizâmi'l-cünûd* adlı eserinin tercümesidir. II. Mahmud'un askerî alanda yaptığı yeniliklerin akla ve dine uygunluğunu ortaya koyan esere tercüme sırasında Esad Efendi de bazı ilâvelerde bulunmuştur. Mütercim, Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi olarak da meşhurdur ve 1264/1847 yılında vefat etmiştir. Eser,

⁴³ Ahmet Özel, "Ayıntâbi, Mehmed Münib", *DİA*, IV/245-246.

⁴⁴ Ahmet Özel, "a.g.m.", *DİA*, IV/246.

matbudur. 21 Şevval 1244/26 Nisan 1829 temize çekilmiş ve muhtemelen pa-
dişaha sunulmuş olan bir nüshası kendi kütüphanesinde kayıtlıdır.⁴⁵

Yazma nüsha: Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 001602, müst. Hasan b.
Abdullah, [y.y.], [t.y.], 49 vr.; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 002363, [y.y.],
[t.y.], 161 vr.; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 002413, [y.y.], [t.y.], 412 vr.

22. *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, Mehmed Fevzi Efendi.Müellif, Edirne
Müftisi olarak meşhurdur. 1293/1877-78 tarihinde vuku bulan Türk-Rus
Harbi'nin ardından yazılan eserde cihadın faziletleri üzerinde durulmak-
tadır. Eser, 1294/1877 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Müellif, 1318/1900
yılında Dersaadet'de vefat etmiştir.⁴⁶

Matbu nüsha: Edirne Müftisi Kureyşizâde Mehmed Fevzi Efendi, (ö.
1318/1900), İstanbul: Yahya Efendi Matbaası, 1294/1877, 38 s.

23. *Risale-i cihad*, Yazarı tespit edilememiştir.

Matbu nüsha: [y.y.], İstanbul, [y.y.], 1292/1876, 29 s.

24. *Kitabü'l-abir fî'l-ensar ve'l-muhacir ve'l-cihad ve'l-gazv ve's-şüheda*, Ah-
med Ziyaeddin Gümüşhanevi. Eserde hicret ve cihatla ilgili konular ele alınmış-
tır. Risalede zikredilen ayet ve hadislerle idareciler uyarılmakta, halkın zihninde
yaşanan zor şartlarla İslam toplumunun ilk günleri arasında bir benzerlik kurul-
muştur. Ayrıca muhacir ve ensar kardeşliği vurgulanmış, cihad teşvik edilmiş,
mücahidlere ve ailelerine sahip çıkılması tavsiye edilmiş, uzun yıllar sürebilecek
muhtemel savaşlara karşı hazırlıklı olunması istenilmiştir. Gümüşhanevi, 93
Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına müridleriyle birlikte
gönüllü olarak katılmış ve cephede düşmanla bizzat silahlı çatışmaya girmiştir.⁴⁷

Matbu nüsha: Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi, *Kitabü'l-abir fî'l-en-
sar ve'l-muhacir ve'l-cihad ve'l-gazv ve's-şüheda*, 1311/1893, İstanbul, [y.y.],
1276/1859, 52 s.

25. *Nehcü'r-reşâd fî emri'l-cihad*, Ahmed Hıfzî Efendi.Müftilik yapmıştır.

Matbu nüsha:Ahmet Hıfzı, *Nehcü'r-reşâd fî emri'l-cihad*, İstanbul, Ceri-
de-i Askeriye Matbaası, 1295/1878, 31 s.

26. *Düstûru'l-mücâhidîn-li-izzî'd-dîn*, Mustafa Hilmi Paşa.Yazar, Kay-
serilidir ve korgenerallikten emekli olmuştur.

Matbu nüsha: Mustafa Hilmi Paşa, *Düstûru'l-mücâhidîn-li-izzî'd-
dîn*, [y.y.], [y.y.], 1292/1875, 200 s.; Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 01012;
Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 01386.

27. *Fezâil-i harbiye-i bahriye*, Hasan Latif Efendi.Bahriye yüzbaşılığı
yapan yazar Üsküdarlıdır.

⁴⁵ Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", *DİA*, XI/341-345.

⁴⁶ Mustafa Uzun, "Fevzi Efendi", *DİA*, XII/508.

⁴⁷ Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevi, *Ensar, Muhacir, Cihâd, Gazve ve Şehitler Hakkında*, çev. Ömer Faruk Habergetiren, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2013, c. II, sy. 4, s. 232-269.

Matbu nüsha: Hasan Latif, *Fezâil-i harbiye-i bahriye*, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1303/1886, 22 s.

28. *Risale-i Cihad*: Mehmed Halid Bey.

Matbu nüsha: Mehmed Halid, *Risale-i cihad*, İstanbul, Sabah Matbaası, 1293/1876, 29 s.

XX. yüzyıl

29. *Cihad emr-i Haktr*, Yazarı tespit edilememiştir.

Matbu nüsha: *Cihad emr-i Haktr*, [y.y.], Dersaâdet, [y.y.], 1326/1908, 16 s.

30. *Sala-yı cihad*, Çubukcuzâde Mehmed Sıdkı.

Matbu nüsha: Çubukcuzâde Mehmed Sıdkı, *Sala-yı cihad*, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye, Karabet Matbaası, 1334/1915, 16 s.

31. *Fezâilü'l-mücahidîn*, Osman Senai.

Matbu nüsha: Osman Senai, *Fezâilü'l-mücahidîn*, İstanbul, A. Asadur-yan, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1320/1903, 76 s.

32. *Fezâil-i gâzâ-Menâkıb-ı cihad*: Ali Galib Bey.

Matbu nüsha: Ali Galib, *Fezâil-i gâzâ-Menâkıb-ı cihad*, Dersaadet, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1330/1911, 62 s.

33. *Risale-i İrşâdiye, Fezâil-i Cihad*, Hacı Hamid Efendi. Midhat Paşa Vapuru imamı olarak da maruftur.

Matbu nüsha: Hacı Abdülhamid Hamid, *Risale-i irşâdiye: dinî, vatanî, askerî*, 13. bs., İstanbul, Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1331/1912, 28 s. Süleymaniye Ktp., İzmirlî İsmail Hakkı, nr. 001320; Abdülhamid Hamid el-Berzenci, *Dini Vatani Askeri Risale-i İrşadiye*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331, 38 s.

34. *Şerefü'l-mücahidîn*: Divrikli Ahmed Mikdad Efendi. Müellif, Erzincan'da müderrislik yapmıştır.

Matbu nüsha: Ahmed Mikdad, Divrikli, *Şerefü'l-mücahidîn*, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi Eki, nr. 01278, Dersaadet, Necm-i İstikbâl Matbaası, 1331/1912, 60 s.

35. *Cihad-ı Ekber*, Mehmed Halis Efendi. Şirvan doğumlu Halis Efendi, 1878 yılında Dârüşşafaka'da Arapça, akaid ve fıkıh muallimliğine getirildi. Bu mektebin ilk hocaları ve kurucuları arasında yer aldı. 1913'de vefat etti ve Fâtih Camii bahçesindeki kabristana defnedildi.

Matbu nüsha: Muhammed Halis, *Cihad-ı Ekber*, İstanbul, Kanaat Matbaası, 1333/1914, 40 s.; Süleymaniye Ktp., H. Hayri, Abdullah Efendi, nr. 00274.⁴⁸

36. *Cihad*, Ahmed Fahrüddin Efendi.

Matbu nüsha: Ahmed Fahrüddin Efendi, *İrşadü'l-ibad ile'l-gazvi ve'l-cihad*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1917, 250, 6 s.

37. *Mevâizü'l-cihad ve'd-dîn*, Hacı İzzet Efendi. Alay müftülüğü yapmıştır.

.....

⁴⁸ Hakkı Maviş, "Mehmed Hâlis Efendi", *DİA*, XXVIII, 490.

Matbu nüsha: İzzet, el-Hac Hafız, *Mevâizü'l-cihad ve'd-din li-asâkiri'l-muvahhidîn*, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1331/1912, 77 s.; Millet Ktp., Ali Emiri Şeriyeye, nr. 00510.

38. *Cihad Hakkında Ehl-i İslâm'a Asker-i İslâm'a Kürsi-i İslâm'dan Bir Hitap*, Hasan Fehmi Efendi. Müellif, Sinop mebusluğu yapmıştır.⁴⁹

Matbu nüsha: Hasan Fehmi, *Cihad Hakkında Ehl-i İslâm'a, Asker-i İslâm'a Kürsi-i İslâm'dan Bir Hitap*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332-34/1913-15, 23 s.; Süleymaniye Ktp, A.Tekelioğlu, nr. 00943.

39. *İslâm'da cihad*, Musa Kazım Efendi. Şeyhülislam olarak maruf olan Musa Kazım'ın bu eseri Müdâfaa-i Milliyeye Cemiyeti tarafından ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Bu risâle daha sonra *Külliyât*'ı içerisinde de yayımlanmıştır.⁵⁰

Matbu nüsha: Musa Kazım, *İslâm'da cihad*, 1338/1920, Dersâdet, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1333, 23 s.; Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 03696.

40. *Tuhfetü'r-reşâd fî fezâilî'l-cihâd*, Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi. “*Cennetü'l-Mücâhidîn*” adlı Arapça ve Türkçe iki kısımdan oluşan bu eserin üzerinde basım tarihi ve yeri bulunmamaktadır. Şam veya Halep'te basılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Müellif, eserinde Kanal seferi esnasındaki yolculuğunu anlatmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında cihâd-ı mukaddes ilanının (14 Kasım 1914) ardından cihad davetine katılarak 10 Muharrem 1329/11 Ocak 1915'te Kanal Seferi'ne iştirak etmek üzere Mevlevihâne'den Mevlevî gönüllüleriyle birlikte hareket eden müellifin riyasetinde Arapgir, Malatya, Antep, Kilis ve Halep'ten geçilerek 1333/1915 yılının Şubat ayında Şam'a ulaşılmıştır. Yazar bu risalede Mevlevî gönüllülerinin sefer esnasındaki faaliyetlerini ve seferden dönüşlerini anlatmıştır. Erzurum ve Erzincan bölgelerinde Kuvâyı Milliye'yi destekleyen müellif, Erzurumlu Kadı Raif Efendi'yle birlikte Doğu Anadolu bölgesinin düşmandan temizlenmesinde gayret göstermiştir.⁵¹

41. *Tâcül-Mücâhidîn mine'l-ehadisî'l-erbain*, Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi. Eser, kırk hadis derlemesidir.⁵²

42. *Mevâizü'l-cihadi ve'd-din li asakiri'l-muvahhidîn*, İzzet.

.....

⁴⁹ Risalenin çevrimyazısı için bkz. M. Sami Çöllüoğlu, Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, Cihad Hakkında Ehl-i İslama, Asker-i İslama Kürsi-i İslam'dan Bir Hitap, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2014, cilt: III, sayı: 1, s. 149-164.

⁵⁰ Ferhat Koca, “Müsâ Kâzım Efendi”, *DİA*, XXXI, 221-222. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, *Külliyat : dini ve ictimai makaleler*, 1338/1920; yayına hazırlayan: Ferhat Koca, Ankara, Ankara Okulu, 2002, 399 s.

⁵¹ Ali Birinci, “Kemahlı Şeyh İbrahim Hakkı'nın Serencamı”, *Türk Yurdu*, Ekim 1996, sy. 110, s. 3-7; Selami Şimşek, Erzincan Mevlevihânesi Son Postnişini Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Divân'ında Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Düşünceleri, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, c. VIII, sy. 20, [Mevlânâ'ya Armağan Sayısı], s. 159-174.

⁵² Faruk Tuncer, Büyük Mevlevî Şeyhi Kemahlı Hacı İbrahim Hakkı Efendi, Yeni Ümit Dergisi, yıl: 9, sy. 35, 1997.

Matbu nüsha:İzzet el-Hac Hafız, *Mevaizü'l-cihadi ve'd-din li asakiri'l-muvahhidin*, İstanbul, Askeriye Matbaası, 1331/1912, 77 s.; Millet Ktp., Ali Emiri Şry., nr. 00510.

43. Hutuvat-ı sitte ve tuluat, Bediüzzaman Said Nursi.

Matbu nüsha:Bediüzzaman Said Nursi, *Risale-i nur külliyatından Sünuhat; Hutuvat-ı sitte; Devaü'l-ye'sin zeylinin zeyli*, İstanbul, Tenvir Neşriyat, [t.y.], 72 s.

Yayın Tarihi Tespit Edilemeyen Risaleler

44. *Tahrîsü'l-mücâhidîn*: Hanyalı Ahmed Efendi.

Yazma nüsha: Ahmedel-Hanyavi, *Tahridü'l-mücâhidin fi sebili'llah*, [y.y.], [t.y.], 88 vr.; Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 01542.

45. *Fezâil-i remy*, Mehmed Hatib Efendi. İbn Ruşen olarak da maruftur.

Yazma nüsha: İbn Ruşen Hatib Mehmed, *Fezail-i Ramy*, Bursa, [y.y.], 40 vr.; Burdur İl Halk Ktp., nr. 00188.

46. *Tergibü'l-mücâhidîn ilâ nikâyeti a'dâ'd-dîn*, Mustafa Asım b. Mehmed Efendi.Müellif, Hanya'da Beşinci Alay Başımamlığı yapmıştır.Eserin yazma yahut matbu neşrine ulaşılamamıştır.

47. *Cihad'da İslam'ınvazifesi*, Manısalı Halil Hilmi Efendi.Yazar,Resne'de kadılık yapmıştır.Bursalı Mehmed Tahireserin matbu olduğunu kaydetmiştir ancak tarafımızdan eserin mevcut neşrine ulaşılamamıştır.

48. *Risaletü'l-guzât ve'ş-şühedâ*, Varnalı Süleyman Vehbi Efendi. Bursalı Mehmed Tahir, eserin matbu olmadığını ifade etmiştir ancak tarafımızdan eserin yazma nüshasına ulaşılamamıştır.

49. *el-Menhecü's-sedad ila efdali'l-cihad*, Abdullah Hasan el-Berzenci.

Yazma nüsha: Abdullah Hasan el-Berzenci, *el-Menhecü's-sedad ila efdali'l-cihad*,Müellif hattı, [y.y.], [t.y.] 61-74 vr.; Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 03680.

50. *et-Turuku's-Sedad fi fadli'l-ümera ve'l-cihad*,Muhammed b. İbrahîmel-Gazzi.

Yazma nüsha:Muhammed b. İbrahim el-Gazzi, *et-Turuku's-sedad fi fadli'l-ümera ve'l-cihad*,müst. Ahmed Nazif, [y.y.], [t.y.], 45-59 vr.; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 00168.

51. *Tercüme-i şerhi hadisü'l-erba'in fi tergibi'l-cihad*, Serezli Mustafa.

Yazma nüsha: Serezli Mustafa, *Tercüme-i şerhi hadisü'l-erba'in fi tergibi'l-cihad*, [y.y.], [t.y.], 32-38 vr.; Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 00190.

52. *Terceme risale fi'l-cihad*, [y.y.].

Yazma nüsha:[y.y.], *Terceme risale fi'l-cihad*, [t.y.], 44 y.; Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 00659.

53. *el-Hamsun fi tevarihi cihadi's-sultan ma'a'l-mücâhidin*,Abdülevvel b. Hüseyin b. Hasan.

Yazma nüsha: Abdülevvel b. Hüseyin b. Hasan İbn Hamid, *el-Hamsun fi tevarihî cihadî's-sultan ma'a'l-mücahidin*, 11 vr., Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 01652.

54. *Risale Cihadü'l-müluk ala tariki ahkami'n-nücum*, [y.y.].

Yazma nüsha: [y.y.], *Risale Cihadü'l-müluk ala tariki ahkami'n-nücum*, [t.y.], 20-48 vr.; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 02785.

IV. Osmanlı'da Cihad Makaleleri

28 Temmuz 1914 ile 11 Kasım 1918 tarihleri arasında cerayan eden I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı matbuatının önemli dergilerinde cihadla ilgili birçok makale yayımlanmıştır. Dünyanın muhtelif bölgelerindenönermin birçok alim ve münevverleri Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye'yi desteklemek için adeta seferber olmuş ve birçok makale yazmak suretiyle topluma manevi kuvvet vermek maksadıyla gayret göstermişlerdir. Aşağıda zikredilen künyeler bu makalelerin tamamını kuşatma iddiasında olmasa da cihadla ilgili yazılanları genel olarak resmetmeye yöneliktir.

A. Beyânülhak Gazetesi

II. Meşrutiyet'ten sonra yayımlanmaya başlanan dinî, edebî, siyasî ve fennî içeriğe sahip bugazete haftalıkolarak İstanbul'da 9 Ramazan 1326/5 Ekim 1908 ilâ 24 Zilkade 1330/4 Kasım 1912 tarihleri arasında 182 sayı olarak yayımlanmıştır.⁵³ Cem'iyet-i İlmiyye-i İslâmiyye'nin yayın organı olan gazetede 1912 tarihli cihadla ilgili 8 (sekiz) makale mevcuttur. Bu makalelerin yazarları: İskilipli Mehmed Atıf Efendi (4), Mustafa Asım, Edib Ayıntabi, Ahmed Şirani ve Mehmed Tayyip (1) olmak üzere beş kişiden oluşmaktadır.

55. Cihad, Esbab-ı Maddiye ve Esbab-ı Maneviye, İskilipli Mehmed Atıf, İstanbul, 23 Eylül 1328/6 Ekim 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 178, s. 3114-3116.

56. Cihad için İane, İskilipli Mehmed Atıf, İstanbul, 1 Teşrinievvel 1328/14 Ekim 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 179, s. 3130-3133.

57. Cihad ve Zaferin Esbab-ı Maneviyesi, İskilipli Mehmed Atıf, İstanbul, 8 Teşrinievvel 1328/21 Ekim 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 180, s. 3146-3148.

58. Cihad ve Gaziliğin Fezaili, İskilipli Mehmed Atıf, İstanbul, 15 Teşrinievvel 1328/28 Ekim 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 181, sayfa: 3163-3166.

59. Cihad-ı Ekber ve Cihad-ı Asgar, Mustafa Asım, İstanbul, 8 Teşrinievvel 1328/21 Ekim 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 180, s. 3148-3150.

60. Cihada Davet, Edib Ayıntabi, İstanbul, 15 Teşrinievvel 1328/28 Ekim 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 181, s. 3169-3170.

.....

⁵³ Ekrem Bektaş, "Beyânülhak", *DİA*, VI/34.

61. Cihada Davet, Ahmed Şirani, İstanbul, 15 Teşrinievvel 1328/28 Ekim 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 181, s. 3170-3171.

62. Cihadın Farziyeti, Mehmed Tayyip, İstanbul, 22 Teşrinievvel 1328/4 Kasım 1912, Beyanülhak, c. VII, sy. 182, s. 3182-3183.

B. Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi

14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına başlayan Sırat-ı Müstakim dergisi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan en uzun soluklu dergilerden birisidir.⁵⁴ Dergide cihadla ilgili 1911 ila 1921 tarihleri arasındaki on yıllık süreçte toplam 52 (elli iki) makale yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki mücadelesi Kosova, Kuzey Afrika, Balkanlar, Hindistan, İran, Irak gibi muhtelif bölgelerden destek görmüştür. Cihadla ilgili yazı yazarlar ise Abdürreşid İbrahim(9), Ahmed eş-Şerif es-Senusi (2), Nasuhi Dede (2), Ali Vehbi (3), Mehmed Fahreddin (3), yazarı belli olmayan (6) zattan ibaret olmak üzere A. [Abdullatif], N. [Nevzad], Mustafa Taki, Mehmed Hayreddin, Halim Sabit, Afganlı Mehmed Abdürrab Berk, Salih eş-Şerif et-Tunusi, Mısırlı Ömer Rıza, S. M. Tefvik, Abdünnasır, M. V., Mehmed Reşad, Ali Şükrü, es-Seyyid Mehmed Bedreddin gibi zevat tarafından birer makale yazılmıştır.

1327/1911

63. Hayya Ale'l-Cihad, [y.y.], İstanbul, 27 Teşrinievvel 1327/9 Kasım 1911, Sırat-ı Müstakim [Sebilür-Reşad], c. VII, sy. 166, s. 148-149.

64. İslamiyet'te Cihad, Mustafa Taki, İstanbul, 8 Kanunievvel 1327/21 Aralık 1911, Sırat-ı Müstakim [Sebilür-Reşad], c. VII, sy. 172, s. 244-246.

1327/1912

65. Şeyh Senusi Hazretleri: Cihad-ı Mukaddes İlanı, İstanbul, 5 Kanunisani 1327/18 Ocak 1912, Sırat-ı Müstakim [Sebilür-Reşad], c. VII, sy. 176, s. 322.

66. Şeyh Senusi ve İlan-ı Cihad, İstanbul, 12 Kanunisani 1327/25 Ocak 1912, Sırat-ı Müstakim [Sebilür-Reşad], c. VII, sy. 177, s. 338.

67. İslam Aleyhine Olacak Cihadda Hissemiz!, Mehmed Hayreddin, İstanbul, 12 Kanunisani 1327/25 Ocak 1912, Sırat-ı Müstakim [Sebilür-Reşad], c. VII, sy. 177, s. 336-337.

68. Beyanname-i Cihad, Ahmed eş-Şerif es-Senusi, İstanbul, 26 Kanunisani 1327/8 Şubat 1912, Sırat-ı Müstakim [Sebilür-Reşad], c. VII, sy. 179, s. 369-370.

69. Cihad-ı Mukaddes İlanı, İstanbul, 24 Şubat 1327/8 Mart 1912, Sebilür-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. I-VIII, sy. 1-183, s. 16.

70. Kosova, Cihada Nasıl 'Lebbeyk' Diyor?, A. [Abdullatif] N. [Nevzad], İstanbul, 4 Teşrinievvel 1328/17 Ekim 1912, Sebilür-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. II-IX, sy. 33-215, s. 135-136.

.....
⁵⁴ Adem Efe, "Sebilürreşad", *DİA*, XXXVI/251.

71. Farz Olan Cihad Bu Cihaddır, Abdürreşid İbrahim, İstanbul, 11 Teşrinievvel 1328/24 Ekim 1912, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. II-IX, sy. 34-216, s. 143-144.

72. Balkanlarda Cihad, İstanbul, 18 Teşrinievvel 1328/31 Ekim 1912, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. II-IX, sy. 35-217, s. 176-178.

73. Balkanlar Cihadı, İstanbul, 25 Teşrinievvel 1328/7 Kasım 1912, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. II-IX, sy. 36-218, s. 194-195.

74. Balkanlar Cihadı: Bu Hafta Bir Devre-i Tevakkuf ve İntizarla Geçmiştir, İstanbul, 1 Teşrinisani 1328/14 Kasım 1912, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. II-IX, sy. 37-219, s. 210-211.

75. Ulemaya Hitaben Cihad Beyannamesi, İstanbul, 1 Teşrinisani 1328/14 Kasım 1912, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. II-IX, sy. 37-219, s. 212.

76. Balkan Cihadı, İstanbul, 15 Teşrinisani 1328/28 Kasım 1912, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. II-IX, sy. 38-220, s. 223-224.

1329/1913

77. Hint Yolunda-XXX: İttihad-ı Ulema-i A'lam ve Cihad Hakkındaki Fetvalar, S. M. Tevfik, İstanbul, 2 Nisan 1329/15 Nisan 1913, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. X, sy. 244, s. 166-167.

1329/1914

78. Cihad-ı Ekber: Genç Müslümanlık, [Kazanlı] Halim Sabit, İstanbul, 9 Kanunisani 1329/22 Ocak 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XI, sy. 280, s. 305-306.

79. Afrika'nın Şimal Sahillerinde Cihad-ı İslam ve Senusi Hazretlerinin Cevab-ı Şehameti, Seyyid Senusi, İstanbul, 19 Haziran 1330/2 Temmuz 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XII, sy. 303, s. 303-306.

80. Cihad-ı İslam [Meal-i Sure-i Enfal, 19], İstanbul, 30 Teşrin-i Evvel 1330/12 Kasım 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 313, s. 1-4.

81. Bütün Müslümanlara Cihad Farz Oldu: [Tefsir-i Sure-i Tevbe, 41], Mehmed Fahreddin, İstanbul, 6 Teşrin-i Sani 1330/19 Kasım 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 314, s. 9-11.

82. Kaffe-i Müslimin Üzerine Cihadın Farzıyeti Hakkında Fetva-yı Şerife, İstanbul, 6 Teşrin-i Sani 1330/19 Kasım 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 314, s. 12-13.

83. Cihad-ı Ekber Hakkında Beyanname-i Hilafetpenahi: Ordu ve Donanma, Mehmed Reşad, İstanbul, 6 Teşrin-i Sani 1330/19 Kasım 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 314, s. 14.

84. Cihad-ı Ekberin Ehemmiyet ve Azimetini Anlatmak Matbuat İçin Bir Vecibedir, İstanbul, 6 Teşrin-i Sani 1330/19 Kasım 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XIII, sayı: 314, sayfa: 15-16

85. Meclis-i Ali-i İlmî'nin Cihad-ı Ekber Hakkındaki Beyannamesi, İstanbul, 13 Teşrin-i Sani 1330/26 Kasım 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 315, s. 19-20.

86. Cihad-ı Ekber-Millet-i Müsellaha, Mehmed Fahreddin, İstanbul, 20 Teşrin-i Sani 1330/3 Aralık 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XIII, sayı: 316, sayfa: 26-28

87. Cihad-ı Ekber-Tebük Sefer-i Hümayunu, Mehmed Fahreddin, İstanbul, 27 Teşrin-i Sani 1330/10 Aralık 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 317, s. 34-35.

88. Fi Sebilillah Cihadın Hakikati, Gayesi, Hükmü, Mücahidinin Vezaifi, Salih eş-Şerif et-Tunusi, İstanbul, 13 Teşrin-i Sani 1330/26 Kasım 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XIII, sayı: 315, sayfa: 20-24.

89. Nida-yı Cihad: Alem-i İslam'a, M. V., İstanbul, 27 Teşrin-i Sani 1330/10 Aralık 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 317, s. 39.

90. Cihadın Avrupa Matbuatındaki İnikasatı, İstanbul, 4 Kanun-i Evvel 1330/17 Aralık 1914, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 318, s. 45. 1330-1331/1915

91. Cihad İla-yı Kelimetullah İçindir, İstanbul, 25 Kanun-i Evvel 1330/7 Ocak 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 321, s. 71-72.

92. Şuun: Cihad-ı İslam, İstanbul, 1 Kanun-i Sani 1330/14 Ocak 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 322, s. 80.

93. İran'da Cihadın Tesiratu, S. M. Tevfik, İstanbul, 8 Kanun-i Sani 1330/21 Ocak 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 323, s. 83-84.

94. Saraybosna'dan: Darü'l-hilafe'de Sebilü'r-Reşad Ceride-i Aliyyesine Bosna'da İlan-ı Cihad: Gazi Hüsrev Bey Cami-i Şerifinde İhtifal-i Dini, Abdünnasır, İstanbul, 8 Kanun-i Sani 1330/21 Ocak 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XIII, sayı: 323, sayfa: 84-85.

95. Cihadın Hikmet ve Kudsiyetini Hıristiyanlar Bile Takdir Ediyor, İstanbul, 29 Kanun-i Sani 1330/11 Şubat 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XIII, sayı: 326, sayfa: 108-109.

96. Cihad Meydanları Ulema-i İzamı Bekliyor!, Abdürreşid İbrahim, İstanbul, 12 Şubat 1330/25 Şubat 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XIII, sayı: 328, sayfa: 120-121.

97. Cihad-ı Mukaddes ve Alem-i İslam, Mısırlı Ömer Rıza, İstanbul, 26 Şubat 1330/11 Mart 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 330, s. 137-138.

98. İtilaf-ı Müsellese Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 19 Mart 1331/1 Nisan 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 333, s. 166.

99. Cihad-ı İslam: Sabır ve Sebat İslam'ın Şiarıdır: İhvan-ı Dinime, Ali Vehbi, İstanbul, 21 Mayıs 1331/3 Haziran 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIV, sy. 341, s. 20-23.

100. Cihad-ı İslam: İttihad ve İttifak İslam'ı Yükseltti, Nifak ve Şikak Perişan Etti, Ali Vehbi, İstanbul, 28 Mayıs 1331/10 Haziran 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIV, sy. 342, s. 32.

101. [Cihad-ı İslam]: İttihad ve İttifak İslam'ı Yükseltti, Nifak ve Şikak Perişan Etti. (Geçen Nüşadan Maba'd), Ali Vehbi, İstanbul, 11 Haziran 1331/24 Haziran 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIV, sy. 343, s. 37-39.

102. Şuun: İtilaf-ı Müselles Aleyhinde Cihad-ı İslam, İstanbul, 8 Kanun-i Sani 1330/21 Ocak 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 323, s. 86; Şuun: İtilaf-ı Müselles Aleyhinde Cihad-ı İslam, İstanbul, 15 Kanun-i Sani 1330/28 Ocak 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 324, s. 94; İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 22 Kanun-i Sani 1330/4 Şubat 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 325, s. 102; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 29 Kanun-i Sani 1330/11 Şubat 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 326, s. 110; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 19 Şubat 1330/4 Mart 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 329, s. 133-134; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 12 Mart 1331/25 Mart 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 332, s. 158; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 26 Mart 1331/8 Nisan 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 334, s. 174; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 2 Nisan 1331/15 Nisan 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 335, s. 182; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 9 Nisan 1331/22 Nisan 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 336, s. 190; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 7 Mayıs 1331/20 Mayıs 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIV, sy. 339, s. 8; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIII, sy. 338, s. 209; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIV, sy. 340, s. 16; Şuun: İtilaf-ı Müselles Karşı Cihad-ı İslam, İstanbul, 21 Mayıs 1331/3 Haziran 1915, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIV, sy. 341, s. 23-24.

1334/1918

103. Cihad ve Alem-i İslam: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat, Abdürreşid [İbrahim], İstanbul, 22 Ağustos 1334/22 Ağustos 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XV, sayı: 366, sayfa: 32-34.

104. Cihad ve Alem-i İslam-II: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat, Abdürreşid [İbrahim], İstanbul, 29 Ağustos 1334/29 Ağustos 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XV, sy. 367, s. 52-54.

105. Cihad ve Alem-i İslam-III: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat, Abdürreşid [İbrahim], İstanbul, 12 Eylül 1334/12 Eylül 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XV, sy. 369, s. 93-94.

106. Cihad ve Alem-i İslam-IV: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat, Abdürreşid [İbrahim], İstanbul, 26 Eylül 1334/26 Eylül 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XV, sy. 371, s. 130-131.

107. Cihad ve Alem-i İslam -III [V]: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat, Abdürreşid [İbrahim], İstanbul, 3 Teşrin-i Evvel 1334/3 Ekim 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XV, sy. 372, s.156.

108. Cihad ve Alem-i İslam-VI: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat, Abdürreşid [İbrahim], İstanbul, 10 Teşrin-i Evvel 1334/10 Ekim 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XV, sy. 373, s. 170-171.

109. Cihad-ı Ekber ve Alem-i İslam, Afganlı Mehmed Abdürreb Berk, İstanbul, 10 Teşrin-i Evvel 1334/10 Ekim 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XV, sy. 373, s. 168-170.

110. Cihad ve Alem-i İslam-VII: Harb-i Umumide Türkistan ve Buhara'dan Afganistan, Hindistan ve Hicaz Tarihiyle İstanbul'a Seyahat, Abdürreşid [İbrahim], İstanbul, 31 Teşrin-i Evvel 1334/31 Ekim 1918, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], cilt: XV, sayı: 376, sayfa: 225-226.

1335/1919

111. Küül Aleyhindeki Cihad, İstanbul, 9 Teşrin-i Evvel 1335/9 Ekim 1919, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XVIII, sy. 443, s. 12.

1336/1920

112. Irak'taki Müslüman Kardeşlerimizin Cihadı: Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, es-Seyyid Mehmed Bedreddin, Kastamonu, 25 Teşrin-i Sani 1336/25 Kasım 1920, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XVIII, sy. 464, s. 264.

1337/1921

113. Cihad-ı İslam (Hadis-i Şerif Mana-yı Şerifi), Nasuhi Dede, Ankara, 24 Şubat 1337/24 Şubat 1921, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIX, sy. 469, s. 4-6.

114. Cihad-ı İslam: Hayata Sarılmak, Ölümünden Korkmak, Nasuhi Dede, Ankara, 3 Mart 1337/3Mart 1921, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIX, sy. 470, s. 15-17.

115. Anadolu'nun Büyük ve Mukaddes Cihadı, Ali Şükrü, Kayseri, 24 Eylül 1337/24 Eylül 1921, Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim], c. XIX, sy. 490, s. 233-246.

Ceride-i İlmiye

Osmanlı Devleti'nin dinî ve idarî kurumlarından biri olan Bâb-ı Meşihat ve bu kuruma bağlı olan Fetvahâne ve şer'î mahkemelerin dinî meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle Dârü'l-hikmeti'l-

İslâmiyye gibi dinî kuruluşlara ait tâlimat, nizamnâme ve haberlerin duyurulması maksadıyla İstanbul'da 1914-1922 yılları arasında yayımlanan dergi meslekî hüviyeti haiz bir yayın organıdır.⁵⁵Kasım 1914 tarihinde yayımlanan Türkçe cihad fetvasının Arapça, Farsça, Tatarca ve Urduca tercümeleri de aynı sayıda yayımlanmıştır.

1333/1914

116. Cihad-ı Ekber Feteva-yı Şerifesi, İstanbul, Muharrem 1333/Kasım 1914, Ceride-i İlmiyye, c. I, sy. 7, s. 437-453.

117. Cihad Beyannamesinin Arabi Tercümesi, İstanbul, Muharrem 1333/Kasım 1914, Ceride-i İlmiyye, c. I, sy. 7, s. 459-463.

118. Cihad Beyannamesinin Farsî Tercümesi, İstanbul, Muharrem 1333/Kasım 1914, Ceride-i İlmiyye, c. I, sy. 7, s. 464-468.

119. Cihad Beyannamesinin Tatarca Tercümesi, İstanbul, Muharrem 1333/Kasım 1914, Ceride-i İlmiyye, c. I, sy. 7, s. 469-474.

120. Beyanname-i Cihadın Urdu Lisaniyla Tercümesidir, İstanbul, Muharrem 1333/Kasım 1914, Ceride-i İlmiyye, c. I, sy. 7, s. 475-480.

İslam Dergisi

I. Dünya Savaşı esnasında yayımlanan bu fikir dergisinde 1914-1915 yılları boyunca iki haftalık periyodlar esas alınarak cihad haberleri kaleme alınmıştır. Derginin genel çizgisi Türkçü düşünce ile İslâmiyet'i bağdaştırma amacı gütmekteydi. I. Dünya Savaşı'nın ağır şartlarından etkilenmesine rağmen yayımını sürdüren ve ilk sayılarında belirttiği amaçlarından ayrılmayan dergi, İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından finanse edilmekteydi. İslam Dergisi on beş günlük periyotla 30 Kânunusânî 1329/12 Şubat 1914-30 Teşrinievvel 1334/30 Ekim 1918 tarihleri arasında yayımını sürdürmüştü ve 63 sayı çıkmıştır.⁵⁶

1330/1914

121. Beyannâme-i Cihad, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 16, s. 455-462.

122. İslâm Havâdisi: İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 17, s. 481-482; İslâm Havâdisi: İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 18, s. 496-499; İslâm Havâdisi: İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 19, s. 512-515; İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 20, s. 529-530; İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 21, s. 546; İslâm Havâdisi: İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 22, s. 562; İslâm Havâdisi:

⁵⁵ Nesimi Yazıcı, "Ceride-i İlmiyye", *DİA*, VII/407-408.

⁵⁶ Tuba Çavdar, "İslâm Mecmuası", XXIII/53-54.

İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 23, s. 575-578; İslâm Havâdisi: İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 24, s. 592-594; İslâm Havâdisi: İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1330, İslâm Mecmuası, c. II, sy. 25, s. 608-610.

1331/1915

123. İslâm Havâdisi: İki Haftalık Cihad Haberleri, İstanbul, 1331, İslâm Mecmuası, c. III, sy. 26, s. 623-626; İslâm Havâdisi: Cihad Haberleri, İstanbul, 1331, İslâm Mecmuası, c. III, sy. 27, s. 640-642; İslâm Havâdisi: Cihad Haberleri, İstanbul, 1331, İslâm Mecmuası, c. III, sy. 28, s. 655-658; İslâm Havâdisi: Cihad Haberleri, İstanbul, 1331, İslâm Mecmuası, c. III, sy. 29, s. 671-674; İslâm Havâdisi: Cihad Haberleri, İstanbul, 1331, İslâm Mecmuası, c. III, sy. 30, s. 687-690; İslâm Havâdisi: Cihad Haberleri, İstanbul, 1331, İslâm Mecmuası, c. III, sy. 31, s. 703-706; İslâm Havâdisi: Cihad Haberleri, İstanbul, 1331, İslâm Mecmuası, c. III, sy. 32, s. 720-722.

Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası

Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası'nda "Tarih-i Harb", "Haftalık Tarih-i Harb" ve "Haftalık Tarih-i Harb ve Siyaset" başlıklarıyla verilen toplam elli altı yazı mevcuttur. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devameden bu yazılarda harbingazetelere nasıl yansındığını görmek mümkündür ve mezkur makaleler önemli bir vesika hüviyetindedir.⁵⁷

124. Tebrîk-i Cihâd, İstanbul, 19 Rebiulevvel 1335/13 Ocak 1917 [1916/1917], Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası, c. I, sy. II, s. 206.

Sonuç

İslâmî ilimler geleneğinde özellikle hadis ilmi içerisinde kendine yer bulan cihad bahisleri hicri II. asırdan itibaren müstakil risale ve kitap yazma geleneğine doğru evrilmiştir. Osmanlı Devleti bünyesinde yazılan cihad risaleleri bağlamında bu konuya temas eden Bursalı Mehmed Tahir, dönemin İslamcı dergilerinden Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]mecmuasında 24 risalenin künyesini zikrederek cihadın bibliyografik önemine dikkat çekmiştir. Daha sonra harb menkıbelerini derlediği *Menakıb-ı Harb* adlı eserinde aynı yazıyı daha da geliştirerek cihad risalelerinin sayısını 38'e çıkartmıştır. Ancak aradan geçen bir asırlık süreçte bu risalelerin hâli hazırdaki durumuna temas eden ilmi bir makale kaleme alınmamıştır. Türkiye kütüphaneleri katalogları üzerinden yapılan taramalarda Bursalı Mehmed Tahir'in tespit ettiği 38 eser sayısını 55'e çıkartmaya muvaffak olduk. Bu eserlerden yaklaşık 25'er tanesinin yazma ve matbu nüshalarını tespit ettik ancak 7 civarın-

⁵⁷ Alim Yıldız, Savaş Yıllarında Çıkan Bir Dergi: Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası (1916-1919), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sy. 15, s. 184.

daki eserin ise ne yazma ne de matbu kaydına ulaşamadık. Ayrıca I. Dünya Savaşı esnasında çıkan neşriyatta cihadla ilgili yaklaşık 70 makaleye erişebildik. I. Dünya Savaşı'nın 100. yılını idrak ettiğimiz şu günlerde savaş tarihi açısından hayli önem arzeden bu risale ve makalelerin bir araya getirilip bir araştırma kütüphanesinde kendine yer bulması bu tebliğin amaçlarından birisini oluşturmaktadır. Öte yandan Osmanlı âlim ve ediplerinin savaş zamanlarında devlete verdikleri desteğin cihadı teşvik eden risaleler yazmak suretiyle gerçekleştiği görülmüş ve Bursalı Mehmed Tahir'in konuyla ilgili yazdığı Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] mecmuasındaki makalenin çevrimyazısı hazırlanarak cihad kavramının önemi vurgulanmıştır.

EK 1: Fezâil-i Cihad Hakkında Müellefât-ı Osmaniye⁵⁸ Bursalı Mehmet Tahir

Cihad ki tahakkuk ve vücubunda her mümin için bir emr-i maruftur. Bu fezâilî hemen herkesce icmâlen malum hükmündedir. Ancak gazavât ve şehadete müteallik akâid-i mukaddesenin tesir-i lâhûtisiyle hâiz-i şeref girân-bahâ olan cihad ne gibi ahvâlde farz-ı kifaye ve hangi husûsâtta farz-ı ayındır? Sebeb ve hikmeti nedir? İstîtâ't-ı bedeniye ve mâliyyeye mâlik olanlara emreylediği vezâif-i iştirâkiye ile bu bâbda gösterilecek itinâ-yı fedâkârâne-nin temin edeceği mehâsin ve mesûbât neden ibarettir? Bunlardan imtina ve tebâud vukuu hâlinde tevellüd edecek tesirât ve ukûbât ne dereceye kadar varabilir? Az çok bu ahkâma teşmil-i vukûf edilmek elzemdir.

Âyât-ı kerime ile memdûh-ı ilâhî ve ehâdis-i nebeviye ile mazhar-ı teb-cil-i nâmütenâhî [20] olan cihad, din, namus ve vatan gibi revâbit-ı muazzenin hıfz u teyidine müteallik olduğu için ehl-i imanın o ahkâmı istiknâh ve iktisâb etmekten kasr-ı himmet etmesi asla revâ görülemez.

Mesele-i cihada dair dermeyân edilecek bir bahis îrâd olunacak bir kelâm lisân-ı kudret olan âyât-ı kerime-i Kur'âniye'den iktibâs feyz edilmek ve nâşir-i hikmet bulunan ehâdis-i celîle-i Risâletpenâhî'den istiare olunmak suretiyle mevzu ve gayesinin ulviyeti nisbetinde müzeyyen ve müdellel olur ise maksud olan tesir-i belîği ve hitabetle teşrih-i mezâyâsına girildiği vakit revnümâ olur.

Sâir fûrûzât-ı İslâmiye gibi farz-ı cihad hakkında da öğrenilmesi vücûb-ı kavî derecesinde bulunan malûmât ve vezâif-i meşrûanın neşr ü tamimi ne mertebe muhassenât-ı âliyyeyi dâî olacağı vâreste-i tasvirdir. Binaenaleyh ricâl-i ilmiyenin cevâmide vaaz u nasihat esnasında bu mebhasta mündemic ahkâm ve dekâik-i kudsiyyeyi kulûb-ı müminîne nakş ve ilkâ edecek surette şerh ve tebyîn eylemeleri arada sırada ihtilâs-ı vakit ile bu bâbda telif-i âsar ile de tamim-i

.....
⁵⁸ Bu yazı Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] dergisinde yayımlanmış "Fezail-i Cihad Hakkında Müellefat-ı Osmaniye", adlı makalenin çevrimyazısıdır. İstanbul, 10 Kanunisanı 1328/23 Ocak 1913, c. II-IX, sy. 46-228, s. 347-348.

fevâid etmeleri hakikaten bir vecibe-i hamiyet ve diyanettir. Gerçi hukuk-ı düvelde hukuk ve îcâbât-ı harbe dair mebahis-i mühimme mevcut ise de herkesin bunlara tahsil-i ittîlâ etmesi muhâl ve meselenin maddi ve manevi aksâmı hakkında kütüb-i fikhîyede ve bazı resâilde münderic ebhâs ve malumat-ı mütenevvia ve vecâib-i diniye ve vataniyenin idrâk ve ihtasına ve semerât-ı mübeccelesinin temin-i husûlüne hakkıyla hâdim olacağı bir burhan-ı zî-kemâldir.

Hazâin-i âsâr-ı Osmaniye'den müstefid olduğum sırada müellifin-i Osmaniye'mizin ulûm ve fûnûnun her kısmında tettebbüât ve neşriyât-ı irşâdkârânede buldukları gibi emr-i cihâd hakkında da icrâ-yı tamikât ve tettebbüâtтан geri durmamış ve bu bâbda da ahlâfa bir hayli âsâr-ı güzide bırakmış [21] olduklarını nazar-ı şükran ve minnetle gördüm. Bunların tedârik ve mütâlaası ihvân-ı dinin tezâyüd-i istifadelerine medâr olur mûlahazası zihnime tebâdür etti. Binaenaleyh bunların müellifleriyle beraber bervech-i zîr arz-ı esâmisini lâzime-i kadirşinâsı ittihâz eylerim.

1. *Terceme-i Siyer-i Kebîr*: 1238/1822'de Aydın'da vefat eden Hoca Mü-nib Efendi tarafından terceme olunan bu eser-i âli ve cesîmin ekser mün-dericâtı fezâil-i cihad ile buna ait mevâddı lâzimededen bâhis olup, matbudur.

2. *Risale-i Fezâil-i Cihad*: 901/1495'de İstanbul'da vefat eden Hatib-zâde Muhyiddin Efendi tarafından müelleftir.

3. *Risale-i Fezâil-i Cihad*: 920/1514'de İstanbul'da vefat eden Kirmas-tili Yusuf Efendi tarafından müelleftir.

4. *Risale-i Fezâil-i Cihad*: 1026/1617'de Hicaz'da vefat eden Manastırlı Kadı Mahmud Efendi.

5. *Risale-i Fezâil-i Cihad*: 1070/1659'da Mısır'da vefat eden Konevî Nuh Efendi tarafından müelleftir.

6. *Mühimmâtü'l-gâzî fî meyâdini'l-megâzî*: 1104/1692'de vefat eden Alay müftüsü Kayserili Mehmed Fikri Efendi tarafından müellef olup, matbudur.

7. *Risale-i Fezâil-i Cihad*: 1311/1893'de İstanbul'da vefat eden Gümüş-haneli Hacı Ahmed Efendi tarafından müellef olup, matbudur.

8. *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*: 1156/1743'de tarîk-i hacda vefat eden Emirzâde Salim Efendi tarafından, matbudur.

9. *Fezâil-i Cihad*: 1008/1599'da Dersaadet'te vefat eden şair-i meşhur Abdülbaki Efendi tarafından,

10. *Râyâtü'n-nasr ve'l-irşâd*: 1272/1855'de Köstendil'de vefat eden Müf-tî Mehmed Şemî Efendi tarafından, [22]

11. *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*: 1318/1900'da Dersaadet'de vefat eden Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi tarafından, matbudur.

12. *İmâdü'l-cihâd, Fezâilü'l-cihâd*: Derviş Ali b. Mustafa-yı Bosnevî tarafından,

13. *Nehcü'r-reşâd fî emri'l-cihad*: Müftî Ahmed Hıfzî Efendi tarafından, matbudur.

14. *Teşvîkâtü'l ciyâd fî'l gazvi ve'l-cihâd*: 1130/1717'de vefat eden Abdür-rezzak b. Abdülfettah Lazkî tarafından,

15. *Fezâil-i gâzâ Menâkib-ı cihad*: Ali Galib Bey tarafından, matbudur.

16. *Kevkebü'l-mesûd fî kevkebeti'l-cünûd*: 1264/1847'de vefat eden Sa-haflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi tarafından, matbudur.

17. *Düstûru'l-mücâhidîn-li izziddîn*: Ferikân-ı kirâm mütekâidlerinden Kayserili Mustafa Hilmi Paşa tarafından, matbudur.

18. *Tahrîsu'l-mücâhidîn*: Fuzalâdan Hanyalı Ahmed Efendi tarafından,

19. *Risale-i Cihad-ı kebîr*: 1151/1738'de İstanbul'da vefat eden sâhib-i kütüphane Carullah Veliyüddin Efendi tarafından,

20. *Fezâil-i remy*: İbn Ruşen demekle maruf Mehmed Hatib tarafından,

21. *Risale-i İrşâdiye, Fezâil-i Cihad*: Midhat Paşa Vapuru imamı Hacı Hamid Efendi tarafından, matbudur.

22. *Tarîkatü'l-cihad*: 1706'da vatamı olan Mora'nın Teb/İstife şehrinde vefat eden Atina müftisi Pertevi Ali Efendi tarafından,

23. *Hikmetü'l-garrâ fî fezâili'l-gazâ*: Hoca Münib Efendi tarafından,

24. *Tergîbü'l-mücâhidîn ilâ nikâyeti a'dâi'd-dîn*: Asrı Mecid Hanya'da Beşinci Alay Başımamı Mustafa Asım b. Mehmed Efendi tarafından,

25. *Şerefü'l-mücâhidîn*: Erzincan müderrislerinden Divrikli Ahmed Mikdad Efendi tarafından, matbudur.

26. *Fezâil-i Cihad*: 981/1573'de tarihinde irtihâl eden Birgivi Mehmed Efendi tarafından,

27. *Fezâil-i Cihad*: Sultan İbrahim zamanı kudâtından Esad Efendi tarafından,

28. *Cihad-ı Ekber*: Mehmed Halis Efendi tarafından, matbudur.

29. *Fezâil-i harbiye-i bahriye*: Bahriye yüzbaşlarından Üsküdarlı Hasan Latif Efendi tarafından, matbudur.

30. *Cihad*: A. F. Efendi tarafından, matbudur.

31. *Mevâizü'l-cihad ve'd-dîn*: Alay müftisi Hacı İzzet Efendi tarafından, matbudur.

32. *Cihad Hakkında Ehl-i İslâm'a Asker-i İslâm'a Kürsi-i İslâm'dan Bir Hitap*: Sinop mebus-ı fâzılı Hasan Fehmi Efendi tarafından, matbudur.

33. *Cihad'da İslam'ın vazifesi*: Resne kadı-yı sâbıkı Manisalı Halil Hilmi Efendi tarafından, matbudur.

34. *Risale-i cihad*: Mehmed Halid Bey tarafından, matbudur.

35. *İslâm'da cihad*: Şeyhülislam Musa Kazım Efendi hazretleri tarafından, matbudur.

36. *Risaletü'l-guzât ve's-şühedâ*: Varnalı Süleyman Vehbi Efendi, gayrı matbudur.

37. *İcâletü's-sefer ve risaletü'z-zafer*: Osman Kırımî Enderûnî, gayr-matbu sene 1149/1736.

38. *Tuhfetü'l-guzât*: Ahmed Fehmi Efendi, gayrı matbudur.

Kaynakça

Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire: Darü'l-Hadis, 1988.

Akün, Ömer Faruk, "Bursalı Mehmed Tâhir", *DİA*, VI, 452-461.

Bektaş, Ekrem, "Beyânülhak", *DİA*, VI, 34.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964, III, 1349.

Birinci, Ali, "Kemahlı Şeyh İbrahim Hakkı'nın Serencamı", *Türk Yurdu*, Ekim 1996, sy. 110, s. 3-7.

Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*(nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki), Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400, I. baskı.

Bursalı Mehmed Tahir, *Menakıb-ı Harb*, Dersâadet: Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1333/1917.

—————, "Fezail-i Cihad Hakkında Müellefat-ı Osmaniyye", *Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] Dergisi*, İstanbul, 23 Ocak 1913, c. II-IX, sy. 46-228, s. 347-348.

Çavdar, Tuba, "İslâm Mecmuası", *DİA*, XXIII, 53-54.

Çavuşoğlu, Mehmet, "Bâkî", *DİA*, IV, 540.

Çöllüoğlu, M. Sami, "Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, Cihat Hakkında Ehl-i İslama, Asker-i İslama Kürsi-i İslam'dan Bir Hitap", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, c. III, sy. 1, s. 149-164.

Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*(nşr. Hüseyin Selim Esed), Riyad: Dâru'l-Muğnî li'n-neşri ve't-tevzî, 2000/1420, I. baskı.

Ebü Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*(nşr. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî), Riyad: Mektebetü'l-Maarif li'n-neşri ve't-tevzî, ts.

Efe, Adem, "Sebilürreşâd", *DİA*, XXXVI, 251.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Taşköprüzâde ve İlmî Görüşleri (I)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1975, c. VI, sy. 1-2, s. 127-138.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddîn, "Ensar, Muhacir, Cihâd, Gazve ve Şehitler Hakkında", çev. Ömer Faruk Habergetiren, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2013, c. II, sy. 4, s. 232-269.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*(nşr. Muhammed Nâsıruddîn el-Albânî), Riyad: Mektebetü'l-maarif, 1417/1996, I. baskı.

Kettani, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris, *Hadis Literatürü*, 1345/1927; trc. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Koca, Ferhat, "Mûsâ Kâzım Efendi", *DİA*, XXXI, 221-222.

Kozan, Ali, Çakırbaş, Ali, "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Menâkıb-ı Harb Risalesi", *Tarihin Peşinde –Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, 2013, sy. 9, s. 53.

- Küçük, Raşit, “Abdullah b. Mübarek”, *DİA*, I, 122-124.
- Maviş, Hakkı, “Mehmed Hâlis Efendi”, *DİA*, XXVIII, 490.
- Musa Kazım Efendi, *Külliyat : Dini ve İctimai Makaleler*, 1338/1920; yay. haz. Ferhat Koca, Ankara, Ankara Okulu, 2002, 399 s.
- Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu’s-sahîh*, Riyad: Dâru Taybe, 2006.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b.Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Riyad: Mektebetü’l-Maarif li’n-neşri ve’t-tevzî, 1. Bsk, [t.y.].
- Özcan, Tahsin, “Molla Arap”, *DİA*, XXX, 240-241.
- , “Veliyyüddin Cârullah”, *DİA*, XLIII, 38-40.
- Özel, Ahmet, “Cihâd”, *DİA*, VII, 527.
- , “Kirmastî”, *DİA*, XXVI, 67-68.
- , “Ayıntâbî, Mehmed Münib”, *DİA*, IV/245-246.
- Sebilü’r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] Dergisi
- Şibay, Halim Sabit, “Cihâd”, *İA*, III/171.
- Şimşek, Selami, “Erzincan Mevlevihânesi Son Postnişini Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi’nin Dîvân’ında Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Düşünceleri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, c. VIII, sy. 20, [Mevlânâ’ya Armağan Sayısı], s. 159-174.
- Uzun, Mustafa, “Fevzi Efendi”, *DİA*, XII, 508.
- Üzüm, İlyas, “Hatibzâde Muhyiddin Efendi”, *DİA*, XVI, 463-464.
- Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Riyad: Mektebetü’l-Maarif li’n-neşri ve’t-tevzî, 1417.
- Tuncer, Faruk, “Büyük Mevlevi Şeyhi Kemahlı Hacı İbrahim Hakkı Efendi”, *Yeni Ümit Dergisi*, yıl: 9, sy. 35, 1997.
- Türker, Ömer, “Nûh b. Mustafa”, *DİA*, XXXIII, 230-231.
- Yazıcı, Nesimi, “Ceride-i İlmiyye”, *DİA*, VII, 407-408.
- Yıldız, Alim, “Klasik Edebiyatımızda Manzum Hadis Tercümeleri ve Necip Fazıl’ın 101 Hadis Tercümesi”, *Kahramanmaraş Sempozyumu Kitabı*, s. 226.
- , “Savaş Yıllarında Çıkan Bir Dergi: Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası (1916-1919)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sy. 15, s. 184.
- Yılmaz, Hakan, “Tarihten Sayfalar: Murâd Hüdâvendigâr Adına Yazılmış Bir Eser: *Tuhfetü’l-Guzât fî Fezâ’ilü’l-Cihâd*”, *Hakikat Dergisi*, 2010, sy. 198.
- Yılmaz, Hayati, “Nûh b. Mustafa el-Konevî’nin er-Risâle fi’l-Fark Beyne’l-Hadîsi’l-Kudsî ve’l-Kur’ân ve’l-Hadîsi’n-Nebevî Adlı Risâlesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 167-170.
- Yılmaz, Ziya, “Esad Efendi, Sahâflar Şeyhizâde”, *DİA*, XI, 341-345.
- Yüksel, Emrullah, “Birgivi”, *DİA*, VI, 191-194.

Özet

Tebliğde, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girdiği ve İtilaf devletlerine

karşı birçok cephede mücadele ettiği bir dönemden hemen önce “Sebilürreşad” dergisinde yazılmış olan “Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefâtı Osmâniyye”adlı kısa makaleyle Osmanlı aydınlarına moral desteği vermek ve manevi yönden onları beslemek isteyen Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin yazısı incelenecektir. Ayrıca cihad risalelerinin Türkiye'deki yazma kütüphane kataloglarındaki yerleri ortaya konularak müellifin Osmanlı ilim geleneğine yaptığı katkı mezkur yazı çerçevesinde tespit edilecek ve bu bibliyografya bir adım daha ileriye taşınacaktır. Neticede Osmanlı âlim ve ediplerinin savaş zamanlarında devlete verdikleri desteğin cihadı teşvik eden risaleler yazmak suretiyle gerçekleştiği ileri sürülecek ve I. Dünya Savaşı öncesinde hangi ahlaki ve dini değerlerin tartışılarak gündem edildiğine bu bildiri vesilesiyle temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı, Cihad, Risale

I.Dünya Savaşı Yıllarında Talebe Defteri Dergisi'nin Üstlendiği Rol

Prof. Dr. Abide DOĞAN*

Gökçe ULUS**

Giriş

Meşrutiyet'in ilânı ile yenilik ve özgürlük fikirleri Osmanlı yayın hayatını canlandırmıştır. Sultan Abdülhamid'in istibdat döneminin ardından gelen II. Meşrutiyet, yeni bir süreç başlatmıştır. Daha önce dile getirilemeyen fikirler gazete ve dergilerle yükselmeye başlamıştır. Özellikle Türkçülük, basında kendine geniş bir ilerleme alanı bulmuştur. 1908-1914 arası çok sayıda çocuk ve gençlik dergisi çıkmış; I. Dünya Savaşı ile bu yoğunluk epey azalmış, bir durgunluk dönemi yaşanmıştır. Sözü edilen yıllarda yayınların azalması veya sekteye uğramasında Osmanlı'nın savaş sebebiyle zor günler geçirmesinin, maddi manevî çöküntünün, kâğıt bulma sıkıntısının etkisi büyüktür. Bu durgunluk döneminin bir başka nedeni de 1918'e kadar sürecek olan, 7 Ağustos 1914'te ilân edilen muvakkat kanunla mevcut sansürün ağırlaştırılmasıdır.

Dört yıllık durgunluğun ardından 1918 yılında yayınlar tekrar hız kazanmış ve kurtuluş reçeteleri sunmaya devam etmiştir. Dönem milliyetçiliğinin oluşmasında bu yayınların rolü göz ardı edilemez. Savaş dönemi yayınlarından *Harp Mecmuası*, *Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmuası* adı en çok anılan yayınlardır. *Talebe Defteri* isimli milliyetçi bir yayın olarak savaşa hazır çocuk ve gençler yetiştirilmesi için çalışmıştır.

Türk Edebiyatı ve Türk Tarihi açısından büyük önem taşıyan *Talebe Defteri*; Muallim Ahmed Halid (Yaşaroğlu)'nun çıkardığı perşembe günleri okurlarıyla buluşan, çocuk ve gençlere yönelik bir dergidir. 5 Haziran 1913 – 20 Mart 1919 tarihleri arasında bazı aksamalara rağmen 68 sayı yayımlanmış; son sayı olacağı duyurulan 69. sayıya erişmek bugüne kadar mümkün olmamış ve çıkıp çıkmadığı bilgisine ulaşılamamıştır. 30 Temmuz 1914'ten 18 Ocak 1917 tarihine kadar yayımlanamayan derginin *Çocuk Dünyası* dergisi ile ortak çıkarılan "Donanma Nüsha-i Fevkalâdesi" mevcuttur. Şehzade desteği ile çıkan bu nüshanın geliri orduya bağışlanmıştır.

Talebe Defteri'nin yazar kadrosunun öne çıkan isimlerinden bazıları: Aka Gündüz, Akçuraoğlu Yusuf, Âkil Koyuncu, Ali Ulvi (Elöve), Aziz Hüdayi (Reşat Nuri Güntekin), Celal Sahir (Erozan), Doktor Mustafa Munif (Kocaolçun), Edhem Nejad, Enis Behiç (Koryürek), Faik Ali (Ozansoy), Feyzullah Sacid, H. Nihad (Boztepe), H. Suphi (Tanrıöver), Hakkı Tarık (Us), Halid Fahri (Ozansoy),

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, abide@hacettepe.edu.tr.

** Hacettepe Üniversitesi, gkcdlr@hotmail.com.

Halide Nusret Kâzımî (Zorlutuna), Harun'ür-Reşid, Hazım Atuf (Kuyucak), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Hüseyin Ragıp (Baydur), İbrahim Alaaddin (Gövsâ), İskender Fahreddin (Sertelli), Kâzım Nâmi (Duru), Köprülüzâde Mehmed-Fuad, Mehmed Emin (Yurdakul), Abdülfeyyaz Tevfik (Yergök), AhmedCevad (Emre), AhmedHalid (Yaşaroğlu), İrfan Emin (Kösemihaloğlu), Muallim Lisaneddin (Gazi Kösemihâlzâde), Muallim Mukaddem, Siraceddin (Hasırcioğlu), NafiAtuf (Kansu), Nüzhet Sabit, Ömer Seyfettin, Rahmetullah Aliye, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ruşen Eşref (Ünaydın), Sabri Cemil (Yalkut), Satı', Suad Fahir (İsmail Hikmet Ertaylan), Süleyman Nesib (Süleyman Paşazâde Sami), Şukûfe Nihal (Başar), vonHoff, Yusuf Ziya (Ortaç), Ziya Gökalp¹

Talebe Defteri; öğrencileri eğitmek, bilgilendirmek, bilinçlendirmek, cesaretlendirmek gibi amaçlar doğrultusunda didaktik yazılara ağırlık veren bir dergi olmuştur. Makale ve hikâyeler çoğunlukta olup şiir, tiyatro, masal ve şarkı gibi türler geri planda kalmıştır. Yayımlanan yazı ve şiirlerde şekilden ziyade içerik dikkat çekmektedir. Dergide Türk çocukları ve gençlerinin sahip olması gerektiği düşünülen bilgi ve donanımı aktarabilmek için sosyal bilimlere, fen bilimlerine önem verilmiştir. Bilgili, çalışkan, Türkçeyi doğru kullanan, tarihini iyi bilen, Türklüğe ve vatan topraklarının bütünlüğüne önem veren, savaşmaya hazır, güçlü, sağlıklı, ekonomiden anlayan, ticarete başarılı, genel kültürlü ve ahlâklı, doğayı ve hayvanları sevip koruyan bireyler yetiştirmek şarttır. Bu, milletin kurtulması ve kaybedilen toprakların geri kazanılmasının tek yolu olarak görülür. Çocukların erkenden yetişkin olması gerekmez. İçinde bulunulan şartlar ve dönemin eğitim anlayışı bunu gerektirmektedir.

Birinci Dünya Savaşı ve Talebe Defteri

Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan (1912-1913) savaşlarının ardından gelen I. Dünya Savaşı; döneminin aydın ve öğretmenlerini yeni bir nesil oluşturmaya mecbur bırakmıştır. *Talebe Defteri* bu dönemde çocukları, gençleri bu kayıpları telafi edebilmek ve yenilgilerin intikamını alabilmek için eğitmeye çalışmıştır. Onların; milliyetçi, savaş döneminde iş görebilecek bireyler olması için edebiyat araç olarak kullanılmıştır.

İngiltere'de Baden-Powell öncülüğünde kurulan ilk izcilik (keşşaflık) hareketi Avrupa'ya yayılmış; Osmanlı İmparatorluğunda da Birinci Dünya Savaşı öncesi İttihat ve Terakki'nin yan örgütleri olarak tanımlanabilecek gençlik dernekleri oluşturulmuştur. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşları, Osmanlı çocuklarının ve gençlerinin vatansever askerler olmalarını gerektirmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere paramiliter örgütler vücuda getirilmiştir. "Türk Gücü", "Güç Dernekleri" ve "Genç Dernekleri" bu örgütlerin

.....
¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. ULUS, Ankara 2014.

başlıcalarıdır. Avrupa'dan esinlenilerek oluşturulan bu örgütler farklı yaş gruplarına eğitim vermektedir:

Keşşaflık ülke çapında 1913 yılında kurulan Türk Gücü Cemiyeti'nin bünyesinde örgütlenmiştir. Alman Pfadfinder (İz bulucu) izci örgütünden esinlenen Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlılar arasında beden eğitiminin, spor faaliyetlerinin ve askerî eğitimin yaygınlaşmasını amaçlamıştır. (...) Türk Gücü Cemiyeti'nden sonra Osmanlı Güç Dernekleri kurulmuştur. Harbiye Nâzırlığına getirilen Enver Paşa, 1914 yılında Belçika İzciler Birliği başkanı M. Parfitt'e'yi Türkiye'ye getirerek kendisinden bu dernekleri örgütlemesini istemiştir. (Toprak, 1985, s. 531-534)

Almanya I. Dünya Savaşı başlarken katı bir disiplin ve taktiksel eğitim sayesinde çok güçlü bir orduya ve askerlik bilgisine sahiptir. Almanya hayranlığıyla yürütülen oluşumlardan Güç Dernekleri yerini Genç Dernekleri'ne bırakmıştır:

Enver Paşa, Almanya'da uzun yıllar gençlik örgütleriyle uğraşmış olan vonHoff'u Türkiye'ye çağırması ve miralay rütbesiyle Osmanlı Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiyesi'ne getirmiştir. Kendisine yardımcı olarak Mekâtib-i Umumiye Genç Dernekleri Müfettişi unvanıyla Selim Sırrı Bey ve Müfettiş-i Umumi sıfatıyla Mustafa Asım Bey verilmiştir. (Toprak, 1985, s. 535)

Alman VonHoff Paşa'nın denetiminde 1916 senesinde "İleri, daima ileri" sloganıyla kurulan dernek; 12-17 yaş arası "Gürbüz Derneği", 17 yaş ve üstünü "Dinç Derneği" adıyla bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı uyruklu bütün gençlerin teşkilata katılması zorunlu tutulurken köy ve kasaba muhtarlarının gençlerin kaydını jandarma komutanlıklarına ve askerlik şubelerine bildirmeleri sistemin ayakta durmasını sağlamıştır. Gençlerin vücut, kafa ve ahlâkça geliştirileceği, müttefiklerin sevindirilip düşmanların korkutulacağı dile getirilmektedir. Diğer üç sayıda da devam eden tanıtım yazılarında yapılan müsabakalar ve talimler fotoğraflarla birlikte sunulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde İttihat ve Terakki'nin ortadan kalkmasıyla, Türkçülük hareketinin toplumsal boyutu olduğu bilinen bu derneğin faaliyetleri son bulmuştur.

Savaşçı bir nesil yetiştirilmesinin gereğine inanan Talebe Defteri'nde paramiliter örgütlerle aynı amaca hizmet etmek için vonHoff'un yazılarına, keşşaflık tanıtımlarına, askerliği özendirecek, düş-

manlığı körükleyecek, Türk tarihine hayranlık uyandıracak yazı ve şiirlere yer verilmiştir:

Talebe Defteri, bu dikenli yollarda size refakat edecek, elinden geldiği kadar ayaklarınızı uçurumlara kaymaktan kurtarmaya çalışacaktır. Sizi vücutça, kolca, bacakça, gözce, yürekçe ecdadınıza; dimağca, irfanca, medeniyetçe bugünkü en yükselmiş milletlere benzetmek emellerinin en şedidi ve en samimisidir. (...) Milletleri çürütmekten kurtaran, hukukunu demirle, tırnakla, dişle muhafaza etmek iktidarını veren en büyük meziyet bu “tabii askerlik”tir. (Talebe Defteri, S. 10, s. 150)

Keşşaf; bilinmeyen bir şeyi keşfeden, keşif kolu, izci (TDK, 1998, c. 2, s. 1284) anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Yirmi dokuzuncu sayıdan itibaren “keşşaf” yerine “izci” kelimesi de kullanılmaktadır. Günümüzdeki izcilikten farklı olarak, *Talebe Defteri*'nin yetiştirmek istediği keşşaf gençler, savaşçı askerlerdir. Bunlar düşmandan intikam almak için çalışır, her an gelebilecek tehlikelere hazırlıktır. M. B. imzasıyla yayımlanan “Keşşafın Muhtırası” başlıklı yazı dizisi on sekizinci ve otuz ikinci sayılar arasında sürmüştür. Bu yazı dizisinde kusursuz savaşçılar yetiştirebilmek için evvela keşşaflığın tanıtımı, tarihi, gerekleri ve yemini verilmektedir. Keşşafın sahip olması gereken özelliklerden bahsedilir. İyilik, namus, vicdan, nefis, açıklık, civanhıraşlık, arkadaşlık, ciddiyet, neşe, yemine bağlılık, iktisat, jimnastik, beden dayanıklılığı, sağlık, spor, ihtiyaçlar, alınması gereken tedbirler, yön bulma, harita okuma, tırmanma, duvardan atlama, iz sürme, mesafe tahmini konularında gençlere ders verilir.

Defter yazarlarının görüşüne göre kaybedilen toprakların geri alınacağına inanıp kini her daim canlı tutmak gereklidir. İlk sayıda rastlanmayan bu mesajlar birkaç sayı sonra başlar, derginin özellikle ilk cildinde çok yoğun bir şekilde görülür, yayımlandığı süre boyunca da devam eder. Derginin yayımlandığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu ayakta kalabilmek için büyük savaşlar vermektedir. Bu güçlülere dayanabilmesi için Defter; birlik olunması, Müslüman Osmanlı Türkleri kimliğiyle yenilgilerin, saldırıların intikamının alınması gerektiğini okurlarına dikte etmektedir. Bulgarlar, Yunanlar, Sırp, Ruslar ve Fransızlar en büyük düşmanlar olarak görülür. Aynı coğrafyada, iç içe yaşanan ecnebilere farklı muameleler, onlarla ticaretin kesilmeye çalışılması bunun önemli sonuçlarıdır:

Nestle sütü içmeyiniz... Paralarınızı ecnebilere vermeyiniz. Üzerinde Türkçe yazı olmayan çikolatalar almayınız. Şeritleri Türkçe olmayan

sinemalara gitmeyiniz. Türkçe isimler yanında Fransızca yazılan mağazalardan alışveriş etmeyiniz... Daha var... (Talebe Defteri, S. 14, s. 227)

“Türkoğlu Türk bir İslam ticaretgâhı” başlığıyla Kâğıtçı Sami Matbaası’nın; “Türk ve İslam mağazası”, “Paralarınızın ecnebilere gitmesini istemiyorsanız kostümlerinizi buraya yaptırınız” sloganlarıyla Yusuf Ziya Bey Terzihanesi’nin reklamları bulunmaktadır. Otuz üçüncü sayının ilavesinde de sinema ve dışı reklâmlarında “Müslüman ve Türk” olma özellikleri vurgulanmaktadır. Bu özelliklerin tercih sebebi olmasına çalışılmaktadır:

En iyi sinema Ali Efendi sinemasıdır. Şeritleri Türkçe, ahlâkî ve ciddidir. Sahibi Müslüman ve Türk’tür.

Müslüman Dışçı Dış Tabibi Mehmed Hüdaverdi... Hem Müslüman ve Türk, hem namuslu ve muktedir. (Talebe Defteri, S. 33, s. 545)

Dergide yazılanlardan anlaşıldığı üzere ecnebilere ticaretteki başarısı karşısında Müslümanlar ticaret yapmaya karşı önyargılıdır. Ekonomik yükseliş için memuriyet her fırsatta aşığlanır, gençler ticarete teşvik edilir. Yirmi yedinci sayıdaki, Munis Nejad’ın “Memurluk” mektubu, memuriyeti alenen kötülemektedir:

Oğlum,

Sana en büyük nasihatim şudur: Mümkün olduğu kadar memur olmaktan kaçacaksın. Gözlerin hükümetin veznesine dikilmesin, kendi veznen, kendi kasan olsun, memurlar daima minnettardır. Küçük bir azil kâğıdı onun saadetine, neşesine nihayet verir. Toksa acıku, giyimli ise çıplak kalır. Bir tacir, bir mühendis, bir doktoru, bir sanatkârı ancak iki şey azledebilir: ölüm ve tembellik... Bir tacir çalışkansa ve yaşıyorsa daima mes’uddur. Herkes kendine boyun eğer ve o kimseye boyun eğmez. (Talebe Defteri, S. 27, s. 437)

Ecnebilere ticaretin kesilmeye çalışılmasından öte savaş ortamının yarattığı kin ve nefret duyguları uç ifadelerle aktarılmaktadır. Türk tarihindeki kahraman ve kahramanlıkların anlatıldığı Amelî Ahlâk, Harp Hikâyeleri, Yirmi Beş Sene Siper Kavgası, Tarih Sahifelerinden gibi hikâyeler ve yazı dizileriyle öfke canlı tutulmaktadır. Deniz Muharebeleri başlıklı hikâyede, Aziz Hüdai takma adıyla yazar kadrosunda yer alan Reşat Nuri Güntekin, Fransızlara duyduğu nefreti hikâyesinde dile getirir. Bulgar, Yunan, Sırp ve Rus nefretinden sonra ilk kez Fransızlar bu şekilde anılmaktadır. Yazarın duyguları çok coşkuludur ve kesin bir dille bu nefreti okurlara da iletmek ister:

(...) Fransız diyince bir müddetten beri kanımda bir ateş, kalbimde bir intikam darbesi hissediyorum. Milletler içinde belki en çok sevdiğim Fransızlardı; fakat şimdi onları boğmak, onların vücudunu kaldırmak için Allah'tan kuvvet istiyorum. Bir Alman bir İngiliz hakkında neler duyarsa, bir Türk şimdiye kadar bir Moskof hakkında neler besliyor idiyse ben şimdi onların birkaç mislini Fransızlar için hissediyor ve saklıyorum. Çünkü Fransızlar bizi sevmiyor. Bizi dünyada fazla görüyor; bizim felaketimizden zevk ve saadet buluyor... (...) Fransızlar için gittikçe ruhumda soğuyan ve incimâd eden hissiyattan size de bir katre vermiş olmakla müteselli olarak bahsimize avdet ediyorum.” (Talebe Defteri, S. 50, s. 802-803)

Duygusalıktan arınmış, tam bir bağlılıkla asker özelliği taşıyan bireyle-
rin ortaya çıkması için yazılan eserlerden biri Aziz Hüdayi'nin kaleme aldığı
“Nöbetçi” başlıklı hikâyedir. Bu hikâyede çarpıcı bir bağlılık duygusu vardır.
Sınırdan nöbet tutan Ali adlı askerın “Baban gelse bile kapıya kimseyi yak-
laştırmayacaksınız” emri almasıyla, kendisini ziyaret eden babasını vurması
anlatılmaktadır. Babasını öldüren askerın, yerine gelen diğer askere aynı
öğüdü vermesi ise emirlere sadakatin önemini vurgular cinstendir:

*Ali'ye pek ziyade sokulmuş, kollarını ileriye uzatmış olduğu
görülen gölge zayıf bir “Ah!” diyebildikten sonra olduğu yere düştü
ve artık hiçbir ses işitilmedi. Biraz sonra onbaşı, birkaç süngülü ile
Ali'nin yanına geldiği zaman “Ne var?” diye sormuş ve Ali, o ana ka-
dar zapt ettiği hıçkırıklarına cereyan vererek “babamı vurdum” de-
dikten sonra koşmuş, cesedin üstüne kapanmıştı...*

*Birkaç hafta sonra aynı yerde aynı saatte nöbet teslim alan nefere
sert ve çelik bir ses emir veriyordu: “Kimseyi kapıya yaklaştırmayacak-
sın... Baban gelse...” Bu ses Ali'nin sesi idi ki kumandan paşa onu onbaşı
yapmış, ona vazife uğrundaki fedakârlığının bir necm-i mubahati olarak
bir de madalya istihsal etmişti. (Talebe Defteri, D. N. F., s. 5)*

Okurları askerliğe hazırlayabilmek adına edebî türler bir araç olarak
kullanılmıştır. “Anlamak İçin” (Aziz Hüdayi / 40. S.) hikâyesi savaş meyda-
nından tasvirlerle doludur. Bu hikâyede siperde yaşananlar aktarılır. Asker-
lerin hisleri ve ruh hallerinden, seslerin ne anlama gelebileceğinden bah-
sedilir ve öğrencilere şehitleri anmaları öğütlenir. Savaş sahneleri okurun
gözünde canlandırılmaya çalışılır:

Uzun beklemenin verdiği gevşeklik ve yorgunlukla İngiliz efrâdıtü-

fenk kabzalarını bırakmışlar, mitralyöz neferleri makinenin arkasında sipere yaslanmış oturuyorlardı... Birden mitralyözlerden biri hareket etti. Ağır namlunun sürüklenmesinden mütevellid sesle neferler doğruldukları zaman mitralyöz Türk siperlerine doğru iyice yol almıştı ve gitkiçe hızlanan bir süratle uzaklaşıyordu. Mitralyözün iki tarafında birkaç tüfenknâmevcuttu. Çünkü mitralyöz Türk siperlerine doğru hareket ettiği zaman tüfenkler de o tarafa doğru havalanmışlardı.

Heyecanlı bir ses bağırdı. Bomba! El bombası... Fakat neferleri bu kumandayı icrâya vakit bulamadılar. Siperde bir cehennem koptu. Tereke, ateş, demir... Birbiri üzerine yığılıyordu. Kollar koştular, bacaklar ayrıldı. Kafalar patladı ve bütün siper öldü, yaralandı, kaçtı... (Talebe Defteri; S. 40, s. 641)

Talebe Defteri, Osmanlı'yı her alanda yükseltme amacını kadın erkek eşitliği konusuna gösterdiği hassasiyetle de desteklemektedir. Kadınlara savaşta büyük görevler düşmektedir. Cephede ve cephe gerisinde kadına ihtiyaç vardır. "Memleketimizde İlk Kız Keşşâflar" Osmanlıların övünülecek bir işe imza atmalarının anlatıldığı, otuzuncu sayıda bulunan makaledir. Haydarpaşa İttihat Mektepleri; hastabakıcılık, hayır hasenat için ihtiyaç duyulan sağlam vücutlu kız izciler yetiştirmiştir. Özendirici olması için FloranceNightingale'in Kırım Harbi sırasında Selimiye'de hemşirelik görevini yürüttüğünden övgüyle bahseden dergide Celal Sahir'in "Türk Kızı Diyor ki" şiirinde erkeklerden farkları olmadığı ifade edilmektedir. Kadınlara da savaşta isteğini ve gücünü canlandıracak coşku verilmektedir:

*(...) Yarın yetişecek yeni bir nesil.
Ben onun kızımı düşman, iyi bil,
Benim de yaraşır tüfek elime!
Türk kızı boynunu zincirde görmez.
Düşmanın elleri yurdun başına
Belalar örerken, tentene örmez,
Benzetmez kendini mezar taşına.
Mâziye baksana Türk'ün kadını
Kalmamış erkekten bir adım geri.
Kandan kızıl olmuş ak bilekleri
Tarihe kılıçla yazmış adını! (...)* (Talebe Defteri, S. 16, s. 247)

Kadınlar, annelik vasfıyla büyük bir güç merkezidir. Hedeflenen ideal Türk gencini yaratmada en büyük destek onlardan beklenir; çocuklarının vatan için şehit olmasından gurur ve mutluluk duymaları istenir:

“Oğlum, Vücudunu düşman kurşununa, düşman kılıcına siper ederek vatanı müdafaa etmek için; oğlumu, nefesini ruhunu, dimağını.. kalbini, malını..bedenini vatanın kudret ve şevket, sükût ve azamet sahibi olmasına vakf ve feda eylemek için; kızımı, vatan yolunda mücahedeye atılacak mert ve fedakar bir Osmanlı gençliğinin ebediyen müşfik ve pür vefa hem fikir ve hem ruh refika-i hayatı olmak için dünyaya getirdim; bu ulvi ve mukaddes maksada vusûl için her ne suretle lazımsa onları öyle terbiye ettim ve muvaffak oldum.”

Böyle diyebilecek bizde acaba kaç valide vardır?”(Talebe Defteri, S. 14, s. 211-213)

Savaş dönemi; yalnız cephedekilerin değil, geride kalanların da büyük sorumluluk yüklenmesini gerektirmektedir. Bunun için *Talebe Defteri* yelpazesi geniş bir yaş aralığına seslenir. Türk ve Müslüman halkı ticaret yapma konusunda harekete geçirmeye çalışan dergi, ekonomik refaha kavuşma, beslenme, sağlık, yardımlaşma, kadınların sosyal hayatta etkin olması, savaş koşullarını kabullenme, kin ve intikam duyguları aşılama gibi farklı amaçlara hizmet etmiştir. Donanma İanesi, Hilal-i Ahmer, Barbaros Yardım Sandığı ve Himâye-i Etfâl cemiyetine yardım için iane sandıkları kurulur; gençler ve çocuklar tefrika romanlarla yönlendirilir. Defter’de Ahmed Cevad imzalı “Ortaklık” romanı dokuz ve on üçüncü sayılar arası yayımlanmıştır. Bu tefrika romanda; Cahid, Zühdü ve arkadaşları ortak bir velespid (bisiklet) almaya karar verir ve para biriktirirler. Bu paralar faydalı bir işte kullanılmak istenir. Orduya ya da fakirlere yardım etme konusu gündeme gelir. Bisiklet aldıktan sonra da para toplamaya devam eden öğrenciler sonunda topladıkları para ile bir kırtasiye açarlar. Talebelere ucuz ürünler satarak işi büyütürler. Bu hikâyenin diğerlerinden farkı gerçek hayata yansıyan girişimlere önyak olmasıdır; zîrâ on beşinci sayıda talebelere tasarruf sandığı açma önerisi sunulmuştur ve talebelerden olumlu dönüt alınmıştır. On yedinci sayıda duyurulduğu üzere “Artırma Sandığı ve Osmanlı Gençleri Teavün Şirketi” vücuda getirilmiştir. Burada düzenli olarak bağışlar toplanacak ve donanmaya yardım edilecektir. Bu girişim “Sinemalı Konferans” çağrısı ile desteklenmektedir:

Baş makaledeki teavün şirketi ve artırma sandığı yazarı Ahmed Cevad Bey Efendi Kânunusanininin 10. Cuma günü ikide sinemalı bir konferans verecektir. Pederlerinizi, biraderlerinizi, tanıdıklarınızı da beraberinizde getiriniz... Dâhiliye 1 kuruştur. Biletler: idarehanemizde tevzi’ edilmektedir. (Talebe Defteri, S. 17, s. 288)

Artırma Sandığı, 20 paraya kadar haftalık taksitler kabul etmektedir. Tasarruf, banka, faiz, iktisat, cüzdan, usul defteri gibi pek çok konuda bilgilendirilen gençlerin her türlü levazım ticaretiyle uğraşabilmesi sağlanacaktır. Yirmi beşinci nüshada gelen yardımların listesi yayımlanmıştır. Yirmi altıncı nüshada bu girişimin okullarda rağbet gördüğü ve toplanan paraların okul ve hükümetin tekaüt sandığıyla birleştirilerek yardım amacına ulaştırıldığı söylenir.

Talebe Defteri, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı zor şartları günümüze aktaran bir vasıta olmuştur. Yokluklarla mücadele eden *Defter*'de Ahmed Halid'in sözcülüğünde, diğer dergilerin kalitelerinden ödün vermeleri eleştirilerek kendilerinin büyük fedakârlıklarla bu duruma düşmekten kurtuldukları söylenmektedir. Kırk beşinci sayının kapaksız basılması ve yeni eserlerin bekletildiği açıklamaları sıkıntının ilk habercisidir. Elli üçüncü nüshanın ilk sayfasında basım esnasında yaşanan sıkıntılar dolayısıyla sekiz sayfaya düşürülüp fiyatının 40 kuruştan 2 liraya yükseltileceği yazar. Buna mecbur oluşlarının sebebi kâğıt bulma sıkıntısıdır. Bir senelik kâğıdın tedarik edildiği müjdesi de okurlarla paylaşılır:

(...) Evvelce de söylemiştik bize hiç kimse ve hiçbir taraf yardım etmemiştir ve etmiyor. Biz yağımızla kavruluyoruz. Sizin itikad ve samimiyetiniz bize en büyük mükâfattır. (*Talebe Defteri*, S. 53, s. 873)

Savaş sonrası çıkarılan ilk nüshada (32. Sayı) Türklük, birlik mesajları yoğunudur; tarih bilinci aşılana çalışılmaktadır. Âkil Koyuncu'nun "Akın" şiiri bu sayıda yer almaktadır:

Akın

Bir ses geldi uzaklardan bir gece vakti,

Tozu duman ediyordu çavuşun atı.

Kumandanın emri varmış: Bir geçit yeri

Moskoftardan alınacak, bölük ileri!

Boru çaldı, hep çadırlar birden esnedi!

Yol üstünde bölük durdu, atlar kişnedi.

Yarım saat geçmemişti, herkes hazırdı,

Bir işaret hayvanları saha kaldırdı.

Gün doğmadan akıncılar koyuldu yola;

Köy kızları bağırıyorlar: Uğurlar ola!

Türk erleri duymaksızın soğuğu, karı,

Doğan gibi atıldılar yokuş yukarı.

Bir sel gibi yamaçları geçip ezdiler,

Rüzgâr gibi tepelerde esip gezdiler.

Son tepeye güneş ile birden doğdular:

Al bayraklar dar geçidi kana boğdular

Korkusundan alıklaşan Kazak taburu

Bu akından kaçmak için öttürdü boru.

Atlarından duman çıkan ileri kolu,

Dolu dizgin, yalın kılıç tutmuştu yolu.

İstanbul, 1332 (1916-1971)

Âkil Koyuncu (Talebe Defteri, S.32, s.517)

“Savaş Bitti”, *Talebe Defteri*’nin son sayılarındaki son büyük gelişmenin haberidir. 7 Kasım 1918 (7 Teşrinisani 1334) Mâziyi düşünüp ümitlerin canlanması için çocuklara ve gençlere çağrıda bulunulur:

Harp bitti... Artık sulhun altın yaldızlı kapısından yeni bir devre-i hayata dâhil oluyoruz. Büyük ümidlerimize rağmen bu harpten ma'nen olduğu kadar madden de muzaffer çıkamadık. Bu maddî mağlubiyeti tarih tedkik edecektir. Şimdilik bizim vazifemiz yalnız çalışmak, istikbâle doğru koşmaktır. (Talebe Defteri, S. 63, s. 1015).

Yenilginin sebepleri üzerinde durulan *Defter*’de çalışma, çözüm önerisi olarak sunulmaktadır. Savaş bitmiştir ve yaraların sarılması, refah seviyesinin yükselmesi için okur kitlesinin büyük kısmını oluşturan çocuklar ile gençlerin durmaksızın çalışması gerektiği, dergide yazmaktadır.

Sonuç

Ulusal kimlik inşasında önce Osmanlıcılık, ardından Türkçülük ve Turancılık fikri aşıl原因an dergi eğitimi iyileştirmeye, öğrencilerin her alanda bilgi sahibi olan aydın bireyler olmasını sağlamaya çalışmıştır. Almanya destekli paramiliter örgütlerle işbirliği içinde olup bu doğrultuda yazı ve şiirler yayımlamıştır. *Talebe Defteri* dergisinin savaşçı gençler yetiştirme yolunda gösterdiği çaba inkâr edilemez. Bir çocuk ve gençlik dergisi olduğu söylenebilen *Talebe Defteri*; savaşlardan bitkin düşen, maddî ve manevî sorunlarla yıpranan halkın içinden yeni bir nesil çıkması için edebî gücünü kullanmıştır. Yabancı düşmanlığı, ticarete teşvik, savaşçı yetiştirme, eğitim, çalışma, insani değerler başlıca konulardır. Dergi; Birinci Dünya Savaşı'na kadar savaş coşkusu, vatan sevgisi, Türk milliyetçiliği, asker kimliği aşıl原因an nesir ve düzyazıları ile, savaş sonrası da çalışmayla, erdemle bir nesle şekil vermeye çalışmıştır.

Kaynakça

Gökçe ULUS, *II. Meşrutiyet Döneminde Bir Çocuk ve Gençlik Dergisi: Talebe Defteri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2014.

Talebe Defteri (1913-1919). (http://sureli.mkutup.gov.tr/detail.php?dergi_id=181) (11.12.2014)

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 1998.

Toprak, Zafer, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul 1985.

Özet

Balkan Savaşlarının sebep olduğu yıkımın onarılmasında, Birinci Dünya Savaşı ve ardından Millî Mücadele hazırlığında *Talebe Defteri* önemli hizmetlerde bulunan bir çocuk ve gençlik dergisi olmuştur. Dergide askeri eğitimlerden maddî kurtuluş reçetelerine kadar pek çok konuda düzyazı ve şiir örnekleri verilmiş; önce Osmanlıcılık ardından Türkçülük ve Turancılık ekseninde, savaşmaya hazır bir nesil yaratılmaya çalışılmıştır. Bu bildiri de *Talebe Defteri*'nin I. Dünya Savaşı'nda yer alacak genç neslin yetiştirilmesindeki rolü ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Talebe Defteri, I. Dünya Savaşı, gençlik, çocuk, keşşafılık (izcilik)

Abstract

TalebeDefteri had become a child and youth magazine serving an important role in the restoration of destruction caused by Balkan Wars and in battle readiness for First World War and National Struggle. Plain texts and poems in many subjects from military training to concrete independence formulas were composed in the magazine. In the axis of first Ottomanism then Turkism and Pan-turanism, it was aimed to engender a generation ready for struggling. In this article, the role of the *TalebeDefteri* in raising the young generation who would take part in the First World War, was investigated in detail.

Key words: TalebeDefteri, First World War, youth, child, scouting

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cephelelerindeki Subayların Memleket Profilleri

Ahmet ESENKAYA*

Birinci Dünya Savaşı, tarihin gördüğü en korkunç savaşlardan biridir. Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere dört imparatorluğun yıkılmasına ve dört büyük hanedanın çökmesine neden olmuştur. Bu savaş sadece kara ve deniz kuvvetlerinin değil, pek çok milletin ve ırkın kıyasıya mücadele verdiği modern teknolojinin de ilk savaşıdır. Sömürgecilik rekabetinden dolayı, savaşın gerçek sebeplerinin en büyük payını, sanayileşmiş ülkeler arasında iktisadi ve siyasi egemenliği ele geçirme mücadelesi oluşturur.

1914 yılına kadar Avrupa'da egemen güçler arasında içten içe süren çatışma, küçük bir kıvılcımın tutuşturmasıyla açık bir hale gelince, milyonlarca yuvanın kana ve acıya bulanacağı bir kahredici süreci başlatacaktır. O zamana kadar savaş amaçlı kullanılmamış olan denizaltı, uçak, zeplin, tank, büyük savaş gemileri, pek çok korkunç modern aletin ilk kez deneneceği bu süreçte, artık geri dönülmesi imkânsız bir yola girilecektir.

Avrupa'nın tamamına yakınının ve Rusya, Osmanlı Devleti, Japonya, A.B.D.'nin de katıldığı bu savaşta –kayıp, esir ve yaralılar da sayılacak olursa– insan kaybının 37.000.000 kişiyi bulduğu görülür. Dört yılı aşkın devam eden savaşın maddi zararı daha da korkunç boyutlardadır. Osmanlı Devleti ise birçok cephede savaşmış, tahminen 400.000'den fazla evladını şehit vermiştir, genç kuşaklarını göz göre göre eritmiştir.

Tarih araştırmaları yapmak bir taraftan çok zevkli, diğer taraftan da çok vakit alan bir süreçtir. Özellikle tarama nitelikli bir çalışmayı yürütmek, sanıldandan daha çok zaman gerektirir. Özellikle I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerdeki subayların memleketleri ve profilleri üzerine çalışmak, son derece sabırlı ve titiz bir çalışmayı zorunlu kıldığı da ortadadır.

Gündemle ilgili daha önce çalışılmış, bilimsel, derli toplu bir bilgiye –şu ana kadar– rastlanmamış olması, makale tarzında bir deneme yapmanın gerekliliğini ortaya koydu. Bu ifadeden daha önce böyle bir çalışmanın yapılmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Buradaki gaye herkesin ulaşabileceği, etrafı olabildiğince çerçeve içine alınmış, subay bilgisi ile ilgili-eksiği çok olsa da- okuyucunun zihninde bir kanaat oluşturma çabasıdır. Zaten kullanılan kaynakların neredeyse tamamına yakını askeri ve arşiv ağırlıklı malzemedir. Aynı zaman da herkes bilirki 'tarih metodolojisi'nde dağınık bilgiyi bir konu etrafında derleyip toplamak da bilimsel bir uğraşdır.

ATASE'nin on ciltlik Birinci Dünya Savaşı serisi; son dönemde yayınlanan üç ciltlik *"Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademe-*

* Yrd.Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, aesenkaya@comu.edu.tr.

deki Komutanların Biyografileri”¹ adlı biyografi derlemesi; Milli Savunma Bakanlığı’nın “Şehitlerimiz” adlı beş cilt eseri; İsmet G6rg6l6’n6n “On Yıllık Kadrosu” adlı doktora çalışması; d6nemin basınından elde edilen veriler; mevcut komutan ve eratın anı tarzı eserlerinden yararlanılarak hazırlanma-ya çalışılmıştır.

G6rg6l6’n6n doktora tezi, ATASE’nin I. D6nya Savaşı serisi ve komutan biyografileri araştırmanın y6ntemini belirlemede yardımcı olmuştur. Zaten ‘Komutan Biyografileri’ de –eksikliklerine rağmen– tamamına yakını, ATASE, Milli Savunma Bakanlığı, Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Beşiktaş Deniz M6zesi, Emekli Sandığı arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.²

Amaç, eldeki mevcut askeri malzeme ile subay ve Şehit subayların memleket ve hizmetlerini not etmek; ne kadar subayın harbe katıldığını, kaçının hayatta kaldığı ne kadarının Şehit olduğunu 6ęrenmek ve onları bir kez daha yad etmek; savaş 6ncesi, savaş zamanı ve savaş sonrası hangilerinin mesleğinin dışında ne t6r hizmetler verdiklerini bilmek; vatanımızın birliği, b6t6nl6ę6, barış içinde yaşamanın adına nice subayların kahramanlıklarının hiçbir zaman unutulmaması için adlarının yazılarak en g6zide yerlerde yaşatılmasını sağlamaktır.

Giriş

Osmanlı Devleti’nin savaştığı cephelere 1914’ten itibaren d6n Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu her yerden herkes geldi: Orta Asya’dan Yemen’e, Kırım’dan Kuzey Afrika’ya, Balkanlar’dan Kafkaslara, Edirne’den Kars’a, Sinop’tan Hatay’a kadar. Yediden yetmişe, herkes geldi: Őehirlisi, k6yl6s6, 6ęrencisi, hocası, doktoru, subayı. Pekâlâ, niçin geldiler? 6nk6 d6nyayı 300 yıldır s6m6ren emperyalistlere hak ettikleri dersi vermek için geldiler. 6nk6 bu milletin evladının vatani için gerektiğinde neler yapabileceğini

.....

¹ Genelkurmay Başkanlığı Birinci D6nya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha 6st Kademedeki Komutanların Biyografileri, (Yay. Haz: H6lya Toker, Nurcan Aslan) C. I-II-III, Ankara 2009. (Komutanların Biyografileri, olarak kısaltılacaktır.)

² Ayrıca şu eserlerden de yararlanılmıştır: *T6rk Genelkurmayı’nın 6zet Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966; *T6rk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1789-1908)*, C. III, Kısım 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996; *T6rk Silahlı Kuvvetleri Tarihi T6rkiye B6y6k Millet Meclisi H6k6meti D6nemi, C. IV, Kısım I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984; *T6rk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1983; *T6rk Silahlı Kuvvetleri Generalleri ve Amiralleri Alb6m6 1923-1930*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996; *Cumhuriyetimizin 142. Yılı Şeref Dolu Yıllar (1848-1990)*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, ?; *2000’li Yıllara Girerken T6rk Ordusu*, Ankara 1999; *Osmanlı D6neminde Askeri Okullarda Eğitim*, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 2000; Bilal Şimşir, *Malta S6rg6nleri*, Bilgi Yayinevi, Ankara 1985; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında T6rk Silahlı Kuvvetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998; *Cepheden Meclise*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları., TTK Basımevi, Ankara 1999; *T6rkiye B6y6k Millet Meclisi Alb6m6 1920- 1991*, Ankara 1994; Aleattin Avcı, *T6rkiye’de Askeri Y6ksek Okullar Tariğesi Cumhuriyet Devrine Kadar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963; Azmi S6sl6 - Mustafa Baloğlu, *Atat6rk’6n Silah Arkadaşları*, ATAM Yayınları, Ankara1999; Zekeriya T6rkmen, *Mitareke D6neminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Basımevi, Ankara 2001.

göstermek için geldiler. Diğer cephelerde –Kutü'l-amare başarısı istisna net başarılar elde edilemese de Çanakkale Cephesinde durum çok başka idi. Osmanlı'nın evlatlarını hafife alıp, sömürge askeri zannedip yok etmeye gelenler Çanakkale'de yaşadıkları yenilgiye anlam vermede son derece zorlandılar. Hem denizde, hem karada hem de neredeyse koca bir yıl, böyle bir direnç, böyle bir sabır ve metanetle karşılaşacakları akıllarının ucundan bile geçmiyorlardı. Neticede tersyüz olup gittiler.

Kahramanları yüz yıldır ananlar bir tarafa, yüzüncü yılda onları bir daha unutmamak ve unutturmamak adına böyle bir denemenin yapılmasını karar verildi. Eldeki malzeme tek tek tarandı, tasnif edildi ve bölümler oluşturulmaya çalışıldı. İlk önce Osmanlı Devleti'nin modern askeri eğitim kurumları hakkında bilgi verildi. Bu eğitim kurumlarının (askeri ortaokul, askeri lise, harp okulu, harp akademisi v.b.) nerelerde faaliyette olduğu anlatılmaya çalışıldı.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı cephesinde bulunan subayların kaçının savaş öncesi ve sonrası hangi muharebelere katıldığı sayısal verilerle aktarıldı. Peşinden iki bölüm halinde Osmanlı cephelerindeki subayların ve şehit subayların memleketlerinin alfabetik tasnifi yapıldı; subayların ve şehit subayların rütbeleri kaydedildi. Başta eğitim amaçlı olmak üzere yurtdışına gönderilen subaylara; askeri eğitim kurumlarında öğretmenlik ve idarecilik yapan subayların hizmetleri not edildi.

Birinci Dünya Savaşı'nda sağ kalan ve yurdun işgaliyle birlikte halkı bağımsızlık adına örgütleme için yerel kongreler düzenleyen, her türlü maddi ve manevi desteği veren subayların tamamına yakını, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer aldılar. Önce kongrelerde sonra TBMM'nin açılışında, 23 Nisan 1920 günü hazır bulundular. Peşinden bu gazi subaylardan bir bölümü de TBMM'de yasama ve yönetme hizmetlerini uzun yıllar sürdürdüler, kayıtlanmaya çalışıldı.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası süreçte hariciye ve mülkiye hizmetlerinde bulunan subayların görev ve görev yerlerine, hizmetlerine; son bölümde ise bizzat kendisinin savaşarak yaşadığı her şeyi yarınlara taşımak için, olanı biteni yazan subaylara ve subayları yazanlara yer verilmiştir.

Çoğu siyasi hesaplaşmaları içeren, kırgınlıklara, kavgalara, suikastlara ve idamlara asla yer verilmemiştir. Siyasetin olduğu yerde rekabetin, muhalefetin ve de düşmanlıkların mutlaka var olacağı düşüncesiyle bu gündemden uzak durulmuştur. Özellikle doğru olanın “Çanakkale Ruhü” daha çok diriltilecek birliktelik bilincini, bugünün ve yarınki nesillere bir nebze aktarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devletinde Modern Askeri Eğitim³

Osmanlı Devleti'nin güç kaybıyla başlayan askeri yenilgilere paralel olarak, Batı'dan örnek alınarak yeni bir askeri yapılanmaya gidilmesi günden güne ihtiyaç haline geldi. Fazla vakit geçirilmeden, askeri başarı adına yapılan ıslahatlardan biri 18 nci yüzyılın sonlarına doğru 'Sürat Topçuları Ocağı' ile donamaya subay ve teknik eleman yetiştirmek amacıyla 'Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un kurulması⁴, diğeri de kara subayı ihtiyacını karşılamak için de 'Mühendishane-i Berri-i Hümayun' açılmasıdır.⁵

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte II. Mahmut döneminde yerine 'Asakir-i Mansure-i Muhammediye' adında çağdaş sayılabilecek bir ordu ile askeri hizmetleri tek elden yürütülmesi için Dar-ı Şura-yı Askeriye⁶, ordunun subay ihtiyacı dikkate alınarak 'Mekteb-i Harbiye'⁷ kurulmuştur.

Sultan Abdülmecid döneminde önemli düzenlemelerden birisi de 'Zap-tiye Teşkilatı'nın kurulmasıdır. Jandarma teşkilatının ilk hali denilebilecek bu teşkilatın kurulması ile birlikte İstanbul'un ve eyaletlerinin asayişini sağlamak görevi bu kuruma devredildi. Prusya ordu teşkilatı örnek alınarak buna göre düzenlemeler yapıldı. Ordunun eğitimine önem verildi. Taşkılla, Gümüşsuyu ve Taksim kışlaları inşa edildi. Prusya'dan uzmanlar getirtilerek Mekteb-i Harbiye yeniden düzenlendi. Harbiye Nezareti binası yaptırıldı.⁸

Ciddi sıkıntılardan baş gösterdiği bir ortamda başa geçen II. Abdülhamit (1876-1909), öncelikle savaşlardan uzak dengeleri gözeten bir siyaset takip etme gayreti içerisinde oldu. Bununla birlikte orduya da önem verdi.⁹ Osmanlı Devleti 1882'de Almanya'ya başvurarak ordunun ıslahı için uzman talebinde bulundu. Kaehler ve Goltz gibi uzmanlar İstanbul'a geldi¹⁰. Askerî danışmanların Osmanlı ordusunda görev alması ile Alman silah endüstrisi de Osmanlı ülkesine girmeye başladığı gibi; silah firmaları, Osmanlı ordusunun önemli askerî teçhizatlarını karşılamaya başladılar. Özellikle

.....
³ *Komutanların Biyografileri, C.I, II, III.*; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, Ankara 1987, s.139.

⁴ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 26.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C.V*, TTK Yayınları, s. 67-68.

⁶ Veli Şirin, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, s.51.

⁷ Sezgin Kaya, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu 1839-1876*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2005, s.34.

⁸ Hasan Ali Polat; "Lale Devrinden Cihan Harbine Giden Süreçte Osmanlı'daki Askeri Islahatlara Bir Bakış" http://works.bepress.com/hasanali_polat/17; Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. Ankara 1971, s.423.

⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.101.

¹⁰ Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", <http://www.etarih.org/makaleler.php?sayfa=makaledetay&makaleno=1159>.

Krupp, zamanla top mühimmatı pazarında firma durumuna geldi.¹¹ Aynı dönemde İstanbul dışındaki Osmanlı coğrafyasının farklı vilayetlerinde de askeri ortaokul, askeri lise ve harp okulları kuruldu.¹²

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, Osmanlı Devleti'nde geri dönüşü olmayan yeni bir dönem ortaya çıktı.¹³ II. Meşrutiyet yıllarında ordunun Avrupa'daki ordular gibi olması için gayret gösterildi ve yeni düzenlemeler yapıldı. 9 Temmuz 1910'da 'Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilât-ı Esasiye Nizamnamesi' yürürlüğe girdi. Böylelikle modern bir askeri teşkilata geçilmiş oluyordu. 14 Şubat 1914'te de 'Teşkilat-ı Umumiye-i Askerî Nizamnamesi' ile ordunun yeniden düzenlenmesine çalışıldı. Çünkü Balkan Savaşları orduyu perişan etmişti. Yeni düzenlemelerle ordunun yaraları sarılmaya çalışılacaktı. Bu düzenlemeye göre; kara ordusu, dört ordu müfettişliği ile bağımsız kolordu ve tümenlerden oluşturulacaktı. Ancak düşünülen bu yeni düzenleme uygulamaya konulamadı.¹⁴

Meşrutiyet devrinin önemli gelişmelerinden birisi de Enver Paşa'nın 1914'te Harbiye Nazırı oluşu ve orduda gerçekleştirdiği ıslahatlardır. Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra Padişah, askeri tayinlerde değişiklikler yapılacağını ve 'yenilgiler silsilesinden sorumlu olan kumandanların ve yaşlı generallerin çoğunun emekliye ayrılacağını' bildiriyordu. Kara ve Deniz ordularında tasfiye işlemleri gerçekleştirdi. Balkan Savaşlarında başarısız olan yaşlı subayları emekliye sevk edildi.¹⁵

Enver Paşa'nın subaylarla ilgili gençleştirme yönünde yapılan ıslahatlar, Enver Paşa'ya karşı olmasıyla bilinen Miralay Şerif Bey bile yapılan ıslahatı şu sözlerle ifade etmektedir:

"Atandıkları komutanlıklara kısa bir süre içinde hareket etmeyerek eski alışkanlıklarına bağlı kalıp ayak direyen her komutan ve subay derhal emeklilik emrini aldı. İtiraz lakırdısı ağza alınmaz oldu ve herkese bir çeviklik, bir sürat bir askerlik geldi. Ordu, yeni bir dünyaya doğdu. Harbiye Nezareti'nin açık kapıları kapandı ve içeriye ashab-ı mesalihten (işbilir kimselerden) başka kimse girmez oldu. Almanya'dan gelen Heyet-i İslâhiye görev başına geçti. Bütün işler bu kurulun yardımlarının eklenmesiyle gereksiz işlemlerden arınıp sade bir biçimde yürümeye başladı. Ve ordumuz orduya, subaylarımız subaya benzedi".¹⁶

¹¹ Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 2009, s.93.

¹² M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *DİA*, C.XXIII, s. 480.

¹³ Sina Akşin-Metin Kunt, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmaj Yayınları, Ankara 1998, s.463.

¹⁴ Sina Akşin-Metin Kunt, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmaj Yayınları, Ankara 1998, s.463.

¹⁵ Ali Kaşığıun, *Enver Paşa'nın Orduyu İslah Çalışmaları 1914-1918*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Hatay 2009, s.39.

¹⁶ A.g.t, s. 41.

Harp Okulu öğrencilerinden İstanbul Harp Akademisi'ne giriş tarihleri ve öğrenci sayıları şöyledir: 1882'de iki; 1883'de bir; 1884 ve 1885'de dörder; 1886, 1887 ve 1888'de 11'er; 1889'de 14; 1890'de 22; 1891'de 15; 1892'de 31; 1893'de dokuz; 1894'de 12; 1895'de 18; 1896'de 11 askeri öğrenci kaydolmuştur.¹⁷

Piyade Tümgeneral Cavit (Samsun, 1871-1932) 1885, Süvari Korgeneral Zeki Kolaç-Kılıçoğlu (Halep, 1864- 1943) 1886, Süvari Korgeneral Ahmet İzzet Furgaç Paşa (Manastır 1864- 1937) 1887, Piyade Korgeneral Esat Bülkat (Yanya, 1862- 1952) 1890, Tümgeneral Ömer Fahrettin Türkkkan (Ruşçuk, 1868-1948) 1891, Piyade Tümgeneral Ahmet Fevzi Big (Çerkeş, 1871- 1947) 1892, PiyadeTümgeneral Sait Pertev Demirhan (İstanbul, 1871-1964) 1892, PiyadeTuğgeneralHasan Basri Nayan (İstanbul, 1871-1956) 1893, Süvari Tümgeneral Hasan İzzet Arolat (İstanbul, 1871-1931) 1893, PiyadeKorgeneral Cevat Çobanlı (İstanbul, 1870-1938) 1894, Piyade Kurmay Albay Mehmet Zeke-riya Zeki Selçuk (Dağıstan, 1870- ...)1895, Piyade Korgeneral Mehmet Ali (Bosna, ...-1919) 1895, Piyade Kurmay Albay Mahmut Belig Uzdil (İstanbul, 1872-1945)1895, Piyade Kurmay Albay Mehmet Rüştü Sagun, (Gaziantep, 1873-1955)1895,PiyadeKorgeneralCemal Necip Paşa (İstanbul, 1872-1922)1896,Piyade Kurmay Albay Yusuf Ziya Coşkun (Şam, 1871- ...) 1896,Piyade KurmayAlbay Ahmet Feyzullah Tümay, (İstanbul, 1872-1961) 1896, Piyade Kurmay Albay Arif Baytın (İstanbul, 1874- ...) 1896, PiyadeTuğge-neral İhsan Latif Sökmen (İstanbul, 1873-1955) 1896, Piyade KurmayAlbay Cevdet (Bağdat, 1878-...) 1896, Piyade KurmayAlbay Mustafa Hilmi (Malatya, 1871-1929) 1896, Süvari Kurmay Albay Ethem (Şehzadebaşı) (İstanbul, 1870-1915) 1896, Piyade Kurmay Albay Ahmet Tevfik (Erzurum, 1874-1921) 1897,Pi-yade Kurmay Albay Ali Rifat Erel (İstanbul, 1873-1953) 1898, Piyade Tümge-neral Ferit Cemal Mersinli (Mersin 1873- 1941) 1898, Piyade Tümgeneral Ahmet Avni (Batum ...- 1933) 1898, Sahra Topçu Kurmay Albay Hasan Basri Somel (Sivas, ...-1939) 1897, Piyade Tümgeneral Ali Sait Akbaytuğan (İstanbul, 1872-1950) 1898, Piyade Kurmay Albay Ali Behçet Günay (İstanbul, 1875-1949) 1898, Piyade Kurmay Albay Celalettin Mengil (Aksaray, ...-1938) 1898, Piyade Korgeneral Mustafa Fevzi Çakmak (İstanbul, 1876-1950)1898, Kurmay Albay Mehmet Vehbi Kıpçak Bey (Servi/Bulgaristan, 1875-1946) 1898, Piyade Tuğgeneral Abdülkerim Öpelimi (Selanik, ...-1923) 1898, Piyade Kurmay Yar-bay Abdullah İlmi (Manisa 1876- 1936) 1898, Piyade Kurmay Albay Hasan Vas-fi Orbay (Bosna, 1876- 1938) 1898, Piyade Kurmay Albay Ahmet Kazım Kivil-cım (Kemah, 1883- 1951) 1898, Piyade Kurmay Albay Sadık Sabri (Manastır, 1877-...) 1900,Piyade Kurmay Albay Hasan Cemil Çambel (Çanakkale, 1879-

.....

¹⁷ *Komutanların Biyografileri,C.I, II, III.*

1967) 1900, Piyade Tümgeneral Nihat Anılmış (Filibe, 1878-1954) 1900, Piyade Tümgeneral Yakup Şevki Subaşı (Harpur, 1876-1939) 1900, Piyade Kurmay Albay Süleyman Fehmi (İstanbul, 1879-1919) 1900, Piyade Kurmay Albay Mehmet Muhittin Kurtiş (Şam, 1876-1951) 1900, Piyade Kurmay Albay Mustafa Nimet (Halep, 1878-...) 1900, Süvari Tümgeneral Yusuf İzzet Met (Yozgat, 1876-1922) 1900, Seyyar Topçu Kurmay Albay Yusuf Ziya (İstanbul, 1880-...) 1898, Sahra Topçu Kurmay Albay Mustafa Asım Berkman (Bosna, 1878-1957) 1899, Piyade Tuğgeneral Refet (Küçük) (İstanbul, ...-1932) 1901, Piyade Tuğgeneral Mehmet Remzi Avcı (Selanik, 1876-1945) 1901, Süvari Kurmay Yarbay Ali Rıza Kızıltunç (Elazığ, 1879-1949) 1901, Topçu Korgeneral Mehmet Vehip Kaçı (Yanya, 1875-1940) 1900, Piyade Tümgeneral Ahmet Faik (Çolak) (Köprü, 1876-1916) 1899, Piyade Kurmay Albay Ömer Lütfi Erinol (Yenibağçe, 1880- 1939), Piyade Kurmay Albay Bahattin (Bursa, ...- 1923) 1902, Piyade Kurmay Albay Mehmet Selahattin Kıp (İstanbul, 1880-1951) 1901, Piyade Kurmay Albay Hüseyin Selahattin Çolak Köseoğlu (İstanbul, 1880-1949) 1902, Piyade Kurmay Albay Mehmet İrfan Durukan (İstanbul, 1879-1951) 1902, Piyade Kurmay Albay Aziz Samih İlder, (İstanbul, 1877-1948) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Kemalettin (İstanbul, 1879-1916) 1902, Piyade Kurmay Albay Şükrü Naili Gökberk (Selanik, 1876-1936) 1902, Piyade Kurmay Albay Ali Hikmet Ayerdem (İstanbul, 1876-1939) 1902, Piyade Kurmay Albay Şefik Türsan (İstanbul, 1881-1959) 1902, Piyade Kurmay Albay Hacı Hamdi Pirseli-moğlu (Trabzon, 1878-1967) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Mustafa Edip Tör (Adapazarı, 1881-1960) 1902, Piyade Kurmay Albay İbrahim Refet Bele (Selanik, 1881-1963) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Mustafa Asım Asımgil (İzmit, 1879-1941) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Fahrettin Altay (İşkodra, 1880-1974) 1902, Piyade Tuğgeneral Hafız İsmail Hakkı (Manastır 1879-1915) 1902, Piyade Korgeneral Enver Paşa (İstanbul, 1881-1922) 1902, Piyade Tümgeneral Mahmut Kamil (Halep, 1880-1922) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Süleyman İlhami (Filibe, ...- 1916) 1902, Piyade Kurmay Albay Ethem Servet Boral (Kafkasya, 1876-1956) 1902, Piyade Kurmay Albay Bekir Sami Günsav (Bandırma, 1879-1934) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Fethi Uzgören (İstanbul, 1877-...) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Ziya Yergök (Erzurum, 1877-...) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Vahit Ergil (Şam, ...-1931) 1902, Piyade Kurmay Albay Mehmet Kazım Dirik (Manastır 1881-1941) 1902, Piyade Kurmay Albay Asım Gündüz (Kütahya, 1880-1970) 1905, Piyade Kurmay Albay Vasıf (Kara) (İstanbul, 1871-1931) 1904, Piyade Kurmay Yarbay Ahmet Sabih (Bağdat, 1880-1974) 1904, Piyade Yarbay Mustafa Muğlalı (Muğla, 1882-1951) 1904, Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Zekeriya (Edirne, 1869-1933) 1904, Piyade Yarbay Ömer Lütfi Argeşo (İstanbul, 1879-1942) 1904, Süvari Kurmay Yarbay Mustafa İzzet Yavuzer (Çanakale, 1876-1938) 1905, Süvari Kurmay Albay Ahmet Şevket Ga-

latalı (Galata/İstanbul, 1881-1956) 1904, Süvari Kurmay Albay Cafer Tayyar Eğilmez (Priştina, 1878-1958) 1904, Piyade Kurmay Albay Mürsel Bakü (Erzurum, 1881-1945) 1904, Seyyar Topçu Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Erdener (İstanbul, 1881-1962) 1902, Ağır Topçu Kurmay Yarbay Mehmet Hayri (Konya, 1879-1928) 1904, Sahra Top Kurmay Albay Mehmet Selahattin Adil (Küçükmustafapaşa, İstanbul, 1883-1961) 1902, Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Hayri Tarhan (Tırnovacık, 1880-1934) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Osman Nuri Erçin (Manisa, 1880-1964) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Cavit Erdelhun (Edirne, 1869-1933) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Kemal Ohri (Ohri, 1881-1957) 1905, Piyade Korgeneral Halil Kut (İstanbul, 1882-1957) 1905, Piyade Yarbay Mustafa Galip Deniz (İnebolu, 1880-1974) 1905, Piyade Tümgeneral Ali Fuat Cebesoy (İstanbul, 1882-1968) 1905, Piyade Kurmay Albay Ahmet Sedat Doğruer (İstanbul, 1884-1955) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Kenan Uluergüven (İstanbul, 1880-1945) 1905, Süvari Kurmay Yarbay Süleyman İzzet Yegin (Şam, 1881-1944) 1905, Topçu Tümgeneral Ali İhsan Sabis (Cihangir/İstanbul, 1882-1957) 1905, Piyade Tümgeneral Musa Kazım Karabekir (Zeyrek/ Fatih, İstanbul, 1880-1974) 1905, Piyade Kurmay Albay Yahya Hayati (Şam) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Ahmet (Şam, 1883-...) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Tahir (Harpüt, ...-1915) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Hüseyin Abdullah Alpdoğan (Taşköprü, 1878-1972) 1905, Piyade Kurmay Albay Mehmet Nuri Conker (Selanik, 1882-1937) 1905, Piyade Kurmay Albay Yasin Hilmi (Bağdat, 1878-...) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Hulusi Conk (Seferihisar, 1881-1950) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Süleyman Askeri (Prizren, 1885-1915) 1905, Piyade Kurmay Albay Kazım Fikri Özalp (Köprülü, 1882-1968) 1905, Piyade Yarbay Cemil Cahit Toydemir (İstanbul, 1883-1956) 1905, Topçu Kurmay Yarbay Kadri Demirkaya (Çukurçeşme, 1884-1949) 1905, Ağır Topçu Kurmay Albay Mehmet Emin Koral (İstanbul, 1881-1959) 1905, Sahra Top Kurmay Yarbay Osman Behçet Çelik (Balıkesir, 1881-1966) 1905, Piyade Kurmay Yarbay Hürrem (Kars, 1881-1957) 1908, Piyade Kurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman (Bodrum, 1882-1942) 1906, Piyade Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı Uluçınar (Afyon, 1881-1948) 1906, Piyade Kurmay Yarbay Aladdin Koval (İstanbul, 1883-1930) 1906, Piyade Kurmay Yarbay Hüsnü Ruza Ünsal (Gümüllü, 1883-1957) 1906, Piyade Kurmay Yarbay Aşir Atlı (İşkodra, 1881-1957) 1906, Piyade Kurmay Binbaşı Ali Hayri Arıburun (Yenişehir/Bursa 1880-1958) 1906, Sahra Top Kurmay Albay Mustafa İsmet İnönü (İzmir, 1884-1973) 1906, Ağır Top Yarbay Eyüp Durukan (İstanbul, 1882-1963) 1906, İstihkam Kurmay Yarbay Şefik Avni Özüdoğru (Samsun, 1884-1960) 1906, Piyade Kurmay Yarbay Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet (İstanbul, 1883-1958) 1907, Piyade Korgeneral Hüseyin Hüsnü Kılıç (Kılıç, 1881-1946) 1907, Piyade Kurmay Binbaşı Ali Galip Türker (Ustrumca ...- 1952) 1907, Piyade Kurmay Binbaşı Ah-

met Zeki Soydemir (Selanik, 1883-1954) 1908, Piyade Kurmay Binbaşı Mehmet Nazım Yücel (İstanbul, 1886-1921) 1910, Piyade Kurmay Binbaşı Ali Rıza Benli (Trabzon, 1885-1922) 1910, Süvari Kurmay Yüzbaşı Hasan İskender Akkoç (Manastır 1885-...) 1911 yılında Harp Akademisine kaydolmuştur.

İstanbul'da Harp Akademisi; İstanbul, Bağdat, Edirne, Erzincan, Erzurum, Manastır, ŞamKara Harp Okulları¹⁸;

İstanbul Ağır Topçu Atış Okulu, Sahra Topçu Atış Okulu, Piyade Atış Okulu, İstanbul Kâğıthane Binicilik ve Tatbikat Süvari Subay Okulu, Süvari Subay Tatbikat Okulu; İstanbul Piyade İhtiyat Subay Okulu, Halıcioğlu Baytar Okulu.

Jandarma Zabıt Mektebi ilk defa 1903 yılında Selanik'te Fransız subaylarının idaresinde açılmıştı. Ancak 19 Haziran 1909'da İstanbul'a Yıldız Sarayına taşındı. Okul, üçer ay öğretim süreli iki büyük kısma ayrılıyordu: Ordu zabıtları ve karakol kumandanları kısımları. Bir de başçavuşların altı aylık bir eğitimden sonra sınavla subaylığa geçtikleri "Zabıt Namzedi" kısmı vardı.¹⁹ Jandarma sınıfına geçmek isteyen muvazzaf subaylara üç aylık bir öğretim, jandarma subayı olacaklara bir yıl öğretim, lise ve yükseköğretimlerini tamamlayanlardan jandarma subayı olmak isteyenler için iki yıllık bir öğretim yapıldı.²⁰

Piyade İhtiyat Zabıtanı Mektebi, 1910 yılı Temmuzunda kurulmuştu. İstanbul'da, "numune kıtası makamında" bir yıl öğretim süreli bir askeri eğitim kurumu idi. 18-30 yaş arasındaki yüksekokul ve idadi mezunlarını alıyor ve ihtiyat subayı yetiştiriyordu. İlk yıl 23'u gayrimüslim 175 subay mezun etmişti. 1912'de de 28'i gayrimüslim 299 subay yetiştirdi²¹. Buradan mezun olanlar Harbiye'ye de girebiliyorlardı²².

Bağdat, Beşiktaş, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Fatih, Soğukçeşme, Halep, Bursa Işıklar, İskodra, Kastamonu, Kocamustafapaşa, Çengelköy/Kuleli, Manastır, San'a, Selanik, Sivas, Şam, Trablusgarp, Trabzon, Üsküp Askeri Liseleri²³;

.....
¹⁸ "Harb Okulu'nun, Balkan Savaşı nedeniyle 1913 yılı mezunları olmadı. Bu yıl mezun olması gerekenler 30 Temmuz 1914'de diplomalarını aldılar. Bu arada 1913 yılında Okulda iki grup birinci sınıf öğrencisi oldu: eskiler ve yeniler. Bunlar "kademli" ve "kedsiz" diye ikiye ayrıldı. 1914 yılında -savaş ihtimalinin de çıkması üzerine- Harbiye Mektebi üç sınıf birden mezun etti. Kedsiz birinci sınıflar bile "zabıt vekilliği"-rütbesiyle mezun edildiler". Karatamu, a.g.e, s. 423.

¹⁹ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 421.

²⁰ Karatamu, a.g.e. s.398.

²¹ *Sabah*, 12 Ağustos 1912; *Hak*, 29 Haziran 1912.

²² "İhtiyat Zabıtlarının Mektebi Harbiye-i Şahane Şeraiti Duhuliyesi", *Sabah*, 28 Ağustos 1912.

²³ "İlk açıldıklarında dörder yıllık olarak kurulmuşken sonra üçe indirilmişti. Bu sınıfa 18 yaşında, aranan özellikleri gösteren Müslim ve gayrimüslimler alınıyordu. 1910 yılında, rüştiyelerin son iki sınıflarının tekrar idadilere eklenmesiyle öğretimsüresi yeniden üç yıl oldu. Osmanlı ordusundaki 32 askerî rüştiye mektebi öğrencilerinden her yıl 800 kadarı yarışma sınavı ile İstanbul, Bursa, Edirne, Manastır, Şam, Erzincan ve Bağdat idadilerine alınıyordu." "Mekâtib-i İdadiye-i Askeriye", *Sabah*, 29 Temmuz 1910.

Beşiktaş, Bitlis, Bursa, Bağdat, Beyrut, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eyüp, Fatih, Gülhane Soğukçeşme, Halep, Işıklar, İstanbul Kuleli, İşkodra, Kastamonu, Kocamustafapaşa, Konya, Manastır, San'a, Selanik, Topkapı, Şam, Tokat, Tophane, Toptaşı, Trablusgarp, Trabzon, Üsküp Askeri Ortaokulu²⁴; Eyüp Baytar Askeri Okulu;

Küçük Zabitan Mektepleri (Astsubay okulları): Astsubaylar ordu içinde, askerî birliklerde yetiştiriliyordu. Meşrutiyet'ten sonra bu tarz okullandırılmak istenmiş ve "Küçük Zabitan Mektepleri" kurulmuştu. Bu okullar da 1909 yılı sonlarında her ordu merkezinde açılmaya başlanmışlardır. Küçük Zabitan İptidai Mektepleri mezunlarını aldığı gibi, dışardan da 18-21 yaşları arasında ilköğretimlerini tamamlamış, sağlam gençler alıyorlardı. Öğretim süresi iki yıl idi. İstanbul, Edirne, Selanik, Bağdat, Beyrut ve Erzincan'da Küçük Zabitan Mektepleri vardı. Süvari Küçük Zabitan Mektebi ise 1912'de İstanbul'da kurulmuştu.²⁵

Küçük Zabitan Mektebi çıkışlıların altı yıl mecburi hizmetleri vardı. Bundan sonra Kuleli'de bir yıl okuyup ihtiyat zabiti; Jandarma Mektebi'nde bir yıl okuyup Jandarma subayı veya Polis Mektebine gidip komiser olabiliyorlardı²⁶. Okullardaki öğrenci sayısı orduların ihtiyaçlarına göre sürekli olarak değişmekteydi²⁷. Günlük öğretim süresi sekiz saattir. Sahra Topçu ve Ağır Topçu Küçük Zabitan Mektepleri de 1912 yılında açılmıştı²⁸.

Ayrıca Ekim 1914'de hastahanelerde, altışar aylık öğretim devresiyle sıhhiye çavuşu çıkaracak Sıhhiye Küçük Zabitan Mektepleri kurulması da kararlaştırıldı²⁹. Küçük Zabitan İptidai Mektepleri, her ordu merkezinde, astsubay okullarına öğrenci yetiştirmek amacıyla 1909 yılı sonlarında kurulmuştu. Okulların yönetmeliğine göre³⁰ bu okullarda öğretim, öğrencinin yaşına (15-18 yaş) ve ilköğretim durumuna göre 1-3 yıl arasında değişiyordu. Öğrenciler yaşlarına göre üç gruba ayrılıyorlardı. Ayrıca bazı bedeni özelliklere bakılarak sınavla öğrenci alınıyor, asker çocukları tercih ediliyorlardı. Okul, sekiz yıllık bir mecburi hizmet yükliyordu. Okuldayken öğrencilere maaş da verildi ve mezun olanlar sicillerine göre belli oranlarda Topçu, Süvari ve Piyade Küçük Zabitan Mekteplerine ayrılıyorlardı.

İstanbul, Edirne, Selanik, Bağdat, Beyrut, Erzincan ve Erzurum Astsu-

.....
²⁴ "İlk kuruluşları 1845'e kadar giden askerî rüştiyeler, İstanbul'da birçok semtte ve taşrada 32 vilayette askerî rüştiyeler açılmıştı. 1909 yılında aşağı yukarı 8000 kadar öğrencisi vardı." Karatamu, *a.g.e.*, s.422.

²⁵ 6 Ekim 1909 tarihli Nizamname.

²⁶ Sabah, 24 Şubat 1912

²⁷ Sabah 21 Şubat 1910. 9 Ağustos 1911

²⁸ Sabah 12 Ağustos 1912, 27 Temmuz 1912; Tanin, 5 Şubat 1912.

²⁹ "Sıhhiye Küçük Zabitan Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname", *Düstur*, 2. Tertip, C. VI, s.1309.

³⁰ "Küçük Zabitan Mektebi ve Küçük Zabitan İptidai Mektebi Nizamnamesi", *Düstur*, 2. tertip, C. I, s.790.

bay Okulu, Sahra Topçu ve Ağır Topçu Astsubay Okulu, Nakliye Astsubay Okulu, Sahra Topçu Astsubay Okulu, SıhhiyeAstsubay Okulu.

Osmanlı-Yunan, Osmanlı-İtalyan, Balkan, İstiklal Harbine Katılan Subay Sayıları³¹

Birinci Dünya savaşına katılan subaylardan kaçınının 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Balkan ve İstiklal Harbi'ne katıldığı aşağıda gösterilmiştir.

1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı 16; 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı 10; 1897 Osmanlı-Yunan, Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı 47; 1897 Osmanlı-Yunan, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı 29; 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı bir; 1897 Osmanlı-Yunan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı 18; 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) ve Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı 2; 1897 Osmanlı-Yunan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı 11'dir. (Osmanlı-Yunan Harbi'ne katılan subay sayısı 141'dir.)

1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı 70; 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı 37; 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı 13; 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) ve Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı 3'tür.

(1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) Harbi'ne katılan subay sayısı 168'dir.).

Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı 119; Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı 141'dir. (Balkan Harbine Katılan Subay sayısı 494'tür.)

Sadece Birinci Dünya Harbine Katılan Subay sayısı 155'tir. (Birinci Dünya Harbine Katılan Subay sayısı 750'dir.) Birinci Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı 54'tür. (İstiklal Harbine Katılan Subay sayısı 355'tür.)⁹³ Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ile Birinci Dünya Harbi'ne katılan subay sayısı birdir. 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp) ve Balkan Harbi'ne katılan subay sayısı birdir. Hem Balkan ve hem İstiklal Harbi'ne katılan subay sayısı birdir.

.....

³¹ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay Ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C.I, II, III, ATASE Yayınları, Ankara 2009. (Komutanların Biyografileri C.I, II, III, olarak kısaltılacaktır.)

Osmanlı Cephelerindeki Subaylarının Memleketleri³²

Osmanlı cephelerindeki subayların alfabetik tasnifine göre Adana 1, Adıyaman, Afyonkarahisar 7, Ağaçayırı, Ağrı, Aksaray 4, Amasya 4, Ankara 1, Antalya 3, Arnavutluk 4, Ardahan, Artvin 1, Aydın 1, Balıkesir 8, Bayburt, Batman 1, Batum 3, Bartın, Bilecik, Bingazi 1, Bingöl 1, Bitlis, Bolu 1, Bosna-Hersek 4, Bulgaristan 32, Burdur, Bursa28, Çanakkale 8, Çankırı 6, Çek Cumhuriyeti 1, Çorum, Dağıstan 3, Denizli, Diyarbakır 11, Düzce 1, Edirne 20, Elazığ 19, Erzinçan 20, Erzurum 45, Eskişehir 4, Gaziantep 3, Giresun 3, Girit 4, Gümüşhane 3, Gürcistan, Hakkâri, Hatay, Iğdır, Isparta 2, Irak 21, İstanbul 270, İşkodra 2, İzmir 3, Kafkasya 2, Kahramanmaraş 1, Kandıye 2, Karabük, Karaman, Kars 1, Kastamonu 9, Kayseri, Kıbrıs 1, Kırklareli 2, Kırıkkale 1, Kırşehir, Kızanlık 3, Kocaeli 3, Konya 1, Kosova 3, Kütahya 4, Kilis 1, Lofça 1, Lübnan 3, Makedonya 9, Malatya 3, Manastır 18, Manisa 5, Mersin 2, Mardin, Mısır, Muğla 3, Muş, Nevşehir 1, Niğde 3, Ordu, Osmaniye, Pazarcık 2, Rize, Rodos 1, Sakarya 5, Samsun 7, Romanya 2, Saraybosna 1, Sırbistan 1, Siirt, Sinop 1, Sivas 13, Suriye 31+ Halep 7+ Şam 14, Şanlıurfa, Şırnak, Şimal-i Kafkas, Tekirdağ 2, Tokat 2, Trablusşam 2, Trablusgarp 2, Trabzon 19, Tunceli, Uşak, Van 1, Yalova, Yenişehir 6, Yemen 2, Yunanistan 22+ Selanik 12, Yozgat 3, Zonguldak, bilinmeyen 1.

Türkiye Cumhuriyeti vilayetlerinden Osmanlı cephelerindeki subayların alfabetik tasnifi: Adana 1, Adıyaman, Afyonkarahisar 7, Ağrı, Aksaray 4, Amasya 4, Anka-ra 1, Antalya 3, Ardahan, Artvin 1, Aydın 1, Balıkesir 8, Bayburt, Batman 1, Bartın, Bilecik, Bingöl 1, Bitlis, Bolu 1, Burdur, Çanakkale 8, Çankırı 6, Çorum, Denizli, Diyarbakır 11, Düzce 1, Edirne 20, Elazığ 19, Erzinçan 20, Erzurum 45, Eskişehir 4, Gaziantep 3, Giresun 3, Gümüşhane 3, Hakkâri, Hatay, Iğdır, Isparta 2, İstanbul 270, İzmir 3, Kahramanmaraş 1, Karabük, Karaman, Kars 1, Kastamonu 9, Kayseri, Kırklareli 2, Kırıkkale 1, Kırşehir, Kocaeli 3, Konya 1, Kütahya 4, Kilis 1, Malatya 3, Manisa 5, Mersin 2, Mardin, Muğla 3, Muş, Nevşehir 1, Niğde 3, Ordu, Osmaniye, Rize, Sakarya 5, Samsun 7, Siirt, Sinop 1, Sivas 13, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ 2, Tokat 2, Trabzon 19, Tunceli, Uşak, Van 1, Yalova.

Türkiye Cumhuriyeti vilayetleri dışında kalan Osmanlı topraklarından Osmanlı cephelerindeki subayların alfabetik tasnifi: Arnavutluk 4, Ağaçayırı, Batum 3, Bingazi 1, Bosna-Hersek 4, Bulgaristan 32, Çek Cumhuriyeti 1, Dağıstan 3, Girit 4, Gürcistan, Kafkasya 2, Kıbrıs 1, Kızanlık 3, Irak 21, Lofça 1, İşkodra 2, Lübnan 3, Makedonya 9, Romanya 2, Kosova 3, Saraybosna 1, Sırbistan 1, Suriye 31+ Halep 7+ Şam 14, Pazarcık 2, Mısır, Rodos 1, Şimal-i Kafkas, Manastır 18, Trablusşam 2, Trablusgarp 2, Yenişehir 6, Yemen 2, Yunanistan 22+ Selanik 12+Kandıye 2, , Yozgat 3, Zonguldak, Bilinmeyen 1.

.....
³² *Komutanların Biyografileri* C.I, II, III.

Vilayetlerden Osmanlı cephelerindeki subayların sayısal tasnifi:24 vilayetten subay yoktur: Ağaçayırı, Ağrı, Ardahan, Bartın, Bilecik, Çorum, Denizli, Hakkâri, Hatay, Iğdır, Karabük, Karaman, Kırşehir, Mardin, Muş, Ordu, Osmaniye, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Uşak, Yalova, Zonguldak.

20 vilayetten birer subay: Adana, Ankara, Artvin, Aydın, Batman, Bingazi, Bingöl, Bolu, Çek Cumhuriyeti, Düzce, Kahramanmaraş, Kars, Kıbrıs, Kırıkkale, Konya, Lofça, Rodos, Saraybosna, Sırbistan, Sinop, Van.

12 vilayetten ikişer subay: Isparta, İşkodra, Kafkasya, Kandiye, Kırklareli, Mersin, Romanya, Tekirdağ, Tokat, Trabluşşam, Trabluşgarp.

12 vilayetten üçer subay: Antalya, Batum, Dağıstan, Giresun, Gümüşhane, İzmir, Kocaeli, Kosova, Lübnan, Malatya, Niğde, Yozgat.

Yedi vilayetten dörder subay: Aksaray, Amasya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Eskişehir, Girit, Kütahya.İki vilayetten beşer subay: Manisa, Sakarya;Üç vilayetten altışar subay: Çankırı, Filibe, Yenişehir; Üç vilayetten yedişer subay:Samsun. Halep, Afyonkarahisar,

İstanbul270, Suriye 52, Yunanistan 52, Erzurum 45,Bursa 28,Bulgaristan 26,İrak 21,Edirne 20, Erzincan 20,Elazığ 19,Trabzon 19,Sivas 13,Kastamonu ve Makedonya dokuzar,Çanakkale'den sekiz subay.

Osmanlı Cephesi Şehit Subaylarının Memleketleri³³

Cephelere göre şehit subay sayıları Çanakkale 1.182, Şark (Doğu) Kafkas 1.053, Irak 436, Filistin 306, Galicya 95, Romanya 72, Makedonya 11, Arabistan 10, cephesi bilinemeyen 386'dır.

Osmanlı cephelerindeki subayların alfabetik tasnifi: Adana 17, Adıyaman 1, Afyonkarahisar 22, Ağrı 3, Aksaray 10, Amasya 20, Amman 2, Ankara 46, Antalya28, Ardahan 3, Artvin 6, Aydın 26, Bağdat 100, Balıkesir 53, Basra 3, Bayburt 4, Batman,Batum 5,Bartın,Berat 10, Bilecik 17, Bingazi 7, Bingöl 3, Bitlis 18, Bolu 39, Bosna-Hersek, Bulgaristan 55, Burdur 7, Bursa 111, Çanakkale 27, Çankırı 37, Çorum 27, Dağıstan 3, Debre 7, Denizli 26, Dırzor, Divaniye, Diyarbakır 39, Drama 7, Düzce,Edirne 84, Elazığ 64, Elbasan 3, Ergiri 2, Erzincan 64, Erzurum 102, Eskişehir 20, Gaziantep 14, Giresun 14, Girit 32, Görüce 1, Gümüşhane 7, Gürcistan, Hakkâri, Halep 32, Hatay 2, Hicaz 9, Iğdır, Isparta 23, İran 1, İstanbul 736, İşkodra 12, İzmir 46, Kafkasya 3, Kahramanmaraş 15, Kandiye, Karakilise 1, Karaman 1, Kars 3, Kastamonu 71, Kayseri 15, Kerbela, Kerkük 35, Kıbrıs 1, Kırklareli 2, Kırıkkale 16, Kırım 1, Kırşehir 13, Kocaeli 42, Konya 45, Kosova 92, Kudüs 12, Kütahya 14, Kilis, Lazkiye 1, Lofça, Lübnan, Makedonya, Malatya 16, Manastır 66, Manisa 25, Mersin , Mardin 5, Mısır 1, Midilli 3, Muğla 17, Musul 13, Muş 15, Nablus 3, Nevşehir 18, Niğde 28, Ordu 14,

.....
³³ MSB, 'Şehitlerimiz' adlı beş ciltlik eser taranarak bölüm oluşturulmuştur.

Osmaniye, Preveze 1, Rakka, Rize 15, Rodos 1, Sakarya 21, Samsun 16, Romanya 2, Rusya 1, Sakız, Saraybosna, Selanik 33, Serfice 3, Siirt, Sinop 22, Siroz 18, Sivas 81, Suriye 53, Şanlıurfa 7, Şırnak, Süleymaniye 28, Tekirdağ 10, Tokat 19, Trablusşam 5, Trablugarb 28, Trabzon 64, Tunceli 6, Tunus 5, Uşak 2, Van 48, Yalova, Yanya 13, Yemen 14, Yozgat 21, Zonguldak 9, bilinmeyen 386.

Şehit subayların rütbeleri ise Orgeneral bir, tuğgeneralbir, albay, üç, yarbay, 33, binbaşı 129, kıdemli yüzbaşı, 117, yüzbaşı 652, üsteğmen 825, teğmen, 1058, yedek subay 493, yedek subay adayı 363'tür.

Vilayetlerden Osmanlı cephelerindeki subayların sayısal tasnifi:İstanbul 736, Bursa 111, Erzurum 102, Bağdat 100, Kosova 92, Edirne 84, Sivas 81, Kastamonu 71, Manastır 66, Elazığ 64, Erzincan 64, Trabzon 64, Bulgaristan 55, Balıkesir 53, Suriye 53, Van 48, Ankara 46, İzmir 46, Konya 45, Kocaeli 42, Bolu 39, Diyarbakır 39, Çankırı 37, Kerkük 35, Girit 32, Halep 32, Antalya 28, Niğde 28, Süleymaniye 28, Trablusgarp 28, Çanakkale 27, Çorum 27, Denizli 26, Aydın 26, Manisa 25, Afyonkarahisar, Selanik 33, Isparta 23, Sinop 22, Sakarya 21, Yozgat 21, Eskişehir 20, Amasya 20, Tokat 19, Bitlis 18, Nevşehir 18, Siroz 18, Adana 17, Bilecik 17, Muğla 17, Kırıkkale 16, Malatya 16, Samsun 16, Kahramanmaraş 15, Kayseri 15, Muş 15, Rize 15, Ordu 14, Kudüs Gaziantep 14, Giresun 14, Kütahya 14, Yemen 14, Kırşehir 13, Musul 13, Yanya 13, 12, İşkodra 12, Aksaray 10, Berat 10, Tekirdağ 10, Hicaz 9, Zonguldak 9, Şanlıurfa 7, Burdur 7, Drama 7, Debre 7, Gümüşhane 7, Tunceli 6, Artvin 6, Trablusşam 5, Tunus 5, Mardin 5, Bayburt 4, Ağrı 3, Ardahan 3, Basra 3, Batum 5, Bingöl 3, Dağıstan 3, Elbasan 3, Midilli 3, Nablus 3, Serfice 3, Kafkasya 3, Kars 3, Kırklareli 2, Romanya 2, Amman 2, Ergiri 2, Hatay 2, Uşak 2, Adıyaman 1, Görüce 1, İran 1, Karakilise 1, Karaman 1, Kıbrıs 1, Kırım 1, Lazkiye 1, Mısır 1, Preveze 1, Rusya 1, Rodos 1, Afganistan, Azerbaycan, Batman, Bartın, Bosna-Hersek, Cezayir, Dırzor, Divaniye, Düzce, Fizan, Gürcistan, Habeş, Hakkâri, Hindistan, Iğdır, Kandiye, Kerbela, Lofça, Lübnan, Makedonya, Mersin, Osmaniye, Mısır, Rakka, Sakız, Saraybosna, Kilis, Siirt, Sudan, Şırnak, Yalova.³⁴

Yurtdışına Gönderilen Subaylar³⁵

Bazı subaylarmesleki eğitim amaçlı bir, iki, üç yıllık sürelerle Almanya'ya gönderilmiştir. Gidişlerdeki yoğunluk 1894-1912 yıllarına rastlar. 'Staj yapmak', 'dil öğrenimi almak', 'topçulukla ilgili incelemede bulunmak', 'süvari ve/ya mızraklı alayında eğitim görmek', 'bahriyesi hakkında bilgi ve/ya filotillada tecrübe kazanmak', 'tedavi amaçlı', 'askeri temsilci olarak', 'askeri manevralara katılmak üzere', 'satın alma komisyon başka-

³⁴ Memleketi bilinmeyen subay sayısı 386'dır.

³⁵ *Komutanların Biyografileri* C.I, II, III.

nı olarak, 'Krupp Fabrikasında görevlendirilmek üzere', 'mitralyözlerin alımı ve teslimiamaçlı', 'Şnayder Fabrikasına kontrol komisyonuyla', 'cep-heleri ve fabrikaları görmek', 'Harp Tarihi Şubesi çalışmalarını incelemek üzere'Almanya'ya gönderildi.

Birkaç subay 1909-1911 yılları aralığında mesleki öğrenim görmek için Fransa'ya gönderildi.“Avusturya'da Atış Okuluna (1910)”, “İtalya'nın durumu ile ilgili bilgi almak üzere Avrupa'ya (1912)”,“askeri manevralara katılmak üzere Romanya'ya (1906)” “2 Ağustos 1904'te Japon- Rus Harbinde Japonya askeri harekâtını takip etmek üzere Mançurya'ya” gitti.

Süvari Korgeneral Zeki Kolaç-Kılıçoğlu (Halep, 1864-1943), Süvari Korgeneral Ahmet İzzet Furgaç Paşa (Manastır, 1864- 1937), Ağır Topçu Tümgeneral Mehmet Emin, Piyade Korgeneral Esat Bülkat (Yanya, 1862- 1952), Piyade Yarbay Fahrettin (Edirne, 1869- ...), Ağır Topçu Albay Mustafa Talat (İstanbul, 1868- ...), PiyadeTümgeneral Sait Pertev Demirhan (İstanbul, 1871-1964), Piyade Albay Halil Sami, PiyadeKorgeneral Cevat Çobanlı (İstanbul, 1870-1938), Piyade Yarbay Mustafa Saffet, (İstanbul, 1868- ...), Piyade Kurmay Albay Mehmet Zekeriya Zeki Selçuk (Dağıstan, 1868- ...), Sahra Topçu Albay Mehmet Fuat Kösearif (İstanbul, ...-1949), Piyade Kurmay Albay Ahmet Feyzullah Tümay, (İstanbul, 1872-1961), Süvari Mehmet Sadık (İstanbul, 1876-1927), Piyade Kurmay Albay Ahmet Tevfik (Erzurum, 1874-1921),Süleyman Bey oğlu Albay Hasan Kıpçak Bey (Varna, 1872-...),Ağır Top Yarbay Mustafa Keremzade (Adapazarı, 1874-1942), Piyade Yarbay Ahmet Cemal Esener (İstanbul, 1876-1958), Topçu Yarbay Mustafa (İstanbul, 1875-...),Topçu Yarbay Salih Zeki (Yenişehir 1875-...),Piyade Kurmay Albay Hasan Cemil Çambel (Çanakkale, 1879-1967), Süvari Albay Ali Sami Sabit Kahraman (İstanbul, 1877-1957), Binbaşı Mehmet Necip İbar (Manastır 1873-...),Piyade Binbaşı Ahmet Cemil (Elazığ, 1877-1930), Binbaşı Behçet (Filibe, 1879-...), Piyade Kurmay Albay Şefik Türsan (İstanbul, 1881-1959), Piyade Kurmay Yarbay Fahrettin Altay (İşkodra, 1880-1974), Piyade Korgeneral Enver Paşa (İstanbul, 1881-1922), Piyade Kurmay Albay Ethem Servet Boral (Kafkasya, 1876-1956), Piyade Kurmay Yarbay Fethi Uzgören (İstanbul, 1877-...), Piyade Yarbay Ömer Lütfi Argeşo (İstanbul, 1879-1942), Piyade Albay Mürsel Bakü (Erzurum, 1881-1945),Seyyar Topçu Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Erdener (İstanbul, 1881-1962), Sahra Topçu Binbaşı Mehmet Kemal Doğan (Üsküp, 1879-1951),Topçu Evvel Binbaşı Mehmet Şükrü Tetik (Eğin/Kemaliye, Erzincan, 1877-1936), Piyade Kurmay Yarbay Cavit Erdelhun, (Edirne, 1869-1933), Piyade Yarbay İsmail Hakkı (İstanbul, 1883-1923), Süvari Yarbay Süleyman Hamit Fahri (Çerkeş, 1880-1918), Topçu Tümgeneral Ali İhsan Sabis (Cihangir/İstanbul, 1882-1957),Piyade Kurmay Yarbay Hüsnü Rıza Ünsal (Gümölcine, 1883-1957), İstihkam Kurmay Yarbay Şefik Avni Özüdoğru (Samsun, 1884-1960), Kaptan Kıdemli Yüzbaşı

Ali Aköz (Tekirdağ, 1909- ...), Kaptan Binbaşı Mehmet Raif (İstanbul, 1880- ...), Kaptan Yarbay Mehmet Tevfik Talayer (İstanbul, 1886- ...), Nail (İstanbul), Kaptan Albay Rıza Divekoğlu (Kastamonu, 1877- ...) yurtdışına gönderilen subaylardır.

Öğretmen Subaylar³⁶

Subaylar cepheadaki hizmetlerinin yanında her askeri eğitim kurumlarında eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir. Harp akademisi, harp okulu, askeri lise, askeri ortaokul, astsubay okullarında coğrafya, resim, tarih, harp tarihi, Osmanlı tarihi, matematik, yabancı dil, Osmanlıca, subay okulu kanunu, seferiye ve askeri kitabet, topografya, jimnastik öğretmenliği, öğretmeni yardımcılığı yapmışlar; müdürlük, müdür yardımcılığı, genel müfettişlik, müfettiş gibi idarecilik ve teftiş hizmetlerinde de bulunmuşlardır.

Süvari Korgeneral Ahmet İzzet Furgaç Paşa (Manastır 1864- 1937), Piyade Korgeneral Esat Bülkat (Yanya, 1862- 1952, Piyade Yarbay Mehmet Ali (İstanbul, ...-1950), Piyade Yarbay Fahrettin (Edirne, 1869- ...), Piyade Tümgeneral Ahmet Fevzi Big (Çerkeş, 1871- 1947), Piyade Tümgeneral Sait Pertev Demirhan (İstanbul, 1871-1964), Piyade Albay Süleyman Mesrur Tolunay (İstanbul, 1872-1937), Piyade Albay Halil Sami (İstanbul), Süvari Yarbay Mehmet Sabri (Edirne, 1869-1927), Piyade Tuğgeneral Hasan Basri Nayan (İstanbul, 1871-1956), Piyade Yarbay Servet (İstanbul, 1871-...), Piyade Yarbay Hüseyin Recai (İstanbul, 1875-1949), Süvari Tümgeneral Hasan İzzet Arolat (İstanbul, 1871-1931), Sahra Top Binbaşı Maruf Hilmi (İstanbul, 1872-...), Piyade Yarbay Mustafa Saffet, (İstanbul, 1868-...), Piyade Yarbay Mehmet Kürşat Yazıcıoğlu (İstanbul, 1871-1956), Piyade Yarbay Abdulkadir (Diyarbakır, 1871-...), Piyade Binbaşı Mustafa Naili Özen (Harput, 1872-...), Piyade Albay Cemil Conk (Üsküdar/ İstanbul, 1873-1931), Piyade Yarbay Mehmet Mazhar (İstanbul, 1872-1934), Piyade Yarbay Ahmet Şükrü (Şam, 1871-...), Piyade Kurmay Albay Yusuf Ziya Coşkun (Şam, 1871- ...), Piyade Kurmay Albay Ahmet Feyzullah Tümay, (İstanbul, 1872-1961), Piyade Kurmay Albay Arif Baytın (İstanbul, 1874- ...), Piyade Yarbay Halit (İstanbul), Piyade Yarbay Rasih (İstanbul, 1874- ...), Piyade Yarbay Halil Rüştü (İstanbul, 1873- ...), Piyade Yarbay Hasan Mümtaz Çeçen (İstanbul, 1876-1941), Süvari Binbaşı Mehmet Fahrettin Bartaçın (Erzurum, 1872-...), Piyade Albay Mehmet Esat Sagay (İstanbul, 1874-1938), Süvari Yarbay Ahmet Hamdi (Diyarbakır), Süvari Albay Esat (Şarki Karahisar, 1875-...), Sahra Topçu Kurmay Albay Mehmet Suphi (Çarşamba, ...-1916), Sahra Topçu Albay Hasan Kıpçak Bey (Varna, 1872-...), Piyade Tümgeneral Ferit Cemal Mersin-

.....
³⁶ *Komutanların Biyografileri* C.I, II, III.

li (Mersin 1873- 1941),²³ PiyadeTümgeneral Osman Nuri Koptagel (Erzincan, 1874-1942), Piyade Yarbay Mustafa Münip Uzsoy (İstanbul, 1878-1950), Piyade Yarbay Ahmet Tevfik (Halep, 1877- ...),Piyade Yarbay Mehmet Emin Yazgan (İstanbul, 1876-1961), Piyade Yarbay Rifat Özdemiroğlu (İstanbul, 1876-1938), Piyade Binbaşı Ömer Şevki Zeren (Sivas, 1874-1924),Ağır Topçu Yarbay Yunus Haydar (Gümüşhane, 1874-1924), Sahra Topçu Yarbay Emin Zihni (Manastır 1876-...), PiyadeKurmay Albay Celalettin Mengil (Aksaray, ...-1938), Piyade Albay Ali Necip (İstanbul, 1877- ...) , Piyade Yarbay Mehmet Münir (İstanbul, 1876- ...),Piyade Yarbay Mustafa (Kavak, ...-1916), Piyade Yarbay Mehmet Ali (İstanbul, 1878-...), Piyade Yarbay Ahmet Rıza (Manastır, 1874-...),Süvari Binbaşı Mahmut Hakkı (Erzincan, 1878-...),Topçu Yarbay Mustafa Talat Ustabaşıoğlu (İstanbul, 1873-...),Topçu Yarbay Emin Edip (Sivas, 1872), Topçu Yarbay Salih Zeki (Yenişehir, 1875-...), Piyade Kurmay Albay Sadık Sabri (Manastır, 1877-...), PiyadeYarbay Mehmet Refik (İstanbul, ...-1915), Piyade Binbaşı Mehmet Tenzil (Sakarya, 1874-...), Piyade Albay HüseyinHüsünü (İstanbul, 1879-1939),Piyade Yarbay Celalettin Zığındere (İstanbul, 1877-1959),Piyade Binbaşı Sıtkı (izmit, 1877-1934), Süvari Albay Ali Sami Sabit Kahraman (İstanbul, 1877-1957),Sahra Topçu Kurmay Albay Mustafa Asım Berkman (Bosna, 1878-1957), Topçu Binbaşı Adem Sabri Yurdasin (Manastır, 1874-1950),Topçu Binbaşı Mehmet Necip İbar (Manastır 1873-...),Piyade Binbaşı Mahmut Nedim (Divriği, 1877-1948), Piyade Yarbay Talat Süalp (Bursa, 1877-1957), Süvari Binbaşı Behçet (Filibe, 1879-...), Topçu Yarbay Şevket Akalın (Erzurum, 1878-...), Piyade Kurmay Albay Mehmet Selahattin Kip (İstanbul, 1880-1951), Piyade Kurmay Albay Hüseyin Selahattin Çolak Köseoğlu (İstanbul, 1880-1949), Ağır Top Binbaşı Mustafa Celal Bey (Görice, 1878-1918), Piyade Kurmay Yarbay Süleyman İlhami (Filibe, ...-1916), Piyade Kurmay Albay Bekir Sami Günsav (Bandırma, 1879-1934), Piyade Kurmay Yarbay Fethi Uzgören (İstanbul, 1877-...), Piyade Binbaşı Mehmet Rüştü (İstanbul), Ağır Topçu Binbaşı Mehmet Nuri Yarkın (İstanbul, 1880-1939), Piyade Kurmay Albay Vasıf (Kara) (İstanbul, 1871-1931), Piyade Yarbay Mustafa Muğlalı (Muğla, 1882-1951), Piyade Yarbay Mustafa Muğlalı (Muğla, 1882-1951), Piyade Albay Mürsel Bakü (Erzurum, 1881-1945),Seyyar Topçu Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Erdener (İstanbul, 1881-1962),Sahra Top Kurmay Albay Mehmet Selahattin Adil (İstanbul, 1883-1961), Sahra Topçu Binbaşı Mehmet Kemal Doğan (Üsküp, 1879-1951),Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Hayri Tarhan (Tırnovacık, 1880-1934), Piyade Kurmay Yarbay Cavit Erdelhun, (Edirne , 1869- 1933), Piyade Yarbay Mustafa Galip Deniz (İnebolu, 1880-1974), Piyade Kurmay Albay Ahmet Sedat Doğruer (İstanbul, 1884-1955), Piyade Yarbay İsmail Hakkı (İstanbul, 1883-1923), Piyade Binbaşı Mustafa Murat (İstanbul, 1881-...),Süvari Yarbay Süleyman

Hamit Fahri (Çerkeş, 1880-1918), Topçu Tümgeneral Ali İhsan Sabis (İstanbul, 1882-1957), Piyade Kurmay Albay Yahya Hayati (Şam), Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Tahir (Harpüt, ...-1915), Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Hulusi Conk (Seferihisar, 1881-1950), Piyade Kurmay Yarbay Süleyman Askeri (Prizren, 1885-1915), Piyade Yarbay Cemil Cahit Toydemir (İstanbul, 1883-1956), Ağır Topçu Kurmay Albay Mehmet Emin Koral (İstanbul, 1881-1959), Sahra Top Kurmay Yarbay Osman Behçet Çelik (Balıkesir, 1881-1966), Piyade Kurmay Yarbay Hürrem (Kars, 1881-1957), Piyade Kurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman (Bodrum, 1882-1942), Piyade Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı Uluçınar (Afyon, 1881-1948), Piyade Kurmay Binbaşı Ali Hayri Arıburun (Yenişehir/Bursa 1880-1958), Ağır Topçu Yarbay Eyüp Durukan (İstanbul, 1882-1963), Piyade Kurmay Yarbay Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet (İstanbul, 1883-1958), Kaptan Kıdemli Yüzbaşı Ali Aköz (Tekirdağ, 1909- ...), Kaptan Yüzbaşı Ali Rıza (Trabzon, ...-1931), Kaptan Binbaşı Mehmet Raif (İstanbul, 1880- ...) Kaptan Albay Rıza Divekoğlu (Kastamonu, 1877- ...).

Cepheden TBMM'ye³⁷

Gazi subaylar Kuva-yı Milliye³⁸ sürecinde vatanın pek çok yerinde bağımsızlığa gönül verenlerle birlikte yerel kongreler düzenlemişler, kongrelerde aktif roller almışlar, maddi ve manevi anlamda tüm enerjileriyle çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Samsun, Havza, Amasya, Erzurum, Sivas, Amasya ve Ankara güzergâhındaki toplantı ve kongrelerle yürütülen hukuk mücadelesinin peşinden Ankara'da 23 Nisan 1923 günü açılan Büyük Millet Meclisi'ni açmışlardır. Birçok gazi subay da seçilerek hem TBMM'nin açılışında bulunmuşlar hem de yıllarca bu çatı altında hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Birinci TBMM'de 51, ikinci Meclis'te 38, üçüncü Meclis'te 30, dördüncü Meclis'te sekiz, beşinci Meclis'te 17, altıncı Meclis'te 13, yedinci Meclis'te sekiz, sekizinci Meclis'te dokuz, dokuzuncu Meclis'te 20, 10 ncu Meclis'te dokuz, 11 nci Meclis'te sekiz, 12 nci Meclis'te dört milletvekili ve 10 senatör, Cumhurbaşkanı, başbakan, bakan ve milletvekili olarak hizmet vermişlerdir.

Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Büyük önder Mustafa Kemal Paşa TBMM Başkanı ve Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü Başbakan ve Cumhurbaşkanı, Mareşal Fevzi Çakmak, Kazım Fikri Özalp, Fahrettin Altay, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Mehmet Cemal Mersinli, Yusuf İzzet Met,

.....
³⁷ *Cepheden Meclise*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları., TTK Basımevi, Ankara 1999. (C.M. olarak kısaltılacaktır.)

³⁸ Yurdun işgaliyle başlayan ve düzenli ordunun oluşumuna kadar geçen süreç.

Cafer Tayyar Eğilmez, İbrahim Refet Bele, Cavit Erdel, Ahmet Hakkı Sütekin, Hüseyin Avni Zaimler, Hüseyin Selahattin Köseoğlu, Şükrü Aydındağ, Ali Fethi Okyar, Ömer Lütfi Yasan, Yasin Celalettin Öztekin, Ali Kılıç, Ali Çetinkaya, Hüseyin Rauf Orbay, Vasıf Karakol, Mehmet Ziya Bacanak, Mahmut Nedim Hendek, İsmail Naim Aslan, Ömer Lütfi Argeşo, Hüsrev Gereade, Dr. Abidin Atak, Dr. İbrahim Refik Saydam, Mehmet Cevat Abbas Gürer, Mehmet İhsan Eryavuz, Mustafa Zeki Saltuk, Mustafa Şevket Bengisu, Abdulkadir Ahmet Kürkçü, Zihni Orhon, İhsan Sağlam, Ali Rıza Bebe, Ali Vasıf Telli, Rıza Vamık Uras, Mustafa Vasfi Süsoy, Mehmet Recai Baykal, Ahmet Şükrü Oğuz, Hasan Hulusi Kutluoğlu, Dr. Asım Sirel, Ahmet Ramiz Tan, Dr. Mustafa Cantekin, Dr. Ali Haydar Bey, Memduh Necdet Erberk, Abdülğani Ensari.

İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, birinci dönemden devam eden milletvekillerinden başka, Cevat Çobanlı, İzzettin Çalışlar, Ali Hikmet Ayerdem, Nurettin Sakallı, Şükrü Naili Gökberk, Kemalettin Sami Gökçen, Halit Karsıalan, Dr. Şinasi Erel, Cavit Paşa, İhsan Latif Sökmen, Musa Kazım Gürsel, Saffet Arıkan, Mehmet Nuri Conker, Mehmet Cemil Uybadın, Ahmet Hamdi Denizmen, Ali Rıza Direkoğlu, Halil İbrahim Çolak, Edip Servet Tör, Mustafa Keremzade, Halit Akmansü, Dr. İbrahim Tali Öngören, Behiç Erkin, Ali Galip Yenen, Ahmet Fuat Bulca, Dr. Ömer Şevki, Lütfi Müfit Özdeş, Ömer Hilmi Gür, Salih Bozok, İbrahim Tolon, Mehmet Nedim Zapçı, Rauf Benli, Nurettin Özdemir, Recep Peker, Ekrem Rize, Talat Avni Özüdoğru, Abdullhak Fırat, Mahmut Soydan, Muhittin Nami, Dr. Mehmet Hilmi Oytaç.

Üçüncü dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, birinci dönemden devam eden milletvekillerinden başka Abdullatif Naci Eldeniz, Kazım Sevüktekin, Süreya İlmen, Dr. İsmail Besim, Hasan Cemil Çambel, Aziz Samih İlter, Süleyman Şevket Demirhan, Ahmet Saffet Ohkay, Mehmet Esat Sagay, Mehmet Nuri Ural, Necip Asım Yazıksız, Bekir Lütfi Çiftçi, Osman Erçin, Cemil Hoşcan, Kemalettin Olpak, Ord. Prof. Dr. Ahmet Refik Güran, Burhanettin Binzet, İsmail Hakkı Muşkara, Emin Fikri Eralp, Halit Bayrak, Mehmet Naşit Kervan, Hakkı Saydam, Mehmet Şevket Erdoğan, İsmail Hakkı Kılıoğlu, Dr. Nurettin Ali Berkol, Dr. Ahmet Fikri Tüzel, Mehmet Ali Okar, Ahmet Şevket Akyazı, Hüseyin Avni Aktulga.

Dördüncü dönemde diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başka Kazım İnanç, Muhittin Akyüz, Prof. Dr. Ahmet Ziya Birgi, Mehmet Fuat Ziya Çiğiltepe, Ali Sadettin Rıza Barlas, Ali Behçet Günay, İbrahim Hakkı Mete, Hasan Ruşeni Barkın.

Beşinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başka Ali Sait Akbaytugan, Pertev Demirhan, Ahmet Naci Tınaz, Ahmet Zeki Soydemir, Osman Nuri Koptagel, Ahmet Vefik Yazgan, Aki Öztekin Erdemgil, Mehmet Sıtkı Üke, Cemal Esenler,

Sadullah Güney, Mahmut Nedim Bozatkı, Dr. Hulusi Alataş, Mehmet Şükrü Koçak, Hüseyin Rahmi Apak, Osman Şevki Uludağ, Mehmet Ali Kurdoğlu, Mehmet İhsan Kurtkan.

Altıncı dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başkaKemal Doğan, Nihat Anılmış, Aşir Atlı, Ali Rıza Artunkal, Burhanettin Denker, Şevket Seyfi Düzgören, Mümtaz Kaymak, Dr. Akif Arkan, Yusuf Ziya Zorbun, Ali Rıza Erem, Dr. Fuat Sorağman, Fuat Emin Balkan, M. Atıf Esenbel.

Yedinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başkaHüseyin Abdullah Alpdoğan, Refet Alpman, Eyüp Durukan, Hasan Fehmi Durudoğan, Mürsel Bakü, Fikri Erbuğ (Tirkeş), Dr. Cemal Kazancıoğlu, Mehmet Edip Ağaoğulları.

Sekizinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başkaCemil Cahit Toydemir, Asım Gündüz, Sadık Aldoğan, Salih Avgın, Vehbi Kocagüney, Yusuf Ziya Akça, Mustafa Rüştü Oktar, Dr. Bahattin Öğütmen, Dr. M. Şeref Korkut.

Dokuzuncu dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başkaMustafa Galip Deniz, Hasan Yümnü Üresin, Mehmet Fahri Belen, Ali İhsan Sabis, Mehmet Selahattin Adil, Mustafa Fikret Karabudak, Ali Raşit Gürgen, Ahmet Saim Önhon, Ali Besim Besin, Ömer Hamdi Koyutürk, Mehmet Naci Altuğ, Yusuf Kemal Aktuğ, İsmail Berkok, Mehmet Şevki Yazman, Mustafa Zeren, Dr. Mehmet Sani Yaver, Halil Nuri Yurdakul, Mehmet Kemal Balta, Mehmet İzzet Akın, Dr. Hüseyin Avni Tan, Fevzi Çubuk.

10 ncu dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başka, Muzaffer Ergüder, İshak Avni Akdağ, İ. Kemal Yaşinkılıç, Hüsnü Göktuğ, Sami Orbek, M Nurettin Turgay, Zihni Üner, Tahsin Yazıcı, Mehmet Muhlis Erdener.

11 nci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başka,İsmail Hakkı Tunaboşlu, Ahmet Nurettin Aknoz, Mehmet Sadık Altıncan, Fevzi Uçaner, Nazmi Ataç, İsmail Hakkı Talay, Necati İlter, Şefik Refik Soyer.

12 nci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, diğer dönemlerden devam eden milletvekillerinden başka,Hüseyin Ataman, Şerafettin Konuray, İhsan Şeref Dura.

Senatörlerden Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Abdurrahman Nafiz Gürman, Mehmet Kazım Orbay, Muzaffer Alankuş, Hasan Atakan, Sabri Topçuoğlu, Osman Cevdet Erkut, Mehmet Necati Özdeniz, Mehmet Ali Aksoy.

Hariciyeci Subaylar³⁹

Subaylardan bir bölümü, Birinci Dünya Savaşı öncesi, savaş dönemi ve savaş sonrası hariciyeci (büyükelçi, başkonsolos, askeri temsilci, ataşemiliter, ikinci kâtiplik, uluslararası örgüt ülke temsilciliği, v.b.) olarak hizmet hizmet vermişlerdir.

Stivari Korgeneral Zeki Kolaç-Kılıçoğlu⁴⁰(Halep, 1864- 1943)Almanya İmparatoru ve Başkomutanının yanında Osmanlı Devleti'nin askeri temsilcisi (21 Kasım 1914- 30 Ekim 1918) oldu. Arapça, Almanca, Fransızca bilen Piyade Tümgeneral Muhittin Akyüz (İstanbul, 1870-1940), 1922 yılında Tahran, sonra Kahire Büyükelçiliği yaptıktan sonra 1928'de emekliye ayrılarak Dışişleri Bakanlığı Kadrosuna geçti. Tümgeneral Ömer Fahrettin Türkkan (Ruşçuk, 1868-1948), 1921-1923 yılları arasında Kabil Büyükelçiliği görevinde bulundu.PiyadeTümgeneral Sait Pertev Demirhan (İstanbul, 1871-1964), 1917-1918 yılları arasında Avusturya İmparatoru yanında askeri temsilci olarak gönderildi.Piyade Kurmay Albay Mehmet Zekeriya Zeki Selçuk (Dağistan, 1868-...), 1911 Atina Elçiliği Ataşemiliteri, Süvari Yarbay Ahmet Muhtar, 1913'te Tahran Büyükelçiliği İkinci Kâtipliği'ne ve Fahri Ataşemiliteri, Piyade Kıdemli Albay Mehmet Rüştü Sagun (Gaziantep, 1873-1955)26 Ekim 1915 Berlin, daha sonra Stockholm ve Kopenhag Büyükelçiliği Ataşemiliteri olarak atandı.Piyade Kurmay Albay Hasan Cemil Çambel (Çanakkale, 1879-1967), 17 Haziran 1913'te Berlin Elçiliği Ataşemiliteri, 23 Nisan 1917'de Stockholm Elçiliği Ataşemiliteri olarak gönderildi. 3 Mayıs 1917'te Berlin Elçiliği Ataşemiliteri ile becayiş yaptı.Piyade Kurmay Albay İbrahim Refet Bele (Selanik, 1881-1963), 8 Nisan 1950'de Beyrut'taki Birleşmiş Milletler Ortadoğu Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı Türkiye delegesi olarak atandı.Piyade Kurmay Yarbay Ahmet Sabih (Bağdat, 1880-1974), Irak Hükümeti'nin Ankara Büyükelçisi olarak hizmet yaptı.⁴¹Piyade Tümgeneral Ali Fuat Cebesoy (İstanbul, 1882-1968), 1909'da Roma Ataşemiliterliği'ne atandı.Almanca, Fransızca ve İngilizce bilen Piyade Tümgeneral Hüsnü Rıza Ünsal (Gümölcine,1883-1957) 1914 yılında Atina Elçiliği Ataşemiliteri olarak görevlendirildi.Piyade Kurmay Yarbay Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet (İstanbul, 1883-1958) 1921'de Bern ataşesi, Piyade Tuğgeneral Hafız İsmail Hakkı (Manastır 1879-1915) 1908 Viyana ataşemiliteri,Piyade Korgeneral Enver Paşa (İstanbul, 1881-1922) 1909 Berlin Askeri Ataşesi oldu. Ağır Topçu Kurmay Yarbay Mehmet Hayri, (Konya, 1879-1928), 1925'te Rumiye Başkonsolosluğu, 1926, Üsküp Konsolosluğu görevinde bulundu.Piyade Kur-

.....

³⁹ *Komutanların Biyografileri* C.I, II, III.

⁴⁰ 1920-1922 yılları arasında Genelkurmay Başkanı olarak görev yaptı.

⁴¹ Harp Akademisinin 142. Yılı şeref Dolu Yıllar (1848-1990), Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Ankara 1991, s.40.

may Yarbay Mehmet Hayri Tarhan (Tırnovacık, 1880-1934), 1925'te Bükreş Ataşemiliterliği'ne atandı. Piyade Tümgeneral Ali Fuat Cebesoy (İstanbul, 1882-1968), 1909'da Roma Ataşemiliterliği'ne atandı. Piyade Kurmay Albay Yahya Hayati (Şam) 1913'te Belgrat Elçiliği Ataşemiliteri, Viyana Elçiliği Ataşemiliteri olarak görevlendirildi. Kaptan Albay Hüseyin Rauf Orbay (İstanbul, 1880-1964) 1942 Londra Büyükelçiliğine atandı.

Mülki Hizmetlerdeki Subaylar

Bir bölüm subaymüsteşarlık, valilik, kaymakamlık, mutasarrıflık, mülkiye memurluğu, polis ve daire müdürlükleri, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği gibi görevler ifa etmişlerdir.

Piyade Tümgeneral Cavit (Samsun, 1871-1932) 1905 İpek Bölgesi Mutasarrıfı, 1908 Taşlıca Mutasarrıfı; Süvari Korgeneral Zeki Kolaç-Kılıçoğlu (Halep, 1862-1943) 1908 Musul Valisi; Piyade Korgeneral Galip Pasinler (Trabzon, 1868-...) 1909 Emniyet Genel Müdürü, 1915 Hicaz Valisi, 1921 Konya Valisi, Piyade Yarbay Mehmet Kürşat Yazıcıoğlu (İstanbul, 1871-1956) 1921 Ordu Mutasarrıfı; Piyade Yarbay Hüseyin Vehbi (Erzincan, 1873-...) 1924 Kayseri İmar ve İskan Müdürü, Piyade Korgeneral Ahmet Cemal Paşa (İstanbul, 1872-1922) 1909 Üsküdar Mutasarrıfı, 1909 Adana Valisi; Piyade Tuğgeneral İhsan Latif Sökmen (İstanbul, 1873-1955) 1915 Yeniköy Belediye Başkanı, 1924 İzmir Valisi; Piyade Tümgeneral Mehmet Nurettin (Sakallı) (Bursa, 1873-1932) 1915 Basra ve Bağdat Valisi, 1919 Aydın Valisi, 1919 İzmir Valisi; Piyade Albay Mehmet Esat Sagay (İstanbul, 1874-1938) 1925-1926 İstanbul Cemiyet-i Umumiye Belediye üyesi; Süvari Albay Esat (Şarkikarahisar, 1873-...) 1921 İstanbul Polis Müdürü ve İstanbul Vali Vekili; Süvari Yarbay Süleyman Sabri (Manastır, 1873-1941) 1924 Van Vali Vekili, Topçu Yarbay Recep Vehbi (Kalkandelen, 1872- ...), 1910 Yakova/ Kosova Kaymakamı, 1912 Radovişte Kaymakamı, Süvari Binbaşı İbrahim Ethem Servet (Sivas, 1874-1944), 1925 Doğu vilayetleri Mülkiye memuriyeti; Piyade Yarbay Nazmi Solok (Balıkesir, 1876-1956) 1920 Denizli Mutasarrıfı, 1920 Konya Vali Vekili; Piyade Korgeneral Enver Paşa (İstanbul, 1881-1922), 1911 Bingazi Mutasarrıfı; Piyade Kurmay Yarbay Fethi Uzgören (İstanbul, 1877-...), Urfa ve Mersin Mutasarrıfı ve Bakü Valisi; Piyade Kurmay Albay Mehmet Kazım Dirik (Manastır, 1881-1941) 1906 Tuz/İşkodra Kaymakamı, 1925 Bitlis Valisi, 1926 İzmir Valisi, 1935 Trakya Genel Müfettişi; Süvari Binbaşı Mehmet İrfan (Manastır, 1880-1937) Antep Mutasarrıfı; Süvari Kurmay Albay Cafer Tayyar Eğilmez (Priştina, 1878-1958) İpek Sancağı Mutasarrıfı; Piyade Binbaşı Zihni Orhon (Erzurum, 1883-1955), 1922 Bitlis Valisi, 1931-1935 Kars İl İdare Kurulu Başkanlığı; Piyade Korgeneral Halil Kut (İstanbul, 1882-1957), Basra Vali Vekili; Piyade Kurmay Yarbay Mehmet Nuri Conker (Sela-

nik, 1882-1937) 1921 Adana Valisi; Piyade Kurmay Albay Kazım Fikri Özalp (Köprülü, 1882-1968), 1910 Menlik İlçe Kaymakamı; Topçu Kurmay Yarbay Kadri Demirkaya (Çukurçeşme, 1884-1949) 1931 Urfa Valisi.

Piyade Tuğgeneral Mustafa Hilmi, 1918 Harbiye Nezareti Müsteşarı, Piyade Tuğgeneral Hasan Basri Nayan (İstanbul, 1871-1956), 1920 Harbiye Nezareti Müsteşarı, Piyade Kurmay Yarbay Hüseyin Abdullah Alpdoğan (Taşköprü, 1878-1972), Milli Savunma Bakanlığı Müsteşar Muavini, Korgeneral Hüseyin Hüsnü Kalkış (Kalkış, 1881-1946), Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı, 394 Kaptan Yüzbaşı Emin Cevat Ülmen (İstanbul, 1886-1947), Milli Savunma Bakanlığı Deniz Müsteşarı.

Hukuk Hizmetlerindeki Subaylar

Subaylardan bir kısmı adli alanda (yüksek askeri şura üyesi, askeri şura üyesi, askeri yargıtay başkanı, askeri temyiz mahkemesi divan üyesi, askeri temyiz mahkemesi ikinci başkanı, askeri mahkeme üyesi, v.b.) hukuk hizmeti vermişlerdir.

Piyade Korgeneral Cevat Çobanlı (İstanbul, 1870-1938) 1935 Askeri Şura üyesi, Piyade Korgeneral Galip Pasinler (Trabzon, 1868- ...), 1931'de Askeri Temyiz Mahkemesi ikinci başkanı, Tümgeneral Ömer Fahrettin Türkkan (Ruşçuk, 1868-1948), 1929'da Askeri Temyiz Mahkemesi ikinci başkanı, Piyade Tuğgeneral Hasan Basri Nayan (İstanbul, 1871-1956), 1920 Askeri Temyiz Mahkemesi Divan Üyesi, Piyade Albay Mehmet Nazif Kayacık (İstanbul, 1872-1951) 1922 Askeri Temyiz Mahkemesi Divan Üyesi, Piyade Yarbay Mehmet Nuri (Niğde, ...-1918), 1914 Askeri Temyiz Mahkemesi Divan Üyesi, Süvari Tümgeneral Hasan İzzet Arolat (İstanbul, 1871-1931), Askeri Mahkeme üyesi, Piyade Yarbay Mehmet Kürşat Yazıcıoğlu (İstanbul, 1871-1956), Askeri Temyiz Mahkemesi üyesi, Piyade Yarbay Mahmut Nedim (Aksaray, 1872- ...) 1921 Askeri Makuliyet Heyeti Merkez Meclisi Üyesi, Piyade Tümgeneral Mehmet Nurettin (Sakallı) (Bursa, 1873-1932) 1924 Yüksek Askeri Şura Üyesi, Piyade Tümgeneral Sait Pertev Demirhan (İstanbul, 1871-1964) 1928 yılında Askeri Temyiz Mahkemesi Divan Üyesi, Piyade Tümgeneral Hüsnü Rıza Ünsal (Gümölcine, 1883-1957) 1941 yılında Askeri Temyiz Mahkemesi ikinci başkanı, Piyade Albay Mehmet Şükrü Sakarya (İstanbul, 1877-1951), 1933 Askeri Yargıtay üyesi, Topçu Yarbay Halit Galip Tekak (Halep, 1874- ...) 1927 Askeri Temyiz Mahkemesi üyesi, Piyade Tümgeneral Nihat Anılmış (Filibe, 1878-1954) 1922 Askeri Yargıtay Başkanı, Piyade Kurmay Yarbay Fahrettin Altay (İşkodra, 1880-1974) 1943 Yüksek Askeri Şura Üyesi, Piyade Kurmay Albay Ethem Servet Boral (Kafkasya, 1876-1956) 1922 Askeri Yargıtay Üyesi, Ağır Topçu Binbaşı Mehmet Nuri Yarkın (İstanbul, 1880-1939) 1937 Askeri Temyiz Mahkemesi Üyesi, Piyade Kurmay Albay Asım Gündüz

(Kütahya, 1880-1970) 1943 Yüksek Askeri Şura Üyesi, Piyade Yarbay Mustafa Muğlalı (Muğla, 1882-1951) 1945 Yüksek Askeri Şura Üyesi, Piyade Albay Mürsel Bakü (Erzurum, 1881-1945) 1938 Askeri Yargıtay Üyesi, Seyyar Topçu Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Erdener (İstanbul, 1881-1962), Tümgenerallerin Mahkemesine Mahsus Askeri Mahkeme Üyesi, Piyade Kurmay Yarbay Cavit Erdelhun (Edirne , 1869- 1933), 1933 Askeri Yargıtay Üyesi, Topçu Yarbay Mehmet Sabri Erçetin (Bursa, 1876-1956), 1932 Askeri Yargıtay Üyesi, 3 Piyade Yarbay Cemil Cahit Toydemir⁴² (İstanbul, 1883-1956) 1932 Askeri Yargıtay Üyesi, Piyade Kurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman (Bodrum, 1882-1966), 1940 Yüksek Askeri Şura Üyesi, 1949 Genelkurmay Başkanı, Piyade Kurmay Yarbay Hüsnü Rıza Ünsal (Gümölcine, 1883-1957) 1941 Askeri Temyiz Mahkemesi Üyesi.

Anı Sahibi Subaylar

Günlükler/anılar, geçmişte yaşananlara farklı perspektiflerden ışık tutmaları açısından son derece öneme sahiptir. Günlükler/anılar sonradan hatırlanarak yazılabildiği gibi, olayın yaşandığı gün sıcaklığına da yazılabilir. Günlük yazarların çoğu anılarını her gün not ederler. Günlükler, ne gün yazıldığını hatırlamak için tarih atılan, çoğu zaman her günün sonunda olup bitenin sıcaklığına anlatıldığı, olaylarla ilgili yorumlar değerlendirmeler yapıldığı yazılardır. Pek çok insanın tuttuğu anı (hatıra) defteri bir tür günlüktür.

Günlükler/anılar genelde gerçek deneyimleri anlatır, herhangi bir düşüncüyü kanıtlama amacı yoktur, bilgilendirme amacı vardır, söyleşi havasındadır, dili yalındır, genellikle öykü tarzı anlatım biçiminde kaleme alınır.

Okuma yazma oranının son derece düşük olması sebebiyle mektup yazarlarının gönderildiği cephelerde subayların “günlük”lerini kaydedilmesi, savaşın özünü anlamak açısından olağanüstü bir gayrettir. Niteliği boyutuyla gelişmeler kendi çerçevesinde aktarıldığından dolayı, aynı zamanda “anı portre” özelliği de taşır.

Günlüklerin her ne kadar tarih metodolojisi açısından bilimsellik değeri alt seviyelerde olsa da, konu ile ilgili alan uzmanının denetiminden geçtikten sonra güvenilirliği boyutu da olabildiğince çözüme kavuşturulmuş olur.

Süvari Korgeneral Zeki Kolaç-Kılıçoğlu (Halep, 1862-1943), *1912 Balkan Harbine Ait Hatıralar; Bazı Osmanlı Seferleri Hakkında Mütalaa*.

Sahra Topçu Albay Ahmet Nuri, (Balıkesir, ...-...), *1912-1913 Balkan Savaşı; 1914-1918 I. Dünya Savaşı*.

Süvari Mareşal Ahmet İzzet Furgaç Paşa (Manastır, 1864- 1937) Döme-

.....

⁴² 1946 yılında Milli Savunma Bakanlığı görevini ifa etmiştir.

ke Muharebeleri (Yayınlanamadı) ; Teselya Harbi (Yayınlanamadı); *Feryadım* C. I-II.; Metin Ayıışı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, TTK Ankara 1997.

PiyadeKorgeneral Esat Bülkat (Yanya, 1862- 1952) *Çanakkale Hatıraları*; Hamdi Ertuna, *Balkan Harbinde Yanya Savunması ve Esat Paşa*, Gnkur Basımevi, Ank 1983, 144 s.

Piyade Kurmay Albay Mahmut Belig Uzdil (İstanbul, 1872-1945), *Balkan Savaşında Mürettep 1 nci Kolordu'nun Harekâtı*, ATASE Ankara 2006; "Balkan Harbinde Mürettep 4 nci Kolordu'nun Harekâtı", *Askeri Mecmua Tarih Kısmı* S. 9; "Balkan Harbinde Çatalca Ve Sağ Cenah Ordularının Harekâtı", *Askeri Mecmua Tarih Kısmı* S. 21; *Bulgar Komitalarının Tarihi ve Balkan Harbi'de Yaptıkları*.

Piyade Kurmay Albay Cemil Conk (Üsküdar/ İstanbul, 1873-1931), , *1894-1897 Almanya Ordusu; Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Atatürk'ün Yaptığı Görülmemiş Yiğitçe Süngü Hücumu*, Ankara 1959.

Piyade Korgeneral Ahmet Cemal Paşa (Çengelköy/İstanbul, 1872-1922), *1898 Plevne Müdafası*; Behçet Cemal, *Cemal Paşa'nın Hatıratı*, 1958.

Piyade Korgeneral Mustafa Fevzi Çakmak⁴³(İstanbul, 1876-1950), *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri; Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziya ve Balkan Savaşında Garp Cephesi*.

Piyade Kurmay Albay Hasan Cemil Çambel⁴⁴ (Çanakkale, 1879-1967), VonSchlieffen (Çev: Hasan Cemil Çambel), *Kanet*⁴⁵.

Piyade Tümgeneral Yakup Şevki Subaşı (Harput, 1876-1939), *Türk-Yunan Harbi; Tabiye Meseleleri ve Tatbikatı*.

Piyade Albay Mehmet Şefik Aker (Manastır, 1877-1964), *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27.Alay*,Askeri Mecmua, S. 40, İstanbul 1935.

Süvari Albay Ali Sami Sabit Karaman (Şam, 1877-1957), *Mısır'da Napolyon; Karadağ Muharebesi; Kara Subaylarına Mahsus Hukuk-ı Harp; Süvarilerin Hıdemat-ıSeferiyeye İzharı; Trabzon Ve Kars Hatıraları; İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*; (Çev: Ali Sami Sabit Karaman) *Dev Rus II. Büyük Petro: Staline*; (Çev: Ali Sami Sabit Karaman) *Yahudi Tarihi Ve Siyon Liderlerinin Protokolleri*.

Piyade Kurmay Albay Fahrettin Altay (İşkodra, 1880-1974), *10 Yıl Savaş Ve Sonrası; I. Dünya Harbinde Cereyan Eden III. Gazze Muharebelerine Dair Verilen Konferans; III. Gazze Ve Kudüs Savaşları Hatıraları; İmparatorluk, İttihat Ve Terakki Cumhuriyet 1902-1938 Üç Devrin Galerisi İmparatorluk-tan Cumhuriyete; İstiklal Harbimizde Süvari Kolorduları*.

.....
⁴³ Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*,Ankara 1997; Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

⁴⁴ Çambel çeşitli dergilerde yazılar yayınlamıştır.

⁴⁵ Harp Tarihi kitabıdır.

Piyade Korgeneral Enver Paşa⁴⁶(İstanbul, 1881-1922), *Enver Paşa'nın Anıları*.

Piyade Kurmay Albay Bekir Sami Günsav (Bandırma, 1879-1934), Haz: Muhittin Ünal), *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Ankara 2002.

Piyade Kurmay Albay Asım Gündüz (Kütahya, 1880-1970), (Haz: İhsan Ilgar), *Hatıralarım*, İstanbul 1973. Asım Gündüz'ün 17 eseri olduğu belirtilerek⁴⁷ başlıcalarının *Sahra Tahkimatı, Mevzi İnşası, Yakın Muharebe Araçları, Lağım Muharebeleri, Şeria Muharebeleri, İstihkam Kıtaları ve Kaleler*.

Mareşal Mustafa Kemal Paşa, (Almancadan çeviri), *Takımın Muharebe Talimi*, İstanbul 1908; (Almancadan çeviri), *Bölüğün Muharebe Talimi*, İstanbul 1910; *Cumali Ordugâhı*, İstanbul 1909; *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, İstanbul 1910; *Nutuk*, Ankara 1927.

Piyade Yarbay Mustafa Galip Deniz (İnebolu, 1880-1974), “Büyük Harpte 40 ncı Tümen'in Asir'deki Harekatı”, *Askeri Mecmua*, S.98, İstanbul 1935.

1. ***Piyade Tümgeneral Ali Fuat Cebesoy⁴⁸ (İstanbul, 1882-1968), Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü, Temel Yayınları, İstanbul 2002; Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul 2007; Moskova Hatıraları - Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya, Temel Yayınları İstanbul 2002; Siyasi Hatıralar C. I-II, Temel Yayınları,; Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap Yayınları, İstanbul 2014.***

Süvari Kurmay Yarbay Süleyman İzzet Yeğin (Edirne, 1869-1927), *Büyük Harpte 15 nci Piyade Tümenin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket Ve Muharebeleri; Büyük Harbin Başında 2 nci İhtiyat Ve Nizamiye Tümenleri İle Aras Cenup Müfrezesinin Muharebeleri;*

A. <http://www.dr.com.tr/Main/Home/ArtistPage/68888> ***Piyade Tümgeneral Musa Kazım Karabekir (Zeyrek/ Fatih, İstanbul, 1880-1974), Kürt Meselesi, Çocuklara Öğütlerim, Bir Düello Ve Bir Suikast, Doğunun Kurtuluşu, Birinci Cihan Harbi, Sanayi Projeleri: Ülkümüz Kuvvetli Bir Türkiye'dir, İttihat Ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa Ve İttihat Ve Terakki Erkânı, İttihat Ve Terakki Cemiyeti: Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa Ve İttihat-Terakki Erkânı, Türkiye'de Ve Türk Ordusunda Almanlar, Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri, İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki Ve Enver Paşa, Birinci Cihan Har-***

⁴⁶ Osmanlı Devletinde I. Dünya Savaşı'nın en önemli şahsiyetidir. Başkomutan Vekili, Harbiye Nazırı, Yaver-i Padişahi ve Damad-ı Şehriyaredir. *Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa; Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Yayınları, ?

⁴⁷ Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s. 133.

⁴⁸ Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

bine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?, Tarihte Almanlar Ve Alman Ordusu, Ermeni Dosyası, İktisat Esaslarımız: Hatıra Ve Zabitleriyle 1923 İzmir İktisat Kongresi, Ermeni Mezâlimi;

PiyadeKurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman, *1912-1913 Balan Savaşlarında İşkodra Savunması*, ATASE Yay. Ankara 2007.

Sahra Topçu Kurmay Albay Mustafa İsmet İnönü (İzmir, 1880-1974), *Hatıralarım*.

İstihkâm Kurmay Yarbay Şefik Avni Özüdoğru (Samsun, 1884-1960), *Keşif; Ağır Topçunun Talim ve Terbiyesi*.

Piyade Kurmay Yarbay Hüseyin Hüsnü Emir (İstanbul, 1883-1958), *Şark Cephesinde Gördüklerimiz; Yıldırım*.

Kaptan Albay Hüseyin Rauf Orbay (İstanbul, 1880-1964), *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*.

Kaptan Binbaşı Nazmi (İstanbul, 1873-1958), (Günümüz Türkçesine Çeviren: Ahmet Esenkaya) *Günlük*, Çanakkale 2004.

Sonuç

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer almış, Kasım 1914-Eylül 1918'e kadar dokuz cephede kahramanca savaşmıştır. Tebliğin gündemi, askeri kaynaklara dayanarak Osmanlı cephesindeki subayların memleketlerini ve profillerini kaydetmeye çalışmaktır. Tarama yöntemli araştırmada muharebelere katılan ve hayatta kalan subaylar askeri biyografi kaynaklarından, şehit düşenler de Milli Savunma Bakanlığı "*Şehitlerimiz*" adlı beş ciltlik eserden taranmıştır.

Osmanlı Devleti'nin güç kaybıyla başlayan askeri yenilgilere paralel olarak, Batı'dan örnek alınarak yeni bir askeri yapılanmaya gidilmesi günden güne ihtiyaç haline geldi. Fazla vakit geçirilmeden, askeri başarı adına yapılan ıslahatlardan ilk önce deniz ve kara subay ve teknik eleman yetiştirmek amacıyla iki 'Mühendishane' açılmasıdır. Peşinden Ordunun subay ihtiyacı dikkate alınarak 'Mekteb-i Harbiye' kurulmuştur. Yıllar içinde bu hizmetler geliştirilerek sürdürülmeye çalışıldı.

Ciddi sıkıntılardan baş gösterdiği bir ortamda başa geçen II. Abdülhamit (1876-1909), öncelikle savaşlardan uzak dengeleri gözetken bir siyaset takip etme gayreti içerisinde oldu. Bununla birlikte orduya da önem verdi. 1882'de Almanya'ya başvurarak ordunun ıslahı için uzman talebinde bulundu. Büyük Alman silah firmaları, Osmanlı ordusunun top ve tüfek gibi önemli askerî teçhizatlarını karşılamaya başladılar. Özellikle Krupp, zamanla Türkiye'de top mühimmatı pazarında firma durumuna gelmiştir. Yine bu dönemde mevcuda ilave olarak Osmanlı coğrafyasının farklı vilayetlerinde askeri ortaokul, askeri lise ve harp okulları kuruldu.

II. Meşrutiyet yıllarında ordunun Avrupa'daki ordular gibi olması için gayret gösterildi ve yeni düzenlemeler yapıldı. 'Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilât-ı Esasiye Nizamnamesi' yürürlüğe girdi. Böylelikle modern bir askeri teşkilata geçilmiş oluyordu. 14 Şubat 1914'te de "Teşkilat-ı Umumiye-i Askerî Nizamnamesi" ile ordunun yeniden düzenlenmesine çalışıldı.

Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı ile birlikte askeri tayinlerde değişiklikler yapılacağı ve 'yenilgilerden sorumlu olan kumandanların ve yaşlı generallerin çoğunun emekliye ayrılacağı' bildiriyordu. Ordularında tasfiye işlemleri gerçekleştirdi. Tam bu hizmetler yoluna konulurken bir anda Osmanlı Devleti kendini Cihan Harbi'nin ortasında buldu.

Osmanlı Ordusu için subay ve astsubay eğitimi veren askeri eğitim kurumlarına gelince:

İstanbul'da Harp Akademisi; İstanbul, Bağdat, Edirne, Erzincan, Erzurum, Manastır, ŞamKara Harp Okulları; İstanbul Yıldız ve Selanik Jandarma Subay Okulu, İstanbul Piyade İhtiyat Subay Okulu, Halıoğlu Baytar Mektebi;

İstanbul Ağır Topçu Atış Okulu, Sahra Topçu Atış Okulu, Piyade Atış Okulu, İstanbul Kâğıthane Binicilik ve Tatbikat Süvari Subay Okulu, Süvari Subay Tatbikat Okulu;

Bağdat, Beşiktaş, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Fatih, Halep, Soğukçeşme, Bursa Işıklar, İşkodra, Kastamonu, Kocamustafapaşa, Üsküp, Şam, Çengelköy/Kuleli, Manastır, San'a, Selanik, Sivas, Trablusgarp, Trabzon, Askeri Liseleri;

Beşiktaş, Bitlis, Bursa, Bağdat, Beyrut, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eyüp, Fatih, Gülhane Soğukçeşme, Halep, Işıklar, İstanbul Kuleli, İşkodra, Kastamonu, Kocamustafapaşa, Konya, Manastır, San'a, Selanik, Şam, Tokat, Topkapı, Tophane, Toptaşı, Trablusgarp, Trabzon, Üsküp Askeri Ortaokulları; Eyüp Baytar Askeri Okulu;

İstanbul, Edirne, Selanik, Bağdat, Beyrut, ErzincanveErzurum Astsubay Okulu, Sahra Topçu ve Ağır Topçu Astsubay Okulu, Nakliye Astsubay Okulu, Sahra Topçu Astsubay Okulu, SıhhiyeAstsubay Okulu.

Birinci Dünya savaşına katılan subaylardan kaçının 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp), Balkan ve İstiklal Harbi'ne katıldığı rakamsal olarak tespit edilmiştir.

Osmanlı cephelerindeki subayların alfabetik tasnifi yapılarak, diğer detayların yanında, İstanbul'dan katılanların açık fark önde olması ve 24 vilayetten hiç subayın olmaması ve 20 vilayetten sadece bir subayın olması dikkat çekicidir. Buradan hareketle bazı vilayetlerden gelen subay yoğunluğunun askeri eğitim kurumlarının oralardaki varlığından kaynaklı olduğu sonucuna varılabilir.

Milli Savunma Bakanlığının 'Şehitlerimiz'adlı beş ciltlik eseri tarana-

rak, Çanakkale’de 1.182, Şark (Doğu) Kafkas’ta 1.053, Irak’ta 436, Filistin’de 306, Galıçya’da 95, Romanya’da 72, Makedonya’da 11, Arabistan’da 10 subay şehit olmuştur. Cephesi bilinmeyen şehit subay sayısı da 386’dır.

Şehit subayların rütbeleri iseorgeneral bir, tuğgeneralbir, albayüç, yarbay 33, binbaşı 129, kıdemli yüzbaşı 117, yüzbaşı 652, üsteğmen 825, teğmen 1058, yedek subay 493, yedek subay adayı 363’tür.

Subaylar savaş öncesi, savaş sürecinde ve savaş sonrası pek çok farklı alanlarda hizmet vermişlerdir:

Bazı subaylarmesleki eğitim amaçlı bir, iki, üç yıllık sürelerle Almanya’ya gönderilmiştir. Gidişlerdeki yoğunluk 1894-1912 yıllarına rastlar. ‘Staj yapmak’, ‘dil öğrenimi almak’, ‘topçulukla ilgili incelemede bulunmak’, ‘süvari ve/ya mızraklı alayında eğitim görmek’, ‘bahriyesi hakkında bilgi ve/ya filotillada tecrübe kazanmak’, ‘tedavi amaçlı’, ‘askeri temsilci olarak’, ‘askeri manevralara katılmak üzere’, ‘satın alma komisyon başkanı olarak’, ‘Krupp Fabrikasında görevlendirilmek üzere’, ‘mitralyözlerin alımı ve teslimiamaçlı’, ‘Şnayder Fabrikasına kontrol komisyonuyla’, ‘cepheleleri ve fabrikaları görmek’, ‘Harp Tarihi Şubesi çalışmalarını incelemek üzere’Almanya’ya gönderildi.Birkaç subay 1909-1911 yılları aralığında mesleki öğrenim görmek için Fransa’ya gönderilmiştir.

Subaylar cepheadaki hizmetlerinin yanında her askeri eğitim kurumlarında eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir. Harp akademisi, harp okulu, askeri lise, askeri ortaokul, astsubay okullarında coğrafya, resim, tarih, harp tarihi, Osmanlı tarihi, matematik, yabancı dil, Osmanlıca, subay okulu kanunu, seferiye ve askeri kitabet, topografya, jimnastik öğretmenliği, öğretmeni yardımcılığı yapmışlar; müdürlük, müdür yardımcılığı, genel müfettişlik, müfettiş gibi idarecilik ve teftiş hizmetlerinde de bulunmuşlardır.

Gazi subaylar Kuva-yı Milliye sürecinde vatanın pek çok yerinde bağımsızlığa gönül verenlerle birlikte yerel kongreler düzenlemişler, kongrelerde aktif roller almışlar, maddi ve manevi anlamda tüm enerjileriyle çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Samsun, Havza, Amasya, Erzurum, Sivas, Amasya ve Ankara güzergâhındaki toplantı ve kongrelerle yürütülen hukuk mücadelesinin peşinden Ankara’da 23 Nisan 1923 günü açılan Büyük Millet Meclisi’ni açmışlardır. Birçok gazi subay da seçilerek hem TBMM’nin açılışında bulunmuşlar hem de yıllarca bu çatı altında hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Birinci dönem TBMM’de 51, ikinci Meclis’te 38, üçüncüMeclis’te 30, dördüncüMeclis’te sekiz, beşinciMeclis’te 17, altıncı Meclis’te 13, yedinciMeclis’te sekiz, sekizinciMeclis’te dokuz, dokuzuncuMeclis’te 20, 10 ncuMeclis’te dokuz, 11 nciMeclis’te sekiz, 12 nciMeclis’te dört milletvekili ve 10 senatör, Cumhurbaşkanı, başbakan, bakan ve milletvekili olarak hizmet vermişlerdir.

Subaylardan bir bölümü, Birinci Dünya Savaşı öncesi, savaş dönemi ve savaş sonrası hariciyeciler olarak hizmet ifa etmişlerdir. Bir bölüm subay müsteşarlık, valilik, kaymakamlık, mutasarrıflık, mülkiye memurluğu, polis ve daire müdürlükleri, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği gibi görevler ifa etmişlerdir.

Ülkeyi yurt içinde ve yurt dışında temsil amaçlı hariciyede görev almışlardır. Aralarında yüksek askeri mahkemelerde bulunanlar vardır. Yarınlar adına buldukları cephelerde yaşadıkları her şeyi kaleme alan subaylar olduğu gibi, daha sonra bulunduğu cephenin harp tarihini yazan subayların sayısı da az değildir.

Çoğu siyasi hesaplaşmaları içeren, kırgınlıklara, kavgalara, suikastlara ve idamlara asla yer verilmemiştir. Siyasetin olduğu yerde rekabetin, muhalefetin ve de düşmanlıkların mutlaka var olacağı düşüncesiyle bu gündemden uzak durulmuştur. Özellikle doğru olanın “Çanakkale Ruhu” daha çok diriltilecek birliktelik bilincini, bugünün ve yarınki nesillere bir nebze aktarılmaya çalışılmıştır.

Bibliyografya

Erkan-ı Harbiye Riyaseti X. Şube, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi*, C.I-II, Askeri Matbaa, İstanbul1933.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, *I. Dünya Harbi Avrupa Cephesi Galiciya Cephesi*, C. VII, 1 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara. 1967.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, *I. Dünya Harbi Avrupa Cephesi Romanya Cephesi*, C. VII, 2 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, C. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Ankara1970.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, 1.Kitap, 6. Kısım (1908-1920), Ankara 1971.

Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1. Kitap, Ankara 1993.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.V, 2. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara 1977.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI Nci Cilt. Hicaz Asir Yemen Cephesi ve Libya Harekâtı*, Ankara 1978.

Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.V, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara1980.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, Ankara1985.

Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi, C.IV, 2. Kısım*, Ankara1986.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayınları, 25. Baskı, Ankara.2013.

Ali Çetinkaya'yı Anma Paneli Bildirileri, Ankara 2000.

ALTAY, Fahrettin, *1917 Kudüs Muharebesi*, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1958.

ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası; 1912-1922*, Evren Yayınları, İstanbul2008.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, (Yay. Haz.: Uluğ İğdemir), *Anafartalar Muhaberatı'na Ait Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1990.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, (Yay. Haz.: Uluğ İğdemir), *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1990.

AVCI, Alaettin, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi Cumhuriyet Devrine Kadar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963.

Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara1934.

ATABAKI, Tauraj, *İran I. Dünya Savaşı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

ARONSOHN, Alexander, *Türk Ordusuyla Filistin'de Bir Yahudi Askerin I. Dünya Savaşı Notları*, (çev: Necmettin Alkan), Selis Kitaplar, ? 2003.

AVCI, Orhan, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, Vadi Yayınları, Ankara, 2004.

BAYKOÇ, Hulusi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5 nci Seferi Kuvvetler (52 nci Tümen)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2006.

BURAK, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşında Türk İngiliz İlişkileri 1914-1918*, Ebabil Yayıncılık, Ankara.

BARDAKÇI, Murat, *Talat Paşa'nın Evrak-ıMetrukesi*, Everest Yayınları, 2013.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi, 2. Cilt, 3. Kısım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

BAYKOÇ, Hulusi, *Büyük Harpte Kafkas Ve Irak Cephesinde Beşinci Kuvve-i Seferiye, Kısım I*, Askeri Matbaa, İstanbul1938.

BAYKOÇ, Hulusi, *Büyük Harpte Kafkas Ve Irak Cephesinde Beşinci Kuvve-i Seferiye, Kısım II*, Askeri Matbaa, İstanbul1942.

BAYTIN, Arif, *İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi*, İstanbul1946.

Behçet, *Büyük Harpte Mısır Seferi*, Askeri Matbaa, İstanbul 1930.

BELEN, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara1964.

BELEN, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara1963.

BELEN, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.

BELEN, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

BELEN, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

BELEN, Fahri, *20. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

BÜLKAT, Esat, *Çanakkale Anıları*, (Yay: İhsan Ilgar), Baha Matbaası, İstanbul 1975.

BOĞUŞLU, Mahmut, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

BENAZUS, Hanri, *Sarıkamış Gerçeği 'Beyaz Ölüm'*, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008.

CHAILAND, Gerard, *Hatıramın Hatırası*, (Çev: Ruşen B. Keskin), Avesta Yayınları, İstanbul, 2006.

ÇAKMAK, Mareşal Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi: 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2005.

Cemal Paşa, *Hatırat*, İstanbul 1996.

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998.

ÇALIŞLAR, İzzettin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Güncel Yayınları, İstanbul 2007.

ÇALIŞLAR, İzzettin, *Atatürk'le İki Buçuk Yıl - Orgeneral Çalışlar'ın Anıları*, (haz: İsmet Görgülü, İzzettin Çalışlar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

ÇULCU, Murat, *Arşivi Kaybolan Savaş Sina- Filistin- Suriye Cephesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2009.

DE LAMARTİNE, Alphonse, Çeviren: Reşat Uzmen, *Sona Doğru Osmanlı Tarihi 3*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2005.

ERİCKSON, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (çev: M. Tanju Akad), Kitap Yayınevi; 2011.

ERİCKSON, Edward J., *Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, (çev: Kerim Bağrıaçık), İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 2009.

ERTEM Şefik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüz Bin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992.

ERDEN, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, (yayhaz: Alpay Kabacalı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

EREM, Mustafa, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Rumeli Müfrezesi (Takviyeli 177 nci Piyade Alayı)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2006.

Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Savaşına Katılanlar Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay Ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, ATASE Yayınları, Ankara2004.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay Ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. I-III, (yay. haz: Hülya Toker, Nurcan Aslan),Ankara2009.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay Ve Tugay Komutanların Biyografileri*, C. I-II, Ankara2010.

GÜLBOY, Burak, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004.

GÖRÜRYILMAZ, Mustafa, *Şerif Köprülü, Sarıkamış: Çevirme Manevrası Ve Meydan Muharebesi*, Korza Yayıncılık, Ankara, 2009.

GÖRÜRYILMAZ, Mustafa, *Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler 1918*, (ed: Ümmühan Cengiz),Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2007.

GÜNSEV, Mesut, *Savaş Aldatmaları (Birinci Dünya Savaşı'ndan Körfez Savaşına)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

GÖK, Hayrullah, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 1997.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912 – 1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

Harp Akademisinin 142. Yılı Şeref Dolu Yıllar (1848-1990), Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Ankara 1991.

HATEMİ, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak Ve Günlükleri*, C.I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

HOCHWAECHTER, G.V.,*Savaş Günlüğü Türklerle Cephede*, Askeri Tarih Bülteni Eki, (Çev: Fahri Çeliker),S.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara1979.

(İLDEN) Köprülü Şerif, *Sarıkamış*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; İstanbul, 2014.

2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908 - 1918)*, C. IXTürk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara 1999.

KANATLI, Şükrü, , *Irak Muharebelerinde 3 Ncü Piyade Alayı Hatıraları* (Yayına Hazırlayan: Fatma İlhan)???

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara 1987.

KOYUNCU, Aşkın. Özkan Keskin, CahideSınmaz Sönmez.,*Çanakkale Savaları Bibliyografyası*, ATAM Yayınları, Ankara2010.

KURTCEPHE, İsrail-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991.

Milli Savunma Bakanlığı, *Şehitlerimiz*, C.I-V, Ankara1988.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Sarıkamış Dramı (Sırtında Arıza Var)*, Cilt I-II, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988.

MUTLU, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007,

SATAN, Ali, *100 Soruda I. Dünya Savaşı*, Rumuz Yayınevi; 2014.

TAŞKIRAN, Cemalettin, *Ana Ben Ölmedim: Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

KESKİN, Alev , Zekeriya Türkmen,(Yay. Haz.), *Birinci Dünya Savaşı'nda 10 ncu Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Konferans*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2006.

OKUR, Mehmet, *I. Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2001.

OKDAY, Ali Nuri, *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul 1975.

Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 2000.

ROBBİNS, Keith, *Birinci Dünya Savaşı*, (Çev: Müfit Günay), Dost Kitabevi, İstanbul 2005.

RENOUVİN, Pierre, *I. Dünya Savaşı Ve Türkiye*, (ed: Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul, 2004.

SABİS, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım*, C.I-II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

SÜSLÜ, Azmi- Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, ATAM Yayınları, Ankara 1999.

SERT, Selehattin, *1914 Alman İhaneti*, Kum Saati Yayınları; İstanbul, 2009,

STONE, Norman, *Birinci Dünya Savaşı*, (çev: Ahmet Fethi Yıldırım), Doğan Kitap, 2010.

SUNATA, İ. Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılatım*, (yay.haz: Mürşit Balabanlılar), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

STUERMER, Harry, *Birinci Dünya Savaşında*, (çev: Ömer Öztürk), Yaba Yayınları, İstanbul 2011.

TONGUÇ, Faik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Türk Genelkurmayının Özet Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1983.

Türk Silahlı Kuvvetleri Generalleri ve Amiralleri Albümü 1923-1930, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920- 1991, Ankara 1994.

TÜRKER, Rüştü, *Birinci Dünya Harbinde Bakü Yollarında 5 nci Kafkas Piyade Tümeni*, (yay. haz: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz), Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2006.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu Ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Basımevi, Ankara 2001.

ÜZEN, İsmet, *I. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, İstanbul, 2007

ÜLMAN, A. Haluk, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol [Ve Savaş]*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1973.

Yarbay Guze, *I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (yay.haz: Alev Keskin), Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2007.

E. Albay Muzaffer, (yay.haz: Hülya Toker, *Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2006.

YENGİN, Sami, *Drama'dan Sina - Filistin'e Savaş Günlüğü (1917 - 1918)*, (yay.haz: Ahmet Tetik, Sema Demirtaş), Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2007.

YÜCEER, Nasır, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı: Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2002.

Yarbay Selahattin, *Kafkas Cephesi'nde 10 ncu Kolordu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı*, (yay.haz: Alev Keskin, Zekeriya Türkmen), Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2006.

YILMAZ, Veli, *I. Dünya Harbi'nde Türk - Alman İttifakı Ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset, İstanbul, 1993.

Ziya Şakir, *1914 Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2007.

YEĞİN, Süleyman İzzet, *I. Dünya Harbi'nde Azerbaycan Ve Dağıstan Muharebelerinde 15 nci Piyade Tümeni*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara, 2006.

YAZMAN, M. Şevki, *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer?* İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

TEZER, Ş., *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 1972.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *O, Takvimü's-Sinin*, (Haz: Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülakat*, İstanbul 1930.

Ahmet Suat, "Büyük Harpte Galiçya Cephesinde 15 nci Türk Kolordusu", *Askeri Mecmua Tarih Kısmı*, İstanbul 1930.

AKER, Mehmet Şefik, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, Askeri Mecmua, S. 40, İstanbul 1935.

AYKOR, Vahit, "İkinci Tortum Muharebesinde 28. Tümen", *Askeri Mecmua*, S. 120, Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1941.

AYSAN, E., *Büyük Harpte İnan Cephesi*, C.III, S.111, *Askeri Mecmua Layihası*, Askeri Matbaa, İstanbul1938.

BELİĞ, Mahmut, “Makedonya Harbi”, *72 Numaralı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı*, Askeri Matbaa, İstanbul1929.

BERKUK, İsmail, “İrak Cephesindeki Muharebelere Dair Hatıralarım”, *Askeri Mecmua* S.113, Askeri Matbaa, İstanbul1939.

Özet

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın yanında yer almış, Kasım 1914-Eylül 1918’e kadar dokuz cephe de kahramanca savaşmıştır. Tebliğin gündemi, askeri kaynaklara dayanarak Osmanlı cephesindeki subayların memleketlerini ve profillerini kaydetmeye çalışmaktır. Tarama yöntemi araştırmada muharebelere katılan ve hayatta kalan subaylar askeri biyografi kaynaklarından, şehit düşenler de Milli Savunma Bakanlığı “Şehitlerimiz” adlı beş ciltlik eserden taranmıştır.

Subayların memleketleri taranırken, -çok büyük farkla liste başı olan İstanbul da dâhil- bazı vilayetlerden gelen subay yoğunluğunun askeri eğitim kurumlarının oralardaki varlığından kaynaklı olduğu, diğer taraftan belli bölgelerden neredeyse yok denecek seviyede subayın sayısındaki azlık da dikkati çeker.

Subaylar savaş öncesi, savaş sürecinde ve savaş sonrası pek çok farklı branşta hizmet vermişlerdir: Farklı branşlarda, ağırlıklı olarak askeri eğitim kurumlarında öğretmenlik yapmışlardır. Başta büyük önder Mustafa Kemal olmak üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yasama ve yürütme hizmetlerinde katkıda bulunmuşlardır. Valilik, kaymakamlık ve belediye başkanlığı gibi mülki hizmetler vermişlerdir. Ülkeyi yurt içinde ve yurt dışında temsil amaçlı hariciyede görev almışlardır. Aralarında yüksek askeri mahkemelerde bulunanlar vardır. Yarınlar adına buldukları cephelede yaşadıkları her şeyi kaleme alan subaylar olduğu gibi, daha sonra bulunduğu cephenin harp tarihini yazan subayların sayısı da az değildir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Subayları, Biyografi, Memleket, Osmanlı Ordusu.

Abstract

Ottoman State allied with Germany during the World War I and made war heroically in nine fronts between November 1914 - September 1918. The presentation seeks to determine the homeland profiles of the officers depending on the documents of military archives. Using the scanning method on the sources of military biographies we’ll survey the profiles of officers who took part in wars and succeeded in saving their lives and the martyrs’ from the five volumes-book “Our Martyrs” published by the Ministry of National Defence.

It's noteworthy that there was an intensive recruitment from various cities – included İstanbul as the top of the list with a great difference- where the military schools were built. On the other hand, it seems that the number of officer recruitment was so low in some regions.

The officers provided services in various fields before, during and after the war. They were predominantly employed as teachers in military schools together with other branches. Like Mustafa Kemal, they also supported the services of legislative and executive affairs in the Great Assembly. Some of them worked as administrators in public administration such as governor and major. The other part were assigned in foreign affairs at home and abroad. We can see that among them a few were judges in high military courts. Some officers wrote their diaries and the others the history of the front they had place.

Key words: Ottoman Officers, Biography, Country, Ottoman Army

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk-Alman Askeri İlişkileri ve Liman von Sanders Heyetinin Görevlendirilmesi

Bülent DURGUN*

Giriş

Avrupa'nın eski emperyalist güçleri İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı alternatif olarak İtalya ile birlikte ortaya çıkan Almanya, giderek güçlenirken, Osmanlı İmparatorluğu zaman içerisinde daha da zayıflamaktaydı¹. Bu zayıflık Osmanlı İmparatorluğu'nu diplomatik alanda yalnızlığa iterken, Almanya en iyi ve tek müttefik olarak ortaya çıkıyordu.

Avrupa siyasetinde, dünya dengesini dahi etkileyen bir güç olarak özellikle 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlığını hissettiren Almanya, bu tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda başta yöneticilerin, aydınların ve halkın takdirini kazanmıştı. Müslüman sömürgelerinin ve doğrudan bir sınırın olmamasıyla, emperyalist politikalarında diğer büyük güçlerden farklı olacağı değerlendirilen, bu nedenle en hayırhah müttefik olacağına inanılan Almanya ile özellikle Kral II. Wilhelm dönemde gelişen ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun her alanında etkisini hissettiriyordu.²

Alman nüfuzu 1833 yılından itibaren devlet hizmetine giren Prusyalı subaylar ve Alman ıslah heyetleri sayesinde Osmanlı İmparatorluğu içinde giderek arttı. Zaman içerisinde Alman ıslah heyetlerinde görevli subay sayısı da etkisi de çoğalıyordu.³

Balkan Harbi'ne gelindiğinde Osmanlı ordusunda halen çalışmakta olan Alman ıslah heyeti personeli bulunmaktaydı. Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusunun yaşadığı hezimetin en büyük faturaları da çoğunlukla Alman ordusunun sistemine, bunun Osmanlı'daki temsilcileri olan Alman ıslah heyetine, silah sistemlerine ve Krupp⁴ toplarına kesilmekteydi.

Alman-Osmanlı İlişkilerinde Gelişmeler

Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ve ticari iliş-

* Dr. Ulaş Yb, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, b_durgun@hotmail.com.

¹ R. J. B. Bosworth, "Italy and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co.Ltd., England and USA, 1996, s. 52.

² İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 72; Gordon A. Craig, *Europe 1815-1914*, Third Edition, Orlando, USA, 1989, s. 52-56.

³ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919)*, Çev: Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1985.

⁴ Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914, Krupp Firması, Mauson Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 219-263.

kiler, 1718 yılında Osmanlı'nın Prusya'ya yazdığı bir mektup ile başladı. Bu başlangıçtan sonra 1761 yılında yapılan dostluk ve ticaret anlaşması ile gelişen ilişkiler 1790'da askeri ittifaka dönüştü. İki ülke arasındaki bu ilişkiler 18 ve 19. yüzyıllarda dengeli bir şekilde devam etti.⁵

Almanya'nın sanayi devrimini ve birliğini tamamlayamamış olması iki ülke arasında bu dönemde sürdürülen dengeli ilişkilerin esasını oluşturmaktaydı. 1871 yılında Alman birliğinin kurulmasının baş aktörü ve dönemin Avrupa siyasetinin belirleyicisi olan Prens Otto von Bismarck'ın yaklaşımları da bu dengeli siyasetin sürdürülmesinde önemli rol oynadı. Almanya'nın birliğini "demir ve kanla" kurduğunu ifade eden Bismarck, birliğin güçlenmesi için Avrupa'da barış ortamına ihtiyacı olduğuna inanmaktaydı. Barışı sağlamak ve sürdürmek için Bismarck bu dönemde Avrupa Uyum (Concert European) prensibi ile dengeyi sürdürmeye çalışıyordu.⁶ Oysaki Almanya ve İtalya'nın birliklerini tamamlayarak Avrupa ve dünya politikasında birer güç olarak ortaya çıkmaları; Almanya ile yaptıkları savaşlarda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Fransa'nın yıpranmasına ve Rusya'nın Karadeniz ve Balkanlarda etkisinin artmasına neden oldu.⁷

1878 Temmuzunda Berlin Kongresi'nde büyük güçlerin, sömürge paylaşımı konusunda kabaran iştahlarını Avrupa dışına yönlendirebilmek üzere Bismarck, 1856 Paris Anlaşması ile toprak bütünlüğü garanti edilmiş olan Avrupa'nın Hasta Adamı'nın paylaşımını bütün İmparatorluk topraklarına yayıyordu.⁸ Şark Meselesi "bir Pommeranya askerinin kemiğine değmez" diyerek ülkesini paylaşım rekabetinden uzak tutmayı hedefleyen Bismarck Almanya'sı⁹, diğer taraftan bu ilgisizliğinin yanı sıra Müslüman topraklarda sömürgesi bulunmaması ile II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu için ideal bir müttefik görüntüsü veriyordu.¹⁰

.....
⁵ Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler*, Editörler: H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara, 2002, s. 40; Yavuz Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri (1923-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 1-5.

⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, Beşinci Baskı, İstanbul, 2000, s. 240; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt I: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s. 11-13; Ortaylı, *a.g.e.*, s. 8.

⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 250.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, 3. Baskı Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 78-80; aynı yazar, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1983, s. 203-204; "Almanya'nın doğu politikasını Bismarck dönemi için "pusuya yatma" tarzında ifade etmek mümkündür. Doğuda sivri olmadan geri durarak Alman çıkarlarını korumalı, ancak ihtiyaç olduğunda Alman etkisi harekete geçirilmeliydi. Nitekim Alman-Rus-Türkiye ilişkileri bir dönem için bu esasa oturtulmuştur. Bununla beraber Bismarck, Almanya'ya, Avrupa'da, devletlerarası ilişkilerde hakim rolünü gördürmek için Şark Meselesi'nin göstereceği değişimleri istismar etmeyi de ihmal etmemiştir. Berlin Kongresi bunun açık örneğidir. Her ne kadar Bismarck bu kongrede tarafsız hareket edip hiçbir menfaat sağlamadığını açıklamış ise de Avrupa dengesi için Bosna-Hersek'in Avusturya'ya kazandırılmasına Tunus'un da Fransa'ya verilmesine çalışmıştır..." Tepekaya, *a.g.m.*, s. 42.

⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 19; Özgüldür, *a.g.e.*, s. 6-8; Tepekaya, *a.g.m.*, s. 41.

¹⁰ Özgüldür, *a.g.e.*, s. 6-8.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren endüstrileşmesini tamamlamasıyla hammadde ve pazar arayışına katılan Almanya, kendisinden önce İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından paylaşılmış bir dünya ile karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle İngiltere, Fransa ve Çar Rusyası gibi kolayca sömürgeci bir imparatorluk kuramayacak olan Almanya için *“en yakın ve fazla engel görmeden sızabileceği bir tek alan kalmıştı; Osmanlı İmparatorluğu... Halen üç kıta üzerinde zengin kaynaklara sahip olan bu ülkede İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı belirgin bir düşmanlık vardı. Osmanlı yönetici çevreleri kadar,ülkenin aydınları da Almanya’yı hayırhah bir dost olarak bekliyordu. Ancak bu imparatorluğu Afrika ve Asya’da görülen biçimde ele geçirmek mümkün değildi. Osmanlı ülkeleri örneğin Fas’a benzemiyordu. Osmanlı imparatorluğu yüzyıllardan beri hükümran olan ve imparatorluklara özgü cihan egemenliği ideolojisi güden bir siyasal kuruluştur. Bu konuda verdiği ödünlerden rahatsızlık çeken ve yabancılara karşı kuşku duyan bu geniş ülkeye yeni yöntemlerle sızmak gerekiyordu. Almanya bunu başardı ve bu başarıyla da yeni sömürgecilik çağını açtı. Alman neo-sömürgeciliğinin Osmanlı imparatorluğu topraklarında gücü arttıkça, sömürgeci devletlerin kurduğu düzen ve denge bozulmaya ve bazı çatışmalar su yüzüne çıkmaya başladı...”*¹¹

Güçlenerek Avrupa siyasetinde etkinliğini arttıran Almanya, Kayzer II. Wilhelm ile birlikte “Dünya Siyaseti” izlemeye başladı. Bu politika krallığın Bismarck ile çatışmasına ve başbakanın değişmesine neden oldu. Dünya Siyaseti politikası ile hızla gelişen Alman sanayisi ve ekonomisi kendisine hammadde kaynağı ve pazar olarak Osmanlı İmparatorluğu’nu seçiyordu.¹² II. Wilhelm ile birlikte Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kültürel, iktisadi, siyasi ve askeri nüfuzunun artması, Bismarck döneminde iki devlet arasında dengeli bir şekilde sürdürülen ilişkinin, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bozulmasına neden oldu.¹³

Diplomatik alanda yalnız kalan Osmanlı İmparatorluğu’nun müttefik olarak değer kazanabilmesi için güçlü bir orduya olan ihtiyacı 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbiyle daha da belirginleşti. Bu durum ordunun yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştı. II. Abdülhamit, hem ordusunu yeniden

.....
¹¹ Ortaylı, a.g.e., s. 8.

¹² Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ankara Hukuk, Ankara, 1967, s. 236-237; Ortaylı, a.g.e., s. 28-29; “Böylece II. Wilhelm, devlet yönetimini ele almış oldu. Bundan sonra da Almanya’nın bir dünya politikası gütmesi ve bir dünya devleti haline gelmesi için çalışmalarına başladı. Nitekim, onun otuz yıllık hükümdarlığı sırasında; Almanya, ekonomik yönden en yüksek noktasına ulaştı. Aynı anda dünyanın her denizinde dolaşan büyük bir ticaret filosu doğdu. Bunların sonucu olarak da Almanya, kendisine yeni pazarlar ve sömürgeler bulmaya başladı ve güçlü bir donanma kurdu. Almanya’nın bu gelişmesi ve girişimleri ise Avrupa’da karşı blokun kurulmasına yol açtı.”, Uçarol, a.g.e., s. 297; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Savaş Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara, 1982, s. 163.

¹³ Özgüldür, a.g.e., s. 4; Tepekaya, a.g.m., s. 41.

yapılandırmak, hem de Almanya'yı müttefik olarak yanında görmek arzusu ile bu ülkeden askeri heyet talep etti. Alman büyükelçisi Wangenheim'in raporunda da ifade edildiği gibi ordunun Osmanlı İmparatorluğu'nda en etkili ve son karar unsuru olduğu değerlendirilmesine uygun olarak Almanya, Osmanlı coğrafyasında etkinliğini sağlayacak bu fırsattan faydalanmakta tereddüt etmedi¹⁴. II. Wilhelm'in endüstri ve sermayenin taleplerini dikkate alması ile "Doğu Sorunu" algısının yenilenmesi doğrultusunda, Alman silah endüstrisinin etkinliğini arttırma ümidiyle Almanya talep edilen askeri heyeti görevlendirmeyi menfaatlerine uygun buldu¹⁵. 1880'den sonra Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki askeri ilişkiler ;Türkiye'ye gelerek burada eğitim vermek ve birliklerde danışmanlık yapmak üzere görevlendirilen Alman Islah Heyetleri, Almanya'ya eğitim görmek üzere gönderilen Osmanlı askerleri ve Osmanlı Ordusunda Alman silahlarının kullanılması olmak üzere üç temel ekseninde gelişti.

Alman Islah Heyetleri

Türk Donanmasının ıslahı için İngilizler¹⁶, Jandarmasının yapılandırılmasında Fransız ve İtalyanlardan istifade edilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda sahip olduğu etkinlik ve büyüklük sayesinde Almanya kendisine Kara Kuvvetlerinin yapılandırılmasının verilmesi ile büyük bir avantaj elde etmişti¹⁷. Osmanlı ordusuna ilk kez Prusya Genelkurmayı'ndan Helmuth von Moltke'nin (1835-1839) başkanlığında bir Alman Islah Heyeti'nin gelmesiyle başlayan ilişkiler¹⁸, Almanya'nın gelişmesine paralel olarak artan heyet üyeleri ile destekleniyordu¹⁹. 1882 yılında II. Abdülhamit'in Fransa'dan istediği yardımı alamaması üzerine Almanya'dan askeri heyet talebinde bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte çok önemli sonuçlar doğurmasına neden oldu²⁰. Bunun üzerine Türk ordu-

.....
¹⁴ Wallach, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁵ Özgüldür, *a.g.e.*,s. 8-10; Tepekaya, a.g.m., s. 43; Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 223; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (İkinci Cilt 1908-1914)*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993,s. 274, 276.

¹⁶ Bülent Durgun, "Ülke Savunmasında Deniz Yolu Ulaşımının Önemine Bir Örnek: Balkan Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Deniz Yolu Ulaştırması", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Aralık 2011, Yıl 7, Sayı 14, Harp Akademileri Basımevi, s. 147.

¹⁷ Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co.Ltd., England and USA, 1996, s. 111; Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III ncü Cilt, 6 nci Kısım (1908-1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, s. 146.

¹⁸ Tepekaya, a.g.m., s. 40-41.

¹⁹ Wallach, *a.g.e.*.

²⁰ Karal, *a.g.e.* VIII, s. 365-366.

sunu düzenlemek amacıyla İstanbul'a ilk gelen heyet başkanı General Kaehler'di(1882-1885). Kaehler'in üç yıl sonra ölmesiyle von der Goltz (1886-1895) heyet başkanı oldu²¹.

Bu dönemde yetiştirilen subaylar sayesinde II. Wilhelm'in "Alman Subaylar" olarak adlandırdığı "Genç Türkler" tarafından ilan edilen II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlangıcında Almanya'nın aleyhinde gelişen kamuoyuna rağmen, Von der Goltz tekrar göreve çağrıldı²². Goltz Paşa'nın yeniden Türkiye'ye gelmesi, yeni bazı Alman subayları da Türkiye'ye getirdi. Yeni gelenler yıllara göre sırasıyla 1908'de 1, 1909'da 19, 1910'da 9, 1911'de 7 ve 1912'de 5 olmak üzere toplam 41 subaydır²³. 1912 yılında Türkiye'deki toplam Alman subayı sayısı Alman Askeri Ataşesi von Stempel'e göre 24'dür²⁴. Daha önce özellikle eğitim kurumlarının başında görev alan Goltz Paşa, Ekim 1909- Ocak 1910 arasındaki "Büyük Askeri Manevralar" döneminde bizzat kendi yönetiminde bazı önemli manevralarda görev yaptı. "*Kasım başlarında Edirne'de Türkiye koşullarına göre büyük bir tümen manevrası, Selanik, Manastır, Serez ve Üsküp'te garnizon tatbikatları, birçok küçük tatbikat ve atışlar, Ocak ayı ortalarında İstanbul'da kapanış manevrası. Yeni iktidar sahipleri, Müşir Goltz Paşa'nın mevcudiyetinden eski rejime nazaran daha çok yararlandıklarına dikkat çekebiliyorlardı. Türkler, 1910 yılı içinde, iki kolordulu bir ordu manevrası yaptırmasını von der Goltz'dan rica ettiler. O'nun gözetim ve yönetiminde bu da yapıldı. Goltz Paşa'nın üzerinde durduğu bir fikir de Numune alayları yanında birer subay talimgahı kurmaktı; bu fikri 1910 yılında gerçekleştirdi. Aynı şekilde bunların başında da öğretmen olarak herhalde üst rütbeli bir Alman subayı bulunuyordu. Her dönemi üç ay süren bu talimgâhların bir döneminde yaklaşık 120 piyade subayı eğitiliyordu*"²⁵.

Son olarak gelen Liman von Sanders (1913-1918) heyeti ise II. Wilhelm'in izlediği Dünya Politikası'nı Osmanlı İmparatorluğunda başarı ile uyguladı²⁶. Balkan Harbi'ne kadar geçen süreçte Osmanlı ordusunun yeniden yapılanmasını sağlamakta hiçbir müspet neticeye ulaşamayan bu

²¹ Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askeri Okullar Tarihi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Genkur. Basımevi, Ankara, 1963, s. 32; Türk, 2012, s. 96-103; Camilla Dawletschin-Linder ve Amke Diert, *Begegnungen-İlişkiler Hamburg und die Türkei in Geschichte und Gegenwart*, Landeszentrale für politische Bildung, Hamburg, 2010, s. 64; Jan Christoph Reichmann, *Der Osmanische Verbündete aus der Sicht Deutscher Soldaten im Orient 1914-1918*, Westfälischen Wilhelms-Universität Yayınlanmamış Doktora Tezi, Duisburg, 2009, s. 47-65.

²² Lothar Rathman, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Türkçesi: Ragıp Zaraklı, Birinci Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975, s. 13; Karatamu, a.g.e., s. 144-146.

²³ Yılmaz, a.g.e., s. 44.

²⁴ Wallach, a.g.e., s. 95

²⁵ A.g.e., s. 86; Mustafa Kemal *Cumalı Ordugahı*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. V.

²⁶ Tepekaya, a.g.m., s. 44; Ortaylı, 1981, s. 28-29; Özgüldür, a.g.e., s. 18; Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 71; Karal, a.g.e. VIII, s. 365-366; Reichmann, a.g.e, s. 47-65; Craig, a.g.e., s. 52-56.

heyetler²⁷, “*Kayzer II. Wilhelm’in İstanbul’a yaptığı ilk resmi ziyaretin ardından, Alman silah sanayisinin devi Krupp’a verilen yüklü siparişler, Bağdat Demiryolu’nun Konya’ya kadar uzatılması imtiyazı, Osmanlı-Alman ticaret anlaşması gibi hizmetlerle, Alman endüstrisine yeni pazar ve hammadde kaynağı sağlamakta oldukça başarı sağlıyordu*”²⁸.

Almanya’ya Gönderilen Askerler

Türk ordusunun gelişmesini sağlamak amacıyla yönelik gayretler, sadece ıslah heyetlerinin ülkeye davet edilmesi ile sınırlı kalmamıştır. Bu maksatla Avrupa’da askerlik mesleği gelişmiş ülkelere Türk subaylarının gönderilmesine karar verilmişti. Bu maksatla hazırlanan talimata göre kıtada en az iki yıl hizmet etmiş teğmen-yüzbaşı rütbesinde çeşitli sınıflarda subaylar (kurmay, piyade, süvari, topçu, istihkam ve tabip) sınavla seçilerek Paris, Berlin, Viyana, Roma, Londra ve Petersburg’a öğrenim ve staj için gönderildiler²⁹. 1890’lı yıllarda Almanya’ya gönderilen öğrenci sayısı ortalama olarak 15-20 kişiden oluşmaktaydı. Sonraki yıllarda bu sayılar büyük farklılıklar gösterdi. Bir yıl 50 kişilik kursiyer gönderilirken, bir sonraki yıl hiç kursiyer gönderilmediği oluyordu. Mahmut Şevket Paşa ve Ahmet İzzet Paşa Almanya’da eğitim gören Osmanlı askerine iki önemli örnektir³⁰.

Karatamu değişik ülkelere eğitim için gönderilen askerlerin, farklı doktrinel anlayış ile yetiştirilmesinin, bütün ülkelerle dostane ilişkiler kurmakta fayda sağlarken, ordu içinde birlik ve bütünlük tesis etmeye zarar verdiği değerlendirilmesini yapmaktadır³¹. Wallach’ın Alman askeri yardımının en başarılı bölümü olarak değerlendirdiği Türk askerlerinin Almanya’daki eğitim ve stajları³², “gerek liyakatli subay seçiminde titiz davranılmaması, gerekse gidenlere gerçek eğitimden çok Alman ordusunun görkemini gösterilmesiyle yetinilmesi bu uygulamadan iyi sonuç sağlanmasını”³³ engellemiştir.

.....
²⁷ Süleyman Kocabaş, *Pencermenizim’in “Şark’a Doğru” Politikası Tarihte Türkler ve Almanlar*, Birinci Basım, Vatan Yayınları, İstanbul, 1988, s. 137-138.

²⁸ Durgun, a.g.m. , s. 106; Özgüldür, a.g.e., s. 18; Trumpener, a.g.m., s. 108; Mustafa Albayrak, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6 (1995), s. 7.

²⁹ Karatamu, a.g.e. , s. 146; Avcı, a.g.e., s. 28.

³⁰ Trumpener, a.g.m. , s. 111; Almanya Gözlemleri için bk. Kazım Karabekir, *Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu*, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 221-227.

³¹ Karatamu, a.g.e. , s. 146.

³² Wallach, a.g.e. , s. 49.

³³ Ortaylı, a.g.e., s. 67-68.

Osmanlı Ordusunda Alman Silahları

II. Wilhelm'in "Doğuya Doğru" politikası ile Türkiye-Almanya arasında artan ticarete paralel olarak, II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi II. Meşrutiyet döneminde de gerek Türkiye'de bulunan Alman İslah Heyetleri ve gerekse Almanya'da yetişen Türk subayları sayesinde Alman silahlarının Türk ordusuna girmesinde önemli mesafe kat edildi³⁴. Bu kapsamda Türkiye'ye gönderilen askerler içinde en öne çıkan isim von der Goltz Paşa oldu³⁵. Trumpener'e göre Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanların uygulamaları Osmanlı politikasında bütün diğer konularda esnekliğe göz yumulabilirken, tek vazgeçilmez ve değişmeyen menfaat Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman yatırımlarının ve ticaretinin artırılması ile korunmasıydı³⁶.

Almanların silah endüstrilerini geliştirmekteki bu arzuları diğer bütün politikalarından daha öncelikliydi. Örneğin, özellikle 1911-1912 yılları arasında "Almanya'nın müttefiki İtalya'ya karşı yürütülen savaşta, Osmanlı devletini Alman silah tekelleri donattı"³⁷. Ayrıca Bulgar ve Yunan ordularında görev yapan Alman ıslah heyetleri sayesinde³⁸ "1912-1913'de Balkan Savaşları sırasında, Ruhr havzasının silah devleri yalnız Babali'yi değil, Bulgaristan ve Romanya'yı da savaş malzemesi ile besle"mişlerdi³⁹.

Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunduğu mali sıkıntılara rağmen ordusunu donatabilmek üzere Alman silah sanayisine sürekli siparişler vermekte ve daha birisinin borcu bitmeden yeni siparişler eklemekteydi⁴⁰. Bu silahların içinde en fazla tedarik edilenler Krupp topları ile Mavzer tüfekleriydi⁴¹. II. Meşrutiyet Dönemiyle birlikte yaşanan mali sıkıntılar her ne kadar Krupp firmasına siparişleri azaltsa da, Osmanlı ordusunun en önemli tedarikçisi olma sıfatını muhafaza ettiğini söylemek mümkündür. II. Meşrutiyet Döneminde satın almada yaşanan azalmanın nedenlerinden birisi de depolardaki Krupp toplarının kıtalara dağıtılmaya başlanmasıdır⁴². Balkan Savaşları Alman Krupp topları ile Fransız Creuzot toplarının rekabetine sahne olmuştur. Ancak Türk topçusu bu savaşta gereği gibi fonksiyonunu yerine getirememiştir⁴³.

.....
³⁴ Jonathan Grant, "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914", *Journal of Military History*, Vol. 66, No. 1, 2002, Society for Military History, s. 31-32.

³⁵ Wallach, *a.g.e.*, s. 90-93.

³⁶ Trumpener, *a.g.m.*, s. 116.

³⁷ Rathman, *a.g.e.*, s. 112.

³⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 28-29

³⁹ Rathman, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁰ Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar (Berlin Andlaşmasından Harbi-i Umumi'ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri)*, Yayına Hazırlayan: Erol Kılınc, Ötügen, İstanbul, 1999, s. 167.

⁴¹ Grant, *a.g.m.*, s. 26.

⁴² Ömer Esenyel, *Balkan Harbinden Günümüze Bakış*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995, s. 71.

⁴³ Kinayeli bir eleştiri için bk. *The Salt Lake Tribune*, 28 Eylül 1913, s. 6; Esenyel, *a.g.e.*, s. 156; Türk, *a.g.e.*, s. 260-265.

Liman Von Sanders'in Görevlendirilmesi

Osmanlı Hükümeti, Türk-Alman askeri ilişkileri çerçevesinde yaşanan bütün bu gelişmelere ve acı Balkan Savaşı yenilgisine rağmen, İngiliz ve Fransız siyasetinin takip etmiş olduğu olumsuz tutum dolayısıyla⁴⁴, Osmanlı Ordusunun reorganizasyonu tamamlamak amacıyla, yeni bir Alman askeri heyetlerinin Türkiye'ye gönderilmesi için, 22 Mayıs 1913 tarihinde Alman Hükümetine resmen müracaat etti⁴⁵.

1882'den başlayarak otuz yılı aşkın bir süredir Osmanlı ordusunda hizmet veren Alman İslah Heyetlerinin etkisini vurgulayan Mahmut Şevket Paşa, artık bu etkiden kurtulmanın mümkün olmayacağına inanmaktadır⁴⁶. Bu şartlar altında "Boğazdaki Hasta Adam" tarafından yapılan istek, Almanya'da tereddütler uyandırsa da, Avrupa'da gelişen konjonktür nedeniyle Kayzer II. Wilhelm, yeni bir Alman İslah Heyeti göndermeye karar verdi. Bu karar varmadan önce II. Wilhelm, İngiltere Kralı ve Rus Çarı'nın da onaylarını almıştı.⁴⁷

Yeni görevlendirilecek olan Alman İslah Heyeti'nin, önceki heyetlerin karşılaştığı sorunları yaşamaması için daha fazla yetkilerle donatılması hedefleniyordu. Bu maksatla Mahmut Şevket Paşa'nın Alman Büyükelçisi Wangenheim ile yaptığı görüşmelerde, heyetin Osmanlı Ordusunda subayları siyasetten uzaklaştıracak, disiplinli, otoriter ve komuta görevi alacak şekilde seçilmesi öngörülmüştü. Bu bağlamda II. Wilhelm tarafından askeri heyetin başkanlığına, Kassel'deki 22. Tümen Komutanı Liman von Sanders seçildi.⁴⁸

Büyük yetkilerle donatılan⁴⁹ ve başlangıçta 42 subaydan oluşan bu heyetin gönderiliş amacı "Almanya'nın bu tarihe kadar elde ettiği ekonomik menfaatleri

.....
⁴⁴ Uçarol, a.g.e., s. 450.

⁴⁵ "Araştırmacılar, yeni Alman Asleri Heyeti'nin, Alman Büyükelçisi Wangenheim ve Askeri Ataşe von Stempel tarafından Türkiye'ye "zorla" mı kabul ettirilmiş olduğu yoksa Türklerin insiyatifıyla, daha doğrusu 23 Ocak 1913'te yaptıkları hükümet darbesinden sonra Genç Türklerin insiyatifıyla mı Türkiye'ye gelmiş olduğu hususunda bir fikir birliğine varamamışlardır". Wallach, a.g.e., s. 111.

⁴⁶ "Biz, artık Alman harb usullerinden kendimizi kurtaramayız... Otuz seneyi müteceviz bir zamandan beri ordumuz Alman harb usulleriyle terbiye edilmiş, Elhasıl bizim ordumuz, Alman talim ve askeri ruhuyla yoğrulmuştur. Şimdi bunu değiştirme gayri mümkündür...". Hayati Aktaş, *Türk Alman Askeri İlişkileri (1913-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1994, s. 33.

⁴⁷ Uçarol, a.g.e., s. 448-449; Özgüldür, a.g.e., s. 16.

⁴⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IX*, TTK, Basımevi, Ankara, 2011, s. 375-376; Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, (2. Baskı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 23-30.

⁴⁹ "Liman Von Sanders ve askeri heyeti hakkında 27 Ekim 1913 tarihli mukavelenamenin ana hatları şu şekildedir: General Liman Von Sanders, 5 sene müddetle İslah Heyeti ve I. Kolordu'nun kumandanı olarak görev yapacaktır. Askeri Şura azası da olan von Sanders, inzibat, terfi, mükafat, tecziye, ıslahat, tenkizat, talim, terbiye, tehzizat/donatım, teslihat/ silahlandırma elbise, levazım, iase, sıhhiye, baytar, kurs, seferberlik, istihkam, istatistik, demiryolları hududu meselesi, telefon, telgraf, nakliye, teyyarecilik ve balonculuk konularında da söz sahibi olacaktır; ayrıca askeri okullar ile Osmanlı ordusunda vazife gören bütün subayların, doğrudan doğruya amiri durumunda bulunacaktır. 5 sene müddet zarfında, Osmanlı ordusu için gerekli yabancı devlet subaylarını celp, tayin ve azletmek selahiyeti yalnız ona ait olacaktır", Yılmaz, a.g.e., s. 47.

korumak, geleceğe yönelik Alman milli menfaatlerinin gerçekleşmesini sağlayacak müesseseleri kurmak ve bunları güçlendirmek, bunların kısa sürede başarılabilmesi için de, askeri müessese ve otoritelerden azami ölçüde istifade” etmekte⁵⁰.

Alman Generalinin, Osmanlı Ordusunda I. Kolordu Komutanlığı’na geniş yetkilerle atanması, başlangıçta Donanmayı ıslah eden İngiltere ve Jandarmayı ıslah eden Fransa’dan tepki çekmemiştir. Ancak İstanbul Boğazı’nın muhafızı ve Karadeniz istihkâmlarının amiri olarak bir Alman’ın bulunması, asayişin dahi bu general tarafından sağlanması, kentte Büyükelçilik bulunduran Rusya için kabul edilemez bir durum oluşturmaktaydı. Bütün bunlara ilave olarak ilerde gerçekleşebilecek bir paylaşımında Almanya’nın İstanbul üzerinde hak talebi doğurma ihtimali de Rusları ziyadesiyle rahatsız etmekteydi⁵¹. Rusya’nın bu kaygılarını müttefikleri ile paylaşması sonucu Liman von Sanders’in İstanbul’a gelişi diplomatik bir krize dönüştü. Bu nedenle Liman von Sanders’in ve heyetinin Osmanlı İmparatorluğu’na gelişi daha müzakere aşamasından itibaren yerli ve yabancı basın ilgisini çekmekteydi⁵².

Nihayet 14 Aralık 1913’te İstanbul’a gelen Liman von Sanders’in Alman İmparatoru tarafından Orgeneralliğe, Padişah tarafından da 13 Ocak 1914 tarihinde Müşirliğe (Mareşalliğe) yükseltilerek, 1’inci Ordu Müfettişliği’ne atanması ile bu diplomatik kriz aşılmış gibi görüldü⁵³. Almanların Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Rusya’nın nasılsa bir diplomatik kriz oluşturacağına yönelik değerlendirmeleri de mevcuttur. Kendilerine göre daha az önemli olan Liman von Sanders heyeti hakkında Rusya’nın kriz oluşturması, Almanların kolay taviz vererek krizi yönetmelerini sağlamaları açısından avantaj oluşturduğu değerlendirilmektedir⁵⁴.

Ancak Liman von Sanders heyetinin çok büyük yetkilerle gönderilmiş olmasının özellikle Rusya üzerinde oluşturduğu travmaların izleri savaş sonrasındaki görüşmelerde dahi kendisini göstermektedir⁵⁵.

.....
⁵⁰ Heyetin mevcudu ilerleyen zamanda 70 kişiye ulaşmaktadır. *A.g.e.*, s. 49.

⁵¹ Almanya’nın Londra Sefir-i Sabıkı Prens Lithanoveski, “Liman von Sanders Meselesi”, *İstihbarat-ı Siyasiye-i Umumiyye Mecmuası 125/1*, s. 25; Prince Lichnowsky, *My Mission to London 1912-1914*, George H. Doran Company, New York, s. 14.

⁵² *New-York Tribune*, 02 Kasım 1913, s. 8; *The Washington Times*, 02 Kasım 1913, s. 4; *Mountain Advocate*, 07 Kasım 1913, s. 2; *The Omaha Daily Bee*, 29 Kasım 1913, s. 14; *Peyam*, 13 Aralık 1913, s. 1; *Peyam*, 14 Aralık 1913, s. 1; Erdem Karaca, “Türk Basınında Alman Askeri İslahat Heyeti Meselesi (1913-1914)”, *Gazi Akademik Bakış 5/9*, Kış/2009, s. 203-212.

⁵³ Uçarol, *a.g.e.*, s. 452.

⁵⁴ Alan Bodger, “Russia and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Edited by Marian Kent, England and USA: Frank Cass&Co.Ltd. s. 89.

⁵⁵ Mahmut Muhtar, *a.g.e.*, s. 246; Uçarol, *a.g.e.*, s. 450-452.

Sonuç

Balkan Harbi neticesinde ordusunun yetersizliğini gören ve en kısa sürede düzenlemek üzere girişimlerde bulunan II. Meşrutiyet idarecileri, bu hususta kendilerine yardımcı olacak Almanya'dan başka bir devlet bulamamıştı. Balkan Savaşı sırasında yaşananlara rağmen çok fazla arzulanmasa da diplomatik alanda da yalnızlaşmanın vermiş olduğu psikoloji ile Osmanlı İmparatorluğu Almanya'dan yeni ve daha fazla yetkilerle donatılmış askeri bir ıslah heyeti talebinde bulunmuştu.

1870'den beri yani 41 yıldır savaşmayan Almanya bir taraftan, 1911 yılında İtalyanlara karşı Osmanlılara, diğer taraftan Osmanlılara karşı başta Bulgarlar olmak üzere Balkanlılara silah satarken aynı zamanda farklı ülkelere görevlendirdiği ıslah heyetleri ve danışman subaylarıyla kendi harp doktrinlerini ihraç etmekteydi.

Neokolonyalizm uygulayan Almanya askeri alanda hiçbir yeterliliğe sahip olmadığı, müttefiklerine yük olacağını düşündüğü Osmanlı İmparatorluğu'nu gelişen siyasi konjonktürün baskı ile ve potansiyel düşmanlarına yeni cepheler açması umuduyla kendi yanında tutmak gayretiyle Osmanlı idarecilerinin Islah Heyeti taleplerini karşılamayı kendi menfaatlerine uygun buldu. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda görevlendirilen Alman Islah Heyetinin en önemli görevi, daha önce elde edilen Alman menfaatlerini korumak ve geliştirmek olarak özetlenebilir.

Bildirimi Mustafa Kemal Atatürk'ün 6 Mart 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisindeki konuşmasındaki şu sözlerle tamamlamak istiyorum:

Efendiler! Avrupa'nın bütün ilerlemesine, yükselmesine ve medenileşmesine karşılık Türkiye tam tersine gerilemiş ve düşüş vadisine yuvarlana durmuştur. Artık vaziyeti düzeltmek için mutlaka Avrupa'dan nasihat almak, bütün işleri Avrupa'nın emellerine göre yapmak, bütün dersleri Avrupa'dan almak gibi birtakım zihniyetler belirdi. Halbuki, hangi istiklal vardır ki, ecnebilerin nasihatleriyle, ecnebilerin planlarıyla yükselebilirsin? Tarih böyle bir hadiseyi kaydetmemiştir!

Kaynakça

SÜRELİ YAYINLAR:

İstihbarat-ı Siyasiye-i Umumiyye Mecmuası.

Journal of Military History.

Mountain Advocate.

New-York Tribune.

Peyam.

The Omaha Daily Bee.

The Salt Lake Tribune.

The Washington Times.

Kaynak Eserler:

Aktaş, Hayati, *Türk Alman Askeri İlişkileri(1913-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1994.

Albayrak, Mustafa, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6 (1995), s. 1-38.

Armaoğlu,Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt I: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.

Artuç,İ. (1988).*Balkan Savaşı*.(1. Baskı).İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları.

Avcı, Alaettin, *Türkiye’de Askeri Okullar Tarihiçesi(Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Genkur. Basımevi, Ankara, 1963.

Aydemir,Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa (İkinci Cilt 1908-1914)*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Bodger, Alan, “Russia and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co. Ltd., England and USA, 1996, s. 73-105.

Bosworth, R. J. B. “Italy and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co. Ltd., England and USA, 1996, s. 51-72.

Craig,GordonA,*Europe 1815-1914*, Third Edition, Orlando, USA, 1989.

Dawletschin-Linder Camilla ve Amke Dietert, *Begegnungen-İlişkiler Hamburg und die Türkei in Geschichte und Gegenwart*, Landeszentrale für politische Bildung, Hamburg, 2010.

Durgun, Bülent, “Ülke Savunmasında Deniz Yolu Ulaşımının Önemine Bir Örnek: Balkan Harbi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nun Deniz Yolu Ulaştırması”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Aralık 2011, Yıl 7, Sayı 14, Harp Akademileri Basımevi, pp. 143-167.

Esenyel, Ömer, *Balkan Harbinden Günümüze Bakış*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995.

Grant, Jonathan, "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914", *Journal of Military History*, Vol. 66, No. 1, 2002, Society for Military History, s. 9-36.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Kazım Karabekir, *Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu*, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.

Karatamu, Selahattin *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III ncü Cilt, 6 nci Kısım (1908-1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.

Kocabaş, Süleyman, *Pencermenizm'in "Şark'a Doğru" Politikası Tarihte Türkler ve Almanlar*, Birinci Basım, Vatan Yayınları, İstanbul, 1988.

Kurat, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Üçüncü Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar (Berlin Andlaşmasından Harbi-i Umumi'ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri)*, Yayına Hazırlayan: Erol Kılınc, Ötügen, İstanbul, 1999.

Mustafa Kemal, *Cumalı Ordugahı*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.

Özgüldür, Yavuz, *Türk Alman İlişkileri (1923-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Prens Lithanoveski (Almanya'nın Londra Sefir-i Sabıki), "Liman Fon Sanders Meselesi", *İstihbarat-ı Siyasiye-i Umumiyye Mecmuası 125/1*, s. 25.

Prince Lichnowsky, *My Mission to London 1912-1914*, George H. Doran Company, New York.

Rathman, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Türkçesi: Ragıp Zaralı, Birinci Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975.

Reichmann Jan Christoph, *Der Osmanische Verbündete aus der Sicht Deutscher Soldaten im Orient 1914-1918*, Westfälischen Wilhelms-Universität Yayınlanmamış Doktora Tezi, Duisburg, 2009.

Sanders, Liman von, *Türkiye'de Beş Sene*, Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encüm eni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, (2. Baskı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.

Tepekaya, Muzaffer, “Osmanlı–Alman İlişkileri (1870-1914)”, *Türkler C. 13*. Editörler: H. Celal Güzel vd.,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 40-56.

Trumpener, Ulrich, “Germany and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co. Ltd., England and USA, 1996, s. 107-126.

Türk, Fahri, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*, *Krupp Firması, Mauson Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*,IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uçarol,Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, Beşinci Baskı, İstanbul, 2000, s. 240; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt I: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.

Üçok,Coşkun, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ankara Hukuk, Ankara.

Wallach,Jehuda L.,*Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Türkiye’de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919)*, Çev: Fahri Çeliker, İkinci Baskı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1985.

Yılmaz,Veli,*İnci Dünya Harbi’nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset, İstanbul, 1993.

Özet

Son yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için oldukça çetin sınavlarla geçmişti. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile başlayan iyimserlik havası çok uzun sürmedi. Arnavutluk ve Yemen isyanlarını müteakip patlak veren Trablusgarp Harbi İmparatorluğun kalan son gücünü de tüketmişti. Trablusgarp ve On İki Adaların elden çıkmasına ilave olarak bu savaşın en önemli sonuçlarından birisi de Balkan Harbi’ni tetiklemiş olmasıydı.

Bu olaylar silsilesi içinde Balkan Harbi’nde büyük bir hezimete uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’daki topraklarının neredeyse tamamını, Doğu Ege Adalarını ve diplomatik itibarını kaybetmişti. Bu nedenle diplomatik alanda yalnızlaşan İmparatorluk, bütün çabalarına rağmen İngiltere, Fransa ve Rusya’dan ittifak için yaptığı taleplerine karşılık bulamıyordu.

II. Wilhelm ile Doğu’ya yönelen Almanya ise kendisine en uygun hammadde kaynağı ve pazar olarak Osmanlı coğrafyasını bulmaktaydı. 1913 yılından itibaren pazar ve hammadde elde etme yarışının hızlanmasına paralel olarak Avrupa devletlerinde silahlanma da artmaktaydı. Ortaya çıkan iki blok arasında meydana gelen bu yarış 1914 yılında giderek artarken her iki blok da Osmanlı İmparatorluğu’nu askeri alanda değersiz görmekteydi. Almanya, son ana kadar Osmanlı İmparatorluğu’nu beklemede bırakmayı tercih ederken, savaşın başlangıcında Avrupa’da Almanya’nın yükünü hafifletmek amacıyla kullanılması değerlendirilmeye başlandı.

Osmanlılar 30 yıldan fazla bir süredir ordusunu güçlendirmek üzere Almanya'dan aldığı yardımlara rağmen Balkan Harbi'nde istediği neticeye ulaşamamıştı. Bu durum hem yerli hem de yabancı kamuoyunda Alman askeri sisteminin yetersiz olduğu kanaatinin yayılmasına neden olmuştu. Bununla birlikte İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Ordusunu yeniden yapılandırmak üzere askeri danışman göndermeye yanaşmaması, Alman Askeri Islah Heyetlerinin tekrar çağırılmasını gündeme getirdi ve İmparatorluk yeni bir heyetin gönderilmesini resmen Almanya'dan talep etti.

Büyük yetkilerle donatılarak görevlendirilen yeni heyetin İstanbul'a gelmesi diplomatik bir krize neden oldu. Büyük çabalarla atlatılan kriz, aslında Birinci Dünya Savaşı'nın da habercisi gibiydi. Bu bağlamda Otto Liman von Sanders'in Birinci Dünya Savaşı başlangıcından önce İstanbul'da görevlendirilmesi oldukça anlamlıdır. Osmanlı Ordusundaki Alman askerlerinin görevi Alman emperyalizminin girişini kolaylaştırmak ve kendisine tabi bir Osmanlı İmparatorluğu tesis edebilmek için orduyu nüfuzu altında bulundurmaktı. Osmanlı kamuoyunu ve askeri erkanını etkisi altına alan Alman nüfuzu sayesinde İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı'na neredeyse Alman komutasında girecekti. Bu durum Avrupa, Rusya ve Dünya tarihine damga vurması açısından da önem taşımaktadır.

Bu bildirinin amacı Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Türk Alman askeri ilişkilerini değerlendirmek olacaktır. Çalışma Birinci Dünya Savaşı'ndan önce siyasi, ekonomik ve kültürel alanda Osmanlı İmparatorluğu'nda ağırlığını giderek arttıran Alman etkisinin Türk-Alman Askeri İlişkilerine yansımalarını anlamak açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler:Türk-Alman Askeri İlişkileri, Osmanlı İmparatorluğu, Liman von Sanders, Birinci Dünya Savaşı, Doğu Sorunu.

Afrika Basınında Çanakkale Savaşları

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

Giriş

I. Dünya Savaşı, Avrupa'da yaşanan ve temeli rekabet ve sömürgeciliğe dayanan bir yarışın sonucu ortaya çıkmış ve dünya tarihini etkilemiştir. Bu etkiler hiç şüphesiz Afrika kıtasında da derinden hissedilmiştir. I. Dünya Savaşı, Afrika kıtasını askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal olmak üzere birçok alanda etkilemiştir. Nitekim I Dünya Savaşı sırasında sıcak savaş ve çatışmalar Afrika topraklarında da yaşanmıştır. Özellikle İngiltere-Almanya-kabinetinin yoğun yaşandığı doğu Afrika sömürge bölgelerinde sürdürülen savaşlardayerli halk ciddi olarak zarar görmüştür. Öte yandan I. Dünya Savaşı sırasında kıtanın güvenliği tehlikeye düşmüştür. Zira sömürgeci Avrupa devletlerinin bölgedeki asayişi sağlayan kuvvetlerinin cepheye sevk edilmesi bölgede güvenlik zaafı oluşturmuştur. Keza, kıtadaki ticaret yolları bozulmuş, savaşı takiben ortaya çıkan ekonomik durgunluk ve işsizlik yeni gerginliklere neden olmuştur¹.

I. Dünya Savaşı sırasında çatışmalara sahne olan Afrika'nın bir diğer özelliği de sömürgeci devletleri insan kaynağı açısından beslemesi idi. I. Dünya Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere,sömürge bölgelerinde zorunlu askerlik uygulaması başlatarak, Kara Afrika'dan asker temin etmeyi amaçlamışlardır. Bunun sonucunda Afrika daha önce görülmemiş miktarda insan kaynağını Avrupa'ya asker ve savaş işçisi olarak göndermiştir. Zorunlu askerlik mevcut sömürge ordularını başlangıçta kuvvetlendirmiş ise de silah altına alınan yerlilerden oluşan birlikler kısa sürede önemli zayıflıklar vermiştir².

Söz konusu olumsuzluklarla baş etmek zorunda kalan Kara Afrika ülkeleri tabii olarak İtilaf Devletleri'nin savaşlarda başarı kazanmasını umut etmekte idi. İtilaf Devletleri sömürgeleri altında bulunan bölgelerdeki basın yayın organları aracılığıyla savaş sırasındaki gelişmeleri büyük bir başarı olarak yansıtmayı başardılar. Bu propaganda sayesinde ideolojilerini yaşatarak bölgede kalıcı hale gelmeyi başardılar. Keza, sömürge halklarının ayaklanmasını engellediler³.

*Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, fsahin@aku.edu.tr.

¹ Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, "Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'ya ve Sömürgeciliğe Etkileri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 14, Yaz 1014, s. 178.

² Erol-Bingöl, "Birinci Dünya Savaşı'nın...", s. 178.

³ Davut Dursun, "Afrika, II. Tarih", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C. 1, 1988, s. 422-423.

Ancak sömürgecilik anlayışı I. Dünya Savaşı sonucunda farklılaştı. Çanakkale Savaşlarında Türklerin, İtilaf Devletleri'ne karşı başarı kazanması sömürge toplumlarında bir kıpırdanma yarattı. Nitekim İngiliz ve Fransız sömürgesi olan Kuzey Afrika ülkelerinde milliyetçilik hareketleri görülme-ye başlandı. Ancak bu etki güney ve orta Afrika'da aynı oranda hissedilmedi. Özellikle İngiliz sömürgesi altında bulunan Kara Afrika ülkelerinde bağımsızlık hareketleri II. Dünya Savaşından çok sonra başlamıştır⁴.

İngiliz sömürgesi altında bulunan Kara Afrika Basını'nın I. Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisi olan Çanakkale Savaşlarına bakışı akademik yazında irdelenmemiştir. Bu meyanda Afrika'nın İngiliz sömürgesi olan, Zimbabve, Mozambik, Gana, Kenya, Güney Afrika, Malavi ve Uganda'da yayınlanan gazetelerin Çanakkale Savaşlarına bakışı ve kamuoyunu bilgilendirme biçimi merak konusudur. Çalışmanın amacı, Çanakkale Savaşları'nın Kara Afrika basınındaki yansımalarını ortaya koymaktır. Ayrıca haberlerin propaganda yönüne ışık tutmak çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

Araştırmada Çanakkale Savaşlarının aşamaları üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır. Bunun yerine Çanakkale'yi geçerek İstanbul'la ulaşmayı hedefleyen ve gazetelerde "Çanakkale Baskını" olarak ifade edilen operasyonun gazetelerde yer alış ve değerlendirilme biçimi üzerinde durulacaktır.

D) Afrika Gazetelerinin Özellikleri ve Haber Kaynakları

İngiliz sömürgesi altında bulunan bölgelerde yayınlanan gazetelerin Çanakkale Savaşları ile ilgili haberlerini değerlendirmeye geçmeden evvel Afrika basını hakkında bilgi vermek gereklidir. Afrika'da bu dönem için basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Araştırma konusunu oluşturan Gana, Zimbabve, Mozambik, Kenya, Güney Afrika, Uganda ve Malavi'de çıkan gazetelerde de aynı özellik söz konusudur. Zira bu gazeteler sömürgeci dönemde Avrupalıların genellikle beyazlara yönelik ve kendi dillerinde çıkardığı gazetelerdir. Ancak doğal olarak sömürgelerde beyazlarla işbirliği içinde olan Afrikalı seçkinler de bu gazeteleri takip etmişlerdir. İngilizlerin çıkardığı bu gazetelerde zaman zaman yerli Afrikalılar da çalışmışlardır⁵.

Gazete yönetimleri Nijerya ve Gana dışında bütün ülkelerde beyazların kontrolünde kalmıştır. Özellikle Gana'da Afrikalılar yerli bir basının ortaya çıkmasında önemli rol oynamışlardır. Her ne kadar Gana'da ilk gazete sayılan The Gold Coast'ı 1816'da İngilizler çıkarmış ise de Ganalılar doğrudan

⁴ Dursun, "Afrika", s. 423.

⁵ Hıfzı Topuz, *Kara Afrika'da İletişim*, Yön Yayınları, İstanbul 1987, s. 25-30.

doğruya yayın işleriyle meşgul olmuşlardır⁶. İngilizce olan The Gold Coast Leader ve The Gold Coast Nation gazeteleri ise Gana'nın Cape Coast şehrinde yayınlanmışlardır. The Gold Coast Leader 28 Haziran 1902'de yayın hayatına başlamış, 30 Aralık 1922'ye kadar 891 nüsha yayınlanmıştır. The Gold Coast Nation ise 28 Mart 1912'den 11 Aralık 1920'ye kadar yayın hayatını sürdürmüş ve 313 nüsha yayınlanmıştır⁷.

Zimbabve'de ise Afrikalıların yönettiği gazete yer almıyordu. Burada The Rhodesia Herald ve The Bulawayo Chronicle adlı iki İngilizce gazete yayınlanmakta idi. The Rhodesia Herald 1892'de, The Bulawayo Chronicle ise 1894'te kurulmuştur. Söz konusu gazeteler Argus Printing and Publishing ortaklığında bulunan firma tarafından yönetilmekte idi. Zimbabve'nin Bulawayo şehrinde yayınlanan The Bulawayo Chronicle 12 Ekim 1894'ten 30 Aralık 1922'ye kadar yayın hayatını sürdürmüş ve toplam 2356 sayı yayınlanmıştır. Yine Zimbabve'nin Harare şehrinde yayın hayatını sürdüren The Rhodesia Herald, 29 Eylül 1892'den 29 Aralık 1922'ye kadar toplam 2743 sayı çıkmıştır⁸. Bağımsızlığa kadar uzanan İngiliz yönetimi sürecinde söz konusu gazetelerin tirajları oldukça artmıştır. Herald tirajını 70 binin, Chronicle ise 30 binin üzerine çıkarmıştır. Zimbabve'de basın ırkçı beyaz azınlıktan yana tavır sergilemiştir. Adı geçen gazeteler bağımsızlık için savaşıyan kişileri "komünist ajanlığı" ile suçlamış ve ulusal direnişe karşı çıkmıştır. Oldukça uzun bir süre sonra yani 1980'lerde iktidarın Afrikalıların eline geçmesiyle birlikte gazetelere el konulmuş, gazetelerin eski yöneticileri bağımsızlıktan sonra Güney Afrika'ya iltica etmişlerdir⁹.

Kenya'da İngilizce olarak yayınlanan ilk günlük gazete The Mombasa Times olmuştur. Bu gazeteyi yine Mombasa'da yayınlanan The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesi izlemiştir. Gazete 15 Ocak 1903'ten 30 Ekim 1915'e kadar yayınlanmış olup toplam 660 nüsha çıkarılmıştır. Gazete East African Publications adlı bir İngiliz grubu tarafından yayınlanmıştır. Zaman içerisinde gazetenin tirajı 30 bine kadar yükselmiştir¹⁰.

Mozambik'in Beira şehrinde çıkan The Beira Post ise İngilizce ve Portekizce yayınlanan bir gazetedir. Gazete 23 Mart 1898'den 25 Ağustos 1917'ye kadar toplam 1076 sayıyla yayın hayatını sürdürmüştür. The Ma-

.....

⁶ Topuz, *Kara Afrika'da İletişim*, s. 25-30.

⁷ The British Library, "African Newspapers from the World Newspaper Archive in Partnership with the Center for Research Libraries", <https://eresources.remote.bl.uk> (29.12.2014).

⁸ The British Library, "African Newspapers from the World Newspaper Archive in Partnership with the Center for Research Libraries", <https://eresources.remote.bl.uk> (29.12.2014).

⁹ Topuz, *Kara Afrika'da İletişim*, s. 34-35.

¹⁰ Topuz, *Kara Afrika'da İletişim*, s. 37.

feking Mail and Protectorate Guardian gazetesi de İngilizce olarak Güney Afrika'nın Mafeking şehrinde yayınlanmıştır. Gazete 20 Mayıs 1889'dan 30 Aralık 1922'ye kadar 6510 sayı çıkarmıştır. The Nyasaland Times da İngilizce yayın yapan bir gazete olup Malavi'nin Blantyre şehrinde yayınlanmıştır. Gazete 22 Temmuz 1899'dan 29 Aralık 1922'ye kadar toplam 1176 sayı yayınlanmıştır. The Uganda Herald ise Uganda'nın Kampala şehrinde İngilizce olarak yayınlanan bir gazetedir. Gazete 05 Temmuz 1912'den 29 Aralık 1922'ye kadar toplam 541 sayı ile yayın hayatını sürdürmüştür¹¹.

İncelenen Kara Afrika ülkelerinde gazeteler Avrupa'da bulunan modellere göre hazırlanmıştır. Keza, gazetelerin haber kaynakları da Avrupa referanslıdır. Çanakkale Savaşları sırasında da Londra, Paris ve Amsterdam Reuters, Yunanistan ve Bozcaada'dan Londra'ya gönderilen muhabir raporları gazetelerin başlıca haber kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu bölgede iktidarın İngilizlerin elinde olması gazetelerin batı ideolojisine ve değer yargılarına göre şekillenmesine neden olmuştur. Bu nedenle gazeteler İngiliz gazetelerinin benzeri bir görünüm arz eder. Ancak bazı gazetelerde kısmen de olsa düşünce farklılıklarına rastlamak mümkündür. Örneğin Kenya'da yayınlanan The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus'ta düşünce çoğulluğu fark edilebilir.

Gazetelerde Çanakkale Savaşları ile ilgili haber içerikleri oldukça çeşitlidir. Savaşın gidişatıyla ilgili haberler, Çanakkale Savaşlarında Almanya'nın Türkiye'ye yardımlarını içeren haberler, Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi durumunda muhtemel sonuçları değerlendiren makaleler, propaganda içerikli haberler, tarafsız devletlerin Çanakkale savaşlarında aldığı veya alacağı pozisyonların neler olabileceğine dair yorumlar, savaş sırasında tarafların durumları, Türk tarafının askeri gücü, asker sayıları, hazırlıkları savaş sırasındaki kayıpları, Çanakkale Savaşı'nın Balkanlara ve Balkan devletlerine etkileri, Çanakkale Boğazının coğrafi yapısı, stratejik yapısı ve savunma hatları hakkında verilen teknik bilgiler başlıca haber içeriklerini oluşturmaktadır.

II). Çanakkale Deniz Savaşlarının Başlaması ve Gidişatının Gazetelere Yansımaları

Çanakkale Boğazı'nın geçilme planları bir anda ortaya çıkmamıştır. İngiliz askeri ve siyasi makamlarında Çanakkale'nin geçilmesi için yapılacak operasyonun muhtemel sonuçları tartışılmıştır. Nitekim 1907 ve 1911'de bu hususta İngiliz askeri raporları düzenlenmiş idi. Keza, Ağustos

¹¹ The British Library, "African Newspapers from the World Newspaper Archive in Partnership with the Center for Research Libraries", <https://eresources.remote.bl.uk> (29.12.2014).

1914'te İngiltere savaş konseyi bu konuyu masaya yatırmıştır¹². 25 Kasım 1914'te Osmanlı Ordusunun Mısır'a saldırma hazırlığını önlemek amacıyla Churchill, Osmanlı kıyılarından Çanakkale'ye saldırılmayı gündeme getirmiştir. Yapılan bir dizi görüşmenin ardından Amiral Fisher'in planının bir kısmının uygulamaya konulması düşünülmüştür. Plana göre Boğazın zırhlı gemilerle zorlanarak karadan bir ordunun ilerlemesine gerek olmadan, gemilerin boğazın içindeki kara tabyalarına karşı yalnız bırakılması idi. Fisher yapmış olduğu planın sadece bir kısmının uygulanmasına karşı çıkmıştır. 3 Ocak 1915'te ise İngiliz Donanma komutanlığı Amiral Carden'e Çanakkale'de yapılacak bir operasyonun başarısıyla ilgili görüşünü sormuştur. Bunun üzerine Carden, Çanakkale'nin baskınla zorlanmasının mümkün olmadığını, birçok gemi tarafından girişilecek geniş bir hareketle buranın zorlanabileceğini belirtmiştir¹³.

İngiliz Savaş Komitesi 13 Ocak 1915'te toplanmış ve Churchill'in toplandı verdiği Çanakkale boğazındaki dış kalelerin uzun menzilli zırhlı toplarla dövülerek tahrip edilmesi, bilahare boğazın iç kısmında bulunan kalelerin sistematik olarak tahribini hedefleyen savaş planı kabul edilmiştir¹⁴. Çünkü İngiltere'de siyasetler, operasyonun başarıya ulaşması durumunda büyük kazançlar elde edileceğine inanmıştır. Bu düşüncelerle İtilaf Devletleri, İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı Devleti'ni savaş harici bırakmak amacıyla Çanakkale Cephesini açmışlardı. Bunun yanında Rusya'ya yardım göndermek, Balkan Devletleri'nin pozisyonunu netleştirmek, İtilaf Devletleri'nin gücünü göstermek gibi birçok nedenleri bulunmaktaydı. Bu hedefleri kısa sürede gerçekleştirmek isteyen İngiliz ve Fransızlar 1915 yılının başında hemen harekete geçtiler. Anılan devletlerin donanma kuvvetleri 19 Şubat 1915'te Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını dövmeye başladı. Dünyanın en büyük donanmasının Çanakkale operasyonunu başlatması dünya kamuoyunu da uzun bir süre meşgul edecektir.

Çalışmanın konusunu oluşturan İngiliz sömürgesi altındaki Kara Afrika basını da meseleye kayıtsız kalmamıştır. Gazeteler Londra, Paris, Amsterdam, Atina Reuters kaynaklı ve Bozcaada'da bulunan Reuters muhabirlerinin göndermiş olduğu raporlara dayanan haberlerini neredeyse günü gününe kamuoyuna aktarmıştır.

Çanakkale savaşları ilgili haberlere 1915'in Ocak ayından itibaren rastlamak mümkündür. Nitekim The Rhodesia Herald gazetesinin 8 Ocak 1915 tarihli nüshasında Reuters özel savaş servisinin göndermiş olduğu haberle-

.....
¹² Yücel Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 34, (Mart 1996), s. 296.

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. III, Kısım II, TTK Yay., Ankara 1991, s. 22-25.

¹⁴ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 26.

re yer verilmiştir. Buna göre, tarafsız devletlerin otoriteleri ile konsolosluk görevlilerinin gelebilecek muhtemel tehlikeye karşı Çanakkale bölgesinden uzaklaştırıldıkları bildirilmiştir¹⁵. Yine Rhodesia Herald gazetesinin 8 Ocak tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazı” başlıklı haberde Çanakkale’de panik halinin devam ettiği, Türklerin Çanakkale’deki güçlüklerle karşı koymaya çalıştığı, bu anlamda boğaz girişini güçlendirmeye çalıştıkları, enkaz halinde olan eski gemilerin bölgeye yığıldığı, fakat güçlü akıntının çalışmalarını oldukça zorlaştırdığına değinilmiştir. Boğazlara yaklaşacak yabancılara karşı ateş açma emrinin verildiği, boğazın güçlendirilmesi esnasında Alman subay ve mühendislerinin Türklere yardım ettiği ifade edilmiştir¹⁶.

The Rhodesia Herald gazetesinin 15 Ocak tarihli nüshasında yer alan Londra Reuters kaynaklı ve “Çanakkale Baskınının Yankıları” başlıklı haberde İngiltere’ye ait B11 denizaltısında görevli bir denizcinin Çanakkale’de gerçekleştirilen baskına dair ifadelerine yer verilmiştir. Denizci, sadece 15 kişi olduklarını, çok riskli ve zor bir görev üstlendiklerini, hatta geri dönme-yi ummadıklarını, ancak ilk vuruşta başarı sağladıklarını dile getirmiştir¹⁷.

Çanakkale operasyonunun başlamasına çok az bir süre kaldığında Çanakkale savaşları ile ilgili haberler daha sık aralıklarla kamuoyuna duyurulmuştur. Örneğin The Beira Post gazetesinin 5 Şubat tarihli nüshasında “Türkiye’nin Sıkıntısı” başlığıyla dikkat çeken haberde Müttefiklere ait donanmaların Çanakkale saldırısı için birleştiği haberi verilmiştir¹⁸. Keza, The Mafeking Mail and Protectorate Guardian gazetesinin 11 Şubat tarihli nüshasında yer alan “Türkiye Hakkında Niyetler” başlığıyla yayınlanan yazı, Liberal Rus Milletvekili Milinkof’un görüşlerine ayrılmıştır. Yazıda, Milinkof’un Petrograd’da bulunan Rus Dumasında yaptığı konuşma detaylandırılmış, Milinkof’un Çanakkale ve İstanbul Boğazı’nın ele geçirilmesinin askeri ve diplomatik olarak garanti olduğuna dair inancı dile getirilmiştir. Nitekim gazetenin ifade ettiğine göre, milletvekilinin Rus Dumasında açıkladığı bu görüş çok büyük bir ilgiyle karşılanmış ve uzun süre alkışlanmıştır¹⁹.

Kara Afrika basınında savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılacağına dair genel bir inanç ve kanaat olduğu rahatlıkla görülmektedir. Bu durum gazete haberlerinin Londra ve Paris kaynaklı olması ve İngiliz sömürgelerinde propagandanın yaygınlığıyla ilgilidir. Nitekim, gazetelerde 19 Şubat 1915’te yapılan Kumkale ve Seddülbahir tabyalarının dövülmesi operasyonu geniş yer bulmuştur.

.....
¹⁵ “Reuter’s Special War Service”, *The Rhodesia Herald*, 8 Ocak 1915, Vol. XXIV, No. 5402, s. 17.

¹⁶ “The Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 8 Ocak 1915, Vol. XXIV, No. 5402, s. 5.

¹⁷ “Echo of Dardanelles Raid”, *The Rhodesia Herald*, 15 Ocak 1915, Vol. XXIV, No. 5408, s. 18.

¹⁸ “Turkey’s Straits”, *The Beira Post*, 5 Şubat 1915, Vol. 21, No. 11, s. 3.

¹⁹ “Aspirations Regarding Turkey”, *The Mafeking Mail and Protectorate Guardian*, 15 Şubat 1915, No. 4361, s. 3.

Örneğin The Rhodesia Herald gazetesinin 26 Şubat 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale'nin Bombalanması” başlıklı haber 22 Şubat Londra Reuters kaynaklıdır. Aynı haber aynı ifadelerle The Bulawayo Chronicle gazetesinin 26 Şubat tarihli nüshasında da yer almaktadır. Bu habere göre, Müttefiklere ait donanma tarafından Çanakkale'nin bombalanması sadece bir gösteri değildir. Esasen ciddi bir savaşın önsözüdür. Haberin devamında konuyla ilgili uzmanların operasyonunun başarılı olabileceğini tartıştıkları, ancak son yapılan saldırıların sonuç almak için yeterli olmayacağına dair ortak bir kanaatin oluştuğu ifade edilmiştir²⁰.

Kara Afrika basınında yapılan operasyonunun sadece bir gösteri olmadığı ve uzun sürecek bir savaşın başlangıcı olduğu değerlendirildiği yapılırken Türkiye'de yayınlanan Tasvir-i Efkâr, Çanakkale olayını bir blöf olarak tanımlamıştır. Tasvir-i Efkâr'ın 2 Mart 1915 tarihli nüshasında, İtilaf Devletleri donanmasının bir haftadır Çanakkale Boğazı'nı bombaladığı, bunun amacının ne olduğunun anlaşılamadığı, boğazı zorlamayı düşünmedikleri, eğer böyle bir amaçları olsaydı bombardımanın kesintisiz bir şekilde devam etmesi gerektiği bildirilmiştir. Buradaki amacın bir nümayişten ibaret olduğu, ancak çok fazla mermi harcandığı, İtilaf donanmasının boş yere israfta bulunduğu değerlendirildiği yapılmıştır²¹. Aradaki mesafe göz önünde bulundurulduğunda Kara Afrika basınında bu konuda daha gerçekçi bir değerlendirme yaptığı açıkça görülmektedir.

Çanakkale savaşları başladığı andan itibaren ve özellikle 26 Şubat operasyonundan sonra Afrika Basını konuyla yakından ilgilenmiş ve bütün gelişmeler kamuoyuna yansıtılmıştır. Özellikle The Rhodesia Herald gazetesi savaşın gidişatını ayrıntılarıyla kamuoyuna aksettirmeye çalışmıştır. Bu meydana gazetesinin 12 Mart 1915 tarihli nüshasında değişik başlık ve sayfalarda yer almak üzere haberler yer almaktadır. Haberlerin kaynağı Reuters Atina, Paris, Londra'dır. The Rhodesia Herald'da yer alan “Çanakkale'de Bombardıman Tekrarlandı” başlıklı yazıda, Atina Reuters muhabirinin bildirdiği haber yer almaktadır. Bu haberde Queen Elizabeth gemisinin Saroz körfezindeki hedefleri vurduğu ve bu bölgeyi bombalamaya devam ettiği, bir Türk bataryasını susturduğu bilgisine yer verilmiştir. Haberde bombardımana karşı hemen karşılık verildiği, fakat rastgele atış yapılması nedeniyle Türk tarafının başarılı olamadığı belirtilmiştir. Operasyonun aralıksız bir şekilde sürdüğü, bazı İngiliz gemilerinin ise kale içlerine saldırıya devam ettiği, İzmir Körfezindeki kalelerin de İngiliz filosu tarafından bombalandığı bilgisine yer verilmiştir²².

.....
²⁰ “Bombardment of The Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 26 Şubat 1915, Vol. XXIV, No. 5443, s. 18; “Wednesday's News”, *The Bulawayo Chronicle*, 26 Şubat 1915, Vol. XLI, No. 6072, s. 13.

²¹ “Çanakkale Etrafında”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Mart 1915/17 Şubat 1330, No. 1367, s. 1; Özkaya, “Türk ve Dünya Basınında...”, s.299-300.

²² “The Dardanelles, Fleet Renews Bombardment”, *The Rhodesia Herald*, 12 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5455, s. 18.

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'ye yaptıkları operasyonun koşullara rağmen devam ettirdikleri sıklıkla tekrarlanmakta idi. Nitekim Çanakkale boğazındaki fırtınaların operasyonu olumsuz etkilediğine dair çok sayıda habere rastlamak mümkündür. Mesela Paris Reuters muhabiri aracılığıyla The Rhodesia Herald Gazetesinin 12 Mart 1915 tarihli nüshasında “Çanakkale, Operasyonlar Düzenli Olarak Devam Ediyor” başlığıyla yayınlanan haberde, Çanakkale’de kuzey batı yönünden fırtınanın devam etmesine rağmen operasyonların düzenli olarak sürdürüldüğü, çok sayıda savaş gemisinin bombardımanı devam ettirdiği, yarımadanın batı kıyısında bulunan Kabatepe ve burada bulunan Türk tabyalarının tahrip edildiği ifade edilmiştir. Öte yandan Fransız kruvazörlerinin Türk tarafına ait yakıt depolarını tahrip ettiği, Atina’dan alınan ve resmi olmayan bir telgrafa göre Müttefik Devletler filosunun Kilitbahir, Mecidiye, Nagara ve yakınlarını bombaladığı bilgisi kamuoyuyla paylaşılmıştır²³.

Keza, The Rhodesia Herald Gazetesinin 12 Mart 1915 tarihli nüshasında “Türkler Panik İçinde” başlıklı, Londra Reuters kaynaklı ve Atina’dan gönderilen rapor referanslı bir habere yer verilmiştir. Bu haberde İngilizlerin hafif kruvazörü Sapphir’in ateş etmesi sonucu Midilli adasının karşısında yer alan bölgelerin bombalandığı, bunun üzerine Türklerin panik yaşadığı belirtilmektedir. Bilahare Erenköy tepesinde konuşlanan Türk tabyalarından Müttefiklere ateş açıldığı bilgisine yer verilmiştir²⁴. Öte yandan Müttefiklerin çanağa 3 mil yaklaştıklarına dair haberler de gazetenin aynı tarihli nüshasında yer almaktadır.

İtilaf Devletleri başlattıkları “Çanakkale baskını” ile bölgedeki dış tabyaların tahrip edilmesini sağlamışlardır. Nitekim İngiliz ve Fransız donanması 19 Şubat 1915’te yoğunlukla başlattıkları bombardımanı 17 Mart’a kadar devam ettirdiler. 18 Mart sabahı Fransız donanması Anadolu tarafında bulunan tabyaları, İngilizler ise Rumeli tarafını yoğun bir şekilde bombalamaya başlamışlardır. Bu operasyonla ilgili gelişmeler Kara Afrika ülkeleri basınında da yankı bulmuştur. Ancak dünyanın en büyük donanmasının Çanakkale’yi bombalaması tabii ve herkes tarafından beklenen bir başarı olduğu için gazetelerde bununla ilgili pek çok propaganda yapılmıştır. Öyle ki, henüz operasyon yarılanmamış iken sanki bitirilmiş gibi bir hava estirilerek birtakım siyasi çıkarlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Örneğin The Rhodesia Herald gazetesinin 19 Mart 1915 tarihli nüshasında “Çanakkale Ateş Altında Şehir Halkının Göçü” başlıklı haberde Londra’dan 13 Mart tarihinde alınan haber yayınlanmıştır. Gazetede,

.....
²³ “The Dardanelles, Operations Methodically Continued”, *The Rhodesia Herald*, 12 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5455, s. 17; *The Bulawayo Chronicle*, 12 Mart 1915, Vol. XLI, No. 6094?, s. 6-7.

²⁴ “Turks in a Panic”, *The Rhodesia Herald*, 12 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5455, s. 17.

Atina'dan bildirilen haber referans gösterilmektedir. Buna göre, Çanakkale Dardanos savunma hattında bulunan silah deposunun tamamının yerle bir edildiği, Hamidiye Savuma Hattının ise ciddi anlamda zarar gördüğü, Çarşamba günü, Çanakkale'nin doğusunda bulunan Çanakkale Boğazı'nın uzun menzilli silahlarla bombalanmasının şehir halkının göç etmesine neden olduğu, bombardımana sadece Kemikli savunma hattının direndiği ifade edilmiştir. Öte yandan Amsterdam'da bulunan Reuters Haber Ajansı Muhabiri referans gösterilerek, Almanya'nın boğazın bombalanmasını endişeyle takip ettiğine yer verilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Alman Korgeneral Imhoff'un, açıklamalarına gazetede yer verilmiştir. Imhoff yaptığı açıklamada, askeri hareketin bir blöf olmadığını ve İtilaf güçlerinin Marmara denizine ilerleme ihtimalinden endişe ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul'un bombalanmasının Türkiye için hayati öneme sahip olduğu, böyle bir ihtimalin dahi can sıkıcı olacağı, fakat İtilaf Devletleri'nin zannettikleri kadar ezici bir hamle yapamayacaklarını, Türklerin vatansever ve özverili olduklarını bu sayede Türk Başkenti'ne gerçekleştirilecek bir bombardımanın Türklerin düzenini bozmayacağını ifade etmiştir²⁵.

Bu dönemde İngiliz propagandası ustalıklı işlemiş, Çanakkale boğazındaki dış tabyaların düşmesi dünya kamuoyuna büyük bir başarı ve operasyonun kısa sürede sonlandırılacağı algısını yaratmıştır. İngiltere yarattığı bu algıyla yeni Müttefikler bulmayı başarmış, siyasal olarak güç kazanmıştır. Dış tabyaların tahrip edilmesinin ardından İtilaf Devletleri boğazı zorlayarak geçme planını yürürlüğe koymuşlardır. 18 Mart 1915'te başlayan bu çatışma Kara Afrika basınında da geniş yer bulmuştur. Ancak haberlerde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi İtilaf Devletleri'nin 18 Mart tarihindeki ağır kayıplarına neredeyse hiç yer verilmemesi olmuştur. Bu dönemde gazeteler incelendiğinde hareketin olumsuz hava koşulları nedeniyle kısa süreliğine durduğu ifade edilmektedir.

Örneğin The Nyasaland Times gazetesinin 25 Mart 1915 tarihli nüshasında yer alan "Savaş" başlıklı haberde Çanakkale Bombardımanının kötü hava koşulları nedeniyle şimdilik durmuş gibi görüldüğü, savaş planına göre Gelibolu Yarımadası'nın bulunduğu boğazın daralan kısmının uzun menzilli silahlarla bombardımanatutulacağı, ancak gemilerin ateş açtıkları savunma hatlarını dahi göremedikleri bildirilmiştir. Savaş stratejisinin uygulanması için havanın açık olması gerektiği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca bombardımanın, Çanakkale boğazı dışından, bütün gemilerin aynı anda ateş açmaları halinde başarılı olacağı yorumuna yer verilmiştir. Havanın kötü olması durumunda bombardıman yapılamayacağı ve karanlığa boş yere ateş

.....

²⁵ "Chanakkale Under Fire", *The Rhodesia Herald*, 19 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5459, s. 19.

edilmiş olacağı, Gelibolu Yarımada'sında bu işi bitirmek için ciddi bir gücün konuşlanmasının kuvvetle muhtemel olduğu, bazı otoriteler tarafından Çanakkale Boğazlarının pratikte zapt edilemez olduğunun ifade edildiği, ancak uzun menzilli silahlarla ve kuvvetli patlayıcılarla bu fikrin değişebileceği bildirilmiştir. Gazete haberi incelendiğinde İtilaf Devletlerinin boğazı geçeceğine dair en ufak bir kuşku bulunmadığı görülmektedir. Nitekim haberde boğazda gözlem yapan gemilerin, savaş gemilerini ve uçakları yönlendireceği, The Queen Elizabeth gemisinin nerdeyse bir ton gelen bombayı 20 mil mesafeden fırlatacak güçte olduğu, dolayısıyla kısa süre içerisinde duruma hakim olunacağı dile getirilmiştir.²⁶

Keza, 18 Mart'ta İtilaf Devletleri'nin ağır bir yenilgi almasından bir gün sonra gönderilen haberlerde dahi bu başarısızlıktan bahsedilmediği görülür. Örneğin The Rhodesia Herald'ın 26 Mart 1915 tarihli nüshasında "Bu Haftanın Savaş Haberleri" başlığıyla geniş kapsamlı bir haber yayınlanmıştır. Londra 19 Mart tarihli haberde, Bozcaada'da bulunan Daily Telegraph Gazetesi'nin muhabirinin Fransız Amiral Guepratte ile röportajına yer verilmiştir. Röportajda, Fransız Amiral, bombardıman başladığında, ayrılmak üzere olan Çanakkale'deki İngiliz konsolosundan aldığı haberi referans göstererek, Çanakkale savunma hattının ilk defa uzun menzilli bombardımana tutulması ile yıkım meydana geldiği, bir İngiliz denizaltısının Mesudiye zırhlısını, Fransız Denizaltısının Goeben'i batırdığını, kurtulan mürettebatın birkaç kişinin esir edildiğini ifade etmiştir.

Amiral Guepratte, kötü hava şartları nedeniyle, savunma hatlarının yıldırım hızıyla düştüğünü, Kumkale savunma hattında ağır makineli silah yapılan top atışlarının ön plana çıktığını, Çanakkale ve Kilitbahir arasında bulunan ana savunma noktalarını zayıflatmak için kara güçlerinin yardımcı olması gerektiğini dile getirmiştir. General, bu beklentinin gerçekleşmesi halinde her şeyin oldukça kolay seyredeceğini, Türk tarafının Fransız donanmasına verdiği tek zararın daha evvel bir kez vurulmuş olan Gaulois zırhlısı olduğunu belirtmiştir.²⁷

Gazetenin aynı tarihli nüshasında Paris'te bulunan muhabirinin gönderdiği telgraf referans gösterilerek Canada adlı Fransız hastane gemisinin, kaptanı ile Çanakkale Boğazı'na düzenlenen askeri operasyonla ilgili röportaja yer verilmiştir. Kaptan'ın ifadeleri şu şekildedir; "*Başarımıza dair hiçbir sis perdesi yok. Her şey yoluna girecek. Düşmana ait gizli silah depoları yüzünden Dardanos'tan Çanakkale'ye yapılacak görev daha zordu. Fakat her geçen gün planlanmış görevi başarıyla yerine getirdik. Bir aylık dikkatli bir*

²⁶ "The War", *The Nyasaland Times*, 25 Mart 1915, Vol. XVIII, No. 12, s. 2.

²⁷ "The Week's War News", *The Rhodesia Herald*, 26 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5465, s. 18.

çalışmanın boğazın içine bakan savunma hatlarını tahrip edeceği öngörüldü. Diğer savunma hatları buna dahil olmayacak ve birkaç saat içinde saf dışı bırakılacak, tıpkı boğazın girişindeki savunma hatlarına yapıldığı gibi²⁸.”

Kara Afrika basını İngiliz ideolojisine hizmet ettiği için İtilaf Devletleri'nin savaş sırasında aldığı yenilgi gazetelere yansıtılmamıştır. Örneğin The Rhodesia Herald gazetesinin 2 Nisan 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazında Askeri Operasyon” başlıklı yazıda 26 Mart tarihli Londra kaynaklı ve Reuters'in Malta'daki muhabiri tarafından verilen haber yer almıştır. Haberde, Çanakkale Boğazı'nda operasyona katılan denizcilerin konuşmak istemedikleri belirtilmiş ancak elde ettikleri başarının önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca Türk saldırısının oldukça korkunç, fakat rastgele olduğu, boğazlarda bulunan ana bataryalar ile çarpışma sürerken bir savaş gemisinin saatlerce ateş altında kaldığı, fakat mermilerin büyük ve hızlı olmasına rağmen hiçbir zarar görmediği ifade edilmiştir. Söz konusu gemilerin savunma hatlarının menzlinde oldukları, mayınların, donanmanın boğazın iki yakasını bombalamasına engel olduğu, özellikle batan savaş gemisi Ocean ve Çanakale ve Kilitbahir boyunca açılan yoğun ateşe maruz kalan İresistible'nin İngiliz donanması tarafından kurtarılmaya çalışıldığı dile getirilmiştir. Haberde bu kurtarma mücadelesi sırsındaki verilen çaba övülmüştür. Nitekim İngiliz amiralin kurtarma görevlilerini, cesaretli tutumlarından dolayı tebrik ettiği ve Fransız denizcilerin İngilizlerin cesaretini övdükleri kamuoyuna aktarılmıştır²⁹.

Haberde Türk tarafının endişelerine de yer verilmiştir. Bu meyanda Atina'daki Reutersmuhabirinin çok güvenilir bir kaynaktan aldığı haber referans gösterilerek, Türklerin Bulgaristan'dan gelecek saldırıdan oldukça endişe ettiği, ısrarla sınırı güçlendirdiği, Türk askerlerinin her gün 3000 Alman Subayı'nın komutası altında tatbikat yaptığı bilgisine yer verilmiştir³⁰.

Keza Londra, 26 Mart Reuters'in Atina'daki muhabirinin çektiği telgrafta atıfta bulunularak Türklerin gece projektör kullanarak İtilaf Devletleri'nin mayın temizleyen gemilerine 3 atış yaptığı, gemilerinin bu atışa cevap vererek Türk tarafını 15 dakikada susturduğunu ve mayın tarayıcı gemilerin şafağa kadar işlerine devam ettiği ve sekiz İtilaf gemisinin Çanakkale Boğazı'na giriş yaptığı bildirilmiştir. Nitekim Reuters'in Bozcaada'da bulunan muhabirinin verdiği bilgiler referans gösterilerek son zamanlarda birkaç savunma hattını yerle bir eden Triumph Savaş gemisinin tekrar İtilaf donanmasına katıldığı bildirilmiştir. Keza, mayın tarama gemilerine yardım etmek için Boğazlara giren The Queen Elizabeth, Agamemenon ve Cornwallis gibi sa-

²⁸ “The Week's War News”, *The Rhodesia Herald*, 26 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5465, s. 18.

²⁹ “War Items”, *The Beira Post*, 26 Mart 1915, Vol. 21, No. 25, s. 2.

³⁰ “War Items”, *The Beira Post*, 26 Mart 1915, Vol. 21, No. 25, s. 2.

vaş gemilerinin görevlerinin başında olduğu, Erenköy ve Kilitbahir savunma hattında bulunan Türk Topçu Birliği tarafından 3 gemiye ateş açıldığı, fakat donanmanın düşman ateşini etkisiz hale getirdiği belirtilmiştir. Muhabirin iddiasına göre, Türk tarafının göstermiş olduğu çaba ve fedakârlık İtilaf Devletleri'nin Boğazlardan geçişini durduramayacaktır.³¹

The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinin 24 Nisan 1915 tarihli nüshasında yer alan “Tarafsız ülkeler ve Çanakkale Boğazı” adlı haberde ise gazete muhabiri Edgar Wallace'nin kaleminden yorumlar yer almaktadır. Gazetecinin değerlendirmesine göre esasen Çanakkale boğazına yapılacak baskın aylar önce planlanmış idi. Ancak öncelikle denizlerde bulunan Alman korsanları ortadan kaldırmak ve etkisiz hale getirilmek istendi. İtilaf güçlerine ait donanma bu alanda görevlendirildi. Daha sonra Çanakkale Baskını başlatıldı. Bunun için Amiral Von Spee'nin filosunu oluşturan çok sayıda gemi, İngiliz Donanmasına ait yedek teçhizatla askeri operasyon için Avrupa sularına hareket etti. Süper zırhlı gemi The Queen Elizabeth Çanakkale Boğazı'nın dışında bulunan savunma hatlarına sürekli saldırdı ve 2 gün sonra bu bölge harabeye döndü. Bilahere donanma, güçlü Fransız Filosu'nun operasyonu ile Çanakkale Boğazı'nda sistematik ilerleme kaydetti. Mayın tarayıcılar önden gidip mayınları temizledi. Savaş gemileri, Türklerin alelacele inşa ettikleri silah depolarını etkisiz hale getirdi. Bu savunma hatları birer birer yok edildi ta ki İtilaf donanması boğazın iki yakasında bulunan çok güçlü askeri kaleleri gözüne kestirene kadar. Kilitbahir'de bulunan savunma tesislerinin azalmasıyla Türk savunmasının aşılacağı öngörüldü. Bu sırada gemiler Nagara'yı bombaladı. İlerlemeye mani olacak herhangi bir durum görülmüyordu³².

Afrika gazetelerinde Çanakkale savaşlarının gidişatıyla ilgili önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin The Gold Coast Nation gazetesinin 25 Mart 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazına Saldırı” başlıklı yazıda Çanakkale boğazını savunan sayısız savunma hatlarıyla savaş gemileri arasındaki mücadelenin devam ettiği, deniz kuvvetleri komutanlığından verilen bilgiye göre, Triumph Ocean ve Albion'un boğazlara giriş yaparak 8 numaralı savunma hattına saldırı gerçekleştirdiği duyurulmuştur. Bu sırada Türk tarafının saldırısı sonucunda 6 askerin yaralandığı, aynı anda olmak üzere Saros Körfezi'ndeki 4 Fransız savaş gemisinin Bolayır'ı bombaladığı ifade edilmiştir. Öte yandan Canopus, Swiftsure ve Cornwallis isimli gemilerin ise 8. ve 9. savunma hatlarını işgal ettiği, bu üç geminin vurulduğu ancak sadece bir kişinin yaralandığı belirtilmiştir³³.

.....
³¹ “War Items”, *The Beira Post*, 26 Mart 1915, Vol. 21, No. 25, s. 2.

³² “Neutrals and The Dardanelles”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 24 Nisan 1915, No. 693, s. 7.

³³ “The Attack of Dardanelles”, *The Gold Coast Nation*, 25 Mart 1915, Vol. IV, No. 158, s. 2.

Gazetenin aynı nüshasında Atina'dan gelen bir mesaja yer verilerek Dardanos, Hamidiye ve Tsimerilk Savunma Hatları'nın üstesinden geldiği, Bezikia'daki telsiz istasyonunun bombardımanla yerle bir edildiği, boğazda mevcut durumda 52 savaş gemisinin bulunduğu okuyucuya aktarılmıştır. Yine Deniz Kuvvetleri Komutanlığının açıklaması çerçevesinde, boğazın dışında bulunan Dublin Kruvazörü'nün Gelibolu Yarımadası'ndaki gözlem istasyonunu havaya uçurduğu, Sapphire Kruvazörü'nün Edremit körfezinin çeşitli yerlerinde konumlanmış silahları ve askerleri bombaladığı bildirilmiştir. Bununla birlikte B savunma hattında bulunan 6 sahra topu ile 40 adet ateşli silahın yok edildiği, Fransız gemilerinin Bolayır savunma hattını bombaladığı ve Kavaç köprüsünü yerle bir ettiği bilgisine yer verilmiştir. Haberde basın bürosundan alınan bildiriye dayandırılarak Koramiral Carden'in ifadelerine yer verilmiştir. Buna göre, Çanakkale bombardımanının ayın 3'ünde de devam ettiği, olumsuz hava koşullarına rağmen sonraki günlerde de savaş gemileri ve deniz uçaklarının faal durumda olduğu, İtilaf güçlerinin dengeli ve hızlı bir şekilde ilerleyişinin sürdüğü, çıkarma birliklerinin boğazın girişindeki temizliğe devam ettiği, düşmanla sert çatışmalara girildiği belirtilmiştir. Açıklamada, Cuma günü Queen Elizabeth Gemisi'nin, Çanakkale Boğazı'ndaki 3 savunma hattını direkt ateşle bombaladığı, Inflexible ve Prince George gemilerinin de operasyona destek verdiği, iki saat boyunca düzenli olarak yapılan saldırı sonucunda karşı tarafa büyük çapta zarar verildiği, Yenikale savunma hattının bombalandığı bildirilmiştir. Bu sıralarda Doğu Hint Adaları'nda başkomutanlık görevi üstlenen Koramiral Richard Peirse'nin bir savaş gemisi ve kruvazör filosuyla İzmir'e vardığı, zira İzmir savunmasının zayıflatılmasının operasyon için mecburi olduğu bildirilmiştir. Carden'in açıklamalarında zayıat miktarları da yer almaktadır. Buna göre, İngilizlerin zayıat listesi 19 ölü, 3 kayıp ve 25 yaralı olarak verilmiştir³⁴.

Haberde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından yapılan açıklamalar da yer almaktadır. Bu açıklamada, Çanakkale Boğazı'ndaki askeri faaliyetlerin havanın güzel olmasının da katkısıyla ilerleme kaydettiği duyurulmuştur. Queen Elizabeth ve diğer İngiliz savaş gemilerinin Cumartesi günü Gelibolu boyunca direkt ateşle boğazdaki savunma hatlarına tekrar saldırdığı bilgisi yer almaktadır. Bu sırada aynı anda bir Müttefik filosunun boğazların iç tarafından Dardanos savunma hattına gizlenmiş silah deposuna ateş açtığı, bu sırada bazı İngiliz gemilerinin vurulduğu, ancak bu zararın çok az olduğu ve zayıatın olmadığı dile getirilmiştir. Öte yandan Lord Nelson ve Agamemnon adlı gemilerin Pazar günü boğazdaki savunma hatlarını işgal ettiği, harp deniz uçaklarının düşük irtifada uçarak gizlenmiş olan savaş bataryalarının ye-

.....
³⁴ "The Attack of Dardanelles", *The Gold Coast Nation*, 25 Mart 1915, Vol. IV, No. 158, s. 2.

rini tespit etmelerinin operasyonun seyri için çok önemli bir katkı sağladığı, bu sırada uçakların defalarca vurulmasına rağmen kaybolmadıkları, sadece 3 subayın yaralandığı belirtilmiştir³⁵.

Çanakkale operasyonunda İtilaf Devletleri'nin aldığı büyük darbe gazete haberlerinde gizlenmiş ve bu şekilde İngiliz sömürgesi olan Kara Afrika ülkeleri kamuoyu deniz savaşının sonucu ile ilgili doğru haberlere ulaşamamıştır. İtilaf donanmasının aldığı ağır yenilginin ardından bölgeye asker çıkarma fikri düşünülmüş ve bu noktada hemen harekete geçilmiştir. Nitekim gazetelerde bununla ilgili haberlere rastlamak mümkündür. Örneğin The Gold Coast Nation gazetesinin 25 Mart 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazına Saldırı” başlıklı yazıda Atina'dan sıcağı sıcağına gelen bir haber okuyucuyla paylaşılmış, İtilaf Devletlerinin, General Damade tarafından komuta edilen Senegalli ve Kanadalı askerlerin de içinde bulunduğu ilk yurt dışı müfreze birliğinin Çanakkale Boğazı'na ulaştığı bildirilmiştir. Öte yandan Türk tarafında Esat Paşa'nın komuta ettiği 100.000 Türk'ün, Gelibolu kanalında olduğunun tahmin edildiği bilgisine yer verilmiştir. Haberde, Almanya'dan karayoluyla alıp getirilen 3 geminin ise hala iş yapamaz durumda olduğunun altı çizilmiştir³⁶.

III) Çanakkale Kara Savaşları ile İlgili Haberler

İtilaf Devletleri, Çanakkale savunma hatlarını yarmanın ancak karadan destek alabileceğini anlamış ve buna yönelik olarak kara hareketini planlamışlardır. Bu sırada operasyonun gerçekleştirilmesine ilişkin İngiltere ve Fransa arasında yoğun diplomatik temaslar gerçekleştirilmiştir. Nitekim gazetelerde Çanakkale Boğazında yapılacak operasyonun başarıya ulaşması için İngiltere ve Fransa arasında süren diplomatik temaslara ilişkin haberler yer almaktadır. Örneğin The Rhodesia Herald gazetesinin 30 Nisan 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazı'nın Sonu Yakın” başlıklı haber Londra kaynaklı olup Reuters'in Paris'teki muhabirinin gönderdiği telgraf haberine dayanmaktadır. Bu haberde Fransa Deniz Bakanı Augagneur'un Churchill'le görüşmesinin ardından Augagneur ile yapılan bir röportaja yer verilmiştir. Röportajda, Augagneur-Churchill görüşmesinden çıkan karar kamuoyuyla paylaşılmıştır. Buna göre, İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı'na yapılacak saldırının aceleyle getirilmemesi gerektiği ile ilgili görüş birliğine varmıştır. Ayrıca halkın gecikmeyle ilgili bir endişesinin olmadığı, istenilen sonuca kısa sürede ulaşacaklarından kuşku duyulmadığı ifade edilmiştir³⁷.

.....
³⁵ “The Attack of Dardanelles”, *The Gold Coast Nation*, 25 Mart 1915, Vol. IV, No. 158, s. 2.

³⁶ “The Attack of Dardanelles”, *The Gold Coast Nation*, 25 Mart 1915, Vol. IV, No. 158, s. 2.

³⁷ “The Dardanelles End Soon To Be Accomplished”, *The Rhodesia Herald*, 30 Nisan 1915, Vol. XXIV, No. 5492, s. 19.

Bu sırada Afrika Gazetelerinde Çanakkale kara savaşları için Türk tarafının hazırlıkları ile ilgili alınan bilgiler de kamuoyuna aktarılmıştır. Örneğin The Bulawayo Chronicle Gazetesi'nin 30 Nisan 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Operasyonu” başlıklı yazısında İngiliz Savunma Bakanlığı'nın 20 Nisan 1915 tarihli resmi bildirisine yer verilmiştir. Bildiride, Türkler'in çıkarmaya engel olmak için ciddi bir hazırlık yaptığı, ayrıntılı ve emek gerektiren tedbirler aldığı, hatta aralıksız devam eden müdahaleler nedeniyle askeri birliğin, Gelibolu Yarımadası boyunca Eskihisar'ın kuzeydoğusundaki noktadan karşı taraftaki akıntı ağzına kadar konuşlanabildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Sarıbayır'daki bütün saldırıların bertaraf edildiği ve düzenli olarak ilerlemeye devam edildiği, İtilaf güçlerinin karaya çıkışını engellemek için deniz altında, karaya döşenmiş teller ve çukura yerleştirilmiş sivri uçlu demirler bulunduğu, bu tuzakların askerlerin üstesinden gelmesi gereken zorluklar olduğu belirtilmiştir³⁸.

Kara Afrika basınında hakim ruh, savaşın sorumluluğunun paylaşılması ve İtilaf Devletleri'nin başarılı olmak için kuvvetli bir inanca sahip olmaları gerekliliğiyle ilgilidir. Nitekim The Nyasaland Times gazetesinin 6 Mayıs 1915 tarihli nüshasında yer alan “Savaş” başlıklı haberde savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasının bir zorunluluk olduğu ve bunun başarılması için kuvvetli bir inanca sahip olunması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim İtilaf Devletleri'nin harekete başlamaya karar verdikleri anda, başaracaklarına inanmaları gerektiğini, er, erbaşlar ve subaylarla bu güveni paylaşmalarının şart olduğu hatırlatılmıştır. Yazıda *“bir gerçek var ki oda çok sayıda insanın hayatına mal olacaktır ama savaşı bitirmek bir zorunluluktur ve Almanya'nın zulmüne bir son vermelidir. Almanya'nın savaşmasının nedeninin sadece kan akıtmak olmadığı biliniyor”* ifadelerine yer verilmiştir³⁹.

Çanakkale operasyonunun uzaması, İtilaf Devletleri'nin somut sonuçlar elde edememesi Kara Afrika basının gündemini meşgul etmiştir. Nitekim bu husus tartışılmış ve bununla ilgili açıklamalar kamuoyuna yansıtılmıştır. Örneğin The Nyasaland Times gazetesinin 6 Mayıs tarihli nüshasında yer alan haberde Çanakkale operasyonunun ilerleyememesinin sebeplerine yönelik yorumlar aktarılmıştır. Bununla ilgili olarak Kitchener'in Parlamento konuşmasına yer verilmiştir. Kitchener konuşmasında, savaşta ilerlemeyi geciktiren en önemli nedenin savaş mühimmatının yetersizliği olduğunu söylemiştir. Savaşın ana malzemesinin top mermisi olduğu, Fransa'nın fabrika üretimini % 600'ün üstüne çıkardığı ve hatta %900'ün üstüne çıkmayı hedeflediğini, benzer sürecin İngiltere'de de yaşandığını belirtmiştir. Alınan

³⁸ “Dardanelles Operation”, *The Bulawayo Chronicle*, 30 Nisan 1915, Vol. XLI, No. 6125, s. 15.

³⁹ “The War”, *The Nyasaland Times*, 6 Mayıs 1915, Vol. XVIII, No. 18, s. 1.

bu tedbirler sonucunda yeni fabrikaların oluşturulması ve seferber edilen insanlarla beklenen sonucun alınacağını ancak sabırlı olunması gerektiğini hatırlatmıştır⁴⁰.

Kitchener, top mermilerin maliyetinin yüksek olduğunu, hatta bunların her birinin para anlamına geldiğini, bu nedenle savaşın büyük miktarda para gerektirdiğine dikkat çekmiştir. Top mermilerine ihtiyacı göstermek ve kıyas yapabilmek adına bir örnekle İngilizlerin, Neuve Chapelle savaşında Boer savaşından daha fazla top mermisi kullandığı belirtilmiştir. Son anda bulunacak çözümün savaşın kazanılmasını sağlayacağı, bu büyük hamleyi Batılı devletlerin yapması gerektiği, ancak hamlenin çok maliyetli olacağı belirtilmiştir. Kitchener'e göre savaşın uzamasının diğer nedeni ise hava koşullarıdır. Buna göre şayet hava koşulları İtilaf Devletleri'nin işini zorlaştırıp, Kuzey Buz Denizi'nden geçişini engeller ise Rusya, Çanakkale Boğazı açılmadan önce daha çok askerini savaş alanına göndermek için gerekli mühimmatı temin etmek zorundadır⁴¹.

Görüldüğü gibi basın savaşta istenilen düzeyde bir ilerlemenin sağlanamamasını ekonomik nedenlere bağlamıştır. Bunun yanında hava koşullarının da operasyonu olumsuz etkilediğine dair kamuoyu bilgilendirilmiştir. Ne var ki, savaşta kesin sonucun elde edilememesinin tek sorumlusu ekonomik nedenler değildir. Türk tarafının başarılı savunmaları ve İtilaf Devletleri'nin kara çıkarmalarında rahatlıkla ilerleyememeleri kamuoyundan saklanmıştır. İfade edilen nedenler sıralanarak kamuoyunun sonucu makul karşılaması amaçlanmıştır.

Nitekim savaşla ilgili belirsizlikleri örtmek için İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'deki ilerleyişleri ayrıntılı olarak duyurulmaya çalışılmıştır. Öyle ki, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale kara çıkarmasını hangi birliklerle ve hangi bölgeye yaptığına dair planlamalar ayrıntılı olarak okuyucuya duyurulmuştur. Bu meyanda Fransız ordusunun Anadolu tarafında tarihi Truva'ya yakın bölgeyi işgal ettiği, İngilizlerin ise Avrupa kısmına çıkartma yaptığı, Avustralya ve Yeni Zelanda grubunun ise tek birlik olarak operasyonda yer aldığı bilgisi aktarılmıştır. Yazıda, İstanbul'a ilerlemenin önceden planlandığı, mevcut durumda iyi bir ilerleme kaydedildiği ve çıkartmanın kayıpsız gerçekleştiği bildirilmiştir⁴².

Haberde Çanakkale Boğazı'nın alınmasının birçok sebepten dolayı önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu noktada operasyonların uzun sürmeyeceğinin düşünüldüğü, kış başında temkinli olunmak zorunda kalındığı-

.....

⁴⁰ "The War", *The Nyasaland Times*, 6 Mayıs 1915, Vol. XVIII, No. 18, s. 1.

⁴¹ "The War", *The Nyasaland Times*, 6 Mayıs 1915, Vol. XVIII, No. 18, s. 1.

⁴² "The War", *The Nyasaland Times*, 6 Mayıs 1915, Vol. XVIII, No. 18, s. 1.

nı ancak baharın gelmesiyle operasyonun sadece zaman meselesi haline geldiğinin altı çizilmiştir. İtilaf Devletleri'nin Rusya ile birleşerek yakın zamanda savaşı bitireceği, Çanakkale operasyonunun ardından Rusya'nın hücum edebileceği ve böylece Almanya'nın batı, doğu ve güneyden işgal edilebileceği belirtilmiştir. Bu durumun savaşı kısaltacağı, Avrupa'nın uzun zamandır aradığı ana sorunun cevabını bulacağı dile getirilmiştir. Haberde “*ne Türkiye ne de Avusturya artık savaşacak durumda. Türkiye, halkının isteklerine karşı gelerek nedensiz savaşa sokuldu. Avusturya ise Almanya'nın peşine takılıp sürüklenmekten sıkıldı. Bu çatışmadan ne sonuç çıkarsa çıksın Avusturya İmparatorluğu ve Türkiye tarih sahnesinden silinecek*” ifadelerine yer verilmiştir⁴³.

Keza The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinin 8 Mayıs 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazı” başlıklı haberde Çanakkale Boğazı'nın ele geçirilmesinin aynı zamanda Marmara Denizinin elde tutulması anlamına geldiği, İngiliz ve Fransız donanmasının buradan geçebilmesi halinde çaresiz Türk donanmasını kolaylıkla bertaraf edilebileceği savunulmuştur. Bu durumda ise Marmara Denizi'nde yer alan İstanbul ve diğer liman şehirlerinin kolay lokma olacağı ve İstanbul'un savunmasının imkansız hale geleceği ifade edilmiştir⁴⁴.

Çanakkale'deki başarısızlıklarını uzun süre sansürlemeyi başaran İngiliz gazeteleri sömürgelerinde bulunan halkın moralini yüksek tutmuş ise de uzun süren belirsizlik hali kamuoyunda bazı rahatsızlıklara neden olmuştur. Nitekim gazetelerde Çanakkale cephesinde Türk direnişiyi karşı karşıya kalan İtilaf Devletleri'nin planladıkları gibi ilerleyememelerinin sebepleri ve operasyonun zorluğuyla ilgili değerlendirmelerin yapılması son derece dikkat çekicidir. Hatta basında Çanakkale Operasyonunun zorlu geçeceğine dair değerlendirmeler yapılırken bölgenin coğrafi yapısına da değinilmiştir. Örneğin The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinin 8 Mayıs 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazı” başlıklı haberde, Boğazın Ege Deniziyle Karadeniz'in arasında Marmara Denizinin başladığı yerde bulunan bir kısım olduğu ve Ege Denizinde son bulunduğu belirtilmiştir. Boğazın 47 mil uzunluğunda, ortalama genişliğinin üç ya da dört mil, dar olan noktasında bir milin üçte ikisi kadar olduğu dile getirilmiştir. Dinyester, Volga, Tuna nehirlerinin Karadeniz'i beslediği, bu sebeple çok büyük dalgaların boğazı vurduğu, boğaza mayın yerleştirmenin çok sıkıntılı olacağı, sadece belli alanlarda mayınların korunabileceği, bunun da sürekli kontrol ve yer değiştirme

.....
⁴³ “The War”, *The Nyasaland Times*, 6 Mayıs 1915, Vol. XVIII, No. 18, s. 1.

⁴⁴ “The Dardanelles”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 8 Mayıs 1915, No. 695, s. 8.

gerektirdiği belirtilmiştir. Kanalin çok derin olduğu, Marmara'da 110 ve 140 feet'i bulan yerler bulunduğu, Türk tarafının ana savunma tesisleri dağıtıldıktan ve Saros Körfezi'nden çıkartma yapıldıktan sonra boğazların yüksek yerlerine kurulmuş olan savunma hatlarına, eş zamanlı olarak savaş gemileriyle saldırı yapılabileceği vurgulanmıştır. Belirtilen şartlardan dolayı operasyonun biraz zaman alabileceği, ancak hedefe ulaşmak için düzenli bir şekilde devam edildiği hatırlatılmıştır.

Çanakkale operasyonunun başarıya ulaşması için öngörüler de aktarılmıştır. Buna göre ağır silahları vurmak için uçaklara büyük iş düşecektir. Keza, Marmara Denizinden Karadeniz'e geçilen başka bir boğaz olarak İstanbul Boğazı'nın varlığı ve boğazın stratejik önemi okuyucuya duyurulmuştur⁴⁵.

Çanakkale operasyonunun gerçekleştirilme şekliinden bahsedilirken hemen hemen bütün gazeteler kayıpların çok olacağına vurgu yapmıştır. Örneğin 15 Mayıs 1915 tarihli The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinde Çanakkale Boğazına yapılan operasyondan bahsedilirken boğazın ele geçirilmesi için ciddi miktarda kara gücüne ihtiyaç olduğu ve boğazların az kayıpla istila edilemeyeceği ifade edilmiştir. Buna sebep olarak da modern savunma hatlarının yanı sıra azgın dalgalar gibi doğal engellerle de mücadele etmek zorunda kalınacağı belirtilmiştir. Bu amaçla Avustralya ve Yeni Zelandalı kuvvetlerin, Türk tarafına saldırı zamanına kadar Mısır'da tutulduğu belirtilmiştir. Fransa'nın güçlü bir sefer hazırlığıyla 25 Nisan'a kadar bu kara güçlerini hazır hale getireceği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca, "*Sir Ian Hamilton'ın komutası altındaki İngilizler çıkartmayı Türkiye'nin Avrupa kısmında Gelibolu Yarımadası'na yaptılar. Bu esnada Fransızlar Anadolu tarafında bulunan Kumkale'ye çıkarma yaptılar. Her ikisi de en başarılı operasyonlardı. Düşmanların zayıf ve isteksiz savunması İtilaf Devletleri'nin güçlü yöntemleriyle ortaya çıktı. İtilaf Devletleri'nin Marmara Denizi'ne geçişi uzun sürmeyecek. Türkiye nasıl aldatıldığını ciddi anlamda gördükten sonra asıl büyük darbeyi o zaman alacaktır. Halk, Türkiye'nin ortak bir kararla savaşa girmediğini biliyor. Sadece Alman sevdalısı Enver Paşa'nın başında olduğu Jön Türk Partisi'nin savaş sevdalısı olduğunun farkında. Bu askeri operasyonların sonucu Almanya'nın direncini kırmak olacaktır*", ifadelerine yer verilmiştir⁴⁶.

Çanakkale kara savaşlarının devam ettiği süre içerisinde cephede meydana gelen gelişmeler günü gününe ayrıntılarıyla kamuoyuna aktarılmıştır. Örneğin The Gold Coast Nation gazetesinin 3 Haziran 1915 tarihli nüshasının

.....
⁴⁵ "The Dardanelles", *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 8 Mayıs 1915, No. 695, s. 8.

⁴⁶ "The Dardanelles", *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 15 Mayıs 1915, No. 696, s. 17.

da yer alan “Çanakkale Boğazı’nda” başlıklı habere göre, 12 Mayıs’ta General Cox’un birlikleri Türk tarafına ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bunun sonucunda Türk birlikleri püskürtülmüştür. İki bölük Gurka (nepalli askerler) birliğibütün gece boyunca yarım mil ilerleyerek Türk tarafının karşı saldırılara rağmen kara birliklerini desteklemiştir. Lancashire İdari Bölgesi, 16 Mayıs gecesi dikkate değer bir ilerleme kaydetmiş ve gece boyunca ilerleme devam etmiştir. Ayın 17’sinde uçaklar tarafından korunan havan topları Türklere ait bir cephane arabasını havaya uçurmuş, ağır obüsler Avustralya birliğinin önündeki Türk topçusunu vurmıştır. Bu operasyon sonucunda düşman siperleri ve topçu mevzii yok edilmiştir. İngiliz ve Fransız cephesinde her gün yeni gelişmeler yaşanmış ve düşman ağır kayıplar vermiştir⁴⁷.

Yine The Gold Coast Leader gazetesinin 5 Haziran 1915 tarihli nüshasında “Bu Haftanın Savaş Haberleri” başlığıyla yer alan yazıda geçen bir haftanın savaş olaylarına değinilmiştir. Haberde Avrupa’daki savaşın ilgi odağının zamanla Çanakkale’ye kaydığı belirtilmiştir. Özellikle sağduyulu gazetecilerin, donanma ve ordu güçlerinin Çanakkale’de birleştiğine dikkat çekilmiştir. Haberin devamında “*Askeri operasyonlar çok kanlı olsa da büyük bir hızla ilerleyeceğiz. Batıda savunmadayız fakat Çanakkale Boğazında hücum pozisyonundayız. En önemli ve en çok hayal edilen atılımın içine giriyoruz. Başarılı olur ve Çanakkale Boğazı düşerse, boğazdaki askerlerin çoğunluğu artık Almanları Belçika’dan çıkarmak için mücadele edecek. Almanlar ya Avusturya’yı terk edecekler ya da Belçika’daki gücü kırılacak. Neuve Chapelle’deki muharebeye benzer mücadeleler yaşanacaktır. Savaşın yayılmayacağı düşüncesine katılmıyorum. Her şey Çanakkale Boğazı’ndaki gelişmelerin hızına bağlı olarak gelişecek. Başarı gelirse, askeri operasyonların haklılığı ispatlanacak. Belçika’daki görevimiz daha çok kolaylaşacak ve her şeyi yoluna koymuş olacağız. Geçen hafta denizde büyük bir askeri hareketlilik vardı. Eski ve zayıf bir gemimiz, Alman savaş gemilerini batırdı. Alman topçuların 20 mil uzağa taşıdığı Dunkirk adlı geminin uzun mesafeli atışları arada sırada devam ediyor, ancak bu birkaç zavallı sivil için büyük bir felaket anlamına geliyor*”⁴⁸ ifadelerine yer verilmiştir.

Cepheden haberler aktaran bir diğer gazete ise Mafeking Mail and Protectorate Guardian’dır. Gazetenin 7 Haziran 1915 tarihli nüshasında yer alan “Gelibolu’da Türk Cephesine Topyekün Saldırı” başlıklı yazı Paris’te bulunan Reuters Haber Ajansı’nın 6 Haziran tarihli haberine dayandırılmaktadır. Bu habere göre, 4 Haziran günü İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı’nda belli başlı mevzileri almak için Türk Cephesine saldırmıştır. İngilizler 400

⁴⁷ “In The Dardanelles”, *The Gold Coast Nation*, 3 Haziran 1915, Vol. IV, No. 168, s. 2.

⁴⁸ “The Week’s War”, *The Gold Coast Leader*, 5 Haziran 1915, Vol. XIII, No. 669, s. 4.

metre genişliğinde bir cephede kurulu iki Türk mevziini işgal etmişlerdir. İlk Fransız birliği ise Türk tarafına ait ilk mevziyi ele geçirmiş, bunun sonucunda Türk ordusu ağır kayıplar vermiştir⁴⁹.

Kara Afrika basınında Türk başarısı genellikle dillendirilmemektedir. Ancak bu hususuta bazı istisnalar söz konusu olabilmıştır. Nitekim kara savaşları devam ederken Haziran ayında verilen bir haber ilk defa Türk başarısından bahsetmektedir ve bu başarı Leon torpidolarına bağlanmıştır. Örneğin The Nysaland Times Gazetesinin 24 Haziran 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çeşitli” başlıklı yazısında Londra’da bulunan muhabir tarafından bildirilen habere yer verilmiştir. Buna göre, Çanakkale Boğazı’nda batan İngiliz ve Fransız Savaş Gemileri serseri mayınlardan ziyade Leon torpidolarıyla boğazın dibini boylamıştır. Leon torpidoları diğerlerine kıyasla küçük bir silah olup, Çanakkale gibi denizlerde kullanılmaktadır. Bu ölümcül silahı doğru tanıtan bir tane bile kullanma kılavuzu bulunmamaktadır. Almanlar bu torpidoları savaşın ilk zamanlarında yapmışlardır. Türkiye savaşa katılmadan önce bu silahlar Almanya tarafından Türkiye’ye gönderilmiştir. Leon torpidopervanelerinin kendine özgün tasarımı bulunmakta olup dolambaçlı bir yol izlemektedir. Bu torpidolar izini pek belli etmemektedirler. Suyun dibine batmış ya da yarı mesafede kalmış süsü verdiği, ancak acı gerçeğin hedefi vurduktan sonra ortaya çıktığının altı çizilmiştir⁵⁰.

Çanakkale’de kara savaşlarının uzaması ve yaşanan belirsizlik zamanla eleştiri konusu olmuştur. Nitekim gazeteler Çanakkale operasyonunun sonuca ulaşmasını engelleyen nedenleri irdelemeye ve mevcut durumu eleştirmeye başlamışlardır. Örneğin The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinin 3 Temmuz 1915 tarihli nüshasında savaşla ilgili geniş değerlendirmeler yer almaktadır. “Haftanın Değerlendirilmesi, 28 Haziran 1915, Müşterek Savaş” başlıklı habere göre, İtilaf Devletleri organize bir birlik oluşturamamaktadırlar. Hatta gazete buna ilişkin şu ifadeler yer vermiştir; “*Savaştan geniş kapsamlı konuşmamız gerekirse hiçbir şey birbirinden ayrı düşmüş İtilaf Devletleri’nin oluşturduğu işbirliği kadar bir öğrencinin dikkatini çekmez*”. Haberde medeniyet oluşturmak amacıyla yapılan savaşın, hedef ve hareket birliği açısından yeterli olmadığı, ilgili ülkelerin öne çıkan kişilerinin harekete geçmesi gerektiği, bu şekilde rakip devletlerin yenilgisinin kaçınılmaz olacağı ifade edilmiştir. Bu işbirliğinin bir çok savaş yönetmiş komutanlar arasındaki temel anlayıştan daha fazla anlam ifade ettiği, söz

.....
⁴⁹ “In Galipoli”, *Mafeking Mail And Protectorate Guardian*, 7 Haziran 1915, No: 4453, s. 3.

⁵⁰ “Miscellaneous”, *The Nysaland Times*, 24 Haziran 1915, Vol. XVIII, No. 25, s. 4.

konusu durumun sadece generalleri değil devlet adamlarının kafasını da meşgul ettiği hatırlatılmıştır⁵¹.

Nihayet, savaşta başarısızlığın gerçek nedenlerini irdelemeye çalışan makul sesler çıkmaya başlamıştır. Basın, İtilaf Devletleri'nin başarısızlıklarını örtmek için savaşın son dönemine kadar kazananın belli olamayacağına dair görüşlere yer vermiştir. Nitekim *The East African Standard*, *Mombasa Times and Uganda Argus* gazetesinin aynı tarihli nüshasında yer alan habere göre, son ana kadar savaşın sonuçları kendini göstermeyecektir. Çünkü daha önceki savaşlarda askeri faaliyetler bu kadar geniş bir alana yayılmamıştı. Müttefik Devletler askerleri ve denizcileri, Pasifik'ten Kuzey Denizi'ne, Güney Amerika'dan Mezopotamya'ya, Uganda'dan Polonya'ya, Çin'den Güney Afrika'ya savaşmaktadırlar ve savaşmaya devam etmektedirler. Savaş alanının büyüklüğü, tamamen olmasa da temel olarak İngiliz donanmasının gücüyle ilgilidir. Müttefikler arasındaki işbirliği dünyanın öteki ucunda sessizce koruyucu görevi üstlenen İngiliz Donanması sayesinde olmuştur⁵².

Haberde bir yandan savaşın gidişatıyla ilgili durum eleştirilirken diğer yandan da savaşın kazanılacağına dair inanç yeniden tekrarlanmıştır. Nitekim haberde, yakın zamanda ortak zekanın bir karara varacağına inanıldığı, Avrupa başkentlerinde yapılan büyük planların tıkr tıkr işlemeye başlayacağı ifade edilmiştir. Öte yandan gazetede belki de gerçek bir birleşme olmadan da İran Körfezindeki İngiliz güçleri ve Kafkasya'daki Rus güçlerinin doğrudan ilk yığınak yeri olan İstanbul'a yönelebilecekleri ihtimalinden bahsedilmiş, İtalya'nın Çanakkale Boğazına yapılan operasyona katılmasa da etkisini hissettireceği dile getirilmiştir. İtalya'nın müdahalesinin, Balkan ülkelerinin ve özellikle Sırbistan Karadağ'ın canlanmasını sağladığı, böylece Almanya-Avusturya birliğinin en zayıf halkasını tehdit edecek büyük bir hazırlığın işaretlerinin ortaya çıktığı, Türkiye ile yapılan savaşın pratikte Çanakkale Boğazı'nın fethiyle sona ereceğine dair bir inanç olduğu vurgulanmıştır. Bilahare bu bölgede operasyonun asıl amacının gerçekleştirileceği, Müttefiklerin arasındaki sürekli ve etkili bir işbirliğinin işaretlerinin gelişmiş bir şekilde görüleceği, zira Müttefik ülkelerin Doğu ve Batı'daki mücadelelerinin birbirini doğrudan etkilediği, örneğin mevcut durumda birbirlerinden çok ayrı olan Rusya ve İtalya arasında dahi uzaktan işbirliği olması gerektiği ifade edilmiştir⁵³.

.....
⁵¹ "The Weeks Review", *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 3 Temmuz 1915, No. 703, s. 14.

⁵² "The Weeks Review", *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 3 Temmuz 1915, No. 703, s. 14.

⁵³ "The Weeks Review", *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 3 Temmuz 1915, No. 703, s. 14.

Öte yandan Afrika Gazetelerinde savaş sırasındaki cephane nakli ile ilgili devletlerarasında yaşanan sıkıntılara da yer verilmiştir. Örneğin Mafeking Mail and Protectorate Guardian gazetesinin 19 Temmuz 1915 tarihli nüshasında yer alan “Top Mermileri Çanakkale Boğazı’na Nakledilmeli” başlıklı yazıda, Atina’dan çekilen bir telgraf haberine yer verilmektedir. Telgrafa göre, Almanya ve Avusturya’nın, Türkiye’ye gönderilen top mermilerinin engellenmesi nedeniyle Romanya’ya ultümatom vermeye hazırlandıkları, Almanların, sevkiyatın gerçekleşmemesi durumunda Çanakkale Boğazı’nın kendileri için işlevinin sona ereceğine inandıkları bilgisi kamuoyuna aktarılmıştır⁵⁴.

Savaş uzadıkça kamuoyunun savaştan beklentisi düşmeye başlamıştır. Zira uluslararası kamuoyunda Çanakkale’nin çabuk geçilemeyeceği anlaşılmıştır. Örneğin The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinin 24 Temmuz 1915 tarihli nüshasında “Savaşın Gidişatı” başlıklı haberde bu konu ile ilgili değerlendirmeler yer almaktadır. Haberde savaşın seyri ile ilgili tarafsız değerlendirmeler yapılmaya gayret edildiği, bazı haftaların İtilaf Devletleri için kazançlı olduğu halde bazı haftaların aynı şekilde olmadığı, haberin yayınlandığı hafta içerisinde ise kutlanacak bir gelişmenin yaşanmadığı bilgisine yer verilmiştir⁵⁵. Kamuoyunun Çanakkale Boğazı’ndaki gidişata razı olduğu, buradan ivedi bir sonuç alınamayacağı anlaşıldığı, Türkiye’nin büyük kayıplara maruz kalacağı farkında bulunduğu, İtilaf güçlerinin kayıplarının da son derece acı olduğu ancak Türk tarafının kayıplarının daha ağır olduğu ifade edilmiştir⁵⁶.

IV) Ağustos Ayı Çıkarması ile İlgili Haberler

Ağustos ayında İngilizler, Balkan devletlerini ve Yunanistan’ı kendi yanlarına çekmek için Çanakkale’ye kuvvet yığarak büyük bir saldırı planlamışlardır⁵⁷. Kara Afrika basınında Ağustos ayında yaşanan gelişmelere ayırıntısıyla yer verilmiştir. Bunlardan en önemlisi İtalya’nın İtilaf Devletleri safında savaşa girmesidir. İtalya’nın savaşa girmesiyle İtilaf Devletleri ciddi bir rahatlama hissetmişlerdir. Nitekim İtalya’nın Çanakkale savaşları sırasında alacağı pozisyon sıcağı sıcağına gazetelere yansımıştır. Örneğin The Beira Post gazetesinin 6 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yer alan “İtalyanlar ve Çanakkale” başlıklı Londra merkezli haberde, bir İtalyan subayın, İtal-

.....
⁵⁴ “Shell for Dardanelles Must be Forwarded”, *The Mafeking Mail and Protectorate Guardian*, 19 Temmuz 1915, No. 4489, s. 3.

⁵⁵ “The Progress of the War”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 24 Temmuz 1915, No. 706, s. 23.

⁵⁶ “The Progress of the War”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 24 Temmuz 1915, No. 706, s. 23.

⁵⁷ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 427-428.

yan donanmasının da Türkiye'ye karşı Çanakkale Boğazı'na yapılan askeri işbirliğine katılması ve birlikte hareket etmesi amacıyla Akdeniz'de bulunan İngiliz karargâhına gittiği bildirilmiştir⁵⁸.

Çanakkale savaşlarının sonlarına yaklaşıldığında gazete haberlerinde hızlı değişimlerin olabileceğine dair yorumlar yer almaktadır. Örneğin The Nyasaland Times gazetesinin 12 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yer alan "Çanakkale Boğazı" başlıklı yazıda, Reuters'in Çanakkale Boğazı'ndaki muhabirinden alınan bilgiye yer verilmiş, haberde, her geçen günün yeni gelişmelere gebe olduğu, bunun sonucunda olayların hızlı bir şekilde ilerleyebileceği belirtilmiştir⁵⁹.

İncelenen Kara Afrika gazeteleri içerisinde Çanakkale savaşlarının gidişatıyla ilgili propaganda içerikli haberlerin en yoğun olduğu gazete The Rhodesia Herald'dır. Gazete İtilaf Devletleri'nin belirgin şekilde kuvvet kaybettiği Ağustos 1915'te dahi Çanakkale'de İtilaf güçlerinin başarılı bir şekilde ilerlediğini aktaran haberlere yer vermiştir. Nitekim gazetenin 13 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yer alan "Daha İyi Bir Bakış Açısı" başlıklı yazıda haftanın iyi haberleri arasında Çanakkale'de yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Haberde, Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin dar geçit dahil olmak üzere bütün Gelibolu Yarımadası'nı tepeden gören bir dağı ele geçirdiğine dikkat çekilmiştir. Öte yandan Müttefiklere ait birliklerin Saros Körfezi'nin başından itibaren, Enez'den Bolayır'a kadar Karacaali'ye çıkarma yaptıkları duyurulmuştur. Müttefik güçlerin boğazın daraldığı yerde güçlenmesi halinde Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kısmında kalan Gelibolu yarımadası ile İstanbul arasındaki doğrudan iletişimin kopacağı bilgisine yer verilmiştir⁶⁰.

Keza Marmara Denizi'nde İngiliz denizaltıları tarafından deniz ulaşımının tamamen engellenmesi nedeniyle yarımadadaki Türk birliklerinin mühimmatlarını boğazların Asya kısmından almak zorunda olacakları ifade edilmiştir. Haberde "*Kabul etmeliyiz ki Çanakkale Boğazı'na baskın ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a saldırması, Türk direnişinin sonunu getirmeyecek, Enver Paşa'nın devrilmesine neden olmayacak, Almanlarla dostluğu bozulmayacak, Karadeniz'deki Rus Limanlarıyla Akdeniz arasındaki doğrudan gemi ulaşımının yeniden tesisi kesinlik kazanmayacaktır. Fakat bu yönde kuşkusuz önemli bir adımdır. İşte bu durum Balkan Devletlerinin savaştaki davranış sorununu çözecek ve sonuç itibarıyla mühimmatın nakliyatını kolaylaştıracaktır ki bunun yokluğu Rusya'nın dirlik ve düzeni için*

⁵⁸ "Italians and The Dardanelles", *The Beira Post*, 6 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 63, s. 3.

⁵⁹ "The Dardanelles", *The Nyasaland Times*, 12 Ağustos 1915, Vol. XVIII, No. 32, s. 1.

⁶⁰ "Brighter Outlook", *The Rhodesia Herald*, 13 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5579, s. 9.

bir problem olur. Türkiye'ye karşı operasyon alanı genişlerse İtalyan ordusu önemli hale gelecektir. Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye'ye ihanet ettiğine dair ipuçları var fakat bu tür dedikoduların Berlin merkezli olduğunu ve siyasi amaçlarla yayıldığını düşünebiliriz" ifadelerine yer verilmiştir⁶¹.

Gazetelerde, Çanakkale'nin geçilerek İstanbul'a ulaşılması planının gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenlerin neler olacağına dair çok sayıda habere rastlanmaktadır. Örneğin The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinin 14 Ağustos 1915 tarihli nüshasında "Gelibolu ve Balkanlar" başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Haber Daily Mail muhabiri Gard'ın verdiği bilgiye dayandırılmaktadır. Haberde öncelikle bölgenin okuyucuların kafasında canlanması için Çanakkale boğazı ve Gelibolu yarımadası sol elin baş parmağına benzetilmiştir. Haberin devamında "Elinizi açın ve sol başparmağınıza dikkat edin. Aynı bunun gibi Egedeki en yakın adadan bakarsak burası Gelibolu Yarımadasının en alçak yeridir. Başparmağımızın tırnağı da İtilaf Devletleri'nin aldığı yerlerdir. En üst eklem ortasında Aşçı Baba Tepesi vardır. Sadece 700 fittir ve bulunduğu deniz seviyesinden kademeli olarak yükselen zirve noktasıdır. Fakat Aşçı Baba'yı alıp da silah deposunu buraya aktarana kadar Türk Topçuları buraya gelmiş ve çevresinde bulunanlar da elimizdeki toprak parçasını bombalamış olacaklar. Sonuç itibarıyla çıkarmamızı kuvvetlendirmek amacıyla Aşçı Baba'yı almamız ve üslerimizi, dinlenme kamplarımızı ayrıca düşmanın top ateşinden kendimizi korumamız. Uzun ve zor bir görev. Aşçı Baba Spion Cop'un küçük hali. Alman istihkam erleri büyük bir kurnazlıkla buranın altına siperler kazdı... Gelibolu Yarımadası'na yapacağımız çıkarmanın etkili olması için amaçlarımızı gerçekleştirmeliyiz. Harap ve bitap kalmış bu ülkede 8 mil kadar ilerlemeliyiz. El modelimizdeki yeri başparmağımızla elimizin birleştiği yerde olan boğazların Avrupa tarafında bulunan savunma tesislerini teslim almamız. Çıkarma noktasına dört mil uzaklıkta olan ön cepheye varmamız yedi haftayı bulur. Maydos'a varmamız kesinlikle çok uzun sürecek. Bunların hepsi öngörülmesi ve İtilaf Devletleri kurmay başkanlığınca hesaba katılmalıdır. Çanakkale operasyonuna dair sabırsızlık ve endişe duyguları çok yersiz. İstanbul'a açılan bir yol bulursak işimiz daha kolay ve iyi olacaktır. Böylece Gelibolu Yarımadası'nın dar boğazından geçmenin ağır faturasından kurtulmuş olacağız" ifadeleri yer almaktadır⁶².

Yine The Beira Post gazetesinin 17 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yer alan "Asıl Sebep" başlıklı haber Londra'dan 17 Ağustos'ta alınan ve Yunan raporlarına dayandırılan "Gelibolu'da İlerleme" başlıklı bir haber referans

.....

⁶¹ "Brighter Outlook", *The Rhodesia Herald*, 13 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5579, s. 9.

⁶² "Gallipoli and the Balkans", *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 14 Ağustos 1915, No. 709, s. 26.

gösterilmektedir. Habere göre, savaşbütün şiddetiyle Kirte önünde devam etmektedir. Müttefik güçleri 11 Mayıs'ta stratejik önemi büyük olan iki Türk siperini ele geçirmişlerdir⁶³.

Çanakkale savaşları sırasında yapılan çıkarma harekâtları ve buna dair gelişmeler kamuoyuna kısa süre içinde aktarılmıştır. Örneğin The Rhodesia Herald'ın 20 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yer alan "Çanakkale Boğazı, Yeni Çıkarma Harekati" başlıklı haber 11 Ağustos Londra kaynaklıdır. Haberde, Avustralya ve Yeni Zelandalılar tarafından Karacaali ve Arıburnu'na çıkarma yapılıp yapılmayacağı henüz belli olmadığı, bu çıkarmadan Ian Hamilton'un sorumlu olduğu bildirilmiştir. Ian Hamilton'un Gelibolu Yarımadasındaki operasyonlarla ilgili yazdığı rapordaki bilgiler okuyucuya aktarılmıştır. Bu raporda "Çıkarma önemli bir ilerlemeyi beraberinde getirmiştir" ifadeleri yer almaktadır. Öte yandan Anakarada bulunan Karacaalinin Bolayır Cephesi'ni tehdit ettiği için stratejik açıdan önemli olduğu, bu bölgede yapılan tatbikatın Türklerin dikkatini dağıtmak amaçlı olabileceği, gerçek anlamda askeri operasyonun başka bir yerde yapılma ihtimalinin bulunduğu belirtilmiştir. Yapılacak tatbikatla büyük ihtimalle Barbaros Hayrettin zırhlısının Bolayır'a gelmesi sağlanacak, bu şekilde İngiliz denizaltısına bir şans doğacaktır. Bilahare Atina'dan gelen telgraflara göre, Meckelenburg Dük'ü General Liman von Sanders, Türk Güçleri'nin komuta kademesine getirilmiştir. Gazete haberinde Çanakkale Boğazındaki son duruma ait resmi tebliğ de okuyucuyla paylaşılmıştır. Londra'dan 12 Ağustos'ta gelen haberlere göre mevcut ana kadar Çanakkale Boğazı'ndaki son durumla ilgili resmi tebliğ haricinde detaylı haber gelmemektedir. General Ian Hamilton'un Karacaali veya Arıburnu'ndaki çıkarmaya komuta edip etmeyeceğinin ise hala netlik kazanmadığı bildirilmiştir⁶⁴.

Savaşın sonlarına doğru özellikle The Rhodesia Herald gazetesinin 27 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yer alan "Çanakkale Boğazı, Sir Ian Hamilton'un Komutasındaki Askeri Sevkiyat" başlıklı ve Londra Reuters'den alınan 19 Ağustos tarihli haber yer almaktadır. Haberde, Gelibolu Yarımadasındaki son operasyonlarla ilgili Çanakkale Boğazı'ndan yapılacak sevkியatın kontrol edildiği, Hamilton'un, Suvla Koyu'na yapılan yeni bir çıkarmanın yanı sıra Anzak ve Güney hat boyunca düşman hatlarına saldırı düzenlediği aktarılmaktadır. Haberde Türk esirlerinin ifadelerine yer verilmiş, Türklerin saldırmak için büyük bir istek duydukları, ancak İtilaf Devletleri'nin karşı saldırısının onları 24 saat içinde etkisiz hale getireceği, sonuçta çarpışmanın çok şiddetli olduğu ve her iki tarafın da kayıplar verdiği belirtilmiştir.

.....
⁶³ "Advance in Gallipoli", *The Beira Post*, 17 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 66, s. 3.

⁶⁴ "The Dardanelles, Landing of New Troops", *The Rhodesia Herald*, 20 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5585, s. 18.

Bunun yanında Türklerin Anzak bölgesine yığdıkları büyük güce rağmen Suvla Koyu'na yapılan çıkarmanın çok iyi planlanıp uygulandığı, ancak İtilaf Devletleri askerlerinin memnun edici bir ilerleyiş sergileyemediği, çünkü karşı tarafın gücünü etkili kullandığı ifade edilmiştir. Haberin devamında operasyonda bütün noktaların güçlendirildiği, askerlerin moralinin mükemmel olduğu, bununla birlikte Sir Ian Hamilton'un sevkiyatla ilgili tarih vermediği belirtilmiştir⁶⁵.

Gazetelerde Türk tarafının savaşla ilgili yayınladığı haberlere de nadir de olsa yer verilmiştir. Örneğin The Rhodesia Herald gazetesinin 27 Ağustos 1915 tarihli nüshasında "Yeni bir Cephe, Çanakkale'de Devam Eden Çarpışma" başlıklı ve 24 Ağustos Londra kaynaklı ve Reuters'in Amsterdam'daki muhabirinin göndermiş olduğu telgrafa yer verilmiştir. Bu habere göre, Çanakkale savaşı ile ilgili Türk tarafının yayınladığı haberlerde düşmanın Pazar günü Suvla Koyu'na saldırı yaptığı, bu saldırıda düşmanın yani İtilaf güçlerinin savuşturulduğu ve sıranın yeni cepheye geldiği bilgisine yer verilmiştir⁶⁶.

Çanakkale savaşları ile ilgili yaşanan kayıplar da gazetelerde yer almıştır. Örneğin The Rhodesia Herald'ın 27 Ağustos 1915 tarihli nüshasında "Türkler 27.000 Adamını Kaybetti" başlıklı bir habere rastlanmaktadır. Haberin alt başlığı ise "Düşmanın Ana İletişimi Koptu" şeklindedir. Aynı haber The Bulawayo Chronicle gazetesinin 27 Ağustostarihli nüshasında yer alan "Gelibolu'da Savaş" başlığıyla da verilmiştir. Raporlara dayanan Londra merkezli habere göre, Suvla Koyu'na yapılan İngiliz çıkarmasına karşı Türk tarafı akşamüstüne kadar ortaya çıkmamış, düşmanın taarruz gücünün denizden 6 mil içeride olduğu anlaşılmıştır. Ancak Türk tarafı ani saldırı haberini alarak aynı gün güçlerini hazır duruma getirmiş, gece boyunca taraflar kendilerini emniyete almışlardır. Savaş sırasında birebir mücadeleler yaşanmıştır. Türk tarafı gece boyunca yaklaşık 70.000 adam takviye etmiştir. Şafakla birlikte korkunç bir çarpışma başlamış, askerlerkendilerini sadece çalılıklar ve büyük kaya parçalarıyla koruyabilmişlerdir. Bu operasyonda iki hatzorlanmış ancak ele geçirilememiştir. Ayrıca İngiliz topçusunun, özellikle makineli silaha sahip olanların öldürücü vuruşlar yaptığı, kum hendeklerinin güçlü kalelere dönüştüğü, nadiren siperlere ulaşan Türklerin müthiş bir cesaret gösterdiği, bu sırada acımasız mücadeleler meydana geldiği, mahmuz, süngü ve el bombalarının kullanıldığı belirtilmiştir. Keza askerlerin siper kazarken Türklerin ısrarlı saldırılarına karşı mukavemet gösterdikleri, bunun

.....
⁶⁵ "The Dardanelles, Despatch from Sir Ian Hamilton", *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 17.

⁶⁶ "On a New Front, Continuous Fighting in the Dardanelles", *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 20.

sonucunda Türklerin geri püskürtüldüğü, sabah vaktinde İngiliz saflarının sağlam hale getirildiği ve saldırıya hazırlandığı, bu saldırının düşmanın sol tarafından yapıldığı, düşmanın son derece büyük kayıplar vererek bozguna uğradığı, sonuçta Avustralyalıların on iki mil uzunluğunda bir saf oluşturduğu ve bu sayede irtibatın sağlandığı bilgisine yer verilmiştir⁶⁷.

Gazetede Türklerin 27.000 adamını kaybettiği ifade edilmiştir. Gelibolu'nun güneyindeki ana yollardan birisinin İngiliz saflarının olduğu yerden geçtiği, doğuya bakan bakımsız yolun ise İngiliz Topçusunun kontrolü altında bulunduğu, Türklerin haberleşmesinin tehlikede olduğu, askerlerini hazır hale getirmelerinin, ülkenin dağlık coğrafyası göz önünde bulundurulduğunda çetin bir mücadele olacağına işaret edilmiştir. Bu mücadele sonrasında Türklerin amacının İngiliz taburunu yarımadanın karşı tarafına püskürtmek olacağı belirtilmiştir⁶⁸.

Benzer haberler diğer gazetelerde de yer almaktadır. Örneğin The Bulawayo Chronicle gazetesinin 27 Ağustos 1915 tarihli nüshasında "Gelibolu'da Savaş" ve "Suvla Koyu Çıkarması, Olağanüstü Bir Mücadele, Türkler Sevkiyatta, Tahmini Kayıp 27.000, Yarımadanın Karşı Tarafına Geçiş" alt başlıklarıyla yayınlanan haber Chicago Daily News'e dayandırılarak verilmiştir. Haberde Gelibolu Yarımadası açıklarındaki Gökçeada sevkiyatında bulunan muhabirin görüşlerine yer verilerek, İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'na yaptığı çıkarma harekâtının İngiliz ve Fransız resmi duyurularında iddia edilenden daha büyük bir başarı olduğu, Çanakkale Boğazı'nın açılacağı ve İstanbul'un düşüşünün kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. İtilaf Devletleri'nin ilkbahardan önce İstanbul'a ulaşmalarının zor olduğu, ancak buna rağmen İngilizlerin son askeri başarısının tarihte bir benzeri olmayan muhteşem bir zaferin habercisi olduğu, cesur İngilizlerin Türklerle yaptığı antlaşmanın onur kırıcı ve talihsiz olduğu, antlaşmanın, İstanbul ile Gelibolu Yarımadasında bulunan savunma arasındaki ana iletişimin çökmesinin teslimiyetle sonuçlandığı belirtilmiştir. Ayrıca haberde, "*başarı, önümüzde bizi bekliyor*" ifadelerine yer verilerek, Anadolu sahiline yakın yerlerde bulunan çeşitli üslere konuşlanan İtilaf Devletleri'ne ait güçlerin büyük ölçüde Anadolu'yu işgal etme arzularını gösterdikleri dile getirilmiştir. Türk tarafıyla ilgili yapılan yorumda ise Türklerin ellerinde bulunan tüm askerleri İzmir'in ve diğer şehirlerin savunması için hazır hale getirdikleri, İngilizlerin Suvla Koyu'na yıldırım hızıyla saldırdıkları, operasyonun büyük bir gizlilikle yapıldığı, Türklerin buraya düzenli

.....
⁶⁷ "Turks Lose 27.000 Men, Enemy's Main Communication Cut", *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 19; "Battle On The Gallipoli", *The Bulawayo Chronicle*, 27 Ağustos 1915, Vol. XLI, No. 6227, s. 17.

⁶⁸ "Turks Lose 27.000 Men, Enemy's Main Communication Cut", *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 19; "Battle On The Gallipoli", *The Bulawayo Chronicle*, 27 Ağustos 1915, Vol. XLI, No. 6227, s. 17.

bir çıkarma yapmak için hazırlıksız yakalandıkları bu nedenle itilaf güçlerinin karşısına çıkamadıklarının altı çizilmiştir. Bu sırada bir Türk karakolundaki elli askerin teslim olduğu, operasyon günü sadece bu askerlerin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Harekate 500 küçük geminin iştirak ettiği, havanın kararmasına kadar tek bir silahın ateşlenmediği bildirilmiştir⁶⁹.

Haberde Suvla koyu çıkarmasıyla ilgili Türk tarafının yapmış olduğu değerlendirilmeye de yer verilmiştir. Türk tarafının değerlendirmesinde “60.000 İngiliz askeri 24 saat içinde çıkarma yaptı ve ilerleme 4 mil içeriye kadar devam etti. Türkler buraları korumak için acilen harekete geçti. Şimdi Türk ordusu ölüm kalım savaşı yapacak” ifadelerine yer verilmiştir⁷⁰.

Savaşın ayrıntılarıyla ilgili haberlere diğer gazetelerde de rastlanmaktadır. Örneğin The Beira Post Gazetesinin 27 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yer alan “Çanakale’de” başlıklı haber 26 Ağustos Londra kaynaklıdır. Habere göre, Pazar günü iki Müttefik gemisi Çanakale Boğazına girmiş ve Türklere ait silah depolarını imha etmiştir. Keza, bir İngiliz denizaltısı asker taşıyan iki küçük yelkenliyi batırmıştır⁷¹. Gazetenin aynı nüshasında yer alan “Gelibolu’da İlerleme” başlıklı haberde ise Fransız tebliğine dayandırılan bir haber yer almaktadır. Bu habere göre İngilizler Gelibolu’nun kuzey bölgesinden ayrılmışlar ve dikkatlerini siperlerin 800 metrelik alanına vermişlerdir⁷².

Gazetelerde İtilaf güçleri askerlerinin yapmış oldukları kahramanlıklardan övgüyle bahsedilmiştir. Örneğin The Rhodesia Herald gazetesinin 27 Ağustos 1915 tarihli nüshasında “Yeni Bir Cephe, Çanakale’de Devam Eden Çarpışma” başlıklı ve 21 Ağustos Londra kaynaklı bir habere göre, Fransız Deniz Kuvvetleri Çanakale’deki askerlerinin göstermiş oldukları kahramanlık mücadelesinden övgüyle bahsetmiş ve onları şeref listesine almıştır. Şeref listesinde yer alan askerlerden birisi de yoğun ateş altında bulunmasına rağmen batan bir geminin kaptan köşkünde yer alan ve elindeki bayrakla uzun ve önemli bir mesaj yollayan torpido botunun işaretçisidir. İşaretçinin bu çabası hem çıkarmayı başarılı hale getirmiş, hem de birçok askerin hayatı kurtulmuştur. İfade edildiğine göre, işaretçi gemi batarken dahi son ana kadar işaret göndermeye devam etmiş ve bir süre sonra gözden kaybolmuştur⁷³.

Suvla Koyu çıkarması ve Anafartalar muharebeleri Kara Afrika gazetelerinde bir İngiliz başarısı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin The Rhodesia

.....
⁶⁹ “Battle On The Gallipoli”, *The Bulawayo Chronicle*, 27 Ağustos 1915, Vol. XLI, No. 6227, s. 17.

⁷⁰ “Battle On The Gallipoli”, *The Bulawayo Chronicle*, 27 Ağustos 1915, Vol. XLI, No. 6227, s. 17.

⁷¹ “In The Dardanelles”, *The Beira Post*, 27 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 69, s. 3.

⁷² “Advance in Gallipoli”, *The Beira Post*, 27 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 69, s. 3.

⁷³ “On a New Front, Continuous Fighting in the Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 20.

Herald Gazetesinin 3 Eylül tarihli nüshasında yer alan “Çanak kale Boğazı” ana başlıklı haber 2 Eylül’de Londra’da alınan bilgiye dayandırılmıştır. “Ele Geçirilen Bölge, İtilaf Birliği Kayda Değer Bir İlerleme İçinde” alt başlıklarıyla ifade edilen haber Reuters’in savaş özel bülteni referans alınarak duyurulmuştur. Haberde, Sir Ian Hamilton’un emri üzerine Büyük Anafartalar Vadisi’nin ele geçirilmesinin hedeflendiği, Avustralya ve Yeni Zelandalıların buranın doğu ve kuzeyini işgal ettiği bildirilmiştir. Çarpışmanın son derece organize bir şekilde ve ciddi bir ruhla yapıldığı, Türk tarafının büyük kayıplar verdiği, üç adet makineli silah, siper havanı, 300 adet tabanca, 500 adet bomba, çok sayıda küçük silah ve cephaneliğin ise alkonulduğu belirtilmiştir.⁷⁴

Keza The Rhodesia Herald Gazetesinin 10 Eylül 1915 tarihli nüshasında yer alan “Gelibolu Yarımadası, Suvla Koyu’na İlerleyiş” başlıklı haber Londra kaynaklı olup Reuters’in Çanak kale Boğazı’ndaki muhabirinden 3 Eylül’de alınan bilgiye dayandırılmaktadır. Buna göre, Suvla Koyu’na yapılan önemli ilerlemenin ilk detaylı açıklaması yapılmış, bu ilerlemeyle birlikte Avustralya ve Yeni Zelandalılar yeni ordu ile buluşacakları bilgisine yer verilmiştir. Muhabir, İngiltere’nin bir dizi yerel nitelikte saldırıda bulunduğunu, birkaç Türk’ü esir aldığını ve operasyonların giderek artan bombalama ve pusu olaylarıyla devam ettiğini bildirmiştir. Bilahare Mestantepe çevresindeki yer alan diğer tepelere büyük saldırı düzenlendiği, saldırıların en büyüğünün Yanıktepe’de olduğu, buranın adının, karaçalıların yanması sonucu zeminin kararmasıyla oluştuğunu, deniz topçusunun düşman siperlerini dövdüğünü, İngiliz topçu birliğinin Türk taburuna ait bütün ön siperleri havaya uçurduğunu dile getirmiştir.⁷⁵

Haberin devamında saflarda bekleyen piyadelerin etkisiz hale getirildiği, ilk saldırıda önemli bir Türk tabyasının düştüğü, hiç bir şeyin bu kadar görkemli olamayacağı, düşman kurşunu kafalarının üstünden geçerken, askerlerin hiç tereddüt etmediği, çalılıkların arasından Yanıktepe’ye tırmandıkları belirtilmiştir. Muhabir, kasvetli bir günün daha geride kaldığını, karanlığın çöktüğünü, tepeler üzerinde parlayan kıvılcımların savaşa yeni katılan askerleri ortaya çıkardığını belirterek savaş ortamını betimlemiştir. Ayrıca süvari bölüğüne, Türk noktalarını ele geçirmeleri için emir verildiğini, bu süvarilerin, yoğun ateş altından Tuz Gölü’nün karşısına geçtiklerini ve bütün keskin nişancıların isteyebileceği bir hedef haline geldiklerini, ancak süvariler yine de zirveye, ödüle koşmuş gibi ilerlediklerini, dumanların ve karanlığın içinde yok olduklarını ifade etmiştir. İtilaf

.....
⁷⁴ “The Dardanelles, Important Position Captured Appreciable Progress, Allies Make”, *The Rhodesia Herald*, 3 Eylül 1915, Vol. XXIV, No. 5597, s. 5.

⁷⁵ “Gallipoli Peninsula, The Advance at Suvla Bay”, *The Rhodesia Herald*, 10 Eylül 1915, Vol. XXIV, No. 5603, s. 18.

güçlerinin Yanıtepe zirvesi de dahil olmak üzere mevzilere sahip oldukları, tepeyi temizlenmiş ve makineli silahlarla taranmış bir halde buldukları ve bu durumun büyük bir hayal kırıklığına neden olduğu, bu nedenle askerlerin gece buradan ayrıldığı bildirilmiştir. Öte yandan Avustralyalı ve Hintli askerlerin önemli sonuçlar elde ettikleri, Suvla'da Avustralya ve Yeni Zelanda hattını kurdukları, Avustralyalıların gece saldırısıyla tepeyi teslim aldıkları da ifade edilmiştir⁷⁶.

Çanakkale Cephesinde gerçekleşen operasyonlarla ilgili her zaman sıcak haberlere yer verilmiştir. Örneğin The Rhodesia Herald Gazetesinin 10 Eylül tarihli nüshasında yer alan “Çanakkale Boğazı, İngiliz Noktasına Saldırı” başlıklı haber Londra'dan 5 Haziran'da gönderilen bilgiye dayandırılmaktadır. Habere göre, Paris'ten resmi olarak yapılan duyuruda Avustralya ve Yeni Zelandalıların işgal ettiği bölgenin en güney ucuna Türkler tarafından gece baskını yapılmış olup bu baskında Türkler ağır kayıplar vermişlerdir. Bu sayede Türk tarafı bölgeden püskürtülmüştür. Bununla birlikte Reuters'in Amsterdam muhabirinin Londra'ya bildirdiğine göre Türkler yapmış olduğu duyuruda, Müttefiklerin Sedülbahir'i uzun süreli ve sert bir şekilde bombalandıklarını kabul etmişlerdir⁷⁷.

Gazetelerde savaşın son anlarında olursa bile İtilaf güçlerinin kendine güvendikleriyle ilgili değerlendirmelere sıkça yer verilmiştir. Örneğin The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus gazetesinin 18 Eylül 1915 tarihli nüshasında yer alan “Savaşın Gidişatı” başlıklı haberde Çanakkale Boğazında yaşanan gelişmelerle çok yakından ilgilendikleri, pek yakında burayla ilgili güzel haberler duyulacağı ifade edilmektedir. Nitekim haberde, Eylül'de başlayacak ekinoks fırtınalarından önce Türk mevzilerine hücum etmek için gayret göstermek gerektiği, çünkü denizle kara arasında bir ay sürecek ortak deniz hareketinin bu dönemde imkansız hale geleceği ifade edilmiştir. Mevcut durumda kış savaşına hazırlanıldığı, bu savaşın üç yıl sürebileceğinin altı çizilmiştir⁷⁸.

İtilaf güçlerinin Suvla Koyu çıkarması bütün gazetelerde yankı bulmuştur. Ayrıca İtalya'nın Türk tarafına savaş ilan etmesi Çanakkale'de zor durumda olan itilaf güçlerini umutlandırmıştır. Bununla ilgili değerlendirmeler The Gold Coast Leader'ın 25 Eylül 1915 tarihli nüshasında ve “Savaşta Bu Hafta” başlığıyla yer almaktadır. Habere göre, hafta, Avrupa'daki savaşa dair güzel haber duymanın umuduyla başlamış, ancak gelen haberler sadece

.....
⁷⁶ “Gallipoli Peninsula, The Advance at Suvla Bay”, *The Rhodesia Herald*, 10 Eylül 1915, Vol. XXIV, No. 5603, s. 18.

⁷⁷ “The Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 10 Eylül 1915, Vol. XXIV, No. 5603, s. 19.

⁷⁸ “The State of the War”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 18 Eylül 1915, No. 714, s. 29.

Almanlar'ın hiç durmadan Rusya'ya ilerlemesiyle ilgili olmuştur. Bununla birlikte İngiliz ordusunun, kuvvetlendirilmiş Türk birliklerinin arkasından dolaşıp Suvla Koyu'na muhteşem bir çıkarma yapmasının Türk saflarını tehdit eden başka bir hareket olduğu bildirilmiştir. Öte yandan haberde İtalya ve Türkiye arasındaki gelişmelere de değinilmiş, İtalya'nın taarruz hareketinin Türkiye'ye savaş açmasıyla kendini belli ettiğini, bunun Çanakkale'deki zor görev için İtalya'nın yardım elini uzatacak olması anlamına geldiği ve son derece önemli bir gelişme olduğu belirtilmiştir⁷⁹.

Sonuç

Çanakkale Cephesi I. Dünya Savaşı'nın kaderini değiştirmek için umut bağlanan bir cephe idi. İtilaf Devletleri dünya tarihinin seyrini değiştirmek, Türk başkentini ele geçirerek, Osmanlı Devletini yok etmek, Balkan Devletlerini İtilaf Devletleri safında birleştirmek, Rusya'ya yardım etmek, Sırbistan'ı kurtarmak ve savaşın müddetini kısaltmak gibi çok çeşitli amaçlarla bu cepheyi açmışlardır. İtilaf Devletleri donanmasının Çanakkale'yi geçmesi durumunda İstanbul kendiliğinden düşecek, böylece harp kazanılmış olacaktır. Bu sebeple öncelikle deniz ve ardından kara savaşları ile Çanakkale İtilaf Devletleri tarafından geçilmeye çalışıldı. 19 Şubat 1915'te denizden başlayan savaş 25 Nisan'da kara harekâtıyla devam etti ve 9 Ocak 1916'ya kadar sürdü, ancak bütün çabalara rağmen boğaz geçilemedi. Çanakkale Cephesi dünya kamuoyunda da büyük bir merakla izlendi. Çalışmanın konusunu oluşturan İngiliz sömürgesi altında bulunan Kara Afrika ülkeleri olan Zimbabve, Kenya, Gana, Mozambik, Uganda, Güney Afrika, Malavi basınında da Çanakkale savaşları ile ilgili gelişmeler yakından takip edildi.

İfade edilen Kara Afrika ülkeleribasını,yani Zimbabve'de yayınlanan The Rhodesia Herald, Bulawayo Chronicle, Mozambik'te The Beira Post,Gana'da The Gold Coast Nation, The Gold Coast Leader, Kenya'da African Standard, Güney Afrika'da The Mafeking Mail, Malavi'de The Nyasaland Times, Uganda'da The Uganda Herald gibi gazeteler incelendiğinde Çanakkale savaşları ile ilgili haberlerin ivedilikle kamuoyuna yansıtıldığı rahatlıkla görülmektedir. Zira gazetelerin haber kaynakları Londra, Paris, Amsterdam Reuters, Yunanistan ve Bozcaada'dan gönderilen muhabir raporlarına dayanmaktadır. Savaşın başlamasıyla birlikte gazetelerde Çanakkale operasyonlarıyla ilgili ayrıntılı haber ve yorumlar yer almaya başlamıştır. Bununla birlikte savaşın ilerleyen sürecinde Çanakkale cephesinde Türklerin zaferiyle ilgili net ifadeler yok gibidir. Türklerin başarıları gazetelere yansımamıştır. Bu şekilde İngilizler, Çanakkale savaşlarında

.....
⁷⁹ "The Week's War", *The Gold Coast Leader*, 25 Eylül 1915, Vol. XIV, No. 685, s. 4.

aldığı yenilgileri gizleyerek kendi kamuoylarını ve sömürgelerindeki halkların moralini yüksek tutmayı başarmıştır. Gazetelerde çok sayıda propaganda içerikli haber yer almaktadır. Gerek deniz gerekse kara savaşlarında yapılan operasyonların sonuçları İtilaf Devletleri açısından olumsuz olsa dahi söz konusu devletlerin bu operasyonu başarıyla sonuçlandırdıkları, Türk tarafının ağır kayıplar verdiği, Çanakkale’de bulunan bütün savunma hatlarının yerle bir edildiği her haberde tekrarlanmıştır. Kara Afrika basını savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılacağına mutlak surette inanmıştır. Bu durum gazete haberlerinin Londra ve Paris kaynaklı olması ve İngiliz sömürgelerinde propagandanın yaygınlığıyla ilgilidir. Haberlerde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi İtilaf Devletleri’nin 18 Mart tarihindeki ağır kayıplarına neredeyse hiç yer verilmemesi olmuştur. Bu dönemde gazeteler incelendiğinde hareketin olumsuz hava koşulları nedeniyle kısa süreliğine durduğu ifade edilmektedir.

Öte yandan Çanakkale operasyonunun uzaması, İtilaf Devletleri’nin somut sonuçlar elde edememesi Kara Afrika basınında da tartışılmış ve bununla ilgili açıklamalar kamuoyuna yansıtılmıştır. Savaşın uzaması ile ilgili yapılan değerlendirmelere bakıldığında İtilaf Devletleri’ne yönelik eleştirilere rastlamak mümkündür. Zira savaşta kesin sonucun alınmaması, Afrika gazetelerinde de rahatsızlığa neden olmuştur. Nitekim gazetelerde Çanakkale cephesinde Türk direnişiyi karşı karşıya kalan İtilaf Devletleri’nin planladıkları gibi ilerleyememelerinin sebepleri ve operasyonun zorluğuyla ilgili değerlendirmelerin yapılması son derece dikkat çekicidir. Bu noktada Müttefikler arasındaki işbirliğinin yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca hava şartlarının zorluğu, savaş masraflarının artması, Balkan devletlerinin pozisyonlarını netleştirmemesi de savaşın kesin sonucunun alınmasını geciktiren nedenler olarak kamuoyuna aktarılmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, bu dönemde Kara Afrika’da basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Zira bu gazeteler sömürgeci dönemde Avrupalıların genellikle beyazlara yönelik ve kendi dillerinde çıkardığı gazetelerdir. Ancak tabii olarak sömürgelerde beyazlarla işbirliği yapan seçkinler de bu gazeteleri izlemişlerdir. Kara Afrika’da yayınlanan İngilizce gazeteler Avrupa’da bulunan benzerleri gibi düzenlenmiş, batı ideolojisini ve değer yargılarını ön planda tutarak yayın yapmışlardır. Ancak bütün bunlara rağmen Afrika’da bağımsızlık düşüncesinin kök salmasına vesile olan I. Dünya Savaşı ve onun en önemli cephelerinden birisi olan Çanakkale’de Türklerin elde ettiği başarı uzun süre görmezden gelinmemiş, Çanakkale sömürgeciliğin iflas ettiği bir coğrafya olmuştur.

Kaynakça

Gazete ve Araştırma Eserleri

“Çanakkale Etrafında”, *Tasvir-i Efkâr*, 2 Mart 1915/17 Şubat 1330, No. 1367, s.1.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, C. III, Kısım II, TTK Yay., Ankara 1991.

Dursun, Davut, “Afrika, II. Tarih”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C. 1, 1988, s. 418-426.

Erol, Mehmet Seyfettin-Bingöl, Oktay, “Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'ya ve Sömürgecilğe Etkileri”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 14, Yaz 1014, s. 177-196.

Özkaya, Yücel, “Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 34, (Mart 1996), s. 295-313.

Topuz, Hıfzı, *Kara Afrika'da İletişim*, Yön Yayınları, İstanbul 1987.

The British Library, “African Newspapers from the World Newspaper Archive in Partnership with the Center for Research Libraries”, <https://resources.remote.bl.uk> (29.12.2014)

Afrika Gazeteleri

“Advance in Gallipoli”, *The Beira Post*, 17 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 66, s. 3.

“Advance in Gallipoli”, *The Beira Post*, 27 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 69, s. 3.

“Aspirations Regarding Turkey”, *The Mafeking Mail and Protectorate Guardian*, 15 Şubat 1915, No. 4361, s. 3.

“Battle On The Gallipoli”, *The Bulawayo Chronicle*, 27 Ağustos 1915, Vol. XLI, No. 6227, s. 17.

“Bombardment of The Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 26 Şubat 1915, Vol. XXIV, No. 5443, s. 18.

“Brighter Outlook”, *The Rhodesia Herald*, 13 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5579, s. 9.

“Chanakale Under Fire”, *The Rhodesia Herald*, 19 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5459, s. 19.

“Dardanelles Operation”, *The Bulawayo Chronicle*, 30 Nisan 1915, Vol. XLI, No. 6125, s. 15.

“Echo of Dardanelles Raid”, *The Rhodesia Herald*, 15 Ocak 1915, Vol. XXIV, No. 5408, s. 18.

“Gallipoli and the Balkans”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 14 Ağustos 1915, No. 709, s. 26.

“Gallipoli Peninsula, The Advance at Suvla Bay”, *The Rhodesia Herald*, 10 Eylül 1915, Vol. XXIV, No. 5603, s. 18.

“In Galipoli”, *Mafeking Mail And Protectorate Guardian*, 7 Haziran 1915, No: 4453, s. 3.

“In The Dardanelles”, *The Beira Post*, 27 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 69, s. 3.

“In The Dardanelles”, *The Gold Coast Nation*, 3 Haziran 1915, Vol. IV, No. 168, s. 2.

“Italians and The Dardanelles”, *The Beira Post*, 6 Ağustos 1915, Vol. 21, No. 63, s. 3.

“Miscellaneous”, *The Nyasaland Times*, 24 Haziran 1915, Vol. XVIII, No. 25, s. 4.

“Neutrals and The Dardanelles”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 24 Nisan 1915, No. 693, s. 7.

“On a New Front, Continuous Fighting in the Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 20.

“Reuters Special War Service”, *The Rhodesia Herald*, 8 Ocak 1915, Vol. XXIV, No. 5402, s. 17.

“Shell for Dardanelles Must be Forwarded”, *The Mafeking Mail and Protectorate Guardian*, 19 Temmuz 1915, No. 4489, s. 3.

“The Attack of Dardanelles”, *The Gold Coast Nation*, 25 Mart 1915, Vol. IV, No. 158, s. 2.

“The Dardanelles End Soon To Be Accomplished”, *The Rhodesia Herald*, 30 Nisan 1915, Vol. XXIV, No. 5492, s. 19.

“The Dardanelles, Despatch from Sir Ian Hamilton”, *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 17.

“The Dardanelles, Fleet Renews Bombardment”, *The Rhodesia Herald*, 12 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5455, s. 18.

“The Dardanelles, Important Position Captured Appreciable Progress, Allies Make”, *The Rhodesia Herald*, 3 Eylül 1915, Vol. XXIV, No. 5597, s. 5.

“The Dardanelles, Landing of New Troops”, *The Rhodesia Herald*, 20 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5585, s. 18.

“The Dardanelles, Operations Methodically Continued”, *The Rhodesia Herald*, 12 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5455, s. 17.

“The Dardanelles”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 15 Mayıs 1915, No. 696, s. 17.

“The Dardanelles”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 8 Mayıs 1915, No. 695, s. 8.

“The Dardanelles”, *The Nyasaland Times*, 12 Ağustos 1915, Vol. XVIII, No. 32, s. 1.

“The Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 10 Eylül 1915, Vol. XXIV, No. 5603, s. 19.

“The Dardanelles”, *The Rhodesia Herald*, 8 Ocak 1915, Vol. XXIV, No. 5402, s. 5.

“The Progress of the War”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 24 Temmuz 1915, No. 706, s. 23.

“The State of the War”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 18 Eylül 1915, No. 714, s. 29.

“The War”, *The Nyasaland Times*, 25 Mart 1915, Vol. XVIII, No. 12, s. 2.

“The War”, *The Nyasaland Times*, 6 Mayıs 1915, Vol. XVIII, No. 18, s. 1.

“The Week’s War News”, *The Rhodesia Herald*, 26 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5465, s. 18.

- “The Week’s War”, *The Gold Coast Leader*, 25 Eylül 1915, Vol. XIV, No. 685, s. 4.
- “The Week’s War”, *The Gold Coast Leader*, 5 Haziran 1915, Vol. XIII, No. 669, s. 4.
- “The Weeks Review”, *The East African Standard, Mombasa Times and Uganda Argus*, 3 Temmuz 1915, No. 703, s. 14.
- “Turkey’s Straits”, *The Beira Post*, 5 Şubat 1915, Vol. 21, No. 11, s. 3.
- “Turks in a Panic”, *The Rhodesia Herald*, 12 Mart 1915, Vol. XXIV, No. 5455, s. 17.
- “Turks Lose 27.000 Men, Enemy’s Main Communication Cut”, *The Rhodesia Herald*, 27 Ağustos 1915, Vol. XXIV, No. 5591, s. 19.
- “War Items”, *The Beira Post*, 26 Mart 1915, Vol. 21, No. 25, s. 2.
- “Wednesday’s News”, *The Bulawayo Chronicle*, 26 Şubat 1915, Vol. XLI, No. 6072, s. 13.
- The Bulawayo Chronicle*, 12 Mart 1915, Vol. XLI, No. 6094?, s. 6 -7.

Özet

I. Dünya Savaşı başladığında sömürgecilik ciddi boyutlara ulaşmış idi. Batı Avrupa ülkeleri dünyanın önemli bölgelerini kontrol altına alarak, Yeniçağlarda başlamış oldukları sömürge faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Sömürgeciliğin en yaygın olduğu alanlardan birisi de Afrika kıtası idi. Kıtada İngiliz ve Fransız hâkimiyeti belirgindi. Fransa kuzey Afrika’da, İngiltere ise daha çok güney ve orta Afrika’da etkili oldu. Batılı Devletler Afrika’da sömürü düzenini devam ettirebilmek ve kültürlerini geniş kitlelere yayabilmek için hâkim oldukları bölgelerde basın organları oluşturdular. Bu yayın organları onların propagandasını yaparak bölgede kalıcı hale gelmelerini sağladı.

Ancak I. Dünya Savaşı sömürgeci anlayışa farklı bir boyut kazandırdı. Bu savaşın en önemli cephelelerinden birisi olan Çanakkale’de, Türklerin Avrupa Devletleri’ne karşı büyük bir galibiyet kazanması, sömürge toplumları üzerinde önemli bir etki yarattı. Bu gelişmenin ardından İngiliz ve Fransız sömürgesi altında yaşayan bazı milletler bağımsızlık mücadelesine başladılar. Özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde milliyetçilik hareketi ivme kazandı. Ancak bu etkinin güney ve orta Afrika’da aynı şekilde hissedildiğini söylemek oldukça zordur. Bölgenin daha çok Hıristiyan topluluklardan oluşması ve batı kültürünün baskın olması bu durumun muhtemel sebeplerindedir. Bu gerçekten hareketle Güney ve Orta Afrika basınının Çanakkale Savaşlarına bakışı ve onu değerlendirme biçimi merak konusudur.

Bu çalışmada, Afrika’nın İngiliz sömürgesi olan bölgelerinde yayınlanan gazetelerin Çanakkale Savaşlarına bakışı ve kamuoyunu bilgilendirme biçimi üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı, Çanakkale Savaşları’nın Kara Afrika basınındaki yansımalarını ortaya koymaktır. İngiliz sömürge etkisi altında olan bölgelerde yayınlanan gazetelerin Çanakkale Savaşlarını ele alış biçimi, savaşı değerlendirme şekli irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca

haberlerin propaganda yönüne ışık tutmak çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

Araştırma esas olarak Zimbabve'de yayınlanan The Rhodesia Herald, Bulawayo Chronicle, Mozambik'te The Beira Post, Gana'da The Gold Coast Nation, The Gold Coast Leader, Kenya'da African Standard, Güney Afrika'da The Mafeking Mail, Malavi'de The Nyasaland Times, Uganda'da The Uganda Herald gibi gazetelere dayandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Çanakkale Savaşları, Afrika, Sömürgecilik, Afrika Basını, Afrika Kamuoyu.

DOĞU'DA SAVAŞ

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Orta Asya'da Uyguladığı Askere Alma Siyaseti

Ergün AKGEDİK*

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa kıtasından başlayıp kısa süre de bütün dünyayı etkileyen en büyük savaşlardan biridir. Rusya İmparatorluğu, bu savaşta itilaf devletleri grubunda yer almıştır. Çarlık Rusyası'nın işgali altında olan Orta Asya toprakları, doğrudan çatışma alanı olmamasına rağmen en az diğer ülkeler kadar savaştan etkilenmiştir. Savaşın etkisiyle Türkistan, Çarlık Rusyası ile yerli halk arasında meydana gelen bir çatışma alanına dönüşmüştür. Aslında bu çatışma, tarafların farklı istek ve davranışlarının tezahürüyüdü. Rusya açısından Türkistan, diğer sömürgeci devletlerin yaklaşımıyla hammadde-pazar ve insan kaynağından başka bir şey değildi. Savaş demek, para, silah ve asker demektir. Rusya açısından bu ihtiyaçların karşılanabileceği yegane alanlardan biri de Orta Asya olabilirdi. Bu sayede savaşı kazanacak, böylece hem mevcut sömürgelerini korumuş olacak hem de müttefikleriyle birlikte yeni topraklar elde etmesi mümkün olacaktı. Plan işlediği takdirde, Çar Petro'ya kadar dayanan sıcak denizlere inme rüyasının gerçekleşmesi bile hayal olmaktan çıkabilirdi.

Rusya Müslümanları açısından ise durum bambaşka idi. Türkistan'da birçok aydın, Rusya'nın savaşı kaybetmesi halinde, imparatorluğun dağılacağı düşüncesinde idi. Bu durum, Türkistan'da milli şuurun gelişimine sebep oldu. Rusya'nın dağılması, Türkistan'ın bağımsızlığını ortaya çıkarabilirdi. Milli hareket önderleri (Türkistan'da reformcular ve Bozkır Genel valiliğinde Alaş ordacılar), bağımsızlık savaşını başlatmak için adeta bir bahane arıyordu. Rusların aldığı bazı sert tedbirler, onlara bu imkanı vermiş oldu. Bu olayların şahidi Mustafa Çokay da bu durumu doğrulamaktadır. Çokay'a göre; 1916 yılında başlayan isyan, Türkistan milli ayaklanmasının alfabeti durumundaydı ve bağımsızlık yolunda Rus emperyalizmine karşı yapılan bir savaştı.¹ Yani ayaklanmaların en başta gelen maksadı; milli ve siyasi bağımsızlığı kazanmaktı. Ayaklanmaların başlamasında ise; uygulanan ağır sömürge siyaseti, vergilerin artırılması, yerli halkı Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyaseti, Birinci Dünya Savaşı'nın halk üzerindeki olumsuz etkisi vb. gibi durumlaretkili olmuştur.²

Türkistan halkını adeta çileden çıkararak uygulamalardan biri, hiç şüphesiz Çarlık Rusyası'nın askere alma siyasetidir. I. Dünya Savaşı baş-

* Dr., ergunakgedik@hotmail.com

¹ Mustafa Çokay, "1916ncı Yılgı Milli Kozgahı Hakkında Bolşevikler Yalganı" (1916 Yılındaki Milli Mücadele ile ilgili Bolşeviklerin yalanı), Yaş Türkistan, No. 24, Kasım 1931, s.9. Kara, Abdulvahap, Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi, Da yayıncılık, İstanbul, 2002, s.49.

² Nurpeyisov, Kenes, Alaş hem Alaşorda, AtatekMatbası, Almatı, 1995, s.61-63.

larında Türkistan ve Kafkasya Müslümanlarından Çar hükümeti, gönüllü ve ücretli birlikler dışında asker almıyordu. Bu ücretli birlikler ise Alman Cephesinde savaşmak için alınmıştı.³

Hatta Rusya'nın Kafkasya Kaymakamı Grandük Mişel,1879 yılında halkarasında askere alma ile ilgili söylentileri cevaplamak için Batum'da birkonuşmabile yapmıştır. Bu konuyla ilgili yaptığı konuşmada : *"İmparator hazretlerinin evlâdınızı askere almak ve size ağır vergiler koymak niyetinde bulunduğuna dair beyninizde bir takım söylentiler dolaşmakta olduğunu öğrendim. Bu söylentilerin hepsi asılsızdır. Sizden asker almak niyetinde bulunmadığımız gibi, istifade olunacak vergi dahi önceden ödediğiniz vergi miktarını asla geçmeyecektir."*⁴ demiştir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kafkas Müslümanlarından gönüllü askeri birlikler ihtiyaca göre alındığını yukarıda zikretmiştik. Türkistanlıların durumuna baktığımızda; onlar hiçbir şekilde askere alınmıyor, karşılığında isedevlete vergi veriyorlardı. Bu vergiler oldukça ağırdı. Mesela 1 Ocak 1915'te çıkarılan kanuna göre askeregitmeyenlergelirlerinin %21 'ini vergi olarak devlete veriyorlardı. Halk ise askere gitmektense vergi vermeyibirayrıcılık olarak kabul ediyordu. Rusya Hükümeti Müslümanların askeri eğitim almalarını istemediğinden kendi siyasetini büyük bir lütufkarlık olarak gösteriyordu. Genel Valiler de halka yaptıkları konuşmalarda bunu hatırlatmayı bir vazife bilirlerdi. Rusya Hükümetinin korkuları yersiz değildi. Mesela; Kırgız-Kazaklarıdaha önceden askerliğe alınmasına rağmen, Kine Sarı Kasımlu isyanı çıkınca, 1834'ten sonra askere alma işlemi durdurulmuştur.1886 yılında ise Orta Asya'daki Rus olmayanların askere alınmaması hususu düzenlenen bir nizamname ile kayıt altına alınmıştır.⁵ 1900'de İrtiş boyu Kırgız-Kazakları askerlik için müracaat etmişlerse de, Orenburg ve Sibiry Rus Birlikleri, *"Kazaklar asker olurlarsa, gasp edilen toprakları geri alırlar ve isyan ederler"* diye hükümete rapor verip reddettirmişlerdir. Rus hükümeti eğer isteseydi, mecburi askerliği bütün Türkistan'da uygulayabilirdi. Fakat bunu yapmak istemiyordu. Yapmak istememesinin altında yatan en önemli sebep ise; askere alınan Türkistan halkı savaş tekniklerini öğrenir, modern silahları kullanmasını bilir daha sonra bunu Rusya'ya karşı kullanabilirdi. Rusya'nın kısa sürede Orta Asya'yı zaptetmelerinde modern silahların ve üstün savaş tekniklerinin etkisinin büyük olduğu unutulmamalıdır.⁶

³ Baysun, Abdullah Recep, Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa, İstanbul, 2001, s.26.BA.Yıldız Sadâret Husûsî Mâruzâtı, nr. 322/92. BA. Yıldız SadâretHusûsîMâruzâtı, nr. 328/44.

⁴ BA. Yıldız SadâretHusûsîMâruzâtı, nr. 162/57.

⁵ Zenkovsky, SergeyA.,*Rusya'daPan-Türkizm ve Müslümanlık*, Çev. İzzet Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s.113. s.427. Togan, Bugünkü, s.336-337.

⁶ Togan, A. Zeki Velidi, Bugünkü Türki Türki Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, İstanbul,1981, s.336-337. Hayit, Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, T.T.K., Ankara, 1995, s.207.

Cihan Savaşı çıkınca, Türkistan ve Kafkasya Müslümanları askere alınma karşılığı olarak fazla vergi vermeye mecbur edildiler. Rusya'nın her tarafında olduğu gibi savaş, kolay para kazanma ve her türlü suistimal yollarını açtı. Çar'ın Türkistan'daki memurları pek çok rüşvet ve hediye aldılar. Halkadeta yağma edildi. Sadece bu dönemde, Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, "savaş ihtiyaçları vergisi" adıyla 2 400 000 ruble hediye ve 20 000000 ruble vergi toplamıştır.⁷

Rusya, I. Dünya Savaşı devam etmesine rağmen Türkistan topraklarında toprak gasp etmek, göçmen yerleştirmek siyasetini devam ettirdi. Bunun yanında 1916 yılı Türkistan'da pamuk ekiminin en çok yapıldığı yıldır. Rusya bununla hem pamuk ihtiyacını en ucuza kapatıyor hem de Türkistan halkının temel ihtiyacı olan buğdayı buraya pahalıya satıyordu. Çünkü buğday tarımının yerini pamuk ziraatı almıştı. 1916 yılında Savaşın başlamasıyla Orta Asya'nın ana gelir kaynağını teşkileden pamuk ihracatı durmuş, hükümet de fiyatları dondurmuyordu. Ama buna karşılık Türkistan'a getirilen tahıl fiyatlarında %400'lük bir artış olmuştu. Pamuk yetiştirenler tahıl ürünlerini satın alabilmek için çok borca girdiler. Hatta bazıları tarlalarını satmak zorunda bile kaldı. Avrupa Rusyası'nda imal edilen şeker, giyecek gibi gündelik hayatın devamı için gerekli olan mallar da %200 ile %4.000 arasında pahalıydı. Bu sıkıntının üstüne Rus hükümeti yerli halkın elindeki hayvanları da askeri ihtiyaç için düşük fiyata alıyordu. Serbest piyasada 150-200 ruble değerinde olan bir at için resmi makamlar 30-50 ruble veriyorlardı. Aynı şekilde 10-12 rublelik koyunlar da halkın elinden 6 rubleye alınıyordu.⁸ Osmanlı Devleti'nin 22 Eylül 1919'da Türkistan, Kafkasya ve İran mahsulleri için kurdurduğu "Petrol ve Pamuk Ticaret Şirketi"de hem Rusya'nın tekelini kırmak hem de Türkistan ile ticareti geliştirmek için alınan ekonomik bir tedbir olduğunu söyleyebiliriz.⁹

Bütün bu olanların yanında 1915 yılının sonlarına doğru Rus basınında çıkan şu haber tansiyonu iyice yükseltmişti; Çar hükümeti, Türkistan'da bir seferberlik yaparak halkı Teranşe (cephede siper kazmak, amelelik yapmak) işleri için orduya alacağını haber vermişti.

Bu durum:

1. Asker olmak şerefine layık görülmemeyen, amele olarak işe çağrılmak, halkın milli duygularını incitmiştir.

2. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşması halk arasında tabii olarak Ruslara karşı olan husumeti daha da artırmıştı.¹⁰

.....
⁷ Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, T.T.K., Ankara, 1993.

⁸ Richarde, Pierce, *Russian Central Asia 1867-1917 A Study in Colonial Rule*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1960, s.265.

⁹ Başbakanlık Arşivleri, MV, 251/107; Başka bir belgede de Türkistan pamuğunun kalitesinden bahseder. Bakınız: Başbakanlık Arşivleri, MV, 166/82.

¹⁰ Baysun, s.26.

3. Jetisu Eyaleti gibi yerlerde erkeklerin savaşa katılması durumunda Rus göçmenlerin olası saldırılarında halkın savunmasız kalacağı endişesi vardı.

4. Ağır vergilerle ezilen halkın Rusya için ölümüne gitmesinin hiçbir manası yoktu.

Basında çıkan, özellikle de ‘Türkistan Haberleri’ (Türkistan Vedomosti) gazetesinde yayınlanan haberler şiddetli tepkilere yol açtı. Semerkant’ta 1916 Mayıs ayında, Nizam-ı ceditçilerin manevi lideri Müftü Mahmud Hoca Bihbudi’nin evinde yapılan kongre, Rusya Hükümetine gösterilen ilk tepkilerden biriydi. Bu kongreye, Taşkent’ten Münevver Kari, Hiyve’den Pehlivan Niyaz, Buhara’dan Osman Hoca, Cizak’tan Kari Kamil, Hokand’dan Abid Can Mahmud bey gibi Türkistan’ınönde gelen aydınları katılmış ve önemli şu kararlar alınmıştır:

1. Türkistan’dan işçi asker almak hususunda planlanan projenin kanunlaşmasına engel olmak için tedbirler almak;

2. Bu proje kanunlaştığı takdirde protesto mahiyetinde isyanlar çıkartmak.¹¹

Nihayet Çar Hükümeti bu projeyi, 8 Temmuz 1916’da yürürlüğe koydu. Budoğrultuda, Türkistan halkının cephede Teranşe (lojistik destek) işlerinde kullanılması için seferberlik ilan etti. Yayınlanan fermanda şu hususlara yer verildi:”İmparator hazretlerinin hükümeti, yüce Çar’ın 25 Haziran 1916 günü lutfederek şu emirnameyi irad ettiğini duyurur:

1. İmparatorluğun aşağıda ismi geçen (bölgelerinde yaşayan) 19-43 yaşındaki yabancı erkekler, ordu faaliyetlerinin hüküm sürdüğü bölgelerde savunma hatları ve askeri ulaşım yolları inşasında çalıştırılmakla yükümlü kılınmışlardır:

a- Astrahan ve Sibiryaya vilayetleri ve oblustlarındaki yabancı göçmenler...

b-Sır Derya, Fergana, Semerkant, Akmolla, Semey, Semireçie, Ural, Turgay ve Hazar-Ötesi oblustlarındaki yabancı nüfus;

c-Ters ve Kubanoblustları ve Kafkas Ötesi Müslüman nüfusu (...Ossetinmüslümanları ve bugüne kadar askeri hizmetten muaf tutulanlar), Kafkas-Ötesi Yezidler, Suhumsk bölgesinin Hıristiyan-ingoloystları (İnguş) ve Hıristiyan Abazalar, Stavropolsk vilayetindeki benzer yabancılar...

2. Yabancılar arasında madde 1 ‘de belirtilen yerlerde yaşayanların kayıt usulleri, 3 Ağustos 1914’te Askeri Şura’nın, İçişleri ve Harbiye Bakanlarının da iştiraki ile yapılacak ortak toplantıda tespit edilecektir.”¹²

Akabinde 19 yaşından 43 yaşına kadar olan kişiler işçi olarak cepheye çağrıldı. Ruslar, Türkistan Genel Valiliği’nden 250000, Bozkır Genel Valiliği’nden de 234055 Türkistanlıyı cephe hizmetleri için askere almak

.....

¹¹ Baysun, s.26.

¹² İbrahim Yarkın, “Türkistan’da 1916 Yılı İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler”, T.K., VI. Sayı:68, 1967, s.565. Devlet, s.233-234.

niyetinde idi.¹³ Bu emirnamehalkın nazarında; hiçbir zaman eşit haklara sahip vatandaşları olarak görülmemiş olanTürkistan halkına karşı haksızca yapılmış bir muameleydi. Savaş kanunları geçerli olduğundan, Türkistanlılar Duma'ya milletvekili gönderme hakkına da sahip değillerdi. Savaş esnasında Türkistan, ekonomik olarak ta çok istismaredilmişti. Bu şartlar altında, neredeyse yarım milyon insan Rusya'nınkurtarılması için cepheye çağrılıyordu. Bu durum, Türkistan halkını çok incitti.Rusların ağır silahlarına karşı ellerine ne geçirdilerse (taş, sopa ve balta) karşı koymaya başladılar. Böylece, 1916Temmuzunun başlarında ayaklanmalar başlamış oldu.¹⁴

Bu isyanların tek sebebi tabikisadece amele seferberlik emirnamesi değildi. Halkı tahrik eden olaylardan biride 'Türkistan Vedomsti' gazetesinin 167. sayısında yayınlanan yeni bir emirname ile yerli halka tren seyahatinin yasak edildiği, her gördüklerinde Rus memur ve zabıtlarına saygı selamı vermelerimecburuyetigetirildiği yazıyordu. Emirlere uyulmadığı takdirde, cami ve medreselerin, hatta şehirlerin yakılıp, yıkılacağı tehdidi de çıkarılan beyannameler arasındaydı. Çar Hükümeti, ayaklanmaları önlemek için sıkıyönetim de ilan etti.Fakat bütün bu tedbirler ayaklanmaların şiddetini daha da artırmış oldu.¹⁵

Cepheye işçi asker olarak çağrılmasıyla ilgili aydınlar arasında da görüş farklılıkları vardı.2 Şubat 1913'te Orenburg'ta yayın hayatına başlayan *Kazak-gazetesi* ¹⁶ :”Kazakların işçi olarak değil, piyade ve süvari olarak askere alınmaları icap ederdi” diyerek fermanı eleştirdikten sonra “Gene de Kazaklar bu vazifeyi de kabul etmeliler ve emri dinlediklerini ispatlamalılar ki, ileride onlara olan inanç artsın ve gerçek asker olarak orduya alınsınlar” diye yazıyordu.¹⁷ Kazak Gazetesi etrafında toplanan; başta Bükey Han oğlu Ali Han, ve Ahmet Baytursunuglu gibi aydınlar, Avrupa silahlarını ve savaş usullerini tanıma fırsatını bulurlar diye, Kazakların, Rus Ordusunda askeri hizmet görmeleri fikrini savundular. Bunu istemelerinin en önemli sebebi, halkın Rus Ordusunda askeri eğitim almalarını sağlamak düşüncesinden ileri geliyordu. Bu sayede arazi probleminin de halledileceğineinanılıyordu (göçmen akımının durdurulması ve alınan toprakların geri verilmesi).Fakatbeklendiği gibi olmayacağı sonunda görülecektir.¹⁸ 1917 Şubat ihtilaline kadar Avrupa'dan Sibirya ve Orta Asya'ya

.....
¹³ B. Hayit, Türkistan Devletlerinin, s.207.

¹⁴ B. Hayit, Türkistan Devletlerinin, s.210-212.

¹⁵ Baysun, s.27.

¹⁶ Kazak, Sayı:188, 8.7.1916.

¹⁷ 17 N. Devlet, s.242.

¹⁸ Benzing, Johannes, Dasturkestanischevolk im Kamp um seineSelbständigkeit (Türkistan Halkının İstiklal Mücadelesi), "DieweltTurkestan", Berlin 1943, s.117-118.

getirilen yaklaşık 6.500.000 Rus göçmenin yaklaşık olarak üçte biri bugünkü Kazakistan sınırları içine yerleştirilmişlerdir. Ayaklanmaları tetikleyen sebeplerden biri de göçmen problemiydi.¹⁹

Bunun yanında, askere alınan halkın, Ruslaştırılacağı, Hıristiyanlaştırılacağı söylentileri de kaygıları artıran diğer faktörlerdendi. Haksız da değillerdi. Çünkü daha önceki yıllarda da görüldüğü üzere, Rusya'nın silahlı kuvvetlerinde diğer milletlere, özellikle de Slav olmayanlara karşı uygulanan ayrımcılık, tam bir sömürge siyasetiydi. Sovyet Hükümeti de bu miras politikasını daha katı bir şekilde devam ettirmiştir.²⁰

Bütün bu isyanların her zaman olan karşı ayaklanmalardan çok farklı olduğunu gören Rus hükümeti, Türkistan'da daha önce değişik vazifelerde çalışmış olan ve halkın psikolojisini iyi bilen General Koropatkin'i 22 Temmuz'da yayınlanan Çar'ın fermaniyle, geniş yetkilerle Türkistan Genel Valisi ve Askeri Kumandanı olarak tayin etti. Kurapatkin 8 Ağustos'ta Taşkent'e gelerek yeni görevine başladı. Taşkent'te işe başlayan Koropatkin, ayaklanmaları durdurmak için bir beyanname yayınlayarak amele seferberliği ile ilgili daha önce alınmış kararı değiştirip, Rus idaresi altında olan şehirlerden Sirderya, Semerkand, Fergana, Yedisu ve Zakasbi'den alınacak amelenin 220 bine indirildiğini bildirdi.²¹ Devlet Duması, ayaklanmaların başlaması üzerine, Müslüman Fraksiyonu Başkanı Tevkilev ve Geçici Hükümetin başbakanı A. F. Kerenski'nin de bulunduğu özel bir komisyonu olayları yerinde tetkik maksadıyla, Türkistan'a gönderdi. Komisyon bir rapor hazırlayarak Duma'ya sundu. A. F. Kerenskiy bu raporda: "*Yerli ahalinin isyanlarını bastırmak için belirlenen ceza heyeti son derece zalimce hareket etmiş, sadece erkekleri değil, kadınları ve çocukları da kırmıştır. Bu heyet ahaliye ait binaları o derece yıkmış ve yerle bir etmiştir ki, böylesi savaş meydanlarında bile görülmemiştir. (Mesela, Cizzah şehri tamamen yerle bir edilmiştir.)*" itirafında bulunmuştur.²²

Bu arada ayaklanmaların da etkisiyle vakit kazanmak isteyen Hükümet, asker alımını 15 Eylül'e kadar ertelediğini açıkladı. Bu karar gerekçesi isehalka, 30 Temmuz Çar'ın doğum günü olduğundan dolayı Çar'ın ihsanı olarak duyuruldu.²³ Kurapatkin bir yandan sert tedbirler alırken, diğer yandan yerli ahali nezdinde yatıştırıcı rol oynayabilecek şahsiyetleri maiyetine almaya özen gösterdi. Hükümet ile yerliler arasında iletişimi sağlayacak özel komiteler oluştur-

¹⁹ N. Devlet, s.240.

²⁰ S. Enders, Wimbush (Editör), Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar, Ankara 1988, s.332-34.

²¹ Richarde, s.277-78.

²² 22Ziyayev, Hamid, Çev. Ayhan Çelikbay, T.T.K.,Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele, Ankara, 2007, s.363.

²³ Kazak, Der. Ü. Subkhanberdina, S. Davutov ve başkaları, Kazak Ansiklopedisi Baş Editörlüğü, Almatı 1998, s.324.

du. Rusya Genelkurmayının Asya bölüm başkan yardımcılığına kadar yükselmiş Tatar General Abdulaziz Devletşin'i 'Türkistanlılar'ın sempatisini kazanmak için maiyetine aldı. Devletşin'in tavsiyesiyle, Kuropatkin Türkistanlılar üzerinde etkili olacağı ümidiyle, Kazakların Münevverlerinden Mustafa Çokay'a daha öğrencilik yıllarındayken görev teklif etti. Fakat, bu teklifi Çokay kabul etmedi.²⁴

Çarlık Rusyasına karşı yapılan ilk toplu gösteriler 11 Temmuz 1916'da Taşkent'te başladı. Bu olayların başlamasıyla Çarlık Polisi toplananların üzerine ateş açtı. Gösterilere katılanların bir bölümü tutuklandı. Bu olayların başlamasından, otuz-kırk yıl önce çarlık ordularının ardından Taşkent'e getirilen Rus göçmenleri de bu olayları fırsat bilerek yağmalamaya başladılar. Çarlık yönetimine karşı toplu gösterilere kısa sürede Margilan, Andican ve Hocend'in de içinde bulunduğu bütün fergana vadisine yayıldı. Akkurgan, Akmescid ve Kancagalı'de Rus görevlilerle çatışmalar oldu. Cizzak'lılar, Moskova demiryolunu kestiler ve kendilerini korumak için örgütlendiler. Temmuz'da başlayan ayaklanmalar Ağustos ortasına geldiğinde bütün Orta Asya'ya yayıldı. Cüneyt Han Aşkabat ve Merv'de: Abdulgaffar Bey, Akmola ve Turgay'da Şabdan Batiroğullar Muhiddin ve Hüsameddin, Yedisu ve Karakum'da: Ayuke Oğlu Kanat Bey, Çu havzasında ayaklanmalara yöneticilik yapıyordu. Topyekün ayaklanan Orta Asya halkının ilk vurdukları yerler silah alabilecekleri polis karakollarıydı.

Taşkent (Eskişehir)'te başlayan isyanlar, Taşkent Yenişehir'den getirilen Rus askerleri tarafından güçlükle bastırıldı. Kurulan askeri Mahkemelerde otuz beş kişi idam edilip, bir çok kişinin bütün mal varlığına el konuldu. Semerkant'ta başlayıp Cizak'a sıçrayan isyan ise çok dramatik bir şekilde sonuçlanmıştır. Cizak Beyi ilan edilen Abdülcebbeloğlu Abdülrahman, Cihadı Mukaddes ilan ederek 21 Temmuz'da Rus karargahında kaymakam Afanasyap alayına hücum ederek Cizak Kumandanı Ruken gibi önemli Rus memurlarını da öldürmüştü. Fergana valisi Miralay İnanof, Cizak isyanını bastırmak için 3 Ağustos'ta askeri kuvvetlerle halkın üzerine saldırarak şehri yakıp yıkmış ve birçok insanı katletmiştir. Rus kuvvetleri Cizzak ayaklanmasını 7 Ağustos'ta bastırabildiler. Halk arasından birçok kişi idam edilerek cezalandırıldı. Bu arada Fergana'da başlamış olan isyan yeryer devam ediyor, Andican Margilan ve Namangan'da gösteriler dur durak bilmiyordu. İki taraftan'dabüyük kayıplar veriliyordu. 1808 Andican isyanında bulunanlar, bu isyanda da bütün gücüyle çalışıyorlardı. Jekaspi ve bilhassa Dörtgöl civarında Cüneyd Han'ın idare ettiği muntazam ve mükemmel silahlanmış Türkmen isyanı, Ruslar için büyük bir tehlike haline gelmişti. Koropatkin, buraya Sirderya Valisi Madridof kumandasında büyük kuvvetler gönderdi.

.....
²⁴ Kara, s.52.

Bu kuvvetlere karşı uzun süre direnen Türkmenler Ruslara zor anlar yaşattılar. Türkmenlerin bir kısmının İran'a geçmesiyle çatışmalar hafiflese de yer yer isyanlar devam etti.²⁵

Türkistan'ın Bozkır Eyaletinde büyük isyan merkezleri daha çok Torgay ve Yedisu obluslarıdır. Bunun dışında Sır Derya, Ural, Akmolla ve Semey bölgelerinde de isyanlar olmuştur. Kazak Gazetesi çevresinde toplanan aydınların halkı itaate davet etmesi, Rus İdare merkezine uzak olan yerlerdeki Kazak-Kırgız halkına tesir edemedi. Kıpçak, Argın ve Nayman Kazak Urukları Torgay bölgesinde isyan ettiler. Bozkır Bölgesindeki en şiddetli ve uzun ayaklanmalar, Torgayoblusunda oldu. Bu uruklar arasında önceden uruk düşmanlığı olmasına rağmen ilk defa ortak bir düşmana karşı birleşebilmişlerdi.²⁶

Yedisu Vilayeti'nin Bişkek kazasındada Şabdan Batur Han ilan edilmesiyle 6 Ağustosta başlayan isyan bütün Kırgızistan'a yayılmıştı. İsyancılar, Rus köylerine de baskınlar yaparak, göçmen Rusların silah ve cephanelerine el koyuyorlardı. Yedisu Oblusu'nda meydana gelen bu ayaklanmalara, Osmanlı Devleti'nden Hacı Sami Bey ve arkadaşları da katıldılar.

Ayaklanmaları bastırmakta zorlanan Kuropatkin ve Kalbovo, daha önceden Orta Asya'ya getirilmiş Rus göçmenlerini de silahlandırmışlardı. Bu silahlı, göçmenler, iyi donatılmış Rus birliklerine yardımcı olacaktı. Bundan başka da uluslararası antlaşmalara aykırı olarak, Avrupa Cephesinde Çarlık birliklerine esirilmiş, Orta Asya'ya tutuklu olarak getirilmiş olan Alman, Avusturya, Çek, Macar v.b. savaş tutsaklarına Çarlık birliklerine katılmaları için baskı yapıldı. Bu savaş esirlerinden bir bölümü, çarlık birliklerine paralı asker olarak girdiler. Buda Rusların önemli bir gücünü oluşturuyordu.²⁷

Ayaklanmalar, cezalandırma birlikleri tarafından sert bir şekilde bastırıldı. Korapatkin, isyancıların öldürülmesini, at, koyun gibi mallarının müsadere edilmesini emretti ve Rus göçmenlerini silahlandırarak köylere saldırttı. Bütün halkın mal ve mülklerini Rus göçmenlerine verdi. Bu sebeple binlerce Türkistanlı, Doğu Türkistan'a göç etmek zorunda kaldı. Cezalandırma birlikleri, sadece Bişkek ve Karaköl şehirlerinde 30.000'den fazla Kırgız'ı öldürdüler. Ayaklanmaya katılanlardan, katılmayanlardan birçok insan hayatını kaybetti. Sadece Kazaklardan, 673.000 kişinin bir şekilde öldürüldüğü ifade edilmektedir. Yedi Su bölgesinde alınca cezalandırma tedbirleri neticesinde, yerli halkın yüzde otuzu yok edildi. Ayaklanmadan önce Almatı, Yarkent, Bişkek, Karaköl ve Cepsi'de 89.864 aile yaşıyordu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra geride sadece 30.787 aile kaldı. 168.000'e yakın Türkistanlı Sibiryaya sürüldü.

.....
²⁵ B. Hayit, s.208.

²⁶ Togan, Bugünkü, s.337-338.

²⁷ Baysun, s.28-29.

300.000'e yakın çoğunlukla Kazak ve Kırgız, Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kaldı.²⁸ Memleket, bir enkaz yığını manzarası aldı. Ayaklanma tam hasat zamanında başladığından, açlık baş gösterdi.1916-1917 yıllarında meydana bu ayaklanmalarda en az bir buçuk milyon Orta Asyalının kırıldığı belirtilmektedir. Ruslardan ise üç bin kadar kişinin öldüğü kaynaklarda ifade edilmiştir.²⁹

Orta Asya'da Rusya'nın askere alma siyasetiyle başlayan bu isyan, Rusya İmparatorluğu için genel bir durum olsa da Türkistan Türkleri için hedefi bağımsızlığa kadar uzanan bir isyandır. Mustafa Çokay, Türkistan halkının bu mücadelesinin iki temel sebebe dayandığını ifade eder. Bunlar: *"1.Türkistan milli menfaatinin Rusya devlet menfaatına zıt olması. 2. Halkın bu iki zıt menfaati iyi kavraması ve idrak etmesidir."*Birinci Dünya Savaşı, (1914-18) Rusya esaretinde yaşayan Türk halkları için neticeye ulaşmayan bir bağımsızlık ümidi olmuştur.Türkistanlıların bu ümidini Zeki Velidi Togan: *«İlk Cihan Savaşının (1914-1918) başlaması Türkistan'da yeni ümitler doğurdu. Savaş ilan edildikten üç dört gün sonra Bukhara'daKazanlı ve Bukharalı öğretmenlerin hususi bir toplantılarında bulunurken, herkesin derin ümitlere dalmış olduğunu gördüğüm, hiçbir hatırmadan çıkmaz. Bir Tatar Öğretmeni (Kemal Nogay), Türkiye'nin Almanya tarafına katılacağını söylüyor ve belki bunların bir gün Bukhara'ya kadar geleceklerine dair kehanette bulunuyordu.»*ifadeleriyle anlatmaktadır.³⁰Bu ayaklanmaların neticesiz kalmasının önemli sebeplerinden biri de Togan'a göre, aydınlarla halk arasındaki görüş farklılığıdır. Togan bu durumu: *«Umumiyetle Cihan savaşı, Türkistan'ın her tarafında siyasi faaliyet doğurdu. Fakat gizli toplanmalar, ciddi siyasi teşkilat şeklini alamadı. Bundan dolayıdır ki 1916 isyanında münevverler, kendilerini gereğince gösteremediler ve 1917 inkılabına hazırlıksız girdiler»* şeklinde ifade etmektedir.³¹

Bütün bunlar gösteriyor ki, Rusya'nın askere alma siyasetiyle başlayan isyanların, birçok sebebi olmakla birlikte, baskılar sonucu tahrik edilen milli duyguların bütünleştirici etkisiyle bağımsızlık mücadelesine dönüştüğünü söyleyebiliriz. Başka bir açıdan da bu ayaklanmalar, Rusya'nın savunduğu, *"Türkistan da kendi egemenliğimizi kurduk."*³²fikrini çürütmüş oldu. Halkın bağımsızlık isteği, Rusya'nın asker ve silah gücüyle bastırılmış olsabile Çarlığın devrilmesini de hızlandırmıştır. Savaş şartlarının getirdiği olumsuzluklar neticesinde 1917 ihtilali ile yıkılan Rusya İmparatorluğu, Türkistan halkına kısa süreli bir rahat-

.....

²⁸ B. Hayit, Türkistan Devletlerinin, s.210-211.

²⁹ Abdülkadir (Inan), "1916'cı sene Türkistan Umum Kıyamı", Yeni Türkistan, No: 2-3, İstanbul 1928, s. 17.

³⁰ Mustafa Çokay, "Türkistanda Milli Mücadele", YeniTürkistan, Sayı:17(29), İstanbul,1930.

³¹ Togan, Bugünkü, s.356.

³² Hayit, Baymirza, Editör: Timur kocaoğlu, Milli Türkistan Hürriyet Davası, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.163.

lama getirmiş olsa da Sovyet Rusya'sı devralmış olduğu bu sömürge mirasını, daha da ağırlaştırarak uygulamaya devam etmiştir. Bu durum, 1990'lı yıllarına yani S.S.C.B.'nin dağılmasına kadar sürmüştür.

Kaynakça

Abdülkadir (İnan), "1916'cı sene Türkistan Umum Kıyımı", Yeni Türkistan, No: 2-3, İstanbul 1928, s. 17.

Başbakanlık Arşivleri, Yıldız SadâretHusûsiMâruzâtı, nr. 322/92

Başbakanlık Arşivleri, Yıldız SadâretHusûsiMâruzâtı, nr. 328/44

Başbakanlık Arşivleri, Yıldız SadâretHusûsiMâruzâtı, nr. 162/57

Başbakanlık Arşivleri, MV, 251/107

Başbakanlık Arşivleri, MV, 166/82

Baysun, Abdullah Recep, Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa, İstanbul, 2001.

Benzing, Johannes, Dasturkestanischevolk im Kamp um seineSelbstandigkeit (Türkistan Halkının İstiklal Mücadelesi), "DieweltTurkestan", Berlin 1943.

Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), T.T.K., Ankara, 1999.

İbrahim Yarkın, "Türkistan'da 1916 Yılı İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler", T.K., VI. Sayı:68, 1967, s.565.

Mustafa Çokay, "1916ncı Yılgı Milli Kozgalış Hakkında Bolşevikler Yağmanı"(1916 Yılındaki Milli Mücadele ile ilgili Bolşeviklerin yalanı),Yaş Türkistan,No. 24,Kasım 1931.

Mustafa Çokay, "Türkistanda Milli Mücadele",YeniTürkistan,Sayı:17(29), İstanbul,1930.

Nurpeyisov, Kenes, Alaş hem Alaşorda, AtatekMatbası, Almatı, 1995.

Kara, Abdulvahap, Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi, Da yayıncılık, İstanbul, 2002.

Kazak, Der. Ü. Subkhanberdina, S. Davutov ve başkaları, Kazak Ansiklopedisi Baş Editörlüğü, Almatı 1998.

Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, T.T.K., Ankara,1993.

Richarde, Pierce, *Russian Central Asia1867-1917 A Study in ColonialRule*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1960.

Hayit, Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, T.T.K., Ankara, 1995.

Hayit, Baymirza, Editör: Timur kocaoğlu, Milli Türkistan Hürriyet Davası, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004

S. Enders, Wimbush (Editör), Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar, Ankara 1988.

Togan, A. Zeki Velidi, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Zenkovsky, Sergey A., *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, Çev. İzzet Kantemir, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.

Ziyayev, Hamid, Çev. Ayhan Çelikbay, T.T.K., *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Ankara, 2007.

Özet

Bu araştırma ile Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Orta Asya Türk halkları üzerinde uyguladığı askere alma siyaseti ve bunun halk üzerindeki siyasi, sosyolojik, ekonomik etkisi üzerinde durulmuştur.

Çalışmada; Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Orta Asya'da Türk halklarına karşı uyguladığı sömürge siyaseti ve buna karşı direnen Türkistan halkının tutumu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın, asker ihtiyacını karşılamak amacıyla izlediği sert tutum, bölge halkının büyük tepkisine sebep olmuş ve bu durum yıllarca sürecektir ayaklanmaları ortaya çıkarmıştır. "1916 yılı ayaklanmaları" olarak da geçen olaylar; hatıralardan da faydalanılarak, konuyla ilgili geniş bir tarama yapılarak, farklı arşiv ve kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Çar Hükümeti, bu ayaklanmaları sert bir şekilde bastırmayı başarmasına rağmen, 1917 yılı ihtilali ile de yıkılmaktan kurtulamamıştır. Çar Hükümeti'nin yıkılmasıyla Rusya, ciddi bir toprak kaybıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek zorunda kalmıştır.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Çarlık Rusyası, Türkistan, 1916 İsyanı, İşçi asker, Sömürgecilik

Abstract

In this research we focused on Russian's recruitment policy on Central Asian Turkish people and its effect on political, social and economy during First World War years. In this study, Russia's colonial politics which imposed against Turkish people and their resistance, attitude is studied in the First World War years. In this context Russian's hard-line position to eliminate the needs of soldiers led the great reaction of public and this situation caused rebellions which would last for years.

Czar government "the 1916 riots" which was called, Although It managed to suppress rebellion sharply but It couldn't avoid being destroyed by Revolution of 1917. After the collapse of Tsarist government, Russian had to withdraw from the first world war by serious loss of soil.

Key Words: Central Asia, Tsarist Russia, Turkestan, 1916 Revolt, Worker Soldier, Imperialism

Şehir ve Savaş: Birinci Dünya Savaşı'nda Diyarbekir

İbrahim ÖZÇÖŞAR*

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Diyarbekir'de Politik Dönüşüm.

Birinci Dünya Savaşı'nın hem dünya hem de bütün bir Osmanlı coğrafyasındaki yansımaları oldukça farklı yönleriyle birçok araştırmaya konu olmuştur. Şehirlerdeki etkileri konusunda ise araştırmalar oldukça azdır. Elbette şehirler, içinde buldukları coğrafyalarla birlikte araştırmaların doğal parçası olmuşlardır. Ancak her şehrin kendisini diğerlerinden farklı/biricik kılan özellikleri bağlamında değerlendirilmeleri gerekir. Bu açıdan yapılacak araştırmalar Birinci Dünya Savaşı ve şehir araştırmalarına farklı boyutlar kazandırabilirler. Bu bildiriye, bir İslam ve Osmanlı şehrinin karakteristik özellikleri yanında kendini diğer şehirlerden ayıran özelliklere de sahip olan Diyarbekir/Amid'in¹ Birinci Dünya Savaşı'ndan nasıl etkilendiği, özellikle de ondokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayıp yirminci yüzyılın başlarında daha belirginleşen politik dönüşümler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nda "cephe gerisi" şehirlerden biri olan Diyarbekir'de yaşanan politik gelişmeler, savaş sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkileyecek gelişmelerin özünü teşkil etmiştir. Bu bağlamda yirminci yüzyılın başlarında bir Osmanlı şehrinde yaşananlar, yirmibirinci yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de yaşananları anlamaya/açıklamaya tahmin edilenden daha fazla yardımcı olabilir. Yirminci yüzyılın başında Diyarbekir'de yaşanan gelişmelerde en önemli etkiye sahip kitle şehir eşrafıdır. Şehir eşrafının politik tutumlarının anlaşılması biraz da şehrin ve eşrafın, çalışma dönemimize yani yirminci yüzyılın başlarına kadar taşıdığı bazı özelliklerin, tarihsel süreklilik bağlamında bilinmesiyle ilişkilidir:

Şehir M.Ö. dokuzuncu yüzyılda Bit-Zımanî kabilesinin başkenti olmasıyla, Mezopotamya'nın idari merkezi haline gelmiştir. Sonraki tüm dönemlerde de ya yerel iktidarların başkenti ya da büyük imparatorlukların eyalet merkezi olarak bölgede geniş bir çevreyi kontrol altında tutan politik bir merkez durumundadır. Onaltıncı yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da durum değişmemiştir. Oldukça geniş bir coğrafyanın paşa sancağı

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, iozcosar@yahoo.com.

¹ Bu makalenin mekân sınırı, Osmanlı döneminde Diyarbekir eyaletinin paşa sancağı olan ve bugün Diyarbekir olarak isimlendirilen "Amid" şehridir. Ondokuzuncu yüzyıla kadar şehir merkezi için genellikle "Amid" kullanılmıştır. Ondokuzuncu yüzyıldan sonra ise Amid'in yanında Diyarbekir de şehir merkezi için kullanılır olmuştur. Bu çalışmada karışıklıkların önüne geçmek amacıyla şehir merkezi "Diyarbekir" kullanılacaktır.

olarak politik merkez olma özelliğini devam ettirmiştir. Diyarbekir'in uzun tarihi dönemlerde politik merkez olma özelliği, şehirde oldukça gelişkin politik duyarlılığa sahip bir seçkin sınıfın oluşmasını da sağlamıştır. Bu seçkin sınıf, paşa sancağı olarak merkezce, geniş bir çevreyi kontrol görevi yüklenen ve bu özelliği sebebiyle merkezle sıkı ilişkileri olan şehirde, kendi nüfuzunu sürekli kılacak kanallar açan ve kendilerine seçkinlik kazandıran bazı özelliklere sahip ailelerden oluşmaktaydı. Osmanlı devleti ile bu seçkin sınıf arasında oldukça pragmatist bir patronaj ilişkisi vardı. Bu ilişkiye göre Osmanlı bu seçkin aileleri bölgedeki iktidarının yerel dayanakları olarak desteklerken, bu aileler de Osmanlı'nın iktidar gücü sayesinde hem şehirde hem de çevresinde etkilerini/nüfuzlarını sürekli kılıyorlardı. Şehrin önde gelen aileleri olarak hemen her dönemde tarihsel konumlarını korumak üzere stratejiler üreten eşraf, genel anlamda politik gelişmeleri sıkı takip etmekte ve gerektiğinde buna yönelik tutum geliştirmekte ve politik konumunu şekillendirmekteydi.

Tanzimat sonrasında Osmanlı devletinin oldukça merkezîyetçi bir idare yapısı öngörmesine ve buna yönelik düzenlemelere girişmesine rağmen bunda başarılı olduğu söylenemez. En azından Diyarbekir bağlamında, yerel güçlerin nüfuzları kırılmamış ve şehirde eşrafın etkinliği II. Abdulhamid dönemine kadar devam etmiştir. II. Abdulhamid'in saltanatıyla birlikte uygulanan politikaların Diyarbekir üzerindeki etkileri neredeyse tüm geleneksel politik formları değiştirmiştir. II. Abdulhamid döneminde yaşanan 2 önemli gelişme bu değişimde ana rolü oynamıştır. Ermeni olayları ve Hamidiye Alayları'nın kurulması².

Bu iki gelişme şehrin politik nüfuz sahiplerini kısaca şöyle etkilemiştir: Ermeniler Berlin antlaşmasının ardından, uluslararası desteğe sahip yerel rakiplere dönüşmüşlerdir. Diyarbekir'de 1895 ile 1905 sırasında yaşananlar bu algının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hamidiye Alayları ise, II. Abdulhamid'in o güne kadar alışılmamış bir şekilde aşiretlerle, en azından Kürt aşiretleri ile, daha derin bir ittifak siyaseti izlemesi sonrasında ortaya çıktı. Bu siyaset, bölgedeki aşiretleri merkezi iktidarın müttefiki olarak konumlandırırken, eşrafı/şehirlileri ise tam tersi bir noktada konumlandırdı. Alayların kurulmasıyla eşraf, hem şehir ve çevresindeki etkinliğini hem de önemli bir rakip gördüğü aşiret karşısında devletin desteğini kaybetti.

Ermeni olayları ve Hamidiye Alayları sonrasında şehirlilerin klasik politik tutum ve konumlanışlarında önemli değişiklikler meydana geldi. Asıl itibarıyla şehirlinin yerel kaygı, beklenti, rant vs.den kaynaklanan politik

.....
² Bkz.; İbrahim Özcoşar, "Town and Tribe: The Conflict Between Aşiret (Tribe) and Eşraf (Nobility) in Ottoman Diyarbekir (1891-1909)", Cities in The Globalizing World and Turkey: A Theoretical and Empirical Perspective, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia 2014, 44-60.

tutumu ve konumu bu süreçte ülke çapındaki (*ya da merkezindeki*) siyasete eklenerek sadece yerel olmaktan çıktı ve klasik formları aşarak modern formlara büründü. Bu gelişmelerde yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın ilk örgütlü modern muhalefet hareketlerinin ortaya çıkması ve II. Abdulhamid'in izlediği siyaset önemli rol oynamıştır. II. Abdulhamid karşıtı olarak hareket eden İttihat ve Terakki Cemiyeti/İTC'nin (*ya da başka isimlerle öncülleri*) en önemli müttefikleri şehirli seçkinler oldu. Bu süreçte şehirli seçkinler hem İTC hem de şehir yaşamında sık sık karşı karşıya geldikleri misyonerler/konsoloslar ve bunların etkisiyle modernlikle tanışmış gayrimüslimler aracılığıyla batıyla, batılı düşünce, strateji vs. ile karşılaştı. Tüm bu gelişmeler şehirliye “*modernleşmenin*” kapılarını araladı.

Diyarbakır'de eşrafın modernleşme sürecinde yaşadığı değişime en önemli örnek, aslında, Hamidiye Alayları gibi eşrafın bölgedeki gücünü önemli ölçüde azaltan uygulamalar sebebiyle II. Abdulhamid'e yapılan muhalefetin zamanla ideolojik bir içerik kazanarak modern formda sürdürülmesidir. Bu ideolojik içeriğin temsilcisi ise ideolog yönü Diyarbakır'i aşmış İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hatta Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu ekibinin önemli kısmını etkileyen Ziya Gökalp'tır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, modern bir muhalefet aracı olarak ideolojinin Diyarbakır'e girişi öncelikle veya sadece Türklük üzerinden olmaz. Hatta cumhuriyet Türkçülüğünün teorisyeni Ziya Gökalp bile çalışmalarını ilk olarak Kürtlük (veya en azında Kürtçe) üzerinden başlatır³.

Modern muhalefet anlayışının Diyarbakır'e girişini, Abdullah Cevdet aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılan Ziya Gökalp ile başlatsak da, 1900'de yine Diyarbakır'de “Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti”nin kurulduğuna dair rivayetler⁴ aslında modern formlarda daha yerel muhalefetlerin de oluşmaya başladığını göstermektedir.

Genel hatlarıyla değerlendirildiğinde II. Abdulhamid iktidarı şehirli bir kısmı üzerinde muhalefeti daha modern formlar üzerinden yapma ve ülke genelindeki muhalefete eklenme gibi bir sonuç doğurmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanı yakın zamana kadar gizli yapılan bu muhalefetin daha açık yapılması sonucunu doğurdu ve II. Abdulhamid'in uygulamaları sonrasında oluşan muhalefeti daha görünür kıldı. Meşrutiyetin ilanından şehirde hem İttihat ve Terakki Cemiyeti hem de Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin şubeleri kuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başkanı Ziya Gökalp, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin ise Müftü Subhi Efendi'dir. Öyle anlaşılıyor ki bölgenin Ermenilere verilmesi ihtimalinin

.....

³ Bkz; Rohat, Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi Kürtler, Fırat Yayınları, İstanbul 1992, 40.

⁴ Malmısani, Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakır'de Kürt Ulusçuluğu, (1900-1920), Vate Yayınları İstanbul 2010, s. 15-16.

belirmesi üzerine genel anlamda bölgedeki Müslüman halkları ön plana çıkaran bir yaklaşım sergilenmiştir. Ancak daha sonra bu yaklaşım yerini Türk ve Kürt milliyetçiliklerinin keskin söylemlerine bırakacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kısa sürede kendisi dışında hiçbir kesime yaşam hakkı vermeyeceğinin anlaşılması, tüm Osmanlı sınırlarında olduğu gibi muhalefete yönelik olumsuz tavırları şehirde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı daha muhafazakâr bir muhalefetin ortaya çıkması sonucunu doğurdu. 1913'te İstanbul'da Hêvî derneğinin toplantısında Diyarbakir eşrafının Kürt milliyetçisi taraftarı ve karşıtları olarak ilk ciddi ayrışmaları yaşandı. Ziya Gökalp'in dayısı oğlu olan Diyarbakir mebusu Pirinçzâde Fevzi Bey, bu toplantıdaki konuşmaları Kürtlerin bağımsızlık isteği olarak algılar ve itiraz eder⁵. Diyarbakir'in diğer bir önemli ailesi olan Cemilpaşazâdelere ise Hevî'yi desteklemeye devam ederler.

Kısacası Savaş öncesi Diyarbakir'ine ait genel bir değerlendirmede şunu söylemek mümkündür: Savaşın hemen öncesinde Diyarbakir'de klasik politik yaklaşımlar yerini oldukça modern politik formlara bırakmıştı. Bu açıdan bakıldığında, modern işgal ve sömürüyle hiçbir zaman karşılaşmayan Diyarbakir milliyetçi ideolojiler aracılığıyla epistemolojik sömürüyle daha yüzyılın başında tanışmış bulunuyordu. Bu ve benzeri bazı olayların aslında şehir eşrafi arasında ayrılıkları, ideolojik ve milliyetçi bir zemine taşıyıp derinleştirmesi sürecinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Diyarbakir'deki politik mecraayı da değiştirdi.

Savaş ve Diyarbakir

Savaşın hemen öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idealizm ile başlattığı politik değişim yerini oligarşik bürokrasiye bırakmıştı. Bunun Diyarbakir'e yansımalarını, Osmanlı arşivinden izlemek hiç de zor değildir. Örneğin; 1914 Mart'ında polis müdüriyetinin daire odacısı için gerekli olan bir takım elbise talebi veya müdüriyetin kaput ve muşambaya ihtiyacı için bile İstanbul'la uzun süren yazışmalar yapılıyordu⁶. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu ve benzeri uygulamaları daha savaş başlamadan, Osmanlı sınırlarında bir çeşit sıkıyönetim havası estirmekteydi. 28 Temmuz 1914'te savaşın başlamasıyla bu gayri resmi sıkıyönetim yerini resmi bir sıkıyönetime bıraktı. Seferberlik ilanına dair emir Diyarbakir'e 2 Ağustos'ta gönderildi⁷. Sıkıyönetim ve seferberlik ilanının ardından, Osmanlı Devleti resmen savaşa girmeden, şehirde savaş havasının hâkim olmaya başladığının görü-

.....
⁵ Zınar Silopi, Doza Kürdistan, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, 52.

⁶ BOA, DH.EUM.LVZ., 20/46; 19/1.

⁷ BOA, DH.ŞFR. 43/141

yoruz. Bu hava, ilk etapta askere alınmalarla kendini iyiden iyiye hissettirdi. Diyarbekir'in İkinci Ordu'nun merkezi olması, çevreden de silah altına alınan bir çok kişinin Diyarbekir'a gelmesine sebep oldu. Silah altına alınan askerin kayıt ve sevk işlerinin düzensiz bir şekilde yürütülmesi, her gün değişik emirler çıkması vs. gibi hususlar Diyarbekir'da bir keşmekeşe sebep olmuş görünmektedir. O dönemlerin şahitlerinden M.Akif Tütenk seferberliğin ilk günlerinde Diyarbekir'de yaşananlarla ilgili şu bilgileri verir: *“Silah altına alınan askerin kayıt ve sevk işleri düzensiz bir şekilde yürütülüyordu. Silah altına alınacak efrada itibar olunmuyor, efrad sokaklarda, ötede beride yatıp kalkıyordu. Her gün değişik emirler çıkıyor, sevk olunan efrad bazen Harput'tan, bazen Malatya'dan terhis ediliyor. Sabah terhis edilen efrad, akşam çağrılıyor. Doktor muayenesiyle tecil edilenler silah altına alınıyor, muayanesiz, tecilsiz efrad silah altına davet edildiği halde sokaklarda dolaşiyor. Davet etmeyenlerle firar edenler hakkında çeşitli ve çelişkili emirler geliyor. Firariler sabah ilan edilen bir ceza af ile akşamılıyor. Bir keşmekeştir gidiyor.”*⁸

1 Ekim'de Diyarbekir'e gelen yeni vali Kapancızâde Hamid Bey, *“Diyarbekir'i idareten ihmal edilmiş bir vilayet değil, mülhakatı itibariyle kendi haline terk edilmiş bir yer halinde buldum.”* demektedir ki, bu şehirdeki karmaşıklık göstermesi açısından önemlidir.⁹

Savaş başladıktan sonra bu keşmekeş artmış, özellikle Doğu Anadolu'da işgallerin başlamasının ardından Bitlis vs. gibi yerdeki hem kaçabilen halkın hem de bilhassa memurların yeni sığınağı bölgenin yönetim merkezi Diyarbekir olmuştur. Tüm bu gelişmelerin en önemli etkisi doğal olarak ekonomik alanda kendini göstermiştir. Ekonomik sıkıntıların belgelere en önemli yansıması kağıt paraların kabul edilmemesidir¹⁰. Ama toplumsal hafıza özellikle açlık konusunda bunun çok daha ilerisinde ve acı hikâyelerle doludur. Tekalif-i Harbiye'nin uygulanmasında yaşananlar bir yana Vali Hamid Bey'in anılarında bahsettikleri toplumsal yozlaşma boyutlarını gözler önüne sermektedir.

1914 Diyarbekir'inde tehcir başlayıncaya kadar ki en önemli gelişme, yine toplumsal hafızanın bize sunduğu *“dam alayları”*dır. Silah altına alınmayı kabul etmeyen Emeni firarilerinin Diyarbekir'de Ermeni mahallerinde damlarda oluşturdukları gruplar halk arasında böyle adlandırılmıştır. Bu silahlı firariler, Osmanlı güvenlik güçlerinin bu mahallelere girmesini engellemiş, hemen tüm alanlarda mahallenin hâkimi durumuna gelmişlerdi. Bu gelişme-

⁸ M. Akif Tütenk, Mahsûl-i Leyâl-i-i Hayatım, adlı yazma eserden nakleden Beysanoğlu, 763.

⁹ Halit Eken (haz.), Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları: Kapancızâde Hamit Bey ve Anıları, Yeditepe yayınları, İstanbul 2008, 465; Ayhan Aktar-Abdulhamid Kırmızı, Diyarbekir 1915, Diyarbekir ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, Hrانت Dink Vakfı, İstanbul 2013, 300.

¹⁰ BOA, DH.İUM. 20/4.

ler, şehirde ciddi bir asayiş problemini de gündeme getirmiştir¹¹. Diyarbekir- liler Ermenilerin bu kadar rahat hareket etmelerinin dönemin valisi Adanalı Hamid Bey'in Ermenilere karşı oldukça müsamahalı tavırlarıyla ilişkilendi- rirler¹². Tabii bu anlatımların nerdeyse tamamı İttihatçı geçmişli bulunan Di- yarbekirlilere aittir. Hem Hamid Bey'in hem de Ermenilerin anlatıları daha farklı gerçeklerin altını çizmektedir. Sonuç itibarıyla Hamid Bey ılımlı tavrı sebebiyle görevden alınır. Talat Paşa tarafından yerine oldukça koyu bir itti- hatçı olan Dr. Reşid Bey Mart 1915'te Diyarbekir'e vali olarak atanır¹³.

Tüm bu gelişmelerin olumsuz yansımalarının yaşandığı şehir bir yan- dan da yirminci yüzyılın başlarında etkin olmaya başlayan Türk ve Kürt mil- liyetçiliklerinin de yeşermeye başladığı bir merkezdir. Ancak savaş başladı- ğında her iki milliyetçilik de henüz köklü ideolojilere dönüşmemiş ve keskin ayrımlara varmamıştır. Savaşın sebep olduğu kriz, büyük düşmanlar karşı- sında ideolojik ve milli ayrışmaların, Cumhuriyet sonrasında tekrar ortaya çıkmak üzere saklanması sağlamıştır. Bu ideolojilerin saklanmasıdaki temel sebep, her iki milliyetçiliğin savaştan önce de "rakip/düşman" olarak görmeye başladığı gayrimüslimlerin, özellikle de Ermenilerin, savaşla bir- likte daha güçlü olarak sahneye çıkma ihtimalleridir. Bu rakip karşısında hem hükümette hem de Diyarbekir eşrafı arasında inanılmaz bir ittifak var- dır. Diyarbekir fiili olarak cepheye yer almaz ama Ermeni tehcirinde önemli bir geçiş noktası olarak kritik bir askeri merkez görevi üstlenir.

Bir askeri merkez olarak tehcirde önemli bir rol üstlenen şehirde, tehcir- rin baş aktörleri İttihatçı vali ve şehir eşrafıdır. Vali Dr. Reşit Bey, Ermenilere karşı oldukça sert (kendi tabiriyle "*kestirme*") tedbirler alınması taraftarıdır¹⁴. Bu tedbirleri uygulamaya sokarken bölgedeki tüm dinamikleri bir şekilde ak- tif hale getirme stratejisi izler. Diyarbekirli eşraftan bir tahkik heyeti ve milis alayı kararak tehcir politikalarını yönlendirmeye başlar. Tahkik heyeti Di- yarbekir eşrafından şu isimlerden oluşur: Yasinzâde Şevki, Pirinçzâde Fevzi, Müftizâde Şeref. Milis alayının başında ise Cemilpaşazâde Mustafa Bey albay rütbesi ile yer alır. Milis alayında bunların dışında eşraf ailelerinden şu isim- ler görev alırlar: Yüzbaşı rütbesiyle; Zazazâde Hacı Süleyman, Cercisağazâde Abdulkerim, Direkçizâde Tahir, Pirinçizâde Sıtkı. Teğmen rütbesiyle; Hali- fezâde Salih, Ganizâde Servet, Muhtarzâde Salih, Şeyhzâde Kadri, Piranizâde Kemal, Muhtarzâde Salih, Yazıcızâde Kemal, Hacı Bakır¹⁵.

.....
¹¹ Bkz; Oktay Bozan, Diyarbekir Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920), Çizgi Kitabevi, Konya 2013, 283.

¹² Beysanoğlu, 763.

¹³ Aktar-Kırmızı, 300-303.

¹⁴ Aktar-Kırmızı, 302 vd.

¹⁵ Beysanoğlu, 769-770.

Tahkik komisyonu ve milis kuvvetlerin yanında Kürt aşiretlerinin de desteğiyle Ermeniler oldukça kısa bir sürede bertaraf edilir. Diyarbakir valisi Dr. Reşid Bey'in 31 Ağustos 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta şu bilgiler vardır: “*Vilayet dâhilindeki nüfusu umumiyeleri 56.000'e balığ olan Ermenilerden, ordudan talep edilen levazımatın imali için bizzarure muvakketen alıkonulan 200 kadar sanatkardan başka kimse kalmamıştır. Vilayat-ı mütecavireden gelen kâfilelerin kâffesi manâtık-ı muayeneye sevk edilmek üzere Urfa, Haleb ve Zor'a gönderilmiş, yollarda ve kasabalarında derdest-i sevk kâfile bırakılmamıştır.*”¹⁶

Bundan sonra şehirde yaşanan sıkıntı ise Doğu Anadolu'nun işgali sonrasında şehre akın eden şark muhacirleri meselesidir. Aslında denklem kurulmuştur; Ermenilerden boşalan emlak-i metrukeye şark muhacirlerinin yerleştirilmesi planlanmaktadır. Ama ortada önemli bir problem vardır. Ermeni evlerinin önemli bir kısmı subaylar ve şehir eşrafı tarafından işgal edilmiştir. Bunların şark muhacirlerine verilmesine dair Diyarbakir ve İstanbul arasında bazı yazışmalar yapılır ama sonuç hakkında pek fazla bilgi sahibi de değiliz. Ama yine toplumsal hafıza muhacirlerin önemli bir kısmının sur dibinde yaşadıklarını, hastalık ve açlıktan birçok kişinin öldüğünü bilgisini verir.

Sonuç Yerine

1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması bütün bir Osmanlı coğrafyasında, devletin dağılacağı korkusuyla büyük bir endişeye ve krize sebep olur. Bunun Diyarbakir'e yansımaları savaşla birlikte askıya alınan ideolojik ve milliyetçi ayrımların şehir eşrafı arasında tekrar gündeme gelmesidir. Ama sorun sadece ideolojik ayrışma değildir. Özellikle Ermeni olayları sırasında şehir eşrafı arasında olmuş birlik yerini eşrafın bu olaylar sebebiyle birbirini suçlamasına bırakır. Çünkü Ateşkes sonrasında kurulan hükümetler, olayları araştıran komisyonlar kurmuş ve yargılamalar başlamıştır.

Bu arada şehirde, Kürt Teali Cemiyeti ilk toplantısını Gülşeni tekkesinde yaparak kurulur ve öncülüğünü Ermeni tehciri sırasında milis kuvvetlerin komutanlığın üstlenen Cemilpaşazâde ailesi üyeleri yapar. Dernek, Wilson ilkelerine dayanarak bağımsız bir Kürdistan kurma çabasıdadır. Ciddi bir ümitsizlik döneminde başlayan bu çabalar Kurtuluş Mücadelesi'nde Doğu Cephesi, El-Cezire cephesi gibi birçok alanda yerini yine bir Türk-Kürt işbirliğine bırakır. Ancak ardında kurulan Cumhuriyet yeni bir ayrışma dönemini beraberinde getirir.

.....
¹⁶ Ayhan Akta-Kırımız s. 289

Özet

Bu bildiri, bir İslam ve Osmanlı şehrinin karakteristik özellikleri yanında kendini diğer şehirlerden ayıran özelliklere de sahip olan Diyarbakır/Amid'in Birinci Dünya Savaşı'ndan nasıl etkilendiği, özellikle de ondukuzuncu yüzyılın sonlarında başlayıp yirminci yüzyılın başlarında daha belirginleşen politik dönüşümler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, eşraf, milliyetçilik, Ermeniler.

Abstract

This paper deals with how the First World War has affected Diyarbakır / Amid which has features that distinguish itself from other cities beside its characteristics of a Muslim and Ottoman city especially within political transformation framework starting in the late nineteenth century and becoming more clear in the early twentieth century.

Key words: Diyarbakır, nobility, nationalism, Armenians.

Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinde Mustafa Kemal (Atatürk)

Mithat AYDIN*

A. Giriş

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal'in Osmanlı Devleti'nin savaşa girip girmemesi konusunda kesin olarak fikrini öğrenmek mümkün değildir. Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a göre Mustafa Kemal gelişmelerin seyrini iyice görmeden savaşa girmek taraftarı değildi. Mustafa Kemal *“acele etmemek, fırsat kollamak, harbe girilecekse askeri durum ile siyasi olayların inkişafına göre en münasip zaman ve tarafı seçmek ve tabii millet ve memleketimizin hayat ve menfaatlerine en uygun şartları da kesin olarak sağladık-tan sonra girmek fikrindeydi”*¹ Bununla beraber, Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin, coğrafi konumu, tarihi olaylar ve güçler dengesinin zorunlu kıldığı nedenlerden dolayı tarafsızlığını koruyamadığını ve Almanya'nın yanında savaşa girmek zorunda kaldığını düşünmüştür.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Mustafa Kemal Sofya'da Ateşemiliter görevini yürütmektedir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine Baş Vekalet'e müracaat edip *“memleketin bariz bir felakete atılmış olduğu”* ve *Türk ordusunun, bu muhakkak felakete, ne olursa olsun, mani' olmak için kanını dökmeye hazırlanmasından başka çarenin kalmadığı* bir sırada kendisinin Sofya'da *“rahat salon hayatı”* geçiremeyeceğinden bahisle cephede savaşmak için rütbesine uygun bir görev istemiştir Baş Vekalet'in *“Sizin için orduda daima bir görev mevcuttur. Fakat Sofya Ateşemiliterliği'nde kalmanız daha mühim telakki edildiği içindir ki, sizi orada bırakıyoruz”* şeklindeki cevabı üzerine de, Mustafa Kemal Paşa, *“Vatanın müdâfa'asına ait fiili vazifeden daha mühim ve Mübeccel (acil) bir görev olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben, Sofya'da Ateşemiliterlik yapamam”* diyecektir. Nihayetle Mustafa Kemal'in ısrarcı tavrı, *“19. Tümen Komutanlığı'na”* atanmasıyla sonuçlanmıştır.² Mustafa Kemal'in Tekirdağ'da bulunan tümeninin komutasını üslenip gelecekte Gelibolu yarımadasında oynayacağı tarihi rol böylece başlamış olacaktır.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, maydin@pau.edu.tr.

¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.77.

² *Hâkimiyet-i Millîye*, 6 Nisan 1926, s.1 (Falih Rıfkı Atay, “Büyük Gazi'nin Hatıratından Sahifeler” başlığıyla yayımladığı Mustafa Kemal Atatürk'ün hatıratını 15 Ağustos 1965 tarihinden itibaren Dünya gazetesinde tekrar yayımlanmıştır.)

Churchill'in Çanakkale savaşları için "kaderin adamı" dediği Mustafa Kemal,³ öngörüsü, askerî dehası ve aldığı kararlar ile gerçekten de milletin kaderini tayin etmiştir. Çanakkale'nin savunulmasında Alman generallerin isabetsiz askerî hareket planı karşısında stratejik analizi ve inisiyatif kullanması bu çerçevede ele alınmalıdır.⁴ Dolayısıyla onun Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalar'daki zaferleri, Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale Boğazını elde tutmanın ötesinde, esas itibarıyla İstanbul'u kurtarmak anlamına geliyordu.

Çanakkale'de savaşın seyrini değiştiren Mustafa Kemal'in oynadığı tarihî rolü İngiliz resmi tarihi şu şekilde nüfuz ederek yalnız bir muharebenin gidişine değil aynı zamanda bir zaferin akıbetini celbî bir milletin mukadderatına tesir yapacak vaziyet ihdasına nadiren rastlanır."⁵ Çağdaş bir tarihçi ise onun için "kişisel cesaretini öne çıkarıp, ürkütücü koşullar altında savaşan askerlerine esin kaynağı olmuştur...yeteneklerinden kimse kuşku duymazdı.." demektedir.⁶

Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki ünü savaştan sonra halk arasında da yayılmaya başlamıştır. Ocak 1916 ortalarında -16. Kolorduya tayini nedeniyle- Edirne'ye gitmek üzere Karaağaç'a geldiğinde halkın sevgi gösterileri arasında karşılanmıştır. Benzer ilgiyle Edirne'de de karşılaşmıştır. Hatta 28 Ocakta Vali Bey ve diğer komutanlarla şehri dolaştığı sırada hıncahınc dolan Abacılar caddesine "Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanları, Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey" şeklinde yazılı büyük levhaların asılmış olduğu görülmüştür.⁷

³ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya/Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul, s.107.

⁴ Çanakkale'yi savunmak için kurulan Beşinci Ordu komutanı Liman Paşa'nın stratejik analizine göre düşman kuvvetleri Saroz körfezine hücum ederek Trakya üzerinden Türk başkentini ele geçirmek istiyordu. Kuvvetlerinin bir kısmını da boğazın Anadolu tarafına çıkarmayı düşünüyordu. Bu amaçla da 19. Tümenin de bulunduğu bazı birlikleri Anadolu'ya nakletmek istemiştir. 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal emri dinlemeyip "kendiliğinden pek takdire şayan bir karar vererek", Liman Paşa'nın hatasının önüne geçmiş ve Çanakkale müdafasının vücuda gelmesini temin etmiştir (Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım/Birinci Dünya Harbi*, c.1, Nehir Yayınları: 40, İstanbul, 1991, s.83.). Ayrıca, Liman Paşa'ya göre denizden yapılacak tazyik nedeniyle düşmanı kıyıda değil iç kısımlarda karşılamak gerekiyordu. Oysa Mustafa Kemal, düşmanın Trakya üzerinden İstanbul'a ulaşmak gibi bir düşüncesinin olamayacağına belirtmekte, asıl amacının boğazın dar kısmını (Arıburnu-Kabatepe bölgesini) ele geçirerek donanmasını boğazdan geçirmek olduğunu öne sürmekteydi. Diğer taraftan Liman Paşa'nın düşmanı iç kesimde karşılamak fikrine karşı çıkmakta, düşmanın kıyıdan içeriye sokulmaması gerektiğini savunmaktaydı. Çünkü karaya çıkan düşmanın en zayıf anı kaykılarla karaya yaklaştıkları zamandı. Düşman piyadesi açılıp yayılmadığı, tüfeğini kullanmadığı bu durumlarda az bir kuvvette yok edilebilirdi, Ayrıca düşmanın karaya çıkıp burada tutunması denizden donanmanın desteğini de arkasına alması demekti ki, zayıf Türk topçu birliklerinin düşmanı yerleştiği yerden geri atması mümkün değildi. Bu bağlamda, Mustafa Kemal, 3 Mayıs'ta üstü Esat Paşa'yı atlayarak Enver Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta bu çerçevede hakikati anlatmaya çalışmış ve Liman Paşa başta olmak üzere Alman subaylarına güvenmemesini istemiştir. Mektup için bakınız: Andrew Mango, *Atatürk*, 1. Baskı, Yeni Binyıl Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.145.

⁵ Abdurrahman Çaycı, "Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri", *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, (Çanakkale:14-17 Mart 1990), Ankara, 1993, s.63.

⁶ Mango, *a.g.e.*, s.154.

⁷ İzzettin Çalışlar, *Atatürk'le İkibüçuk Yıl*, Yayıncı Hazırlayanlar: İsmet Görgülü-İzzettin Çalışlar, 1. Baskı, İstanbul, 1993, s.79.

Mustafa Kemal'in Edirne'deki görevini, 1916 yazında Diyarbakır'daki 2. Ordu'ya bağlı 16. Kolordu Komutanlığı'na atandığı yeni görevi takip etmiştir. Buradaki görevi Erzurum'u Ruslardan almaktı. 21 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı'na atanmasına kadar bu görevini yürütmüştür. Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı'na atandıktan sonra Suriye'ye geçerek Sina Cephesi'ni denetlemiştir. Bölgedeki incelemeleri sonucunda Hicazın savunulmasını değil, boşaltılması gerektiğini bir raporla Enver Paşa'ya bildirmiştir. Mustafa Kemal'e göre, bölgedeki kuvvetlerin Suriye'de tutulması ve Anadolu'nun savunulmasında kullanılması gerekmektedir.⁸ Enver Paşa'nın Şam'a gelip yaptığı inceleme, Hicaz Seferi Kuvvetleri Komutanlığı'nın teşkilinden vazgeçilmesiyle sonuçlanmış ve bu suretle Mustafa Kemal'in Hicaz Seferi Kuvvetleri Komutanlığı görevi de kaldırılmıştır.

Hicaz Seferi Kuvvetleri Komutanlığı görevi kaldırıldıktan sonra, 7 Mart 1917 tarihinde Mustafa Kemal'e vekâleten Diyarbakır'daki 2. Ordu Komutanlığı verilmiştir. Bu görevi 16 Mart'ta asalete çevrilmiştir.⁹ Bu arada Ruslar, 2. Ordunun toparlanmasına izin vermeden Erzurum cephesindeki 3. Orduya saldırı planı üzerinde durmaktaydılar. Planı tatbik için de ordularının sol kanadını güvene almak amacıyla Bitlis-Muş bölgesindeki kuvvetleri yok etmek gerekmekteydi. Nitekim öyle de olmuştur. Ancak, Rusların Türk kuvvetlerine birkaç kat daha üstün kuvvetle yaptıkları saldırı Mustafa Kemal'in dâhiyane manevrasıyla püskürtülmüş ve Muş ve Bitlis tekrar geri alınmıştır (20 Mayıs 1917).¹⁰ Böylece Mustafa Kemal, Osmanlı Devletinin Ruslara karşı kazanmış olduğu tek zaferin kahramanı olarak tarihe geçmiştir.¹¹ Diyarbakır'dan Corinne Lütfü'ye yazdığı mektupta "*İnsanın değer verdiği kimseler arasında ateş ve ölüme göğüs germesi ne büyük zevk*" diyor-du¹². Bu zaferine karşılık olarak kendisine "Altın Kılıç" madalyası verilmiştir.

B. Yıldırım Ordular Grubunun Teşekkülü ve Mustafa Kemal Paşa

11 Mart 1917'de, Birinci Gazze savunmasından hemen önce Bağdat İngilizler tarafından işgal edilmişti. Bağdat'ın Osmanlı idaresinden çıkışı Arap dünyasını İngilizler lehine çevirmiş, Arap isyancıların Osmanlı aleyhtarlığı kuvvet kazanmıştı. Ters esen rüzgârın durdurulması için şehrin geri alın-

.....
⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*, c.1, 18. Basım, Remzi Kitabevi, 1999, s.271.

⁹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.54-55.

¹⁰ Muş, ilk defa Mustafa Kemal tarafından 7 Ağustosta kurtarılmışsa da, 25 Ağustosta yeniden Rusların eline geçmiştir. Kocatürk, *a.g.e.*, s.55. Çalışlar, günlüğünde Muş'un 1 Mayıs'ta ele geçirildiğini yazmaktadır. Çalışlar, *Atatürk'le İki buçuk Yıl*, s.157.

¹¹ Lord Kinross, *Atatürk/ Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, 25. Baskı, İstanbul, 2013, s.130; Atay, *Çankaya*, s.108.

¹² Lord Kinross, *a.g.e.*, s.130.

ması zaruri görünüyordu. Ayrıca, Irak'taki İngiliz üstünlüğü Suriye-Filistin cephesinin akıbetini belirleyici bir öneme sahip olabilirdi. Alman Başkomutanlığı Bağdat'ın tekrar alınmasını elzem görüyor, Türk Başkomutanlığına alınacak tedbirler için gerekli yardımı sağlayacağına söz veriyordu.¹³ Nihayet, Bağdat üzerine büyük bir saldırı için Yıldırım Orduları Grubu kurulmasına karar verilmiştir. Tasavvur edilen Yıldırım Orduları, Romanya, Galiciya ve Makedonya cephesinden dönen birliklerden oluşturulacak Halep'teki 7. Ordu ile Irak'taki 6. Ordu'dan müteşekkil bir ordular grubundan ibaret olacaktı. Daha sonra Von Kress'in komuta ettiği 8. Ordu da Yıldırım Ordular Grubuna dâhil edilmiştir.

Yıldırım Orduları'nın komutası, Enver Paşa'nın ricası üzerine daha önce Almanya Savaş Bakanlığı (1913), Alman Genel Kurmay Başkanlığı (1914-1916) ve Romanya'daki 9. Ordu Komutanlığı görevlerinde bulunmuş olan General Erich von Falkenhein'a bırakılmıştır. Belirtmek gerekir ki, Türk ordularının Alman subaylarının idaresine bırakılması, Türk kurmay sınıfı arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Çünkü, bu karar, genel manada Türk Başkomutanlığı'nın kendi subaylarına güvenmemesi ve zaferin ancak Alman subaylarıyla mümkün olacağı şeklinde bir inanca sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktaydı. Cemal Paşa'ya göre Enver Paşa, Alman yardımını alabilmek için Alman subaylara öncelik vermişti. Cemal Paşa, hatıratında Enver Paşa'yla görüşmesinde bu düşüncesini kendisine serdettiğini açıkça belirtmektedir. Bu görüşmede Cemal Paşa'nın Yıldırım Orduları komutanlığı için önerdiği isim ise Mustafa Kemal Paşa olacaktır.¹⁴

Almanların Türk komutanların komuta ettiği orduya yardım yapıp yapmayacağını bilemeyiz. Ancak Enver Paşa'nın düşündüğü Alman yardımı, asker ve mühimmat takviyesi şeklinde tahakkuk etmiştir. Almanlar, Yıldırım ordularına üçer bölüklü üç piyade taburu, altışar tüfekli üç makineli tüfek bölüğü, iki makineli tüfekli üç süvari takımı, dörder hafif toplu üç bomba birliği, bir topçu taburu, birer istihkâm, sıhhiye ve telefon müfrezesi, dört hava müfrezesi tahsis etmişlerdi. Ayrıca beş milyon altın para ayrılmıştı. Falkenhein'ın emrine 65 Alman, 18 Türk subayı verilmişti. Bu durum, Yıldırım ordularının sevk ve idaresinin Almanlara bırakılması anlamına geliyordu. Diğer taraftan, Yıldırım Orduları yapısal olarak Alman teşkilat tarzına göre tanzim edilmiştir. Bu ise, Almanya'yı Türkiye'ye sadece yardım eder konumda bırakmamış, aynı zamanda Türk ordu mekanizmasına nüfuz eder duruma getirmiştir.¹⁵

.....
¹³ Görgülü, *a.g.e.*, s.135.

¹⁴ Cemal Paşa, *Hatıralar/ İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s.228.

¹⁵ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Haz: Muzaffer Albayrak, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s.212-213

Enver Paşa, taarruza geçmeden önce cephedeki durumu görmek için 1917 Haziran'ında Filistin'i ziyaret etmiştir. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır'da bulunan 2. Ordu komutanlığı görevini yürütmekteydi (7 Mart 1917'de vekâleten atandığı bu görevi 16 Mart 1917'den beri asaleten yürütmekteydi.) Göreve atandığı tarihten itibaren komuta ettiği ordu birliklerini yoğun çabası sonucunda bölgede en seçkin ve hazır birlikleri haline getirmiştir. Onun başarısının arka planını oluşturan kabiliyetini ve askeri kişiliğini, 2. ordunun 1. tümenine komuta eden Hans Guhr'un 5 Nisan'da tümeninin teftişi sırasında verdiği bilgi açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"1 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu'yu Diyarbakır'da devralmıştı. Hemen birkaç gün sonra 1. Tümen'e beş günlük bir teftişte bulunacağını bildirdi. 4 Nisan'da maiyetimle onu karşılamaya gittim... Ertesi gün (5 Nisan) Mustafa Kemal'le buluştum. Raporumu insanlarla münasebette mahir ve tecrübeli olduğunu gösteren bir nezaketle dinledi. Açık renk teni, koyu kumral saçları deniz mavisi gözleri onu bir doğuludan ziyade bir Kuzeyli gibi gösteriyordu. Genç vücut yapısı –otuz sekiz yaşındaydı- rahat kibar ve şık duruşu ve itina ile seçilmiş elbiseleriyle kır renkli safran atının üstünce güzelce bir asker görünüm arz ediyordu. Davranışı da vatandaşlarından çok farklıydı. Kıvrak ve faal bir zekâyla hemen kısa ancak çetin askeri sorular sordu ve hiçbir şekilde yüzeysel cevaplarla yetinmedi, bilakis her hususu derinleştirdi. Maalesef Almanca'yı az biliyordu. Buna mukabil Fransızcası mükemmeldi... Paşanın teftiş ve tenkit tarzı çaplı bir önder olduğunu gösteriyordu. Mareşal Liman evvelce bana bir kere Kemal'in en zeki öğrencisi olduğunu, çalışkan ve öğrenmek azminin yanı sıra iyi askeri önderlik vasıflarına sahip bulunduğunu anlatmıştı. Bu değerlendirmenin bütünüyle doğru olduğunu gördüm. Mustafa Kemal'in astlara, özellikle de erata karşı davranışı imrenilecek gibiydi. Vakar ile dikkati, hayırhah ve babaca bir ilgiyle ustaca birleşiyordu. Bu yüzden küçük rütbeli askerler tarafından hemen seviliyor, buna mukabil din ve sair Müslüman adetleri bakımından serbest tavrından dolayı yüksek rütbeliler tarafından az seviliyordu. Almanya'yla ittifak arzularına uymasa da Alman subaylarına karşı tavrı kusursuzdu..."¹⁶

Enver Paşa Filistin ziyareti sırasında Taarruz planını görüşmek için bütün ordu komutanlarıyla 24 Haziran 1917 tarihinde Halep'te bir toplantı yapmıştır. 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı bu toplantıya Kafkas Ordular Grubu komutanı Ahmed İzzet Paşa, 4. Ordu komutanı Cemal Paşa ve 6. Ordu komutanı Halil Paşa katılmıştır. Ordu komutanlarının dışında Türk

.....
¹⁶ Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, Çeviren: Eşref Özbilen, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s.99-100.

Genelkurmayı'ndan Bronsart von Schellendorf, Türk Genel Kurmayı ve Kafkas Ordular Grubundan karargâh subayları ile 3. ve 4. Ordu kurmay başkanları da toplantıda bulunmuşlardır. Enver Paşa, toplantıda 6. ve 7. Ordu ile İngilizleri imha edip Bağdat'ı ele geçirmenin detaylarını anlatmıştır. Ancak onun bu planını bazı komutanlar makul bulmayarak itiraz etmişlerdir. Enver Paşa'ya en sert tepkiyi gösterenlerden biri Cemal Paşa idi. Cemal Paşa Bağdat'a hücum etmek yerine ordunun Halep'te toplanmasını ve buranın Kafkasya, Mezopotamya ve Filistin'den gelecek saldırılar için merkezi bir saha olarak tertip edilmesini istemiştir. Ayrıca, Adana bölgesine düşman kuvvetlerinin bir çıkarma yapma ihtimali bulunduğunu düşünerek burada bir birliğin bulunmasını gerekli görmüştür. Ağustos ortalarında İstanbul'da yapılan harp meclisinde de aynı görüşleri ileri sürmüştür.

Burada daha önce Bağdat'ın alınması düşüncesinde olup, bu düşüncesinden vazgeçen Falkenheim da Filistin cephesine öncelik verilmesini düşünmüştür.¹⁷ Ancak, Falkenheim'in planında Hafır ile deniz arasında dolaşılarak İngiliz birliklerine taarruz edilmesi de öngörülmekteydi. Böyle bir taarruzun, bir tarafını denize bir tarafını çöle dayayan ve daha kalabalık ve donanımlı olan İngiliz birliklerine karşı başarı kazanması imkânsızdı. Enver Paşa'nın da istemediği halde Filistin cephesine öncelik verilmesinin kabul edilmesi üzerine Yıldırım Orduları İngilizlerle Irak'ta değil, Filistin bölgesinde kozlarını paylaşacaklardır.

C. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa ve Erich von Falkenheim

Halep Toplantısı'ndan sonra Mustafa Kemal'e 7. Ordu Komutanlığı teklif edilmiş, o da bu teklifi kabul etmiştir. Mustafa Kemal'in, yaveri Salih (Bozok) Bey'e anlattığına göre, bu görevi Falkenheim'in komutası altındaki bir orduyu idare etmek için değil, "tam tersine" onun yapmak istediklerine engel olmak için kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸ Yukarıda değinildiği gibi 7. Ordu, 6. Ordu ile birlikte-daha sonra 8. Ordu da dâhil olmuştur- Yıldırım ordularının ana unsurlarından biri idi. Mustafa Kemal Paşa ile Falkenheim arasında ilk ihtilaf Halep toplantısında kendini göstermiştir. Bu toplantıda Falkenheim'in Süveyş Kanalı'na Bağdat ile eş zamanlı bir taarruzun düzenlenmesi şeklindeki savaş stratejisini "*aptalca ve*

.....
¹⁷ Falkenheim başlangıçta Bağdat'ın geri alınmasından yanaydı. Mayıs ayı ortalarında Kerkük'te 13. Kolordu Komutanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa ile görüştüğünde bu yöndeki fikrini ileri sürmüştü ve mevcut durumu etüt etmeye çalışmıştır. Falkenheim'in düşüncesine göre İran dâhilinden dolaşarak Bağdat alınacaktı. Bunun için de 7. Ordu Fırat boyunca ilerleyerek İngilizlerin sol yanına bir darbe indirecek, bu esnada 6. Ordu'nun büyük bir kısmı kuzeyden güneye sevk edilecek ve çölden harekete geçirilecek olan 13. Kolordu da Şehriban ile Mendeli arasından İngilizlerin sağ tarafını bozarak Dicle ile bağlantısını kesecekti. Bu çerçevede Almanlar, Ruslara ve İngilizlere karşı kullanmak için İran'daki aşiretlere para göndermekteydiler. Tabiidir ki, Almanların bu tür girişimleri Türklerden habersiz yapılmaktaydı. Sâbis, *a.g.e.*, c. IV, s.141-143.

¹⁸ Salih Bozok, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor/Salih Bozok'un Anıları*, Yayına Hazırlayan: Can Dünder, Can Yayınları, İstanbul, 2013, s.85-86.

gerçekleştirilemez” bulan Mustafa Kemal Paşa'nın “isyankâr” tavrı iki komutan arasındaki ilişkiyi germiştir.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa'yı istifaya kadar götürecek asıl sorun, Falkenheim'in tavrı ve davranışlarıydı. Falkenheim, bilgi ve zekâsı, süratli karar veren yapısına rağmen kendini beğenmiş biri olup, kendine bağlı ordu ve kolordu komutanlarını hafife almaktaydı. Miriliva Sedat Paşa'ya göre kendi millettaşlarını bile hiçe saymakta, Türk komutanlarına “çoluk çocuk” nazarıyla bakmaktaydı. Öyle ki, Von Kress bile onunla geçinemeyerek görevinden ayrılmıştı. Bu nedenle Falkenheim davranışıyla kumandanlarını çoğunu kırmıştı. Miriliva Sedat'ın aktardıkları, Cemal Paşa'nın hatıratında anlattıklarını doğrulamaktadır. Cemal Paşa'nın anlatımına bakılırsa, Falkenheim'in yetkilerinin dışına çıkarak 7. Ordunun işlerine karışmak istediği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Falkenheim'in bu tavrına karşı sert tepki gösterdiği gibi, onun 7. Ordu'nun görev sahası içindeki Arap şefleriyle görüşmesine karşı çıkıp engel olmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Falkenheim'in “*Arapların ruhi halleriyle katiyen bağdaşmayan bazı görüşmelerini ve icraatlarını vatanın çıkarlarına karşı olan kötülük derecesinde*” buluyordu. Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa ile yaptığı bir görüşmede Falkenheim'i “*memleketin başına Allah tarafından en son bir bela olmak üzere yaratılmış olduğunu*” düşünecek kadar ileri gitmiştir.²⁰

Bir kere, Mustafa Kemal Paşa, savaşın başından beri Türk ordusunun Alman subaylarının komutası altına sokulmasından rahatsızdı. Bu rahatsızlığını, daha doğrusu isyanını Osmanlı Hariciye Nazırı'na Çanakkale Savaşı sonrasında dile getirmiş ve Türk Başkumandanlığını suçlamıştır. Hariciye Nazırıyla görüşmesi, Mustafa Kemal'in “memleket için hayat memat” olarak gördüğü bazı hususlarda devletin başındakileri uarmaya karar verip üst makamları ziyaret etmeye karar verdiği bir sırada gerçekleşmişti.²¹ Bu ziyaret sırasında Mustafa Kemal, Hariciye Nazırı'na samimi bir şekilde “*memle-*

¹⁹ Hatipoğlu, Süleyman, *Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*, İstanbul, 2009, s.15-16.

²⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.225.

²¹ Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun Alman komuta ve denetimine sokulmasına ve bunun sorumluluğunu Türk Başkumandanlığına ait olduğuna dair düşüncesini Falih Rıfkı Atay'a yazdığı hatıratında şöyle anlatmıştır: “*Ben harb-i umûminin mütefiklerimiz için iyi netice vereceğine itimâd etmiyordum. Fakat emr-i vâki'den sonra bulunduğum cephelerde harbi muvaffakiyete îsâl etmeye çalıştım. Diğer cephelerde ise sanki aksine müsâbaka vardı. Başkumandan Vekili her hareketinde bir ordu mahvederdi. Sarıkamış'ta olduğu gibi... O ve arkadaşları zaten daha evvel Türk milletini ve ordusunu gayri tabii bir vaziyete sokmuşlardı: Bu gayri tabii vaziyet ordunun ecnebi bir heyet-i askeriyeye eline terk ve tevdi'i edilmesiydi. Bu nokta-i nazardan Almanları ve Alman heyet-i askeriyesini tenkid etmek istemem. Asıl tenkide layık olanlar bi't-tabii bizim devlet re'isimiz ve bi'l-hassa devlet adamlarımızdır. Türk ordusunun âciz ve kabiliyetsiz olduğu kana'ati ile, o heyeti ayaklarına kadar giderek ve rica ederek memleketimize da'vet eden onlar idi. Bu heyete Türk milletinin kabiliyetsizliğinden ve beceriksizliğinden sarih surette bahsedilmiş, kendilerine adeta gelip bizi adam etmeleri teklif olunmuştu. Böyle bir mürâca'at üzerine gelen bu heyet, dahil olduğu muhiti ve o muhite hâkim olanları âciz hatta haysiyetsiz telâkki ederse ma'zur görülebilir. Ben ordunun bilâ kayd u şart bütün esrarı ile Alman heyet-i askeriyesine teslim edilmesinden çok müte'essir idim. Daha karar verilmezden evvel, bu vak'aya tesadüf muttali olduğum vakit, sesimin erişebileceği makamâta kadar it'tirazâtta bulunmayı vazife 'add etmişdim. İtirazlarım hiç kimse cevap vermedi, cevap vermeğe lüzum dahi görmedi...” Hâkimiyet-i Milliye, 14 Mart 1926, s.1.*

ket ve her şeyin mahv olmak üzere olduğunu”, gerçeği konuşmaktan çekinmek gerektiğini söylemiştir. “Eğer buraya şüphe ve tereddütlerinizi halletmek için gelmişseniz yanlış yere geldiğinizi ihtar etmek mecburiyetindeyim. Başkumandanlığa ve erkân-ı harbiyeye müracaat ediniz. Hiç şüphe etmem ki, orada size lüzumu kadar, ihtiyacınız kadar tenvire (aydınlattıma) muktedir zevât vardır” şeklinde beklenmedik bir cevap alınca da Türk Başkumandanlığı’nın gayri milli durumunu ve isyankâr tavrını “Beyefendi farkında değil misiniz ki, artık bu memlekette milli bir erkân-ı harbiye heyeti yoktur. Bir Alman erkân-ı harbiyesi vardır. O Alman erkân-ı harbiyesi ki Türk ordusunda ilk icraat olarak benim gibi ‘âsi bir askeri tard etmek kararına vardı, beni o heyete mi gönderiyorsunuz?” sözleriyle dile getirecektir.²²

Mustafa Kemal, Filistin cephesinde öngördüğü tedbir için de sorumluluk talep etmekteydi: Söz konusu cephesindeki iki ordunun, tek orduya dönüştürülüp komuta edilmesi, bu suretle teşkil edilen ordunun sorumluluğunun kendisine verilmesi. Oysa Falkenheim, güneye yönelik taarruz planında Kress’in ordusunu yanında tutup, taarruzun bütün sorumluluğunu 7. Ordunun üzerine atmak düşüncesindeydi.²³ Mustafa Kemal Paşa, Falkenheim’in planına kuşku ile baktığı gibi, savaşın kazanılması halinde bile Osmanlı Devleti’nin Alman sömürgesi olacağını düşünmekteydi. Anlaşılan o ki; Mustafa Kemal Paşa, Falkenheim’in harekât planının Alman çıkarlarına hizmet ettiğine inanıyor, mevcut durumda herhangi bir değişikliğin olmamasına kıızıyordu.

Komuta alanı daraltılan ve ordusu istediği birliklerle takviye edilmeyip iki tümene indirilen Mustafa Kemal Paşa ile Falkenheim arasındaki anlaşmazlık 1917 Eylülüne gelindiğinde had safhaya çıkmıştır. Üstelik bu sıralarda Falkenheim Bağdat’ın zaptını düşünmekteydi ve bu fikri de Enver Paşa tarafından desteklenmekteydi. Bu tehlikeli durumdan Mustafa Kemal Paşa oldukça endişelenmişti. Neyse ki, Falkenheim, bu düşüncesinden Mustafa Kemal Paşa ile Alman subaylarından Binbaşı Franz von Popen’in telkinleriyle vazgeçmişti. Gerçekten de Popen’le Filistin cephesinde yaptığı bir gezi sırasında tehlikeyi görmüştür.²⁴ Ancak Falkenheim bu defa Filistin cephesinde bir taarruz planlamaktaydı.²⁵ Mustafa Kemal, bu taarruza da şiddetle karşı çıkmış, bizzat Falkenheim’a -sonra Talat ve Enver Paşalara da bildirdiği gibi-gereksiz saldırılardan vazgeçmesi ve askerî siyasetin savunma siyaseti üzerine kurulması gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda bir tek erin bile sonuna kadar saklanmasını ve ülke dışında bir tek erin kalmamasını ileri sürmekteydi.²⁶

.....
²² *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Mart 1926, s.1

²³ Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.20.

²⁴ Lord Kinross, *a.g.e.*, s.136.

²⁵ Hatipoğlu, *a.g.e.*, 22-23; Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, 4. Baskı, Ankara, 1999, s.135 vd.

²⁶ Bozok, *a.g.e.*, s.87, 89.

Mustafa Kemal Paşa gelinen noktada mevcut durum ve yapılması gerekenler hakkında Sadareti ve Türk Başkumandanlığı'nı uyarmaya karar vermiştir. Bu amaçla, endişesini ve mevcut durumu ortaya koyan bir rapor hazırlaması için III. Kolordu komutanı İsmet (İnönü) Paşa'yı görevlendirmiştir. İsmet Paşa'nın hazırladığı metni, müsveddesinde bazı değişiklikler ve düzeltmeler yaparak 20 Eylül 1917'de üç nüsha olarak -Halep'ten- Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya göndermiştir.²⁷ Söz konusu raporda görüşlerini şu şekilde ortaya koymuştur:

1-Memleketin genel durumu her şeyden önce dikkate değer bir haldedir. Savaş bütün milleti bitkin hale getirmiştir. Halk ile idare arasındaki bağ sarsılmıştır. Savaştan kalan ahali, ya kadın ve acizlerden, ya da firarilerden ibaret olup sahip olduğu mahsulât hayatını idame ettirecek düzeyde değildir. Buna rağmen hükümet, açlık ve ölüm mukabilinde ahalinin varını yoğunu almakta daha fazla ısrarcı olmak zorunda kalmıştır. Mülkî idare, tam bir aciz içinde olması nedeniyle, genel hayatın bir anarşiye doğru sürüklenmesini önleyememektedir. Bu ise ahalinin hukukunun ve adaletin gözetilmemesine neden olup hükümete karşı nefreti artırmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Mahalli hükümetin acz içinde olmasının nedeni, bir zabıta kuvvetinin olmaması, rüşvetin memurlar için bir ihtiyaç haline gelmesi, yönetime yolsuzluk, suiistimal ve keyfiyetin hakim olması ve adalet işlerinin mutlak surette işlememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum genel hayatı her köşede, her beldede temelden çürütmektedir. Halkın geçimi, ticaret ve iktisadi işler müthiş bir şekilde çöküntü içindedir. Gelinen noktada yaşanan para meselesi gerek halkta, gerekse memurlarda geleceğe ilişkin bir güven duygusu bırakmamış, namuslu kimselerin mukaddes değerlerden uzaklaşmasına neden olmuştur. Savaşın devam etmesi durumunda karşılaşılabilecek en büyük tehlike, her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün içinde birden bire çökmesinin muhtemel olmasıdır.

2-Genel askerî durum savaşın yakın bir zamanda biteceğini göstermektedir. Müttefiklerimizin düşmanlarımızı askerî hareketlerle barışa zorlayacakları artık söz konusu değildir. Almanlar askerî stratejilerini '*Geliniz, bizi mağlup ediniz*' esasına bağlamışlardır. Düşmanlarımızın birbirinden ayrılmayacaklarını zaman gösterecektir. Düşman halkının sıkıntı ve yoksulluğu daha azdır ve bir sonuç almak ihtimaliyle uzayacak savaşı devam ettirebileceklerine inanmaktadırlar. Dolayısıyla savaş daha çok uzayacaktır ve savaşı bitirme imkânı bizim elimizde değildir.

3-Türkiye'nin savaş durumu şudur: Ordu savaşın başladığı zamana göre fevkalade zayıftır. Birçok birliğimizin kuvveti, olması gerekenin beşte biri

.....

²⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, Yay. Haz.: Sabahattin Selek, 2. Baskı, Ankara, 1992, s.114.

kadardır. Memleketin insan kaynağı eksileni tamamlamaya yeterli değildir. Hatta 7. Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu bile, düşmana daha bir kurşun atmadan kuvvetli bir şekilde tutmaya imkân bulamıyoruz. En zor işleri görmek üzere biner kişilik taburlarla bana gönderilen 57. fırkanın yüzde ellisi ayakta duramayacak kadar zayıf olduğundan ayıklanmış ve sağlam kalan erler 17-20 yaşındaki çocuklarla 45-55 yaşındaki işe yaramazlardan ibaret kalmıştır. Başka en iyi tümenlerin taburları daha İstanbul'dan 1.000'er mevcutla hareket etmişler ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Halep'e gelebilmiştir. Durum göstermektedir ki, bütün kaynakları toplayarak ordunun ufak bir kısmını dahi kuvvetli bir hale getirmek mümkün değildir. Askerî genel duruma göre, Bağdat'ı geri almayı düşünmeye imkân yoktur. Bunun en önemli nedeni, düşmanın daha kuvvetli ve daha hazır olarak Sina bulunmasıdır.

4-Bütün bu açıklamaların sonunda “*artık her şey bitmiştir ve bulunacak çare kalmamıştır*” demek istemiyorum. İçine düşülen durumdan kurtulma yolu ve çaresi vardır. Ancak en iyi tedbirleri bulmak lazım gelir. Bu tedbirler şunlar olabilir:

a-İçeride hükümeti kuvvetlendirmek, beslenmeyi sağlamak, yolsuzlukları en aşağı haddine indirmek, savaşın uzaması yeni kayıplara sebep olursa elimizde kalacak bölge halkını sağlam ve diri tutmak. Memleket kuvvetli bir hareket üssü halinde kalacaktır.

b-Askerî politikamız bir savunma politikası olmalı ve elimizde bulunan kuvvetleri tek neferine kadar son ana kadar saklamalıyız. Memleket dışında da bir tek Türk askeri kalmamalıdır.

5-Bütün Suriye ve Hicaz şimdiye kadar olduğu gibi bir Müslüman Osmanlı tarafından yönetilmelidir/komuta edilmelidir. Sina cephesindeki komuta, düşmanı zamanında karşılamak için tek bir elden yürütülmelidir. Bunun ise kendi idaremde (Mustafa Kemal'in) olması mümkündür. Almanların, zorunluluk ve savaşın uzamasından yararlanarak Osmanlı Devleti'ni müstemleke haline sokmak ve memleketin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetine karşı durmalı ve hatta bu konuda Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olunmalıdır.²⁸

Falkenhein, göreve başladığından beri Arap aşiretlerle temas kurmuş olup, Arapları kazanmak için Türkler Arapların düşmanıdır, Almanlar bitaraftır mesajını vermiştir. İsmet Paşa'nın Hatıratında belirttiği gibi, Almanlar “*Türkiye'ye gitmek için gelmemişlerdi.*” Alman İmparatorluğu menfaatine bir takım hesaplar yapmakta ve Suriye ve Arabistan'da hususi politikalar yürüt-

.....
²⁸ Bozok, a.g.e., s.164-170; Tezer, a.g.e., s.141-152; Hikmet Bayur, “Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu”, *Belleten*, c.XX, sa.80, Ankara, 1995, s.619-633; Hatipoğlu, a.g.e., s.23-28.

mekte idiler.²⁹ Dolayısıyla Falkenheim, Irak hareketini memlekete yerleşmenin bir aracı olarak görmüş ve Arabistan'ı Alman idaresine sokmak idealine sahip olmuştur. Gerçekte taarruz fikri bütün Suriye, yani Arabistan'ın taht-ı idaresine girmesi için bir vesile-i cazibeden başka bir şey değildir.

Sonuç itibarıyla Mustafa Kemal'e göre *“gerek hükümet-i mülkiye ve gerek ahali içinde yapılacak işlerin alelade bir memleket meselesi değil en birinci bir müdafaa-i memleket meselesi olduğu bu devirde memleketin hiçbir köşesinin herhangi bir ecnebi taht-ı nüfuz ve idaresine verilmesi, hayat-ı saltanatı katiyen ihlal ve iptal eder.”*

Mustafa Kemal Paşa, bu raporundan 4 gün sonra yazdığı raporda da, devletin içte ve dışta bütün kuvvetlerini toplaması, Falkenheim'in saldırı stratejisinden vazgeçip savunma stratejisinin benimsenmesi, cepheye katılacak kuvvetlerin top ve çok miktarda cephane ile takviye edilerek sağlam korunma yerlerinin hazırlanması ve savunma esasına göre düzenlenecek birliklerin tek bir kişinin-kendisinin- komutasına bırakılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu raporunda da tarafların askeri gücünü karşılaştırmış ve güç dengesizliğine dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki bütün kuvvetlerin kendi komutasına bırakılmasını isterken de başarı için kendine güvenmektedir. Enver Paşa'yı ikna için de Arıburnu ve Anafartalar'daki başarısını referans göstermiştir.³⁰ Bu arada, cepheye beş ay zarfında hiçbir yapmadığına inandığı Falkenheim'a siyasi ve askeri bakımdan güveninin kalmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla da raporuna olumlu cevap alamaması durumunda Falkenheim'ın emrinde çalışmayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.

Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevapta; ülkenin ve ordunun durumu hakkında çizilen olumsuz tabloya katıldığını, ancak düşmanların da üç yıllık savaş sonunda durumunun iyi olmadığını belirtmiş, Rusya ve İtalya'nın mevcut durumunun lehte sonuçlar doğuracağını düşünmüştür. Sina cephesinin tek bir elden komuta edilecek ordu ile değil -Falkenheim'ın savunduğu gibi- 8. Ordu ile 7. Ordu'dan teşekkül ettirilmesi gerektiğini savunmuştur. *“Eskiden beri tanıdığım ve takdir ettiğim”* dediği Mustafa Kemal'den beklentisini ise *“en müşkül zamanda ve en mühim vazifede bulunmanızı menafi-i vataniyeye muvafık bulmuş ve böylece müsaade-i seniyyeyi istihsal etmiştim”* şeklinde ifade etmiştir. Bu arada görevini ifaya devam etmesini, bölgeye gelecek olan gelecek Cemal Paşa'yla görüşmesini rica etmiştir. Mustafa

.....

²⁹ İsmet İnönü, *a.g.e.*, s.159. Ayrıca bkz: Tezer, *a.g.e.*, s.134-136

³⁰ Mustafa Kemal, bu konudaki yetkinliğini şu şekilde izah etmiştir: *“Sina cephesine benim komuta edebilmem için noksan tecrübe ve kıfayet gibi bir düşünce ileri sürülemez. Çünkü Arıburnu ve Anafartalar'da 11 tümeni ve bir süvari tugayını başarı ile kullanmış ve 10 tümenlik İkinci Ordu'yu idare etmiş bir komutan, istenilen tecrübeyi kazanmıştır.”* Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.92-93.

Kemal, Enver Paşa'ya cevaben 30 Eylül 1333 tarihli yazısında “*müşkül ne kadar büyük olursa olsun memleketimizi selamete isal edebileceğimize itimad-ı çakeranem layetelzendir*” dediği sonra “*Sina cephesine bu kadar çok ordu karargahı(nın) sığmayacağı (buradaki orduların tek elden komutası)*” fikrini tekrarlamış ve Falkenheim'in 7. Ordu'yu ilga ederek kendisinin görev alanının daraltılıp³¹ müdahale edildiğine işaret etmiştir. Hatta 3.10. 1333 tarihli yazısında üslubunu sertleştirir ve Falkeinhein'la çalışmayacağını kesin bir şekilde dile getirmiştir:

“...Bir ordu kumandanına gidip kendisine vazife bulmak müşkül olduğunu ifade etmek, istifaya davet demek ise de, Cemal Paşa Hazretlerini beklemek [hususundaki] irade-i devletlerine [binaen] bu noktayı tecahül etmiş idim. Bunun üzerine Müşir Paşa'nın tahriratı izzet-i nefsimi rencide ederek beni yanlış ve asabî bir adıma sevk edecek mahiyette idi. Buna verdiğim cevapta da fevkalâde iltizam-ı itidal ettiğim lütfen tasdik-i Samilerine makrun olur. Ancak asla benim hatam olmaksızın benim sıfat ve selâhiyet-i resmiyem ile istihdam etmeye imkân görmeyen ve niyet etmeyen, içinden hesaplı, bir âmirin elinden haysiyet ve şerefi kurtarmak mümkün değildir. Sonradan bu kabil teşebbüsat-ı muharrikâneye karşı daima idareli bulunak kabiliyetini de kendimde göremiyorum.”³²

Enver Paşa, sonraki yazışmalarında cephedeki tertibat ve strateji konusunda Falkenheim ile örtüşen görüşlerinden vazgeçmemiştir.

Böylece, ülkenin içinde bulunduğu vahamete dikkat çekmek için yapmış olduğu son uyarı da sonuçsuz kalınca Mustafa Kemal Paşa, yapacak bir şey kalmadığına inanarak kendi deyimiyle “kendi kendini ordu kumandanlığından affedip” yerine bizzat “vekil” tayin ederek görevinden çekilmiştir (6 Ekim 1917). Mustafa Kemal, Falkeinhein'in istifa dilekçesinin kendisine intikal etmesi üzerine kendisiyle görüşme talebini de reddetmiştir.³³ Ancak Mustafa Kemal'in istifa talebi Enver Paşa tarafından bir aylık izne tebdil edilmiştir. 1926 yılında Hakimiyet-i Milliye'de kaleme aldığı Hatıratında bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Yedinci ordu, yani Yıldırım Ordusu'nun ilk def'a kumândânı olduğum sırada, zira malûmdur ki aynı orduya bilâhire tekrar kumanda ettim. Bu ordunun da dâhil olduğu grup kumandanı General Falkenhayn'ın askerlik ve siyâset-i dâhiliyemiz nokta-i nazarından

.....
³¹ Falkenheim, 7. Ordusu lağv edince Mustafa Kemal'i 19. ve 20. tümenden oluşan iki fırkaya atamayı düşünmüştür. Mustafa Kemal de buna itiraz ederek bu tümenlerden bir ordu değil, ancak bir kolordu teşkil edilebileceğini ileri sürerek bu atamayı kabul etmeyeceğini belirtmiştir. İğdemir, *a.g.e.*, s.97.

³² İğdemir, *a.g.e.*, s.95-96.

³³ Bozok, *a.g.e.*, s.94.

ta'kib ettiği usûl ve tarz-ı hareket, aramızda mühim bir münâkaşa-ya sebep oldu; bu münâkaşa nihâyet daha büyük makâmâta aksetti. Ben çok ehemmiyet verdiğim mütâlaâtıma iltifât edilmediğini görünce, sükût edemedim. Her türlü 'âkibetleri evvelden kabul ederek, usûl ve te'âmül harici, denebilir ki biraz 'ısyankâr şekilde, kendi kendimi ordu kumândânlığından 'afv ve hattâ vekilimi de bi'z-zât tâyin ederek (kolordu kumândânlarından Ali Rıza Paşa idi) vazifeme hitâm verdim ve bu emr-i vaki'i büyük makâmâta bildirdim. Beni bu hareketimden vazgeçirmek için General Falkenhayn hususî bir mektubla, Başkumandanlık Vekâleti ve bu vaz'iyetle 'alâkadar 4. Ordu Kumandanı hayırhâh ve dostâne tavassutlarda bulundular. Bu hâl, hakikatin hâlâ bu zevât ve makâmât tarafından ne kadar anlaşılammış olduğuna, yahut anlaşılmış ise hakikati saklamak için ne hazin şerâ'it ve mecburiyetler içinde kalmış olduklarına delâlet ettiğinden, beni, ancak teessürlerimi daha şedit ifâdeye sevketti. Nihayet emr-i vaki'i kabul ettiler; fakat bu isti'fâfın âli makâmâta ve belki bütün millete anlatmak istediğim hakikî man'âsını gözden kaçırmak ve kumandanlıktan 'alelâde bir sebeple çekilmiş olduğumu işâ'e etmek için, beni merkezi Diyarbakır'da bulunan eski orduma, İkinci Ordu Kumandanlığı'na tâyin etdiler. Zâhiren bazı ma'zeretler göstererek onu da reddetdim. Kuvvetle ihsâs etmek istediğim fecî 'vaziyet'i basit işlerdenmiş gibi telâkki ettiklerini gösterir surette, 'bir ay kadar bir müddetle mezun olduğumu' bildirdiler."³⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden çekilmesi üzerine 7. Ordu Komutanlığı Fevzi (Çakmak) Paşa'ya verilmiştir.

D. Mustafa Kemal Paşa'nın Almanya Seyahati

Mustafa Kemal, 15 Ekim 1917 tarihinde 7. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılıp Halep'ten İstanbul'a dönmüştür. Burada, vatanın uçurumun kenarına geldiğini görmüş olmakla beraber, gelinen noktada bir çıkar yol bulabilmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu arada iznin bitmesine rağmen Mustafa Kemal'in mevcut durumda görev kabul etmemek fikrinde olması nedeniyle izni iki ay daha uzatılmıştır. Bu sıralarda Mustafa Kemal'e padişahın fahri yaverliği tevcih edilmiş ve kendisine Enver Paşa'nın göndermiş olduğu bir haberle veliaht Mehmed Vahdettin'in Almanya seyahatine katılması teklif edilmiştir. Mustafa Kemal bu teklifi kabul etmiştir. Çünkü Mustafa Kemal, yapmak istediklerini gerçekleştirmek için böyle bir seyahatin faydalı olacağını düşünmekteydi. Yolculuk öncesi Vahdettin'le birkaç kez görüşen

.....
³⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Mart 1926, s.1.

Mustafa Kemal, onu yakından tanıyıp bir kanaate sahip olmuştu. Mustafa Kemal, yolculuk öncesi saraydaki son görüşmesinde arkadaşı Padişahın Yaveri Naci Bey'e "zavallı bedbaht, acınacak bir adam. Bunlarla ne yapılabilir? ...Biz ki aklımız mantığımız vardı, biz ki memleketin kaderini bu gününü, yarını anlamış insanlarız, ne yapabiliriz?" diyecektir.³⁵ Yine de geleceğin padişahı veliaht Vahdettin'i Almanya yolculuğu boyunca etkilemek için çaba göstermekten de geri kalmamıştır. Almanya yolculuğu 15 Aralıkta başlamıştır. Vahdettin'in yolculuk öncesinde görüştüğü Mustafa Kemal'e övgü dolu sözler sarf etmiştir:

"Affedersiniz birkaç dakika evveline kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana izâh etmemişlerdi. Ana trenin hareketinden sonra aldığım ma'lûmât üzerine gıyaben çok tanıdığım ve takdir ettiğim bir kumândânımızla beraber bulunduğumu anladım. Ben sizi çok iyi bilirim. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da yaptığınız bütün icrâât ve kazandığınız muvaffakiyetler tamamen ma'lûmumdur.. Siz İstanbul'u ve her şeyi kurtarmış bir kumândânımızsınız. Beraber seyâhat etmekte olduğumuzdan için çok memnun ve müftehirim."³⁶

Keza Veliâht, Mustafa Kemal'i Alman İmparatoru II. Wilhelm'e tahdim etikten sonra İmparator "Onaltıncı Kolordu Kumandanı ve Anafartalar'ı yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?" sözlerini sarf edecektir.³⁷ Görüldüğü gibi Mustafa Kemal'in Çanakkale'de oynadığı tarihî rol herkesin malumu idi.

Mustafa Kemal burada İmparator II.Wilhelm, Hildenburg, Ludendorff gibi üst düzey Alman komutanlarla görüşüp Almanya'nın savaşındaki konumunu görme imkânını bulmuştur. İmparator ve Alman kumandanlarıyla konuşmasında, sormuş olduğu sorulara almış olduğu cevaplarda, esas itibariyle onun daha önce yapmış olduğu muhtelif görüşmelerinde, gerekse devlet makamlarına sunmuş olduğu raporlarda tespit etmiş olduğu noktaların doğruluğuna tanık olmuştur. Mesela çekinmeden ve doğrudan doğruya imparatora sormuş olduğu şu soru imparatoru hayli hiddetlendirmiştir. Mustafa Kemal, imparatora "İmparatorun söyledikleri bize büyük bir ferahlık vermiştir. Ancak bir noktayı vuzûhla anlatmak ihtiyacındayım. Türkiye'nin kalbgâhına tevcih olunan darbeler tevkîf olunamaksızın ilerlemektedir. Eğer bu darbeler muvaffak olursa Türkiye mahv olacaktır; Bu darbeleri tevkîf için kâfi te'minât ifâde eden beyânâtınızı henüz dinleyemedim" deyip "Lütfen bu hususta beni biraz tenvir ve tatmin buyurur mu-

.....
³⁵ Mango, a.g.e., s.171.

³⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Mart 1926, s.1.

³⁷ Gösterilen Yer.

sunuz?” şeklinde sorusunu yönelttiğinde, imparator Vahdettin’e dönerek “Türkiye’nin muhterem veliahdı anlıyorum ki sizin zihninizi teşviş edenler (bulandıranlar) vardır. Ben size âtiden muvaffakiyât-ı âtiden bahsettikten sonra şüpheniz kalır mı, kalmalı mı?” cevabını vermekle yetinecek ve salonu terk etmek zorunda kalacaktır.³⁸ Mustafa Kemal, ünlü Alman General Hindenburg’la konuşmasında da Almanya’nın savaş durumuna ilişkin olumsuz görüşlerinde haksız olmadığını görmüştür.³⁹ Bununla beraber düşündüklerine Vahdettin’i de ikna etmişti. Aynı gün Vahdettin’e “gerçeği anlıyor musunuz? Konuştuğunuz Alman imparatorudur. Benim size arz ettiğim endişeleri giderecek bir tek kelime söyledi mi?” dediğinde, Vahdettin “hayır” demiştir. Bununla beraber, Mustafa Kemal, veliahdı kötü giden durumdan Türkiye’yi kurtaracak bir teklifte bulunmuştur. Öncelikle ona veliaht olarak işlerden uzak kalmamasını tavsiye eder ve Liman paşa’nın komuta ettiği 5. Ordunun komutasının kendisine verilmesi için aracı olmasını ister. Fakat Vahdettin’in cevabı umutsuzdur. “Bu komutanlığı bana vermezler... İstanbul’a gittiğim zaman düşünürüz.” (Çankaya, s.123) İstanbul’a dönüşte Mustafa Kemal, Sofya’dan geçerlerken, kendilerini karşılayan Şakir Zühre gibi eski dostlarına “Almanya savaşı kaybetmiştir” diyecektir. İstanbul’a döndüğünde ise Osmanlı Devleti’nin tek başına barış antlaşması imzalaması için çaba sarf etmiştir.⁴⁰ Ancak bir süre sonra hastalanması sebebiyle sağlık sorunuyla ilgilenmek zorunda kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın hastalığına neden olan böbrek iltihaplanması idi. Bir ay kadar hasta yatağında tedavi görmüşse de bir sonuç alınamamıştı. Hekimlerin Viyana’da tedavi görmesi gerektiğini söylemesi üzerine Avusturya’ya gitmiştir. Tedavisini önce Viyana’da Cottage Sanatoryumu’nda, sonra da -bugünkü Çek Cumhuriyeti Sınırları içinde bulunan- Karlsbad şehrinde devam ettirmiştir. Karsbad’da bulunduğu sırada 25 Temmuz 1917 tarihinde Sultan Mehmed Reşad’ın öldüğünü yerine Vahdettin’in geçtiğini haber almıştır. Yeni sultanın Yaver-i Ekrem’i olan İzzet Paşa’nın acil telgrafları üzerine hastalığı tam olarak geçmeden İstanbul’a dönmek zorunda

.....
³⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1926, s.1.

³⁹ Mustafa Kemal ile Hindenburg arasında geçen konuşmada Hindenburg, Suriye’de durumun düzeldiğini, son günlerde taze bir süvari birliğinin savaş meydanına sokulduğunu ve Almanya’ya güvenilmesi yönünde ümitvar bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal, durumun hiç de öyle olmadığını ve Türkiye’nin içinde bulunduğu kötü durumu biliyordu. Ayrıca, Alman yardımının mümkün olmadığına ve Almanya’nın yenileceğine olan inancını koruyordu. Hindenburg’a sormuş olduğu soru bu inancını doğrulamıştır: “Benim söylediğim sözler, sizin aldığınız raporların muhteviyâtına uymayabilir; fakat emniyet edebilirsiniz ki, hakikattirler. Suriye’de vaz’iyet ıslâh olunmuş değildir; bunu kabul ediniz. Sonra, Mareşal, siz mühim bir ta’arruz yapıyorsunuz. Farz etmem ki, buna çok bel bağlamış olarsınız. Yalnız, bana söyley misiniz, inanarak emniyetle ümid ettiğiniz hedef ve maksad nedir?” Hindenburg, Mustafa Kemal’in bu sorusuna cevap vermeyip konuyu değiştirmek yoluna gitmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mart 1926, s.1.

⁴⁰ Lord Kinross, *a.g.e.*, s.146.

kalmıştır. Padişahın yaveri Naci Paşa'nın da aracılığıyla Sultan Vahdettin'le bir kaç kez görüşme imkânı bulmuşsa da sultanı büyük çaplı işleri başara-bilecek biri olmadığını, daha önce nefret ettiğini söylediği Talat ve Enver'in etkisinde bulunduğunu fark etmiştir. Ancak sultanın son kertede verdiği 7. Ordu Komutanlığı'nı kabul ile vatanın müdafaası için Suriye'ye gitmek üzere yola çıkmıştır.

E. İngilizlerin Suriye'yi fethetmesi

Kudüs'ün düşüşünden İngilizlerin yeniden hücumla geçtikleri 19 Şubat 1918 tarihine kadar Filistin cephesinde bir sükûnet mevcut olmuştur. Bu süre zarfında Türk ordusu rahat bir nefes alarak savunma hattını takviye etme imkânı bulmuştur. 19 Şubatta İngiliz taarruzunun hedefi Eriha oldu. İngiliz kuvvetleri buradaki 26. ve 53. tümenlere ağır darbe indirip Türk savunma hattına girince 7. Ordu yeni savunma sistemini Şeria nehrinin doğu tarafına çekmiştir.

İngiliz taarruzunun başladığı sırada Yıldırım Orduları komutasında önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. 25 Şubatta Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan Falkenheim alınıp Türkiye'deki Alman Askeri Heyeti Başkanı ve 1. Ordu Komutanı Liman von Sanders (Liman Paşa) atanmıştır. Falkenheim'in, Allenby karşısında Birüssebi, Gazze ve Kudüs'te aldığı yenilgilerin dışında Türk subaylarla ilişkileri tutarsızdır. Mağrur tavrı millettaşı Almanları dahi rahatsız etmişti. Falkenheim'in İngilizler karşısındaki başarısızlığı Enver Paşa'yı da hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu nedenle Enver Paşa tarafından görevden alınmasının pek çok nedeni vardı. Liman Paşa, selefine göre savaş stratejisi konusunda tamamen farklı bir görüşe sahipti. Falkenheim'in gerektiğinde bulunduğu mevziden çekilerek toparlanmak ve yeni savunma ve taarruz için hazırlanmak şeklindeki esnek metodu yerine, ne pahasına olursa olsun sahip olunan hiçbir mevkiyi terk etmemek şeklindeki daha katı savunma biçimini tercih etmiştir.

İngilizler 1918 ilkbaharında Şeria nehrinin doğusuna yerleşmek ve Amman'ı almak için yaptıkları saldırılardan bir sonuç alamamışlardır. Burada hedeflerine ulaşamamaları kuşkusuz Türklerin sert mukavemeti ile beraber Araplardan bekledikleri yardımı alamamalarıydı. Bu saldırılardan 1918 Eylülüne kadar bölgesel bazı çatışmaların dışında büyük bir savaş hareketliliği olmamıştır. Bunda Alman General Ludendorff'un 21 Mart 1918'de başlayan Fransa'daki büyük çaplı taarruzunun büyük rolü olmuştur. Çünkü; Allenby, komutasındaki 2 piyade tümeni, 9 süvari alayı, 24 piyade taburu, 5 ağır topçu taburu ve 5 makineli tüfek bölüğünü Mart ayından başlayarak Fransa'ya göndermek zorunda kalmıştır. Her ne kadar Mezopotamya'daki Hint ordusundan birkaç süvari alayı ve piyade taburu almışsa da, eğitilmiş ve deneyimli muharebe gücünün

önemli bir kısmını yitirmişti. Yine de Allenby, Yıldırım Orduları Grubu'na karşı saldırıya geçebilecek büyük ve donanımlı bir orduya sahipti.⁴¹

İngilizler sonuç alabilecek büyük bir saldırı için 1918 yaz ayları boyunca hazırlanmışlardır. Allenby 19 Eylülde büyük saldırısını başlattığında insan ve silah gücü itibarıyla Türk ordusuna karşı ezici bir üstünlüğe sahipti. Üstelik gerektiğinde cepheyi takviye edebilecek Mısır'da 400.000 civarında kuvveti vardı.⁴² İngiliz kuvvetleri 19 Eylülde Yafa ile Hayfa arasındaki bölgeyi ilk hedef kabul ederek saldırıya geçmişlerdir. Türkler, sert direniş göstermelerine rağmen Nablus'ta ağır bir yenilgi uğramışlardır. Sonraki gün İngilizler Nasıra'ya girip Liman Paşa'nın karargâhına kadar yaklaşabilmişlerdir. Aslında Nablus'taki yenilgi Suriye'deki savaşın kaybedildiği anlamına gelmekteydi.

F. Mustafa Kemal'in Suriye Cephesinde 7. Ordu Komutanlığına Tekrar Atanması

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın Falkenheim'dan Liman von Sanders'e verilmesinden sonra Mustafa Kemal'e tekrar görev teklif edilmiştir. Bu bağlamda, yukarıda değinildiği gibi, Cevat Abbas Bey'den Enver Paşa'nın mektubunu alan Mustafa Kemal Temmuz 1918 sonlarında Karsbad'dan İstanbul'a gelmiştir (4 Ağustos 1918).

Enver Paşa'nın aracılığıyla Sultan Vahdeddin ile görüşen Mustafa Kemal 7. Yıldırım Orduları Komutanlığı'nı "*çaresiz kabul etmek mecburiyetinde*" kalmıştır. Vahdettin'in Mustafa Kemal'e görevi tebliği Sarayda Alman generallerinin de bulunduğu bir ortamda yapılmıştır. Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal'i "*çok takdir ettiğim ve önem verdiğim bir kumandan*" sözleriyle takdim ettikten sonra şunları söylemiştir: "*Sizi Suriye'ye kumandan tayin ettim. Oradaki durumlar önem kazanmış; oraya gitmeniz gerekmektedir. Sizden talebim şudur: O tarafı düşman eline geçirmeyeceksiniz! Verdiğim görevi başarıyla yerine getireceğinizden eminim, derhal o bölgeye hareket etmelisiniz.*" Mustafa Kemal yetki ve sorumluluğunun ne olduğu belirtilmeden verilen göreve dair sarf edilen bu sözlerden hoşnut olmamıştı. Adeta kendisini bir entrikacı karşısında olduğunu düşünerek görevi kabul ile içinde bulunduğu güç durumu şu şekilde ifade etmiştir.

.....
⁴¹ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum/Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu*, Çev: Mehmet Tanju Akad, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s.265. İngiliz Başbakan David Lloyd George, kendi savaş planının isabetliliğini savunduğu anılarında geri hizmetlerdeki erler ve Mısır'daki kuvvetler de dahil olmak üzere Filistin cephesindeki İngiliz kuvvetlerinin sayısının 760.000'den 900.000'e çıktığını kaydetmiştir. Bu kuvvetlerin 80.000'i, Fransa'ya gönderilen İngiliz kuvvetlerinin yerine sevk edilen Hintli askerlerdi. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi/1914-1918 Genel Savaşı-1915-1917 Vuruşmaları ve Bunların Siyasal Tepkileri*, c.III, Ks.III, 3. Baskı, Ankara, 1991, s.434.

⁴² Enver Ziya Karal, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, c.IX, Ankara, 1996, s.537.

“...Diyeyim, düşündüm ki, Padişah hazretleri bana öyle bir vazife veriyorsunuz ki o vazifeyi ifâya memur müte’addid (halihazırdaki pek çok) kumandanlar mevki’lerindedir. Beni onların fevkinde (üstünde) bir baş kumandanlığa mı me’mur buyuruyorsunuz? Eğer böyle ise çok iftiharla irâdenizi kabul edeceğim. Fakat şübhe etmiyorum ki bunun farkında bile değilsiniz. Vaktiyle isti’fâ ederek, haklı sebeplerle bıraktığım bir orduya ki, o ordu bugün mağlub olmuştur. Orada bulunan bütün ordular gibi... Beni onun başına gönderiyorsunuz. O halde bütün bu irâde buyurulan vaizifeleri yapmaya nasıl muktedir oluruz? Fakat muhâtabımın bu zemin üzerinde münâkaşa etmeğe değeri olmadığını artık kabul etmiş idim. Sa-dece müsâ’ade alub evvelce terk ettiğim salona geldim.”⁴³

Mustafa Kemal Paşa’nın 7. Ordu Komutanlığı’nı kabul edip söz konusu göreve atanmasına ilişkin şu hususun açıklanmasında yarar vardır. Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu komutanlığından ayrılmasına neden olan isyanı, Türk ordusunun emir komutasının Alman subaylarının eline geçmesi ve Türk ordusunun Alman menfaatlerine feda edilerek sürecin Osmanlı Devleti aleyhine hızla işlemesineydi. Kendisi memleketi kurtarmak için 2. veya 7. ordu komutanlıkları gibi alt görevleri değil, geniş yetkili daha üstün bir görevi talep etmekteydi. Yaveri Şükrü (Tezer) Paşa’nın anlattığına göre Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdettin’in “*ileride kendisine grup komutanlığı tevcih olunacağı vaadiyle*” “şimdilik” 7. Ordu Komutanlığı’na tayin edilmesini kabul etmiştir (16 Ağustos 1918). Şükrü Paşa, bunu bizzat Mustafa Kemal Paşa’dan duymuş ve Sultan Vahdettin’in huzuruna davet edilmesinin Enver Paşa’nın girişimi ve etkisiyle gerçekleşmiş olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Yaveri Salih (Bozok) ise Mustafa Kemal’in Almanya’nın çıkarlarını gözetken savaş stratejisine karşı çıkmak için görevi kabul ettiğini belirtmiştir.⁴⁵

7. Ordunun komutanlığına ikinci defa atanan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’dan ayrılarak 26 Ağustosta Halep’e ulaşmıştır. Halep’ten Nablus’a

⁴³ *Hâkimiyet-i Millîye*, 1 Nisan 1926, s.1. Mustafa Kemal, Sultan Vahdettin ile görüşüp Mabeyn’e döndüğünde kendisinde mütebessim bir şekilde kendisine bakan Enver Paşa ile karşılaşmıştır. Mustafa Kemal, Enver Paşa’ya “*Bravo, tebrik ederim, muvaffak oldunuz*” dedikten sonra sözlerini şöyle devam ettirmiştir: “*Azizim, hiç olmazsa biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşalım. Benim bildiğim ve anladığıma göre artık Suriye’de ordu, kuvvet, vaz’iye hep isimden ibârettdir. Beni oraya göndermekle güzel bir intikâm alıyorsunuz. Bizzat padişah bana emir verdirdiniz*” diyecektir. Bu arada salonda Balkan Savaşları’na bulunmuş birkaç subayın hararetili bir şekilde konuşuklarına tanık olmuştur. Bunlardan biri “bu Türk neferlerinden hayır yoktur, bunlar hayvan sürüsüdür. Yalnız kaçmayı bilirler. Allah muhâfaza etsin. Böyle hissiz bir sürüye kumandan etmesin” demekteydi. Mustafa Kemal, bu sözleri duyunca öfkelenir ve mukabele eder: “*Paşam, biz de askeriz, biz de bu orduya kumanda etmiş adamız. Türk neferi kaçmaz, kaçmak nedir bilmez; eğer Türk neferinin kaçtığını görmüşseniz. Derhal kabul etmelidir ki, onun başında bulunan en büyük kumandan kaçmıştır. Eğer siz kaçtığınızın zilletini Türk neferlerine tahmil etmek istiyorsanız, insâfsızlık ediyorsunuz.*” Bunun üzerine Mustafa Kemal’in muhatabı, yanındaki subaylara dönerek “bu kimdir?” demekle yetindi. *Gösterilen Yer*.

⁴⁴ Tezer, *a.g.e.*, s.169.

⁴⁵ Fabio L. Grassi, *Atatürk*, Çev: Eren Yücesan Cendey, İstanbul, 2009, s.120.

geldiğinde Enver Paşa'nın cephede ordunun durumuna ilişkin kendisine verdiği iyimser bilginin doğru olmadığını, aldatılmış olduğunu görmüştür. Çünkü Suriye'yi baştanbaşa dolaşıp muharebe hatlarını gezdiğinde Osmanlı ordusunun sayıca az ve yorgun olduğunu görmüştür. Kendisi'nin 11 Eylül'de İstanbul'daki doktoru Rasim Ferit'e yazmış olduğu mektubunda durumu şöyle anlatmaktaydı:

“Nablus'a geldim. Suriye'yi baştanbaşa bir daha 'étude' ettim, muharebe hatlarını baştan başa gezdim... Suriye umumiyetle şayan-ı merhamet bir hale gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilât-ı hafiyesi her tarafta faaliyette, ahali hükûmetten müteneffir [nefret ediyor], bir an evvel İngilizlerin vücuduna muntazır [gelmesini bekliyor], Düşman kıtaatça vesaitçe kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği.”⁴⁶

Mustafa Kemal'in komutayı ele almasına en çok sevenlerden biri Alman Subay Hans Guhr olmuştur. Guhr, bu sevincini açıkça göstermekle beraber, Kafkas cephesinden beri tanıdığı ve “kabiliyetli ve aynı ölçüde nazik ordu komutanı” olarak addettiği Mustafa Kemal'e verdiği değeri hatıratında açıkça beyan etmiştir. Esas itibariyle Guhr'un Mustafa Kemal'e olan güven ve sempatisinin temel dayanağı ise “*disiplinli ve uzak görüşlü bir önderin*” komutası altında “*vatanları için nasıl olağanüstü fedakârlıklar yaptıklarını ve başarılar elde ettiklerini*” görmüş olmasıydı.⁴⁷

General Allenby'nin büyük çaplı saldırı planı 16 Eylülde 1918 tarihinde Araplar ile Albay T. E. Lawrence'ın Dera ile Umman arasındaki demiryolunu kesme akınlarıyla başlamıştır. İngiliz saldırı planına göre –ilkbahar ve yaz aylarındaki taarruz sahaları olan-Şeria Irmağı yakınlarından aldatma taarruzu yapıp denize yakın dar bir hat üzerinden Türk savunma hattını yarmaktı. Bu suretle delinen hattan geçirilecek olan süvari birlikleriyle Türklerin ulaşımı kesilecek ve kalan Türk kuvvetleri kuşatılacaktı. Türkler, hava keşfi yapamadıkları için Allenby'nin saldırı sahasını tam olarak bilemiyorlardı. 18 Eylülde Mustafa Kemal, İngiliz ordusundan kaçan bir Hintliden saldırının hangi tarihte ve nereye yapılacağını öğrenmişti. Ancak uyarılarına kulak asan olmamıştı. Liman Paşa da Mustafa Kemal'i dikkate almamış, ancak hazırlıklı

.....
⁴⁶ Mango, *a.g.e.*, s.177; Lord Kinross, *a.g.e.*, s.152. Ashında, Suriye'de Osmanlı ordusunun adeta “pamuk ipliğine” bağlı zayıf durumunun önemli bir nedeni de, Enver Paşa'nın bu cepheye sevk etmesi gereken asker ve mühimmatı Kafkasya cephesine göndermiş olmasıdır. Enver Paşa, İngilizlerin, Rus ve Ermenileri silah altına alarak elinde tuttukları, Petrol kuyularının bulunduğu Bakü'ye 15 Eylül 1915'te hakim olmuşsa da, Filistin'deki Osmanlı cephesinin oldukça zayıflamasına neden olmuştur. Sanders'e göre, sayıca az olan bir ordu için kuvveti çok olan bir düşmanla savaşılması akıllıca bir iş değildi. Bu nedenle, Liman Paşa, Enver'in bu Kafkas seferi öncesi Osmanlı Devleti'nin artık birden fazla cephede savaşamayacağı, özellikle de Filistin cephesinde takviye birliklerine “şiddetle” ihtiyaç varken, Kafkas Grubu'nun kurulmasının gereksiz olduğu konusunda uyarılmıştı. Sanders, *a.g.e.*, s.309.

⁴⁷ Hans Guhr, *a.g.e.*, s.193, 254.

olmaktan zarar gelmeyeceği cevabını vermişti. İngilizler, Hintlinin söylediği gibi birkaç küçük çarpışmadan sonra asıl saldırılarını, denize bitişik 20 kilometrelik dar bir şerit üzerinden başlatmışlardır. Saldırı Türk ordusunun sağ kanadını oluşturan 8. Orduyu hedef almıştı. Bu saldırıya karşı koyamayan 8. Ordu dağılmış, çok geçmeden dağılan birlikler kuzeye çekilmişlerdi. Allenby piyade kuvvetlerini Türkleri takibe yollarken, süvarileriyle de Türklerin geri çekiliş yolunu kesmek için ileri sürmüştür. Bu arada etkili İngiliz bombardımanı Türklerin haberleşme bağlantılarını kesmişti. Liman Paşa, bozgunun büyüklüğünü yirmi dört saat geçmeden anlamıştır. Açılan gedikten süvari harekâtını başlatan İngilizler Liman Paşa'nın Nasıra'daki karargâhını basıp neredeyse Liman Paşa ve bütün kurmayı esir edeceklerdi.⁴⁸

Nihayetle, Türk ordusu her tarafa büyük kayıplar vererek dağılmaya başlamıştır. Mustafa Kemal sağ kanattaki yenilginin yayılmasını önlemek için dağılan kuvvetleri toplayıp Bisan'da İngilizleri ağır kayıpla püskürtmüştür. İngilizlerin duraksamasından yararlanarak, kuvvetlerine sağ ve sol kanattaki ordu kalıntılarıyla bağlantısını kesmeden Şeria Irmağı yönünde çekilme emri vermiştir.⁴⁹ Böylece, Bisan'da düşmanı durdurup başarılı bir şekilde Şeria Irmağının doğusuna geçişi güvence altına alan Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusu eldeki tek güvenilir kuvvet olarak kalmıştı. Mirliva Sedat (Doğruer), Mustafa Kemal Paşa'nın Bisan'daki kritik zaferinin önemini şu şekilde aktarmaktadır:

“Ordu Bisan istikametini alarak Şeria'yı doğuya geçmediği takdirde düşman tazyikleri endişe doğuruyordu. Ordu karargâhında çoğunlukta ve özellikle karargâha memur Alman subaylarında ümitsizlik alametleri baş göstermişti. Yalnız ordunun bir tek kuvveti ümit veriyordu. O da ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti idi. Ordunun başında o buldukça maruz kaldığımız elim sonuçlardan kurtulacağımıza inancımız vardı. *Şeref ve askerlik namusumuz kurtuldu. Öyle de oldu.*”⁵⁰

Nitekim; 20 Eylülde Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda şunları söylüyordu: “*Padişah hazretleri kendilerine ve vazifeye karşı zat-ı alileri tarafından gösterilen bağlılık ve fedakarlığa mebni zat-ı alilerini fahri yaveri arasına almayı ferman buyurmuşlardır. Bildirir ve tebrik ederim.*”⁵¹

Gelinen noktada Mustafa Kemal Paşa “tehiri idamı gerektirir” notunu düştüğü 21 Ekim 1918 telgrafında durumu şu şekilde anlatmaktaydı.

.....
⁴⁸ Lord Kinross, *a.g.e.*, s.153; Erickson, *a.g.e.*, s.267-268.

⁴⁹ Lord Kinross, *a.g.e.*, s.154.

⁵⁰ Ahmet Sedat [Doğruer], *Yıldırım Ordularının Bozgunu/Filistin'e Veda*, Hazırlayan: Kemal Gurulkan, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s.242.

⁵¹ Karal, *a.g.e.*, s.538.

“Düşman süvarilerinin Samah’a kadar geldikleri anlaşılıyor. 8. Ordu kalmamıştır. 7. Ordu’yu Vadi-i Fara kuzeyine çekmeye çalışıyorum. Ordu henüz düzeni muhafaza etmektedir. Ancak gıda ve cephane meselesi düşündürücüdür. 4. Ordu toplanmıştır. Bisan’ı elde tutmaya gayret ediyorum. Herhalde kuzeyden bu noktaya kuvvet yetiştirilmesi hayat ve memat meselesidir. Ben karargâhımla ordunun merkezisinin gerisinde anılan vadide Beyt-i Hasan’dayım. Grup komutanlığı ile irtibatım yoktur.”⁵²

Bu arada Allenby’nin başarılı ileri harekâtı devam ederken bütün Suriye Arapları Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmıştı. Türk ordusu iki ateş arasında kalmıştı. Geri çekilirken, içinden geçilen köylerden Arap isyancıların ateşine maruz kalıyordu. Düşman tertipçilerini de içinde barındıran bu Arap iskân bölgelerinden geçmenin imkânsız olduğu bir süre sonra anlaşmıştır. Bu nedenle Türk ordusunun taarruza uğradığı yerlerde sadece İngilizlerle değil, aynı zamanda onların “zehirlediği” Araplara karşı da savaşıması kaçınılmaz olmuştu. Bu bakımdan Suriye müdafaasının özellikle son altı ayı Türk ordusu için hayli yıpratıcı olmuştur. Şam’ın ve Halep’in İngilizlerin eline geçişinde de, Arap isyanının genel bir hal almasının, hatta Şam’ın düşüşünden kısa bir zaman önce Arap İstiklali’nin ilan edilmesinin büyük bir rolü olduğu görülmüştür.⁵³

21 Eylülde Liman Paşa, direnişi olanaksız görünce Yermük doğrultusunda genel bir geri çekilme emrini vermiştir. Bu geri çekiliş Şam’a kadar devam etmiştir. General Allenby artık Türk direnişinin kırıldığına, Şam yolunun İngiliz kuvvetlerine açıldığını inanıyordu.⁵⁴ Gerçekten de takati kalmayan Osmanlı ordusu 23 Eylülde Akka ve Hayfa’yı, 25 Eylülde de Amman’ı kaybetmiştir. Anlaşılan o ki, bu tarihlerde Yıldırım ordularının toparlanamadığı gibi, direnişe gücü de kalmamıştı.⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa 29 Eylülde Başkumandanlık Vekâleti’ne çektiği telgrafta Şam’ın elde tutulmasının çok zor olduğunu, Rayak’ın kuzeyinde takviye edilecek birliklerle yeni bir savunma hattının kurulmasını bildirmiştir.⁵⁶ Nihayetinde 30 Eylülde Rayak’ta Türk direnişini de kıran İngilizler bir gün sonra Şam’a girmişlerdir. Bu sırada, Bulgarların 26

.....
⁵² Doğruer, *a.g.e.*, s.243.

⁵³ İsmet İnönü, *a.g.e.*, s.128, 132-134. Mustafa Kemal, Şam’a girdiğinde yerli halkın evlerine Faysal’ın bayraklarını astıklarına, silahlı Arap çetelerinin sokakta silah atarak Türklerin bozgununu zafer şenlikleriyle kutladıklarına tanık olmuştur. Lawrence’in şehre girişi sırasında da Şamlı kadınlar onun şerefine peçelerini yırtıp atmış, kafeslerden sarkarak çığlık çığlığa kahkahalar atmış, sokaktan Rolls Royce ile dolaştığında üzerine esanslar serpmişlerdir. Lord Kinross, *a.g.e.*, s.155.

⁵⁴ Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Ankara, 1993, s.36.

⁵⁵ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Harbin Günlüğü-Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları/Orgeneral İzzettin Çalışlar’ın Günlüğü*, Haz: İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, İstanbul, 1997, s.301.

⁵⁶ Özçelik, *a.g.e.*, s.36.

Eylüldeki mütareke taleplerinin 29 Eylülde imzalanan antlaşma ile neticelenmesi cephe üzerinde menfi bir sonuç doğurmuş, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun daha fazla müşkilleşeceğine dair inancı kuvvetlendirmiştir.⁵⁷ Nihayet, gelinen nokta Eylül sonunda Suriye'nin büyük ölçüde kaybedilmiş olduğu anlamına geliyordu.

Allenby'nin taarruzu Ekim ayında da devam etmiş, bunun ilk sonuçlarından biri Ekim başlarında 4. Ordu'nun koruduğu Beyrut'un düşmesi olmuştur. Beyrut'un kaybını, 16 Ekimde Humus, 19 Ekimde Hama takip etmiştir. Nihayet, 23 Ekimden itibaren İngilizlerin Araplarla beraber Halep'e yapmış oldukları saldırılar, birkaç defa püskürtülmüştür.⁵⁸ 25 Ekimde Şerif Faysal'ın birlikleri ve kendilerine katılan bir kısım silahlı ahaliyle İngilizlerin kamyonlarla taşıdıkları süvari kuvvetlerinin sokak çatışmalarına kadar varan saldırıları Mustafa Kemal'in 7. Ordusu tarafından tamamıyla akim bırakılmıştır.⁵⁹ Ancak İngilizler verdikleri kayıpları, Şam'dan getirdikleri kuvvetlerle takviye etmişlerdir. Mustafa Kemal, İngilizler ve Araplar karşısında hiç yenilmediği halde,⁶⁰ şehirde kalmayı güvenli bulmayarak ordusunu kuzeye çekmeyi gerekli görmüş ve burada yeni bir savunma hattı teşkil edilmiştir. Halep'in düşüşü, Suriye'deki İngiliz taarruzunun da sona ermiş olduğu anlamına geliyordu.

Suriye'nin alınmasından sonra İngilizler, kuzeye doğru yönelerek taarruzlarına devam etmişlerdir. Fakat Halep'in 5 km. kuzeyindeki Katma'ya çekilmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği 7. Ordunun kurmuş olduğu savunma hattına çarpmış ve durmak zorunda kalmışlardır (Katma Muharebesi/26 Ekim 1918). 7. Ordu sonraki günlerde de "birçok defa" bu hatta yönelen taarruzu püskürmüştür.⁶¹ Bu suretle Türk ordusu, İskenderun, Beylan, Dir Cemal, Telülrifat hattında kalmış ve çok geçmeden Antakya'ya da hakim olmuştur.⁶² Mustafa Kemal Paşa bu hattı, Misak-ı Milli sınırı olarak belirlemiştir. Zaferden sonra düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

"İşte orada bu zafer neticesi bir hat tespit ve tahdid etdim. Kuvvetlerime emir verdim ki düşman bu hattın ilerine geçmeyecektir.

.....
⁵⁷ Çalışlar, *On Yıllık Harbin Günlüğü...*, s.302.

⁵⁸ Geri çekiliş hareketi sırasında Mustafa Kemal'in böbrek rahatsızlığı yeniden nüksetmiştir. Onun Halep Hastanesi'nde bir süre tedavi gördüğü sırada, İngilizler, şehre yaklaşmış, saldırı için hazırlıklara başlamışlardı. Şehirdeki Araplar bir ara şehirdeki kaleyi ve hükümet konağını işgal etmişlerse de daha sonra buralardan atılmışlardır. Bu arada Mustafa Kemal, şehirdeki Arapların taşkınlıklarını bertaraf etmeye çalışırken, kimi Arapların evlerinin damundan şehri savunan Türk askerine bombalar attıklarını görmüştür. Mustafa Kemal, hatratında savunduğu şehrin halkının bu davranışına acı acı güldüğünü belirtmiştir.

⁵⁹ Sanders, *a.g.e.*, s.376.

⁶⁰ Lord Kinross, *a.g.e.*, s.159.

⁶¹ Sanders, *a.g.e.*, s.377.

⁶² Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi...*, c.III, ks.III, s.462.

Ve nitekim geçmemiştir. Gerek Erzurum Kongresi'nde, gerek Sivas Kongresi'nde Türkiye'nin hudud-ı millisini tespit etmek için bir ıstılâh-ı medeniye istinâd etmek lâzım geldiği vakit, [ben Türk süngülerinin işaret ettiği bu hattı] esas kabul etdim. Ma'lûmunuzdur ki, Misâk-ı Milliye en nihâyet Ankara'da tesbît etmişdim. Mes'elenin yabancısı olan bir takım zevât, bunda 'âmil olmak istediler ve hudûd-ı millî mevzû-ı bahs olunduğu zaman, hakikati bilmedikleri için türlü türlü zehâblara kapıldılar. İ'tirâf ederim ki ben de hudûd-ı milliyi bir az Wilson prensiplerinin insânî maksadlarına göre ifâdeye çalıştım. Hemen tasrih edeyim: O insanî prensiplere istinâd eder ki Türk süngülerinin müdâfa'a ve tesbît ettiği hudûdları müdâfa'a etmişimdir. Zavallı Wilson, anlamadı ki süngü, kuvvet ve şeref ve haysiyetin müdâfa'a edemediği hudûdları, başka hiçbir prensiple müdâfa'a edilemez."⁶³

Görüldüğü gibi; Mustafa Kemal, enerjisini artık İmparatorluğun Arap toprakları için değil, Türklerin vatanlarını savunmak için harcamaya karar vermiştir.

Torosların güneyinde Anadolu'yu savunmak için teşkil edilen hatta Türk birlikleri şu şekilde konuşlandırılmıştı. Yıldırım orduları Grubu karargâhı Adana'ya taşınmıştır. 2. ve 12. kolorduların karargâhları 23. Piyade Tümeninin karargâhı olan Tarsus'a alınmıştır. Bu arada 15. Kolordu Osmaniyede bulunmaktaydı. Raco'da yerleşmiş olan 7. Ordu'nun 3. kolordusu İskenderun'da, 20. Kolordusu ise Katma'da tutulmaktaydı. Görülmektedir ki, Türk ordusu hâlâ dinamikti ve vatanın savunması konusunda hazırlıklıydı. Bu ise İngilizlerin Suriye'yi ele geçirmekle beraber, Türk ordusunun direnişini kıramayan Allenby'nin zaferlerinin etkisini kimi tarihçilerce tartışılır hale getirmiştir.⁶⁴

30 Ekimde Ahmed İzzet Paşa hükümetinin kurulmasıyla Liman Paşa'nın görevini Mustafa Kemal Paşa'ya devredip İstanbul'a gelmesi istenmiştir. Bunun için Liman Paşa, görevi devretmek için 31 Ekimde Mustafa Kemal Paşa'yı Adana'ya davet etmiştir. Bu sırada Katma'da bulunan Mustafa Kemal Paşa mümkün olduğunca kısa zamanda Adana'ya kavuşmak istiyordu. Bunun nedeni ise Mustafa Kemal Paşa'nın Güney cephesine hemen hâkim olan kuvvetlerin başında olarak İstanbul'la dolaylı olarak konuşmak ve bu suretle fikirlerimi uygulayabilmek için uygun bir fırsat yakalamaktı.⁶⁵ Ni-

.....
⁶³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1926, s.1.

⁶⁴ Örneğin bakınız: Erickson, *a.g.e.*, s.273-274

⁶⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1926, s.1.

tekim, Liman Paşa 31 Ekimde Adana'ya davet ettiği Mustafa Kemal Paşa'ya görevini devretmiş ve aynı gün şehirden ayrılmıştır. Liman Paşa görevi devrederken Mustafa Kemal Paşa'ya olan güvenini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ekselans Siz muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda Anafartalar'da çok yakından tanıdığım komutansınız. Aramızda gerçi bazı olaylar oldu. Fakat nihayet bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalpten dost olduğumuzu sanırım. Bugün Türkiye'yi terke zorlarken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdir ettiğim bir komutana veriyorum. Bu genel felaket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyden teselli buluyorum. Komutayı size terk ve tevdi etmek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir. Ben sizin misafirinizim.”⁶⁶

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Liman Paşa'ya hitaben şunları söylemiştir: “Müsterih olunuz. Sizde hiçbir kusur ve kabahat düşünmüyorum. Kusur ve kabahatin büyüğü sizi mensup olmadığınız bir milletin orduları başına getirenlerdedir. Şimdi siz belki feci akıbetlere duçar olacaksınız. Belki ben; yalnız ben değil, bütün Türk milleri aynı akıbetlere uğrayacağız; fakat ikimizin de müsterih ve müteselli olabileceğimiz bir nokta vardır; o da felaketlerin müsebbibi, siz veya ben olmayışımıdır; mensup olduğumuz imparatorluklar başında ve idaresinde bulunanlardır.”⁶⁷

Liman von Sanders birliklere veda mesajında da şunları söylemiştir:

“Ordular Grubu'nun emir ve komutasını Mustafa Kemal Hazretlerinin birçok meşhur muharebede liyakat ve ehliyetini ispat eden ellerine devretmek mecburiyetinde kaldığım şu anda; emir ve komutam altında Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaati uğrunda ifa ettikleri hizmetlerden dolayı bütün subay, memur ve erlere kalpten teşekkürlerimi sunarım. Ordular grubunun bir çok subay ve erini bana en sıkı bir şekilde bağlayan Gelibolu'nun şan ve şerefli günlerini, Anadolu sahillerindeki pek çok cesur teşebbüsü tarih ilelebed unutmayacaktır. Filistin'de bizim için bir başarı silsilesi teşkil eden ve aralıksız altı buçuk ay devam eden inatçı bir savunma ve bilhassa Tellülazur, Turmus Aya, Elkefr, ve her iki Şeria muharebeleri; Osmanlı ordusunun ve onunla beraber savaşan Alman ve Avusturya birliklerinin, birkaç kat üstün düşmana karşı koyduğu inkâr edilemez cesaret

.....
⁶⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi/Sina-Filistin Cephesi İkinci Gazze Muharebesi Sonunda Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, c.4, ks.2, Ankara, 1986, s.731; Doğruer, a.g.e., 434; Tezer, a.g.e., s.174.

⁶⁷ Cevat Abbas Güner, *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Derleyen: Turgut Güner, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s.185.

ve kahramanlığının delilleridir. Bu olayların hatıraları bana; Osmanlı İmparatorluğu'nun, cesur evlatlarına dayanarak geleceğe sağlam bir güven ve emniyetle bakabilecekleri kanaati veriyor. Osmanlı milletiyle müttefiklerinin gelecekte, sulh ve sükûna ulaşmalarını ve senelerce süren muharebelerin açmış olduğu yaraların kapanmasını Cenab-ı Hakk'tan temenni ederim.”⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı idaresini ele aldığı gün (31 Ekim)'den bir gün önce imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması dört yıldan beri devam eden Büyük Dünya Savaşı'nı bitirmiş oluyordu. Bu suretle Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı lağvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa da Harbiye Nezareti'nin emrine verildiğine dair 10 Kasım 1918 tarihli şifreli talimat üzerine Adana'dan ayrılarak İstanbul'a hareket etmiştir.⁶⁹ Bu safhada Mustafa Kemal'in meşgul olduğu en önemli iş, savaş sonrası kurulacak yeni kabinede güvendiği vatanperver kişilerin yer almasıydı. Bu amaçla, Vahdettin'e gönderdiği telgrafta önerilerde bulunuyor ve kendisinin de savunma bakanı olmasını talep ediyor. Ona göre “Türkiye için mesele, bütün mevcudiyetini kaybetmek neticesine varacak kadar tehlikeliydi” ve barışın erken geleceği mümkün görünmüyordu. Mustafa Kemal Paşa, memleketin çok zor durumda kalacağını düşündüğü için savunma bakanlığı görevini istiyordu. Mustafa Kemal'e göre barışa varıldıktan sonra kendisinin bakanlığa getirilmesi hiç de zorunlu ve gerekli değildi.⁷⁰ Tarihçi E. J. Ericson'ın deyişiyle “yorulmak bilmez” Mustafa Kemal'in esas çabası vatanın selameti idi. Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa ateşkesin imzalanmasından sonra Anadolu vatanının savunulmasını planlamaya başlamıştı.⁷¹ Kuşkusuz Mondros Ateşkesi bir son idi; ancak bu son, yeni bir başlangıca açılan kapıydı aynı zamanda: Türk İstiklâl Savaşı.

Kinross'un da belirttiği gibi Mustafa Kemal Paşa, uzun ve felaketle dolu dört yılın savaşlarından, hiç yenilgiye uğramadan çıkan tek Türk komutanı idi. Savaşta yenilmemiş olduğu gibi, Ruhça da yenilmemiştir.⁷² Sonuç itibarıyla; Mustafa Kemal Paşa Çanakkale'de olduğu gibi, Filistin ve Suriye'de de ulusunun kaderini tayin eden bir şahsiyet olarak sivrilmiş ve milli direnişi devam ettirecek imkân ve moral değerlerinin Türk İstiklâl Savaşı'na aktarılmasında tarihi bir rol oynamıştır. Mustafa Kemal'i Atatürk yapan da bu özelliği olmuştur.

.....
⁶⁸ Sanders, *a.g.e.*, s.378; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, İstanbul, 1953, 26-27; Doğruer, *a.g.e.*, s.434-435.

⁶⁹ Tezer, *a.g.e.*, s.175

⁷⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1926, s.1.

⁷¹ Ericson, *a.g.e.*, s.273.

⁷² Lord Kinross, *a.g.e.*, s.164.

Kaynakça

Atay, Falih Fıfıkı, *Çankaya/Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Pozitif Yayınları, İstanbul. (Basım tarihi bulunmamaktadır.)

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*, c.1, 18. Basım, Remzi Kitabevi, 1999.

Bayur, Hikmet, “Mustafa Kemal’in Falkenhayn’la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu”, *Bellekten*, c.XX, sa.80, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

....., *Türk İnkılâp Tarihi/1914-1918 Genel Savaşı -1915-1917 Vuruşmaları ve Bunların Siyasal Tepkileri*, c.III, Ks.III, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi/Sina-Filistin Cephesi İkinci Gazze Muharebesi Sonunda Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, c.4, ks.2, Ankara, 1986.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hâtıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Cemal Paşa, *Hatıralar/ İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Çalışlar, İzzettin, *Atatürk'le İkibuçuk Yıl*, Yayına Hazırlayanlar: İsmet Görgülü-İzzettin Çalışlar, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

....., *On Yıllık Harbin Günlüğü-Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları/Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü*, Haz: İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

Çaycı, Abdurrahman, “Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri”, *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, (Çanakkale:14-17 Mart 1990), Ankara, 1993, s.55-68.

[Doğruer], Ahmet Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu/Filistin'e Veda*, Hazırlayan: Kemal Gurulcan, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum/Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu*, Çev: Mehmet Tanju Akad, 3. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu/ Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi-1912-1922*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Grassi, Fabio L., *Atatürk*, Çev: Eren Yücesan Cendey, Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Gürer, Cevat Abbas, *Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Derleyen: Turgut Gürer, 2. Baskı, Özkaracan Matbaacılık, İstanbul, 2006.

Hâkimiyet-i Milliye, “Büyük Gazi'nin Hatıratından Sahifeler”, Hazırlayan: Falih Rifki (Atay), 13 Mart 1926-13 Nisan 1926.

Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, Çeviren: Eşref Özbilen, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Hatipoğlu, Süleyman, *Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*, Yeditepe Yayınevi: 97, İstanbul, 2009.

İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 1. Kitap, Yay. Haz.: Sabahattin Selek, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, No: 21, Ankara, 1992.

Karal, Enver Ziya, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, c.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Lord Kinross, *Atatürk/ Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, 25. Baskı, Altın Kitapları, İstanbul, 2013.

Mango, Andrew, *Atatürk*, 1. Baskı, Yeni Binyıl Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

Özçelik, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları: 98, Ankara, 1993.

Sâbis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım/Birinci Dünya Harbi*, c.I, II, IV, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Sene*, Haz: Muzaffer Albayrak, 3. Baskı, Yeditepe Yayınevi: 48, İstanbul, 2007.

Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor/Salih Bozok'un Anıları, Yayına Hazırlayan: Can Dünder, Can Yayınları, İstanbul, 2013.

Yazman, Mehmet Şevki, *Bir Subayın Kaleminden "Türk Çanakkale" Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var*, Yayına Hazırlayan: Tuncay Yılmaz, 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.

Özet

Çanakkale Savaşlarında genç bir yarbay olarak “Arıburnu ve Anafartalar kahramanı” namıyla şöhret bulan Mustafa Kemal (Atatürk), Filistin-Suriye cephesinde görev yaptığı bölgelerde gösterdiği askerî deha ve başarıyla büyük dünya savaşının seçkin komutanlarından biri olarak sivrilmiştir. Bu noktada İngilizlere karşı Bisan ve Katma muharebelerinde kazandığı iki büyük zafer, ulusunun kaderini tayin eden büyük savaşın kilometre taşları olmuştur. Zira bu savaşlardan ilki Yıldırım Ordularını teslim olmaktan kurtarıırken, ikincisi İngilizlerin Suriye üzerinden Anadolu’ya sarkmasının önünü kesmiştir. Mirliya Sedat Paşa’nın Bisan Zaferi nedeniyle dediği, Mustafa Kemal Paşa’nın Filistin ve Suriye Cephesinde oynadığı rolü özetler gibidir: *“Yalnız ordunun bir tek kuvveti ümit veriyordu. O da ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa’nın şahsiyeti idi. Ordunun başında o buldukça maruz kaldığımız elim sonuçlardan kurtulacağımıza inancımız vardı. Şeref ve askerlik namusumuz kurtuldu.”* Bu durum, askeri güç ve moral değerleri açısından Milli Mücadele’nin yürütülmesinde ve Misak-ı Milli sınırlarının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Mustafa Kemal’in Filistin-Suriye cephesindeki görevi, Yıldırım Ordular Grubu’nun teşekkülü ile başlamış 30 Ekim 1918’de Liman von Sanders’in söz konusu Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı’nı kendisine bırakmasıyla son bulmuştur. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandanlık Vekili Enver Paşa ve Liman Paşa’nın selefi olan Erick von Falkenhein’le anlaşamaması nedeniyle 24 Eylül 1917’de komuta ettiği 7. Ordu Komutanlığı’ndan istifa etmiş ve Ağustos 1918’e kadar yaklaşık 11 ay ordusundan ayrı kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın istifası öncesi İsmet Paşa’ya hazırlattığı-kendisinin de tashih ve eklemelerde bulunduğu-20 Eylül 1917 tarihli raporu ve 4 gün sonra kaleme aldığı ek raporu, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum, müttefiki Almanya ile olan ilişkisinin boyutu ve savaşın seyri üzerindeki tespitleri, onun gerçekçiliğini, öngörüsü ve ileri görüşlülüğünü ortaya koyan tarihi bir belge olarak dikkate değerdir. Bu çalışmaya, arşiv belgelerinin dışında savaştaki Türk -Ali Fuat (Cebesoy), Ali Fuad (Erden), İsmet (İnönü), Ali İhsan (Sabis), Ahmed Sedat (Doğruer), Cemal Paşa, Falih Rıfki (Atay), Şükrü (Tezer) ve Alman generallerinin -Von Kress, Liman von Sanders- hatıraları ile Mustafa Kemal (Atatürk)’ün Falih Rıfki’ya yazdırdığı hatıratı (Büyük Gazi’nin Hatıratından Sahifeler/Hakimiyet-i Milliye) temel oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Bisan ve Katma muharebeleri, 20 Eylül Raporu, Yıldırım Ordular Grubu, Erick von Falkenhein, Liman von Sanders.

I. Dünya Savaşı'nda İskenderun'un Stratejik Konumu ve İşgali

Naim ÜRKMEZ*

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hinterlandı geniş sahil kentleri hızlı bir gelişime sahne olmuştur. Çünkü, Sanayi Devrimi ile birlikte seri hareket eden gemilerin imal edilmesi ile birlikte Dünya ticaret hacmi oldukça artmıştı. Bu büyüme, liman şehirlerinin nüfusunun artmasını da beraberinde getirmiştir. Bir liman kenti olan İskenderun da bu gelişimden payına düşeni almıştır. 1845-1850'li yıllarda on beş-yirmi hanenin bulunduğu köy hüviyetinde olan bu yer yüzyılın sonunda on binin üzerinde insanın yaşadığı önemli bir kavşak noktası haline gelmişti¹. Ancak bu büyüme, bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Özellikle, 1890'lı yıllardan sonra Anadolu'da bir kısım Ermeni'nin ayaklanmalar başlatması ve çeteler kurması İskenderun'u bir kat daha mühim bir iskele haline dönüştürmüştü. Çünkü Ermeni çeteciler Güney Anadolu'da çıkarmak istedikleri ihtilal için ikmal noktası olarak İskenderun'u belirlemişlerdi. Devlet ise bu zararlı faaliyetlere karşı, tedbir olarak 1893 yılından sonra İskenderun Limanı'nda kaçakları ve Ermeni müfsitleri kontrol altına alabilmek için iskele komisyonu kurmuştu².

Ancak iskele komisyonu, bölgede güvenliği sağlamak, çetecileri önlemek için yeterli gelmemekteydi. İşte bu sebeple, Sultan Abdülhamit emriyle, Mersin ile Lazkiye arasında 10 karakol inşa edilmiş ve bu karakolların ara kısımlarında ihtiyaç duyulan noktalara gözetleme kuleleri inşa edilmişti³.

Alınan bu tedbirler yasadışı yollarla karaya çıkmak veya vapur şirketleri aracılığıyla yurt dışına gitmek isteyenlerin hareketini oldukça zorlaştırmıştı. Ancak burada uğraşılan tek konu Ermeni komitacılar veya kaçakçılık yapanlar değillerdi. İskenderun Limanı, zaman zaman yabancı devletlerin donanmalarının da uğradığı bir yer olmuştu. Gelen bu donanmalardaki askerler kimi zaman izinsiz olarak karaya çıkıp bir takım uygunsuz davranışlarda bulunabiliyor ve devletin bu durumdan çok sonra haberi olabiliyordu. Örneğin 1902 Şubat'ında karaya çıkan İngiliz askerleri Sarısu civarında bazı köylülere Türkçe ve Arapça *Rab İsa ismiyle yorgun olanlar, ağır yük çeken-*

* Yrd. Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, naimurkmez@erzurum.edu.tr.

¹ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 168, 170.

² Naim Ürkmez, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı", *TurkishStudies*, 8/5, Spring 2013, s. 904.

³ BA, Y. MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat), 281-52.

ler bana gelsin, ben size rahat veririm mealini içeren matbu yazıları dağıtmış ve köylüleri Hıristiyanlığa davet etmişlerdi⁴. Kısacası İskenderun I. Dünya Savaşı'ndan önce sürekli kontrolde tutulmak istenen bir yer olmuştu.

İskenderun Halep, Musul, Bağdat, ve Diyarbekir, Mamuretülaziz, Sivas vilayetlerinin doğal bir limanı idi. Ayrıca Hindistan'a giden alternatif yolun başlangıç noktası olması da Avrupa devletlerinin nazarında bu stratejik yerin önemini arttırmaktaydı. Bölgeye, sık sık donanma gönderilmesi ve gambot diplomasinin uygulanma sebepleri arasında Ermeni hadiseleri olduğu gibi belirtilen ticari husus da etkiliydi. Olası bir karışıklık durumunda ticari faaliyetlerinin aksamasını istemeyen Avrupalı devletler kendilerini güvenceye almak istiyorlardı. İskenderun'daki bu rekabete XX. yüzyılın başında Almanya da katılmıştı. Almanya, Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazla İskenderun'u, Bağdat Demiryolu'na Toprakkale şube hattı ile bağlamış ve büyük bir liman inşa etme çalışmalarını başlatmıştı. Ancak savaşın patlak vermesi liman inşaatının durmasına neden olmuştu.

I. Dünya Savaşı öncesinde, korunaklı ve gemilerin rahatlıkla yanaşabileceği tabii bir limana sahip olan İskenderun bir çok açıdan menfaatlerin çakıştığı bir nokta haline gelmişti. İngiltere zaman zaman, savaş öncesinde İskenderun'u işgal edeceklerine dair şayialar çıkarmaktaydı. Bölgede daha fazla yatırıma sahip olan ve Güney Anadolu'nun pamuğuna ihtiyaç duyan Fransa ise burayı kimseye kaptırmak istemiyordu⁵.

Buna rağmen, bölgedeki çıkar çatışmalarının daha kötü sonuçlar doğurmasının önüne geçmek için Almanya ve Fransa 15 Şubat 1914 tarihinde, bir araya gelmiş ve İskenderun ile ilgili uzlaşmaya varmışlardı. Yapılan ön antlaşmaya göre; Almanya, İskenderun'u Halep'e bağlayan Halep'i Meskene'ye ve Meskene'yi de Irak'ta Bağdat demiryoluna bağlayacak güzergâhta demiryolu inşa etme niyetinde olduğunu ortaya koymuştu. Fransa ise Trablusşam-Şam-Humus-Deyr-i Zor güzergâhında bir demiryolu inşa etme fikrinde olduğunu beyan etmişti. Anlaşmaya göre her iki devlet de belirtilen güzergâhlara müdahale etmeyecek ve demiryolu imtiyaz talebinde bulunmayacaktı.⁶

Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi mevcut durumun değişmesine neden olmuştu. Çünkü buranın stratejik önemini anlayan İtilaf Devletleri işgal planları yapmaya koyulmuşlardı.

.....
⁴ Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, s. 406.

⁵ Süleyman Hatipoğlu, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 2001, s. 35.

⁶ Vahit Çabuk, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun'un Stratejik Durumu" *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri (Ayrı Basım)*, Antakya 1991, s. 11; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/3, TTK, Ankara 1951, s. 443.

I. Dünya Savaşı'nda İtilafların İskenderun Üzerindeki Planları

İskenderun'un bu kadar revaçta olmasının temel sebebi oraya hâkim olan gücün, doğal olarak onun art bölgesine hâkim olma şansına da sahip olmasıydı. Anadolu topraklarını işgal eden kuvvetlerin lojistik desteğinin sağlanabileceği yegâne liman İskenderun Limanı'ydı.

İngiltere Savaş Bakanı Kitchener, Çanakkale Boğazı'na yapılacak çıkarma ile eş zamanlı olarak İskenderun'a 5.000 kişilik bir kuvvet çıkararak burayı işgal etmeyi düşünmüştü. Çünkü ona göre İskenderun, Çanakkale'ye kıyasla az bir kuvvetle zapt edilecek daha önemli bir nokta idi. İskenderun'da sağlam bir mevzi elde edilirse Irak ve Mısır üzerinde hakimiyet sağlanabilirdi. Ayrıca, Çanakkale tahkimatlarının geçilemeyeceği anlaşılırsa, buradaki harekate bir aldatma süsü verilerek asıl çıkarmanın İskenderun'a yapılmak istendiği intibası verilebilirdi. Bu sayede İskenderun işgal edildiği gibi İngiltere'nin Osmanlı Devleti karşısında Çanakkale cephesinde yenilgiye uğradığı gibi bir itibar zedelenmesinin önüne geçilmiş olurdu⁷.

İngiltere'de bazı askeri ileri gelenleri de Kitchener gibi İskenderun'un Çanakkale'den daha önemli bir hedef olduğu fikrindeydiler. Mısır Umum Kumandanı General Maxwell de en kolay ve sonuçları bol hareketin, İskenderun Körfezi'ne yapılacak bir çıkarma olduğu fikrindeydi. Bu hareket ile Türklerin demiryolu ağına hayati darbe vurulmuş olacaktı. Maxwell, çıkarma sırasında İskenderun dolaylarındaki Ermenilerin, İngilizlerle derhal işbirliğine gireceğini bu sayede az kuvvetle hızlı bir başarı elde edebileceklerini 4 Aralık 1914'te Londra'ya bildirmişti.⁸

Maxwell'in bu izahının elbette bir dayanağı vardı. Ermeni liderlerinden BogosNubar, Kahire'deki İngiliz temsilcisi M. Cheetman'la 12 Kasım 1914'te yaptığı görüşmede Ermenilerin Türklerle anlaşma ihtimalini yitirmiş olmasından dolayı, itilaf kuvvetlerinin İskenderun, Adana veya Mersin'e bir çıkarma yapması durumunda onlara gönüllü olarak katılacaklarını bildiriyordu⁹. Nubar Paşa, görüşmede itilaf devletlerini ikna edebilmek için Adana, Mersin ve İskenderun bölgesindeki nüfusun %40'ını oluşturduklarını iddia etmekteydi¹⁰. Bunun yanında dağlık bölgelerdeki Ermenilere, silah ve mermi sağlanması durumunda, Ermenilerin isyan edeceklerini, Mısır'daki Ermenilere de izin verilmesi durumunda olası bir harekate katılabileceklerini ilave etmişti¹¹.

⁷ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, (Yay. Haz: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 172-173; Çabuk, "İskenderun'un Stratejik Durumu", s. 12.

⁸ Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 172-173; Çabuk, "İskenderun'un Stratejik Durumu", s. 12.

⁹ Kahire'de bulunan Cheetham'dan Erward Grey'e gönderilen 12 Kasım 1914 tarihli telgraf; FO, 371-2146 No: 70404 aktaran Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 601.

¹⁰ Hasan Dilan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları I*, TTK, Ankara 2005, s. 244-245.

¹¹ Salâhi R. Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, TTK, Ankara 2014, s. 460, Salâhi-Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", *Belleten*, XXXVI/141, Ocak 1972, s. 36.

Bunların yanında çıkarma sayesinde Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasındaki askerleri ile bağı kopacak ve çıkarılan Arap isyanı ile Osmanlı ordusu zor durumda bırakılacaktır. Daha açığı İskenderun Körfezi'ne yapılacak bir çıkarma ile İstanbul'un 4. ve 6. Ordularla olan bağlantısını kesilecekti¹². Gerçekten de İskenderun oldukça önemli idi. Irak, Suriye ve daha güneyde olan Osmanlı ordularının lojistik desteğinin sağlandığı demiryolu İskenderun'un hemen kuzeyinden geçmekteydi. Şayet müttefik devletler İskenderun'a tam olarak yerleşmeyi başarabilirlerse kısa zaman içerisinde Toprakkale'ye ulaşacaklar ve demiryolu ulaşımını akamete uğratabileceklerdi. Bu hâl müttefiklerin Irak'ta işleri kolaylaşacağı gibi Mısır'ı savunmalarına da katkı sağlayacaktı¹³.

Osmanlı Devleti'nin İskenderun'a Çıkarma Yapılma İhtimaline Karşı Aldığı Tedbirler

Bu planlardan haberdar olan veya müttefik kuvvetlerin böyle bir hareket yapacağını tahmin eden Osmanlı Başkomutanlık Vekaleti, VII. Kolordunun karargâhının bir fırkasıyla Adana civarına nakledilmesini emretmişti. Çanakkale Cephesi'ndeki savaşın devam ettiği sırada verilen bu emirde, İtilaf Devletlerinin Adana civarına bir çıkarma yapması tehlikeli addedilmişti. Suriye ve Irak'ın İstanbul ile bağlantısının kesilebileceği böyle bir durumda, Mısır seferi için Toros ve Amanos dağlarında devam eden çalışmaların son bulacağından endişe edilmişti.¹⁴

Osmanlı Devleti, IV. Ordunun mıntkasında olan bu stratejik noktayı Cemal Paşa'nın talimatıyla sürekli takviye etmiştir. Orduyu ikmal için Halep-İskenderun şosesi de tamir edilerek daha kullanışlı bir hale getirilmeye çalışılmıştı¹⁵. Bunun yanında İskenderun ve Belen'de 133. Alay -bir taburu Lazkiye'de-, bir dağ bataryası ve bir istihkâm bölüğü ile bölge olası bir işgale karşı hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Belen Boğazı da imkânlar dâhilinde tahkim edilmişti. 41. Tümen için teşkil edilmiş olan adi ateşli Krup sahra Topçu Taburu Belen'e hareket etmiş ve İskenderun komutanlığı emrine girmiştir¹⁶.

Her iki tarafın bu plan ve hazırlıklarına karşın İskenderun'a planlandığı şekliyle bir çıkarma yapılamamıştır. Bunun nedenleri arasında; Çanakkale tecrübesinin böyle bir çıkarmaya cesaret vermemesi, çok büyük askeri kuv-

¹² Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 109.

¹³ Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 174.

¹⁴ Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 173.

¹⁵ Dâhiliye Nezaretinden Halep Vilayetine çekilen 24 Nisan 1914 tarihli şifre telgraf; BA, DH. ŞFR (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi), 47-131; Cemal Paşa, *Hatırat*, (Yay. Haz: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 1996, s. 154, 174.

¹⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Sina Filistin Cephesi)*, IV/1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 141, 320.

vete ihtiyaç duyulması, Fransa'nın idareyi tek başına almak istemesi ve Süveyş kanalının savunulması öncelikli nokta olarak addedilmesi sayılabilir¹⁷.

İtilaf Devletlerinin Savaş Sırasında İskenderun Körfezi'ndeki Faaliyetleri

Peki çıkarma hareketi gerçekleştirilemeyen bu stratejik noktaya ne gibi askeri müdahaleler yapılmıştı? Aralık 1914'ten itibaren İtilaf donanmasına ait gemiler İskenderun, Payas, Dörtyol civarını sürekli kontrol altında tutmak için sahili gözetlemeye başlamışlar ve çeşitli küçük çaplı operasyonlara girişmişlerdi. Özellikle *Genç Edvar* ve *Doris* isimli gemiler İskenderun ile Payas arasındaki demiryolu hattını ve bu hat üzerinde bulunan istasyonları bombardıman etmişti¹⁸. İtilaf Devletlerinin bu operasyonlardan maksadı Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na yapacağı hareketi durdurmak, en kötü ihtimalle zayıflatmaktı. Bölgeye çıkarma yapılacağı görüntüsü vererek de Osmanlı Devleti'ni endişeye sürüklemeyi hedeflemişlerdi.

Aralık 1914'te *Doris* isimli kruvazör, İskenderun açıklarına gelmiş ve geminin kaptanı mahalli idareye her çeşit askeri mühimmat, torpil, torpido ve istasyonlarda bulunan lokomotifler karşı koymaksızın teslim edilmesi yönünde iltimat vermişti. Bu tehdit üzerine mahalli hükümet taşınabilir mühimmatı ve sair şeyleri geceleyin Belen'e nakletmek istemiş, nakliye hızlandırmak için de Belen'den asker ve ahali gönderilmesini talep etmişti¹⁹. Ancak mahalli yönetim, bölgede bulunan yabancı tebaadan dolayı bombardımanın gerçekleşmeyeceğini düşünüyordu. Ayrıca Cemal Paşa, iltimatın karşı Halep'teki tüm İngiliz vatandaşları tevkif ettirmişti²⁰.

Cemal Paşa'nın bu tehdidinin ilk etapta bir etkisi olmamıştı. *Doris* ve ona katılan diğer bir savaş gemisi, Ocak 1915'de İskenderun tren istasyonunu ve Pınarbaşı taraflarını bombardıman etmişti. Ayrıca Belen'den İskenderun'a gelen yük develerini bombardıman ederek bir kaç devenin ölmesine neden olmuştu²¹.

İngiliz ve Fransız savaş gemileri, yukarıda örneği görüldüğü üzere Belen-İskenderun yolunu kontrol altına almak veya buradaki trafiği engellemek istiyorlardı. Çünkü İskenderun'a deniz yoluyla yardım gelmesi pek mümkün

.....
¹⁷ Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 174.

¹⁸ Dahiliye Nezaretinden Halep Vilayetine gönderilen 7 Kanun-ı evvel 1330 (20 Aralık 1914) tarihli şifre telgraf, BA, DH. EUM. 6. ŞB, 2-28,

¹⁹ Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 7 Kanun-ı evvel 1330 (20 Aralık 1914) tarihli şifre telgraf, BA, DH. ŞFR, 454-72; Halep Valisi'nin İskenderun'un durumu hakkında Dahiliye Nezaretine çektiği 8 Kanun-ı evvel 1330 (21 Aralık 1914) tarihli şifre telgraf; BA, DH. ŞFR, 454-111.

²⁰ Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 8 Kanun-ı evvel 1330 (21 Aralık 1914) tarihli şifre telgraf, BA, DH. ŞFR, 454-111.

²¹ Halep Valisi Celal Bey Tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 30 Kanun-ı evvel 1330 (12 Ocak 1915) tarihli şifre telgraf, BA, DH. EUM. 6. ŞB, 2-67.

gözüküyordu. İskenderun'a yardım Payas üzerinden veya Belen üzerinden gelebilirdi. Payas yolu sahilde olması münasebetiyle pek güvenli değildi. Destek sağlanacak tek nokta Belen idi. Bu sebeple Belen-İskenderun yolu sık sık bombardıman edilmekteydi. 16 Ocak 1915'de İskenderun Limanı'nda bulunan bir İngiliz savaş gemisi yaklaşık üç saat İskenderun-Belen yolu üzerinden geçen gaz yüklü bir takım hayvanatın üzerine seksen kadar mermi atmıştı²².

İngiliz ve Fransız savaş gemileri bombardıman yaparken daha ziyade demiryolu, karakol, köprü, nakil vasıtaları, telgraf hattı gibi stratejik noktaları seçmekteydiler²³. İskenderun Limanı'nda çoğu zaman birlikte hareket eden İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin amaçlarından biri de İskenderun-Payas-Dörtyol arasındaki telgraf hattını tahrip etmektir. Böylece Beyrut, Şam, Bağdat ve Halep vilayetlerinin İstanbul ile haberleşmesi kesilmiş olacaktı. Bu gaye ile 24 Ocak 1915 öğle vaktinde, limanda bulunan İngiliz savaş gemisinden, telgraf hattını tahrip etmek için İskenderun tren istasyonu yakınına asker çıkarılmıştır. O civarda devriye görevi yapan yedi kişilik jandarmanın karşı koyması üzerine çatışma başlamıştır. Bunun üzerine İngiliz savaş gemisi ve istimbotundan top ve mitralyöz ateşi vuku bulmuştur. Bir saat kadar süren çarpışma neticesinde bir Osmanlı askeri hayatını kaybetmiş, dört tanesi de vücutlarının çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. Yaralandığı veya vefat ettiği zannedilen sekiz İngiliz askeri ise gemiye kaçırılmıştır²⁴.

İskenderun sahilindeki bir köyde, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin bombalanması neticesinde beş kişi hayatını kaybetmesi üzerine Osmanlı Hükümeti Amerika Birleşik Devletleri büyükelçiliği aracılığı İngiltere ve Fransa'ya sözlü nota vermişti. Sözlü notada benzer durumların yaşanması durumunda Osmanlı Devleti'nde yaşayan İngiliz ve Fransız vatandaşlarının cezalandırılacağı bildirilmiştir²⁵. Verilen notaya binaen Halep'te yaşayan İngiliz vatandaşları arasında kura çekilmiş ve ismine kura isabet eden iki kişi kurşuna dizilmek için İskenderun'a sevk edilmiştir²⁶.

Bu tehditten bir müddet sonra İngiliz savaş gemisi İskenderun Limanı'na gelerek mahalli yönetimle haberleşmek istemiştir. Ancak İskenderun kaymakamlığı, İngiliz savaş gemileri ile görüşme yapmaması hususunda Halep valiliğince uyarılmıştır²⁷.

.....
²² Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 4 Kanun-ı sani 1330 (17 Ocak 1915) tarihli şifre telgraf, BA, DH. EUM. 6. ŞB, 2-67.

²³ Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, s. 11.

²⁴ Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 11 Kanun-ı sani 1330 (24 Ocak 1915) tarihli şifre telgraf, BA, DH. ŞFR, 459-13; telgrafın diğer bir nüshası için BA, DH. EUM. 6. ŞB, 2-67.

²⁵ BA, HR. SYS, 2101-15

²⁶ Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 28 Kanun-ı sani 1330 (10 Şubat 1915) tarihli şifre telgraf, BA, DH. ŞFR, 461-15.

²⁷ Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 18 Şubat 1915 (5 Şubat 1330) tarihli şifre telgraf, BA, DH. ŞFR, 461-116.

İngilizler, bu tehdide rağmen İskenderun demiryolu hattını bombardıman etmekten geri durmamışlardır. Ancak demiryolu hattı bombardıman edilirken bir köşk bahçesinde dolaşan bir aileye mensup beş kişi hayatını kaybetmesi üzerine, sivillerin öldürülmesine tepki gösteren Osmanlı yönetimi misilleme olarak, Şam'da rehin tutulan İngilizlerden, kura ile seçilecek iki kişinin, sivillerin öldürüldüğü yerde idam edilmesi talimatını vermişti²⁸. Bu talimatın verilmesinden sonra Mart ayı itibarıyla Doris bölgeden operasyonuna son vererek çekilmiştir.

Doris'in bölgeden çekildiği sırada Ermeni çetelerinin faaliyetlerini arttırmaları ve İskenderun civarına yapılacak olası bir çıkarmada İtilaf kuvvetlerinin yanında yer alacaklarına dair beyanatları hükümeti tedirgin etmekteydi. Ermenilerin Kafkas Cephesi'nde de Ruslarla işbirliği yapmasıyla, Osmanlı Hükümeti 24 Nisan 1915'da sorunlu bölge Ermenilerinin başka vilayetlere sevki ve Ermeni komitacılarının ileri gelenlerini tutuklanma kararı almasına sebep olmuştu.²⁹ Bu kararda, İskenderun Ermenilerinin tamamının Halep'in güneydoğusu ve Zor ile Urfa havalisine sevk edilmesi kararlaştırılmıştı. Alınan karardan sonra, Ermenilerin Rus ilerleyişini kolaylaştırmaları ve Van'ın Rus ordusunun eline geçmesine sebep olmaları, Osmanlı Hükümetinin 29 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskan Kanununu çıkarmasına neden olmuştu. Kanunla savaş bölgesinde kalan Ermenilerin cephe gerisine nakledilmesi planlanmıştı. Aslında İskenderun'da yaşayan Ermeniler ilk karar ile birlikte sevkleri kararlaştırılmıştı ancak Sevk ve İskan Kanununda İskenderun'un isminin yeniden zikredilmesi buradaki bir kısım Ermeni'nin daha sevki anlamına gelmekteydi³⁰. Netice itibarıyla İskenderun'da bulunan 1.886 Ermeni'den 1.490'ı sevkê tâbi tutulmuştu³¹.

1916 yılına gelindiğinde Fransız donanmasına ait savaş gemileri bölgede faaliyet göstermeye başlamışlardı. Çünkü yapılan gizli anlaşmalarda İskenderun ve havalisi Fransızlara bırakılmıştır. 4 Eylül 1916'da İskenderun sahiline gelen Fransa bandıralı iki torpido ve üç savaş gemisi şehri bir saat bombardıman etmişti. Bombardıman neticesinde hükümet konağının büyük bir kısmı, kışla ile fener kulesinin tamamı tahrip olmuştur. Bunun yanında dört hane ile Amerikan konsolosluğu eşyasıyla tamamen tahrip olmuş, iki de kadın yaralanmıştır³².

.....
²⁸ Şam Valisi Hulusi Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 20-21 Şubat 1915 (7/8 Şubat 1330) tarihli şifre telgraf, BA, DH, ŞFR, 462-41.

²⁹ Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, s. 470.

³⁰ Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, s. 408-409.

³¹ Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, s. 409.

³² Halep Valisi Mustafa Bey tarafından Dahiliye Nezaretine 22 Ağustos 1332 (4 Eylül 1916) tarihinde gönderilen şifre telgraf, BA, DH, ŞFR, 531-12.

Savaşın sonlarına doğru 14 Ekim 1918'de bu kez iki Fransız torpidosu İskenderun'a gelerek şehri yarım saat kadar bombardıman etmişti. Osmanlı ordu erkanının endişesi yönünde hareket eden İtilaf Devletleri, İskenderun'u bombardıman ederek aldatici bir harekate görüntüsü vermişlerdi. Bundaki gaye çekilmekte olan Osmanlı ordusunun İskenderun'dan çıkacak itilaf kuvvetleri ile iki ateş arasında bırakılacağı endişesini yaşatmaktı³³.

İskenderun'un İşgali

Savaş sırasında yaşanan bu hadiselerden sonra Almanya'nın yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalayarak yenilgiyi kabul etmişti.

Sadrazam ve Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa döneminde Mondros hükümleri uygulanmaya konulmuştu. Ahmet İzzet Paşa, 30 Ekim 1918 tarihinde Yıldırım Ordu Gurubu Kumandanlığına gönderdiği telgrafla Yıldırım Ordu Gurubu Komutanlığının Liman VonSanders'den alınarak 7. Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa'ya tevdi edildiği bildirmiştir. Aynı telgrafta tüm Alman birlikleri ve Osmanlı ordusunda görevli subay ve askerlerin derhal İstanbul'a gönderilmelerini emretmişti³⁴.

Bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu Komutanlığından ayrılarak Raco'dan otomobile Adana'ya³⁵ gelmiş ve Yıldırım Gurubu Komutasını ele almıştı. Artık İskenderun muhiti Yıldırım Orduları Gurup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın sorumluluk alanı içerisinde idi³⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya gelmesinin akabinde 3 Kasım'da İskenderun Limanı'na gelen Fransız bandıralı Arbalet isimli savaş gemisi mahalli yönetim ile görüşme talebinde bulunmuştur. Görüşme neticesinde İtilaflar, ateşkes antlaşmasının 2. maddesine binaen limandaki torpillerin temizleneceği bu sebeple torpillerin yerlerinin bildirmeleri talep etmişlerdi. Torpiller temizlendikten sonra da Mondros Ateşkes Antlaşmasının onuncu maddesine binaen şehre bir askeri müfreze çıkarılacağı bilgisi vermişlerdi³⁷.

³³ Mirliva Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, (Yay. Haz: Kemal Gurulkan), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 373

³⁴ Sadrazam ve Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa tarafından Yıldırım Gurubu Kumandanlığına gönderilen 30 Teşrin-i evvel 1334 (30 Ekim 1918) tarihli telgraf, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Sayı: 27, Mart 1959, 693 nolu vesika; *HTVD*, Sayı: 27, Mart 1959, 690/B nolu vesika.

³⁵ Mustafa Kemal Paşa tarafından Yıldırım Orduları Gurubu Erkan-ı Harbiye Reisliğine gönderilen 30 Teşrin-i evvel 1334 (30 Ekim 1918) tarihli şifre telgraf, *HTVD*, Sayı: 27, Mart 1959, 691 nolu vesika.

³⁶ Mustafa Kemal Paşa tarafından Sadrazam ve Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisine gönderilen 31 Teşrin-i evvel 1334 tarihli şifre telgraf, *HTVD*, Sayı: 27, Mart 1959, 690/C nolu vesika; Yıldırım Orduları Gurubu Komutanı Liman VonSanders, 31 Teşrin-i evvel 1334 (31 Ekim 1918) tarihli bir veda mektubu ile görevi Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir. Veda mektubu için bkn: *HTVD*, Sayı: 27, Mart 1959, 696 nolu vesika.

³⁷ 41. Fırka Kumandanlığından Yıldırım Gurubu Kumandanlığına gönderilen 3 Teşrin-i sani 1334 (3 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 250-13; ATESE, 253-4; ATESE, 253-4AE

Asker çıkarmalarından maksadın da Halep'teki kuvvetlerine erzak göndermek ve Halep-İskenderun yolunu tamir etmek olduğunu ileri sürmüşlerdi. Mevki kumandanı bu tavır ve talep üzerine imzalanan mütarekede böyle bir maddenin olup olmadığını öğrenmek için zaman istemiş, bu süreçte şehre asker çıkarma teşebbüsünde bulunulması durumunda da karşılık verileceğini bunun mesuliyetinin de İngilizlere ait olacağını beyan etmişti. Ancak İngilizler karaya asker çıkarma maddesi hakkında, daha yüksek makamdan bilgi alınmasını talep etmiş ve savaş gemisine beyaz bayrak çekili bir şekilde İskenderun Limanı'nda beklemeye başlamışlardır.³⁸ Bu durumun Mondros Ateşkes Anlaşmasının 10. Maddesi ile uyuşmadığını iddia eden itilaf da gereken talimatların alınması için General Allenby'ye başvurmuşlardır.³⁹

Mevki kumandanı, durumu 3 Kasım 1918 tarihinde 2. Ordu Komutanlığı aracılığıyla Adana'da Yıldırım Orduları Gurup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Ayrıca İskenderun Körfezi'ndeki torpil tarlalarının yerleri kendileri tarafından tam olarak bilinmediği için, Adana'daki Bahriye Kumandanlığından torpil tarlalarının yerini bilen bir memurun acilen gönderilmesini talep etmişti⁴⁰. Paşa da işgal hususunda bir maddenin olmadığını peşinen bildirecek Erkân-ı Harbiye Nezaretinden konu hakkında malumat istemişti. Bu arada İskenderun'a gelen İtilaf Devleti kuvvetlerine limanda bulunan mayınların toplanmasında yardımcı olunmasını, ancak karaya asker çıkarmak isterlerse kati suretle karşı konulmasını emretmişti⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu malumat talebine binaen Sadrazam İzzet Paşa, İngilizleri gücendirmemek ve sonraki süreçte desteklerini alabilmek için İngilizler lehine olarak şu talimatı vermişti; "İtilaf devletleri kuvvetlerinin bizim de yardımımızla İskenderun Limanı'ndaki torpilleri tarayabileceklerini, ancak şehri işgal etmeye haklarının bulunmadığını, bununla beraber şehre zorla girmek isterlerse üzerimize ateş etseler dahi karşılık verilmemesini, durumun sadece İngilizler nezdinde protesto edilmesi" nibildirmişti. Bunun yanında İskenderun Limanı'ndaki torpillerin temizlenmesi sırasında itilaf askerlerine yardım etmesi maksadıyla bir memur görevlendirilmiştir⁴².

.....

³⁸ Bahriye Müfrezeleri Kumandanı Korvet Kaptanı Ahmet Halit tarafından İkinci Ordu Komutanlığına gönderilen 3 Teşrin-i sani 1334 (3 Kasım 1918) tarihli şifre, ATESE, 253-4AC; ATESE, 253-4AE; ATESE, 253-4AA; HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 719 nolu vesika; HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 720 nolu vesika; Yıldırım Gurbu Kumandan Emriyle Erkân-ı Harbiye Reisi Sedat'tan Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisliğine 6. Ordu Kumandanlığına gönderilen 3 Teşrin-i sani 1334 tarihli şifre telgraf, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 722 nolu vesika; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 38.

³⁹ Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 313.

⁴⁰ 41. Fırka Kumandanı Hüseyin Hüsnü tarafından Yıldırım Ordular Gurubu Kumandanlığına gönderilen 3 Teşrin-i sani 1334 (3 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 249-152.

⁴¹ Yıldırım Ordular Gurup Komutanı Mustafa Kemal'den 41. Tümen Kumandanlığına gönderilen 3 Teşrin-i sani 1334 (3 Kasım 1918) tarihli emir, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 716 nolu vesika.

⁴² Sadrazam ve Başkumandan Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'dan Yıldırım Ordular Gurubu Kumandanlığına gönderilen 3 Teşrin-i sani 1334 (3 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-4; ATESE, 269-188; HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 721 nolu vesika; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 39.

Ahmet İzzet Paşa'nın İskenderun'un işgali hususunda yukarıdaki beyanatına rağmen Bahriye Nazırı, Mondros'ta bulunan Tevfik Bey'e Fransız savaş gemisi ile gelen İtilafların İskenderun'u işgal edeceklerini, bunun mütareke şartlarına aykırı olduğunu, benzer bir işgalin Musul'da gerçekleştirilmek istendiğini bildirerek Mondros'ta bulunan İngiliz amiralden bu durumun düzeltilmesi için yardım talebinde bulunulmasını istemiştir⁴³.

Ancak Arbalet isimli savaş gemisinin kaptanı ve İngiliz binbaşı Mc. Kamsılın, Halep'teki askeri birliklerine erzak nakl ve Halep-İskenderun yolunun inşa etmek için 5 Kasım 1918 tarihinde gıda maddeleri ile birlikte askeri bir birliğin İskenderun'a çıkaracağını bildirmişti. Buna karşın 41. Fırka Kumandanı Hüseyin Hüsnü, karaya asker çıkarılmasına kesin bir şekilde karşı konacağını cevabını vermişti. 41. Fırka Kumandanının bu yazısının limanda bekleyen itilaf askerlerine verildiği sırada Fransız kaptan ve İngiliz binbaşı, yazıyla anlaşılmasının pek sağlıklı sonuç vermediğini dolayısıyla belirli bir saatte görüşmenin daha uygun olacağını bildirmişlerdi. Bunun üzerine Fırka Kumandanı, hava karardıktan sonra onları, İskenderun İskelesi başındaki Rüsumat binasında kabul etmiş ve iki taraf arasında bir görüşme yaşanmıştı. Görüşmede İtilaf kuvvetleri Adana'dan torpillerin yerini bilen ve bunları temizlemekte yardım edecek bir zabitan talep edilmesini memnuniyetle karşıladıklarını beyan etmişlerdi. Ertesi gün Halep civarındaki ordulara gönderilen gıda maddesi yüklü gemilerin geleceğini bildiren itilaf subayları, bu gıda maddeleri ile birlikte bir askeri birliğin İskenderun'a çıkacağını bu hususta yardım edilmesini talep etmişlerdir⁴⁴. Fırka kumandanı, limandaki torpillerin taranmasına yardım edileceği ancak hiçbir paket ve askerin karaya çıkarılmasına katıyen müsaade edilmeyeceği cevabını vermişti. Ayrıca gıda maddelerinin, manda arabaları veya otomobil ile nakledilmesine Halep-İskenderun yolunun müsait olmadığını bildirmişti. İtilaf askerleri bu cevaba karşılık, yolun kendileri tarafından tamir edildikten sonra kullanılacağı karşılığını vermişlerdi. Teklifin işgal anlamına geldiğini belirten Hüseyin Hüsnü, böyle bir durumda daha şiddetli bir şekilde karşı konulacağını ifade etmişti⁴⁵.

Yıldırım Orduları Gurup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olan 41. Fırka Kumandanı Hüseyin Hüsnü, Paşa'dan aldığı emre binaen, karaya çıkacak düşman askerinin ateşle men edileceğini limanda bekleyen itilaf

.....
⁴³ Bahriye Nazırı tarafından Mondros'ta bulunan Tevfik Bey'e gönderilen 3-4 Teşrin-i sani 1334 (3-4 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 468-18.

⁴⁴ 41. Fırka Kumandanı Hüseyin Hüsnü'den Yıldırım Gurubu Kumandanı Mustafa Kemal'e gönderilen 5 Teşrin-i sani 1334 (5 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-12.

⁴⁵ 41. Fırka Komutanı Hüseyin Hüsnü tarafından Yıldırım Ordular Gurubu Mustafa Kemal Paşa'ya iletilen 5 Teşrin-i sani 1334 tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-12; ATESE, 253-12A; *HTVD*, Sayı: 28, Haziran 1959, 733 ve 735 nolu vesikalar; ATESE, 269-196; ATESE, 269-196aa.

askerlerine bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, verdiği bu emri 5 Kasım'da İstanbul'a bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin bu bahaneyle İskenderun'a asker çıkarmaktaki maksadının 7. Ordu Kıtaatını zor duruma düşürmek olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple, İngilizlere meydan vermemek için 3. Kolordudan İskenderun'a takviye kuvvet göndermesini ve 20. Kolordunun da 7. Ordu Birliklerinin güvenli hatta çekilinceye kadar düşman askerine gerektiğinde silahlı karşı koymasını emretmişti⁴⁶.

Fakat Sadrazam İzzet Paşa, gönderdiği cevabi emirde karaya çıkacak İngiliz askerlerine asla ateş edilmemesi talimatını vermiştir. Ayrıca İngilizlerin Halep'te bulunan askeri kuvvetlerini ikmal için İskenderun'u işgallerinin de normal karşılanmasını istemişti⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa, gelen emri uygun bulmayarak karaya çıkacak düşman askerine kurşun atılacağı yönündeki emrinde ısrarcı olmuş, aksi durumda da görevden alınmasını talep etmişti. Ona göre İngilizlerin ordularını ikmal etmesi için Halep'te yeteri derecede erzakları bulunmaktaydı. Halep'te yok ise erzak ihtiyaçlarını Kilis, Antep gibi yerlerden satın alma yolu ile giderebilirlerdi. Özetle Paşaya göre İngilizlerin İskenderun'u asker çıkarmaktaki maksatları Halep'teki İngiliz ordusunu iase sağlamak olmayıp İskenderun-Kırıkhan-Katma güzergahından hareket ederek 7. Ordunun geri çekilme yolunu kesip Osmanlı askerini zayıf etmekte⁴⁸.

Bu arada İngilizler, İskenderun şehrinin General Allenby tarafından bildirilecek müddet zarfında teslimini Ahmet İzzet Paşa'dan talep etmişti. Aksi takdirde şehir zorla işgal edilecekti. Ahmet İzzet Paşa bu tehdit havi talep üzerine, Mustafa Kemal'e İngilizlerin Mondros mütarekesinin 7, 10, 15. Maddelerine isnaden İskenderun'u işgal etme salahiyetine haiz olduklarını bildirmişti. Ahmet İzzet Paşa, İskenderun teslim edilmezse, büyük çabalar sonucu imzalanmış olan Mondros Mütarekesinin fesh olunmasından çekinmekteydi⁴⁹.

Bu doğrultuda, İngilizlerden gelen şehrin General Alat'a teslim edilmesine dair direktife binaen 8 Kasım 1918'de Yıldırım Gurubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya İskenderun'un İngilizlere teslim edilmesi hususunda emir göndermişti⁵⁰. İzzet Paşa, 41. Fırka muntıkasındaki askeri birlik ve teşkilatın

.....
⁴⁶ Yıldırım Ordular Gurubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 7. Ordu, 41. Fırka, 3. Kolordu Komutanlıklarına gönderilen 5 Teşrin-i sani 1334 (5 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-16.

⁴⁷ Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'dan Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 5 Teşrin-i sani 1334 (5 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-17; HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 740 nolu vesika.

⁴⁸ Yıldırım Ordular Gurubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Başkomutanlık Erkan-ı Harbiye Reisliğine gönderilen 6 Teşrin-i sani 1334 (6 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-21.

⁴⁹ Sadrazam ve Başkumandan Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa tarafından 20. Kolordu Komutanlığına gönderilen 7-8 Teşrin-i sani 1334 (7-8 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 269-199.

⁵⁰ Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan General Allenby'e gönderilen 8 Teşrin-i sani 1334 (8 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 468-41.

Payas kuzeyine geçmek üzere hareket etmesini, İskenderun Kaymakamı Mehmet Ali Bey'in İskenderun'da kalmasını emretmişti. İskenderun'un teslimi hususunda yapılacak görüşme sonrasında, İskenderun'a bir müfrezenin çıkıp, Fransız ve İngiliz konsolosluklarına bayrak dikerek yirmi bir pare top atacağı beyan edilmişti. Payas'ın güneyindeki askeri birlikler 10 Kasım 1918 tarihine kadar Payas'ın kuzeyine geçmek için izinli sayılacaklardı. Bu tarihten sonra Payas'ın güneyinde bulunan Osmanlı askeri savaş esiri addedilecekti⁵¹.

Ardından Sadrazam Ahmet İzzet Paşa mütareke şartlarına uymak amacıyla 7 Kasım 1918'de tarihinde Yıldırım Ordular Gurubu Komutanlığını lağvetmişti. Ancak 7. Ordu Karargahı muhafaza edilip, gurutaki müfettiş ve diğer zatlar bu orduda görevli olarak addedilmişti⁵². Yıldırım Ordularının lağvedildiği gün, İngilizler İskenderun-Halep yolundan istifade etmek amacıyla İskenderun'u işgal edeceklerini, bu yüzden Türk askerinin selameti açısından Kilis-Payas hattının kuzeyine çekilmesini teklif etmişlerdir. Vakit kaybı olmaması için de 8 Kasım 1918'de Halep-İskenderun yolunun keşfi için bir İngiliz subayının geçişine müsaade edilmesini talep etmişlerdi⁵³.

Amiral Caltrope'da İngilizlerin, İskenderun hakkındaki isteklerini hükümete tebliğ etmiştir. İzzet Paşa bu hamle üzerine panikleyerek İskenderun'un işgal kuvvetlerine bırakılmasını uygun görmüştü. Fakat bu sırada padişahla bir anlaşmazlığa düşen Enver, Cemal ve Talat Paşaların yurtdışına çıkmasından sorumlu tutulan Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım'da istifa etmiş ve yerine Tefvik Paşa hükümeti kurulmuştu⁵⁴.

Tefvik Paşa, sadrazam olduktan sonra İtilaf devletleri ile bir sözleşme imzalayarak İskenderun'un durumunu kararlaştırmıştı. Buna göre İskenderun'da Osmanlı mülki idaresi devam edecek, polis ve jandarma eskisi gibi görev yapacak fakat ordu bölgeyi terk edecek ve bu gelişmelerden sonra da şehre bir İngiliz müfrezesi çıkacaktı. Sonuç olacak sözleşmeye dayanılarak 9 Kasım 1918 tarihinde İskenderun'a iki filikada bir Fransız ve bir İngiliz zaptiyenin idaresinde yirmi kişiden ibaret bir müfreze gümrük iskelesine çıkmış ve işgal gerçekleşmişti. Gemi kumandanı şehre girmeden önce İskenderun Katolik Kilisesi papazını gemiye davet etmiş ve şehir hakkında ondan bilgi almıştı. Görüşmeden bir gün sonra gemi kumandanı,

.....
⁵¹ 41. Fırka Kumandanı Hüseyin Hüsnü tarafından Yıldırım Gurubu Kumandanlığına gönderilen 9 Teşrin-i sani 1334 tarihli şifre telgraf, ATESE, 250-68; 41. Fırka Komutanı Hüseyin Hüsnü tarafından Yıldırım Gurubu Komutanlığına Dörtyol'dan gönderilen 9 Teşrin-i sani 1334 (9 Kasım 1918) tarihli ikinci şifre telgraf, ATESE, 253-34.

⁵² Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan Yıldırım Gurubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 7 Teşrin-i sani 1334 (7 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-24.

⁵³ 20. Kolordu Komutanlığından Yıldırım Ordu Gurubu Komutanlığına ve 3. Kolordu Komutanlığına gönderilen 7 Teşrin-i sani 1334 (7 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 352-180.

⁵⁴ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 39-40.

papaza iade-i ziyaret vesilesi ile şehre çıkmıştı⁵⁵. Bu müfrezenin sorumlusu Fransızların Cautelas torpidosu komutanı David Beauregard'dı. Karaya çıkan bu birlikten Fransızlar MesagerriesMaritimes Vapur Kumpanyası'nın acentesine, İngilizler ise İngiliz konsoloshanesine yerleşmişti. Ardından hükümet dairesinde kaymakamı ziyaret eden Beauregard, kaymakama amaçlarının limandaki torpilleri temizlemek olduğunu beyan etmiş ve birkaç gün içinde de asıl askeri güçlerin şehre çıkararak yönetimi ellerine alacakları bilgisini vermiştir. Bunun yanında asayişin sağlanmasından mahalli hükümetin sorumlu olduğunu hatırlatan Beauregard, kendilerine taarruz edecekleri kurşuna dizeceğini bildirmişti⁵⁶.

İşgal üzerine İskenderun'daki Hıristiyan ve Ermeni çocuklar, teneke çalarak şehirde gösteri yürüyüşü yapmışlar ve çevrelerine bir kısım ahaliyi toplamışlardı. Yürüyüşün sonuna doğru da silah atmaya başlamışlardı. Bununla yetinmeyen gurup, mahalli hükümetin sorumluluğunda olan zahire ambarını yağma etmeye başlamıştı⁵⁷. Bunu bahane eden Fransız Cautelas torpidosu komutanı David Beauregard, İskenderun'un işgal edileceğini bildirmiş ve ardından da Osmanlı jandarma ve bahriye müfrezesinin derhal, diğer memurların da istedikleri vakit şehri terk edebileceklerini beyan etmişti. Netice itibariyle 12 Kasım'dan itibaren İskenderun, Fransızlar tarafından işgal edilmişti⁵⁸.

Fransız kumandanı şehirde yaşanan olaylar sırasında JozefMakzume adında bir Hıristiyan'ı İskenderun belediye başkanlığına getirmişti. Ayrıca şehrin idaresi için bölge ahalisinden altısı Hıristiyan ve Yahudi, ikisi Müslüman sekiz kişiden oluşan bir heyet oluşturmuşlardı⁵⁹.

.....
⁵⁵ Nuri Aydın Konuralp, *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, Yayına Haz: Abdurrahman Konuralp, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun 1970, s. 12, 13.

⁵⁶ Adana Valisi Nazım Bey tarafından 9 Kasım 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine çekilen şifreli telgraf; BA, DH. ŞFR, 601-119; İskenderun'dan Bahriye Nezaretine gönderilen yazı; BA, HR. SYS, 2554-8; BA, DH. ŞFR, 602-4; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 45-46.

⁵⁷ Konuralp, *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, s. 12-13.

⁵⁸ İskenderun Kaymakamlığından Adana Valisine gönderilen 12 Teşrin-i sani 1334 (12 Kasım 1918) tarihli telgraf, ATESE, 253-63.

⁵⁹ 15. Kolordu Komutanı Mirliva Ali Rıza tarafından İkinci Ordu Komutanlığına gönderilen 15 Teşrin-i sani 1334 (15 Kasım 1918) tarihli şifre telgraf, ATESE, 253-131.

Kaynakça

1.)Arşivler

a.)Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

DH. ŞFR (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî), 47-131; 454-72; 454-111; 459-13; 461-15; 461-116; 462-41; 531-12; 601-119; 602-4.

DH. EUM. 6. ŞB (Dahiliye Emniyet-i Umumiyye 6. Şube), 2-28; 2-67.

HR. SYS (Hariciye Siyasi), 2101-15; 2554-8.

Y. MTV (YıldızMütenevviMaruzat), 281-52.

b.)Genelkurmay Askeri Tarih Arşivi (ATESE),

ATESE, 249-152; 250-13; 250-68; 253-4; 253-12; 253-16; 253-17; 253-21; 253-24; 253-34; 253-63; 253-131; 269-188; 269-196; 269-199; 352-180; 468-18; 468-41.

2.)Yayınlanmış Belgeler

Demirel, Muammer, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Dilan, Hasan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları I*, TTK, Ankara 2005.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 27, Mart 1959.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 28, Haziran 1959.

3.)Kitap, Makale, Hatıra vd.

Başak, Tolga, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

Bayur, Yusuf, Hikmet *Türk İnkılâbı Tarihi*, II/3, TTK, Ankara 1951.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Sina Filistin Cephesi), IV/1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Cemal Paşa, *Hatırat*, (Yay. Haz: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 1996.

Çabuk, Vahit, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun'un Stratejik Durumu" *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri (Ayrı Basım)*, Antakya 1991.

Erden, Ali Fuad, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, (Yay. Haz: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Hatipoğlu, Süleyman, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 2001.

Konuralp, Nuri Aydın, *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, (Yay. Haz: Abdurrahman Konuralp), Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun 1970.

Mirliva Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, (Yay. Haz: Kemal Gurulkan), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

Sonyel, SalâhiR., *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, TTK, Ankara 2014.

Sonyel, Salâhi, "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri", *Belle-ten*, XXXVI/141, Ocak 1972, s. 31-69.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Ürkmez, Naim, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012.

Ürkmez, Naim, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı", *TurkishStudies*, 8/5, Spring 2013, s. 901-917.

Özet

İskenderun, Doğu Akdeniz'de Anadolu'ya giriş noktası olması bakımından oldukça stratejik bir noktadır. Bu ehemmiyet Büyük İskender Asya Seferi sırasında, Haçlılar çağında ve Memluk ile Osmanlı Devleti dönemlerinde çok açık bir şekilde görülmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında da İtilaf Devletleri bu durumu fark ettikleri için, Osmanlı Devleti savaşa girdikten kısa bir süre sonra İskenderun'u öncelikli işgal edilecek noktalar arasına alarak planlar yapmışlardır. Lakin Çanakkale Cephesinde beklemedikleri bir netice almaları onları bu plandan vazgeçirmiştir. Bu yüzden savaş sürdüğü müddetçe İskenderun Körfezi'ni kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra ilk işgal edilen yerler arasında İskenderun'un stratejik önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Çalışmada I. Dünya Savaşı sırasında İskenderun Limanı'nın oynadığı rol, stratejik konumu, Osmanlı Devleti'nin bölgeye verdiği ehemmiyet ve bölgede aldığı tedbirler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İskenderun Limanı, I. Dünya Savaşı, askeri operasyonlar, işgal

Alexandretta's Strategic Location and Its Occupation in World War I

Abstract

Alexandretta is a very strategic point in that it is the point of entry to Anatolia in the eastern Mediterranean. This importance can be seen very clearly during the Asian expedition of Alexander the Great, in the era of the Crusades, in the periods of Mamluk and Ottoman State. As the Allies realized that situation during World War I, shortly after Ottoman State entered war, they made plans by considering Alexandretta as one of the points to be occupied. Yet, that they got a result they had not expected in the Gallipoli

Frontmade them give up that plan. Thus, as long as the war continued they tried to take control of the Gulf of Alexandretta. Afterthe signing of the Armistice of Mudros, the occupation of Alexandretta is important in that it demonstrates its strategic importance among the first occupied places. In the study, the role the Port of Alexandretta acted, its strategic location, the importance given to the region by the Ottoman State and the measures it took in the region will be considered.

Key Words: Alexandretta Port, World War I, military operations, occupation.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Türk Askeri

Orhan AVCI*

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen, “100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası” konulu *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi*'ne sunulan bu bildiri, dört yıllık savaş süresinde Irak'ta İngiliz kuvvetlerine karşı savaşmış olan Türk askerlerinin hayatlarına temas edilecektir.

Irak bölgesinde genellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin yatakları boyunca süregelen muharebeler, Şattülarap'ın güney ucunda bulunan Fav kasabasının Kasım 1914'de İngilizler tarafından işgali ile başladı ve Kasım 1918'de Musul'un işgaline kadar devam etti.

Savaşın başlangıcında 4. Ordu Müfettişliği, daha sonra Irak ve Havalisi Umum Komutanlığı, Irak Grubu ve nihayet 6. Ordu Komutanlıkları adını alacak bu askerî birliklerin ana muharip gücükara birlikleridir. Kara kuvvetlerini, düzenli ordu birlikleri ve aşiret kuvvetleri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunların yanında, Dicle ve Fırat nehirlerinde kullanılan bahriye kuvvetleri ve çoğunlukla Alman pilotların idaresindeki uçaklardan oluşturulan hava kuvvetleri muharip güçleri oluşturmaktaydı. Savaşın bu güçlerin işe, ulaştırma gibi hususlarıyla ilgilenen menzil müfettişliği de ordunun diğer ana unsurunu teşkil etmiştir¹.

Disiplin ve Casusluk

Savaşta olan bir askerî birlikte en dikkat edilmesi gereken hususların başında ordu içerisindeki disiplin gelmektedir. Bu disiplin askerî birliklerin kendi içerisindeki düzenini ifade ettiği gibi, orduya yönelik dışarıdan gelen moral bozucu hareketlere karşı koymayı da içermektedir. Bu faaliyetlerin başında firarlarlave casusluk hareketleriyle mücadele gelmektedir. Bu bölümde, Irak ordusunun düzenin bozulmasına sebep olan dış etkiler üzerinde durulmuştur.

Ordu içerisinde disiplinsizliğin en belirgin olduğu hal, firarlar olmuştur. Özellikle Irak halkının Türk Ordusu'ndaki askerlik hizmetlerine karşı verdikleri tepki, büyük ölçüde olumsuzdu. Silahaltına alınmış Irak halkının askerliğe karşı ilgisizliği ordu komutanlarını firarlarla ilgili tedbirler alma ya da daha en baştan itibaren zorlamıştır. Irak ahalisinden silah altına alınanların askerliğe ilgilerini yansıtan bilgilere sahibiz. Albay Nurettin Bey'in

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, avciorhan@gmail.com.

¹ Konunun ayrıntıları için bkz: Orhan Avcı, Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yayınları, Ankara, 2004, s. 26 vd.

Irak ve Havalisi Kumandanı olduğu sırada 15 Haziran 1915'de 38. Tümen Komutanlığı'na gönderdiği yazıda bu konudan bahsedilmiştir.

Mehmet Fazıl Paşa'nın² birlikleriyle gelen Bağdat ve Necefilerin firar ettiklerinden bahsedilen yazıda, bunlardan yirmi beşinin önceki gece Rebia aşiretleri arasından geçtikleri kaydedilmiştir. Silahlı olan altısının silahları alınarak, 38. Tümen'e gönderilmişlerdi. Hangi kıtaya mensup olduklarının bildirilmesi ve mensubu oldukları bölüklerin komutanlarına katıksız hapis cezası verilerek, isimleri istenmiştir. Nurettin Bey, bu hareketlerin şiddetle engellenmesi için subayların teyakkuzda bulunmalarını ve sıkı bir inzibat kurulmasını kesin olarak emretmekteydi. Yine firar eden olursa, hemen ordugâh civarında yakalanmaları ve künyelerinin bildirilmesi talep edilmiştir³.

Irak halkının Osmanlı Ordusu'ndaki askerliğe ilgisizlikleri bütün düzenli birlik komutanlarının dikkatini çekiyordu. 13. Kolordu Komutanı Ali İhsan Sabis, 24 Şubat 1916'da Irak Grubu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, Bağdat ahalisinden olan efradın çoğunlukla firar ettiğini söylemiştir. Bunlar kısmen yakalanarak, sevk olunuyorlarsa da gelişigüzel dağıtılarak, kanuni takibata uğramaktan kurtulmaktaydılar. Sabis, firarilerin mutlaka firar ettikleri kıtalara verilmesi husususun tamim olarak duyurulmasını talep etmiştir⁴.

Bölge halkının Osmanlı yönetimine karşı hâle gelmiş olması, fiilen saldırıları da beraberinde getiriyordu. 21 Mayıs 1918'de Süleymaniye İstihbarat Subaylığı refakatindeki Galip imzasıyla, 13. Kolordu İstihbarat Subaylığı'na, Köy Sancak'tan gönderilen yazı, bu saldırılardan bahsetmiştir. Galip, mevcut durum dolayısıyla, Köy Sancak kazasının bütün aşiretlerinin ayaklanarak, yolcuları soymaya ve taşrada görevli bulunan jandarma ve hükümet memurlarını döverek, silah ve cephanelerini almaya başladıklarını yazmıştır. Hatta 17 Mayıs 1918'de Taktak Menzili'ni soyarak, oradaki konak komutanıyla muhafız olarak bulundurulmuş jandarmalardan biri şehit edilmiş ve ikisi de yaralanmıştır. Buradaki ilahlar da kaçırılmıştı.

Yazıda aşiretlerin bu tutumları kazada bulunan nüfuzlu ahalinin tahrikiyle ilişkilendirilmiştir. Galip'e göre bu nüfuzlu kişiler, genellikle hükümet aleyhinde oldukları ve şahsi menfaatlerini sağlama için bu senenin aşarını hükümete vermemek ve hâsılâtın toplanması için çıkarılacak memurları ürüne el sürdürmemek düşüncesinde bulunuyorlardı. Hatta Köy Sancak Menzili'ni de yağmalama fikrinde olduklarını bu istihbarat raporunda geçmekteydi⁵.

.....
² 9 Mart 1916'da Sabis Muharebesi'nde şehit olmuştur (İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1993, s., 166).

³ T.C. Genelkurmay, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE A.), Klasör (K). 3645, Dosya (D), 193, Fihrist (F). 1-1.

⁴ ATASE A., K., 3612, D., 42-30, F., 19.

⁵ ATASE A., K., 4335, D., 238-574, F., 1-59.

6. Ordu Komutanlığı'ndan Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilen gizli bir yazıda da, yerli halktan alınan askerlerin olumsuz durumu satır arasında yer veriliyordu. Bu durum şu ifadelerle anlatılmıştı: “*Bulduğumuz mın-tika efradından ise birinci hatta istifade etmenin imkânsızlığını müteaddit tecrübelerle öğrendik. Bu havali efradı, birinci hattın maneviyat ve ahlakını bozduğu gibi, Anadolu efradına firarı öğretiyor*”. Menzillerde de bunların başında yarıya yakın oranda Anadolu askeri bulunmadığı zaman, işlerin yürümediği eklenmiştir⁶.

6. Ordu Kurmay başkanlığının 3 Şubat 1918'de ordu karargâhındaki şube müdürlerine hitaben kaleme aldığı bir yazı, karargâh personelinin çalışma disiplinleri ile ilgili bilgiler veriyor. Ordu karargâhının Musul'da olduğu sırada şubelerin yırttığı müsvedde vesair kâğıtlar odacılar tarafından bahçeden Dicle kenarına dökülmekteydi. Ordu kurmay başkanı kâğıtları incelendiğinde bunların silah mevcutları, uçak haberleşmeleri, erzak tedariki ve diğer hususlar hakkında en önemli bilgileri içerdiğini görmüştü. Ordu hakkında bilgi edinmek isteyen bir casusun sıkıntısızca sadece bu kâğıtları toplasa, vazifesini mükemmel olarak yerine getireceğini ifade eden kurmay başkanı, o gün dökülen kâğıtların hepsini yaktırdığını söylemiştir. Bundan sonra da dökülen kâğıtların odacılar tarafından atılmayarak, yakılmasının şiddetle tembih edilmesi ve özellikle bu konuyu takip etmek için bir subay görevlendirilmesi istenmiştir. Yazının altında 12 şube müdürü ayrı ayrı “*Gö-rülmüştür*” şeklinde imzalarını atmışlardır⁷.

Casusluğa karşı her türlü tedbir alınırken, bazen en tepedeki isimlerin bile bir takım dikkatsizlikler sergileyebildiklerine şahit olmaktayız. 10 Aralık 1916'da Hamedan'dan 13. Kolordu Komutanı Ali İhsan Sabis tarafından 6. Ordu Komutanı Halil Kut'a “*Gayet Mahrem ve Zata Mahsustur*” ibaresi ile yollanan yazı böyle bir durumla ilgilidir. 13. Kolordu'yu teftişe gelen Halil Paşa, Hamedan'dan ayrıldıktan sonra, kolordu karargâhında kendisine ayrılan odalarda bazı evrakın bırakıldığı anlaşılmıştı. Ali İhsan Sabis, ordu komutanına gönderdiği bu evrakın kısmen kolordunun kuvvetini, savunma yerlerini ve o günkü düzenlemeleri ve en önemli sırları içerdiğini belirtmiştir. Ayrıca orada ordu komutanına sunulan başka evrak ve diğer ordu ve kolordu birliklerinden gelen şifreli telgrafların da unutulduğu anlaşılmıştı. Özellikle şifreli rakamların üzerlerine delalet ettikleri kelimeler yazılarak bırakılmıştı ki, bu şekilde en önemli haberleşmelerle kullanılan şifre anahtarları tamamen ortaya çıkmış oluyordu. Bu terk edilmiş evrak, kolordu ko-

.....
⁶ ATASE A., K., 209, D., 883-271, F., 6.

⁷ ATASE A., K., 3676, D., 339-261, F., 21.

mutanınin eline üç gün sonra geçmişti. Ali İhsan Sabis, orada kalan güvenilir olduğunu zannettiği kişiler tarafından, kuytu yerlerde bulunmasından dolayı başkalarının eline geçmemiş olabileceğini düşünüyordu. Yazının devamında, Ali İhsan Sabis, adeta, emrindeki bir subaya hitap eder bir üslup kullanılarak, başka yerlerde de bu çeşit evrakın bırakılmadığının bittabii meçhul olduğunu söylemiştir. Böyle önemli evrakın ötede beride bırakılmaması ve bilhassa şifrelerin üzerlerine anlamlarının yazılarak bırakılmamasını söyleyen kolordu komutanı, şifrelerin çözülür, çözülmez yakılarak, ayrı bir kâğıda çözülmüş suretinin yazılmasını “*arz ve istirham*” eylediğini bildirmiştir⁸.

İngilizler, Türk askerlerinin moral gücünü azaltmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlardan biri uçakla beyanname atılmasıydı. 6. Ordu Komutanı Halil Paşa, 4 Mayıs 1918’de Irak’taki İngiliz ve Hint Kuvvetleri Komutanlığı’na yazdığı yazıda bu konuya değinmiştir. İngilizler uçaklarıyla beyannameler atarak 6. Orduda çalışan Almanlara karşı açıkça itaatsizlik yaratmak istiyorlardı. Halil Paşa’nın “*Alman arkadaşlar*” diye ifade ettiği Almanlara beyannamelerde ağır sözler sarf ediliyordu.

Halil Paşa, muhtemelen müttefikleri olan Almanların Avrupa’da İngiliz birliklerine karşı verdirdikleri ağır yenilgilerin Irak’taki İngilizleri öfkelenlendirmeye ve hiddetlendirmeye sebep olmuş olabileceğini söylemekteydi. Biraz da alay eder şekilde İngilizlerin bu duygularını anlayamadığını; fakat kuvvetliye karşı kâğıt üzerinde saldırmayı da artık o milletin fikrine havale ettiğini söylüyordu. Bununla beraber 6. Ordu komutanı kendi askerlerini, üstlerine karşı teşvik etmek gibi bir teşebbüse rıza göstermeyeceğini belirtmekteydi.

Halil Paşa, İngilizlerin Türkleri Almanların esiri zannettiklerini ve bu savaşa da mecburiyetle devam ettiklerini düşünmekte olduklarını söylemiştir. Bu iddia ona göre İngilizlerin Türkleri ne kadar tanıdığını göstermekteydi. Türkiye eşit bir hakla müttefik olarak Almanya ile ittifak yapmıştı. Elbette bunu Almanya’nın değil, kendi menfaati için yapmıştı. Rusya’ya karşı Türk Ordusu’nun yaptığı askeri harekât da seçilmiş olan yolun en doğrusu olduğunu göstermekteydi. Halil Paşa, eğer İngilizlerin Türkleri Hintli ve diğer renkli İngilizlerle aynı seviyede görmek isterlerse, İngiltere adına pek ağır bir hata işlemiş olacaklarını söylemiştir. Ona göre para ile satın alınmış olan renkli İngilizler, kendi millî menfaatleri için değil, İngilizlerin menfaatleri için çalışmaktaydılar.

Sözlerini bu beyannamelere getiren Halil Paşa, tehditkâr ifadeler kullanmıştır. 6. Ordu Komutanı, hangi cinsten olursa olsun, beyanname

.....
⁸ ATASE A., K., 3617, D., 74, F., 32-1.

bulunan veya önceden atmış olup da Türk esaretine düşen bir tayyarecinin Osmanlı harp kanunlarına göre, derhal idam edileceğini, İngiliz komutanın maiyetindeki tayyarecilere bildirmesini istemiştir. Zira ona göre bu gibiler, şerefli bir subay değil, casus sıfatıyla askerî olmayan vasıta ile ordunun güvenliğini ihlale çalışmışlardı. Hali Paşa, Alman ve Osmanlı tayyarecilerinin uzun zamandan beri her ne şekilde olursa olsun, beyanname atmaktan vazgeçmiş olduklarını aktarmaktaydı. Yazının son cümlesinde de yine ihtar eder bir üslupla İngiliz komutanına eğer subaylarını şerefsiz bir ölümden kurtarmak isterlerse, bu şekilde bir kararı uygulamalarını rica etmiştir⁹.

Savaş bölgelerinde casusluğa karşı alınan tedbirler Başkomutanlık Vekâleti'nden gönderilen emirle de sağlaştırmaya çalışılıyordu. 12 Kasım 1917 tarihli Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından 6. Ordu Komutanlığı'na gönderilen yazıda, casuslukla mücadelenin farklı yönlerine temas edilmiştir.

Askerî personelin ve halkın casuslara karşı teyakkuza olmalarını sağlamak için düzenlenen ve basılan ilanlardan 1.000 nüsha, posta yoluyla Irak Cephesi'ne gönderilmişti. Başkomutanlık Vekâleti, bu ilanların Irak bölgesindeki Merkez Komutanlıklarıyla, Askeralma Başkanlık ve Şubeleri memurları tarafından, dikkat çeken ve kolaylıkla okunabilecek sokak köşeleriyle, insanların bir araya geldikleri yerlere, lokanta, kulüp, gazino, istasyon, iskele, tramvay, tren, tünel ve vagonlar gibi görülebilecek yerlere siyah boyalı saç levhalara veya düzgün tahtalar üzerine asılmalarını emretmişti. Ayrıca bu tür askerî ilanlara karşı askerlerde ve ahaliye yazılanlara uyulması ve ilanların korunmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını istenmiştir. İlanların asılmasından sonra meydana gelecek olayların bildirilmesi de talep edilmiştir.

6. Ordu Komutanı Halil Paşa da, Enver Paşa'dan gelen bu yazıyı 13. Kordü komutanlığına göndererek, ilanlardan yeteri kadarının postayla ulaştırıldığını söylemiştir. Hükümlerine uygun işlem yapılmasını emretmiştir¹⁰.

Sabotajlar da asker zayıfına sebep olan durumlardan biri idi. 1915 yılı Haziran ayında Bağdat'taki gaz deposunda meydana gelen yangın, maddî hasar yanında, asker zayıfına sebep olmuştu. Yangın 12 Haziran 1915'de Bağdat'ta Uveyne Mahallesi'nde gaz deposunda çıkmıştı. Kesin bir ipucu elde edilememişse de genel fikir, memurlar tarafından gaz hesapları yapılırken, meydana gelmiş olmasıydı. Memurlardan Hacı Abbas ve arkadaşları yangını söndürmeye çalışmayarak, seyirci kalmışlardı. Üstelik yangın yerin-

⁹ ATASE A., K., 3662, D., 272-Yok, F., 2-1.

¹⁰ ATASE A., K., 4316, D., 173-622, F., 3.

den firar etmişler ve büyük bir sevinçle giderlerken, Karyebaşı polis memurları tarafından yakalanmışlardı. Hacı Abbas'ın kumar düşkününü biri olduğu ve gaz üzerine kumar oynadığı anlaşılmıştı. Bu yüzden pek çok suiistimali olacağı tahmin edilmekteydi. Yangının çıkışında da onların rolü olduğu düşünülmüştür¹¹.

Ordunun disiplinli ve muntazam görünmesini temin edebilmek için kimi zaman özel emirler verildiği görülmüyordu. Doğu Cephesi'nde Ruslarla yapılan Erzincan Mütarekesi öncesinde, İran'da bulunan Rus komutanı tarafından Musul'a bir delege gönderilmesi söz konusu olmuştur. Enver Paşa, Başkumandan Vekili sıfatıyla, 6. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği 17 Aralık 1917 tarihli yazıda, bu delegenin askerî durumun düzenli olduğunu görmesinin sağlanmasını istemiştir¹².

Askerî Görevler

Irak Cephesi'nde savaş yılları boyunca, askerî birliklerin asıl görevleri düşmanla mücadele olmuştur. Bu faaliyetler sürdürülürken, ordu hayatını oluşturan farklı uygulamalar da yaşanmıştır. Askerî görevler başlığı altında bu tür gelişmelerin muhtelif yönlerine temas edilmiştir.

Kullanılan silah ve cephanesi sayısı, askerî görevlerin yerine getirilmesinde en önemli unsurdu. Irak Cephesi'nde dört yıllık sürede, birliklerin kullandıkları silah ve cephanenin cins ve miktarlarını bilmekteyiz. Yıllar içerisinde askerî hareketliliğin boyutuna göre, silah sayısında değişimler gözle çarpılmaktadır. Tablo halinde bakıldığında şu rakamlarla karşılaşılmaktadır:

.....
¹¹ ATASE A., K., 3645, D., 193, F., 13.

¹² ATASE A., K., 206, D., 868-248, F., 8.

1914 Kasım

Küçük Çaplı Mavzer

Büyük Çaplı Mavzer

Filinta

İngiliz Mavzeri

Martin

Şınayder

Nordenfelt Ağır Makinalı

Kılıç

Sahra Topu

Dağ Topu

Dâne

Şarapnel

Silah Adedi ve Cephane Mikdarı

12.594

746

253

35 (10 Sandık Fişek)

4.220 (343 Sandık)

100 (1 Sandık)

3

216

24

9

2.383

3.640¹³

1916 Aralık	Silah Adedi	Cephane Mikdarı
Küçük Çaplı Mavzer Tüfeği	46.352	13.092 sd.
Büyük Çaplı Mavzer Tüfeği	3.438	6.761 sd.
Muhtelif Model Tüfek	9.904	3.682 sd.
Makinalı Tüfek	106	2.289 sd.
Seri Sahra Topu	74	29.114 atım.
Seri Cebel Topu	20	5.778 atım.
Mantelli Sahra Topu	24	6.467 atım.
Adi Cebel Topu	12	2.915 atım.
12'lik Muhasara Topu	13	3.685 atım.
12'lik Adi Obüs Topu	7	878 atım.
10.5'lik Vapur Topu	2	695 atım.
15'lik Seri Obüs Topu	4	1.321 atım.
10.5'lik Seri Obüs Topu	5	2.479 atım.
37 mm.'lik Hoçkis Topu	1	1.150 atım.
İngiliz Sahra Cebel Topu	2	163 atım.

.....

¹³ Orhan Avcı, a.g.e., s. 32-33.¹⁴ ATASE A., K. 1101, D. 193/215, F. 1-39.

1917 Temmuz	Silah Adedi	Cephane Mikdarı
Küçük Çaplı Mavzer Tüfeği	33.002	10.572 sd.
Büyük Çaplı Mavzer Tüfeği	3.786	3.796 sd.
Muhtelif Model Tüfek	2.625	629 sd.
Makinalı Tüfek	128	1.853 sd.
Seri Sahra Topu	77	22.377 atım.
Seri Cebel Topu	27	12.650 atım.
Tayyare Topu	4	862 atım.
Adi Cebel Topu	7	580 atım.
15'lik Adi Obüs Topu	2	
12'lik Adi Obüs Topu	2	
10/5'lik Gemi Topu	2	392 atım.
15'lik Seri Obüs Topu	11	661 atım.
10'lik Obüs Topu	9	1.601 atım.
37'lik Hoçkis Topu	1	570 atım.
47'lik Gemi Topu	2	256 atım.

1918 Ocak	Silah Adedi		Cephane Mikdarı	
	Kıtalarda Ordu Genelinde		Kıtalarda Ordu Genelinde	
Küçük Çaplı Mavzer Tüfeği	20.584	22.865	4.402 sd.	5.272
Büyük Çaplı Mavzer Tüfeği	210	228	537 sd.	372
Muhtelif Model Tüfek	1.460	380		1
Maksim Şvartloze Tüfeği	117	128	872 sd.	977
Alman Makinalı Tüfeği		74		590
Alman Tüfeği	19	3.998	149 sd.	1.246
İngiliz Makinalı Tüfeği	8		80 sd.	
Rus Makinalı Tüfeği	8		58 sd.	
Seri Sahra Topu	71		20.629 atım	
Seri Cebel Topu	26		7.374 atım	
Adi Cebel Topu	7		80 atım	
15'lik Seri Obüs Topu	12		2.411 atım	

.....

¹⁵ ATASE A., K., 1101, D., 215/193, F., 1-43.

10.5'lik Obüs Topu	8	2.053 atım
7 Onda 7'lik Tayyare Topu	2	216 atım
6'lık Sahil Bahriye Topu	1	195 atım
El Bombası	4.500	
2 Onda 2 Adi 15'lik Obüs		
2 Onda 2'lik Adi Obüs.		

Birinci Dünya Savaşı yıllarında askerî faaliyetleri yürütmede diğer önemli bir husus, personelin sayısı ve niteliği idi. Bölgedeki askerlerin büyük kısmı Anadolu'dan getirilmişti. Buna ek olarak, yerli ahali de bölgede bulunan Askeralma şubeleri marifetiyle silah altına alınmaktaydılar.

Buradaki asker alma işlemlerinin yürütülme şekilleri hakkında kaleme alınmış yazılar bulunmaktadır. Mesela, 11 Nisan 1916'da Musul'daki 12. Kolordu Askeralma Başkanlığı'ndan, Bağdat'taki 6. Ordu Komutanlığı'na gönderilen yazıda Musul'daki Askeralma Daireleri'nden bahsedilmiştir. Burada yalnız birer yedeksubay kaldığı söylenerek, birçok işlem yanında bakayaların yakalanması hususunu da takip etmenin bu kimselerin işi olduğu belirtilmiştir. Devamlı şekilde takibat işlerinin sürdürülmesinin de güçlüğü üzerinde durulmuştur¹⁷.

Savaşın üç yılında 6. Ordu'nun komutanlığını yapan ve Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın amcası olan Halil Kut, 30 Nisan 1918 tarihinde Harbiye Nezareti'ne "*Mühim ve Müsta'celdir*" ve "*Dakika Tehiri Gayr-i Caizdir*" ibareleriyle gönderdiği yazıda, bu bölgede görev yaptığı sürenin adeta kritiğini yapmıştır.

Üç senedir bu bölgedeki tecrübelerine göre, Halil Paşa 12. ve 13. Kolorduların Askeralma idarelerinin bulunduğu yerlerdeki halkın memleket savunmasına ve askerliğe karşı son derece kayıtsız ve yabancı durmakta olduklarını müşahade etmekteydi. Ona göre İstanbul ve Bursa'da uygulanan usul ve düzenlemelerin burada işe yarıyor gibi görünse de aslında hiçbir faydası olmadığı anlaşılıyordu. Aynı zamanda Askeralma memurları diye tayin edilen birçok subay, çoğunlukla ataletle mahkûm bir vaziyette kalıyorlardı. Bunlar bütün gün defter yazmak, firar vukuatı kaydetmek gibi sıradan kırtasiye işleriyle uğraşmaktaydılar. Bunlardan bir kısmı da halkın cehaletinden yararlanarak, kendilerine suistimal alanları açmaktaydılar. Sonuç olarak devletin sarf ettiği emek ve masraflar

¹⁶ ATASE A., K., 1101, D., 215/193, F., 1-71, 1-61.

¹⁷ ATASE A., K., 3672, D., 314, F., 6-86.

boş yere harcanmaktaydı. Halil Paşa, bu kişilerin askerliğe muhabbetleri için her türlü vasıtaya başvurulduğu gibi, yüzlerce idam cezası tatbik edilerek, korku ve tehdit yolu da düşünülmüş ve uygulanmış olduğunu söylemiştir. Halil Paşa, bunların hepsini ayırım yapılmaksızın İstanbul'a göndermeyi düşündüğünü söyleyerek, emir verilmesini istemiştir¹⁸.

Harbiye Nezareti'nden ise, Halil Paşa'ya gönderilen cevapta, ora halkının askerlikleri hakkındaki mütalaaya karar verebilmek için öncelikle İstanbul'a gönderilecek efrat sayısının ne kadar olduğu sorulmuştur¹⁹.

İngiliz Ordusu'yla Irak'a gelip de Türk tarafına iltica eden Hintlilerden de yararlanılmak istenmiştir. Albay Nurettin, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı yaptığı sırada, Hintlilerle ilgilenerek, onlardan yararlanmaya çalışmıştır. Ancak, kendi ifadelerinden bunda başarılı olunamadığını anlıyoruz. Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği 3 Ağustos 1915 tarihli yazıda Hintli gençlerden hiçbir yarar sağlanmadığını ve hallerinde görülen şüphe üzerine araştırma için epey zaman kaybedildiğini söylemiştir. Zararları olmadığı anlaşılmış ise de Irak'ta bulunan Almanlarla işbirliği içerisinde oldukları anlaşılmıştı. Hintliler, cephe- de hizmet etmek için 6 Hintli bölüğünün kurulması gerektiğini söylemişlerdi. Masrafı Irak Komutanlığı'na ait olmak üzere bir takım kurulmuştu. Ama Hintli- ler başlarına Alman subay verilmesini istemişlerdi. Albay Nurettin, bunu uygun bulmayıp, Türk subay tayin etmişti. O sırada Bağdat'ta talim yapmaktaydılar. Bunların dışında Hintli bulunmamaktaydı. İlginç olan, Alman konsolosunun bu Hintli askerlere ikişer lira ikramiye vermesiydi. Nurettin Bey, kabul edilmemesini kolorduya yazmışsa da para önceden dağıtılmıştı²⁰.

Hintlilerden tam olarak yararlanılamadığı gibi, durumları şüpheli de görülebiliyordu. Halil Kut'un 18 Kolordu komutanı olduğu 19 Aralık 1915 tarihinde, Irak Ordusu Komutanı Nurettin Bey'e gönderdiği bir yazıda bu duruma değinilmiştir. Mültecilerden 18. Kolorduya verilen 3 askerden Kemalettin isimli Hintli, 18 Aralık akşamı kaçmış ama ordu karargâhı yakınında yakalanmıştı. Kemalettin'in durumunu şüpheli gören kolordu komutanı, bu kişinin birliklere verilmesini de mahzurlu bularak, başka yerlerde çalıştırmak üzere Irak Ordu Komutanlığı'na iade etmişti. Ordu komutanlığı diğerlerini de toplayarak, Bağdat'a, oradan da Musul'a göndermişti²¹.

.....
¹⁸ ATASE A., K., 2025, D., 552-326, F., 8.

¹⁹ ATASE A., K., 2025, D., 552-326, F., 8-1.

²⁰ ATASE A., K., 194, D., 82-506, F., 59-1.

²¹ ATASE A., K., 3682, D., 368-85-A, F., 20-3.

İhtiyaca göre askerî birlikler yer değiştirebiliyorlardı. Çanakkale Cephesi'nin 1916 başında kapanması, buradaki askerlerin diğer cephele- re gönderilmesini sonuçlandırmıştır. Çanakkale'den 23 Mart 1916'da, 6. Ordu'ya 4.800 eğitilmiş askerinin sevk edileceği, Bronzart von Shelendorf'un yazısıyla bildirilmiştir. Bundan dolayı, 6. Ordu bölgesinde görevi biten sü- vari subaylarının süratle Halep'e iadeleri istenmiştir. Ayrıca, Çanakkale'den gönderilen askerinin, menzil hatları üzerinden geçişlerinde hazırlıkların ya- pılması talep edilmiştir²².

Mevsim şartları da askerî birliklerin yerlerinin değiştirilmesine neden olabiliyordu. Bunun bir örneğini 15 Aralık 1916'da, 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'nın Musul Grubu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda görüyoruz. Hava raporları dikkate alınarak hazırlandığı tahmin edilebilecek yazıda, Musul bölgesine fazla kar yağmaya başladığından bahsedilmiştir. Bölgede özellikle Pençvin hizasından itibaren hudut dağlarının harekâtı engellemesinden dolayı, Halil Paşa, bu kış da Rusların Musul Grubu'na karşı ciddi bir hare- ketlerini beklediğini belirtmiştir. Bundan dolayı, süvari makineli tüfek takımı dışında, iki Alman makineli tüfek bölüğünü Kerkük'e gönderilmesini istemiştir. Bu bölüklerin, Musul Grubu ile bağlantıları devam edecek; ancak gerektiğinde 6. Ordu tarafından cephelelerde kullanılacaktı. Hoçkis batarya- sının kalmasında bir yarar görülüyor ise, bu batarya Musul'da kalabilecekti. Aksi durumda, Hoçkis bataryasının lağvedilmesi hususunun Halil Paşa'ya bildirilmesi istenmiştir²³.

Türklerle müttefikleri arasındaki anlaşma gereği, Türk Ordusu'nda Al- manya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerî personeli görev yap- mışlardır. Irak Cephesi'nde de müttefik personel savaş boyunca bulundular. Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasıyla Türkiye'den ay- rılmaları ile ilgili 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis'in Başkomutanlık Genel- kurmay Başkanlığı'na gönderdiği 30 Ekim 1918 tarihli yazı, Alman persone- lin 6. Ordu'dan ayrılmalarıyla ilgilidir. Ali İhsan Sabis, Almanların doğrudan doğruya Osmanlı Genelkurmay Başkanı Hans von Seeckt'ten aldıkları emir gereğince, 27-28 Ekim 1918'de hazırladıklarını bildirmiştir. Aslında Alman- ların 10 gündür bu sonucu beklediklerini ve ellerindeki eşyayı satarak, yolcu-

.....
²² ATASE A., K., 3672, D., 314/37, F., 2-26.

²³ ATASE A., K., 3616, D., 68, F., 8, 8-1.

luğa hazırlanmak gibi işlerle uğraşarak, herkese gideceklerini söylediklerini yazan Ali İhsan Paşa, bu konuda kendisine bir emir gelmediğini aktarmıştır. Almanlar, savaş durumunun tehlikesinden dolayı, Mütareke imzalanmasından bir gün önce, 29 Ekim 1918 sabahı, ordu komutanına hareketleri için ısrar etmişlerdi. Ali İhsan Sabis, ellerindeki emrin güvenilirliğine itimat ederek, bu tehlikeli durumda hiç olmazsa bu sıkıntıdan bir an önce kurtulmuş olma ümidiyle, Almanların isteklerini kabul etmişti. 29 Ekim sabahı, Alman personel hareket etmişlerdi. 30 Ekim günü Demirkapı'ya, 31 Ekim'de Nusaybin'e ve Sivas yoluyla Ulukışla'ya yürüyüşlerine devam edeceklerdi. Kalanlar da 30 Ekim sabahı Musul'dan yola çıkmışlardı. Birkaç eski savaş uçağı, telsiz telgraflar ve otomobillerin yönetimi Türk subay ve askerleri tarafından üstlenilmiş ise de, bu değişim son zamanlarda gündeme geldiğinden, yeterli derecede uzman yetiştirilememiştir. Düşmanın baskısı artarsa, gerekli şekilde yararlanılamayacak bu malzemenin naklinin güç olacağı da yazıya eklenmişti²⁴.

26 Ekim 1918'de, Sadrazam ve Başkomutanlık Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Furgaç, 6. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, orduda görevli Alman personelin durumuna değinmiştir.

"İtilafçılar" olarak ifade ettiği İtilaf Devletleri'nin Türkiye ile bir mütareke yapılmasına genel olarak muvafakat verdiklerini bildirdiklerinden bahseden Ahmet İzzet Paşa, Almanların salimen memleketlerine gidebilmelerini ilk şart olarak koştuğunu ve birkaç güne kadar cevabını beklediğini söylemiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Alman birliklerinin yakında geriye çekileceklerini dikkate almak gerektiğini ve şimdiden nakliyata düzenli biçimde başladığını açıklamıştır. Ordudaki en kıdemli Alman subayı durumdan haberdar edilmiş ve nakliyatı düzenlemekle görevlendirilmişti. Alman otomobil kolları, Ulukışla'ya kadar bu nakil işinden dolayı Almanların emrine verilmişti. Ulukışla'da otomobiller Osmanlı askerî görevlisine teslim edileceklerdi. 514 numaralı park da Musul'da 6. Ordu'nun emrine verilecekti. Sadrazam, otomobillerin işletilebilmesi için yakıt ve diğer gerekli malzemenin bu otomobil kollarına verilmesini 6. Ordu komutanına bildirmişti²⁵.

Askerî gelişmelerin savaş dışı hayata etkilerini en fazla hissedenler, memleket içerisinde yaşayanlar olmuştur. Seferberlikle birlikte erkeklerin silah altına alınması cephe gerisindeki nüfusu etkilemişti. Bu durumun te-

²⁴ ATASE A., K., 209, D., 883-271, F., 44, 44-1, 44-2.

²⁵ ATASE A., K., 209, D., 883-271, F., 37.

lafisi için Harbiye Nezareti harekete geçmiştir. 29-30 Mart 1916 tarihinde “*Mühim ve Müsta’cel*” koduyla 6. Ordu Komutanlığı’na gönderilen yazıda nüfus kayıplarını telafi etmek amacıyla, alınan bir tedbirden bahsedilmiştir. Bu problemin aşılması için terhis edilecek askerlerin sevkleri sırasında kendilerine verilecek sevk muhtıralarına memleketlerine gitmeleri hususunun yeterli açıklıkla yazılması istenmiştir²⁶.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Irak’ta bulunan ve “*Anadolu efradı*” adıyla anılan Türk askerleri, İngilizlerle ve İran’da da Ruslarla mücadele eden asıl kuvvet olmanın yanında, jandarma hizmetlerinde de çalıştırılmışlardır. 28 Ekim 1915 tarihinde Albay Nurettin’in Irak ve Havalisi Genel Komutanı olduğu sırada, Bağdat Valiliği’nden gelen bir yazı, bu durumu açıklamaktadır.

Bağdat İl Jandarma Alayı kadrosunda üç yüzü aşkın mahalli asker açığı olduğundan, eksikliğin İnzibat Taburu’nda görevli Anadolu efradından karşılanması, Jandarma Alay Komutanlığı’ndan istenmişti. İl jandarma taburlarını teşkil eden askerlerin büyük kısmı yerli halktandı. Yazıda bu askerlerin vazifenin ehemmiyet ve kutsiyetini takdir edemeyecek ve taşıdığı silahın namusunu muhafazadan mahrum derecede askerî kıymetten uzak oldukları belirtiliyordu. Bu yüzden bunlardan gereğince istifade imkânı yoktu. Jandarmaların her an göreve hazır şekilde çalışmaları için islah edilmeleri şarttı. İnzibat Taburu’nu teşkil eden askerlerin birçoğu ise, yaşlı ve güçsüz kimselerdi. Üstelik bu askerler, savaş alanlarında yaralanarak ve hastalanarak, hastanelerde tedavi edildikten sonra çıkmışlardı. Bazıları da henüz silah kullanmamış kimselerdi. Yani bunlar sayı ve nitelik olarak ordu da yararlanılması beklenmeyen bir gruptular. Bu yüzden bu askerler jandarmaya verildiği takdirde kısa bir müddet içerisinde eğitim ve düzenleme ile jandarma sınıfı içerisinde güvenilir bir güçlü destek olacağı umulduğundan, jandarmadan gelen talep oldukça uygun görülmüştü.

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı da, jandarma eksiğinin “*terk efradından*” sağlanmasını uygun bularak, her kıtadan birkaç nefer alınırca, zararı olmayacağını belirtmişti²⁷.

Daha sonra Bağdat Valiliği’ne gönderilen yazıda, Bağdat Jandarma Alayı için buradan 140 nefer gönderileceği söylenmişti. Askerlerin Anadolu efradından ve jandarmaya kabiliyetli olanlarından ayrılması birliklere em-

.....
²⁶ ATASE A., K., 3672, D., 314, F., 2-32.

²⁷ ATASE A., K., 3647, D., 199, F., 2-24.

redilmişti. Askerler üzerlerindeki elbise ile gönderilmişlerdi. Bu elbiseler, jandarma alayı tarafından kolorduya teslim edilecekti. Bu askerlerden başka, yolda bulunan ve Bağdat'a yaklaşmış olan yedek askerlerin de 60'ı jandarmaya verilecekti. O tarihte artık 200 askerden fazla verilmeyecekti. Daha sonra ise 100 asker daha yollanacaktı²⁸.

Irak Cephesi'nde Kutulamare Zaferi'nin kazanıldığı 29 Nisan 1916 tarihine kadar geçen sürede gerçekleşen kuşatmada, Türk birlikleri İngilizlerle beş aydan uzun süre muharebe yapmışlardı. Kuşatmaya 13. Kolordu da iştirak etmişti. 4 Nisan 1916'da 13. Kolordu Komutanı Ali İhsan Sabis'in kaleme aldığı yazı, zayıtın boyutunu göstermektedir. Kolordu komutanı, 1916 yılının Şubat ayında, 13. Kolordu'da 1,300 kûsur muharebe zayıtı olduğunu söylemektedir. Ayrıca, 1.100 kûsur askerinin hastalık nedeniyle şehit veya Menzil hastanelerine sevk edildiğini eklemiştir. Hâlbuki hastalıklar yüzünden hastaneye gidenlerin ancak dörtte birine karşılık ikmal askeri veya hastanede iyileşen askerler gelebilmişti. Muharebe kayıplarından başka, her ay hastalıklar sebebiyle, 1.000'den fazla zayıt verilirken, yerine asker konuşlamaması, kolordu komutanını bunları yazmaya mecbur bırakmaktaydı. Kayıplar ikmal askerleri ve şifa bulan askerlerle karşılanmazsa, birkaç ay sonra taburların üçer yüz askere ineceğini şüphesiz olduğunu söylemiştir.

Ali İhsan Sabis, hastalıklardan ve muharebelerden kaynaklanan bu durumun atlatılabilmesi için 10.000 Türk yedek askerinin 13. Kolordu'ya gönderilmesini ve geçici bir tedbir olarak da nakliye, sağlık, istihkâm, bölükleriyle, seyyar hastanelerde ve ağırlıklarda kullanılmak üzere, 2.000 kadar yerli askerinin verilmesini 6. Ordu Komutanlığı'ndan Mart 1916'da istemişti. Ordu komutanlığı işe yarar olarak, deve alayından 242 kişi göndermişti. Albay Ali İhsan, bunların tamamını muharip mevcudu 130'a inmiş olan 105. Alay'ın 3. Taburuna vermişti. Mart ayında Bağdat'tan sevkîyatın daha düzenli hale gelmesi sebebiyle, hastanelerden iyileşerek çıkan askerler de artık gelişigüzel sevk edilmeyerek, kıtalara gelmeye başlamışlardı²⁹.

Bunların yanında savaş sırasında Irak bölgesindeki iç karışıklıkların ortadan kaldırılmasında da ordu kuvvetlerinden yararlanılmak isteniyordu. 28 Eylül 1918 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'nden gönderilen bir yazıda bu konu işlenmiştir. 6. Ordu Komutanlığı kendi bölgesindeki bazı yerlerde asayişin sağlanması için ordunun kuvvet ayırmaya muktedir olamayacağını bildirmiştir. Bu durum Harbiye Nezareti Harekât Şubesi'nden, Asayiş Şubesi'ne haber verilmiştir³⁰.

.....
²⁸ ATASE A., K., 3647, D., 199, F., 2-8..

²⁹ ATASE A., K., 3672, D., 314, F., 2-40.

³⁰ ATASE A., K., 209, D., 883-271, F., 10-2.

İaşe

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Türk birliklerinin mücadelesinin en başında iaşe problemleri gelmiştir. Bu eksiklik, savaş boyunca daima hissedilmiştir. Menzil ambarlarında biriktirilen yiyecekler ordu birliklerine dağıtılmaktaydı. Bir ambarda ne tür ihtiyaç maddeleri bulunduğunu anlamak için Cerablus Menzil Ambarı'nın 26 Mayıs 1916 tarihli cetveline bakabiliriz.

Cinsi	Adet	Kilogram	Gram
Halep unu		3.764	
Buğday unu		400	
Mısır unu		963	
Buğday unu		1.053	
Bulgur		8.540	070
Mercimek		1.616	220
Nohut		650	960
Sade yağı		47	957
Zeytin yağı		47	965
Sabun		245	235
Tuz		560	016
Şeker		1.185	470
Kahve		4	
Kuru üzüm		357	020
Peksimet		186	
Arpa		8.121	500
Saman		3.124	
Gaz yağı		197	520
Koyun	10		
Keçi	3		

Irak Cephesi'nde yaşanan iaşe sıkıntısıyla ilgili ordu ve kolordu komutanlıklarıyla, iaşeden sorumlu Menzil Müfettişliği arasında daima yazışmalar olmuştur. Bunlardan biri, 20 Şubat 1918 tarihinde, 18. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Eğilmez ile 6. Ordu Komutanlığı arasında ya-

.....
³¹ ATASE A., K., 1291, D., 654/330, F., 1-10.

şanmıştır. Kolordu komutanı, 1918 yılı Şubatının ilk 18 gününde kolordunun eksik iâşe aldığını söylemiştir. Kolordunun insan mevcudu için yemeklik ince tuz, yağ, sabun da olduğu halde, her askere günlük 699 gram istihkak verilmesi gerekiyordu. Hayvanlara da ortalama 3 kilo olmak üzere günlük yiyecek gerekli idi. Bu durumda insanlara 262 ton, hayvanlara da 514 ton olmalı üzere toplam 772 ton istihkak verilmesi gerekmekte iken 6. Ordu Menzil Müfettişliği'nden 207 ton insanlara, 275 ton da hayvanlara olmak üzere toplam 482 ton gönderilmişti. Bu durumda askerlere 55,5 ton hayvanlara da 239 ton eksik erzak ve yem verilmiş oluyordu. Kolordu komutanı bu yüzden iâşe hususunda son derece zor bir duruma düştüğünden erzak ve yem miktarlarının arttırılmasını istiyordu.

Bu konunun aydınlatılabilmesi için ordu komutanlığı, 6. Ordu Menzil Müfettişliği'ne durumu bildirmiştir. Ordu menzil müfettişi Albay Rüşen verdiği cevapta, 18. Kolordu komutanlığına gönderilen miktarın doğru olduğunu söylemiştir. Eksik erzak gönderilmesinin sebebinin kaynakların git-tikçe darlaşması olduğunu ifade eden Menzil Müfettişi, 46. Tümen ile zayıf hayvanların hareketinden dolayı ambarlarda bulunan iâşenin buraya sevk edilmek zorunda kalındığını da söylemiştir. Albay Rüşen esasen elde fazla biriktirilmiş erzak olmadığından kolordunun ihtiyacının temin edilemediğini itiraf etmekteydi.

Buyazılanlar üzerine 6. Ordu Komutanı Halil Paşa, Menzil Müfettişliği'ne dikkat çekici bir yazı göndermiştir. “*Birinin iâşesini temin edip, diğerini aç bırakmak hiçbir vakit olamaz*” diye başlayan yazıda, 46. Tümenle bölge dışına çıkacak hayvanların iâşesinin sağlanması yanında, 18. Kolordu'ya erzak gönderilmesinin de gecikmemesi gerektiğini bildirmiştir. Halil Paşa, “*İâşenin temini hususunda ne yapmak lazımsa yapınız*” diyerek emrini tamamlamıştır³².

Askerî birliklerin iâşe sıkıntıları savaş boyunca en fazla karşılaşılan problemlerin başında gelmiştir. Bağdat'ın 11 Mart 1917'de kaybedilmesinden bir hafta sonra, 6. Ordu Komutanı Halil Paşa ile Harbiye Nezareti arasındaki bir yazışma iâşe yokluğunu ortaya koyuyor. 18 Mart 1917 tarihli yazıda Halil Paşa, Fırat Vadisi'nin fakir olduğunu söyleyerek, Felluce'de bulunan Fırat Grubu'nun iâşesinin son derece kötü olduğunu bildirmiştir. Bu müfrezeyi orada ancak nakit paranın geçindirebileceğini söyleyen 6. Ordu Komutanı, 10.000 lira nakit paranın doğruca Fırat Grubu'na gönderilmesini talep etmiştir³³.

Sağlık

Savaşta askerleri etkileyen olumsuzluklar, sadece düşman silahlarından

.....
³² ATASE A., K., 3676, D., 339-261, F., 1-71.

³³ ATASE A., K., 1780, D., 249-28 F., 3-7.

gelen ölümcül ve yaralayıcı darbelerden ibaret değildi. Tüm hastalıklar da asker üzerinde savaşma gücünü azaltan büyük bir menfi etkiye sahipti. Dört yıl içerisinde Irak'taki Türk askerinin hangi hastalıklardan muztarip olduklarını, tutulan istatistiklerden ay ay takip edebiliyoruz. Aşağıdaki tablolarda ilk sayı, hastalıktan hastaneye girenleri, ikinci sayı ise vefatları göstermektedir.

1914	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
1) Paratifüs					
2) Çiçek					
3) Humma-yı racia					/1
4) Dizarteri		1/1	8/		8/
5) Sari Siyaha İltihabı					
6) Sıtma		3/3	/1		
7) Kabakulak				1/	
8) Kara humma		1/1	/1		
9) Kolera					
10) Kızamık					
11) Kızıl					
12) Lekeli Tifo					3/
13) Veba					
14) Verem					
15) Yılancık		4/	7/	2/	
16) Frengi					
17) Bel soğukluğu					

1915	Oc.	Şu.	Mt.	Ni.	Ms.	Ha.	Te.	Ağ.	Ey.	Ek.	Ka.	Ar.
1)												
2)	1/1										8/1	8/3
3)				4/		2/						7/
4)		5/1	6/5	1/7	41/22	68/17	12/8	20/5	10/3	24/11	139/65	235/112
5)						1/1						1/1
6)	/2	2/	/4	/2	/51	/29		/6	/29	387/18	463/41	874/78
7)	1/					2/	2/	4/	1/		4/	12/1
8)			20/6	11/7	11/8	1/1		1/	1/1	/1	7/	15/10
9)												
10)											5/	
11)		3/2										
12)		4/3			20/5						12/3	128/23
13)	20/1		9/4	20/3	22/4	2/	2/					
14)											9/8	16/3
15)					2/			3/2	6/1	9/1	13/5	26/4
16)											24/	5/
17)											5/1	12/

1916	Oc.	Şu.	Mt.	Ni.	Ms.	Ha.	Te.	Ağ.	Ey.	Ek.	Ka.	Ar.
1)												
2)	1/	3/		1/	2/		1/1			5/	4/1	5/1
3)	50/10	116/12	448/72	283/74	277/102	142/70	72/13	62/13	75/13	46/12	32/6	66/6
4)	404/137	532/307	138/140	20 / 20	152/31	182/60	262/52	704/106	339/27	260/59	116/40	204/33
5)							1/1		1/	1/1		
6)	1189/112	1899/168	936/57	282/9	359/21	511/13	516/16	733/28	532/18	488/15	273/10	292/5
7)	2/	16/2	15/1	5/	28/3	12/1		15/1	12/	24/1	11/	2/
8)	74/35	138/62	12/4	4/2	2/2	3/1		3/	4/2	1/	1/	2/
9)						79/22	65/16	27/12	18/8	20/6	14/5	2/
10)								44/	17/	1/		
11)							10/					2/
12)	249/59	744/185	667/175	366/119	173/80	76/39	29/15	20/8	32/8	136/21	160/28	209/59
13)										1/1		
14)	24/14	21/18	12/10	15/13	28/16	29/12	9/12	18/3	22/3	11/8	21/15	33/16
15)	11/2	12/1	8/1	21/5	12/3	6/1	13		17/4	13/2	17/5	19/1
16)	8/	17/1	36/	16/	34/	79/	76/1	77/	81/1	99/2	71/	54/
17)	6/	12	31/	19/	28/		56/	54/	33/	43/	44/	46/

1917	Oc.	Şu.	Mt.	Ni.	Ms.	Ha.	Te.	Ağ.	Ey.	Ek.	Ka.	Ar.
1)												
2)	4/3	2/		10/1	11/1	19/4	6/3	6/	5/	3/1	15/	33/2
3)	384/24	262/20	95/ 14	692/73	286/36	140/34	38/ 22	4/3	4/1	/2		8/
4)	63/ 45	46/ 15	22/4	128/46	162/64	213/123	152/78	168/88	247/78	291/153	290/85	539/351
5)	4/1											
6)	277/8	146/2	15/2	457/19	429/8	526/3	483/9	469/21	803/38	544/76	724/41	673/34
7)	25/	2/			4/	1/			19/	2/	7/	9/
8)		2/	1/	1/		2/2	2/1		3/3	2/2	1/	1/
9)	1/1	2/					291/109	290/58	252/26	43/ 30	10/2	1/1
10)												
11)												
12)	425/66	155/52	59/ 27	787/110	264/67	108/49	34/ 25	23/ 12	10/4	5/9	3/	5/
13)		5/							2/2			
14)	56/ 44	15/9	1/3	7/7	17/3	37/4	27/ 27	17/15	30/8	2/73	14/ 17	19/1
15)	4/	1/3	15/5	7/	2/	3/	14/2	18/	11/	19/	7/2	7/
16)	61/3	61/1	3/2	31/2	69/	53/1	48/	54	70/2	76	81/1	68/
17)	53/	20/		45/	13/	63/	105	2/	152/	148/	125/	60/

1918	Oc.	Şu.	Mt.	Ni.	Ms.	Ha.	Te.	Ağ.	Ey.	Ek.	Ka.	Ar.
1)												
2)	25/1	7/	4/	3/4	4/1				1/	1/	1/	1/
3)	22/4	31/8	46/19	68/9	132/27	153/43	70/19	32/11	/38	3/	1/	10/2
4)	603/388	531/415	731/637	516/591	604/575	445/472	254/97	95/51	24/7	22/28	105/36	93/48
5)									1/1			
6)	457/51	159/29	272/93	277/123	333/63	325/32	316/18	891/41	806/76	368/57	853/47	443/38
7)	2/	2/				1/	1/	5/	6/	1/	2/	
8)					1/	1/						
9)			110/16	96/33	147/54	32/13	2/1	35/5	44/1	25/		
10)	205/12	238/9	10/33	8/53		9/1	23/1	7/				
11)												
12)	13/	14/2	12/4	59/10	47/6	66/14	28/20	13/5	3/1	3/2	8/2	2/
13)												
14)	17/ 10	21/14	15/21	56/59	12/29	8/5	8/2	5/1	7/2	/4	4/2	3/2
15)	1/	1/1	2/		1/	1/	5/	2/1	10/1	14/1	5/1	2/1
16)	36/	30/	26/1	33/2	12/	30/	44/	78/	58/		75/	47/1
17)	34/	84/9	56/	43/	63/	42/	49/	91/	80/1	54	46/1	42.

Irak Cephesi'nde, 1914-1918 arasında bulaşıcı hastalıklardan 45.000 ile 50.000 arasında asker etkilenmiştir. 10.000 üzerinde asker hastalıklardan şehit olmuştur. Muharebeler sırasında şehit olarak hastaneye gelen askerlerin sayısı da 6.000 civarındadır. Dört yıl boyunca, 260.000 civarında asker hastaneye girmiş, 185.000'i taburcu olmuştur. 45.000 civarında asker de hastanelerde şehit olmuştur³⁵.

Taşıma

Askeri birlikler, taşıma işlerinde de kullanılabilmekteydi. Kutulamare kuşatması sırasında, 22 Mart 1916'da, Hille'deki müfrezeye vasıtasıyla o bölgede bulunan aşar ambarındaki yiyecek maddelerinin Bağdat'a nakledilmesi istenmiştir. von der Goltz'un ordu komutanlığı sırasında Bağdat Valiliği'ne gönderilen yazıda Bağdat'ın 100 km. güneyinde bulunan Hille'de yapılacak sevkiyata iki bölüğün nezaret edeceği bildirilmiştir³⁶.

Askerî personel, ihtiyaç olan yerlere tayin edilerek, faaliyetler sürdürüyordu. Nehirlerde taşımacılık için kullanılan şahtur imalathanelerinden biri olan Birecik şahtur imalathanesine yapılan tayinlerden birini buna örnek verebiliriz.

6. Ordu'ya ait olan Birecik şahtur imalathanesinde görevlendirilen Afyon Karahisar istasyonunun eski komutanı Üsteğmen Müeyyet'e ait evrak, Harbiye Nezareti'nden Menzîl Genel Müfettişliği'ne gönderilmişti. Tayin emri Üsteğmen Müeyyet'e de tebliğ edilmişti. Görevin yerine getirilmesi hususunda Harbiye Nezareti bilgi istiyordu³⁷.

Nehirler vasıtasıyla yapılan ulaştırmada sadece malzemeler taşınmamıştır. Birlikler de bu yollar cepheye ulaştırılıyordu. 20 Ocak 1917 tarihli bir yazıda bununla ilgili hususlara temas edilmiştir. Başkomutanlık Vekâleti'nden 6. Ordu Menzîl Müfettişliği'ne gönderilen yazıda, Fırat Nehri'nde yedek askerlerin ve cephanenin nakli işinde Remadiye'den sonra birliklerin nerede olduğunun haber alınmadığına değiniliyordu. 6. Ordu'ya verilmiş olan 14. Tümen birliklerinin de Musul'dan sonra nerede buldukları bilinmemekteydi. Bu yüzden Başkomutanlık Vekâleti hem Fırat, hem de Dicle'den sevk edilen birlik, yedek kuvvet ve cephanenin Bağdat'a ulaşmaya kadar yerlerinin şifre ile günü gününe bildirilmesini istemiştir³⁸.

.....
³⁵ Orhan Avcı, a.g.e., s. 269-270.

³⁶ ATASE A., K., 3672, D., 314, F., 6-41.

³⁷ ATASE A., K., 1291, D., 654-330, F., 3-120.

³⁸ ATASE A., K., 1289, D., 649-252, F., 1-58.

Sonuç

1918'in sonunda Türk Ordusu Irak'ı İngilizlere karşı kaybetmiş olsa da askerî mekanizmanın işletilebilmesi açısından bu cephenin dikkate değer yanları vardır.

Bu yazı, cephedeki askerin hayatını biçimlendiren hususların neler olabileceğini anlamaya yöneliktir. Bir savaşçının hem bir insan olarak, hem de savaşın bir parçası olarak karşılaştığı durumların bilinmesi, savaş gerçeklerinin insanı ne denli farklılaştırdığını gösterir. Barış zamanında kendi hayatını yaşayan bir insan iken, savaşın bir unsuru olarak, üniforma giyen ve eline silah alan kişinin, hayatta kalabilmek için yaptığı mücadelenin yönlerini anlamak önemlidir. Askerin kişisel ve savaşçı olarak ihtiyaçları, askerî faaliyetin etkinliğini doğrudan etkileyecektir.

Tarihte yaşanmış ilk kıtalar arası savaşlar dizisi olan ve dünya tarihini değiştiren bu büyük yıkım, günümüz Ortadoğu'sunu sonuçlarıyla büyük ölçüde biçimlendirmiştir ve aradan 100 yıl geçmesine rağmen, barış bu bölgeden hâlâ uzaktadır. Irak bölgesinde cereyan eden ve 1914-1918 arasında yaşanan askerî gelişmeler, günümüze kadar devam eden bir kargaşanın tohumlarını da atmıştır.

Türk Irak Cephesi'nde 1918'e kadar savaşın kaderine etki eden birçok olumsuzluğa rağmen, askerî düzenin korunması ve İngiliz Ordusu'na karşı savunma yapılabilmiş olunması, Türk komuta heyeti ve askerlerinin Kurtuluş Savaşı'nda kullanacakları tecrübeleri de ortaya koymuştur.

Irak'ın güneyden kuzeye terk edildiği savaş yılları boyunca, büyük çoğunluğu Anadolu'dan getirilen birlikler tarafından yürütülen savaş, askerî tarih açısından kayda değer bazı başarıları beraberinde getirmişse de sonuç itibarıyla bir çekilme harekâtıdır.

Türkler açısından incelendiğinde Irak'ta sürdürülen savaş, izlenen strateji açısından başarılı olmuştur. Zira savaşın devamı boyunca Türklerin Anadolu sınırlarına kadar çekilmeleri, şüphesiz ki İngiliz güçlerinin de savaş yorgunluğuna maruz kalmalarını sonuçlandırmıştır.

Özet

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen, “100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası” konulu *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi*’ne sunulacak “*Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Türk Askeri*” başlıklı bildiri, dört yıllık savaş süresinde Irak’ta İngiliz kuvvetlerine karşı savaşmış olan Türk askerlerinin günlük hayatlarına temas edilecektir.

Irak bölgesinde genellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin yatakları boyunca süregelen muharebeler, Şattülrap’ın güney ucunda bulunan Fav kasabasının Kasım 1914’de İngilizler tarafından işgali ile başladı ve 30 Ekim 1918’i takip eden günlerde Musul’un işgaline kadar devam etti. Bu uzun savaş yılları boyunca, Türk askerinin savaşmasına etki eden hususlar, Türk ordusunun, savaş sırasında tutulmuş kayıtları çerçevesinde ele alınacaktır. Kullanılan askerî malzemeden, ordunun iaşesine, sağlık hayatına, eğitimine, ulaştırma durumuna varana kadar savaşın sürdürülebilmesindeki esas noktalar bu bildirinin konularıdır.

Savaşın sonucunda Türk Ordusu Irak’ı İngilizlere karşı kaybetmiş olsa da askerî mekanizmanın işletilebilmesi açısından bu cephenin dikkate değer yanları vardır. Savaşın başlangıcında 4. Ordu Müfettişliği, daha sonra Irak ve Havalisi Umum Komutanlığı, Irak Grubu ve nihayet 6. Ordu Komutanlıkları adını alacak bu askerî birliklerin içerisinde seferberlik ile birlikte askere alınan savaşçıların günlük hayatlarını etkileyen gelişmeler üzerinde durulacaktır.

Bu yazı, cephedeki askerın hayatını biçimlendiren hususların neler olabileceğini anlamaya yöneliktir. Bir savaşçının hem bir insan olarak, hem de savaşın bir parçası olarak karşılaştığı durumların bilinmesi, savaş gerçeklerinin insanı ne denli farklılaştırdığını gösterir. Barış zamanında kendi hayatını yaşayan bir insan iken, savaşın bir unsuru olarak, üniforma giyen ve eline silah alan kişinin, hayatta kalabilmek için yaptığı mücadelenin yönlerine yazıda temas edilecektir. Savaşan askerın, içerisinde bulunduğu dünyayı anlamak önemlidir. Askerın kişisel ve savaşçı olarak ihtiyaçları, askerî faaliyetin etkinliğini doğrudan etkileyecektir.

Birinci Dünya Savaşı’nda Türklerin Irak’tan çekilirlerken, bölge ile ilişkilerini askerî faaliyetler çerçevesinde düzenleme biçimleri de bu tebliğin konularından olacaktır. Aslına bakılacak olursa, tarihte yaşanmış ilk kıtalar arası savaşlar dizisi olan ve dünya tarihini değiştiren bu büyük yıkım, günümüz Ortadoğu’sunu sonuçlarıyla büyük ölçüde biçimlendirmiştir ve aradan 100 yıl geçmesine rağmen, barış bu bölgeden hâlâ uzaktadır. Bu tebliğe konu olan Irak bölgesinde cereyan eden ve 1914-1918 arasında yaşanan askerî gelişmeler, günümüze kadar devam eden bir kargaşanın tohumlarını da atmıştır.

Türk Irak Cephesi’nde 1918’e kadar savaşın kaderine etki eden birçok olumsuzluğa rağmen, askerî düzenin korunması ve İngiliz Ordusu’na karşı savunma yapılabilmiş olunması, Türk komuta heyeti ve askerlerinin Kurtuluş Savaşı’nda kullanacakları tecrübeleri de ortaya koymuştur.

Almanya'nın Hedefleri Açısından Kafkasya Cephesi ve Fevzi Çakmak'ın Bazı Görüşleri

Suat ZEYREK*

Giriş

I. Dünya Savaşı Almanya, Fransa ve Rusya arasında 3 Ağustos 1914'de başlamış, İngiltere de bu savaşa bir gün sonra iştirak etmişti. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli antlaşma 2 Ağustos 1914'te yapılmıştı. Bu antlaşmadan bir gün sonra haberdar olan Almanya Bahriye Nezareti, Akdeniz'de bulunan iki önemli zırhlıya (Goben ve Breslev) Çanakkale'ye gitmeleri emrini vermişti. Enver Paşa, iki Alman gemisinin Boğazlardan geçebilmeleri için gereken emirlerin verildiğini ancak Bulgarlarla münasebetlerin istenilen biçimde düzenlenmeden gemilerin Çanakkale'den geçmelerinin iyi tesirler yapmayacağından, Boğaz'a gelişin biraz geciktirilmesini istemiştir. Aslında Alman yetkililer daha savaşın başlarında 4 Ağustos 1914'te, Yunan elçisi Teodokis'e Osmanlı ile bir ittifak yaptığını, kısa süre içinde Alman savaş gemilerinin Osmanlı donanmasına katılacaklarını söylemişti. Hatta Çanakkale'ye doğru yolda olan iki Alman zırhlısına, Venizelos'un da yardımı ile Pire limanında kömür verilmişti. Aslında Venizelos'un böyle bir yardımı neden yaptığı, bugüne kadar tam anlamıyla anlaşılmış değildir.

Kısa bir süre sonra da İstanbul'daki Rusya elçisi Giers, Alman savaş gemilerinin Boğazlara gelmekte olduğunu söylemiştir.¹ Enver Paşa 5 Ağustos 1914'te Rus askeri ateşe militeri ile görüştüğü zaman Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin Rusları tehdit için toplanmadığını, Rusya arzu ederse, bunların geriye alınabileceğini söylemişti. Enver Paşa, Rusya elçisi Giers ile de birkaç görüşme yapmıştı. Bu görüşmelerde, 150-200 bin Türk askerinin Rusya'nın lehine olmak üzere Balkanlarda tarafsızlığını muhafaza etmek için kullanılabilceğini ileri sürmüştü. Hatta Bulgarların Almanya'nın yanında savaşa katılmasını önleyecekti. Bununla birlikte Enver Paşa bunları söylerken ona yakın gazetelerde farklı yorumlar yazılıyordu. Süleyman Nazif'in Ruslar için söylediği, "biz iki ırk-ı muhasımız ki birinin bekası, diğèrinin zevaliveya inhilâliyle temin olunabilir" demıştır.² Rusya basını ise Almanya'nın yaklaşımını çok farklı bir yorumla, "Türkiye'nin tasfiyesi" olarak değerlendirmişti. Yorumda Wangenheim'in Türkiye'yi zapt edilmiş veya Almanya'nın sömürgesi haline gelmiş bir ülke olarak gördüğü, Alman İmparatoru'nun egemenliği Bavyera ve Saksonya'da ne kadar güçlü ise Türkiye'de de o kadardır denilmiştir.³

*Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, szeyrek92@hotmail.com.

¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.III, Kısım:I, TTK, Ankara 1991, s.75-77.

² Süleyman Nazif, "Rus İnkılabı ve Biz", **Harp Mecmuası**, sayı:20 (Temmuz 1333/1917), s.307.

³ Tuncay Ögün, Alfina Sibgatullina, "Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi", **History Studies**, V:5 Issue:6, November 2013, pp.102.

Diğer taraftan Alman zırhlıları 10 Ağustos'ta Çanakkale önlerine gelmişler ve giriş için izin istemişlerdi. Enver Paşa'nın emriyle Alman gemileri Boğaz'a girmişlerdi. Bu fiili durum Alman politikalarının doğrudan başlaması anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti, uluslararası bir krize sebebiyet vermemek ve tarafsızlık ilkesine aykırı davranmamak bakımından, iki Alman zırhlısının satın alındığını hemen ilanetmiştir.⁴Nitekim İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'ne bu tavrından dolayı, yani savaş halindeki bir devletin savaş gemilerini limanlarınaaldığından dolayı uzun bir nota vermiştir. Osmanlı Hükümeti bu notaya, iki Alman gemisinin satın alınıp, isimlerinin de Yavuz Sultan Selim ve Midilli olarak tesmiye edildiği şeklinde cevap vermiştir. Bu sorun bu şekilde kapanmamış bir devletlerarası sorun haline gelmiştir. İngiltere ve Fransa, hiç olmazsa gemilerin Alman mürettebattan arındırılmasını istemişlerdir. Bu sorun ve münakaşalar Osmanlı Devleti'nin bilfiil savaşa girişine kadar devam etmiştir.⁵

Enver Paşa daha savaş başlamadan önce topladığı meclis-i askeride, savaşa girildiği takdirde nasıl bir hatt-ı hareket takip edileceği konusunda bazı fikirler üzerinde tartışmalar yapmıştı. Türkiye'de bulunan Liman vonSanders askeri heyetini ve diğer Alman zabitlerini bile göndermeyi vaat etmişti.⁶ Bu tekliflerin Sazonov'a bildirildiği, ancak Rus hükümetinin Türk tarafının samimiyetine fazla itimadının olmadığı anlaşılıyordu. Her şeye rağmen Türk-Rus ilişkileri hemen savaşa dönüşecek durumda değildi. Osmanlı Devleti için Rusya'ya karşı hassas olmak zorunluluğu vardı. Çünkü bütün gücünü Çanakkale'ye yığdığı halde, Rus Çarlığı bütün telkinlere rağmen, Karadeniz Boğazı'na İstanbul'a ve çevresine asker göndermek kararını alamamıştır.⁷

Enver Paşa'nın başkanlığında yapılan Meclis-i Askeri'de yapılan tartışmalarda,Süveyş Kanalı üzerine bir hareket ağırlık kazanmaya başlamıştı. Buna Liman vonSanders karşı çıkmış ve Rusya karşısındaki Alman-Avusturya cephesinin yükünü hafifletmek ve Ortadoğu'daki bazı hedefleri nedeniyle, harekâttaki önceliği Kafkas cephesine yönlendirmiştir. Sanders, bu görüşünde yalnız kaldığı halde başarılı olmuş ve fikirleri Süveyş harekâtından Kafkas harekâtına çevirmeyi başarmıştı. Aynı tarihlerde Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa, Mısır'ın geri alınmasına yönelik bazı önemli tavsiyelerde bulunmakta, Hicaz ve Yemen askerine ile Türk kıtaatının öncelik-

.....
⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, İstanbul 2013, s. 41-42.

⁵ **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, s.65; Ali Fuat Türkogeldi, **Görüp İştittiklerim**, TTK, Ankara 2010, s.115.

⁶ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar**, TTK, Ankara 1993, s.417-418.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, C.II, Remzi, İstanbul 1971, s.508.

li olarak kullanılmasını istemektedir.⁸Almanya hızlı bir şekilde Türk-Rus gerginliğine ortam hazırlamış ve iki savaş gemisini boğazlardan geçirerek, Karadeniz'e geçirmeyi başarmıştı. Bu olay Türkiye ile Rusya ve müttefiklerinin arasının açılmasını hızlandırmıştı.⁹Odesse'daki zayıf talimli Rus birliklerini yenmek ancak bu şekilde mümkün olabilirdi.¹⁰Fakat Almanya'nın Karadeniz'e çıkmaktaki tek amacı Osmanlı Devleti'ni savaşa sokacak şartları hazırlamaktı. Nitekim Karadeniz olayı bir Alman zaferi olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'daki Alman kolonisinde adeta zafer şenlikleri yapılmaya başlamıştı. İstanbul'a yerleşen Almanlar şampanyalarla kutlamalar içindeydi.¹¹İstanbul'da Almanlar Karadeniz olayını sevinçle karşılarken Sadrazam Said Halim Paşa, kendinden hiç beklenmeyen bir sertlikle, "Karadeniz vakasından dolayı en küçük bir mesuliyet kabul etmem. Ben katiyyen istifa edeceğim" demiştir.¹²Nitekim Amiral Souchon'un Karadeniz'de ufak bir Rus gambot ve ufak bir nakliye gemisine verdiği küçük zararları bir Türk Komutanı, "harp kundakçılığı" olarak tarif etmiştir.¹³

Bu arada Alman Hariciye Nazırı Jagow'da,Wangenheim'e kısa bir not yazarak Enver Paşa'nın talebinin Alman Harbiye Nazırı'na iletildiğini bildirmiş, O da "Osmanlı'nın Rusya'ya karşı çabucak harekete geçmesi" nin, artık aciliyet kazandığını söylemiştir.¹⁴Fakat hala önemli sorunlar vardı. Osmanlı liderleri ve Wangenheim,İstanbul'u savaşa yaklaştırmak için askeri yardım gönderileceği varsayımında bulunmuşlardı. Ancak Alman Harbiye Nazırı'nınFalkenhayn'e 10 Eylül'de gönderdiği cevap herkesi şaşırta- caktır.Falkenhayn bundan sonra bütün Osmanlı'nın subay, silah ve cephane taleplerine cevap vermeme kararı almıştı. Artık Osmanlı Devleti, Almanya'nın düşmanlarıyla savaşa girinceye kadar bu tür taleplerinin hiçbiri karşılanmayacaktı.¹⁵Zaten Almanya'nın nasıl bir müttefik olacağı ile ilgili bazı işaretler yok değildi. 9 Eylül 1914'te Osmanlı Devleti kapitülasyonların kaldırıldığını, Paris ve Berlin Antlaşmaları'nın ilgasını ilan ettiğinde görül-

.....
⁸ **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi** I, s.52-53.

⁹ Kurat, Rusya Tarihi, s.418.

¹⁰ Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C:6, Ötüken, İstanbul 1994, s.295.

¹¹ Ziya Şakir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, Çatı, İstanbul 2007, s.295.

¹² Ziya Şakir, **a.g.e.**, s.296. Bununla birlikte, "Bizim acele harbe girmemizden müttefiklerimiz dahi hiçbir şey kazanmadılar" diyen görüşler de vardı. Hatta İstanbul'da bulunan Almanların, Türkiye'nin harbe girmesiyle Alman Şark cephesine göze çarpar bir yardım yapılmadığını gördükçe hiddetlerinden köpürüyorlardı. Bununla da kalmayarak Romanya ve Baserabya sahillerine asker çıkarmak arzularını izhar ediyorlardı. Bkz. Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi**, C:2, Nehir, İstanbul 1990, s.202.

¹³ Sabis, **a.g.e.**, s.198.

¹⁴ Mustafa Aksakal, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşta Nasıl Girdi**, İstanbul Bilgi Ün. Yayını, İstanbul 2010, s.170.

¹⁵ Aksakal, **a.g.e.**, s.170.

müştü. Kapitülasyonların ilgasına en fazla itiraz eden Almanya'nın İstanbul elçisi olan Wangenheim idi.¹⁶Almanya, bütün gücüyle Anadolu'nun stratejik öneminden yararlanarak İngiltere'nin Ortadoğu'daki üstünlüğüne karşı durmak istiyordu.Almanya'nın başka hedeflerinin de olduğu anlaşılıyordu. "FrankfurterZeitung" gibi önemli gazetelerde, "Arz-ı Filistin'in Siyonist teşkilatına sattırılması ve burada bir cumhuriyet kurulması" ile ilgili "Times" gazetesinden alıntı haberler çıkmaktadır. Ayrıca İstanbul'daki Alman elçisinin Morgenthau ile teşrik-i mesaisi de konuşulmaktadır.¹⁷ Almanya'nın üst düzey diplomasi kurumlarının Filistin'de Yahudi yerleşimlerine I. Dünya Savaşı'nın başından itibaren destek oldukları bilinmektedir. Amaçları Dünya Yahudilerinin desteğini almaktı. Hatta Yafa Valisi Bahaeettin 17 Aralık 1914'te Osmanlı vatandaşı olmayan Yahudilerin sınır dışı olmalarını emredince, Almanya'nın müdahalesi ile bu girişim durdurulmuş ve Vali görevinden alınmıştır.¹⁸Bu sıralarda İngiltere ve Fransa'nın da Şerif Hüseyin'in müstakbel halifeliğine Paris ve Mısır'da destek toplantıları yapılmaya başlanmıştı.¹⁹

1914'teki Türk-Rus sınırı, Berlin Antlaşması'na göre tanzim edilmişti. Çok önemli bir kale olan Kars, Rusya'nın elindeydi.Ruslar, 1878-1914 arasında Kars-Ardahan-Batum ve Artvin arasında askeri amaçlı çok önemli yollar inşa etmişlerdi. Önemli demiryolu ağlarını uzatmışlardı. Tiflis'ten Gümrü'ye giden demiryolunu, Kars ve Sarıkamış'a kadar uzatmışlardı. Türkiye'nin ise merkezden sınıra kadar uzanan bir demiryolu ağı yoktu.Karadeniz üzerinden nakliyenin Rus donanmasının saldırıları sebebiyle sınırlı hale gelmesi üzerine 3. Ordu'nun esas menzil yolunu Haydarpasha-Ulukişla demiryolu hattı teşkil ediyordu.²⁰Nakliye, Ulukişla'ya kadar gelen demiryolu ile oradan da Kayseri-Sivas-Erzurum kara yolu ile yapılabilmektedir. Erzurum-Trabzon yolu da dâhil olmak üzere tamir edilmekteydi.Hedef ülke Rusya olduğuna göre, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri bakımından gücü, 1878'in altındadır. Bu tarihte yekvücut bir komuta kademesi yoktu. Mesela, 9. Kolordu Komutanı olan Ahmet Fevzi Paşa, 3. Ordu Müfettişi Hasan İzzet Paşa'nın ordu komutanlığı yapamayacağını Erzurum Valisi Tahsin Paşa'ya söylemişti.²¹Hasan İzzet Paşa, Balkan Savaşı tecrübesinden dolayı zabitan

.....
¹⁶ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.225.

¹⁷ **BOA. HR.MA**, Dosya no:1176, Gömlek no:104, Lef:5-7.(25 Temmuz 1916 tarihli FrankfurterZeitung gazetesinin tercümesi)

¹⁸ Nir Mann, "UnlikelySaviors: How Germany HelpedSavePalestine'sJewsDuring WWI", **Haaretz**, 31 Temmuz 2014.

¹⁹ **BOA. HR. SYS**, Dosya no:2316, Gömlek no:18. (Bern Sefiri Fuad Bey'in 22 Temmuz 1916'da gönderdiği telgraf)

²⁰ Liman vonSanders, **Türkiye'de Beş Sene**, Yeditepe, İstanbul 2006, s.137.

²¹ Aksun, **a.g.e.**, 6, s.301.

hakkında acı bir fikir edinmişti. Bundan dolayı afv ve insaf tanımayan şiddetli bir ordu komutanıydı. Ahmet Fevzi Paşa ise müşfik bir baba gibi, insanları manevi özellikleriyle ölçme meylideydi. Fevzi Paşa, sevilen ve az korulan bir komutandı. Galip Paşa da, Balkan Savaşı'nda Vardar Ordusu'nda iken diğer kolorduların himetsizliğini acı bir tecrübe ile görmüş, o günden sonra Türk ordusuna “*Artık seni idare etmesini öğrendim*” dediği söylenmekteydi.²² 10. Kolordu komutanı da Ziya Paşa'ydı. İyi bir asker olmakla birlikte, bilahare bedbinliği ileri sürülmüştü. Fakat daha vahim olanı Sarıkamış harekâtı sırasında bu paşaların hepsinin değiştirilmiş olmasıdır. Mesela Ahmet Fevzi Paşa 9. Kolordu'dan alınmış, 33. ve 37. Fırkaların başına tayin edilmiştir. Ordu, iki zümreye ayrılmış durumdaydı. Birliklerin çoğunluğu, mağlup bir şekilde Balkan Savaşı'ndan dönmekteydiler.²³ 3. Ordu'nun hakiki bir seferberlik için yaklaşık dört aylık bir süresi bulunmaktaydı.²⁴ 3. Ordu'nun günlük erzak gideri 70 ton, yem ihtiyacı da 82 tondur. Her gün 152 tonluk bir miktarın orduya taşınması gerekiyordu.²⁵

Kafkasya Cephesi ve Almanya

Almanya, bütün gücüyle Anadolu'nun stratejik öneminden yararlanarak İngiltere'nin Ortadoğu'daki üstünlüğüne son verip, bölgede üstün bir güç olmak istiyordu. Almanya'nın savaşta ulaşamadığı tek hedefi, henüz Bulgaristan'ın savaşa girmesi konusuydu. Bu konuda başarılı olamamıştı. Ancak bu durum büyük bir eksiklik olarak görülmüyordu. Çünkü Enver Paşa, Genelkurmay 1. Yardımcısı General Bronsart von Schellendorff Paşa'ya, 20 Ağustos'ta bir sefer planı hazırlatmıştı. Bu planın Türk subaylarından gizli olarak hazırlatıldığı açıktır. Bu plan daha sonra Schellendorff'un imzasıyla Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'nin onayına sunulmuştur. Bu plana göre; savaş ilan edilmeden, Karadeniz'deki Rus filosu batırılarak deniz üstünlüğü sağlanacaktır. Padişah olan halife, müttefiklerin düşmanlarına karşı cihat ilan edecektir. Kafkas hududundaki Osmanlı ordusu, o taraftaki Rus kuvvetlerini oyalayacaktır. 8. ve 12. Kolordular, Mısır üzerine hareket edeceklerdir.²⁶ Fevzi Çakmak Schellendorff planının özetini verdikten sonra, bu planın 7 Ağustos tarihli olduğunu söylemektedir.²⁷ Hâlbuki Gene-

.....
²² Aksun, **a.g.e.**, 6, s.303.

²³ Kaymakam Şerif, **Sarıkamış, İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi**, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1338, s.22.

²⁴ Aksun, **a.g.e.**, 6, s.298.

²⁵ Aziz Samih İlder, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Atase yayınları, Ankara 2007, s.29.

²⁶ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, 1'inci cilt, Ankara 1970, s.76-77; Bayur, **TİT**, III/1, s.215-216.

²⁷ Fevzi Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri**, Ankara 1936, s.6.

ral Bronsart Paşa, daha önce Osmanlı Devleti'nin askeri hazırlığı yetersiz olduğu için, iki yıl savaşa girmemesi gerektiği görüşündeydi. Hükümet ve ordu ileri gelenlerinin çoğu, savaşa en azından 1915 ilkbaharına kadar girilmeyeceğini düşünürlerken, Enver Paşa ve üst kadrolar Wangenheim aracılığıyla Almanya'dan yüklüce bir savaş kredisi sağlamışlardı.²⁸Avusturya'lı General ConradVonHötendorff'a şunları yazmıştı: “Türkiye askerî bakımından bir sıfırdır. Askerî heyetimizin raporları tamamen umut kırıcıdır. Ordu, anlatılması olanaksız bir durumdadır. Daha önce Türkiye'den ‘Hasta Adam’ olarak söz edildiğine göre şimdi ölen adamdan söz edilmesi gerekiyor” demiştir.²⁹Almanya'nın para konusunda³⁰ Türkiye'nin tekliflerini kabul etmesiyle, artık bundan sonra savaşa giriş konusunda bir engel kalmamıştı. Her şeyi sağlam kayıtlar altına alan Wangenheim, Enver Paşa'dan Amiral Suchon'a Rusya'ya saldırmak için yazılı bir emir istemişti.³¹Bütün bu değişmelerin Almanya'nın menfaatlerinin bir sonucu olduğu açıktır.Çok hızlı bir şekilde Alman generaller, Osmanlı ordusunda kilit konumlara getirilmeye başlamışlardı. Bu atamalar genellikle ya ordu komutanı olarak ya da ordunun ikinci adamıolarak erkân-ı harbiye reisi yapılmışlardır. Genelkurmay Başkanlığı'na vonSeeckt, 1. Ordu'ya Liman vonSanders, daha sonra von der Goltz, Mezopotamya'daki 6. Ordu'ya Goltz, Filistin'deki orduya vonFalkenhayn, Sina cephesine KressvonKresstein atanmışlardır. Ayrıca Harbiye Nezareti'nin bütün önemli daireleri de Alman komutanların denetimine verilmişti.³²

Fevzi Çakmak, Schellendorff'un planını askeri bakımdan beğenmektedir. Bu planın manasını şu şekilde açıklamaktadır. Bütün ordularla Boğazları kapayarak, balkanlar üzerinde etkili olmaktır. Avusturya ve Almanya ile birlikte, Rusya güçleri üzerinde birlikte bir hareket icra edeceklerdir. Strateji kaidelerine göre bütün orduların kati sonuç alabilmek için yerinde kullanılması esasına uygundur. Boğazları Türk ordusu kapatınca, Rusya kendiliğinin-

²⁸ Mete Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi 4**, Cem, İstanbul 1997, s.45.

²⁹ Ayşe Hür, “1914'te Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik”, **Taraf**, 18 Eylül 2011.

³⁰ Maliye Bakanı Cavid Bey, (29 Eylül 1330) 12 Ekim 1914 tarihli günlüğüne:Almanya Hükümeti'nin teklifi şu: Hükümet 1915 ten itibaren her sene 31 Kanun-i evvelde tesviye edilmek üzere yüzde 6 faizle beş milyon lira avans edecek. İki yüz elli bin lirası mukâveleninimzâsından on gün sonra, 750 bin lirası Rusya yahut İngiltere ile harbe girdiğimizden on gün sonra, bakisi de ilân-ı harpten 30 gün sonradan itibaren her ay 400 bin lira verilecek. Muharebe bitince bu te'diyât da bitecek. Birinci taksiti İstanbul'da Deutsche Bank te'diye edecek. Diğerlerinin sûret-i tesviyesi ilerde kararlaştırılacak, re'sûlmal ve fâizin te'diyesi akdi sulhu ta'kib eden on iki ay zarfında ilerde ta'yin olunacak suver ve şerâit dâiresinde vuku' bulacak.

Ne güzel alış veriş! Maa-mâ-fih Almanya tarafından bundan iyi bir teklife de intizâr etmiyordum. Bizi belki bu derecede müzayakada zannediyor.

Bu telgraf üzerine hiç bir müzâkere cereyân etmedi. Bkz. Hasan Babacan, Servet Avşar, **Meşrutiyet Ru-znamesi: Cavid Bey**, C:II, TTK, Ankara 2015, s.617-1618.

³¹ Bayur, **TİT**, III/I, s.231.

³² Tunçay, “Siyasal Tarih”, s.46.

den boğulmaya mahkûmdur. On kolordunun İstanbul'da toplanması, Avusturyalılarla hareket birliği, bu sebebe müstenittir. General Moltke'den ilham alan bu plan, strateji kurallarına uygun bir plandır. Fakat bu planın tahakkuku için Sırbistan'ın ortadan kaldırılması ve Bulgar, Romen ve Türklerin birleşerek Besarabya ve Ukranya'ya geçmesi ve Rusların sanayi mıntikasının elde edilmesi lazımdır.³³

Rus Ordusu'nun, Kafkasya'da silahaltına alınmış 150 bin kişilik bir kuvveti bulunmaktadır. Ayrıca Ermeni ve Gürcülerden oluşturulmuş biner kişilik 6 birlik vardır. Ermeni birliklerinin çoğunluğu gönüllülerden oluşuyordu. Hatta Ermenistan'ın ilk Başbakanı OvanesKaçaznuni,Taşnak Partisi 1923 Kongresi'ne sunduğu bir raporda, kayıtsız şartsız Rusya'ya bağlanmanın ve gönüllü birlikler oluşturulmasının hatalı olduğuna dikkat çekmişti. Bundan dolayı Tehcir kararını, amacına uygun bulmuştu.³⁴Rusya'ya savaş açmanın Osmanlı Devleti açısından bazı riskleri de vardı. Rusların Ermenileri silahlandırıp kullanacağı açıktır. Nitekim Kafkasya ve İran hudutlarındaki Ermenilere silah dağıtılmış ve Türk ve Rus Ermenilerini birleştirerek müstakil bir devlet bile vaat edilmişti.³⁵ Nitekim savaşın başlamasını müteakip Osmanlı Devleti'nin dış temsilcilikleri meydana gelecek tehlikeleri anladıklarından,İstanbul'a gönderdikleri raporlarda ısrarla tarafsızlığı bozacak davranışlardan kaçınılması konusunda hükümetlerini uyarılmışlardır.Wangenheim Berlin'e gönderdiği bir telgrafta, Ruslardan aldıkları cesaretle harekete geçen Ermenilerin düşman tarafına geçtikleri ve Müslümanları katletmeye başladıkları yazılmıştır.³⁶

Osmanlı Ordusu'na gelince,1914 Eylülünde 3. Ordu komutanının emri üzerine Erzurum-Hasankale'de toplanmaya başlamıştı. Toplam olarak 100 piyade taburu, aşiretler hariç olmak üzere, 28 süvari bölüğü, 160 top, 8 istihkâm bölüğünden ibaretti. Rus kuvvetleri daha üstün olmakla beraber iki kuvvet arasında yaklaşık bir denge vardı. 9. (Ahmet Fevzi Paşa) ve 11. Kolordular (Galip Paşa) burada toplanmıştı. Bilahare 10. Kolordu (Ziya Paşa) da Sarıkamış harekâtı sırasında bu orduya iltihak edecekti. Bu ordunun cephane, işe ve nakil hizmetleri zayıftır. Hatta İstanbul'dan bu orduya giyecek ve malzeme getiren "Mithat Paşa" vapuru da Karadeniz'de batırılınca büyük bir açık meydana gelmişti. Daha önce orduyu gençleştirmek için ordudan emekliye sevk edilenler ya da tasfiye edilenlerin bir kısmı seferberlik sürecinde yeniden göreve çağırılmışlardır. Bunlar ruhen kırgın olan kimselerdi.³⁷ Fakat bu komutanların

.....
³³ Çakmak, **Şark Cephesi**, s.7.

³⁴ OvanesKaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok**, Kaynak yayınları, İstanbul 2005, s.9. Kaçaznuni 1914-1923 dönemini Türk-Ermeni ilişkileri açısından özünü savaş hali olarak ele almaktadır.

³⁵ **BOA. HR.SYS**, Dosya no:2362, Gömlek no:3-12. (Tahran Sefareti'nin 16 Eylül 1914 tarihli telgrafi)

³⁶ Yusuf Halaçoğlu, (Komisyon), **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK, Ankara 2004, s.60.

³⁷ Kaymakan Şerif, **a.g.e.**, s.24.

bir özelliği vardı. Balkan hezimetinin lekesini silmek kararlılığında idiler. Bununla birlikte 3. Ordu'nun acemi olmadığı, harbin başından beri düzgün, donatılmış ve talim görmüş bir ordu olduğu, şimdiye kadar Osmanlı hükümeti böyle bir ordu meydana getirmiş değildir iddiaları da vardır.³⁸

Fakat bu arada Harbiye Nezareti'nin bazı garip kararları gündeme gelmişti. Harflerin ayrı yazılmasını emreden bir tamim yayınlanmıştı. Bu düşüncenin kaynağı olan kişi belliydi. Wangenheim'den sonra büyükelçi olan VonKühlmann, Osmanlı'nın harf inkılabı ihtiyacını gündeme getirmişti. Hatta bunun etkisiyle Enver Paşa alfabe konusunda huruf-u munkatia usulünü ortaya atmıştı. Yeni yazı adı verilen usul ile harfler ayrı ayrı yazılacaktı. Ali İhsan Bey gibi bazı kimseler “*Biz genç zabıtlar buna çok sevindik*” derken bazı komutanlar da özel isimlerin ayrık yazılmaması için riyasete muhtıra verdikleri halde Enver Paşa, haritaların da ayrık harflerle yazılmasını emretmişti. Hafız Hakkı Paşa ise raporları yeni harflerle yazmayın anlamıyorum diyerek isyan ediyordu.³⁹Başka isyan edenlerde vardı.Okunması şifre halinden daha zor olan bu yazı için, “*O ne elim baş ağrısı idi*”, “*üç dört aylık bu dönem hepimizi belki üç dört sene yaşlandırmıştır*” demişlerdir.⁴⁰

Osmanlı Devleti, ilk olarak bu cepheye, Rusya'ya karşı savaşa girmişti. Enver Paşa'nın “*En iyi başarı, taarruzdur.*” anlayışı içinde, Almanları tatmin etmek için mevsime dikkat etmeden ve bir acelecilik içinde, bu cephe açıldı⁴¹. I.Dünya Savaşı'nın günümüze kadar süren bazı tartışmalarını beraberinde getiren en önemli cephelerinden biridir. Belli ki burada yaşanan ağır mağlubiyetin sebeplerinin bazı tedbirlerle telafi edilebilir olması savaş plan ve harekâtının uygun olup olmasını tartışmaya açmaktadır. Bu konuda en önemli tepkilerin başında 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'dan sonra Fevzi Çakmak gelmektedir.

3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın, “*Kış mevsiminde yapılacak bir taarruzun başarılı olamayacağını, bundan dolayı taarruzun ilkbahara bırakılması*” şeklinde temel bir itirazı vardır. Hasan İzzet Paşa, Erzurum yakınlarında toplanıp kesin savunma vuruşmasına girme kararındadır. Kafkas cephesinde savaşlar, 1 Kasım'da Rus saldırılarıyla başlamış, 4 Kasım'da da saldırılar durmuş ya da gevşemişti. Tabii olarak Türk birlikleri de karargâha çekilmişlerdi. Enver Paşa, bu karara çok kızmış ve Köprüköy yönünde ilerlemiş olan Rus ordusunun kovulmasını istemişti. Enver Paşa, 9 Kasım'da Aras vadisindeki Rusların şiddet-

.....
³⁸ Aziz Samih İltis, a.g.e., s.43.

³⁹ Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, C:1, YKY, İstanbul 2009, s.383. Bu duruma “zade-i cinnet” denilmiştir.

⁴⁰ Kaymakam Şerif, a.g.e., s.20.

⁴¹ İsmail Hami Danişment, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi** 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.422.

li bir saldırıyla perişan edilmesi istiyordu. 3. Ordu Komutanı buna yanaşmaz. Enver Paşa bu defa bütün kuvvetin kullanılarak Rus ordusunun imha edilmesi emrini verir. 2. Köprüköy vuruşması bu emir üzerine başlamıştı. Ruslar 13 ve 14 Kasım'da geri çekilirler ve kovalanırlar. Kaymakam Şerif Bey burada Rus kuvvetlerinin ve mevziinin kuvvetli olmadığını söylemektedir. Rusların, kuvvetlidir diyerek 11. Kolordu'nun Hasankale'den Hüyüklere taşınması perişan olmasına neden olmuştu.⁴²Erzak kalmadığından feryat eden 11. Kolordu'ya,Erzurum Valisi el uzatmış ve ahali 150 bin kilo erzakı sırtında taşımıştı. Otuz kiloluk torbaları okul çocukları sırtlarında taşıyarak fedakârlık ve hamiyet örneği göstermişlerdi.⁴³Erzak sıkıntısı ile ilgili, 30. Fırka Komutanlığı'nın bir şikâyeti olduğu fakat 3. Ordu'dan yapılan açıklamada yalan söylendiği, Köprüköy'den geçen bütün birliklere yiyecek ve ekmek verildiği söylenmiştir.⁴⁴Bu arada orduda ilk tifüs olayları görülmeye başlamıştı. Rus ordusu da Azap sırtlarına çekilmişlerdi. 1-17 Kasım arasında oraların geri alınmasına çalışılır fakat bir başarı sağlanmaz. Bu önemsiz saldırılarda 3. Ordu 11800 asker 212 subay kaybetmiştir.⁴⁵Enver Paşa bunu üzerine 16 Kasım'da Rize ve Hopa'ya asker çıkarıp Batum'un işgal edilmesi hakkında Hasan İzzet Paşa'nın görüşünü sormuştur. Paşa bu harekâtın zorluğuna dikkat çekmiş ve harekât için acil cephane istemiştir. Harekâta yanaşmadığı için Enver Paşa'nın gazabına uğramış ve "istenmeyen kişi" ilan edilmiştir. Sanders'e göre Köprüköy'deki başarı, Enver Paşa'nın şan ve şeref hırsını tahrik etmişti. Bu durum O'nu 3. Ordu'nun başına geçerek düşündüğü gibi ihata manevrasını bizzat tatbik etmek imkânını vermişti.⁴⁶

Enver Paşa gibi padişah damadı olan Hafız Hakkı Paşa, Batum'un işgalinin mümkün olup olmadığını incelemek için cepheye gelmiştir. Hafız Hakkı Paşa, Hopa'ya çıkartma yapıp Batum'a çıkartma yapmanın mümkün olduğuna dair rapor vermiştir. Bu arada Kafkas sınırında bazı başarılarla elde edilmişti. Enver Paşa bu gelişmelerden iyice yüreklenmiştir. Enver Paşa, 6 Aralık'ta Kafkasya'nın fethi için Yavuz zırhlısıyla yola çıkmıştı. Harekâtı bizzat yönetmek için Erzurum'a gelmişti.⁴⁷9, 10 ve 11. Kolordulara görev verilmişti.⁴⁸ 3. Ordu Komutanı, saldırı planını uygulamaya yanaşmamave savunmayla yetinilmesi taraf-

.....
⁴² Kaymakam Şerif, **a.g.e.**, s.26.

⁴³ Aziz Samih, **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları ZivindenPeteriçe**, Büyük Erkâniharbiye Matbaası, Ankara 1934, s.11.

⁴⁴ **30. Tümen Sarıkamış Harekâtı Ceridesi**, 2 Ağustos-20 Aralık 1914, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, yıl:58, sayı:122, 2009, s.107.

⁴⁵ Şirokorad'a göre Türk ordusu 15 bin kayıp vermişti. Bunun 3 bini firari idi. Rus ordusunun kaybı ise 6 bin kişiden fazla değildi. Bkz. Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Süren Osmanlı-Rus Savaşları**, Selenge, İstanbul 2009, s.491.

⁴⁶ Kaymakam Şerif, **a.g.e.**, s.117.

⁴⁷ Şirokorad,**a.g.e.**, s.492.

⁴⁸ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi III**, 1838'den 1995'e, Tekin yayınevi, İstanbul 1979, s.933.

tarıdır. Bunun üzerine Hasan İzzet Paşa, görevinden azledilmiştir.⁴⁹ Komutayı bizzat üstlenen Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin o günkü zayıflığıyla bağdaşmayan hedefler peşinden gitmiştir. Türk dünyası ile temasa geçmek için, 15 Kasım 1914'te cihat ilan eder etmez, 22 Aralık 1914'te de Rusya'ya karşı taarruza geçilmiştir.⁵⁰ Fakat 21 Kasım'dan itibaren Miralay Arif Bey'e göre, talii kendinden yüz çevirmiş, gündüzden açık olan hava, birdenbire bozarak soğuk ve tipili bir fırtınaya dönmüştür. Yol sarpdır ve karanlıkta basacak yeri görmek mümkün değildir. 28. ve 29. Fırkaların eratları birbirine karışmış ve 85. Alay efradı, emir beklemeksizin kendiliklerinden köylere dağılmışlardı.⁵¹ Almanlar, Türk ilerleyişinin Kafkasların ayaklanmasını sağlayacağı düşüncesiyle, saldırıya kesinlikle karşı çıkmamışlardı. Enver Paşa da Çarlık Rusya'sına karşı Kafkas Müslümanlarının ayaklanacağından umutludur. Sonrada Anadolu'da bir cins İslam Bolşevikliği kurmaya kalkacak olan İttihatçı ileri gelenlerinden Bahattin Şakir, Nail ve Rıza gibi gerillacılar Acara Müslümanlarını ayaklandırma çabası içindedirler.

14 Aralık 1914'te Kazım Karabekir tümeniyle İran'a ilerleyip Tahran'ı almak, İran hükümetini Rus etkisinden kurtarmak ve Türkistan'da isyan çıkarmak buyruğunu almıştı. Aynı gün Halil Bey'e de Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüme ve bölgeyi ayaklandırarak, Rusları Hazar Denizi'nin batısından sürme emri verilmişti.⁵² Kazım Karabekir'in Rusya içindeki kargaşayı değerlendirerek gerçekleştirdiği harekât sonucunda ise son iki asır içinde Kafkaslar istikametindeki yegâne ilerleyiş sağlanmış ve Kars-Ardahan hattı geri alındığı gibi Nahcivan konusunda belli garantiler elde edilmişti.⁵³ 10. Kolordu'nun denizden nakli sırasında iki hafta gibi bir zaman kaybedilmesi, Trabzon yakınındaki alayların nakil olunması sırasında uzun yolların yürünmesi gibi hatalar, Sarıkamış öncesi harplerde Rus ordusu aleyhine gelişen havanın değerlendirilememesine neden oldu.⁵⁴

Enver Paşa'nın Sarıkamış harekâtını başlatmakta aceleci davranmasının, bazı haklı gerekçeleri olsa da,⁵⁵ hazırlıkların bütünüyle yapılamamış olması, soğuklar, açlık ve salgın hastalıklar, büyük bir hezimetin ve geri çekilmenin başlangıcı oldu. Askerin ağırlıkları daha hafif olsun ve kolay yürüyebilsinler diye çanta ve kaputları Erzurum'da bırakılmıştır. Bardız geçidini zorlayan 9.

.....
⁴⁹ Danişment, **İzahlı**, 4, s.422.

⁵⁰ Çakmak, **Şark Cephesi**, s.3.

⁵¹ Aksun, **a.g.e.**, 6, s.310.

⁵² Avcioğlu, **a.g.e. III**, s.931.

⁵³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s.55.

⁵⁴ Çakmak, **Şark Cephesi**, s.3-4.

⁵⁵ Enver Paşa, Rusya'nın Osmanlı Ermenilerini bağımsız bir devlet vaadiyle kandırması ve onların ihanet içerisine girmesi endişesiyle, Rus planlarını bozmak istemektedir. Bkz. Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 1983, s.377-378.

Kolordu topsuz, yiyeceksiz, çadırsız ve her türlü geri hizmetten yoksun olarak bir metreden yüksek karlar içinde eksi 20 derecede ilerlemek zorunda kalmıştı. İlerleyen bu askerlerin çoğu soğuktan donmuş, donmayanların büyük bir kısmı da gerilerde kalmıştı.⁵⁶ Kolordu, 2 Aralık'ta Allahüekber dağlarını aşmıştı.⁵⁶ Fevzi Çakmak, "10. Kolordu gürbüz olan 40 bin mevcudundan ancak 3 bin askerle Allahüekber'in eteğine gelebilmiş ve bu kuvvet de 24 saatte toplanmıştır" demiştir.⁵⁷Burada amaç Ermenilerin büyük miktarlarda örgütlenip yardıma gelmelerini engellemektir. Ancak Ermeni çetelerinin Ruslara yardıma geldikleri bilinmektedir. Rusya'ya göç eden 4 031 Ermeni gönüllü, Rusya tarafından Kafkasya'ya sevk edilmişlerdir.⁵⁸

Osmanlı Devleti, 100 bin kişilik ordusuyla giriştiği Sarıkamış harekâtında, iki hafta içinde 10-15 bin kişi kalır. Büyük kayıplar verilmiştir. Sarıkamış Muharebelerinde verilen kayıplar konusunda ortaya konulan rakamlar ve görüşler bazı noktalarda birleşmekle birlikte büyük farklılıklar göstermektedir. En abartılı rakamı Larşer vermektedir. Osmanlı ordusu toplam 150 bin kişidir. 90 bin ölü, 40-50 bin esir verilmiş, sonuçta 12 400 kişi kalmıştır. 3. Ordu Kurmay Başkanlığını yapan Alman Guze, 30 bin ölü ve 7 bin esir verildiğini, Erzurum bölgesinde toplanan 12 000 erle beraber 42 000 erin geri döndüğünü ifade etmiştir. General Maslofski de abartılı rakamlar vermiştir. Ruslar muharebe sırasında 7 000 esir aldıklarını, muharebeden sonra 23 000 ölü gömdüklerini resmi yayınlarında bildirmişlerdir. 11. Kolordu bölgesinde 10 000, muharebe hatları gerisinde donma ve hastalık nedeniyle 20 000 erin daha öldüğü sanılmaktadır. Kayıpların toplamı 60 000'i bulmaktadır.⁵⁹Tifüs hastalığı birlikleri kırıp geçirmektedir. Enver Paşa çok acil olarak Liman von Sanders'ten 5. Kolordu'nun Trabzon'a gönderilmesini istediyse de olumlu cevap verilmemiştir. Donanma Komutanı Amiral Souchon, denizden getirilecek bu birlikleri koruyamayacağını bildirmiştir.⁶⁰Bunun üzerine 10 Ocak 1915'te birlikler geri çekildi. Ruslar, buna rağmen fazla ilerleyemediler. Van, Muş ve Bitlis'i ele geçirdiler. Rus donanması, Karadeniz'de ulaşımı engellediği için, Kafkasya Cephesi'ne yeterli takviyenin yapılması mümkün olmadı.⁶¹Van ve Bitlis'in tehdit edilmesi Ermeni isyanının yayılmasına neden olmuştur. Rusların

.....

⁵⁶ Avcioğlu, **a.g.e. III**, s.933.

⁵⁷ Çakmak, **Şark Cephesi**, ss.

⁵⁸ **BOA. DH. EUM.** 2.Şb. Dosya no:3 Gömlek no:16. (Kalas Şehbenderi Haydar Bey'in 20 Aralık 1914 tarihli telgrafı)

⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, C:1, Ankara 1999, s.535.

⁶⁰ Avcioğlu, **a.g.e. III**, s.934.

⁶¹ Metin Ayışığı, **Ahmet İzzet Paşa**, TTK, Ankara 1997, s.127; Danişment, **İzahlı**, 4, s.427-428.

Rumiye ve Savçbulak'a girmeleriyle burada yaşayan İranlılar ve Ermeniler Rusların tarafına geçmişlerdi.⁶² Çanakkale Savaşları'nın başladığı tarihten itibaren Ermeniler Anadolu'da İtilaf güçleriyle eş zamanlı olarak eylemlerini genişlettiler. 15 Nisan'da Van, Çatak ve Bitlis'te isyan başlattılar. Türk'lere ait evlere saldıran Ermeniler resmi binaları da yakmışlardır.⁶³ 6 Mayıs 1915'te Ermeniler Van'ı Ruslara teslim etmişler ve Rusların kontrolünde Aram Monakyan'ın başkanlığında 17 Mayıs 1915'te bir Ermeni hükümeti kurmuşlardı. Ermeniler Van'da 1 500 kadar kadın ve çocuktan başka sağ Türk bırakmadılar.⁶⁴ Enver Paşa, orduyu bir merkezde toplamadığı gibi, 15 Aralık 1914'te Dersaadet Merkez Kumandanı Kaymakam Halil Bey'e, İran üzerine hareket emri vermişti.⁶⁵

Yenilginin Sebepleri Üzerine Fevzi Çakmak'ın Görüşleri

Fevzi Çakmak 22 Aralık 1914'te, 5. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştı.⁶⁶ Fevzi Çakmak, 10 Temmuz 1915'e kadar İstanbul'dadır. Fevzi Paşa'ya 4 Temmuz'da yeni bir görev tebliğ edilmişti. Saroz Körfezi'nin kuzeyinde 5. Ordu'nun gerisini muhafaza etmek görevi yerine, Seddülbahir mıntikasını işgal etmek görevi verilmişti.

Fevzi Çakmak, Cengiz Han'ın bir sözünden hareketle komutanların özelliklerine vurgu yapmaktadır. Cengiz Han, Yesuntay gibi ender özelliklere sahip bir komutan yoktur. En uzun yürüyüşlerde, yorgunluk, açlık, susuzluk duymaz ve subaylar ile askerleri kendi gibi zanneder. Bunun içindir ki iyi bir komutan olamaz. Çünkü komuta ettiği kimselerin açlık, susuzluk ve yorgunluklarını anlayamaz. Yürüyüşler atları ve askerleri yormayacak derecede olmalıdır. Çin'de en tecrübeli ihtiyar komutan Mohol'u bırakmıştı. Mohol ölünce başkasını bulamadığından, Cengiz Han, bizzat Çin'e gitmeye mecbur olmuştu. Sarıkamış'ta iki genç komutan ordunun ortalama kabiliyetini değerlendiremediler. Herkesi kendileri gibi görerek kuvvetleri vaktinden önce boşa harcadılar. 13 ve 16 Aralık fırsatlarını da kaçırdılar ve orduyu da yenilgiye uğrattılar.⁶⁷ Bu acı tecrübeden sonra bundan sonraki harekâta takip edilen plan Ruslara karşı koymaksızın bir adım yer vermekten ibaretti.

.....
⁶² Sanders, a.g.e., s.136.

⁶³ **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, s.60.

⁶⁴ Hanefi Bostan, **Ermeni Soykırım İddialarına Cevaplar**, İstanbul t.y., s.7.

⁶⁵ Dersaadet Merkez Ordusu, daha sonra I. Kuvve-i Seferiye adımı almıştır. Bkz. Çakmak, **Şark Cephesi**, s.45-47.

⁶⁶ Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, I, YKY, İstanbul 2002, s.299.

⁶⁷ Çakmak, **Doğu Cephesi**, s.65.

Fevzi Çakmak'a Göre Sarıkamış Harekâtı Nasıl Yapılmalıydı?

Fevzi Çakmak'ın Balkan Savaşları'ndan önemli bir tecrübesi oluşmuş ayrıca bizzat görüp yaşadıkları ve arşiv kaynaklarının yardımıyla, "Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Garp Cephesi" adıyla objektif ve hacimli bir eser meydana getirmişti. Bu kitabında Balkan Savaşı'nın kaybedilme sebepleri üzerinde durmuş, detaylı tahliller yapmış ve önemli bir döneme ışık tutmuştu. Aynı durum Kafkas Cephesi için verdiği konferanslardan da beklenmelidir. Fevzi Çakmak'a göre, Sarıkamış Harekâtı şöyle yapılmalı idi: "Harekâtın esası, düşmanın cephede tutulması idi ve kaçırmamak için kışın yapılan büyük kavislerden ziyade, uygun çare bu idi. Böyle kuvvetli bir cephe taarruzu karşısında, düşman kolaylıkla çekilmez. Paniğe uğrar, bizi tutmak için de, asgarî yarı kuvvetini cepheye ayırmaya mecbur kalırdı. Bu suretle kuşatmaya tahsis edilen 5 fırkamızı, kâfi kuvvetle karşılayamazdı⁶⁸. Ayrıca 10. Kolordu'nun 30. Tümen'i Aras vadisinden alınarak dolaşık yollardan ve Gürcü boğazı üzerinden kolordusuna katılmış ve çok yorulmuştu. Bu tümen Sivas'tan Erzurum'a gelen 10. Kolordu'nun ilk tümenidir. Tümen önce Hasankale bölgesine alınarak buradaki kuvvetler takviye edilmişti. Sarıkamış kuşatma harekâtı sırasında da geri verilmişti. Böyle yapılacağına 11. Kolordu'yu bu tümenle ve 45 sahra topuyla takviye ederek üç tümenli bir sol kanat grubu ile Çilligöl dağı kuzeyinden, cepheden taarruza geçilmeli idi. Haran-Çilligöl dağı arası tahkim edilerek jandarma taburlarıyla takviye edilmiş bir tümen tarafından savunulabilirdi.⁶⁹ Böylelikle jandarmadan daha aktif bir şekilde yararlanılabilirdi. Aras nehri güneyinde Harçlı-Komasor hattı bir piyade ve bir sınır alayı ile örtülerek düşman içeri çekilir ve 2. Süvari tümeni Rus Kazak Süvari tümeninin yan ve gerisine düşerdi. Ancak bu suretle Rus kuvvetlerinin cephede yerinde tutulur ve Türk ordusuna karşı 40-50 tabur ayırmak zorunda kalırdı. Bu kadar Rus ordusunun meşgul edilmesi, 11. Kolordu'nun güvenle meydana gelecek Rus taarruzunu rahat karşılaması demektir. Türk Ordusu'nun, her hâlükârda Rus Ordusu'nun kuzey yanına taarruz ettirilmesi sağlanmalıydı. Erzurum'un tahkim ve savunulmasında etrafi çevreleyen dağların iyi değerlendirilmesi icap ederdi. Harekâtın esası, düşman ordusunun cepheden tutulması idi. Böylece düşmanın kolayca çekilme yerine paniğe uğraması sağlanacaktı.

Fevzi Çakmak özetle Sarıkamış harekâtının yapılmasını değil, yapılaş tarzını tenkit etmektedir. Fevzi Paşa'nın taarruz planında cephede daha kuvvetli bulunmak ve kuzey kanadında kuvvetli bir ağırlık merkezi oluşturmak vardı. Böylece ordunun taarruz gücü kuvvetlendirilmiş olacaktı.

⁶⁸ Çakmak, **Şark Cephesi**, s.77-78.

⁶⁹ **Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, I, s.529.

Bu plan Rusları caydırıcı olacaktı. Bu suretle kuşatmaya tahsis edilen 5 fir-kamızı, kâfi kuvvetle karşılayamazdı. Fevzi Çakmak'ın düşüncesi, Osmanlı kuvvetlerinin dağıtılmamasını daha da önemlisi, Rus ordusunun doğrudan karşısına geçmek yerine onu arkadan çevrelemekle kaçmasını sağlamaktı. Fevzi Çakmak'ın bu planla ulaşmak istediği amacı, Rus ordusunun Erzincan ve Harput yoluyla İskenderun üzerine yürümesini engellemek, bir de Osmanlı askerinin terk ettiği topraklarda Ermenilerin isyan çıkarmasını önlemektir. Enver Paşa'nın planı ise daha cesur ve daha ataktı. Ancak kış ve bölge şartlarına göre üç kolordunun bütün ihtiyaçlarının karşılanması çok kolay bir iş değildi. Rus Ordusu'nun Kafkas Cephesi'ne ayırmış olduğu mevcudu, ordusunun yüzde üçü kadardı. 10. Kolordu'nun Kafkas Cephesi'ne gönderilmesi kararının geç alınmış olması da taarruzun kısa kalmasına neden olmuştu. Enver Paşa'nın taarruz planında 9. Kolordu'nun Çatak'tan Bardız-Sarıkamış doğrultusuna yürütülmesi, 10. Kolordu'nun da doğuya doğru kaydırılması, kuşatma cephesinin 12 km daha uzatmıştı ki bu zararlı olmuştu. İkinci olarak 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı'nın kuvvetlerini daha doğuya, kışın insanların barınmadığı, Allahüekber yaylasının kar deryasına kaydırması, hataların en büyüğü olmuştur.⁷⁰ İşte esas felakette bu olmuştur. Türk Ordusu'nun üçte birinin bile sağlam olması halinde Rus Ordusu'nun felaketi demektir. 10. KolorduSarıkamış'a geldikten sonra iki kolordunun toplamı 10 bin kadardı.

Sarıkamış harekâtı ile ilgili olarak General Maslofski, Paul Maratoff, General Nikoliski, Alman subaylarından aynı zamanda 3. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Guze ve Larşer gibi asker araştırmacılar, bu konuya çok önem vermişlerdir. Ortak şu konularda uzlaşmışlardır. Sarıkamış taarruz planı, kesin sonuca giden iyi bir plandır. Ancak bu bölgede ve şiddetli kış şartları altında uygulanması çok zordur. 3. Ordu'nun ikmal sorunları, eğitimi ve taarruz hazırlıkları böyle büyük bir kuşatma harekâtını karşılayacak şekilde düzenlenmemiştir.⁷¹

Kafkas Cephesi'nde İkinci Aşama

Enver Paşa, orduyu yeniden toparlamak için, Hafız Hakkı Bey'i, livalıkla 3. Ordu Komutanlığı'na tayin etti ise de, Hafız Hakkı Paşa'nın zaman zaman korkak davranması ve kararsızlık içinde bulunması, Erzurum'un

⁷⁰ **Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, I, s.532.

⁷¹ **Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, I, s.533.

kaybını önleyemedi⁷². Rus taarruzlarının başlamasıyla birlikte bazı birlikler, Doğu Cephesi'ne gönderilmeye başlandı. Fevzi Çakmak, 10. ve 13. fırkaların 5. Kolordu'yu teşkil edeceği ve 3. Ordu'ya gideceklerine dair Başkumandan Vekâletinden emir aldı⁷³. Bu birliklerin naklinden sonra Fevzi Çakmak, 4 Mart 1916'da İstanbul'dan ayrılarak Çoruh-Lazistan müfrezelerini kumanda etmek üzere, 23 Şubat 1916'da 5. Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu Bayburt'a geldi⁷⁴. Daha sonra burada 3. ordu Komutanı Vehip Paşa ile görüşmüştü. Bu arada Ruslar 6 Mart 1916'da Rize'yi işgal ederek Of'a doğru ilerlemeye başlamışlardı.⁷⁵ Fevzi Çakmakda 4 Mart 1916'da İstanbul'dan ayrılmıştır. Büyük zorluklar içinde ordu karargâhı olan Erzincan Petric'e 16 Mart 1916'a gelebilmiştir.⁷⁶ Bu arada 1915 yılı sonu itibarıyla Rus Ordusu ile Osmanlı Ordusu arasındaki mevcut oranı yaklaşık 1/3 dü. Bundan dolayı 29 Ocak 1916'da Erzurum'a gelen Mahmut Kamil Paşa, Enver Paşa'dan yardım istemiştir. Yardım teklifine Enver Paşa'nın cevabı şöyledir: "*Sivas'a kadar çekilebilirsiniz. Şark cephemiz tali bir cephedir. Asıl netice Alman cephesinde alınacaktır*".⁷⁷ Burada Enver Paşa'nın Sarıkamış yenilgisinden sonra, Kafkasya sınırında önemli bir gelişme olmadığı ve olmayacağı şeklinde bir görüşü olduğu anlaşılıyor. Ayrıca Kafkasya ve Türkistan seferlerini ertelemiş gözüküyordu.⁷⁸ Kaldı ki Rus birlikleri, 15-16 Ocak 1916'dan itibaren Hasan-kale Tortum hattına kadar gelmişlerdi. 3.Ordu çok fazla kayıplar vermişti, çünkü mevcudundan on kat fazla kuvvetlerle çarpışmak zorunda kalmıştı. Erzurum kuşatılmıştı. Osmanlı ordusu çok sayıda kayıp verdiği gibi çok sayıda da esir vermek zorunda kalmıştı. Çanakkale cephesinde yaptığı savunma savaşlarıyla tanınan Vehip Paşa, 3. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmişti. 3. Ordu'nun kurmay başkanlığını da, Guze yapıyordu.⁷⁹ Bu ikili uyum içinde hareket ediyorlardı, fakat 3. Ordu'nun durumu iyi değildi. 3. Ordu'nun mevcudu talim ve terbiyelerinde çok eksik bulunan ikmal askerlerinin birliklere dağıtılmasıyla, yaklaşık 34 bine ulaşmıştı.⁸⁰ Bu sıralarda Erzurum düşmüş,

.....
⁷² Çakmak, **Şark Cephesi**, s.80. Osmanlı Ordusu'nun; Van, Muş, Bitlis ve Erzurum'u kaybederek geri çekilmesi, Rusların kıskırtmasıyla Ermenilerin isyanına neden oldu. Asi Ermeniler, Müslüman halka büyük zulümler yaptılar. Binlerce masum insan, Van Gölüne dökülür. Hükümet, bunun üzerine Tehcir Kanunu ile oluşan krizi çözmeye çalışmış ve cephe gerisini güvence altına almak istemiştir. Bkz. Danişment, **İzahlı**, 4, s.428.

⁷³ Hatemi, **a.g.e.**, I, s.371.

⁷⁴ Hatemi, **a.g.e.**, I, s.373-376.

⁷⁵ Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Ankara 2005, s.169.

⁷⁶ Hatemi, **a.g.e.**, I, s.375.

⁷⁷ Çakmak, **Şark Cephesi**, s. 121.

⁷⁸ Yüksel Nizamoglu, **Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne**, Yitik Hazine, İstanbul 2013, s.163.

⁷⁹ Guze, Vehip Paşa ile ilgili düşüncelerini anlatırken, "Almanlara hasım değildi. Fakat umumiyet olarak ecebilere hasım idi" demektedir. Bkz. Nizamoglu, **a.g.e.**, s.167.

⁸⁰ Sanders, **a.g.e.**, s.136.

büyük muhacir kabileleri perişan bir şekilde Anadolu içlerine göç etmeye başlamışlardı.

Erzurum'un düşmesinden sonra Enver Paşa, 2. Ordu'yu da Kafkas Cephesi'ne göndermeye karar vermişti. 2. Ordu, İstanbul'dan nakledilecekti. Bu nakil, 1916 yılı Mart'ından, aynı yılın Haziran'ına kadar tamamlanacaktı. Netice de Türk birliklerinin Bayburt'un kuzeyinde toplanması,²¹ Haziran 1916 tarihi itibarıyla tamamlanmıştı. Fevzi Çakmak'ın, Bayburt'ta Ruslara karşı başarılı direnişiyle, dört ay gibi bir zaman kazanması, 2. Ordu'nun toparlanmasını kolaylaştırdı. Her ay, bir kolordu nakledilebiliyordu⁸¹. Fevzi Çakmak'ın bu direnişi, Rusların Erzincan ve Harput yoluyla İskenderun üzerine yürümesini engelledi. Aksi halde Ruslar, Suriye ve Irak'ın gerisini kesebilirdi. Böylece Rusların Anadolu'yu istilâsını önleyen Fevzi Çakmak, aynı zamanda Bolşevizm de mani olmuştur. Bu sebeple Bayburt savunmalarını Plevne Savaşlarına benzetmektedir.⁸²1 Temmuz'da Vehip Paşa, Trabzon taarruzu için hazırlıklarını tamamlamış ve bir gün sonra da taarruz için emir vermişti. Fakat Fevzi Çakmak kararın geri alınmasını istediye de Vehip Paşa kararından vazgeçmemişti. Vehip Paşa'nın amacı 2. Ordu'nun toparlanması, 3. Ordu'nun da tek başına mağlup olmaması esasına dayanıyordu.⁸³Vehip Paşa da aynı Fevzi Çakmak gibi düşünüyor, Bayburt'u Plevne yapacağını söylüyordu.Ancak Rusların 3. Ordu'ya karşı taarruza başladığı sırada 2. Ordu'nun, 3. Ordu'yla birlik olup Ruslara karşı harekete geçmesi mümkün olmadı. Birliklerin nakil işlemlerinin uzun sürmesi, 2. ve 3. Ordu'nun birlikte hareket etmesinin önündeki en büyük engel olarak kalmıştır. Bunun sonucu ağır olmuş Ruslar, Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan'ı işgal etmişlerdir.⁸⁴Grandük Nicolas'ın 13 Ocak 1916'da başlayan istilâ hareketi, 10 Ağustos'a kadar yoğun bir şekilde karşılıklı devam etmiş, 1917 yılı Temmuz ortalarına kadar da Rusya'da çıkan ihtilâlden dolayı, düşük yoğunluklu devam etmiştir⁸⁵.Rusya'da Çar'ın devrilip yerine Kerenski Hükümeti teşkil edilmesine rağmen, Rusya tamamen savaştan çekilmiş değildi. Ancak 1917 ilkbaharından itibaren, Kafkas Cephesi'nde Rusların aleyhine bir durum oluşmaya başlamıştı⁸⁶.

1917 yazından itibaren Kafkas Ordusu'nda çöküntü başlamıştı. Gönüllülerin bazıları mevzilerini terk ederek cephe gerisine gidiyorlar, Kazaklar or-

.....
⁸¹ Ayışığı, **Ahmet İzzet Paşa**, s.129; Salih Polatkan, **Fevzi Çakmak**, y.y., 1981, s.13; Süleyman Külçe, **MareşalFevzi Çakmak**, C:1, İstanbul 1953, s.73.

⁸² Külçe, **a.g.e.**, s.73.

⁸³ Nizamoğlu, **a.g.e.**, s.184.

⁸⁴ Nizamoğlu, **a.g.e.**, s.190-191.

⁸⁵ Fevzi Çakmak, **Şark Cephesi**, s.259. Rusya'da ilk ihtilâl 9 Mart 1917'de başladı. Çar'lık devrildi. Rusya'da yeni bir hükümet kuruldu. Kerenski Hükümeti'nin, 7 Kasım 1917'de Bolşevikler tarafından iktidardan uzaklaştırılmasıyla, Lenin'in iktidarı başlıyordu.

⁸⁶ Çakmak, **Şark Cephesi**, s.260.

ganize bir şekilde Kuban ve Terek'e dönüyorlardı. Ekim devriminden sonra ordunun çöküşü birden hızlanmıştı.⁸⁷ 28 Kasım 1917'de Menşevikler, Tiflis'te "Mavera Komiserliği" ni kurmuşlardı. Mavera Komiserliği Türkiye ile savaş durumuna son verilmesi için bir teşebbüse geçti ise de Türk ordusu tekrar harekete geçmiş, buna karşı Rus askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Türk Ordusu 30 Ocak'ta Erzincan, 4 Şubat'ta Bayburt, 8 Şubat'ta Mamahatun ve 29 Şubat 1918'de de Erzurum'u ele geçirmişlerdi. 1918 yılının Mart sonlarında ise Rus işgalinde bulunan bütün topraklar tekrar ele geçirilmişti.

Fevzi Çakmak'a, burada gösterdiği yoğun çabalarından dolayı 25 Kasım 1916'da Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası verildi⁸⁸. Hatta Grandük Nicolas, Kafkas Ordusu Başkomutanlığından alınarak, yerine Pirzevalski tayin edildi⁸⁹. Pirzevalski de ihata planının pek mükemmel, mahirane ve cüretli olduğunu, şu kadar ki tertipçilerinin, bu havali kışının tehlike ve tesirinden bihaber göründüklerini ve çok atak davrandıklarını ifade etmiştir.⁹⁰

Sonuç

Sarıkamış harekâtını tenkit edenler Enver Paşa'ya şiddetle rakip olanlar dahi, planın çok iyi olduğu üzerinde müttfiktirler. Yani planın kendisi değil, tatbiki tenkit edilmiştir. En büyük tenkitler, ikmal ve levazım işlerinin yürüyememesinde toplanmaktadır. Harekât sahasında, memleketin gerileriyle irtibat azdır. İkmal vasıtaları zayıf ve yetersizdir. Ordu fırkaları, Köprüköy ve Azap muharebelerinde, bir dereceye kadar köylerde kurdukları depolarından istifade etmişlerdir. İleri harekâta ise bu kaynaklar çok azalmıştır. Ordu hücum ve ihata harekâtı esnasında, gerek cephane, gerek yiyecek bakımından beslenememiştir. Giyecek te mevsime göre değildir. Bu sebeplerle, şiddetli soğuklardan çok telefata verilmiştir. Keşif hizmetleri de zayıftır. Arazinin genişliği, arızalı oluşu, şiddetli hava, keşif hizmetindeki süvarileri çok yormuştur. Keşif hizmetlerindeki boşluk Müslüman ahalinin verdiği haberlerle doldurulmuştur. Yani Rus ordusunun harekâtı hakkındaki en emin haberler onlardan alınmıştır. Ordunun ileri harekâtı ve keşif hizmetleri, işte bu sebeple ve eldeki vasıtalara rağmen iyi işlemiştir.

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı Almanya ile yapılan yıldırım ittifakın bir sonucudur denilebilir. Tabi ki bu acil ittifakın askeri ve mali hazırlık altyapısının çok zayıf olduğu hemen anlaşılabilir durumdadır. Almanya savaşa girince Osmanlı Devleti'nin de derhal savaşa girme zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Gerçek olan şudur ki Almanya ile yapılan antlaşma tek taraflı bir antlaşma-

.....

⁸⁷ Şirokorad, **a.g.e.**, s.529.s.

⁸⁸ **BOA. İ.TAL**, no:42; Hatemi, **a.g.e.**, I, s.441.

⁸⁹ Çakmak, **Şark Cephesi**, s.260; Hatemi, **a.g.e.**, I, s.441.

⁹⁰ Ziya Nur Aksun, **Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı**, Ötügen, İstanbul 2005, s.224.

dır.⁹¹ Aslında Almanya'nın bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'ne verdiği taahhüdün bir anlamı yoktur. Çünkü sınır komşusu değildi. Kafkasya Cephesi ise tam bir muammadır. Davetsiz misafir tabir edilen iki Alman zırhlısının emrivaki yaparak Karadeniz'e çıkması, Rus limanlarını bombalaması ile savaşa fiilen edilmek zorunda kalınmıştı. Rusya'nın düşmanlığının çok ağır olacağı belli idi. Ermenileri kullanan ve tahrik eden Rusya, yeni bir sorunun doğmasını sağlamıştır. Ermeni sorunu yapay bir sorun olsa da Türkiye'yi dış politikada yüzyıldır uğraştırmaya devam etmektedir.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

BOA. İ.TAL, no:42.

BOA. DH. EUM, 2.Şb. Dosya no:3 Gömlek no:16.

BOA. HR. SYS, Dosya no:2362, Gömlek no:3-12.

BOA. HR. MA, Dosya no:1176. Gömlek no:104, Lef:5-7.

BOA. HR. SYS, Dosya no:2316, Gömlek no:18.

30. Tümen Sarıkamış Harekâtı Ceridesi, 2 Ağustos-20 Aralık 1914, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, (ATBD), yıl:58, sayı:122, 2009.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, İstanbul 2013.

Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, C:I, Ankara 1999.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, I'inci cilt, Ankara 1970.

2.Araştırma-İnceleme ve Hatıra Eserler

Aksakal, Mustafa, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşa Nasıl Girdi**, İstanbul Bilgi Ün. Yayını, İstanbul 2010.

Aksun, Ziya Nur, **Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı**, Ötüken, İstanbul 2005.

Aksun, Ziya Nur, **Osmanlı Tarihi**, C:6, Ötüken, İstanbul 1994.

Avcioğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi III, 1838'den 1995'e**, Tekin yayınevi, İstanbul 1979.

Ayışığı, Metin, **Ahmet İzzet Paşa**, TTK, Ankara 1997.

Aydemir,Şevket Süreyya,**Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, C.II, Remzi, İstanbul 1971.

Aziz Samih, **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları Zivinden-Peteriçe**, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara 1934.

Babacan, Hasan, Avşar,Servet, **Meşrutiyet Ruznamesi: Cavid Bey**, C:II, TTK, Ankara 2015.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C:III, Kısım:I, TTK, Ankara 1991.

Bostan, Hanefi,**Ermeni Soykırımı İddialarına Cevaplar**, İstanbul t.y. Çakmak, Fevzi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Ankara 2005.

.....
⁹¹ Kaldı ki 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman İttifak Muahedesi'nin aslı yani orijinali Osmanlı Arşivi'nde mevcut değildir. Nitekim Nihat Erim, Siyasi Metinler, eserinde bu antlaşma yer almamaktadır. Antlaşmanın aslının Almanca olarak Almanya Dışişlerinde olduğu söylenmektedir.

- Çakmak, Fevzi, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri**, Ankara 1936.
- Danişment, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi** 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul 2001.
- Halaçoğlu, Yusuf (Komisyon), **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK, Ankara 2004.
- Hatemi, Nilüfer, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, I, YKY, İstanbul 2002.
- Hür, Ayşe, “1914’te Cihan Harbi’ne Nasıl Girdik”, **Taraf**, 18 Eylül 2011.
- İlter, Aziz Samih, **Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Atase yayınları, Ankara 2007.
- Kaçaznuni, Ovanes, **Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok**, Kaynak yayınları, İstanbul 2005
- Karabekir, Kazım, **Günlükler** (1906-1948), C:1, YKY, İstanbul 2009.
- Kaymakam Şerif, **Sarıkamış, İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi**, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1338.
- Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917’ye Kadar**, TTK, Ankara 1993.
- Külçe, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak**, C:1, İstanbul 1953.
- Mann, Nir, “Unlikely Saviors: How Germany Helped Save Palestine’s Jews During WWI”, **Haaretz**, 31 Temmuz 2014.
- Nizamoglu, Yüksel, **Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne**, Yitik Hazine, İstanbul 2013.
- Polatkan, Salih, **Fevzi Çakmak**, y.y., 1981.
- Öğün, Tuncay, Sibgatullina, Alfina, “Türklerin ve Rusların Gözüyle 100’üncü Yılına Giren Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi”, **History Studies**, V:5 Issue:6, November 2013.
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi**, C:2, Nehir, İstanbul 1990.
- Sanders, Liman von, **Türkiye’de Beş Sene**, Yeditepe, İstanbul 2007.
- Shaw, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 1983.
- Süleyman Nazif, “Rus İnkılabı ve Biz”, **Harp Mecmuası**, sayı:20 (Temmuz 1333/1917).
- Şakir, Ziya, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, Çatı, İstanbul 2007.
- Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Süren Osmanlı-Rus Savaşları**, Selenge, İstanbul 2009.
- Tuncay, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi** 4, Cem, İstanbul 1997.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştittiklerim**, TTK, Ankara 2010.

Özet

Kafkasya Cephesi, I. Dünya Savaşı'nın günümüze kadar süren bazı tartışmalarını beraberinde getiren en önemli cephelerinden biridir. Belli ki burada yaşanan ağır mağlubiyetin sebeplerinin bazı tedbirlerle telafi edilebilir olması savaş plan ve harekâtının uygun olup olmamasını tartışmaya açmaktadır. Bu konuda en önemli tepkilerin başında 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'dan sonra Fevzi Çakmak gelmektedir. Sarıkamış harekâtını eleştirenler arasında Mustafa Kemal'de vardır. Enver Paşa için "Her hareketinde bir ordu mahvederdi" demektedir.

Fevzi Çakmak Sarıkamış harekâtının şu şekilde yapılmasını istemiştir: Harekâtın esası düşmanın cephede tutulması idi ve kaçırmamak için kışın yapılan büyük kavislerden ziyade uygun çare bu idi. Böyle kuvvetli bir cephe taarruzu karşısında, düşman kolaylıkla çekilmez. Paniğe uğrar, bizi tutmak için de, asgari yarı kuvvetini cepheye ayırmaya mecbur kalırdı. Bu suretle kuşatmaya tahsis edilen 5 fırkamızı, kâfi kuvvetle karşılayamazdı". Fevzi Çakmak Osmanlı kuvvetlerinin dağıtılmamasını daha da önemlisi, Rus ordusunun doğrudan karşısına geçmek yerine onu arkadan çevrelemekle kaçmasını sağlamaktı. Fevzi Çakmak'ın bu planla ulaşmak istediği amacı Rus ordusunun Erzincan ve Harput yoluyla İskenderun üzerine yürümesini engellemek bir de Osmanlı askerinin terk ettiği topraklarda Ermenilerin isyan çıkarmasını önlemektir. Bu tebliğde Fevzi Çakmak'ın Rus ordusuna karşı Plevne savaşlarına benzettiği Bayburt direnişi ve 3. Ordu'nun yeniden toplanması için yaptığı çalışmaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sarıkamış Harekâtı, Fevzi Çakmak, Hafız Hakkı Bey, Bayburt, Pirzevalski

1918 Yılında 3. Ordu'nun Kafkas Cephesi'ndeki İleri Harekâtı ve Sonuçları

Yüksel NİZAMOĞLU*

Giriş

Kafkas cephesi 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle başlayan ve 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yapılmasına kadar dört yıl boyunca bazen çok şiddetli çatışmaların yaşandığı, bazen de uzun süre herhangi bir çatışmaya sahne olmayan bir cephe'dir. Yaklaşık 450 kilometre olan bu cephede başlangıçta Erzincan merkezli 3. Ordu görev yapmış, daha sonra 2. Ordu 1916 yılından itibaren Diyarbakır merkezli olarak 1917 yılı sonuna kadar bu cepheyi takviye etmiştir. 3. Ordu Balkan Savaşı'na Garp Ordusu olarak katılmış ve ağır kayıplara uğramış, birçok asker de esir düşmüştü.¹ 3. Ordu'yu 9. ve 11. Kolordularla Bağdat'tan gelen 37. Piyade Tümeni oluşturuyordu. 9. Kolordu Trabzon-Erzurum-Erzincan bölgesinde bulunmaktaydı. Bu kolordu hem denize yakındı, hem de 3. Ordu bölgesindeki tek şose olan Erzurum-Trabzon yolundan yararlanmak imkânına sahipti. Başkomutanlık Vekâleti, 30 Ekim 1914 tarihinden itibaren üç tûmenden oluşan 10. Kolordu'yu da 3. Ordu emrine verdi. Böylece 3. Ordu emrindeki kolordu sayısı üçe çıktı. Savaşın başında 3. Ordu'nun görevi; “*doğu sınırının korunması, Rus ilerleyişine karşı koyulması, Rusların Kafkasya'dan asker çekmelerinin engellenmesi, Erzurum Kalesi'nin mutlaka savunulması*” şeklinde belirlenmişti. 3. Ordu savaş öncesinde şu emri almıştı: “*Ruslar, savunmada kalırsa taarruzî hareket etmek, Ruslar taarruza geçerse Türkiye topraklarını, özellikle Erzurum'u savunmak.*”²

Doğu cephesindeki harekât, 1 Kasım 1914 tarihinde Rus ordusunun sınırı geçmesiyle başladı. Sınırı geçen Rus kuvvetleri, Erzurum'a doğru yürümeye başladılar. Ruslar, 7-12 Kasım 1914 tarihlerinde Köprüköy Muharebelerini kaybettiler. Rus kuvvetleri 13 Kasım'da her yönden geri çekilmeye başladılar. Bazı yerlerde küçük çatışmalar yaparak ve önemli ölçüde esirler vererek geri çekildiler. Ruslar 17-20 Kasım 1914 tarihlerinde de Azap Muharebelerini de kaybederek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu dönemde 3. Ordu'nun komutanlığını Hasan İzzet Paşa, kurmay başkanlığını da Guze yapmaktaydı. Hasan İzzet Paşa, kış mevsiminin gelmesi ve soğukların

* Yrd. Doç. Dr., Turgut Özal Üniversitesi, ynzamoglu@turgutozal.edu.tr.

¹ Mehmed Emin, *Harbi Umumi'de Osmanlı Cebheleri Vekayii*, İstanbul 1334, s. 4; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, Ankara 1993, C. 1, s. 51.

² *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu*, C.1, s. 40; Guze, “Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler” II, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev. Yarbay Hakkı), İstanbul 2001, S. 57, s. 48; Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Sark Cephesi Hareketleri*, Ankara 1936, s. 7.

erkenden bastırmasından dolayı Rus saldırılarının devam etmeyeceği düşüncesiyle artık iki tarafın da yeni bir taarruza cesaret edemeyeceğine inanmaktaydı. Ancak bu durum uzun sürmedi. Çünkü aynı dönemde Enver Paşa çok büyük bir taarruz planıyla meşguldü.³

Sarıkamış harekâtı büyük bir hüsrarla sonuçlandı. Türk kuvvetlerinin bir kısmı -20'yi bulan soğukta donarak şehit oldu. Türk ordusundan 200 subay ve 7.000 er esir düştü. 20 makineli tüfek ve 30 top Rusların eline geçti. Harekâtın sonunda Doğu Anadolu Rus işgaline açık bir duruma geldi. Türk kuvvetleri yenilgi sonrasında Tutak-Narman hattına çekilmek zorunda kaldı. Enver Paşa, 10 Ocak 1915 tarihinde 3. Ordu Komutanlığı'nı Hafız Hakkı Paşa'ya devrederek İstanbul'a döndü. Hafız Hakkı Paşa 13 Şubat 1915'de tifüs hastalığından vefat etti ve yerine bir süre 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa vekâlet etti. Galip Paşa, 28 Şubat 1915 tarihinde Vehip Paşa'nın yerine Hicaz Vali ve Komutanlığı'na tayin edildi. 3. Ordu Komutanlığı görevine de Mahmut Kamil Paşa tayin oldu.⁴

Ruslara karşı yapılan Birinci Tortum Muharebesi 27 Nisan-12 Mayıs 1915 tarihlerinde meydana geldi. Bu muharebede Türk ordusu başarılı bir savunma yaptı. İkinci Tortum Muharebesi, 10 Haziran 1915 tarihinde Rusların 2. Türkistan Kolordusunun taarruzuyla başladı. İkinci Tortum Muharebesi de zaferle sonuçlandı. 3. Ordu, geniş bir cepheye yayılarak kuvvetlerini toplamayı başardı. Ayrıca, düşmanın çekilmesinden yararlanarak Rusların yeni bir taarruza hazırlandıkları Murat Havzası'na bir kolordu gönderme imkânı elde edildi. Böylece 200 kilometrelik bir alanda iç hat manevrası yapıldı. Kuzeydeki bu başarıya karşılık Ruslar güney bölümünde başarılı olarak 11 Mayıs'ta Malazgirt'i, 16 Mayıs'ta Van'ı ele geçirdiler. Fakat 10-16 Temmuz ve 20-26 Temmuz'da Malazgirt'te yapılan muharebelerde Türk ordusu Rusları mağlup etmeyi başardı. Ruslar hem Malazgirt'i, hem de Van'ı terk ettiler. Ancak Ağustos ayında yeni saldırıya geçerek Van'ı tekrar aldılar.⁵ Ruslar, Türk ordusunun takviye kuvvet almasına fırsat bırakmadan 11 Ocak 1916 tarihinde cephenin ortasından Köprüköy-Erzurum yönünde harekete geçtiler. Erzurum'u savunacak olan 3. Ordu'nun muharip kuvveti sadece 29.000 askerden oluşurken Rusların mevcudu 90.000 civarındaydı. Mahmut Kamil Paşa, Erzurum Muharebesi öncesinde Ordunun takviyeye ihtiyacı olduğu

.....
³ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Ankara 1964, s. 103; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara 1993, s. 101; Mehmed Emin, *Harbi Umumide...*, s. 6; Guze, *Büyük Harpte... (III)*, s. 69-70; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970, s. 266.

⁴ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 102-110; Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara 1934, s. 15-16; Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, (Çev. Mehmed Nihad), İstanbul 1927, C. 1, s. 110; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 279.

⁵ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Ankara 1963, s. 101-110; Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 102, Çakmak, *Büyük Harpte...*, s. 94; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 287-288.

hakkında İstanbul'a defalarca yazılar yazmış ve olumlu cevap alamayınca bizzat Başkomutanlıktan yardım istemek üzere İstanbul'a gitmişti. Ayrıca çok soğuk ve yüksek bir coğrafyada yiyecek, giyecek ve cephane yönlerinden çok eksik olan askerinin durumunu yerinde görmek üzere Talat Paşa'yı cepheye davet etmişti. 29 Ocak 1916'da Erzurum'a dönen Mahmut Kamil Paşa, Enver Paşa ile yaptığı görüşmede yardım teklifine karşılık şu cevabı almıştı: “*Sıvasa kadar çekilebilirsiniz. Şark cephemiz tali bir cephe dir. Asıl netice Alman cephesinde alınacaktır.*”⁶Köprüköy Muharebesi'nden sonra Ruslar, 11-15 Şubat 1916'da Erzurum'u kuşattılar. Uzun ve kanlı savaşlardan sonra Erzurum 16 Şubat 1916'da Rusların işgaline uğradı. Güneyde de Muş bir gün sonra Rusların eline geçti. Türk ordusu Erzincan yönüne doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Ruslar, 24 Şubat 1916'da Aşkale'yi de işgal ettikten sonra daha fazla ilerlemediler.⁷

28 Şubat 1916 tarihli irade-i seniye ile 3. Ordu Komutanlığı'na Mahmut Kamil Paşa'nın yerine 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa tayin olmuş, Vehip Paşa'nın yerine de A. İzzet Paşa getirilmiştir. Vehip Paşa'nın 1916 yılı şubat ayında başlayan 3. Ordu Komutanlığı, 9 Haziran 1918 tarihine kadar devam etmiştir. 9 Haziran 1918'de Şark Orduları Grubu'nun oluşturulmasıyla bu grubun komutanlığına getirilmiş ve bu görevi 6 Temmuz 1918 tarihli irade-i seniye ile Genelkurmay emrine alınmaya kadar sürmüştür.⁸Vehip Paşa göreve başladıktan sonra Erzurum'u geri almaya yönelik bir strateji izledi. Ancak Kafkas cephesinde birlikte hareket etmesi gereken 2. ve 3. Ordu işbirliği içinde hareket edemediler. Bu durum Erzurum'un ve daha sonra kaybedilen Trabzon'un geri alınmasını engellediği gibi Rus ilerleyişi kuzeyde Görele, güneyde Erzincan'ın batısına kadar ulaştı.⁹1916 yılının Eylül ayından itibaren sert geçen kış mevsimi Türk ve Rus ordularının hareketlerini sınırladı. 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilali ise cephedeki Rus kuvvetlerinin dağılmasına ve büyük bir kargaşa ortamının doğmasına neden oldu.

Erzincan Mütarekesi ve İleri Harekâta Karar Verilmesi

Sovyet Hükümeti, 26 Kasım 1917'de Alman Orduları Doğu Cephesi Komutanlığı'na başvurarak ateşkes teklifinde bulundu. 15 Aralık 1917'de de Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Brest-

.....

⁶ Aziz Samih, *Kafkas Cephesi*, s. 84-85; Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Ankara 1965, s. 23; Çakmak, *Büyük Harpte...*, s. 121.

⁷ ATASE, BDH, K. 145, D. 660, F. 8, 18, 25; W. E. D. Allen, Paul Muratof, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 324; Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 102.

⁸ BOA, İ. HB, 181/ 1334/R-067, 24/R /1334, İ. DÜİT, , 157/259, 27/N/1336; İsmet Görgülü, *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, Ankara 1983, s. 318.

⁹ Ayrıntı için bkz. Yüksel Nizamoglu, *Kahramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, İstanbul 2013, s. 161-198.

Litovsk'da bir ateşkes yapıldı. Türk tarafı adına Zeki Paşa'nın imzaladığı bu ateşkes, Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ilk resmi antlaşma oldu. Daha sonra da 18 Aralık 1917'de Ruslarla Osmanlı Devleti arasında Erzincan Mütarekesi yapıldı.¹⁰ Ateşkes 18 Aralık 1917'den itibaren geçerli olacak, iki taraf arasında düşmanca hareketler duracak, iki taraf arasında ateşkes için sınırlar belirlenecek, herhangi bir askeri yer değiştirme yapılmayacak, askeri birlikler buldukları yerlerde kalacak, takviye almayacak, taarruz hazırlığı yapılmayacak, keşif hareketlerinde bulunulmayacak, anlaşmazlık durumunda iki tarafın temsilcileri bir araya gelerek problemi halledeceklerdi. Erzincan Mütarekesi aslında Sovyet Hükümeti ile değil, "Mavera-i Kafkas Konfederasyonu" ile yapılmıştır. Sovyet liderler bu sırada Kafkas cephesindeki kuvvetlerin yerinde tutulmasını, Rus askerlerin cepheyi bırakıp gitmemelerini, Ermeni halkın kendisini idare edecek duruma gelinceye kadar Rus kuvvetlerinin kalmasını istemekteydiler.¹¹

İhtilal sonrasında 1917 yılı Aralık ayında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da mahalli kongreler kurularak mahalli yönetimi üstlenmek üzere "Milli Komiserlikler" kurulması kararlaştırıldı. Kafkasyalı erlerden milli kuvvetler oluşturulmasına başlandı ve Gürcüler 10.000 kişilik kuvvet topladılar. Ermeniler, Rus silah ve malzemelerinden yararlanarak üç tümen kurdular. Azeriler Ruslardan yeterince yardım görmediklerinden ancak bir süvari birliği ile zayıf birkaç milis kuvveti oluşturabildiler. İtilaf Devletleri Rusya'nın çekilmesiyle birlikte ortaya çıkan boşluğu Ermeni ve Gürcü kuvvetleriyle doldurarak Türk ordusunun ilerleyişini durdurmak ve Bakü petrolü başta olmak üzere bölgenin ekonomik kaynaklarını ele geçirmek istediler. Gürcü ve Ermenileri destekleyerek onları Erzincan'da yapılan ateşkesi tanımamaya teşvik ettiler. Rusların terk ettikleri bölgeleri Ermeniler tutmaya başladılar. Sovyet makamları, Rus işgali altında bulunan bölgelerde Ermeni Milis kuvveti oluşturmaya başladılar. Bu kuvvetler, sözde Ermeni halkı Kürtlerin saldırılarından korumak amacına yönelikti. Asıl amaçları ise kısa zamanda Ermenileri silahlandırmak ve Rus subaylarının önderliğinde bir Ermeni ordusu kurmaktı. Bu sırada Ermeni Sovyetleri de oluşturulacaktı.¹²

1918 yılı başlarında Rus kuvvetlerinin geri çekildikleri, çok az Rus subay ve erlerinin kaldığı, asıl itibarıyla boşaltılan yerlerde Ermeni kuvvetlerinin bulunduğu dair haberler alınmaktaydı. Ermeniler Rusların

.....
¹⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 331-332; Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Hareketleri*, Ankara 1966, s. 205; Mehmed Emin, *Harbi Umumide...*, s. 12

¹¹ ATASE, BDHK, K. 152, D. 681, F. 6-1, 6-2, 6-3; *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 426-427; Necati Fahri Taş, *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Ankara 1995, s. 30-33; Belen, *1917 Yılı*, s. 205.

¹² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 339; Allen-Muratoff, *Türk-Kafkas...*, s. 427; Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, C. 2, s. 279; Belen, *1917 Yılı*, s. 207.

boşalttığı yerlerde katliamlara başlamış, bunu haber alan Vehip Paşa, Rus Ordusu Komutanı Odişelitze'ye başvurarak olayların önlenmesini istemişti. Fakat Odişelitze'nin gerek Güney Kafkasya Hükümeti, gerekse Ermeniler üzerinde bir yaptırım gücü söz konusu değildi.¹³2. Ordu bu sırada Bitlis-Muş-Boğlan-Oğnut-Kiğı-Pülümür güneyi hattında bulunmaktaydı. Fakat ordularargâhı Halep'e nakledilmişti. Şubat ayında ileri harekât başladığında 2. Ordu'ya bağlı olarak sadece Ali İhsan Paşa(Sabis) komutasındaki 4. Kolordu bu bölgede bulunmaktaydı. Harekât başlayınca 4. Kolordu da 3. Ordu emrine verildi. Vehip Paşa komutasındaki 3. Ordu ise, Kemah-Şiran-Alucra-Tirebolu hattının doğusunda bulunmaktaydı. 3. Ordu'nun kuruluşu şu şekildedir: 1.Kafkas Kolordusu: Albay Kazım Karabekir komutasında bulunmakta ve 9. , 10. ve 36. Tümenlerden meydana gelmekteydi. Bu kolordu, Erzincan'ın batısındaki dağlarda Refahiye ve Kemah doğusundaki geçitleri kapsamaktaydı. 36. Tümen Kemah, 9. Tümen Refahiye doğusundaydı. Kolordu karargâhı Refahiye'de bulunmakta, 10. Tümen de ihtiyat olarak burada tutulmaktaydı.2.Kafkas Kolordusu Yakup Şevki Paşa komutasında 5. , 11. ve 37. Tümenlerden oluşmaktaydı. Bu Kolordu, 5. ve 11. Tümenle Şiran doğusu-Canboğultepe-Nezir dağı-Sakmantepe hattında, 37. Tümenle sahil bölgesinde Tirebolu'ya kadar Harşit deresi batısında bulunmaktaydı. 2.Kafkas Kolordusu'nunkarargâhı Alucra'da bulunmaktaydı. Ancak ihtiyat kuvvetleri yoktu.4. Kolordu5. ve 12. Tümenlerle Van Gölü Güney Müfrezesi ve milislerden meydana gelmekteydi. 4. Kolordu bir müfreze ile Van Gölü güneyinde, 5. Tümen Bitlis'te ve bir müfreze ile Muş'ta, 12. Tümen Çapakçur(Bingöl)'da bulunmaktaydı. Ayrıca Dersim'in kuzey geçitlerinde birer tabur ve topçu ile takviyeli aşiret kuvvetlerinden meydana gelen Doğu ve Batı Dersim müfrezeleri bulunmaktaydı.3. Ordu birlikleri bir yıldan beri dinlenmiş, moral ve malzeme yönüyle savaşın başından bu yana en iyi duruma ulaşmışlardı. Kuvvetler ihtiyatlarla beraber 45.000-50.000 askerden oluşuyordu ve 160 top bulunuyordu. Ermeni kuvvetleri bir avcı tümeni, üç piyade tugayı, üç süvari alayı olmak üzere 36 tabur, 15.000 süngüden oluşmakta, geri hizmetlerle beraber 50.000 kişiyi bulmaktaydı.¹⁴

3. Ordu'nun ileri harekâtı için karar verilmesinde; Azerbaycan ileri gelenlerinden Naki Keykurun ile daha önce Ruslara esir düşen ve geri dönüşte de Azerbaycan'da kalan Süvari Teğmeni Hüsamettin Bey'in çok önemli bir rolü olmuştur.¹⁵ Erzincan Ateşkesi ile başlayan dönemde Ve-

¹³ Belen, 1918 Yılı, s. 149;Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C. 2, s. 437-438.

¹⁴ Allen-Muratoff, Türk-Kafkas... , s. 428-429; Belen, 1918 Yılı, s. 150-151;Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C. 2, s. 440-442.

¹⁵ Naki Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları, İstanbul 1964, s. 54-64; Hüsamettin Tuğaç, Bir Neslin Dramı, Ankara 1966, s. 156-171.

hip Paşa doğuda işgal altında bulunan yerler için istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş, gerek bu çalışmalar, gerekse “mükâleme heyetlerinden” elde edilen bilgiler ileri harekât için önemli bir rol oynamıştır.¹⁶Vehip Paşa 29 Ocak 1918 tarihinde kolordulara gönderdiği emirde “*Ruslarla mütareke ahkâmının hattı fasıl kısmı, çekilmeleri nedeniyle bozulmuştur*” demiş, yine de ateşkesin diğer hükümlerine uyularak karşılaşılabilecek Rus askerlerine düşman şeklinde davranılmamasını istemiştir. 3. Ordu harekât emrini 9 Şubat 1918 günü yayınladı. Ancak iaşe ve ulaştırma araçlarının yetersizliğinden dolayı harekâtın iki kademe olarak yapılması kararlaştırıldı. Harekâtın ilk aşamasında 1. ve 2. Kafkas Kolorduları Tercan-Bayburt-Of hattını izleyecekler, 4. Kolordu da Malazgirt-Hımıs hattını tutacaktır.¹⁷

İşgal Altında Bulunan Yerlerin Geri Alınması

İleri harekât 12 Şubat 1918 tarihinde başladı. Bu sırada Erzincan’da Ermenilerin bir piyade alayı, bir süvari bölüğü, iki batarya ve Ermeni gönüllüleri bulunmakta, başlarında da Fransız asıllı bir komutan olan Albay Morel görev yapmaktaydı. Türk kuvvetleri çok zayıf bir savunmayla karşılaşarak Erzincan Ovası’na girdiler. Ermeni kuvvetleri savunmayı Erzincan’ın batısında hazırlamışlardı. 13 Şubat 1918 günü yapılan taarruz başarılı oldu ve Erzincan bir buçuk yıl süren işgalden sonra Türk kuvvetleri tarafından kurtarıldı. Türk ordusu Erzincan’da bol miktarda yiyecek, cephane, çok sayıda malzeme ve dolu ambarlar ele geçirdi.¹⁸Ermeni çetelerinin büyük bir kısmı Mamahatun yönüne kaçmayı tercih ettiler. Ermeniler Erzincan’ın kaybindan sonra geri çekilmekte, Ermeni halk kabileler şeklinde Erzurum yönüne doğru yürümekteydi. Ermeni kuvvetleri takviye kuvvetlerle yeni bir savunma hattı oluşturmak yerine Erzurum’a ulaşarak şehrin tahkimatı sayesinde savunma yapmayı tercih etmişlerdi. Nitekim bu kuvvetler 24 Şubat 1918’de Erzurum’a varmış, Mamahatun ve Bayburt yönlerini tutmak için sadece iki tabur geride bırakılmıştı.12 Şubat’ta 123. Alayın Giresun’a çıkarılması tamamlanınca 37. Tümen, Trabzon’a doğru ilerlemeye başladı. 37. Kafkas Tümeni, 15 Şubat 1918’de Vakfıkebir’i, 11. Kafkas Tümeni de Gümüşhane ve Ardasa(Torul)’yı geri aldı.Türk kuvvetleri Erzurum yönüne ilerlemeye devam ederek 22 Şubat 1918’de Ermeniler tarafından tamamen yakılan Mamahatun’u, 25 Şubat’ta Aşkale ve 26 Şubat’ta Yeniköy’ü geri

.....
¹⁶ Yüksel Nizamoglu, “III. Ordu’nun İleri Harekâta Başlama Sürecinde İstihbarat Faaliyetleri ve Mükâleme Heyetlerinin rolü”, *New Trends In OttomanStudies CIEPO 20*, 2014, s. 522-535.

¹⁷ Karabekir, *Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu*, s. 74; *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 444; Belen, *1918 Yılı*, s. 150-151.

¹⁸ ATASE, BDH, K. 153, D. 682, F. 32-5, 41; Allen-Muratoff, *Türk-Kafkas...*, s. 429; Belen, *1918 Yılı*, s. 152; *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, s. 446; *Karabekir, Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu*, s. 103-104.

aldılar. Ermeniler çekilirken hem Mamahatun'u, hem de yol güzergâhındaki erzakı yakmışlar, Erzurum yönünde ilerleyen 1. Kafkas Kolordusu bir miktar erzak, tahkimat malzemesi ve çok sayıda cephane ele geçirdi.¹⁹

Bu ilerleyişlerden sonra sıra Trabzon'a geldi. Vehip Paşa Trabzon'u savaş yapmadan ele geçirmek için beklemeyi daha doğru görüyordu. 23 Şubat 1918'de Trabzon Bolşevik Komitesi şehrin teslimi kabul etmiş, 37. Tümen 24 Şubat 1918 günü şehre olaysız bir şekilde girmiştir. Trabzon'da bulunan Ermeni ve Gürcü kuvvetleri daha önceden şehirden ayrılmışlardı. Trabzon'da kalan 8.000 Rus askeri de önce Değirmendere'de toplanmışlar, Vehip Paşa'nın ifadesiyle "yapılan harekât Ruslara karşı olmadığından" en kısa zamanda denizyoluyla memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir. Türk kuvvetleri Trabzon'dan sonra Of'a doğru ilerleyerek burayı da geri aldılar.²⁰

2. Kafkas Kolordusu 20 Şubat 1918'de Bayburt'u kurtardı. Ardından da İspir'e doğru kuvvet gönderildi. 3. Ordu bu ilerleyişle 26 Şubat 1918 tarihinde Yeniköy-Aşkale-Of hattına ulaşmış oldu. Vehip Paşa, işgal altında olan yerlerin kurtarılmasında harekâtın merkezini Erzurum'un oluşturduğunu ve buranın kurtarılmasından sonra Van üzerine esaslı bir taarruz daha kolay bir şekilde yapılacağını düşünmekteydi. Erzurum alınarak emniyet sağlandıktan sonra 4. Kolordu da Malazgirt-Hınıs hattından ileri doğru harekete geçecekti. Ruslar Erzurum'u ele geçirdikten sonra batıya karşı da tahkim etmişler, yüzlerce topu kullanacak asker olmadığından 40 Rus subayı ve 400 Rus askeri, bir miktar da Ermeni ile takviye ederek 16 topu kullanılabilir duruma getirmişlerdi. Topçu komutanı Rus Twerdo idi. Ruslar, Ermenilerin katliamlarından dolayı rahatsız olduklarından muharebeye çok istekli görünmüyorlardı. 17 Şubat 1918'de Erzurum'a gelen Ermeni Generali Antranikkomutayı üstlendi. Kurmay başkanlık görevini de Rus Albay Zinkiyevič yerine getirmekteydi.²¹

3 Mart 1918'de Erzurum'un yirmi kilometre kadar batısında yer alan Ilıca'da Ermenilerle ilk muharebeler başladı. 1. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, müstahkem mevkiin ilerisindeki Ermeni kuvvetine taarruz etme niyetindeydi. Henüz bu Kolordu'nun 9. Tümeni Yeniköy'e, 2. Kolordu'nun da 5. Tümeni Aşkale'ye gelmişti. Vehip Paşa hazırlıklar tamamlanmadan yapılacak bu taarruza karşı çıktı. Çünkü geride kalan 11. Tümen ve 36. Tümen'in gelmesi beklenmekteydi. Karabekir ise bu tümenlerin gelmesi bir haftayı bulacağından eldeki işenin yetmeyeceği endişesindeydi. Vehip Paşa, Erzurum'daki Ermeni

.....
¹⁹ ATASE, BDH, K. 153, D. 682, F. 16-27, 37, 42-1; Allen-Muratoff, *Türk-Kafkas...*, s. 429, Belen, 1918 Yılı, s. 153, Karabekir, *Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu*, s. 119-138.

²⁰ ATASE, BDHK, K. 153, D. 682, F. 54, 54-2, 54-4, 57; Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1998, s. 22; Belen, 1918 Yılı, s. 153, Çakmak, *Büyük Harpte...*, s. 268, *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 452-453.

²¹ ATASE, BDHK, K. 153, D. 682, F. 31-7, 31-8, 57, *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 450-454, Kazım Karabekir, *Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu*, s. 150, 223-225 Belen, 1918 Yılı, s. 153.

liderlerine hitaben yazılan bir beyannamenin gönderilmesini istemişti. Taaruz harekâtı başlangıçta zorluklarla karşılaştı. 9.Tümen tel örgüler önünde durakladı. Vehip Paşa ise I. Kolordu'nun "keşif" yerine kesin sonuçlu bir taaruz girişmesinden memnun değildi. 12 Mart 1918 saat 2.30'da 9. Tümen, istihkâm bölükleriyle tel örgülerden gedikler açarak düşman mevzilerine girdi. General Antranik bir savaş meclisi toplayarak şehri boşaltmaya karar verdi. Sabah saat 5.00 sıralarında ağırlıklar, 7.00'de de birlikler Erzurum'u terk ettiler. Türk kuvvetleri bu artçıları atarak şehre girdiler. Ermeniler Erzurum Muharebesi sırasında 500 kayıp vermişler, birçok yaralıyı da dekovil hattıyla kaçırmışlardı. I. Kafkas Kolordusu'ndan ise bu muharebede 2 subay ve 12 asker şehit olmuş, bir subay ve 100 kadar er yaralanmıştır.²²Vehip Paşa, Erzurum'un alınmasından sonra 19 Mart'ta Erzurum'a geldi. Kazım Karabekir'le birlikte şehri ve ambarları gezdi.Erzurum'un alınmasından sonra şehirde merkezi ve yerel yönetim yeniden kurulmaya çalışıldı. Geri alınan vilayetlerde mülki idare yeniden kuruluyor, valiler tayin ediliyordu. 27 Mart'ta Sırrı Bey'in Tercan Kaymakamlığı'na tayin edildiği, 11 Nisan 1918'de de Dâhiliye Nezaret'i'nden gönderilen şifrede Trabzon Valisi'nin yolda olduğu, Erzurum Valisi'ne de tebligat yapıldığı bildiriliyordu.²³

Birlikler Erzurum'da iki gün dinlendikten sonra Hasankale yönüne doğru harekete geçtiler. Kolordu Hasankale ile Horasan arasında toplanarak kuvvetlerini 1914 sınırına doğru gönderdi. 16 Mart'ta Horasan alınmış, ardından Oltu da kurtarılmıştır. Bu sırada III. Ordu'nun yanlarda ilerleyen birliklerinden 12. Tümen Muş'u, I. Tümen Kop'u geri aldı. 5. Tümen'in ileri birlikleri Adilcevaz-Malazgirt hattına doğru ilerlemekteydi. 25 Mart 1918'de I. Kafkas Kolordusu 1914 sınırını geçmeyi başardı.²⁴

Vehip Paşa, III. Ordu'nun Erzurum'u almasından iki gün sonra 14 Mart 1918'de bundan sonraki ileri harekâtla ilgili düşüncelerini ayrıntılı olarak Enver Paşa'ya bildirmiştir. Vehip Paşa'ya göre Erzurum ve Hasankale'nin kurtarılmasından sonra sıra eski hududa kadar olan bölgenin Ermeni çetelerden temizlenmesine gelecek, Brest-Litovsk'a göre bize bırakılacak Kars, Ardahan ve Batum'un da mutlaka kurtarılması gerekecektir. Bunun için mutlaka gerekli hazırlıklar yapılmalı, ordu bağımsız bir şekilde hareket etmelidir. Vehip Paşa başarılı olabilmek için en az 30.000 asker takviyesine ihtiyaç olduğunu, ordunun işesinin de mutlaka karşılanması gerektiğini bildiriyor-

.....
²² ATASE, BDH, K. 153, D. 682, F. 31-7, 31-8, 57;Belen, 1918 Yılı, s. 153-154;Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C. 2, s. 450-467; Karabekir, Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu, s. 204-228.

²³ BOA, DH. ŞFR, , 86/106, 29/C/1336, 85/245, 14/C/1336, 87/132, 3/Ş/1336; Kazım Karabekir, Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Sarıkamış, Kars ve Ötesi, İstanbul 2000, s. 11-17; Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C. 2, s. 467.

²⁴ Allen-Muratoff, Türk-Kafkas... , s. 431; Karabekir, Kars ve Ötesi, s. 24; Belen, 1918 Yılı, s. 154-155;;Larşer, Büyük Harbe Türk Harbi, C. 2, s. 283; Karabekir, Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu, s. 218-220.

du. Özellikle iae problemi mutlaka halledilmeliydi. Çünkü Erzurum'da bir kolorduyu ancak onbeş gün besleyecek erzak ve hayvanlar için yemlik elde edilebilmişti. Menzil hattındaki nakil vasıtaları henüz Kelkit'i geçememiş ve Trabzon-Bayburt arasında teslimat bile başlayamamıştı. Eğer ileri harekât bu şartlarda devam ederse ordu iae yönünden çok büyük zorluklarla karşılaşacaktı. Hatta Trabzon-Erzurum menzil hattı faaliyete geçmezse ordunun bir kısmının geri alınması zorunluluğu ortaya çıkacaktı. Vehip Paşa ileri harekâtle birlikte karşılaşılacak diğer önemli problemin cephane olduğunu belirtmekte, bunun için bir an önce sevkiyatın başlamasını istemektedir.²⁵

3. Ordu'nun 1914 yılı sınırına kadar ulaştığı sırada Maveria-i Kafkas Hükümeti ile Osmanlı temsilcileri arasında Trabzon Konferansı toplandı. 14 Mart'ta başlayan bu konferansta Türk heyetinin başında Rauf Bey(Orbay) bulunmaktaydı. Rauf Bey'in bir ultiatom vererek Kafkas Hükümeti'nin Brest-Litovsk'u tanınması ve Ruslardan ayrı olduğunu kesin olarak ifade etmesini istemesiyle konferans bir anlaşma olmadan dağıldı. Tiflis'te bir araya gelen Kafkas Hükümeti'ni oluşturan Azeri, Gürcü ve Ermeniler görüş ayrılığına düştüler. Bundan sonra Ermeni ve Gürcüler Almanlarla yakınlaşma politikası izlemeye başladılar. Trabzon Konferansı'nın uzayıp gitmesi ve sonuçsuz kalması Vehip Paşa'nın 3. Ordu'yu yeniden harekete geçirmesine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası artık Sovyet Rusya ile Maveria-i Kafkas arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmak ve 3. Ordu'yu da bu konuda zorlayıcı bir güç olarak kullanmaya dayanıyordu.²⁶

25 Mart 1918 tarihinde 3. Ordu'nun daha sistemli bir şekilde yürütülmesi için yeni bir teşkilat yapıldı. 1. Kafkas Kolordusunun 9. ve 36. Tümenleri ile 5.Kafkas Tümeni bir grup olarak 2. Kafkas Kolordusu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın emrine verildi. 11. Kafkas Tümeni ihtiyat kuvveti olarak ayrıldı. 2. Kolordu'nun 10. Tümeni Erzurum-Tortum üzerinden Artvin yönünde yürütülerek Hopa'ya kadar gelmiş olan 37. Tümen'le birlikte 6. Kolordu'yu oluşturdu. Kolordular idari olarak Ordu Komutanlığı'na bağlı olacak, Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa hem kendi kolordusunun, hem de 1. Kolordu'nun harekât yönüyle komutanlığını yapacaktı. Yakup Şevki Paşa, Erzurum'a gelerek yeni yapılacak harekâtın hazırlıklarına başladı.²⁷

İleri Harekâtın 1877 Sınırına Ulaşması

Bâbîali, Brest-Litovsk'un hükümlerinden Kars, Ardahan ve Batum'u elde etme hakkının olduğu sonucunu çıkardı. 3. Ordu Komutanı 28 Mart

.....
²⁵ ATASE, BDH, K. 153, D. 684, F. 33, 33-1, 33-2, 33-3, 33-4, 33-5.

²⁶ StefanosYerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul 1979, s. 21, Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul 2010, s. 149-156.

²⁷ Karabekir, *Kars ve Ötesi*, s. 33-34; Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, C. 2, s. 284.

1918'de Brest-Litovsk'a göre hükümet şekli ve idaresi bölge halkı tarafından kararlaştırılacak olan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarına doğru yapılacak bir harekât için emir verdi. Bu emirde 4. Kolordu'nun Erciş ve Malazgirt'i aldıktan sonra Bargiri, Karakilise ve Kağızman yönünde ilerlemesi, 37. Tümen'in de bir müfreze ile Artvin'i alması emrediliyordu. Vehip Paşa'nın planına göre Yakup Şevki Paşa Grubu bir veya iki piyade alayı ve iki bataryadan oluşan bir müfreze ile Sarıkamış'a keşif taarruzu yapacak, eğer şartlar elverişli olursa Sarıkamış'ı ele geçirecekti.²⁸

Bu sırada Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa ile Kazım Karabekir arasında harekâtın şekli konusunda görüş ayrılığı ortaya çıktı ise de taarruz 3 Nisan 1918 tarihinde başladı. Ermeniler taarruzun başlamasıyla birlikte Karakurt'taki köprüyü tahrip ederek ve ambarları yakarak terk ettiler. 5 Nisan günü saat 8.15'de Türk kuvvetleri Sarıkamış'a girdiler. Ancak, Ermeni kuvvetleri imha edilemediğinden Kars Müstahkem Mevki'nde yeniden Türk kuvvetlerinin karşısına çıktılar. Ermeni kuvvetlerinin imha edilememesinde sadece iki alayla Sarıkamış'a taarruz edilmesi etkili olmuştur.²⁹ Yakup Şevki Paşa'ya bağlı birlikler 3 Nisan 1918'de Ardahan'a girdiler. Ardahan'da 34 havan topu, 20.00 atımlık topçu cephanesi, bir milyon kadar Rus piyade mermisi ele geçirildi.³⁰

Bundan sonra sırada Batum'un alınması vardı. Vehip Paşa yapılacak harekâtın tarihini 4 Nisan 1918 olarak belirlemişti. Vehip Paşa çeşitli kaynaklardan Hristiyan Gürcülerin Alman himayesinde oldukları düşüncesinde olduklarını, özellikle son zamanlarda bu görüşte birleştiklerini öğrenmişti. Vehip Paşa'ya göre Yavuz gemisi Batum önlerine gönderilmeli, sahilden Batum istihkâmlarının bombardımanına iştirak etmelidir. Böylece Gürcüler, Yavuz'un Alman gemisi olduğunu bildiklerinden Alman himayesinin etkili olmadığını da anlayacaklardır. Vehip Paşa 37. Kafkas Fırkası ile 15. Fırkanın muharip kuvvetinin 7.000 kadar olduğunu, Gürcü kuvvetlerinin ise Müstahkem Mevki hariç olmak üzere 12.000 olduğunu, kuvvetlerin her gün zayıat verdiğini bildirmekte, Tiflis'teki Gürcü kuvvetleri ve çevredeki Ermenilerin destek vermeleri ihtimaline karşı 15. Fırka'nın seri bir şekilde gönderilmesini istemekteydi. 11 Nisan'da da Türk kuvvetleri şehrin elektrik ve suyunu kesmiş, hücumu devam ederek üç tabyayı ele geçirmişlerdi. Şiddetli bir hücumdan sonra 14 Nisan sabaha karşı Mahmudiye Tabyası'na girilmiş, daha sonra da Batum'un güneyindeki tabyalar ele geçirilmiş, bu sırada limanda bulunan gemiler de "fırar etmişlerdir". 14 Nisan 1918 tarihinde 10. Kafkas Tümeninin de yardımıyla Batum geri alınmıştı.

.....
²⁸ Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918*, İstanbul 1990, s. 297-298; *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 474.

²⁹ Allen-Muratoff, *Türk-Kafkas...* s. 432, Belen, *1918 Yılı*, s. 156, *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 481-482, Karabekir, *Kars ve Ötesi*, s. 70-72, Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, C. 2, s. 284.

³⁰ ATASE, *BDH*, K. 154, D. 685, F. 14, 14-1.

14 Nisan günü, şehri almak için sevk edilen birlik, Batum'dan gelen bir heyet tarafından karşılanmış ve şehre girilmiştir. Batum'dan Tiflis'e hareket etmek üzere olan Gürcü askeri dolu bir tren durdurulmuş ve askerler tutuklanmıştır. Bütün bunlardan sonra Vehip Paşa'nın ifadesiyle, "*Herkes kemal-i emniyet ve memnuniyetle işi gücü başındadır*". Türk ordusunun Batum'a girmesi, özellikle Müslüman halkın büyük sevinç gösterilerine neden olmuş, halk caddeleri doldurmuş, önde gelen kişileri görmek için sokaklara dökülmüştü. Vehip Paşa Batum'da ele geçirilen subayların rütbe ve sayılarını 6 General, 17 Miralay, 21 kaymakam olmak üzere toplamda 519 olarak bildirmekteydi. Bu subayların 120'si Ukrayna ve Rus kökenliydi.³¹

37. Tümen Çürüksu'ya kadar ilerledi. Gürcülerin isteği bir an önce barış yapılmasıydı. 23 Nisan 1918 tarihinde Batum'da Türk tarafı ile Kafkas Hükümeti arasında barış görüşmeleri başlamıştı. Osmanlı Heyetinin başında Adliye Nazırı ve Şura-ı Devlet üyesi Halil Bey(Menteşe) bulunmaktaydı. Vehip Paşa da delege olarak heyette yer almaktaydı. Türk heyetinin Trabzon Konferansı'ndaki talepleri Kafkas Hükümeti tarafından 11 Mayıs 1918'de yerine getirildi. Bu tarihte "*Mavera-i Kafkas Cumhuriyeti*" bağımsızlığını ilan edildi. Batum Görüşmelerinde bir ilerleme kaydedilemeyince Kafkas Hükümeti'ne 24 saat içinde cevap verilmesi kaydıyla bir ultimatö verildi. Kafkas Hükümeti temsilcileri 27 Mayıs 1918'de Batum'u terk ettiler. Türk Heyeti başkanı Halil Bey görüşmelerin uzamasını Alman temsilcisi Lossow'un davranışlarına bağlıyor, "*Eğer Türklere karşı Kafkasyalıların sırtını sürekli sıvazlayan Lossov olmasaydı, Kafkasya'da barış çoktan imzalanmış olurdu*" diyordu.³²

Kuzeydeki harekâtın yanında güneyde de ilerleyiş devam etmiş, 4. Kolordu kendisine destek veren bazı aşiretlerle birlikte Van üzerine yürümüş, 7 Nisan 1918'de 5. Tümen Van'a girmiştir. Bundan sonra da 16 Nisan 1918'de Bayezid geri alınmıştır. Vehip Paşa, Ermenilerin bu çevredeki köyleri de yaktıklarını ve 5.000 kadar Müslümanı katlettiklerini, geri çekilen Ermenilerin Rumiye(Urmiye) civarında toplandığını bildirmekteydi. 18 Nisan 1918'de de 4. Kolordu bölgesinde bir keşif kolu "*kâmilan harap halde*" olan Karakilise(Ağrı)'yi geri aldı.³³

Sarıkamış'ın alınmasıyla iki ay içinde Sarıkamış-Ardahan hattına kadar gelinmişti. Bu gelişmeler üzerine Güney Kafkas Hükümeti Brest-Litovsk Antlaşması şartlarına uyacağını ve üç sancağı Türk tarafına vereceğini bildirdi. Bunun için teslim şartlarının görüşülmesi, bu sırada da ileri hareketlerin

.....
³¹ ATASE, BDH, K. 154, D. 685, F. 9, 9-1, 27, 34, 34-1, 40-4, 43, 44, 44-1, 46, 52-2; Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında*, s. 30; Belen, *1918 Yılı*, s. 157; Çakmak, *Büyük Harpte...*, s. 268.

³² ATASE, BDH, K. 154, D. 685, F. 57, 58-2; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (194-1918)*, Ankara 2006, s. 253; BOA, HR. SYS, 2398/3, 11 Mayıs 1918; Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, (Yay. Haz. İsmail Arar), İstanbul 1986, s. 229.

³³ ATASE, BDH, K. 154, D. 685, F. 19, 19-1, 25, 52, 54, Karabekir, *Kars ve Ötesi*, s. 90.

durdurulması istendi. Vehip Paşa da bunun üzerine ilerlemeyi durdurdu. 11 Nisan'da Vehip Paşa Güney Kafkas Hükümeti temsilcileri ile görüşünce amaçlarının zaman kazanmak olduğu anlaşıldı. Yeni emre göre ileri harekâtın devam etmesi kararlaştırıldı. İlerlemeye devam eden 1.ve 2. Kolordular-dan meydana gelen Yakup Şevki Paşa Grubu Kars karşısında toplandı. 4. Kolordu'nun da Doğubayazıt'ı geri alan kuvvetleri de Ağrı Dağı batısındaki geçitleri tutmuştu. Kars Müstahkem Mevkii, çok eski bir kale olmasına karşılık Ruslar tarafından yeni tabyalar ve tabyaların arasına birkaç hat siper yapılarak güçlendirilmişti. Bu sırada Ermeni kuvvetleri 20.000 olarak tahmin ediliyordu. Ancak ağır topçusu bulunmadığı gibi cephanesi de yetersiz olan Türk kuvvetlerinin Kars'ı alması çok zor gözükiyordu. Yakup Şevki Paşa, tam bir hazırlık yapmadan Sarıkamış'ın kuşatılmasına karşı çıkmakta, öncelikle cephane ikmalinin tamamlanmasını istemektedir. Karabekir'in düşüncesi Kars'ın iki kolordu ile hem kuzey, hem de güneyden kuşatılarak kısaç içine alınmasıydı. Yakup Şevki Paşa'nın düşüncesi ise, iki kolordunun da Kars çayının güney ve kuzeyinden ilerleyerek şehre cepheden taarruz edilmesi şeklindeydi. Sonunda Kazım Karabekir'in teklifi de dikkate alınmasına karşılık asıl Yakup Şevki Paşa'nın teklifi kabul edildi.³⁴ Türk kuvvetleri bu düzende Kars'a doğru ilerlemeye başladı. Bir taraftan da cephane eksiklikleri gideril-meye çalışılıyordu. Vehip Paşa bir an önce Kars'a taarruz edilmesini istiyor-du. Ermeniler de Türk kuvvetlerinin ilerleyişi karşısında Kars'ı terk etmeye başlamışlardı. 23 Nisan'da Ermeniler kuşatmaya engel olmak için heyet gön-derdiler. Ancak kendilerine Ordu Komutanı'ndan emir almadıkça ilerleyişin devam edeceği bildirildi. Bu durum Ermeni birliklerinde tam bir karışıklığa neden oldu.²⁴ Nisan günü Albay Morel iki defa Albay Kazım Karabekir' haber göndererek ateşkes görüşmesi yapmak istediğini bildirdi. 24 Nisan günü Kars Müstahkem Mevkii'ne sabahtan itibaren taarruz eden Türk birlikleri, Er-menilerin savunma gücünü tamamen kırmış ve Ermeni kuvvetleri tabyalara doğru çekilmişlerdi. İşte bundan sonra ateşkes görüşmeleri başladı. Ermeni Heyeti ile müzakereler için Kazım Karabekir görevlendirildi. Ermenile-rin başında ise Albay Morel bulunmaktaydı. Ermeniler teklif edilen şartlara uymadıkları gibi şehri kuşatan Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçmişlerdi. Ermeniler öğleden sonra bütün toplarıyla Kars'a ateş etmeye başlamışlar, ayrıca şehirde yangınlar görülmesinden dolayı Türk birlikleri taarruza de-vam ederek Kars'ın güney, güneydoğu, doğu ve batı tabyalarını almışlar ve daha kuvvetli birliklerin ileri sürülmesiyle Kars Türk ordusu tarafından geri alınmıştır. 1918 yılı Mayıs ayında Türk kuvvetleri Arpaçay'a kadar ilerlemesi-

³⁴ ATASE, BDH, K. 154, D. 685, F. 52, 52-1; Belen, 1918 Yılı, s. 157-158; Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C. 2, s. 491; Karabekir, Kars ve Ötesi, s. 113-117.

yle 3. Ordu 1877 sınırına ulaşmış oldu.³⁵ Kars'ın ele geçirilmesi ve Türk kuvvetlerinin Arpaçay'a kadar ilerlemesiyle "elviye-iselase" kurtarılmış oluyordu. Brest-Litovsk Antlaşması'na göre bu vilayetlerde halkoylaması yapıldı. Bölge halkı büyük bir çoğunlukla Türk yönetimi altında yaşamayı tercih ettiler.³⁶

Türk kuvvetlerinin 1877 sınırlarına ulaştığı sırada Başkomutan Vekili Enver Paşa da Batum'a gelmişti. Maver-i Kafkas Hükümeti Türk isteklerini kabul etmiş, ancak henüz antlaşma yapılmamıştı. Türk ve Ermeni tarafları arasında çarpışmalar durdurulmuştu. Vehip Paşa ise Batum'da başlayacak barış görüşmelerinin kısa zamanda kesileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle, harekâtın Tiflis yönüne yapılacağını, hazırlıkların bu çerçevede yapılmasını emretti. Kafkas Kolorduları Grup Komutanlığı Gümrü-Culfa demiryolunu da kontrol altına almak için 15 Mayıs'ta Gümrü yönüne doğru taarruza karar verdi. Bu sırada Ermeni kuvvetlerinin mevcudu 6.000 piyade ve 20 top olarak tahmin edilmekteydi. 15 Mayıs günü akşama doğru 11. Tümen, Gümrü'ye girmeyi başardı. Aynı günün akşamı 5. Tümen tarafından Gümrü-Tiflis demiryolu, 1. Kolordu tarafından da Gümrü-Culfa demiryolu kesildi. 16 Mayıs sabahı gelen Ermeni heyeti şehri teslim razı olduklarını bildirdi. Böylece 16 Mayıs 1918'de Gümrü ele geçirilmiş oldu.³⁷

16 Mayıs 1918 tarihinde verilen emre göre ertesi gün Erivan yönüne taarruzun başlaması planlandı. Vehip Paşa, 36. Tümen'in Erivan yönünde ilerlemekle beraber kuzeye karşı Tiflis yönünü kapadıktan sonra geriye kalan kuvvetlerin Karakilis'i almasını emretti. Bu sırada Ermeni kuvvetlerinin büyük bir bölümünün burada toplandığı tahmin ediliyordu. Vehip Paşa 15. Tümen'in Batum'dan Ahıska'ya, 4. Kolordu'dan kuvvetli bir müfrezinin de Iğdır'a ilerlemesini emretti. Iğdır 20 Mayıs günü Türk kuvvetlerinin eline geçti. Ermenilerin cephede karşı hareketlere devam etmesi üzerine derhal Türk kuvvetleri harekete geçti. Türk kuvvetleri 28 Mayıs 1918 sabahı başlayan taarruzla Karakilis'e girdiler. Karakilis'in alınmasından sonra burada bir Alman subayı ile 50 Alman askeri yakalandı.³⁸ Bu durum Ermenilerin de Alman himayesine girdikleri şeklinde bir yorum yapılmasına neden olmuştur.

Kafkasya'da Alman-Osmanlı Mücadelesi

Bu gelişmeler Almanlarla Kafkasya konusunda görüş ayrılıklarının açık bir şekilde ortaya çıkmasına neden oldu. Almanya, Osmanlı Devleti'nin Er-

³⁵ ATASE, BDH, K. 154, D. 685, F. 63, 63-1, 65-2; *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 500-501; Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 2002, s. 50; Karabekir, *Kars ve Ötesi*, s. 183.

³⁶ Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul 2004, S. 5, s. 45.

³⁷ Belen, *1918 Yılı*, s. 161; *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 507-511; Karabekir, *Kars ve Ötesi*, s. 247.

³⁸ Allen-Muratoff, *a.g.e.*, s. 437-442; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 300, Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, C. 2, s. 287.

menistan içine girmesini ve Azerbaycan üzerinde güç sahibi olmasını istemiyordu. Gürcistan'ı himayeleri altına alan Almanlar; Kafkasya demir yollarını kontrol etmek, hammadde kaynaklarını işletmek arzusundaydılar.³⁹ Kafkasya coğrafyası ekonomik ve jeopolitik yönleriyle büyük bir önem taşımaktaydı. Özellikle Almanya'nın ihtiyaç duyduğu petrol, magnezyum, bakır, kömür, tahıl ürünleri, tütün, pamuk ve çay ile hayvani ürünler bu bölgede bol miktarda bulunmaktaydı. Almanya'nın Kafkas petrolünün sadece yarısını kullanmakla mevcut petrol gücünü üçe katlayacağı hesaplanıyordu. Almanlar Gürcülerle Poti'de bir anlaşma yapmışlar ve Gürcüler bu anlaşmayla Tiflis-Batum demiryolu Almanların himaye ve kontrolüne bırakmışlardı. Hatta Ermeniler de Tiflis-Culfa hattının kontrolünü Almanlara bırakmak istiyorlardı.26 Mayıs 1918'de Ermeniler ve Gürcüler, 28 Mayıs 1918'de de Azeriler bağımsızlıklarını ilan ettiler. Almanlar Kafkaslar'da bağımsız bir Azerbaycan Devleti'ne karşı çıkmaktaydı. Almanların Kafkasya temsilcisi olarak Tiflis'te bulunan VonKress sadece Gürcülerin bağımsızlıklarının tanınacağını bildirmişti. Almanların amacı, kendi himayeleri altında büyük bir Ukrayna ve onunla sınır komşusu olan bir Gürcistan'ın kurulmasıydı. Nitekim Almanlar Türk kuvvetlerinin Kafkasya'da ilerlemesine engel olmak için bazı müfrez ve ajanlarını Rostof'a kadar göndermişlerdi.⁴⁰

Bu rekabetin en açık örneklerinden birisi, Vehip Paşa'nın Sohumkale'ye asker çıkarması üzerine Almanların bu durumu protesto etmesidir. Alman protestosu üzerine 10 Temmuz 1918'de Enver Paşa, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda Vehip Paşa'nın Sohumkale'ye emirlerine aykırı olarak asker çıkardığını, kendisinin bu kuvvetlerin derhal geri çekilmesine taraftar olduğunu belirtmiştir.Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde de Almanlar etkili oldular. Bizzat VonKress Tiflis şehir meclisinin penceresinden Hükümetin idaresinin Almanlara verildiğini ilan etti. Bundan sonra Transkafkas demiryolu Gürcü ve Almanlar tarafından işgal edildi. Her yerde Gürcü ve Alman bayrakları yan yana dalgalanmaktaydı. Vehip Paşa, Almanlar ve Gürcülerin bu hareketlerinden çok rahatsız olmuş ve daha önce verilen ultimatoma geçeri olduğunu ve kabul edilmediği takdirde 3. Ordu'nun harekete geçeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Gürcüler anlaşma yapmak zorunda kaldılar.⁴¹

Bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında Batum Antlaşması imzalandı. Böylece 3. Ordu'nun Ermenilere karşı harekâtı sona erdi. Batum Antlaşması, 4 Haziran 1918'de

.....
³⁹ Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbî*, C. 2, s. 285, *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 522, Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 26, Allen-Muratoff, *Türk-Kafkas...*, s. 436-437.

⁴⁰ K. Tuncer Çağlayan, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri", *Belleten*, S. 240, s. 491-492.

⁴¹ BOA, HR. SYS, D. 2455/79, 10.7.1918;*Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, C. 2, s. 522;Allen-Muratoff, *Türk-Kafkas...*, s. 443.

Halil Bey(Menteşe) ve Vehip Paşa ile Ermeniler arasında barış ve dostluk antlaşması olarak imzalandı.⁴² Gürcülerle yapılan antlaşmaya göre; Ahıska ve Ahılkelk Türk tarafında kalacak, bundan sonra Türk-Gürcü sınırında zayıf postalar bulunacak, asıl birlikler geride istirahat ve eğitimle uğraşacaklardı. Sınır Çuluk suyu olacaktı. Gürcülerle ve Ermenilerle yapılan antlaşmalarda Müslüman halkın hakları garanti altına alınmıştı. Gürcistan'la yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti 1829 sınırına kadar ulaşmaktaydı. Ancak bu durum Brest-Litovsk Antlaşması'na aykırıydı. Bunlar dışında Osmanlı Devleti ile Gürcistan ve Azerbaycan arasında bir Petrol Anlaşması yapıldı. Buna göre; petrolünBaku'dan Batum'a borular vasıtasıyla aktarılması kabul edildi.⁴³

Gürcistan ve Ermenistan hükümetleri bu antlaşmaların baskı altında yapıldığını iddia ettiler. Ancak bunu değiştirmek için güce sahip olmadıklarından Türk baskısına karşı Alman desteğine ihtiyaç duydular. Gürcüler özellikle Batum'un kaybindan rahatsız olduklarından Berlin'e heyet gönderdiler. Almanlar Türklerin petrol bölgesinde etkili olmalarını istemediklerinden Gürcülerin yanında yer aldılar. VonKress'in emriyle Almanlar, birer bölük kuvvetle Tiflis'ten Gümrü'ye ve Karakilise'ye giden demiryolu ile kara yolunu işgal ettiler. Ayrıca Poti ve Sohumkale limanlarını ele geçirdiler.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin tek başına Kafkaslar ve Baku petrolüne el koymasını istemeyen Almanya, Gürcistan'ı açıktan desteklemiş, hatta Tiflis yolunda Kutayis'te Alman ve Türk kuvvetleri çatışmaya bile girerek birbirlerine kayıplar verdirmişlerdir. Vehip Paşa Türk birliklerinin Tiflis yönüne hareketini emretmiş ve bu kuvvetlerden 9. Kafkas Piyade Tümeni Alman ve Gürcü kuvvetleriyle 10 Haziran 1918'de çatışmaya girmiştir. Bir "skandal" niteliği taşıyan bu hareket üzerine Alman genel karargâhı Osmanlı ülkesindeki askerlerini geri çekeceğini açıklamış, bunun üzerine Türk kuvvetlerinin Gürcistan içlerine ilerleyişi durdurulmuştur. Bu gelişmeler Vehip Paşa'nın Almanlar açısından "istenmeyen adam" ilan edilmesinde ve sonrasında İstanbul'a çağrılmasında etkili olmuştur.⁴⁵

9 Haziran 1918 tarihinde Doğu cephesindeki kuvvetler için yeni bir teşkilat yapıldı. Buna göre Vehip Paşa komutasında "Şark Ordular Grubu" kuruldu. Bu gruba 3. ve 9. Ordu bağlandı. Vehip Paşa'nın yerine 3. Ordu Komutanlığı görevine ağabeyi Esat Paşa, 9. Ordu Komutanlığına da Yakup Şevki Paşa tayin edildi.⁴⁶

Batum'da görüşmeler devam ederken Vehip Paşa ile Almanların arası iyice

.....
⁴² Belen, 1918 Yılı, s. 163-164;Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 477.

⁴³ Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C. 2, s. 523;Kurat, Türkiye-Rusya, s. 478.

⁴⁴ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 478; Larşer, Büyük Harbde Türk Harbi, C. 2, s. 287.

⁴⁵ Larşer, Büyük Harbde Türk Harbi, C. 2, s. 287;Allen- Muratoff, Türk-Kafkas... , s. 444.

⁴⁶ BOA, DÜİT, 157/ 21, 9/N/1336;ATASE, BDH, K. 80, D. 408, F. 8, 8-1, 10.

açılmaya başlamıştı. Almanlar Vehip Paşa'nın görevden alınmasını istemekteydiler. Enver Paşa Azerbaycan harekâtı hazırlıklarını sürdürürken Vehip Paşa'yı görevden almak için İstanbul'a çağırıldı. Bu gelişmeler yaşanırken Vehip Paşa 6 Temmuz 1334 tarihli irade-iseniye ile "*Karargâh-ı Umumi*" emrine alındı.⁴⁷ Vehip Paşa'nın İstanbul'a çağrılarak "*karargâh-ı umumi*" emrine alınmasında Almanlarla yaşadığı görüş ayrılıklarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Vehip Paşa'nın Enver Paşa'nın istekleri doğrultusunda "*elviye-i selase*"den vazgeçmemesi, Batum'u alması, Sohumkale'ye asker çıkarması, Gümrü'yü alarak ilerleyişi devam ettirmesi, Batum Konferansı'nda sergilediği davranışlar, Kazım Karabekir'e Alman kuvvetleri ile ilgili olarak Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın verdiği emirler Almanlarla Vehip Paşa'yı karşı karşıya getirmiştir.

Sonuç

1917 yılının Aralık ayında yapılan Erzincan Mütarekesi Kafkas cephesinde yeni bir dönemin açılmasını sağlamış; cepheden geri çekilen Rus kuvvetlerinin yerini Ermeni kuvvetleri almış ve Müslüman halka yönelik olarak katliamlar başlamıştır. 3. Ordu busırada işgal altındaki yerlere ait bilgi toplama-ya çalışmış; bir taraftan mükâleme heyetleri, diğer taraftan da istihbarat faaliyetleri ve Müslüman ahalinin getirdiği bilgilerle harekât hazırlığı yapmıştır. Hazırlıklardan sonra başlayan harekâtla Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Erzurum işgalden kurtarılarak 1914 sınırına ulaşılmış, ileri harekâtın devamında Ardahan, Sarıkamış, Kars ve Batum'un alınmasıyla 1877 sınırı da geçilmiştir. Bu harekât bazen sıkıntılar yaşansa da mükemmel denebilecek şekilde gerçekleşmiş; ordu komutanı Vehip Paşa ve kolordu komutanları Yakup Şevki ve Kazım Karabekir Paşaların komutanlığında ilerleyen 3. Ordu Ermenilerin Müslüman halka yönelik katliamlarının da önüne geçmiştir.

Osmanlı orduları 1918 yılında Filistin, Suriye ve Irak cephesinde büyük başarısızlıklar yaşarken, Kafkas cephesinde ise ilerleyiş devam etmiş ve Azerbaycan harekâtına da zemin hazırlanmıştır. Osmanlıların bu ilerleyişi Almanya ile rekabeti de beraberinde getirmiş; Gürcistan'ı himaye altına alarak Kafkaslarda yeni bir nüfuz bölgesi oluşturmaya çalışan Almanlarla Osmanlı Devleti arasında müttefik olmalarına rağmen görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu rekabet ordu komutanı Vehip Paşa'nın da görevden alınmasında etkili olmuştur.

3. Ordunun ileri harekâtı çok büyük zorluklarla yapılmış, geri alınan yerlerde hemen yeniden mülki idare kurulmuştur. Bu harekât Doğu Anadolu'da kurtarılan yerler itibarıyla da Misak-ı Milli sınırının oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

.....

⁴⁷ Yel, *Yakup Şevki Paşa...*, s. 59;BOA, İ. DUİT. 157/259, 27/N/1336.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri ve Salmameler

BOA, İ. HB, İ. DUİT, DH. ŞFR, HR. SYS. (Diğer bilgiler dip notlarda yer almaktadır)

ATASE, BDH, K. 80, D. 408; K. 145, D. 660; K. 152, D. 681; K. 153, D. 682; K. 153, D. 684; K. 154, D. 685.

B. Hatıra Eserler

Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel yayınları, İstanbul 1998.

Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, E. Harbiye matbaası, Ankara 1934.

Çakmak, Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Gnkur matbaası, Ankara 1936.

Guze, Büyük Harpte “Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler” II, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Çev. Yarbay Hakkı), İstanbul 2001, S. 57.

Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu*, Emre yayınları, İstanbul 2000.

Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, Emre yayınları, İstanbul 2000.

Menteşe, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше’nin Anıları*, (Yay. Haz. İsmail Arar), Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul 1986.

Pomiankowiski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü 1914-1918*, Kayıhan yayınları, İstanbul 1990.

Tugaç, Hüsamettin, *Bir Neslin Dramı*, Ankara, Mars Matbaası, 1966.

C. Tetkik eser ve makaleler

Allen, W. E. D, Muratof, Paul, *1828–1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Gnkur basımevi, Ankara 1966.

Bal, Halil, *Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İdil yayıncılık, İstanbul 2010.

Bal, Halil, “Brest-Litovsk Antlaşması’ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul 2004, S. 5, s. 25-52.

Çağlayan, K. Tuncer, “Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya’da İngiliz Faaliyetleri”, *Belleten*, S. 240, s. 487-507.

Belen, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Gnkur basımevi, Ankara 1964.

Belen, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur basımevi, Ankara 1963.

Belen, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur basımevi, Ankara 1965.

Belen, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Gnkur basımevi, Ankara 1966.

Belen, Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri*, Gnkur basımevi, Ankara 1967.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, Gnkur basımevi, Ankara 1993, C. 1, C. 2.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (194-1918)*, TTK yayınevi, Ankara 2006.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK yayınevi, Ankara 1993.

Görgülü, İsmet, *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, TTK yayınevi, Ankara 1983.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Türk Kültürünü Araştırma Ens, Ankara 1970.

Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, (Çev. Mehmed Nihad), Erkân-ı Harbiye matbaası, İstanbul 1927, C. 1, C.2.

Mehmed Emin, *Harbi Umumide Osmanlı Cebheleri Vekayii*, İstanbul 1334.

Nizamoğlu, Yüksel, *Kahramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, Yitik Hazine, İstanbul 2013

Nizamoğlu, Yüksel, "III. Ordu'nun İleri Harekâta Başlama Sürecinde İstihbarat Faaliyetleri ve Mükâleme Heyetlerinin rolü", *New Trends İn Otoman Studies CIEPO 20*, 2014, s. 522-535.

Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, ATAM yayınevi, Ankara 2002.

Yerasimos, Stefenos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem yayınevi, İstanbul 1979.

Özet

Rusya'da 1917 yılında meydana gelen Bolşevik İhtilali Kafkas Cephesi'ni doğrudan etkilemiş, Rus kuvvetleri zaman içinde bölgeyi boşaltmak zorunda gelmiş, Rus kuvvetlerinin yerini de Ermeni ve Gürcü kuvvetleri almıştır. Bu dönemde 3. Ordu komutanı olarak Kafkas Cephesi'nde bulunan Vehip Paşa gelişmeleri yakından takip etmiş; gerek mükâleme heyetleri, gerekse değişik istihbarat faaliyetleri sonucunda Osmanlı ordusunun ileri harekâtı için karar verilmiştir. 1918 yılı başı itibarı ile Osmanlı cephelerinin birçoğunda geri çekilme yaşanırken 3. Ordu'nun ileri harekâtı başlamış, Erzincan'ın geri alınmasıyla başlayan harekât ile Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Rize, Artvin, Erzurum kurtarılmış, güneyde de Van ve Ağrı geri alınmıştır. 3. Ordu daha sonra ilerleyişine devam ederek Sarıkamış ve Kars'ı almış, böylece Osmanlı

Devleti 1914 sınırlarını aştığı gibi 1878 sınırlarının da ötesine geçmiştir. Ancak bu ilerleyiş müttefik konumunda olmasına rağmen Almanların tepkisine neden olmuş ve bu sefer de farklı bir mücadele alanı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: 3. Ordu, Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti, Almanya, Kafkasya, Vehip Paşa.

Forward operation of the 3rd Army in the Caucasus Campaign in 1918 and its consequences

Abstract

The Bolshevik Revolution that occurred in Russia in 1917 directly affected the Caucasus Front. Russian forces had to evacuate the area overtime. Armenian and Georgian forces took the place of Russian forces. In this period Vehip Pasha as the Third Army commander in the Caucasus Front followed developments closely. As a result of both dialogue committees and various intelligence activities, it was decided for the Ottoman Army's forward operation. As of the beginning of 1918 while there were withdrawals in most of the Ottoman fronts, forward operation of the 3rd Army began. Starting with the recapture of Erzincan, operation liberated Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Rize, Artvin, Erzurum and Van and Ağrı in the south. 3rd Army continued its advance and took back Sarıkamış and Kars. Thus Ottoman State passed beyond the borders of 1914 and also went beyond the borders of 1878. However, this progress led to a reaction by Germans, albeit ally, and this time a different battleground emerged.

Key Words: Third Army, Caucasus Campaign, Ottoman State, Germany, Caucasia, Vehip Pasha.

Bediüzzaman Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri

Zübeyir AKÇE*

Giriş

Ümmetin maddî ve manevî problemlerini kendisine dert edinen Bediüzzaman, ilk önce yaşamış olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin eğitim alanındaki problemlerine hal çaresi aramak, zihni hazırlığını yaptığı Medresetüzzehra projesini hem anlatmak hem de destek almak ve kendisinde öteden beri var olan “kulunç” hastalığı ile ilgili tedavi olmak üzere 1907 yılında zamanın Bitlis Valisi Tahir Paşa¹ aracılığı ile İstanbul'a gittiğini arşiv belgelerinden anlıyoruz.² (EK:I) Bu seyahatte saray çevresiyle, bölge eğitimi ile ilgili bazı görüşmeler yaptığını çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz.³

İstibdat, hürriyet ve meşrutiyet tartışmalarının yapıldığı bu gürültülü ortamda sesini yeterince duyuramadığı anlaşılan Bediüzzaman, devlet ricaliyle yaptığı tartışma neticesinde evvela tımarhaneye⁴ bilahare de hapishaneye gönderilir.⁵ II. Meşrutiyetin ilanı üzerine serbest bırakılır. İstanbul'un

.....
Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, zubeyirakce@yahoo.com.

¹ Tahir Paşa'nın hayatı ve Bediüzzaman ile olan ilişkileri hakkında bkz. Mehmet Selim Mardin, “Van Valisi İskodralı Tahir Paşa” <http://msmardin.com/2010/08/van-valisi-iskodrali-tahir-pasa/>

² Bediüzzaman'ın İstanbul'a gideceği 1907 senesinde, daha önce Van valisi iken bilahare Bitlis'e tayini çıkan Tahir Paşa, Bediüzzaman'la ilgili olarak Sultan II. Abdülhamid'e bir mektup yazar. Bu mektupta Bediüzzaman'ın ilminden, edebinden, şöhretinden, sultana bağlılığından ve yöredeki problemlerin hal mercii olmasından bahsettikten sonra hastalığının tedavisi hususunda kendisine yardımcı olunmasını istemiştir. BOA., Y.PRK.UM., Nr. 80/74, 10 Şevval 1325.

³ Bediüzzaman'ın İstanbul'da bulunduğu bu zamanda bölge eğitimi ile yakından ilgilendiğini gösteren en önemli belge, Sultan ile görüşme teşebbüsünün (bir nevi özel kalem müdürlüğü görevini yürüten) “Mabeyn-i Hümayün Dairesi” yetkililerince engellenmesi neticesinde, aynı daireye vermiş olduğu dilekçedir. Bu dilekçe aynı tarihte “Şark ve Kürdistan Gazetesi”nde yayınlanmıştır. Bkz. *Şark ve Kürdistan Gazetesi* S.1, 19 Teşrin-i Sani 1324. (3 Aralık 1908) İstanbul; Bediüzzaman Said Nursi, *Asâr-ı Bediyye*, (Camiî-Editör, Abdülkadir Badıllı, Osmanlıca Nüsha) ty., s. 366-67.

⁴ Bediüzzaman, tımarhaneye atılış serencamını “*Divan-ı Harb-i Örfî*” isimli eserinin ekinde yer alan “*Devr-i İstibdad ve Said-i Kürdî'nin Pençeleşmesi, Tımarhanede Tabiple Vaki' olan Bir Maceram*” başlıklı makalede anlatmaktadır. Tımarhanede görevli olan tabiple olan bu diyalog aynı zamanda “*Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi*”nde de “*Said-i Kürdî'nin Tımarhane Hatıratı*” başlığı ile makale olarak yer almıştır. Bkz. “*Said-i Kürdî'nin Tımarhane Hatıratı*” *Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi*, 20. 12. 1324/26.12. 1909; Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursî ve İlmî Şahsiyeti, Birinci Kitap-Eski Said (I)*, İstanbul 2013 s. 425; B. Said Nursi, *Asâr-ı Bediyye, -Osmanlıca Nüsha-* s. 324; Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Tarafıyla Bediüzzaman Said Nursî*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1979. s. 95; Abdülkadir Badıllı, *age*, C. I., s. 195.

⁵ Tımarhaneden doktorun, “*Bediüzzaman deli ise dünyada akıllı insan yoktur*” mealindeki raporu üzerine tahliye olan Bediüzzaman, bu sefer hapishaneye gönderilir. Hapishanedeki macerasını “*Divan-ı Harb-i Örfî*” isimli eserinin ekinde yer alan “*Devr-i İstibdadta Tımarhaneden Sonra Tevkifhanede İken Zaptiye Nazırı Şefik Paşa İle Muhaveremdir*” başlıklı bir yazıda anlatır. Bkz. B.Said Nursi, *Asâr-ı Bediyye, (Osmanlıca Nüsha)* ss. 330-31. Bu yazı aynı zamanda “*Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi*”nde de aynı başlık ile yayınlanır. Bkz. Bediüzzaman Molla Said el-Kürdi, “*Devr-i İstibdadta Tımarhaneden Sonra Tevkifhanede İken Zaptiye Nazırı Şefik Paşa İle Muhaveremdir*”, *Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi*, 20.12.1324/02.01.1909.

basın, entelektüel ve siyasi çevresi ile temasa geçmesi neticesinde var olan şöhrati daha da artar. Bu arada saltanat ve meşrutiyet tartışmalarında meşrutiyetçilerin yani hürriyetçilerin safında yer alır. Meşrutiyeti “meşrutiyet-i meşrua” olarak kabul edip alkışlar,⁶“hürriyet”i de imanın bir hassası yani özelliği ve gereği olarak değerlendirip benimser.⁷

Bediüzzaman, meşrutiyetin ilanından sonra zamanın gazetelerinde meşrutiyeti övücü makaleler neşreder.⁸ Ayasofya meydanında ve Selanik'tehürriyet lehinde nutuklar irad eder.⁹“*Otuz Bir Mart Hadisesi*”nde yatıştırıcı bir rol oynamış olmasına rağmen tutuklanarak zamanın sıkıyönetim mahkemesi olan “Divan-ı Harb-i Örfi” de yargılanır. Bu mahkemede yaptığı ikna edici müdafaa neticesinde beraat eder. Burada yaptığı müdafaayı bilahare “*İki Mekteb-i Musibetin Şahadetnamesi Yahut Divan-ı Harb-i Örfi*” ismi ile kitaplaştırır.¹⁰

Bu beraattan sonra İstanbul'dan buruk ve hüzünlü bir ruh haliyle¹¹ ayrılarak Van'a gider. 1910 yılında Van ve çevresindeki vilayetlerde aşiretler arasında gezerek meşrutiyet, hürriyet ve Ermenilerle ilgili kendisine şifahi olarak sorulan yüz kırk'a yakın soruyu cevaplandırır. Zaten bu aşiretleri meşrutiyetin ilan edildiği günlerde sadaret aracılığı ile telgraf çekerek meşrutiyet ve hürriyeti benimsemeleri ve kötüye yorumlamamaları hususunda ikaz edip aleyhteki önyargıları kırmıştı. Bu soru ve cevaplar bilahare “*Münazarat*” ismiyle neşredilmiştir.

Said Nursi, şarktaki aşiretleri ziyaretinden sonra İslam dünyasının merkezlerinden biri olan Şam'a gider. Oradaki ulema ile tanıştıktan sonra onların davet ve ısrarı ile Emeviye Camiinde on bine yakın bir topluluğa cuma hutbesini okur. Bu hutbesinde gayr-i Müslimlerin maddeten ilerlemesine mukabil Müslümanların geri kalış sebepleri ve bu kısır döngüden kurtulmanınhal ve çareleri üzerinde durur. Arapça olarak okunan bu

.....

⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, Yeni Asya Yay. İstanbul 2012. s. 61, 250, 333.

⁷ *Age*, s. 143.

⁸ Bediüzzaman'ın II. Meşrutiyetten sonra muhtelif gazetelerde yayınlanmış olan 49 adet makalesinin listesi ve yazı hayatı için bkz. Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursi ve İlmî Şahsiyeti*, ss. 424-427; Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said-i Nursi Mufassal Tarihçe-i Hayatı C.1.*, İttihad Yay. İstanbul 1998. s. 286; M. Selim Mardin, “Bediüzzaman'ın Köşe Yazarlığı ve Gazete Çıkarma Teşebbüsü” http://www.yeniasya.com.tr/haber_detay2.asp?id=42384

⁹ Bediüzzaman'ın Meşrutiyetin ilamından evvel ve hemen sonrasında hürriyetin nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini anlatan nutukların yazılı hali için bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2009. ss. 169-198.

¹⁰ Bediüzzaman'ın 31 Mart Olayı'ndaki tavrı ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Adem Ölmez, *Uzun Yürüyüş, Belgeler Işığında Osmanlı'nın Son Yıllarında Bediüzzaman*, Nesil Yay., İstanbul 2012, ss. 39-72.

¹¹ Bediüzzaman, bu buruk ve hüzünlü halini İstanbul'dan ayrılış vesilesi ile kaleme aldığı “*İstanbul'dan Vedânâme*” başlıklı yazıdan öğreniyoruz. Bu yazıda İstanbul'u gelin elbisesi giymiş Acüze-i Şemta yani kocakarıya benzetmiş, eşitlik ve özgürlük konusunda umduğunu bulamamış, o zamanki düşmanlık ve fitne durumuna ironik bir dille atıfta bulunmuştur. Bkz. Said Nursi, “İstanbul'dan Vedânâme” *Asâr-ı Bediye, Osmanlıca Nüsha*. s. 321.

hutbe,yoğun ilgi görmesi üzerine Şam'da matbu hale getirilerek dağıtılır. Söz konusu hutbe bilhale bizzat Bediüzzaman tarafından “*Hutbe-i Şamiye*” ismi ile Türkçeye tercüme edilerek bastırılmıştır.¹²

Bediüzzaman, Şam ziyaretinden sonra yine 1911 tarihinde İstanbul'a döner. Burada bir türlü kuvveden file çıkaramadığı Medresetüzzehra konusunu yeniden gündeme getirir. Sultan Reşad'ın cülûs-ü hümayununun ikinci yıldönümü olan 27 Nisan 1911'deki merasime katılır.¹³ Ayrıca Padişah'ın 5 Haziran 1911 tarihindeki Rumeli seyahatine “*Vilâyât-ı Şarkîye*” namına yapılan davete icabet eder ve Padişahla yolculuk yapma fırsatını elde eder.

Bediüzzaman, bu yolculuk sırasında Padişah ve ona eşlik eden İttihad ve Terakki ileri gelenleri ile görüşüp, doğu illerinde kurmayı düşündüğü Medresetüzzehra (üniversitesi) hakkında onları ikna eder. Bu gezide Kosova'da yapılması düşünülen İslam Üniversitesinin temeli Sultan Reşad tarafından atılır. Bir yıl sonra yani 1912 yılında Balkan savaşı neticesinde Kosova'nın Osmanlı'nın elinden çıkması nedeniyle bu proje gerçekleşmez. Buna alternatif olarak Bediüzzaman, üniversite projesinin şarka kaydırılması için müracaat eder. Bu isteği kabul edilerek Kosova İslam Üniversitesi için tahsis edilen yirmi bin altın, Medresetüzzehra için aktarılır. Tahsis edilen bu altınlardan bin tanesi ile Edremit'te üniversitenin temeli atılır. Bir yıl sonra çıkan Birinci Dünya Savaşı nedeni ile bu hayırlı teşebbüs yarım kalır.¹⁴

1912 yılının sonbaharında tekrar Van'a dönen Bediüzzaman,¹⁵ bir taraftan Van Kalesinin içinde yer alan Horhor Medresesini eğitim için hazırlama, diğer taraftan da Medresetüzzehra'nın temelini atma işiyle meşgul olur. 1913 yılında Horhor medresesinde talebelerini eğitme faaliyetine başlar. Horhor medresesi hakkında geniş bilgimiz yoktur. Ancak Bediüzzaman, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Van'a dönüşünde bazı hatıralarını anlatma bağlamında bir eserinde bu medreseye şöyle atıfta bulunur:

“Herşeyden evvel, Van'da Horhor denilen medresemın ziyaretine gittim. Baktım ki, sair Van haneleri gibi onu da Rus istilâsında Ermeniler yakmışlardı. Van'ın meşhur kalesi ki, dağ gibi yekpare taştan ibarettir, benim medresem onun tam altında ve ona tam bitişiktir. Benim terk ettiğim yedi sekiz sene evvel, o medresemdeki hakikaten dost, kardeş, enis talebelerimin hayalleri gözümün önüne geldi. O fedakâr arkadaşlarımın bir kısmı hakikî şehid,

.....
¹² Bu hutbe hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said-i Nursi Mufassal Tarihe-i Hayat*, ss. 339-341.

¹³ Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla*, s. 141.

¹⁴ Bkz. Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursi ve İlmî Şahsiyeti*, s. 828; Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla*, s. 142; Abdülkadir Menek, *Bediüzzaman Said Nursi İstanbul Hayatı*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2008. s. 262.

¹⁵ Badıllı, *age.*, s. 372.

diğer bir kısmı da o musibet yüzünden mânevî şehid olarak vefat etmişlerdi. Ben ağlamaktan kendimi tutamadım. Ve kalenin, tâ medresenin üstündeki, iki minare yüksekliğinde, medreseye nâzir tepesine çıktım, oturdum...”¹⁶

Bu arada Bitlis hadisesi olarak bilinen Hizanlı Şeyh Selim başkanlığında ve Bitlisli Şeyh Şehabettin ve Seyyid Ali'nin kumandasındaki hareket meydana gelir.¹⁷Bu isyanı çıkaranların elebaşları isyan öncesinde Bediüzzaman'a müracaat ederek kendilerine yardım etmesini teklif ederler. Bediüzzaman, daha sonra aynı gerekçe ile 1925 yılında Şeyh Said'in müracaat mektubuna verdiği cevabın¹⁸ aynısını vererek bu isyanın yayılmaması, küçülüp mahalli kalması için Van ve Bitlis valileri ile birlikte çalışmıştır.¹⁹Bu hadiseyi seneler sonra bizzat kendisi şu şekilde anlatır:

“Eski Harb-i Umumîden biraz evvel, ben Van'da iken, bazı dindar ve mütakizatlar yanıma geldiler. Dediler ki: “Bazı kumandanlarda dinsizlik oluyor. Gel, bize iştirak et. Biz bu reislere isyan edeceğiz.” Ben de dedim: “O fenalıklar ve o dinsizlikler; o gibi kumandanlara mahsustur. Ordu onunla mes'ul olmaz. Bu Osmanlı ordusunda belki yüz bin evliya var. Ben bu orduya karşı kılıç çekmem ve size iştirak etmem.” O zatlar benden ayrıldılar, kılıç çektiler; neticesiz Bitlis hâdisesi vücuda geldi. Az zaman sonra, Harb-i Umumi patladı. O ordu, din namına iştirak etti, cihada girdi, o ordudan yüz bin şehidler evliya mertebesine çıkıp beni o dâvamda tasdik edip kanlarıyla velâyet fermanlarını imzaladılar.”²⁰

Şeyh Selim hadisesinin meydana geldiği aynı sene içinde Ermeni hadiseleri de baş gösterir. Ermeniler yabancı ülkelerin bilhassa Rusların teşvik ve tahrikleri ile komite ve çeteler kurarak bağımsız bir Ermenistan ideali için çalışmaya başlamışlardı.1914 yılı yaklaşırken, Bediüzzaman, talebelerine sık sık, gelmekte olan büyük bir felaketi hissettiğini söyler. Medresesini adeta bir kışlaya çevirmek üzere bolca mavzer tüfekleri aldırıp talebelerine ilmi tedris ile silahlı eğitimi beraber yaptırır. Bediüzzaman, kırk sene sonra yazmış olduğu bir mektubunda medresesinin bu durumuna, fedailik derecesinde kendisine bağlılık gösteren talebelerine ve Ermeni komitecileri üzerinde oluşturmuş oldukları caydırıcı etkiye şöyle atıfta bulunur:

¹⁶ B. Said Nursî, *Kaynaklı, İndeksli, Lügatli Risale-i Nur Külliyyatı (Lemalar) C.I*, Nesil Yay. İstanbul 1996 s. 715.

¹⁷ Bu isyan hakkında geniş bilgi için bkz. Nevzat Bingöl, *Bitlis İsyanı ve Şeyh Selim*, Do Yayınları İstanbul 2013; Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı C.I.*, s. 367; Ahmet Akgündüz, *age.*, ss. 879-887.

¹⁸ Bediüzzaman, Van'da, mağarada yaşamakta iken, şarkta Şeyh Said öncülüğünde ihtilal ve isyan hareketleri oluyor. “Sizin nüfuzunuz kuvvettidir” diyerek yardım isteyen Şeyh Said'in mektubuna, “Türk milleti asırlardan beri İslâmîyet'e hizmet etmiş ve çok veliler yetiştirmiştir. Bunların torunlarına kılıç çekilmez. Siz de çekmeyiniz; teşebbüsünüzdten vazgeçiniz. Millet, irşad ve tenvir edilmelidir.” diye cevap gönderiyor. Bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayatı*, Yeni Asya Neşriyat, Germany 1994. 134; Ayrıca Şeyh Said isyanına Bediüzzaman'ın bakışı ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı C.I.*, ss. 652-697.

¹⁹ Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı C.I.*, s. 367; Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursî ve İlmî Şahsiyeti*, s. 883..

²⁰ B. Said Nursî, *Şualar*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2007. s. 566.

Kırk sene evvel olmuş bir sual ve cevabı size hikâye edeceğim. O eski zamanda, Eski Said'in talebeleri üstadlarıyla şiddet-i alâkaları fedailik derecesine geldiğinden, Van, Bitlis tarafında Ermeni komitesi, Taşnak fedaileri çok faaliyette bulunmasıyla Eski Said onlara karşı duruyordu, bir derece susturuyordu. Kendi talebelerine mavzer tüfekleri bulup, medresesi bir vakit asker kıışlası gibi silâhlar, kitaplarla beraber bulunduğu vakit, bir asker feriki geldi, gördü, dedi: "Bu medrese değil, kıışladır." Bitlis hâdisesi münasebetiyle evhama düştü, emretti: "Onun silâhlarını alınız." Bizden ellerine geçen on beş mavzerimizi aldılar. Bir iki ay sonra Harb-i Umumî patladı. Ben tüfeklerimi geri aldım. Her ne ise...Bu haller münasebetiyle benden sordular ki: "Dehşetli fedailerini bulunan Ermeni komitesi sizden korkuyorlar ki, siz Van'da Ereğ Dağına çıktığınız zaman fedailer sizden çekinip dağılıyorlar, başka yere gidiyorlar. Acaba sizde ne kuvvet var ki öyle oluyor?"

Ben de cevaben diyordum: "Madem fâni dünya hayatı, küçücük ve menfî milliyetin muvakkat menfaati ve selâmeti için bu harika fedakârlığı yapan Ermeni fedailerini karşımızda görürler. Elbette hayat-ı bâkiyeye ve pek büyük İslâm milliyet-i kudsiyesinin müspet menfaatlerine çalışın ve 'Ecel birdir' itikad eden talebeler, o fedailerden geri kalmazlar. Lüzum olsa o kat'î ecelini ve zâhirî birkaç sene mevhum ömrünü milyonlar sene bir ömre ve milyarlar dindaşların selâmetine ve menfaatine tereddütsüz, müfthirâne feda ederler"²¹

I. Dünya Savaşı

Bediüzzaman, bir taraftan Horhor Medresesinde manevî cihadın icabıolarak talebe yetiştirirken diğer taraftan da maddî cihadın gereği olarak talebelerini yaklaşmakta olan I. Cihan Harbine hazırlıyordu. O zamanda kendisinden ders alan talebeleri olan Mehmed Sadık, Sabri, Mehmed Şefik, Mehmed Mihrî, Hamza I. Cihan Harbi ile ilgili olarak Bediüzzaman'ın, yaklaşmakta olan büyük bir zelzeleden sık sık haber verdiğini kısa bir zaman sonra da onun defalarca verdiğini haberin aynen çıktığını kaydediyorlar.²²

Bediüzzaman'ın I. Dünya Savaşına iştirakini kardeşi Molla Abdülmeccid, şu şekilde kaydediyor: "...Van'da Erzurum cephesine giden yirmibeş bin mevcutlufırkaya vaiz tayin edilerek, Kafkas cephesine gitmiş ve fevkalade

²¹ B. Said Nursî, *Kaynaklı, İndeksli, Lügatli Risale-i Nur Külliyyatı C.I.s.* 1091.

²² B. Said Nursî, *Emirdağ Lahikası II, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2007. s. 634. (Dipnot kısmı)*

başarılı hizmetlerde bulunduğu dair Van Valisi Tahsin Bey'in²³ kendisine verdiği vesikada, bilhassa şu cümle kayıtlıdır. Van fırkasının görmüş olduğu hizmet, tamamıyla Said-i Kürdî'nin maddî ve manevî himmetiyle olmuştur.²⁴

Bediüzzaman'ın, Savaşa evvela "Alay Müftüsü" bilahare "Alay Komutanı" olarak iştirak ettiği savaştan sonra 1918 yılında aza olarak tayin edildiği son devrin İslam akademisi olarak nitelendirilebilecek olan Dârü'l-Hikmet-il İslamiye'ye²⁵ vermiş olduğu özgeçmişinden de anlıyoruz. Bu özgeçmişinde, "Gönüllü ve iftihar edilecek bir hizmet olarak Harb-i Umumi ilanı esnasında evvelâ "Alay Müftüsü" namıyla Ordu-yu Hümayuna dahil olup saniyen "Alay Kumandanı" vazifesini ifa etmekte iken Bitlis'te Ruslara esir düştüm" ifadesini kullanmaktadır.²⁶ Bediüzzaman'ın kardeşi oğlu Abdurrahman tarafından 1919 yılında kaleme alınan ve doğumundan Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar (1918) olan hayatını ele alan "Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı" adlı eserde Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak şu özet bilgiler verilmektedir: Bediüzzaman'ın, Birinci Dünya Savaşına bütün talebeleriyle birlikte katıldığını, Parsin (Pasin) cephesinde büyük musibet ve felaketlerle karşılaştığını, gerek savaş gerekse esaret yıllarında çekmiş olduğu sıkıntıları yazmasına savaşın aleyhimize neticelenmesi nedeniyle kendisinin müsaade etmediğini söyler.²⁷ Parsin'den Van'a dönerken büyük ihtimalle Ermeniler ile ilgili bir karışıklığın çıktığını söyleyen Abdurrahman, Bediüzzaman'ın talebeleri ile birlikte Van kalesi içinde bulunan medresesine sığındığını ve buradan Ruslara karşı şehri sonuna kadar savunma niyetinde olduğunu ancak valinin aşırı ısrarı neticesinde şehri terketmek zorunda kaldığını ifade eder.²⁸

.....
²³ Van Valisi Tahsin Bey ile Bediüzzaman arasında ciddi bir dostluk oluşmuştur. 1922 yılında Mustafa Kemal, Bediüzzaman'ı Milli Mücadeledeki çabası nedeniyle Millet Meclisine davette O zaman milletvekili olan Van eski Valisi Tahsin Bey'i aracı yapmıştır. Bediüzzaman, bir eserinde bu meseleye şu şekilde atıfta bulunuyor: "Mustafa Kemal iki defa şifre ile Van vilâyetinin eski valisi ve benim dostum Tahsin Beyin vasıtasıyla beni, neşredilen "Hutuvât-ı Sitte"ye mükâfatan telif için Ankara'ya celp etti, gittim.." Bkz. B. Said Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı C. I.*, s. 1028; Bediüzzaman ve Tahsin Bey arasındaki münasebet için ayrıca bkz. Mustafa Şahin, *Hasan Tahsin Uzer'in Mülki idareciliği ve Siyasetçiliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Ü. Sosyal Bil. Ens. Erzurum 2010. ss. 92-95. Bu tezde, özellikle Cemal Kutay'ın eserlerinden yola çıkılarak Bediüzzaman'ın "Teşkilat-ı Mahsusa" da görev yaptığı kaydedilmektedir ki, bu bilgilerin kesin olarak yanlış olduğu Bediüzzaman araştırmacısı Abdülkadir Badıllı tarafından ortaya konmuştur. Nitekim bu bilgiyi ilk defa *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi* isimli kitabında yayımlayan Necmettin Şahiner, eserinin sonraki baskılarında bu bahsi çıkarmıştır. Bkz. Abdülkadir Badıllı, *age.*, ss. 236-237, 241, 357-358, 360-361, 414.

²⁴ Abdülmecid Nursî, Hatıra Defteri s. 17. Aktaran Abdülkadir Badıllı, *age.*, s. 375.

²⁵ Dârü'l-Hikmet-il İslamiye: 12 Ağustos 1324 (25 Ağustos 1918) tarihinde, V. Mehmet Reşat ve Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi zamanında Meclis-i Mebusanda yapılan görüşmeler sonucunda kurulmuştur. Mehmet Akif, Elmallı Hamdi Yazır, Sonradan Şeyhülislam Olan Mustafa Sabri Efendi ve İzmirli İsmail Hakkı gibi seçkin ulemanın üye olduğu bu teşkilat son devrin İslam akademisi veya yüksek İslam şurası mahiyetinde idi. Giriş kısmında da değinildiği gibi Bediüzzaman'ın bu teşkilata "Ordu-yu Hümayun"un bir delegesi olarak yer alması, ilmi seviyesinin yüksekliği ile beraber Birinci Dünya Savaşındaki hizmetlerinin de Ordu tarafından takdir edildiğinin bir nişanesi olarak yorumlanabilir. Bu kurum ve Bediüzzaman'ın üyeliği hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zekeriya Akman, *Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Kurumu (1918-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Sosyal Bil. Ens. 2006. ss. 50, 57, 158, 183-84.

²⁶ Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Dâr-ül Hikmet-i İslamiye Teşkilat ve Azaları*, Yeni Asya Yay. İstanbul 1973., ss. 185-187.

²⁷ Abdurrahman (Nursî), *Bediüzzaman'ın Hayatı*, (Yayına haz. Osman Resulan), İstanbul 1978. Ss. 56-57.

²⁸ *Age.*, s. 57.

Buradan Ruslardan kaçıp yolda kalmış olan muhacirlerin imdadına koşmak üzere Vestan'a (Gevaş) intikal eder. Vestan'da Ruslarla şiddetli çarpışmalar olur, burada en önemli talebelerinden ve cephede yazmış olduğu İşaratü'l-İ'caz tefsirinin de katibi olan, Bediüzzaman ile Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa²⁹ arasında haberleşmeyi sağlayan Molla Habib şehid düşer.³⁰ Bediüzzaman, sonradan yazdığı eserlerinde zaman zaman bu önemli talebesi ve cihad arkadaşı olan Molla Habib'e atıfta bulunur. Buna bir iki örnek:

*“Meselâ, Harb içinde, avcı hattında düşmanın top gülleleri arasında Kur'ân-ı Hakîmin tek bir âyetinin, tek bir harfinin, tek bir nüktesini tercih ederek, o güllerle içinde Habib kâtibine ‘Defteri çıkar!’ diyerek at üstünde o nükteyi yazdırmış. Demek Kur'ân'ın bir harfinin, bir nüktesini; düşmanın güllelerine karşı terk etmemiş; ruhunun kurtulmasına tercih etmiş.”*³¹

Bediüzzaman, yine aynı eserin başka bir yerinde Molla Habib'in sadakat ve cesaretinden şöyle bahis açar: *“Eski Harb-i Umumîde Pasinler Cephesinde şehid merhum Molla Habib'le beraber Rusya'ya hücum niyetiyle gidiyorduk. Onların topçuları bir-iki dakika fâsıla ile bize üç top güllesi atıyordu. Üç gülle tam başımızın iki metre üstünden geçip, arkada dere içine saklanan askerimiz görünmedikleri halde geri kaçtılar. Tecrübe için dedim: ‘Molla Habib ne dersin? Ben bu gâvurun güllesine gizlenmeyeceğim.’ O da dedi: ‘Ben de senin arkandan çekilmeyeceğim!’ İkinci top güllesi pek yakınımızda düştü. Hıfz-ı İlâhî bizi muhafaza ettiğine kanaatle Molla Habib'e dedim: ‘Haydi ileri! Gâvurun top güllesi bizi öldüremez. Geri çekilmeye tenezzül etmeyeceğiz’ dedim...”*³²

Hizan ve İsparit Civarındaki Mücadeleler

Molla Said, Vestan'da muhacirleri kurtardıktan sonra, Ermeni çetelerinin İsparit nahiyesine saldırdıklarını duyar. Buradan doğduğu köyün nahiyesi olan İsparit'e geçerek Ermenilerle çarpışır. Molla Said savaşın en çetin anlarında bile insanlığın ve İslam savaş hukukunun gereğini göz ardı etmez. Burada Ermenilerin ailelerini ve çocuklarını bir araya toplayıp onları adeta himayesine alarak saldırılardan muhafaza eder. Bilahare bunları Ermeni fedailerini

.....
²⁹ “Bediüzzaman'ın yakın dostlarından birisi de Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşadır. Harbiye'den mümtaz yüzbaşı olarak mezun olan Halil Paşa, Birinci Cihan Harbinde tümen komandanı olarak vazife görmüştür. Bilhassa İran, Van ve Bitlis cephelerinde kahramanlıklar göstermiştir. Harb esnasında gönüllü milis albayı olarak vazife gören Bediüzzaman'la mektuplaşmaları ve haberleşmeleri olmuştur. İşaratü'l-İ'caz tefsirinin kâtibi, Bediüzzaman'ın talebe ve fedaisi Molla Habib Efendi, Bediüzzaman'la Halil Paşa arasında irtibat ve haberleşmeyi sağlıyordu. Molla Habib, bu irtibat görevlerinden biri esnasında, bir İran dönüşü, eski ismi Vastan, olan Gevaş kazasında Ruslarla muharebe ederken şehit düşmüştür. Necmettin Şahiner, *Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursi'y Anlatıyor*, C. I, Nesil Yay, İstanbul 2005 s. 87.

³⁰ Bediüzzaman'ın 20 talebeme bedeldi dediği Molla Habib'in mezarı Gevaş'ta bulunan Selçuklu Mezarlığındadır. Bkz. Ayhan Işık, *Üstad Bediüzzaman'ın Van Hayatı*, Şahdamar Yay., İzmir 2013. s. 50.

³¹ Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası II.*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2007. S. 879.

³² Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası II*, ss. 508-509.

ne teslim etmek üzere gönderir. Ermeniler bu insanî ve İslamî duyarlılıktan etkilenecek “*Madem siz, bizim aile ve çocuklarımıza dokunmuyorsunuz, biz de sizin çocuklarınıza dokunmayacağız.*” diye haber gönderirler.³³

Bediüzzaman’ın, Bitlis ve civarını düşmana karşı savunması sırasında harp esnasında göstermiş olduğu olağanüstü başarı ile ilgili birbirini destekleyen ve tamamlayan çeşitli kaynaklar vardır. Bunlardan biri, Ermeni mezalimi ile ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin Fransızcaya tercüme edilmiş hali olan bir kaynak,³⁴ diğeri de bu kaynağı destekleyen arşiv belgesinin aslı.³⁵ Arşiv belgesinin aslının kopyası ekte yer aldığından tekrara düşmemek için sadece Fransızca tercümedeyen alan ilgili kısmın özetini aktarıyoruz. Bu bilgiler Emniyet-i umumiye Müdüriyeti tarafından savaşın bitiminden sonra yöre halkının yemin ettirilerek alınan ve zapta geçirilen ifadeleridir.

“*Mehmed oğlu Yusuf ve Abdurrahman yeminle anlatıyorlar: Biz Hizan kazasının Ispartî Nahiyesinin yaz otlaklarının bulunduğu Nurs Vaningant ve Mezra-ı ant ahalisindeniz. Çatak kazasının Ruslar tarafından işgalinden sonra bizimkine komşu Lıvar, Yukarı Kutis, Aşağı Kutis, Çaçuan, Sikoar, Yukarı Ader Köyleri Ermenileri Rusya’dan Anadolu’ya sızmış olan Lato diğer ismiyle Mihran ve Kazrdillo’nun kumandasında Yukarı Kutis Köyüne geliyorlar. Orada nahiyenin eşrafına üç teklifte bulunuyorlar. Eşraf arasında Bediüzzaman namıyla meşhur olan Molla Said de vardı. Teklifleri şunlar idi:*

1-Düşmana teslim olmak, 2- Nahiyeyi boşaltmak, 3- Harp etmek!Böylesi mücbir bir durum karşısında bulunulmuştu.Teklifleri reddedilmiş olacak ki, düşman gelişinden dokuz saat sonra 600 kişi ile bizim köye hücum etti. Düşman askerleri şapkaklı ve üniformalı idi. Aralarında Rus askeri bulunup bulunmadığını tesbit edemedik. Düşman askeri içinde sefil görünüşlü olanların sayısı da bir hayli kalabalıktı. Bunlar Rusya’dan gelen Ermeniler olabildi. Düşman bizim köyün ahalisini Mezra-i ant’a götürdü. Eşraftan Horşit Bey’in oğlu Abdurrahman ve karısı da içindeydi. Ertesi gün otuz üç erkek ve oğlan çocukları ve sayıları seksene varan kadınlar, kızlar kafilesi ve kız çocukları ayrı ayrı kafileler halinde Müküs’e sevk edildi. Kadınlar kafilesi Çaçuvan’da bırakıldı. Erkeklerin hepsi geceleyin kılıçtan geçirildi. Bana bir vazife verildiği için bu katliâmdan kurtulmuşum. Vazife verdikleri sırada şöyle demişlerdi: “Git

³³ Abdurrahman Nursî, *Bediüzzaman’ın Hayatı*, s. 58.

³⁴ Bir çok kaynakta, (Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla*, s. 162-163, 168; Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında*, s. 912. Badıllı, *Muassal Tarihçe, C.I.*, s. 376-77.) Fransızca kaynak veya Fransız yazarının eseri olarak yer alan bu çalışmanın aslında Osmanlı arşiv belgelerinin Fransızcaya tercüme edilmiş hali olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiyi benimle paylaşan Araştırmacı-yazar Ramazan Balcı’ya teşekkür ederim.

³⁵ BOA. HR.SYS. nr. 2772/2, 170; Selim Sönmez, “Bediüzzaman Said Nursi’nin Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeniler ve Ruslarla Çatışmaları ve Esaretine Dair Bazı Vesikalar” *Köprü Dergisi*, S. 96. Güz 2006. ss. 258-60.

Molla Said'e orada kalan Ermenileri bize teslim etmesini söyle. *Kendilerini boş yere öldürmenin bir faydası olmayacağını onlara anlat. Zaten memleket aşağı yukarı işgal edildi. Ruslar Halep'e kadar indiler. Ermenistan kurulmuştur. Orada bulunan Türk askerinin sayısı ve kuvveti hakkında bize bilgi ver.*"

*Bu sözler bana Dilo tarafından söylenmişti. Ben hemen yola çıktım. Çaçuvan'a vardığımızda Nahiye Müdürümüz, Molla Said'le birlikte jandarma ve Kürtlerden müteşekkil kuvvetlerimizin oraya geldiklerini gördüm. Beş saat süren çarpışmadan sonra, Bediüzzaman Said Efendi'nin kumanda ettiği birliklerimiz kadınlar taifesini kurtarmaya muvaffak oldular. Kadınların hali son derece acıktı. Yürümeye mecalleri yoktu. Çocukların çoğu çizmeyle çiğnenmek suretiyle can vermişti. Otuz üç erkekten sadece iki kişi kalmıştık.*³⁶ (Krş. EK:II)³⁷

Bu konu, Bediüzzaman'ın ilk otobiyografisi diyebileceğimiz *Tarihçe-i Hayat* isimli kitapta ise şu şekilde geçiyor:

*"O muharebeler esnasında, Ermeni fedailerini bazı yerlerde çoluk çocuğu kesiyorlardı. Buna karşı Ermenilerin çocukları da bazen öldürülüyordu. Bediüzzaman'ın bulunduğu nahiyeye binlerle Ermeni çocuğu toplanmıştı. Molla Said askerlere "Bunlara ilişmeyiniz" diye emretti. Daha sonra bu Ermeni çoluk çocuğunu serbest bıraktı; onlar da, Rusların içerisindeki ailelerinin yanına döndüler. Bu hareket Ermeniler için büyük bir ibret dersi olup, Müslümanların ahlâkına hayran kalmışlardı. Bu hadise üzerine, Ruslar bizi istilâ ettiklerinde, fedâi komitelerin reisleri Müslüman çoluk çocuğunu kesmek âdetini bırakıp, "Madem Molla Said bizim çoluk çocuklarımızı kesmedi, bize teslim etti; biz de bundan sonra Müslümanların çocuklarını kesmeyeceğiz" diye ahdettiler. Molla Said, bu suretle o havalideki binlerle mâsumların felâketten kurtulmasını temin etmiş oldu."*³⁸

Bitlis Savunması ve Topların Kurtarılması

Bir müddet sonra Ruslar, Van ve Muş tarafını istilâ edip üç fırka ile Bitlis'e hücum ettiği sırada, Bitlis Valisi Memduh Bey ile Kel Ali, Bediüzzaman'a, *"Elimizde bir tabur asker ve iki bin kadar gönüllünüz var; biz geri çekilmeye mecburuz"* demişlerdir. Ancak Bediüzzaman, geri çekilmenin felakete sonuçlanacağını, hem etraftan gelip Bitlis'e sığınan ahalinin hem de Bitlis halkının malları ve canlarının düşman eline geçebileceği endişesi ile geri çekilme düşüncesine muhalefet eder.

Bunun üzerine yetkililer Bediüzzaman'a, Muş'un elden çıkması nedeniyle otuztopun askerler tarafından Bitlis'e doğru kaçırılmaya çalışıldığı,

.....
³⁶ Documents Sur les Atrocites Armeno-Russes, Constantinople: Societe anonyme de papeterie et d'imprimerie, 1917, ss. 27-28. Aktaran Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Tarihleriyle*, s. 162-163, 168; Ahmet Akgündüz, *age.*, s. 912.

³⁷ BOA., HR.SYS., nr.2872/2-170. 1 Temmuz 1916; Bkz. Selim Sönmez, *agm.*, ss. 259-60.

³⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayatı*, Yeni Asya Neşriyat, Germany 1994. s.99.

şayet o otuz topu gönüllüleriyle ele geçirebilmesi halinde, birkaç gün o toplarla mukabele edip ahalinin kurtuluşu için vakit kazanabilecekleri teklifini yapıyorlar. Bediüzzaman, canı pahasına da olsa bu topları kurtarmaya karar vererek üçyüz gönüllünün başına geçer. Uzun mücadeleler sonucunda nihayet gönüllüleriyle birlikte o topları kurtarıp Bitlis cihetine göndermeye muvaffak olurlar. O toplarla üç-dört gün asker ve gönüllüler düşmana mukabele edip, bütün ahali ve teçhizat ve mallar kurtarılır.

Bediüzzaman'ın bu mücadelesini tasdik ve te'yid eden hususlardan biri de, o zaman yapılmış olan resmi yazışmalardır. Bediüzzaman, esir olarak Tiflis'te iken, Bitlis Vali vekili Memduh Bey Dahiliye Nezareti'ne 22 Ağustos 1916 (9 Ağustos 1332) tarihli bir yazı göndererek, Bitlis'in Rus ve Ermeniler tarafından işgali sırasında düşmanın elinden sekiz adet topu kurtarıp³⁹, gönüllüler toplayarak hizmetlerde bulunan Bediüzzaman'a bir miktar para gönderilmesinin uygun olacağına dair bir teklif yazısı yazmıştır.⁴⁰ (EK:III)

Bitlis'in savunması ve işgali ile ilgili detayları, zamanında bu olaylara şahitlik etmiş olan yani görgü tanıklarının ifadelerinden de anlıyoruz. Yukarıda zikredilen Mehmed oğlu Yusuf ve Abdurrahman'ın anlattıklarından başka, Hacı Mehmedoğlu Yasin Efendi'nin de şahitliklerine başvurulduğunu görüyoruz. Dahiliye nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafında 1 Haziran 1916 tarihinde yapılan tahkikatta Hacı Mehmetoğlu Yasin Efendi'den evvela Bitlis'in düşman tarafından istilasında orada bulundunuz mu? diye soruluyor. Daha sonra da istiladan sonra Rus ve Ermeni çetelerinin İslam ahalisine yaptıkları muamele hususunda gördüklerini ve bildiklerini teferruatlı bir şekilde anlatması isteniyor. Yasin Efendinin yukarıdaki sorulara verdiği cevaplar şöyle özetlenebilir:

Bitlis istila olunduğunda gece saat on civarında görev mahalli olan karakolda iken birden yüz binlerce tüfek ve mitralyözlerin seslerini işittiklerini, silahlarla masum halk üzerine ateş ettikten sonra, her yeri yakıp yıktıklarını ve önüne gelenleri öldürdüklerini anlatır. Rus ve Ermeni çetelerinin Müslüman ahaliyi atlarının ayakları altında ezdiklerini, çok az sayıda kişinin kurtulabildiğini, çoğu kişinin bu zalimlerin elinde parçalandığını, hatta süngülerle karnı deşilen kadın ve çocukların feryatlarının semaları titrettiğini anlatır.

Bu bilgileri veren Yasin Efendi yörede bulunan birçok meşhur kişi ile birlikte ulema-i meşhureden "*Molla Said-i Kürdi*" ve 20 talebesinin de öldürülmüş olabileceğini kaydeder. Bir çok kişinin Ermeni çetelerinin silah ve süngü-

.....
³⁹ Topların sayısı hakkında kaynaklarda farklılık var. Abdurrahman (Nursî) nin kitabında on iki olarak, bu belgede sekiz, *Tarihçe-i Hayat*'ta ise otuz olarak geçiyor. Bu farklılıkların nedeni Muş tarafında terk edilmiş çeşitli mevzilerdeki topların ayrı ayrı olarak zikredilmesidir. Yekunu ise otuzdur. Bkz. Abdülkadir Badilli, *Mufasssal Tarihçe-i Hayat C. I. S. 379.* (dipnot); Abdurrahman, *Bediüzzaman'ın Hayatı*, s. 58.

⁴⁰ BOA., DH.KMS., nr.41/36-2.

leriyle öldürüldüğünü görmüş olmasına rağmen kimlikleri hakkında net bilgisinin olmadığını söyler.⁴¹Nitekim Bediüzzaman'ın bu savaşta ölmediği yaralı olarak Ruslara esir düştüğü sonrada ortaya çıkacaktı.(EK: IV)

Yine başka bir görgü tanığının Van'ın Gevaş kazası civarındaki köylerde Ermenilerin işgal ve katliamları hususundaki ifadelerden Bediüzzaman'ın ağabeyi Molla Abdullah'ın da bu çatışmalarda etkin rol aldığını görüyoruz. Bu sonuca ulaşmamızı sağlayan vesikalar, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yaptırılan soruşturmalardır. Bu soruşturmalarda, konuşanın doğru söylediğine inanabilmek için halkın ileri gelenlerinin tasdiklerine ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu tasdiki yapanlardan birisi de imzasını küçük kardeşine nispetle “*Ulemâdan Bediüzzaman Said-i Kürdî'nin birâderî*” olarak atan Molla Abdullahtır.⁴² (EK: V)

Bediüzzaman'ın Esareti

Bediüzzaman'ın Ruslara esir oluşu hadisesi, kendisinin hayat hikayesini ilk defa kaleme alan yeğeni Abdurrahman'ın eserinde şöyle anlatılmaktadır: Bediüzzaman, Bitlis çarpışması sırasında düşmanın üç güllesine hedef olur. Birinci gülle, kalp hizasında taşıdığı tütün tabakası ile sigara ağızlığına isabet eder ki bunların parçalanmasıyla kurşun zarar vermez. İkincisi ise hançerinin bulunduğu sol kaburgası hizasındaki hançerin kabzasına isabet ederek zarar vermez. Üçüncüsü ise sol omzuna isabet ederek burada hafif bir yara açar.⁴³ Bediüzzaman daha sonraları bu durumu hıfz-ı İlahî bağlamında kendi ifadeleri ile şöyle anlatıyor:

“Hattâ bir defa, bir dakikada üç gülle öldürecek yere mukabil bana isabet ettiği halde tesir etmediler. Bitlis'in sukutunda, bir miktar talebelerimle Rus askerlerinin bir taburu içine düştük. Bizi sardılar, her tarafta el ele ateş edildi. Dört tanesi müstesna, bütün arkadaşlarım şehid olduktan sonra, taburun dört sıralarını yarıdık; yine onların içinde bir yere girdik. Onlar, üstümüzde, etrafımızda sesimizi, öksürüğümüzü işittikleri halde bizi görmüyordular. Otuz saat, o halde çamur içinde, ben yaralı iken hıfz-ı İlâhî ile istirahat-i kalb içinde muhafaza edildim.”⁴⁴

Bitlis'in işgal edileceği gecede arkadaşlarının büyük bir çoğunluğu şehid olur. Kendisi de, ayağı kırılmış bir şekilde Bitlis'in içinden geçen bir suya düşer. Otuz saatten fazla su içinde yaralı bir vaziyette kalan Bediüzzaman'ın durumu tahammül sınırlarını aştığından talebelerinden biri buldukları yeri Rus'lara haber verir. Rus'lara hemen haber vermenin arkasında Erme-

⁴¹ BOA, HR. SYS., nr.2872/2-93; Selim Sönmez, *agm.*, s. 246, 253.

⁴² BOA., HR.SYS.2872/2-125, 14 Mayıs 1916; Bkz. Selim Sönmez, *agm.*, s. 257.

⁴³ Abdurrahman (Nursi), Bediüzzaman'ın Hayatı, s. 59.

⁴⁴ B. Said Nursi, *Risale-i Nur Küliyatı C.II.* s.2088.

nilerin duruma vakıf olmalarına engel olmak idi ki, Ermeniler yakaladıklarını hemen öldürüyorlardı. Ruslar gelip Molla Said'i sudan çıkarırlar.

Bitlis'te ayağı kırılıp esir düşme neticesinde Sibirya'ya nakli için Van'a götürülen Bediüzzaman'a, Ruslara iltihak etmiş bazı ağaların, başlarına reis olup davalarını yürütmek şartıyla, kendisini Ruslardan geri alabileceklerini teklif ettikleri, ancak Bediüzzaman'ın, bu teklifi reddederek "*Ben Müslüman Türk milleti aleyhine çalışmam. Esareti, riyasete tercih ederim*" dediği kaydedilmektedir.⁴⁵

Bu aşamadan sonra artık Bediüzzaman'ın esaret hayatı başlar. Van, Tiflis ve Kilgrif yoluyla Kosturma'ya kadar sürerler.⁴⁶ Yaklaşık olarak iki buçuk yıl süren esaret hayatında çok zorluklar çekmiş başından bir çok olay geçmiştir. Bunlardan en ilginç olanı esir kampını teftiş eden Kafkas Cephesi başkomutanı Grandük Nikola Nikolaviç (1856-1929) ile olan diyalogudur.

Rus Baş Komutanı Nikola Nikolaviç'e Ayağa Kalkmaması

Kaynaklarda Kafkas Cephesi başkomutanı Grandük Nikola Nikolaviç (1856-1929) ile esirler kampında bulunan Bediüzzaman arasında aşağıdaki olayın cereyan ettiği kaydedilmektedir. Bu olay Bediüzzaman'ın cesaretini, dini salabetini ve bir ideal uğruna hayatı hakir gördüğünü göstermesi bakımından ibret vericidir.

"Birgün Rus Başkumandanı esirleri teftişe gelir. Teftiş esnasında Bediüzzaman kumandana selam vermez ve yerinden kalkmaz; kumandan kızar. "Belki tanımamıştır" diyerek tekrar önünden geçtiği zaman yine yerinden kalkmıyınca, kumandan, tercüman vasıtasıyla der:

"Beni herhalde tanımadılar?"

Bediüzzaman: "Tanıyorum, Nikola Nikolaviç'tir."

Kumandan: "Şu halde Rus ordusuna, dolayısıyla Rus çarına hakaret ediyorlar." Bediüzzaman: "Hakaret etmedim. Ben bir Müslüman alimiyim. İmanlı bir kimse, Cenab-ı Hakkı tanımayan bir adamdan üstündür. Binaenaleyh, ben sana kıyam etmem" der.

Bunun üzerine Bediüzzaman dîvan-ı harbe verilir. Birkaç zabıt arkadaşı, hemen özür dileyerek vahîm neticenin önlenmesine çalışmasını istirham ederler. Fakat Bediüzzaman, "Bunların idam kararı, benim ebedî aleme seyahat etmem için bir pasaport hükmündedir" deyip, kemal-i izzet ve şecaatle hiç ehemmiyet vermez.

Nihayet idamına karar verilir. Hüküm infaz edileceği vakit, namaz kılmak için müsaade ister; vazife-i dîniyesini ifadan sonra, atılacak kurşunlara göğsünü gereceğini beyan eder. Tam bu esnada, namazını eda ederken, Rus

.....

⁴⁵ Abdülmecid (Nursi), *Hatıra Defteri*, s. 119. aktaran, Abdülkadir Badıllı, *age*, s. 393.

⁴⁶ Abdurrahman (Nursi), *Bediüzzaman'ın Hayatı*, s. 59; *Tarihçe-i Hayat*, ss. 102-103.

kumandanı gelerek Bediüzzaman'dan özür dileyip, "O hareketinizin mukad-desatınıza olan bağlılıktan ileri geldiğine kanaat getirdim, rica ederim, beni affediniz" diyerek, verilen idam hükmünü geri aldırır."⁴⁷

Yukarıda zikredilen hadiseyi ilk defa basında duyuran Avukat ve "Bü-yük İslam Tarihi" adlı eserin yazarı Abdurrahim Zapsu'dur (1890-1958). Ha-dise, 1917 yılında, Moskova'nın kuzeydoğusundaki Volga nehri kenarında Kosturma'da cereyan etmiştir. O yıllarda Hazar Denizinde, Nargin Adasında esir olan Abdurrahim Zapsu, hadiseyi bir subaydan dinlediğini ifade ederek bu hususta Ehl-i Sünnet mecmuasında bir makale neşretmiştir.⁴⁸ (Ek- IX)

Aradan otuz sene geçmişolmasına rağmen, Bediüzzaman'ın bu hadiseyi hiç kimseye anlatmadığını ancak basında çıktıktan sonra *Tarihçe-i Hayat*'ta ve *Şualar* adlı eserinde yer aldığını görüyoruz. Zapsu'nun, söz konusu makalesini kendisine okuyanlara Bediüzzaman'ın hadiseyi doğruladığını ancak şahidi ol-madığından dolayı tafsilatlı bir şekilde kimseye anlatmadığını beyan ediyor.⁴⁹

Bediüzzaman'ın esaret hayatı ile ilgili çeşitli kaynaklarda ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan bazı belgelere atıf yaparak bu kısmı sonlandıraca-ğız. Bitlis Vali Vekili Memduh Bey'in Dahiliye Nezaretine bir yazı yazarak Bitlis savunmasında, topların kurtarılmasında ve gönüllü toplamasında gös-terdiği fevkalade gayretten dolayı Tiflis'te esir olarak bulunan Bediüzzaman'a, bir miktar para gönderilmesinin uygun olacağına dair bir teklif yazısı yazdığını yukarıda belirtmiştik.⁵⁰ Söz konusu belgenin altına "*Hilâl-i Ahmeraracılığı ile almış liranın Bediüzzaman Said-i Kürdi'ye ulaştırılması*" onayının Dahiliye Nazırı (Talat Bey) tarafından verildiği belirtilmektedir. (Bkz. EK: III)

Daha sonraki bir belgede ise, söz konusu paranın ulaşıp ulaşmadığının takibinin yapılması, adı geçene mümkün olan en kısa sürede bu paranın ulaştırılması talimatı veriliyor.⁵¹ (EK: VI)

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti Merkez-i Umumisi'nden, Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne gönderilen bir cevabi yazıda, Bediüzzaman'a 60 lira karşılığı olan 1254 markın gönderildiği bildirilmektedir.⁵² (EK: VII)

Bu para tahsisinin yapılması ve takibinin devletin en üst düzey görevlilerin-ce yapılması Bediüzzaman'ın Birinci Cihan Harbindeki faaliyet ve gayretlerinin bu makamlarca da teslim edildiğinin bir ispatı olarak yorumlanabilir.

.....
⁴⁷ Tarihçe-i Hayat, s. 103.

⁴⁸ Abdurrahim Zapsu, "Bediüzzaman'ın akıllara hayret veren bir seciyesi", *Ehl-i Sünnet Mecmuası*, 15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1948, S. 48. Bkz. Necmettin Şahiner, *Son Şahitler C. I.*, s. 91; Şahiner, *Bilinmeyen Tarefleriyle*, s. 175.

⁴⁹ B. Said Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı C.I.*, s. 1092

⁵⁰ BOA., DH.KMS., nr.41/36-2.

⁵¹ BOA., DH.KMS., nr.41/36-1. Abdülkadir Badıllı, *Mufassal Tarihçe-i Hayat, C.I.*, s.410

⁵² BOA., DH.KMS., nr.41/36-3. Abdülkadir Badıllı, *age, C.I.*, s.411.

Esirlerin kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda da Bediüzzaman'ın isminin geçtiğini görüyoruz. Rusya'da başka bir esir kampında bulunan Mü-lazım Musa Kazım Efendi'nin Bediüzzaman'la aynı yerde esir kalan Hafız Şaban Efendi'ye gönderdiği bir kartpostalda “Şeyh Kürt Said Efendi'nin elle-rinden öperim” şeklinde bir not yazılıdır.⁵³Bir Osmanlı askerinin, Trabzonlu medrese mezunu bir zabıt vekili (Hafız Şaban) vasıtasıyla bir âlime selam göndermesi, ilme hürmetin, aynı zamanda Bediüzzaman'ın tanınırlılığının da bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bediüzzaman, Rusya'daki esaretten Bolşevik ihtilali nedeniyle oluşan kargaşadan istifade ile firar etmiş uzun yolculuklar neticesinde İstanbul'a ulaşmış. İstanbul'a gelişini Tanin Gazetesi, “Muvasalat” başlığı ile oku-yucularına şöyle aktarmıştır: “Kürdistan ulemasından olup , talebeleriyle beraber Kafkas cephesinde muharebeye iştirak etmiş ve Ruslara esir düş-müş olan Bediüzzaman Said Kürdî Efendi ahiren şehrimize muvasalat etmiştir.”⁵⁴Bediüzzaman'ın harbe iştiraki hakkındaki beyanları aşağıda görüleceği gibi devletin tahkikatına konu olmuştur.

Bediüzzaman'ın, Birinci Cihan Harbindeki hizmetlerinin en önemli şahitlerinden birisi de harp esnasında Van valisi olup bilahare Musul'a vali olarak atanan Memduh Bey'in şahadetidir ki, Bediüzzaman'a para tahsisatı talebi ile ilgili tezkiresine yukarıda değindik.

Vali Memduh Bey'in Musul'a vali olarak atanmasından sonra da Be-diüzzaman ile olan ilişkisi devam eder. Bediüzzaman, esaretten kurtulup İstanbul'a geldiği zaman,harbe iştiraki ve esareti hakkındaki beyanlarını doğrulamak amacıyla, Harbiye Nezareti 21 Temmuz 1918 tarihinde Musul Valisi Memduh Bey'e şu telgrafi çekmişti:

“Bitlisli Bediüzzaman Said-i Kürdî'nin, Bitlis Gönüllü Kumandanlığı'nı deruhte ettiği, Muş'ta oniki topu kurtarıp Bitlis muharebesine iştirak ettiği ve burada yaralanıp esir düştüğü, daha sonra esaretten kurtularak İstanbul'a geldiği ifade edilmektedir. Konu hakkında bildikleriniz nelerdir?”⁵⁵

Musul valisi Memduh Bey, Harbiye Nezareti'nin sorusuna 28 Temmuz 1918 tarihli bir yazı ile şu cevabı verir:

“Bitlis'te Ruslara esir düşen Bediüzzaman Said-i Kürdî Efendi'nin İstanbul'a avdet ettiğinden, hizmetinin makamata arzı suretinde telgrafi al-dım. Erzurum'un sükutu üzerine II. Ordu kıtaatından bir cüzün o havalıye ye-tişmesinden akdem, Bitlis boğazından düşmanın müruru, Dicle nehrine kadar şimalden tevsiini istilzam ettiren bir ric'at olduğundan XIII. Alayın Bitlis'e

⁵³ Belgenin fotoğrafı ve tahlili için bkz. Lokman Erdemir, “Rusyada Esir Bir Subaya Gönderilen zarftan Bediüzzaman'a selam çıktı” *Derin Tarih*, 24 Mart 2014 S.24. s. 76-77

⁵⁴ Bkz. *Tanin Gazetesi*, 25 Haziran 1918 (1334); Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla*, s. 179.

⁵⁵ BOA., DH.ŞFR. 89/138 ; 12/L /1336 (Hicri) / 21 Temmuz 1918.

dört saatlik mesafeye vüsulüne kadar, kasaba muharebesi olan 20 günlük müdafada Hazret denilen Şeyh Ziyaüddin, ile mumaileyhin (Bediüzzaman'ın) Kürdleri sevk hususundaki mesaileri ve bilhassa askerce müsaraeten terk edilen Muş cihetinden mumaileyhin (Bediüzzaman'ın) gönüllü kumandan sıfatıyla kasaba ahali ve talebesini alarak sekiz topu kurtarmak suretindeki fevkalade gayreti vukua gelmiş idi. İlim ve hitabeti Kürdleri irşada muktedir olan muma ileyhin (Bediüzzaman'ın) her mevkideki ikametgahına müracaat edenlerin kesreti, kendisinin sehavetiyle beraber fıkdân-ı meâyişi, bulunduğu mevkide adına her zaman terfih ve ikdarı, vücudunu ihsas ettirmiştir. Binaenaleyh ırkan Kürd bulunan Yezidilerin irşadı ve tahsile teşviki (için) vaizlikle ve beş bin guruş maaşla gözedilerek hidemat-ı sabıkasına mükafaeten İlmiye rütbesiyle nişan ita kılınarak taltifi ve bu suretle hükümete temadi-i merbutiyet ve sadakatının temini, siyaset-i idareye muvafık olacağı mütalaasıyla arza mücaseret eylerim Efendim

Vali Memduh Musul 28 Temmuz 1918⁵⁶(EK:VIII)

Kısaca bu cevabi telgrafta, Bediüzzaman'nın şahsiyetinden ve savaşta hizmetlerinden övgü ile sözedilmekte, Erzurum'un düşmesi üzerine II. Ordunun yetişmesinden evvel 20 günlük savunmada "Hazret" denilen "Şeyh Ziyaüddin" ile birlikte, milleti savaşa sevk hususundaki başarıları ve acele ile terk edilmek zorunda kalınan topları kurtarmadaki hizmetlerinden bahsedilmektedir. Çok faziletli ve önemli vasıfları nedeniyle, aynı zamanda yöredeki Yezidilerin irşadı ve tahsile teşvik edilmeleri için vaizlikle görevlendirilmesi, beş bin kuruş maaşla geçmişteki hizmetinemükafat olarak İlmiye rütbesiyle onurlandırılması istenilmektedir. Muhtemelen Bediüzzaman'ın Dârü'l-Hikmet'e tayini, Madalya ve ikramiye verilmesi bu tahkikata istinaden olmuştur.

Bediüzzaman'ın bu savaşta hizmetinin başka bir nişanesi de II. Meşrutiyet döneminde görüştükleri ve dost oldukları Enver Paşa tarafından "Harp Madalyası" ile taltif edilmesidir. Bu madalya küçük kardeşi Abdülmecid'in torunu Seyda Ünlükul tarafından muhafaza edilmekte olup zaman zaman sergilenmektedir.⁵⁷(EK:IX)Bediüzzaman, Darü'l Hikmet-i İslamiye'ye verdiği öz geçmişinde de bu madalyadan söz etmektedir.⁵⁸

.....
⁵⁶ BOA.DH.ŞFR.588/60 /28/Ağ/1334; Bkz. Ramazan Balcı, "Vatan Savunmasında Said Nursi Belgesi" <http://www.risalehaber.com/vatan-savunmasinda-said-nursi-belgesi-75005h.htm>; Krş. MüfidYüksel,<http://muftidyuksel.com/bediuzzaman-hazretleri-de-birinci-cihan-harbinde-yezidileri-irşad-ile-gorevlendirilmis-iste-belgesi.html>

⁵⁷ "Bitlis Günleri sergisinde Hizan Kaymakamlığı tarafından sergilenen Harp Madalyası, Bediüzzaman'a bu esaret dönüşünde verildi. Madalya, Said Nursi'ye cephe gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle, dönemin Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı) ve Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından, Sultan V. Mehmed Reşad adına verilmişti. Halen Bediüzzaman'ın kardeşi Abdülmecid Ünlükul'un torunu Seyda Ünlükul'un elinde bulunan madalya, sergide teşhir edildi ve büyük ilgi gördü." Bkz. <http://www.risalehaber.com/said-nursiye-verilen-harp-madalyasi-ilgi-odagiydi-195886h.htm>

⁵⁸ Sadık Albayrak, *age.*, s. 186.

Bediüzzaman'ın Birini Dünya Savaşındaki faaliyetlerinin kabul ve takdir edildiğinin başka bir göstergesi de daha önce değinilen Yüksek İslam Şurası veya Son Devrim İslam Akademisi diyebileceğimiz“Darü'l-Himet-i İslamiye”ye, Enver Paşa'nın teklifi ile ordu delegesi olarak tayini ve hemen akabinde “Mahreç Mevleviyeti”ilmi unvanıyla taltif edilmesidir. (bkz. EK: X).

Sonuç

Bediüzzaman, kitap yazma talebe yetiştirme tarzında manevi hizmetleri yaptığı gibi vatan savunmasında fiili mücadeleyi gerektiren savaşa da iştirak etmekten kaçınmamıştır. Kalem kadar kılıca da dost olmasını bilen bu şahsiyetin Birinci Dünya Savaşında önceleri alay vaizi-müftüsü, bilahare gönüllü milis alay komutanı olarak hizmet ettiğini tespit ediyoruz. Ayrıca, yoğun çatışmalar arasında cephede Kuran-ı Kerim tefsiri olan “*İşaratü'l-İ'caz*” tefsirini yazmıştır.⁵⁹Bu savaştaki mücadeleleri kısmen arşiv belgeleriyile şahitlerinin hatıralarıyla sabittir. Sonradan yapılacak olan araştırmalar ile karanlıkta kalan bazı noktaların aydınlanacağı kanaatindeyim.

Bediüzzaman'ın, vatan savunmasındaki hizmeti Birinci Dünya Savaşındaki faaliyetleri ile sınırlı değildir. Bu faaliyetleri tamamlayan ve taçlandıran “*Milli Mücadele*” dönemindeki işgalci İngilizlere karşı “*Hutuvat-ı Sitte*” isimli eseri neşretmek ve Kuva-yı Milliye aleyhindeki fetvaya “*mualleldir-sakattır*” demek suretiyle Ankara fetvasına destek vermesi ve diğer hizmetleri ayrıca incelenmeğe değerdir.

Kaynakça

Abdurrahman (Nursî), Bediüzzaman'ın Hayatı, (Yayına haz. Osman Resulan), İstanbul 1978.

Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursî ve İlmî Şahsiyeti, Birinci Kitap-Eski Said (I)*, İstanbul 2013.

Akman, Zekeriya *Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Kurumu (1918-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Sosyal Bil. Ens. 2006.

Albayrak, Sadık *Son Devrin İslam Akademisi Dâr-ül Hikmet-i İslamiye Teşkilat ve Azaları*, Yeni Asya Yay. İstanbul 1973.

Badıllı, Abdülkadir, *Bediüzzaman Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı C.1.*, İttihad Yay. İstanbul 1998.

Bediüzzaman Said Nursî, *Asâr-ı Bediyye*, (Camîi-Editör, Abdülkadir Badıllı, Osmanlıca Nüsha) ty.

Bediüzzaman Said Nursî, *Münazarat*, Yeni Asya Yay. İstanbul 2012. Be-

.....
⁵⁹ Bu tebliğ çok uzadığından metin içinde bu eserin yazılış serencamına bilerek yer veremedik. Diyanet İşleri Başkanlığınca da yayınlanan Birinci Dünya Savaşının bir yadigarı olan bu eserin yazılış öyküsü başlı başına bir tebliğ konusudur.

diüzzaman Said Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2009.

Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayatı*, Yeni Asya Neşriyat, Germany 1994. Bediüzzaman Said Nursi, *Şualar*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2007. s. 566.

Bediüzzaman Said Nursi, *Kaynaklı, İndeksli, Lügatli Risale-i Nur Külliyyatı C.I.II*.

Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası II*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2007.

Bediüzzaman Said Nursi, *Kaynaklı, İndeksli, Lügatli Risale-i Nur Külliyyatı (Lemalar) C.I*, Nesil Yay. İstanbul 1996.

Bingöl, Nevzat *Bitlis İsyanı ve Şeyh Selim*, Do Yayınları İstanbul 2013.

Işık, Ayhan *Üstad Bediüzzaman'ın Van Hayatı*, Şahdamar Yay., İzmir 2013.

Menek, Abdülkadir, *Bediüzzaman Said Nursî İstanbul Hayatı*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2008.

Sönmez, Selim, “Bediüzzaman Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve Ruslarla Çatışmaları ve Esaretine Dair Bazı Vesikalar” *Köprü Dergisi*, S. 96. Güz 2006.

Şahin, Mustafa *Hasan Tahsin Uzer'in Mülki idareciliği ve Siyasetçiliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Ü. Sosyal Bil. Ens. Erzurum 2010.

Şahiner, Necmettin *Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursi'yi Anlatıyor*, C. I, Nesil Yay, İstanbul 2005.

Şahiner, Necmettin *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursî*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1979.

Ölmez, Adem, *Uzun Yürüyüş, Belgeler Işığında Osmanlı'nın Son Yıllarında Bediüzzaman*, Nesil Yay., İstanbul 2012.

Gazeteler

Abdurrahim Zapsu, “Bediüzzaman'ın akıllara hayret veren bir seciyesi”, *Ehl-i Sünnet Mecmuası*, 15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1948.

Bediüzzaman Said-i Kürdi, *Şark ve Kürdistan Gazetesi* S.1, 19 Teşrin-i Sani 1324. (3 Aralık 1908) İstanbul.

Bediüzzaman Said-i Kürdi, “Said-i Kürdi'nin Tımarhane Hatıratı” *Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi*, 20. 12. 1324/26.12. 1909;

Bediüzzaman Molla Said el-Kürdi, “Devr-i İstibdadda Tımarhaneden Sonra Tevkifhanede İken Zaptiye Nazırı Şefik Paşa İle Muhaveremdir”, *Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi*, 20.12.1324/02.01.1909.

M. Selim Mardin, “Bediüzzaman'ın Köşe Yazarlığı ve Gazete Çıkarma Teşebbüsü” http://www.yeniasya.com.tr/haber_detay2.asp?id=42384

Ramazan Balcı, “Vatan Savunmasında Said Nursi Belgesi” <http://www.risalehaber.com/vatan-savunmasinda-said-nursi-belgesi-75005h.htm>;

Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti

Hizan kazâsının “Uçum” nahiyesine tâbî “Nurs ve Avnik, End, Mezra’-i End yaylası ahalisindeniz. “Şatak” kazâsı ile “Müküs” nâhiyesinin sükûtundan sonra civarımızda bulunan Livar, Kötis-i Ulyâ ve Süflâ, Çaçvan, Şifkâr, Edre-i Ulyâ karyeleri Ermenileri “Özim” karyeli komite re’islerinden “Lato” nâm-ı diğlerle Mihran, “Serkis” ve Rusya’dan geldiği rivâyet olunan İğdirlı Kazar, Dilo nâmındaki re’islerin başında toplanarak Kötis-i Ulyâ’ya geldiler ve oradan nâhiye rü’esâsına tezkire yazarak üç cihet teklif etdiler. **Bu rü’esâ meyânında el-ân esir veyâhûd telef edildiği meşkûk bulunan ve beyne’n-nâs Bedi’üz-zaman Said-i Kürdî demekle ma’rûf olan Molla Said de bulunuyordu.** Bu tekliflerinde ya teslim olmak ya nâhiyeyi tahliye etmek veyâhûd işinize gelir ise muharebe etmek idi. Bu tekliflerinden dokuz saat sonra 600 mevcûdla karyemize hücum etdiler. Cümlesi şapkaklı ve asker elbiseli olduğundan Rus askeri var mı idi, yok mu idi fark edemedik. Yalnız garîb insânlar çok idi. Bunlar ya Rus veya Rusya’dan gelen Ermeniler idi. Ve hiçbir ferd kalmamak üzere çoluk çocuk, erkek kadın cümlemizi toplayarak Mezra’a-ı End’e götürdüler. İçerimizde İpayran [İspandan] eşrâf ve beylerinden Hurşid Bey oğlu Abdurrahman ve mahdumu Mûsa ve â’ilesi de bulunuyordu. Erkek ve kadın cümlesi mu’âyeneden geçirildi ve para ve huliyyâta â’id ne var ise cümlesi alındığı gibi güzel kadın ve kızlara da ta’arruz etmekten ve namuslarını hetketmekten çekinmediler. O gece istediklerini yaptılar. Sabah oldu. Bizleri ki, cem’an otuz üç erkek idik, ayrı bir kâfile ve seksenden ibaret olan kadın kız, çoluk çocuğu bir kâfile ederek Müküs’e götürdüler. Kadınlar kâfilesi Çaçvan karyesinde bırakıldı. Erkek kâfilesi ve erkek çocukların kâffesi bir ferd kalmamak üzere cümlesi o gece kılıçdan geçirildi. Beni geri çevirdiler ve dediler ki: “Sana çok para da vereceğiz. **Git, Molla Said vesâ’ir rü’esâyâ söyle!** Orada kalan Ermeniler’i bize teslim etsinler ve şurasını da anlat ki, artık bî-hûde yere telef olmaktan fâ’ide yoktur. Zâten her taraf alındı. Ruslar tâ Haleb’e kadar gittiler. Ermenistan tasdik olundu. Gelsin bize teslim olsunlar. Bir de orada kuvvet ve asker olup olmadığını gel bize haber ver” dediler. Bu sözler Dilo tarafından söyleniyor ve kumanda onun tarafından yapılıyordu. Avdet itdim, Çaçvan’a geldim. **Baktım ki bizim jandarma ve Kürt kuvveti müdîrimiz ve Molla Said Efendi ile oraya gelmişler,** dört beş saat müsâdmeden sonra kadınlar kâfilesini ellerinden almışlardı. Lâkin ne şekilde görmeli. Hele bî-çâre genç kızları da yüzleri bütün ısırılmış ve yürüyemeyecek bir hâle getirilmiş; çocukların bir çoğu ayak altında telef edilmiş idi. İşte otuz üç erkek nâmına yalnız ikimizden başka kimse bırakılmadığını ve tahlîs edilen kadın ve çocukların ekserisi de bi’l-âhire telef olunduğunu ve hele “Hurşid Bey oğlu Abdurrahman Bey â’ilesinden bir kadından başka kimse kalmadığını ve gördüğümüz zulm ve

gaddârlık kâbil-i ta'dâd olmadığımı ma'a'l-kasem arz eyleriz. Fi 18 Haziran sene 1332. 1 Temmuz 1916.

Muhâcir Karye-i mezkûreden Mehmed oğlu Abdurrahman.

Karye-i Mezkûreden olup bi'l-âhire İğdır'dan firaren avdet eden Mehmed oğlu Yusuf.

Yukarıdaki beyânâtta bi'z-zat hâzır bulunduğumuzu ve bu sûretle ifâde olunduğunu ma'a'l-kasem tasdik eyleriz. Fi 18 minh.

Ulemâdan Bedi'üz-zaman Said-i Kürdi'nin birâderi Molla Abdullah.

Nahiye eşraf ve beylerinden Uçum karyeli Mahmud.

Nahiye Müdiri Mehmed Nezir.

İsparan [İspandan] beylerinden Mustafa.

BOA., HR.SYS., nr.2872/2-170. 1 Temmuz 1916; Bkz. Selim Sönmez, "Bedi'üz-zaman Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve Ruslarla Çatışmaları ve Esaretine Dair Bazı Vesikalar" *Köprü Dergisi*, S. 96. Güz 2006. ss. 259-60.

EK: III

Handwritten document in Ottoman Turkish script. The text is written in a cursive style and includes several lines of text, some of which are underlined. There are also some small drawings or symbols at the top of the page, including a crescent moon and a star, and a signature. The document appears to be a formal statement or declaration, possibly related to the historical context mentioned in the text above.

Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin Tiflis'te iken, Bitlis Vali vekili Memduh Bey Dahiliye Nezâreti'ne 22 Ağustos 1916 (9 Ağustos 1332) tarihli bir yazı göndererek, Bitlis'in Rus ve Ermeniler tarafından işgali sırasında düşmanın elinden topları kurtarıp gönüllüler toplayarak hizmetlerde bulunan Bediüzzaman'a bir miktar para gönderilmesinin uygun olacağına dair teklif yazısı.

Esiren Tiflis'de bulunan me'murinin bu kere de maaşlarının irsâlini yapıyorlar. Bitlis'in sükûtu sırasında Muş'tan sekiz topu kurtarmak ve gönüllü cem' etmek sûretiyle hidemâti sebki edip me'murlarla berâber Tiflis'de bulunan Bedî'üz-zaman Said-i Kürdi'nin muhtacı âtufet olmakla mûmâileyhe bir mikdâr mebâliğin irsâliyle tesrîr-i menû-ı re'y-i sâmilidir.

Fi 9 Ağustos sene [1]332

Vali Vekili Memduh

Hilâl-i Ahmer vâsıtâsıyla altmış liranın mûmâileyh Bedî'üz-zaman Said-i Kürdi'ye irsâli nâzır bey efendi tarafından emr-ü tensîb buyurulduğundan Fuad Beyefendiye takdîm olundu.

Fi 28 Ağustos sene [1]332

BOA., DH.KMS., nr.41/36-2. Bkz. Abdülkadir Badıllı, Mufassal Tarihçe-i Hayat, C.I., s.408; Selim Sönmez, *agm*, s. 261

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه
مناجاة لكل ذي نعمة
والمعصية

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه
مناجاة لكل ذي نعمة
والمعصية

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه
مناجاة لكل ذي نعمة
والمعصية

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه
مناجاة لكل ذي نعمة
والمعصية

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه
مناجاة لكل ذي نعمة
والمعصية

Bitlis'in Ruslar tarafından işgal edildiği gece katliamlara bizzat şahit olan Yasin Efendi bin Hacı Mehmet Efendi'nin Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından 19 Mayıs 1332 tarihinde alınan ifadesi. Bu bilgileri veren Yasin Efendi akıbetlerinin ne olduğunu bilmediği birçok önemli zevatı sayar. Bunların arasında 20 talebesi ile birlikte düşmana karşı duran Ulema-i meşhureden Molla Said-i Kürdi de vardır.

Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Bitlis Vilâyeti mürettebâtından olup muvakkaten Mardin'de müstahdem polis me'mûru dokuz numaralı Yasin Efendi bin Hacı Mehmed Efendi'nin ba'de't-tahlif lüzûma binâ'en ahzolunan ber-vech-i zîr ifâdesidir.

Fi 19 Mayıs sene [1]332

Mardin Livâsı Komiseri Ahmed Nazif

Bitlis'in düşman tarafından istilasında orada bulundunuz mu?

Ba'de'l-istilâ Ruslarla Ermeni çetelerinin ahâlî-i İslâmiyye hakkında ne gibi bir muâmele ve taarruzları vu'kû' bulduğuna dâir meşhûdât ve mâ'lûmâtınızı mufassalan beyân ediniz.

Bitlis istilâ olunduğu gece, tahminen sâ'at on râddelerinde karokolhânemde bulunuyordum. Hânemden hemşirem bir telâş ve heyecân içerisinde karokolhâneye gelerek düşmanın şehri istilâ etmekte olduğunu ifade etmesi üzerine rüfekâmla berâber karakoldan hârice çıktığımızda yüz binlerce tüfeng ve mitralyözlerin tarrakaları işidiliyordu. Ahâlinin kaçmakta olduğunu gördüm. Efrâd-ı â'ilemi düşmanın ta'arruz ve tecâvüzâtından kurtarmak için benzeniz de â'ilem ile birlikte Bitlis'e yarım sâ'at ba'd mesâfede kâin Arapköprü denilen mevki'e doğru yürümeğe mecbûr oldum. Arkamızdan düşmanın Kazak süvârîsiyle Ermeni çeteleri ve önümüzde piyâdesi kaçmakta olan ahâlî-i İslâmiyyeyi tevkîf ederek ateşinin te'sîrâtı altında büyük küçük, çoluk çocuk cümlesini katl ve süvârîlerinin atları ayağı altında ezdiriyordu. Binlerce mâ'sûm kadın ve kızların kanlarını yerlere akıttırarak ve Kazak atlılarının süngüleri ucuyla bir takım sâbilerin âh u enînleri semâları titretiyordu. Bu manzara-i fecî'ayı görenlerin ciğerleri parçalanıyordu. Düşmanın yed-i zulmünden âhar bir sûretle kurtulmuş olan bizim gibi birkaç nüfusun güç hâl ile nefsimizi tahlise muvaffak olduk. Bu istilây-ı müte'âkib Van Polis Müdürü Vekîli Ser-komiser Vefik Bey, Van mürettebâtından olup o esnâda Bitlis'te istihdâm edilmekte olan Polis me'mûru Ali ve Komiser Mu'âvini Süleyman ve Ağa Bey nâmında Remzi Efendilerle Said Efendi ve Bitlis mürettebâtından Polis Me'mûru Hamdi ve Resul Efendiler ve Bitlis Mahkeme Başkâtibi Şaban Vehbi Efendi ve ulemâ-i meşhûreden **Molla Said-i Kürdî ve yirmi kadar talebeleriyle birlikte** ve komşularımızdan tüccârândan Abdürrezzak bin Hacı İshak ve daha birçok kimseler Ermeni çetelerinin kurşun ve süngüleriyle fecî' bir sûrette parçalandığını görmüş isem de hüviyetleri hâtırında kalmamıştır. Hatta, istilâdan kaçarken berâberimizde bulunan Komiser Mu'âvini Mehmed Vehbi Efendi ayağından mecrûh olarak arka ile mûma-ileyhi selâmete çıkardık. Ma'lûmât ve müşâhedâtım bundan ibârettir.

-Vermiş olduğunuz ifâdeyi tasdik ediniz.

-İmzâ ederek temhîren tasdik ederim.

Fi 19 Mayıs sen [1]332

Bitlis mürettebâtından Mardin'de müstahdem Polis Me'mûru Yasin Aziz.

Polis-i mûmâ-ileyh tarafından isitevâb edilmiş olduğundan ifâdesi tasdik olunur.

Fi Mayıs sene [1]332.

Polis Me'mûru Şükrü Komiser Mu'âvini Abdülhamid
Polis İkinci Komiseri Ahmed Nazif

BOA., HR.SYS., nr.2872/2-93. Bu belgenin ilk neşri ve çözümünü için Bkz.
Selim Sönmez, "Bediüzzaman Said Nursî'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Er-
meniler ve Ruslarla Çatışmaları ve Esaretine Dair Bazı Vesikalar" *Köprü*
Dergisi, S. 96. Güz 2006. ss. 253-55.

EK: V

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a report or official communication, written in a cursive script. The text is dense and covers most of the page below the stamp. It appears to be a detailed account or report, possibly related to the military or administrative matters mentioned in the caption. The text is written in dark ink on aged paper.

Bediüzzaman bu mücadeleleri verirken ailesinden ağabeyi Molla Abdullah'ın da bu çatışmalarda etkin rol aldığını görüyoruz. Bu sonuca ulaşmamızı sağlayan vesikalar, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yaptırılan soruşturmalardır. Bu soruşturmalarda, konuşanın doğru söylediğine inanabilmek için halkın ileri gelenlerinin tasdiklerine ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu tasdiki yapanlardan birisi de Molla Abdullah'tır.

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Van'ın Gevaş kazâsına tâbî' Karkar nâhiyesi ahâlisindeniz. Van, Gevaş'ın tahliyesinden sonra Horotisli Haço, Keşiş Serkis, Vatâb karyeli (?) Ohannes, Micgashî [Miçkanisli] Hako, Kerî, Parso, nâmındaki Ermeniler'in kılavuzluk ve delâletleriyle, Rus Kazaklarıyla Ermenilerden mürekkeb tahmînen 500 kişilik bir kuvvet üzerimize geldi. Geldikleri zaman gündüzün sâ'at on ikisi idi. Köye girdikleri zaman ibtidâ dîn îmân şetmederek ve câmi' ve medreseler, göze görünen ebniyelere ateşe verdiler. Biz sıkıştığımız bir mahalden bir derece mukâbele ediyorduk. Bu zâlimler orada ellerine geçen kadın erkek çocukları kılıçtan geçiriyor ve çocukları diri diri ateşe atıyorlardı. Ateş birkaç sâ'at devam etti. Nihayet biz bulunduğumuz mahallin bir tarafını delerek yanmakta[n] ise her çibâd-âbâd diyerek za'yif gördüğümüz bir noktalarına hücum ettik. Çifâ'ide ki, kuvvet çok biz azlık bulunduğumuzdan cephemizi yarıncaya kadar ekserisi telef oldu ve kaçabilenleri de Kazak ta'kip ederek süngü ve kılıncıyla parçalıyordu. Tahmînen mukâbele için sıkıştığımız mahalde elli kişiden fazla olduğumuz hâlde ancak altı kişi kaçıp yakayı kurtarabildik. Köyden bir sâ'at mesâfedeki bir tepeye çıktık. Akşam yaklaşıyordu. Zalimler de ta'kibden vazgeçmiş, köydeki hesâplarına başlamışlardı. Allah bir daha göstermesin neler neler... Bu ve civârda bulunan iki İslâm karyesiyle köyümüzden lâ-ekal yüz kadar kız, kadın kaçırıldı. Memeleri, burunları kesilmiş ve her nasılsa kaçmağa muvaffak bir çok kadınlarla çırçıplak edilmiş, edep ve nâmûs mahalleri pârelendirilmiş bir çok kadınlar bize doğru kaçıyor ve gelinceye kadar telef oluyordu. Ruslar, âh o canavar alçaklar! Kılınçlarını daha dilleri dönmeyen çocuklarla, ayak atamayan ihtiyârlara indirip kaldırmaktan pek zevk alıyorlardı. Ve bunları nakletmek kolay, lakin görmek pek güçtür. Allah göstermesin bizim köy ve civâr iki İslâm köyü, öyle talan ve yağma edildi ki, üzerimize alacak bir şeyimiz bile kalmadı. Koyun, keçi, öküz hâsılı bütün varlığımız götürüldü. İşte gördüğümüz zulm ve işkence. Bunlar ve daha bunlara mümâsil ve söylenmesi çirkin olan bir çok hakâretler bulunduğu ma'a'l-kasem arzeyleriz. Fi 18 Haziran sene [1]332. 1 Temmuz 1916.

Muhâcir karye-i mezkûreden Kürd Abdî.

Bu dahi Reşid Molla.

Yukarıdaki Beyânât[ta] bi'z-zât hâzır bulunduğumuzu ve böyle ifade edildiğini ma'a'l-kasem tasdîk eyleriz.

Ulemâdan Bedi'üz-zaman Said-i Kürdî'nin birâderi Molla Abdullah.

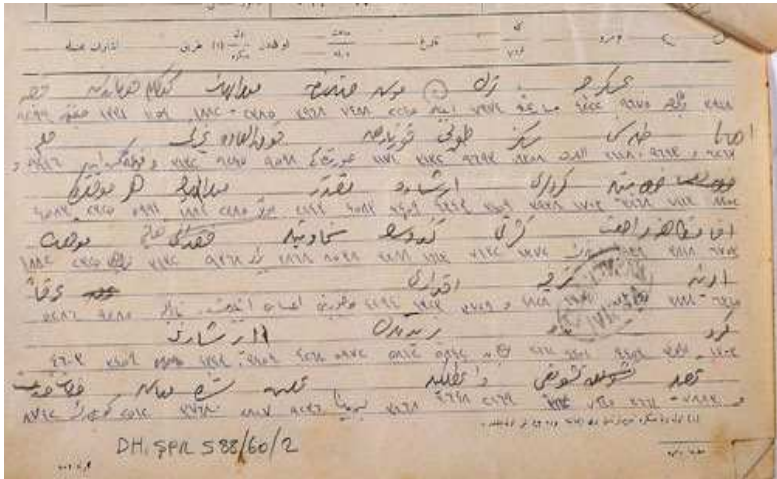
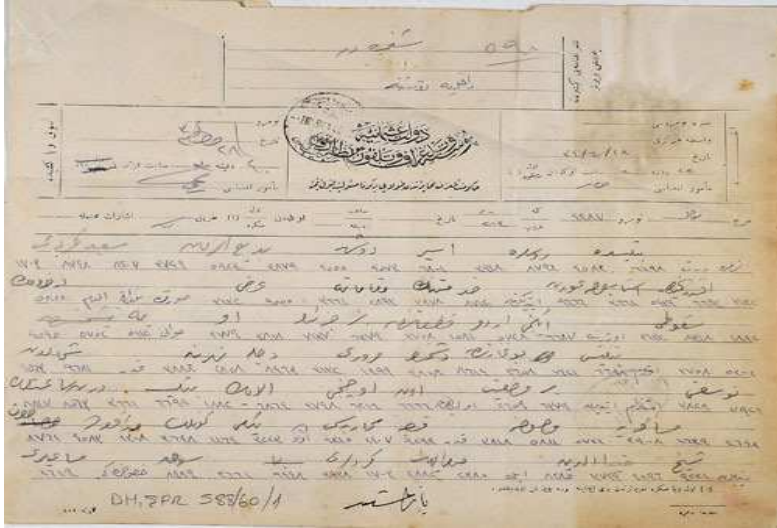
Nâhiye Eşrâf ve Beylerinden Avluca (?) karyeli.

Nâhiye Müdüri

İsparet [İspandan] beylerinden.

BOA., HR.SYS.2872/2-125, 14 Mayıs 1916. Bkz. Selim Sönmez, "Bediüz-

EK: VIII.

Hakkındaki tahkikâta Musul Vâlisi (Bitlis eski vâlisi) Memduh Beyin Cevâbî telgrafi.

“Bitlis’te Ruslara esir düşen Bediüzzaman Said-i Kürdi Efendi’nin İstanbul’a avdet ettiğinden, hizmetinin makamata arzı suretinde telgraftı aldım.

Erzurum’un sükutu üzerine II. Ordu kıtaatından bir cüzün o havalîye yetişmesinden akdem, Bitlis boğazından düşmanın müruru, Dicle nehrine kadar şimalden tevsiini istilzam ettiren bir ric’at olduğundan XIII. Alayın Bitlis’e dört saatlik mesafeye vüsulüne kadar, kasaba muharebesi olan 20 günlük müdafaada Hazret denilen Şeyh Ziyâüddin, ile mumaileyhin (Bediüzzaman’ın) Kürdleri sevk hususundaki mesaileri ve bilhassa askerce müsarâeten terk edilen Muş cihetinden mumaileyhin (Bediüzzaman’ın) gönüllü kumandan sıfatıyla kasaba ahali ve talebesini alarak sekiz topu kurtarmak suretindeki fevkalade gayreti vukua gelmiş idi. İlim ve hitabeti Kürdleri irşada muktedir olan mumaileyhin (Bediüzzaman’ın) her mevkideki ikametgahına müracaat edenlerin kesreti, kendisinin sehavetiyle beraber faaliyeti, bulunduğu mevkiin adına her zaman terfih ve ikdarı, vücudunu ihsas ettirmiştir. Binaenaleyh irkan Kürd olup,(2) bulunan Yezidilerin irşadı ve tahsile teşviki (için) vaizlikle ve beş bin gurusu maaşla gözedilerek hidemat-ı sabıkasına mükafaeten İlmiye rütbesiyle nişan ita kılınarak taltifi ve bu suretle hükümete temadi-i merbutiyet ve sadakatının temini, siyaset-i idareye muvafık olacağı mütalaasıyla arza mücâseret eylerim Efendim

Vali Memduh Musul 28 Temmuz 1918

DH.ŞFR. BOA., DH.ŞFR.588/60/28/Haz./1334 (21 Temmuz 1918) bkz. Ramazan Balcı, “Vatan Savunmasında Said Nursi Belgesi” <http://www.ri-salehaber.com/vatan-savunmasinda-said-nursi-belgesi-75005h.htm>; <http://mufidyuksel.com/bediuzzaman-hazretleri-de-birinci-cihan-harbinde-yezidileri-irsad-ile-gorevlendirilmis-iste-belgesi.html>

EK: IX

Vatan savunmasında gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle Bediüzzaman'a Padişah adına Enver Paşa tarafından verilen "harp madalyası"

EK: X

"Mahrec" pâyesi tebliğ vesîkası. Bkz. <http://www.risaletashih.com/index.php/tashih-cesitlemeleri/134-Bediuzzaman-in-hayatindan-tesbitler>

Vatan savunmasında gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle Bediüzzaman'a Padişah adına Enver Paşa tarafından verilen "harp madalyası"

Bâb-ı fetvâ
Dâire-i meşîhat-i islâmiyye
Mektûbî kalemi
Aded :124
Dârü'l-hikmeti' l-islâmiyye a'zâsından fazîletlû saîd efendiye
Fazîletlû efendi,
Uhde-i fâzilânelerine mahrec pâyesi tevcîhi lede'l-arz 18 zilka'de
1336 târihinde irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhiye iqtirân
eylediğinin beyânı siyâkında tezkire-i muhıbbi terqîm kılındı.
22 zilka'de 1336 / 29 ağustos 1334 [29 ağustos 1918]
şeyhülislâm nâmına
fetvâ emîni
(ali rızâ)

Özet

Bediüzzaman Said Nursî (1878-1960), gerek Türkiye ve gerekse dünyanın birçok ülkesinde düşünceleriyle, öncülük ettiği fikir akımıyla, dini anlayışta ve dini hizmette ortaya koyduğu özgün tarzıyla tanınan ve tartışılan bir şahsiyettir. Bu özgün tarzın en önemli özelliği başka bir deyişle dominant karakteri ülke içindeki dini hizmette irşad ve tebliğ önceliğine dayanan, maddî kuvvet ve silah kullanmayı hiçbir şekilde uygun görmeyen “manevî cihad” anlayışıdır.

Ancak, gerek görüldüğünde dini, vatani ve milleti için ölme ve öldürme anlamına gelen cihada, hazır olmak da dini bir vebidir. Ki, hadis ve tefsir kitaplarının cihad bahislerinde bu hususun mahiyeti genişçe anlatılmıştır. Bu tebliğimizde, Bediüzzaman Said Nursî'nin, yaptığı manevî cihadının tamamlayıcı bir unsuru olan maddî cihaddaki faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı özelinde ele alınacaktır. Tebliğimizde, hakkında kısaca bilgi verilen aşağıdaki hususların detaylandırılmasına çalışılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bediüzzaman Van kalesi içerisinde bulunan “Horhor” medresesinde talebelerine, bir yandan dini tedrisat verirken diğer yandan da Ermeni çetelerine karşı onları silahlandırmış ve nişancılık eğitimini vermiştir. 1914 yılında talebelerine sık sık, büyük bir felaketin geleceğini haber vererek, onları maddî ve manevî bakımdan savaşa hazırlamıştır.

Savaşın ilan edilmesi üzerine kendisi Alay Müftüsü olarak, yeğeni Ubeyd ve talebesi Molla Habib ile birlikte Erzurum cephesine gönderilir. Bu görevin başarı ile ifa edilmesinden sonra Başkomutan Enver Paşa tarafından “Milis Alay Komutanı” olarak görevlendirilir. Rusların istilasına karşı Van ilinde ve Vastan (Gevaş) kasabasında savunma yapar. Muş'ta mahsur kalan otuz adet topu üç yüz kişilik gönüllüleriyle birlikte kazakların elinden kur-

tarır. Ermeni ve Müslüman askerlerin karşılıklı çoluk çocuk öldürmelerine engel olmuş, çarpıştığı yerlerde toplanan binlerce Ermeni kadın ve çocuğunu himaye etmiştir. Bu davranışı karşısında Ermeniler de Müslüman çocuklarını öldürmekten vazgeçmişlerdir.

Bediüzzaman, Mart 1916 da Bitlis'te çatışma esnasında yaralanır ve Ruslara esir düşerek Rusya'daki Kosturma esir kampına gönderilir. Burada iki buçuk sene kalır. Said Nursî'nin, 1918 Nisanında İstanbul'a gelişi zamanın askeri ve mülkî erkânı tarafından ilgiyle karşılanır ve basına konu olur.

Bilhassa Enver Paşa'nın takdirlerini kazanarak kendisine savaş madalyası verilir. Diğer yandan Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin teklifiyle de Sultan Vahdettin tarafından kendisine ilmiye sınıfında "Mahreç" derecesi verilir. 1918 de kurulan bir nevi son devrin İslam akademisi mahiyetinde olan ve Mehmet Akif Ersoy'un sekreterliğini yaptığı, İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır), Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam) gibi tanınmış şahsiyetlerin yer aldığı "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye" ye Harbiye Nezaretinin teklifi ile üye olarak atanır.

Anahtar Kelimeler: Bediüzzaman Said Nursî, Birinci Dünya Savaşı, Milis Alayı, Kafkas Cephesi, Enver Paşa.

ESİRLER, GAZİLER VE ŞEHİTLER

Kıbrıs'ta Çanakkale'nin Bilinmeyen Kahramanları; Karakol (Caralos) Esir Kampı ve Türk Savaş Esirleri

Ulvi KESER*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu savaşa girerken savaştan uzak gibi görünen Kıbrıs adası da savaşın odak noktalarından birisi haline gelir. İngiltere'nin Osmanlı hükümeti tarafından siparişi verilen gemilere el koyması ve bu yeni tutumu Kıbrıslı Türkler arasında da çok büyük infiale neden olur ve Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiseri Gold Adams bu durumu hükümetine derhal bildirmek zorunda kalır.¹ Böylece İngiltere adada sıkıyönetim uygulamalarına da başlar ve İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla 4 Haziran 1915'te bir duyuruyla esirlerle ilgili hareket tarzlarını belirler.² Adanın bütün yer altı ve yerüstü kaynaklarını çok iyi bilen İngilizler, Mağusa'da gözlerden uzak ve denize kıyısı olan bir bölgede³ yerleşim merkezinin olmadığı ve köylüler tarafından tarım arazisi olarak kullanılan, yeraltı su kaynakları açısından son derece verimli, Rumlar tarafından Caralos, İngilizler tarafından Kraolos ve Karalos adı verilen bölgede esir kampı açarlar.

Çukurova bölgesi ve Toros tünellerinin stratejik önemini gören ve özellikle Ortadoğu konusunda İngiltere ile sıkı bir rekabete girişen Fransa ise Çukurova bölgesinde yaşayan Ermenileri destekliyormuş gibi görünerek daha önce yaptığı üzere sömürge ülkelerinden topladığı askerleri kullanmayı ve etkili propaganda sonucu istediklerini elde etmeyi planlamaktadır. Bunun sonucu olarak da Musa Dağı'ndan, Anadolu'nun farklı bölgelerinden, İngiltere, Fransa, Amerika başta olmak üzere pek çok ülkeden Ermeniler getirilir ve

.....

* Prof. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, ulvikeser@gau.edu.tr

¹ Gold Adams'ın bu raporunda "İttihatçılar (Genç Türkler)" olarak nitelendirdiği Kıbrıslı Türkler arasında Dr. Esat Bey, Dr. Behiç Bey ve Hasan Karabardak gibi toplum liderleri bulunmaktadır. Söz konusu bu toplum liderleri Çanakkale esir kampının açılması sonrasında İngiliz yetkililerin başını epeyce ağrıatacak olan eylemlerin de içine gireceklerdir. İngiltere ve Fransa tarafından Çanakkale'ye yapılacak bir çıkartma harekâtında üs olarak kullanılması düşünülen adanın bir başka özelliği ise İngiltere'nin savaşla ilgili olarak burada bir esir kampı açma girişimidir. İngiltere esir kampıyla ilgili çalışmalara girişirken Fransa'ya da aynı bölgede askeri tesis yapma konusunda lojistik destek verir. Bunun sonucu olarak aynı bölgede Fransızlar tarafından Ermenilere yönelik olarak askeri tesisler açılır. Şükrü S. Gürel, Kıbrıs Tarihi, 1964, s. 164.

² The Cyprus Gazette, 4 Haziran 1915.

³ ATASE, K.2680, D.210, F.1-37.

bu insanlar Mısır'ın Port-Said bölgesinde İngiltere'ye ait kamplara yerleştirilirler. Bu insanlar daha sonra yapılacak sağlık kontrolü sonrasında Kıbrıs'a gönderilmeye başlanırlar. Mağusa'nın Monarga bölgesinde kurulacak Fransız Ermeni askeri kampının İngiltere'ye ait askeri garnizonla aynı sınırlar içinde olması⁴ ve İngiliz esir kampıyla Fransızların kamplarının aynı eğitim alanından istifade etmesi Fransız-İngiliz işbirliğinin bir sonucudur. Fransa'nın Monarga bölgesinde askeri amaçlı bir kamp açması ve burada Ermenileri eğitmesi konusunda hiçbir itirazı olmayan İngiltere'nin tek tereddüdü ise eli silah tutan Ermenilerle beraber adaya kadınların ve çocukların da getirilecek olmasıdır. Bu konuda İngiliz yetkilileri ikna turlarına çıkan Fransızlar sonuç olarak onları ikna etmeyi başarırlar ve kadınlarla çocuklar da bu kampa getirilmeye başlanır. Adanın kuzeyinde askeri kamp kurulabilmesi maksadıyla İngilizlerin müsaade etmesi sonucu Ermeni kamplarını açmakla görevlendirilen Albay Louis Romieu da 4 Eylül 1916 tarihinde Kıbrıs'a gider ve kamp yerini tespit eder. Buna göre tarım arazilerinin üzerinde kurulan ve yer altı kaynakları açısından kamplar için sıkıntı yaratmayan, gözlerden uzak, İngiliz esir kampına yakın, meskûn bölgenin dışında ve Mağusa'ya da yaklaşık 24 kilometre uzaklıkta⁵ bir yer bulunur. 15 Kasım 1916 tarihinde Fransa Başbakanı Briand'ın direktifleriyle⁶ daha önce Mısır'da kurulan⁷ Ermeni Doğu Lejyonu böylece bir kere daha tesis edilir. Kıbrıs'ta Ermenilerin eğitilmesine yönelik olarak açılan bu kampların kurulmasıyla ilgili olarak ayrıca Doğu Lejyonu Talimatnamesi hazırlanır.⁸ Çukurova bölgesinin kendilerine verileceği sözüyle 5-6.000 Ermeni'den oluşan Doğu Lejyonu⁹ veya bölgede yaşayan Türklerin deyimiyle Ermeni İntikam Alayı¹⁰ adlı Fransız üniforması giymiş bu "Türk vatandaşlarıyla"¹¹ birlik başlangıçta 1 Suriye Bölüğü, 3 Ermeni Taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve yarım 37 milimetrelik top bölüğünden oluşmaktadır.¹² 10 Aralık 1918 itibarıyla Ermeni Lejyonu'nun kadrosunda 63 subay (54 mevcut), 4912 er (4298 mevcut) ve 750 Suriyeli Ermeni vardır. Kadroda görünen ancak mevcutta bulunmayanlar ise Kıbrıs'taki Ermeni kampında eğitimde

.....
⁴ Burada belirtilen arşiv belgeleri komutanlığı Üsteğmen Mithat Tuncel'in yaptığı 4. Tayyare Bölüğü personeli tarafından çekilen istihbarat ve keşif fotoğraflarıdır. ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63.

⁵ ATASE, K.2680, D.210, F.1-37,1-65.

⁶ Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1988, s. 180.

⁷ Şadi Koçaş, Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, 1967, s. 237.

⁸ Milliyet, 21 Haziran 1992.

⁹ Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, 1991, s. 45.

¹⁰ Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri", Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141, 1972, s.43.

¹¹ Osman Olcay, Sevres Andlaşmasına Doğru, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No. 455, Ankara, 1981, s. XXIII.

¹² Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, 1998, s. 232.

bulunanlardır. Bu Ermeni kampıyla ilgili olarak aynı dönemde Taşucu'ndan havalanan 4. Tayyare Bölüğüne mensup uçaklar vasıtasıyla istihbarat ve keşif faaliyetleri de yapılır;¹³

“Monarga mevkiinde öteden beri mevcut ordugâhta beş bin kadar Ermeni askeri vardır. Bir miktar Fransız zabitan ve küçük zabitanı tarafından bunlara muallimlik edilmektedir. Bu Ermenilerin İskenderun, Dört Yol, Suriye taraflarından getirildiğini akdemce Mersin’de yakalanan casus Selim söylemişti.”

Kıbrıs adasını da içine alacak şekilde bölgede uçuşlar yaparak keşif ve istihbarat raporları hazırlayan, esir kampı ve Ermeni askeri eğitim kampının bulunduğu bölgeyle ilgili hava fotoğrafları çeken 4. Tayyare Bölüğü ilk etapta Üsteğmen Mithat Tuncel komutasında görev yapar. Birliğin ilk konuşlandığı yer ise Adana-Mersin sınırında ve dağlık bir bölgede bulunan Gülek Boğazı’dır. Ancak eldeki uçakların teknik kapasitelerinin o dönemin imkânsızlıkları içerisinde Gülek bölgesinden havalanarak Kıbrıs üzerinde uçuşlar yapması ve tekrar geriye gelmesi neredeyse imkânsız olduğundan birlik karargâhı Silifke yakınlarındaki Taşucu denilen bölgeye taşınır. İngiltere’nin müsaadesi ve lojistik desteğinin alınmasının hemen ardından Monarga,¹⁴ Dokuzevler bölgesi ve Lefkoşa’da toplam 3 Ermeni kampı faaliyete geçer. Fransızlara ait bu kampın istihkâmı ilgili bütün yapım, onarım ve bakım işlerini Kraliyet İstihkâm Birliği’nden Yüzbaşı E. H. D. Nicolles üstlenir. Kıbrıs’ta yaşayan Rum, Türk ve Ermeni toplumunun liderleriyle Ermeni Patriği’nin ikna edilmesi konusunda bir hayli zorlanan Fransızlar, kampın Türkiye’ye karşı kullanılacak askerlerin eğitimi için tesis edileceğini belirterek öncelikle Rumları, daha sonra da bu kampların çok gizli olarak faaliyet göstereceklerinin belirterek Kıbrıs’taki Ermeni cemaatinin lider kadrosunu da ikna ederler. Fransızların açtıkları bu kamplara ayrıca Kıbrıs’ta özellikle bakır madenlerinde çalışan, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve Kıbrıs’tan askeri gemilerle nakledilen kerestelerin gemilere yükletilmesinde kendilerinden istifade edilen ve o güne kadar İngiliz esir kamplarında tutulmakta olan Suriyeliler ve Iraklı Araplar da alınır. Bu işleri yapanlar arasında ayrıca Türk savaş esirleri de vardır. Fransızlar da bu kampların kurulması ve faaliyetlerinin çok sıkı kurallar çerçevesinde devam edebilmesi için azami gayreti gösterirler ve kamp içinde kiliseden hapisshaneye kadar çok farklı tesisler kurarlar. Bugün söz konusu bölgede Fransızlar tarafından Ermeniler için inşa edilmiş kiliseler, karargâh binaları ve kurallara aykırı davranan ve ağır suçlar işleyen Ermeni lejyonerlerin kapatıldığı mağaradan bozma hapisshane hala sağlam vaziyettedir. Ermeni kampının burada

.....
¹³ 4. Tayyare Bölüğü personeli tarafından çekilen istihbarat fotoğrafları. ATASE, K.2680, D.210, F.1-24, 26 ve 27.

¹⁴ ATASE, K.2680, D.210, F.1-24.

kurulmasının bir sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılacak silahların Mağusa-Dörtyol güzergâhıyla gönderilmesidir.¹⁵ Demiryolu ve deniz yolu açısından ulaşım imkânının iyi olması, askeri açıdan çıkartma faaliyetlerine uygun olması, bölgenin doğusunda deniz, diğer taraflarının da Rum köyleri ile çevrili ve güvenli bir bölge olması, bölgenin muhtemel bir saldırıya karşı toplarla donatılmış olması ve belki de en önemli sebep olarak kampın İngilizlere ait askeri savaş esirleri kamp bölgesi içerisinde kalarak kolayca gizlenebilmesi başlıca sebepler arasında gösterilebilir.

Esir Kamplarının Kurulma Hazırlıklarının Başlaması

Fransızların Ermenileri yetiştirmek ve daha sonra Anadolu'da Türklere karşı savaştırmak için açmayı planladığı bu kamptan ve İngilizler tarafından Türk savaş esirleri için Karakol bölgesinde kurduğu bu kamp inşaatından zarar görenler ise burada hayatlarını tarımdan kazanan köylüler ve çiftçiler olur. Bölgede kampların açılması konusundaki hazırlıkların fiiliyata dökülmesiyle beraber tarım yaptıkları arazileri ellerinden alınan ve askeri bölge olduğu iddiasıyla kendi arazilerini girmeleri yasaklanan köylüler olan bitenin farkında olmasalar da derhal resmi makamlara müracaat edip topraklarının geri verilmesini veya kendilerine tazminat ödenmesini talep ederler; ancak bütün bu çabaları boşa gidecektir. Öte yandan İngiliz askeri yetkililerinin bölgedeki faaliyetleri öylesine gizli ve sessizce yürütülmektedir ki Mağusa'nın en üst mülki amiri olan Mağusa Kaza Komiseri bile çevresinde ne olup bittiği konusunda habersiz durumdadır ve öğrendikleri de sadece gayri resmi yollardan olmuştur. Toprakları ellerinden alınan ve ortada kalan Rum ve Türk köylülerin topraklarıyla ilgili şikâyetlerinin yavaş yavaş ortaya çıkması sonrasında Karakol bölgesinde bir takım hareketlenmeler olduğunu fark eden Mağusa Kaza Komiseri, Kıbrıs Genel Valiliği ve Mağusa'daki askeri yetkililere 15 Eylül 1916 tarihinde "Hizmete Özel" bir yazı göndererek sözü edilen bölgede neler olup bittiğini öğrenmeye çalışır;¹⁶.

"Geçtiğimiz 3 hafta içerisinde Kraliyet Alayı'na bağlı subaylar tarafından Mağusa'nın yaklaşık 1.5 mil kuzeyinde bir takım çalışmalar yürütülmekte, bu bölgede kulübeler inşa edilerek dikenli tel çekilmektedir. Gayri resmi olarak öğrendiğime göre burası Türk savaş esirleri için esir kampı olacaktır..."

Türk esirleri için inşaatına başlanan kampın başlangıçta ne olacağını kestiremeyen bölgede yaşayan Kıbrıslı Türk köylüler bunun askeri bir tesis olacağını anlaşılmaması ve buraya esir askerlerin getirileceğinin öğrenilmesi üzerine

.....
¹⁵ ATASE, K.531, D.2075, F.4.

¹⁶ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

Kıbrıs'a getirilecek esirleri konuşmaya başladılar.¹⁷ Mağusa bölgesinde ortaya çıkan bu olağanüstü faaliyetler bölgede bir şeylerin olacağı ihtimalini ortaya çıkartmakla beraber yine de Kıbrıslı Türkler ne olup bittiğini tam olarak anlayamazlar. İngilizlerin esir kampı inşaatı faaliyetini gören Kıbrıslı Türklerden İbrahim Kalliga da ne olup bittiğine anlam veremeyenler arasındadır.¹⁸

**“Sene 1914. Mağusa Kapısı'ndan başlayarak Karpaz yolu boyunca ‘T’ şeklinde tahtalar dizildi. Ortadaki rivayet, buraya karargâh kurula-
cağı, icabında esirlerin burada barındırılacağı şeklindeydi. Tabii, harp başlamıştı. Zamanımıza kadar görülmemiş vapurlar kereste yüklü olarak gelmekte idi. Liman boydan boya kereste idi. Ben de arabamla Karakol'a kereste taşıyordum. İnşaat süratle başlamıştı. Ameleler, memurlar artık haşır neşir olarak çalışıyorlardı. Başlangıçta avlu ve bir de tek katlı avlu (ev), 7 oda yapıldı. Her bir avluya 9 veya 12 olmak üzere yapılan barakanın uzunluğu 45 ayaktı. Üst tarafta iki avlu için bir tahtadan cami yapıldı. Tek bir cami de 7. barakaya yapıldı. Bunların hepsi şimdiki deniz fenerine kadar uzanmakta idi. Bunların yapılması epeyi uzun sürdü. Müthiş bir haber duyuldu; Türk esirleri gelecekti. Çok geçmeden vapurlar limana girmişlerdi. Esirler altışar olarak sahilden yaya olarak kampa sevk ediliyorlardı. Esirlerin gelmelerinden az önce bizlerin kampa girmemizi yasak ettiler. Orada sadece bir-iki kişi alıkonulmuştu ki onlardan sağ olan yoktur.”**

İngilizler kampın inşaatını süratle tamamlamaya çalışırken kampta esir hayatı yaşayacak olan Türk askerleriyle anlaşabilmek için tercüman aramaya da başlar; ancak bundan maddi kazanç beklentisi içerisinde olanlar da vardır. Bu konuyla ilgili olarak Mağusa Kaza Komiserliğine 21 Eylül 1916 tarihinde bir mektup yazan Arap asıllı bir sağlık görevlisi bu kampta tercüman olarak görev yapabileceğini belirtir;¹⁹ ancak bu müracaata iki gün sonra verilen cevapta hastanede doktorların mesailerinin insan sağlığıyla ilgili olarak klasik manada sabah 08.00 ila akşam 17.00 gibi bir mesai çizelgesi içerisinde yapılamayacağı ve doktorların mesaisinin 24 saate yayıldığı belirtilerek bu doktorun esir kampında tercüman olarak çalışmasına müsaade edilmez.²⁰ Kampta ilk görev yapmaya başlayanlar ise Rum ve Ermeni doktorlardır. Bu doktorların Türk esirlere karşı davranışları son derece kaba ve serttir. Bu yüzden Türk esirlerinin kampta en çok şikâyet ettikleri konuların başında yedikleri berbat yemekler alırken, ikinci sırada da bu doktorlar vardır. Kampta görev yapmak ve buradan maddi kazanç sağlamak isteyenler sadece Arapça bilenler değildir. Ekim

.....
¹⁷ Kıbrıs Postası, 1 Kasım 1986.

¹⁸ Kıbrıs Postası, 6 Kasım 1986.

¹⁹ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

²⁰ Adı geçen arşiv.

1916'dan itibaren faaliyete geçen esir kampın yanında açılan 24. İntimo isimli askeri kışladaki yaklaşık 2000 civarında İngiliz askeri,²¹ Karakol bölgesindeki kampın güvenliğinden sorumlu olan 500 kişilik İngiliz birliği²² ve buradaki sivil personel göz önüne alınca yaklaşık 5-6.000 civarında insanın bulunduğu bu kadar büyük bir askeri garnizondan menfaat sağlamak ve para kazanmak düşüncesindeki tüccarlara ve ticaret adamlarına da yeni bir fırsat doğar. Ayrıca aynı garnizon içerisindeki Fransızlara ait Ermeni kampı da dikkate alınca savaş döneminde fahiş fiyatla ve karaborsa olarak mal satmak isteyen tüccarlar da kampa akın etmeye başladılar. 22 Eylül 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine bir yazıyla müracaat eden para kazanma sevdasındaki G. Michaididis isimli Rum bir avukat da kendi mesleğinden tamamen farklı bir konuda bu bölgede oluşan yeni potansiyelden maddi çıkar beklentisine girer ve esir kampında kantin çalıştırabilmek için müsaade ister.²³

Öte yandan bu dönemde Kıbrıs adası, savaşın dışındaymış gibi görünse de yaklaşık 11.000 Rum değişik görevlerde, doğrudan olmasa da savaşa katılmışlar²⁴ ve müttefiklere destek olmuşlardır.²⁵ İngiliz Yüksek Komiseri Sir Binbaşı John E. Clauson imzasıyla Kıbrıs'ta 26 Ağustos 1916 tarihinde ikinci bir duyuru daha yapılır ve sıkıyönetim kanunlarına bağlı olarak her türlü silah alım satımı, bulundurulması ve taşınması yasaklanır.²⁶ Öte yandan yakın zamanda gelmeye başlayacak olan Türk esirlerin ne şekilde adaya getirilecekleri ve esir kampına kadar güvenlik içerisinde nasıl nakledilecekleri sorusu İngilizlerin başını ağrıtmaktadır. Kamp Komutanı tarafından Mağusa Komiserliği'ne gönderilen 'Gizli' ibareli, "Türk savaş esirlerinin geliş" başlıklı ve 11 Ekim 1916 tarihli yazıda esirlerin adaya muhtemelen Ekim 15-20'si arasında gelecekleri ve sayının yaklaşık 3.000 civarında olacağı bildirilir.²⁷ Bunun için bölgenin sivil halktan arındırılması ve esirlerin indirilmesini ve kampa gelişini engelleyecek her türlü durumun kontrol altına alınması konularında hazırlıklar yapılır.²⁸ 26-29 Ekim 1916 tarihleri arasında

.....
²¹ ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31,

²² ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24.

²³ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

²⁴ ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31.

²⁵ ATASE, K.531, D.2076, F.5.

²⁶ The Cyprus Gazette, 2 Aralık 1916.

²⁷ Cafer Ertuğrul Özel Arşivi, Londra/İngiltere.

²⁸ Burada İngilizleri asıl tedirgin eden konu Mağusa'da karaya ayak basacak olan esirlerin indikleri noktanın Othello Kulesi yakınlarında olması ve söz konusu kulenin bulunduğu bu yerin çoğunlukla Mağusalı Türklerin yaşadıkları Surlarıçi bölgesinde bulunmasıdır. Nitekim bu endişenin sonucu olarak ilk etapta getirilecek olan Türk esirlerinin esir kampına götürülmesi sırasında sıkıntı çekeceklerini tahmin eden yetkililer bunun sadece askeri tedbirlerle olamayacağı düşüncesiyle Liman Başkanlığı ve Polis Teşkilatı başta olmak üzere pek çok resmi kurum ve kuruluştan da yardım isterler. Bölgedeki Kıbrıslı Türklerin esirlere yoğun ilgi göstereceğinden çekinen ve muhtemel meraklı bakışlardan tedirginlik duyan İngiliz idaresi esirlerin adaya ayak bastığı andan kampa götürülüşlerine kadar olan sürede esirlerle mahalli halkın irtibatını mümkün olduğunca kesmeye gayret eder.

Mağusa'ya getirilen ve buradan Karakol bölgesine sevk edilen Türk savaş esirlerinin sayısı ilk etapta 215 olmasına rağmen daha sonra adaya getirilen Türk savaş esirleriyle beraber kampta 3000 civarında esir toplanır. Bu kampa 1923'e kadar geçecek 6 yıllık sürede değişik sayıda esir getirilmeye devam edilecektir. Kampta bu süre içerisinde kalmış ve daha sonra başka esir kamplarına nakledilmiş olanlar da dâhil olmak üzere yaklaşık 7.000-10.000 civarında esir kalır;²⁹

“Osmanlı üserası Mağusa'ya bir çarık mesafede şimalde barakalarda oturuyorlar. İki üç bin kişi kadardırlar. Barakaların etrafı tel örgülerle kapalıdır. Mağusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugâhı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bazısı adadan bir başka mahalle nakledilmiştir. Elyevm yalnız 3.000 kadarı kalmıştır. Üsera ile beş yüz kadar muhafız İngiliz askeri vardır.”

İki ayrı grup halinde ve İngiliz savaş gemilerinin sağladığı güvenlik çemberi içinde Mağusa'nın Othello Kulesi bölgesine yanaşan gemilerden inen Türk esirler sıkı güvenlik tedbirleri arasında ve Mağusalı Türklerle konuşmalarına müsaade edilmeden Karakol bölgesindeki esir kampına getirilirler. Bu arada İngiliz askerlerinin uyguladıkları güvenlik tedbirleri o kadar sert ve sıkı olur ki İngilizler o gün Kıbrıslı Türklerin limana girişlerini yasaklar ve çalışmalarına müsaade etmezler. Türk savaş esirlerinin adaya getirildiklerini görenlerden birisi de Pembe Hasan isimli Kıbrıslı bir Türk'tür;³⁰

“Şimdiki limandan karaya çıkarılmışlardı. Zavallılar yaya olarak, askerlerin nezareti altında Karakol'a götürülmüşlerdi. Bizler o zaman çarşafıydık. İyice örgütlenerek hisarlara çıkmıştık. Hıçkırıklar etrafı kaphıyordu. Kendilerini unutarak bizleri teselli ediyorlardı. ‘Ağlamayın anneler, yakın vakitte kurtulacağız.’ diyorlardı. Üstlerinde parça parça elbiseler vardı. Karakol'a yerleştirildikten az sonra aralarında ölenler olmuştu. Hemen hemen her gün bir iki tabut bayraklarla örtülü olarak şimdiki mezarlığa götürülüyordu. Bizler Akkule'ye çıkar, hazin hazin giden cenaze alayını seyrederdik. Bazen kendilerini görmemize izin verirlerdi. Bu da ekseriyetle bayramlar da olurdu. Erkeklerimizle gider ve tellerden hikâyelerini dinler, oyunlarını seyrederdik. Bu günlerde bizlere kendi elleriyle yaptıkları eşyalardan hediye ederlerdi. Evdeki yılan da onlara aittir. Yılanlar, tespihler, sigara tablaları yaparlardı. Yedikleri zeytinlerin çekirdeklerini dahi atmazlar, tespih yapıp izinli olarak camiye geldiklerinde bize dağıtırlardı. Bayramlarda genellikle ‘Ağlamayın anneler, yine gideriz. Dinimiz uğruna şehit düşeriz.’ diye başlayan bir türkü çağırırlar, bizleri ağlatırlardı.”

²⁹ ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24 ve 31.

³⁰ Kıbrıs Postası, 5 Kasım 1986

Esirlerin gelmesinin ardından Kıbrıslı Türklerin duaları artık sadece Anadolu için değil ayrıca bu Türk savaş esirleri içindir;³¹

“Kıbrıs’taki İslamların daimen bizim muvaffakiyetimize duacı buldukları ve fırsat zuhurunda bizim tarafa gelmek istedikleri ve ancak sıkı bir inzibat ve hafiye teşkilatı hasebiyle kımlıdamağa imkân bulamadıkları ve adada ekmeğin okkası dört kuruş ettiği merkum Hüseyin’in cümle-i ifadatından bulunduğu ma’rûzdur.”

Ancak İngilizler tarafından alınan her türlü güvenlik tedbirine rağmen Surlarıç’ında yaşayan Kıbrıslı Türklerin Türk esirlerini görebilmek için bölgeye akın etmeleri sonucu ilk gün çıkan karışıklıkta bir askeri araç devrilir ve 2 Türk esir daha ilk günden hayatını kaybeder. Bu dönemde Mağusa’da ve kasabanın hemen doğusundaki ağaçlıklar arasındaki ordugâhta 2.000 kadar İngiliz askeri ve Mağusa kalesinin sahil cephesinde de büyük çaplı sahil topları vardır.³² Çanak-kale cephesinden getirilen ilk Türk savaş esiri kafilesi er, onbaşı ve çavuşlardan oluşmaktadır ve aralarında birkaç başçavuş haricinde İngilizler tarafından istihbarat konusunda bilgi alınabilecek türden üst düzey rütbeli personel bulunmamaktadır.³³ Çanak-kale’den getirilen Türk savaş esirlerinin yanı sıra bu kampta ayrıca 4. Ordu Komutanlığı’nca Kıbrıs adasında cereyan eden askeri faaliyetleri ve adanın son halini görüp bilgi toplamak üzere kayıklarla Taşucu’ndan adaya gönderilen ve yakalanarak diğer esirlerin yanına konulan 3 asker de vardır.³⁴ Bu

³¹ ATASE, K.2680, D.210, F.1-24, 26 ve 27.

³² İngilizler her ne kadar Kıbrıs adasını savaşın dışında tutmaya çalışsalar da muhtemel bir Alman saldırısına karşı tedbirli davranmaktan kaçınmazlar. Adadaki askeri karargâh ve ordugâhların neredeyse tamamı Mağusa bölgesinde bulunduğundan muhtemel bir saldırıya karşı azami tedbirler de bu bölgede alınır. Mağusa limanında her ihtimale karşı savaş gemileri bekletilir, ayrıca Mağusa ve Karakol bölgesi arasında nispeten daha küçük iskele ve limanlar yapılmaya başlanır. Adanın bu tarafında hummalı bir faaliyet göze çarparken başta Lefkoşa, Larnaka, Limasol ve Girne olmak üzere diğer kaza merkezlerinde ise neredeyse hiçbir olağanüstü durum söz konusu değildir. Bu bölgelerdeki sessiz ve monoton ortam savaşın sonuna kadar devam eder. Bunun tek istisnası keşif ve istihbarat uçuslarına çıkan 4. Tayyare Bölüğü mensuplarına 1917 yılı içinde Lefkoşa civarında uçaksavarla taciz ateşinde bulunulmasıdır. Adı geçen arşiv.

³³ ATASE, K.3435, D.14, F.26-2. Bu kampta kaldığı tespit edilen üç başçavuştan 10413 esir numaralı Hacı A. Mehmet Emin 8 Mart 1920 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Aynı şekilde kampta 4 Şubat 1919 tarihinde hayatını kaybeden 6387 esir numaralı başçavuş ise Ahmet Ömer’dir. Esir kampında bulunduğu tespit edilen üçüncü başçavuş da 21 Temmuz 1919 günü hayatını kaybeden 9630 esir numaralı Mustafa Hasan Hüseyin’dir. Her üç başçavuşun da nasıl öldükleri konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bu üç astsubayın kimlikleri bilinmesine rağmen şehitlikte hangi mezarlarda yatmakta oldukları da tespit edilememiştir. Öte yandan 3 Kasım 1919 tarihli Doğruyol gazetesinde çıkan haberde ise Anadolu’ya ve esir kampındaki Türk askerlere yardımcı olabilmek için Lefkoşa Türk Derneği tarafından organize edilen farklı kültürel etkinlikler sonrasında toplanan paraların bu yolda kullanılması üzerine esir kampında bulunan 11 Türk başçavuşun teşekkür mektubu yazdıkları belirtilmektedir. Bu astsubayların kimler oldukları ve daha sonra nereye gittikleri ise bilinmemektedir.

³⁴ Bu üç denizci askerin kimlikleri de bilinmemektedir. Bu arada Türk arşivlerinde Kıbrıs’ta esir düşerek şehit olduğu belirtilen tek bir kişinin söz edilmektedir. Bu kişi 1921 yılının Temmuz ayında şehit düştüğü bilinen ve makineci olarak görev yapan Yüzbaşı Sudi Efendi’dir. İstanbul Beşiktaş’ta bulunan Deniz Müzesi’nden alınan bilgiye göre Yüzbaşı Sudi Efendi gizli bir görevle ilgili olarak Karadeniz’de tebdili kayafet içerisinde kendisinden istenilen vazifeyi yerine getirmeye çalışırken bölgede faaliyette bulunan Rumlar ve Yunanlılar tarafından teşhis edilir ve derhal İngiliz askeri yetkililerine bildirilir. Karadeniz’de bir gemide tutuklanan Sudi Efendi’nin hangi sebeple ve nasıl Kıbrıs adasına gönderildiği ise belli değildir. Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Türk Havacılık Tarihi, II. Cilt, II. Kitap, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 185.

esir kampında bulunan bir diğerk Türk esir ise Kıbrıslı Hasan Hilmi Bey'dir. Esir kampında ayrıca iki ayrı Şevket Bey bulunmaktadır. Bunlardan birisi diğerk üç doktorla beraber kampta görev yapan Doktor İsmail Şevket Bey olup diğerk kişiden tamamen farklıdır. Diğerk Şevket Bey ise bir Türk esirdir ve kampta bir süre İngilizler tarafından inşa edilen ahşap caminin imamlığını da yapmıştır.

Öte yandan kampın 1923 yılına kadar açık olduğu dönem içerisinde kampı ziyaret eden Kıbrıslı Türklerden bazıları kendi akrabalarını görmek arzusundaırlar. Bu durum kampta başka Kıbrıslı Türkler de bulunabileceği ihtimalini ortaya atıyorsa da bugüne kadar Hasan Hilmi Bey dışında başka bir Kıbrıslı Türk'e rastlanmaz;³⁵

“Babam 1800'lü yılların sonunda doğdu. Lübnan'a da kendisi gitti. Gittiği yer Osmanlı İmparatorluğu topraklarında olduğu için kendisi orada postacı olarak çalışmaya başladı. Savaş patladığında da doğru Mekke'ye giderek Galip Paşa'nın emrine girdi... Babam çöllerde perişan olur. Su yoktur, yiyecek yoktur. Açlıktan üzerlerindeki kayışları ve kemerleri çiğneyip yemeye başlarlar. Araplarla girdikleri bir çatışmada ayağından yaralanır ve Araplar kendisini esir alırlar. Araplar o kadar acımasız ve zalimdirler ki esir düşen Türkler 'Bizi İngilizlere teslim etseler de kurtulsak.' demeye başlarlar. Eh babam Kıbrıslı, anası da burada, babası da burada, İngiliz askerleri de haliyle müsamaha gösterirler. Savaş bitip Kıbrıs'taki esir kampına getirildikten sonra yapılan anlaşmalar da neticelenince babamı da serbest bıraktılar tabii İngiliz idaresi...”

Özellikle Mağusa bölgesindeki askeri faaliyetleri yakından takip etmek üzere başlatılan hava keşif uçuşlarında İngilizlerin değişik askeri maksatlarla esir kampının bulunduğu Monarga ve Mağusa yakınlarındaki diğerk ordu gâhlarıyla ilgili olarak malzeme nakli ve malzeme getirilmesiyle ilgili olarak 5-6.000 gross tonluk buharlı nakliye gemileri kullandığı görölmektedir.³⁶

Geniş bir arazi üzerinde tel örgülerle çevrilmiş barakalardan oluşan kampın güvenliği İngiliz askerleri tarafından sağlanmaktadır. Esirler için yapılan barakalar her sırada 9 veya 12 baraka bulunacak şekilde üç sıra halinde yapılmıştır. Söz konusu barakaların her birisi 9 metre genişliğinde olup 15 metre uzunluğundadır. Esir kampı, Karakol bölgesinin güney batısında bulunmaktadır. Esir kampında esirler için yapılan barakalar kamp yerinin batısından geçen yoldan başlayarak halen deniz fenerinin bulunduğu noktaya kadar devam eder. Ancak kampın yeni açılması sebebiyle esirler daha ilk günden pek çok sıkıntılarla karşılaşırılar. Bu sıkıntılardan kurtulabilmek veya ihtiyaç duydukları ekmek, zeytin gibi yiyecekleri veya yatak, yorgan, battaniye gibi bir

³⁵ Merhum Erol Olkar ile 9 Ağustos 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

³⁶ ATASE, K.2680, D.210, F.1-6, 29, 37.

takım malzemeyi temin edebilmek için en iyi fırsat ise çalışmak için kamptan dışarı çıkartıldıkları zamanlardır. Mağusa Limanı'ndan yükleme yapmak için esir kampından çıkarılan Türk esirler bu fırsatı değerlendirip kampta zeytin çekirdeklerinden tespihleri, tahtadan sigaralık gibi küçük eşyayı da hatıra olarak civarda yaşayan Kıbrıslı Türklere verirler. Bu şekilde esirler tarafından el emeği olarak yapılan Çanakkale ve Anadolu işlemeli ay-yıldız işlemeleri iki sigaralık halen Gazi Mağusa'da Hüseyin Nafi Bey'de bulunmaktadır;³⁷

“Anadolu aşkı, vatan aşkı, memleket sevgisi bir başkaymış bu esir Türk askerlerinde. Yaptıkları kaşıklıkların üzerine, sigaralıklara hep Anadolu’yu işlemişler. Bu dedeme verdiklerinde de Çanakkale haritası var bir tarafında. Öbür yüzüne de Anadolu haritası işlemişler ‘Ey vatan, güzel vatan.’ diyerek.”

Türk esirler tarafından yapılan bu küçük el işi sigaralık, tespih, kaşık gibi ürünlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Halen KKTC'de farklı ailelerde de bu döneme ait eşyalardan bulunmaktadır. Bu hatıra eşyalardan birisi ise 1904 Kıbrıs doğumlu Hamide Akil'e verilen süslemeli bir mermer parçasıdır.³⁸ Bunun dışında Lefkoşa'da Dr. Fikret Rasim'de boncukla örülmüş bir para kesesi, Vural Türkmen'de ve Ulvi Keser'de bayrak ve sancak işlemeli sigaralık, Gazi Mağusa'da Ali Eyüpoğlu'nda ikiye katlanabilen bir kaşık bulunmaktadır. Ayrıca halen Canbulat Müzesi'nde bulunan ve esir bir Türk askeri tarafından yapılan bir ahşap oyma komodinin de vardır.³⁹

Türk esirlerin adaya getirilmesi sonrasında tercüman, doktor, kantin işletmecisi gibi faaliyetlerde bulunmak üzere İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat edenler yanında dikkati çeken müracaatlardan birisi de Kıbrıslı bir Türk'e ait olmandır. Türk savaş esirlerine yakın olabilmek ve onların ihtiyaçlarını karşılayarak destek olmak amacıyla böyle bir girişimde bulunan Ay

³⁷ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

³⁸ Türk savaş esirleri tarafından yapılan bu mermer parçasının üst kısmında “Hattad Üstad”, ortasında ise “Bismillahirrahmanirrahim” ve “İnehu min Süleymane ve innehu” ifadeleri bulunmaktadır. Mehmet Ertuğ, “Çanakkale Şehitlerinden Bir Yadigar”, Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Mart 1988, Sayı 4, s. 14.

³⁹ Bu komodinin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Mehmetçik (Galatya) köyünden emekli öğretmen Ahmet Şener tarafından Gazi Mağusa'da bir Rum evinde bulunarak Gazi Mağusa'daki Canbulat Müzesi'ne teslim edilmiştir. Komodinin dört tarafı da kabartma ve oyma süslemelerle işlenmiştir. Üstteki iki köşesinde ay yıldız, ortasında kanatları açık bir kartal ve kanatların altında da birer gül motifi vardır. Sağ tarafında asma dalına uzanmış bir köpek, sol tarafında ise bir tavus kuşu motifi bulunmaktadır. Komodinin birinci sırasında bulunan çekmecelerinde çiçekler ve kuşlar, ikinci sırasındaki çekmecelerde ise doğan cinsi yırtıcı bir kuş ve kraliyet tacı, iki tarafı kanatlı bir daire içerisinde ise “RAF” ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca bazı bitki motifleri de vardır. Üçüncü sıradaki çekmecelerde ise duran iki asker, çarpışan iki asker ve son olarak oturan bir asker motifleri bulunmaktadır. Komodinin arka yüzüne ise eski harflerle ve el yazısıyla bir takım yazılar, kalp, çapraz olarak ok ve hançer gibi motifler kazanmıştır. Komodinin üzerinde “25. 7. 1919. Kıbrıs adasının Famagusta kal'ası şimal-i garbi sevahilinde üsera ikametgâhında bulunan müstakil Bahkesir Sancağının Bandırma Manyas'ından 1802 numrolu onbaşı Hüseyin ve 1841 numrolu nefer Ramazan ve 10278 numrolu nefer Sinan tarafından tezyin edilmiştir. Fi sene 1335 Temmuz 20. Ah felek, yandı yürek. Zalim esaret.” ifadesi yer almaktadır. Burada söz konusu edilen 3 Türk askerinin mezarları halen Çanakkale Şehitliği'nde değildir ve akıbetleri de meçhuldür.

Simeo köyünden Ali Fevzi, 1 Kasım 1916 tarihinde müracaatını İngiliz yetkililere teslim eder. Ali Fevzi'nin müracaat dilekçesinde belirttiği bir başka husus ise esir kampında bulunan Türk esirlere hocalık yapabilmesine müsaade edilmesidir. 2 Kasım 1916'da yapılan bu müracaata 8 Kasım 1916 günü olumsuz cevap veren İngiliz yetkililer kamptaki Türk esirlere dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için sadece Mağusalı Mustafa Nuri Efendi'ye müsaade ederler. Son derece aydın, kültürlü ve önder bir kişiliğe sahip olan Mustafa Nuri Efendi, 9 Ekim 1907 tarihinde İngiltere'nin Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in Kıbrıs ziyareti sırasında onu karşılayan Türk heyetinde de görev yapan Kıbrıslı bir toplum lideridir. Esirlerin adaya ayak bastığı andan itibaren onlardan yardım ve desteğini esirgemeyen Mağusalı Mustafa Nuri Efendi Türk savaş esirlerinin dini vecibelerini daha iyi yerine getirebilmeleri için gayret eder. Bir Türk savaş esirinin cenaze törenini yerine getirmek için kampta bulunduğu bir sırada onlara dini kitaplar getirmeyi düşünen Mustafa Nuri Efendi bunun için müracaatta bulunur. 19 Aralık 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine müracaat eden Mustafa Nuri Efendi esirlere Kuran-ı Kerim verme talebini iletir;⁴⁰

“Ekselansları, Esir kampına gitmem ve bir erin cenaze törenine katılmam istendiğinde 24. İntimo'daydım. Esir kampında esirlerin herhangi bir istekleri olup olmadığını öğrenme, onlara bazı dini kitaplar ve Kuran-ı Kerim temin etme ve bunları postayla gönderme konusunda şahsıma izin verildi. Sizden istirhamım söz konusu bu dini kitapları bizzat kendimin esir kampı komutanına teslim etme izin vermenizdir.

Mustafa Nuri

Mağusa İmamı ve katibi, 19 Aralık 1916”

Esir kampında önceleri Türk esirlerin farklı sebeplerle kamptan çıkmalarına, ayrıca Mağusa Surlarıçı'ndeki camiye gitmelerine izin verilmesine rağmen daha sonra bu uygulamaya son verilir. O dönemi yaşayan Mehmet Nafi Bey de İngilizlerin bu tutarsız davranışlarına dikkat çeker;⁴¹

.....
⁴⁰ Bu müracaat üzerine Mağusa Kaza Komiserliği durumu esir kampı komutanlığına hemen 1 gün sonra bildirir ve Mağusa İmamı olan Mustafa Nuri Efendi'nin Kuran-ı Kerim ve başka dini kitapları esir kampına göndermek için izin istediği, söz konusu kişinin Mağusa'nın eski hocası olduğu ve son olarak kampta hayatını kaybeden bir Türk esirinin cenaze merasimini yerine getirdiğini belirtir. Esir kampı komutanı Yarbay E. A. How da Mağusa Kaza Komiserliğine aynı gün gönderdiği yazılı esir kampındaki esirlere dağıtılmak üzere getirilecek hediye Kuran-ı Kerim'lerin kendilerini de mutlu edeceğini, Mustafa Nuri Efendi'nin dilerse kitapları istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00 arasında şahsen teslim edebileceğini belirtir. Bu cevabi yazının alınmasından sonra Mağusa Kaza Komiseri de Mustafa Nuri Efendi'ye gönderdiği bir yazıyla esir kampına istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00 arasında gödebileceğini ve dini kitapları şahsen teslim edebileceğini bildirir. Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC

⁴¹ Hüseyin Nafi Bey ile çeşitli tarihlerde Gazi Mağusa'da yapılan görüşmeler.

“Karakol kampına yerleştirilenler 4000’i bulmuştu. Girişlerinde (Karakol esir kampına gelişlerinde) Mağusa halkı kumandanın izniyle kendilerine ziyafet vermişti. Ziyafetten sonra muhafızların gözcülüğünde şehir kendilerine gezdirilirdi...”

Hemen ardından İngiliz yönetimi tarafından Türk savaş esirleri için kamp bünyesinde minaresi bulunmayan ahşap bir cami yaptırılır.⁴² Esirlerin adaya getirilmesi ve kampın faaliyete geçmesinden sonra da İngilizlerin bölgedeki toprak sahipleriyle problemleri bitmez. 18 Kasım 1916 tarihinde bir Rum köylü tarafından kamp komutanlığına yapılan müracaatta ise askeri esir kampının kurulduğu bölgede bulunan kendisine ait arazideki çayır çimeni toplamasına müsaade edilmesi istenir. İngilizler işgal ettikleri bu tapulu arazileri askeri bölge ilan ederek köylülerin ellerinden almışlar ve herhangi bir tazminat da ödememişlerdir. Alkollü içki satışını bu şekilde bir uygulamayla geçiştiren İngilizlerin başını devamlı ağrıtabilecek olan konu bölgede toprakları ellerinden alındığı için mağdur olan köylülerdir. Yaklaşık bir ay önce, 18 Kasım 1916 tarihinde kendi arazisindeki çayır çimeni toplayabilmek için izin isteyen Rum köylüden sonra, 27 Aralık 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine müracaat eden Avukat G. Michailides başkanlığındaki bir grup Rum köylü de ellerinden alınan topraklarıyla ilgili olarak kendilerine o güne kadar hiç ödeme yapılmamasından ve tazminat ödenmemesinden şikâyet ederler.⁴³

“Bizler aşağıda imzası bulunanlar bu müracaatı yapmak ve bu konuyla ilgili olarak cevabınızı rica etmek için yazıyoruz. Geçen Ağustos ayından bu yana Caraolos bölgesindeki arazilerimiz aynı yerde esir kampı inşa eden askeri yetkililer tarafından işgal edildi. O zamandan bu yana uzunca bir zaman geçmesine rağmen zararımızın karşılanması ve işgal edilen topraklarımızla ilgili ödeme yapılması konusunda bizlere hiçbir şey söylenmedi. Bu konuyu yetkili makamlara iletir ve bu bölgedeki arazilerin 2-3 sefer sürülüp mahsul alındığını göz önüne almalarını sağlarsanız şahsınıza minnettar kalacağız. Bu arazi sahiplerinden bazıları bu kazançlarından şu anda tamamen mahrum kalmış durumdadırlar.”

Mağusa Kaza Komiserliği ve bu esir kampının kuruluşunu gerçekleştiren İngiliz Kraliyet İstihkâm Birliği Komutanlığı'nca incelemeye alı-

.....
⁴² Bu caminin imamlığı da esirler arasında bulunan Şevket isimli bir esir yapar. Esir kampının ilk açıldığı günlerde bu cami ihtiyacı karşılamakla beraber daha sonra kampta bulunan Çanakakale cephesinden getirilen Türk savaş esiri sayısının artmasıyla beraber yeni bir camiye daha ihtiyaç duyulur ve kamp komutanlığı kamptaki üçüncü bölümün yedinci barakasını da cami haline getirerek buranın da kullanılmasına müsaade eder. Kıbrıs Postası, 2 Kasım 1986.

⁴³ Adı geçen arşiv.

nan bu talep ne yazık ki köylülerin istediği gibi bir netice vermez. Yılda iki, üç sefer ürün alınabilen bu bereketli topraklar askeri arazi statüsüne girmiştir ve İngilizlerin de buna karşılık tazminat ödemeye veya köylülere ürünlerini toplamalarına müsaade etmeye niyetleri yoktur. Söz konusu bu dilekçede dikkati çeken bir nokta ise Rum köylüler yanında bu dilekçeye imza atanlar arasında Ahmet Vasif ve Şevki Hüdaverdi isimli Türklerin de bulunmasıdır. Bu iki Kıbrıslı Türk dışında ayrıca H. Hamid de vekâletini aldığı Bahriye ve Hattiyi Hanım ile Naim Efendi adına bu dilekçeye imza atmıştır. Esirlerin getirilmesinden hemen sonra, 5 Aralık 1916 tarihinde Lefkoşa'da yapılan duyuruda İngiltere ile savaşa girmiş bir ülkenin mensubu olan düşman unsurlarına veya savaş esirlerine yardım ve yataklıkla kaçmalarına yardım etmenin en ağır şekilde cezalandırılacağı bildirilir.

Kıbrıs Genel Valisi John E. Clauson'ın 16 Ekim 1916 tarihli sıkıyönetim duyurusuyla Kıbrıs adasında fotoğraf makinesi bulundurmamak ve fotoğraf çekmek yasaklanır. Bu duyuruya göre özellikle Larnaka ve Mağusa bölgelerinde Kaza Komiserinin yazılı müsaadesi olmadan herhangi bir şeyin veya herhangi birisinin fotoğrafını çekmek yasak altına alınır. Kamp yakınlarında dolaşmayı, kamp civarında tekneyle gezmeyi, tekneyle bu bölgede sahile çıkmayı yasaklayan İngiliz idaresi özellikle esir kampının bulunduğu Karakol bölgesinde ve Mağusa'da fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurmanın İngiliz askerleri dâhil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğunu devamlı yineler.⁴⁴ Bu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. Mağusa Kaza Komiseri'nin

.....
⁴⁴ Böylece Kıbrıs Genel Valisi'nin 16 Ekim 1916 tarihli sıkıyönetim duyurusuyla Kıbrıs adasında fotoğraf makinesi bulundurmamak ve fotoğraf çekmek yasaklanır. Bu duyuruya göre özellikle Larnaka ve Mağusa bölgelerinde Kaza Komiserinin yazılı müsaadesi olmadan herhangi bir şeyin veya herhangi birisinin fotoğrafını çekmek yasak altına alınır. Bu konudaki tek istisna özel mülkiyete ait yerlerde ve fotoğraf stüdyolarında çekilecek fotoğraflardır. Ayrıca hiç kimse hangi maksatla ve sebebi ne olursa olsun fotoğraf makinesi, fotoğraf makinesi parçası taşımayacak veya taşınmasına yardımcı olmayacaktır. Aksi davranışlar hakkında sıkıyönetim kanunlarına göre işlem yapılacaktır. Esasında bu yasak sadece bu bölgede değil bütün ada sahilinde uygulanmakla beraber yetkililer özellikle Mağusa, Karakol bölgesi ve askeri tesislerin bulunduğu mahallerde bu yasaklamaya daha titizlikle uyulmasını istemektedirler. 22 Şubat 1917 tarihinde Türk savaş esir kampında görev yapan bir İngiliz onbaşı da birlik komutanı olan Yüzbaşı R. E. Nicholls'e yazılı müracaat ederek esir kampı bölgesinde fotoğraf makinesi taşınmasına ve kullanılmasına müsaade edilmesini ister. Söz konusu onbaşı böyle bir müsaadenin kendisine verilmesi durumunda bölgedeki askeri tesisleri veya savaş esir kampının resimlerini çekmeyeceğini, tek arzusunun Kıbrıs'la ilgili tipik manzara resimleri çekmek olduğunu belirtir. 21 Mayıs 1918 tarihinde bizzat Kıbrıs Genel Valisi'ne yazılı müracaatta bulunan esir kampı komutanı emrinde görev yapmakta olan I. Kraliyet Taburundan 203126 yaka numaralı er C. J. Greenwood ile 45105 yaka numaralı er R. Mackie'in ada sahilinde fotoğraf makinesi kullanabilmek için kendilerine müsaade edilmesini talep eden müracaatlarını bildirir. Bu yasaklamanın doğal sonucu olarak özellikle esir kampına ait neredeyse hiç resim bulunmamaktadır. Bu konu öylesine hassas ve önemlidir ki Yüzbaşı Nicholles İngiliz onbaşının bu talebini derhal Mağusa Kaza Komiserliğine iletir. İngilizler Kıbrıs'ta fotoğraf makinesi kullanılmasını ve fotoğraf çekilmesini savaşın sonuna kadar yasaklarlar ve bu yasağa istisnasız herkesin kayıtsız şartsız uymasını sağlarlar. Aksine davranış sergileyenler ise sıkıyönetim yasalarına göre mahkemeye çıkartılıp yargılanırlar. İngiliz idaresinin bu konuda kendi askerlerine bile hoşgörüsü yoktur. The Cyprus Gazette, 16 Ekim 1916. Ayrıca bkz. Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

493/16 sayılı ve 8 Ocak 1917 tarihli talebine cevaben yazılan 10 Ocak 1917 tarihli yazıda alkollü içki satışı ruhsatı olanların bu ruhsatlarının sıkıyönetim uygulamaları doğrultusunda yasaklanıp yasaklanamayacağı ve İngiliz askerlerinin ellerinde muvazzaf bir subaydan alınmış bir müsaade kâğıdı olmadığı takdirde içki alıp alamayacakları konusuna açıklık getirilir. Kıbrıs Genel Valisi ayrıca Mağusa Kaza Komiseri'nin bu yasaklamayla ilgili olarak bir emir yayınlamasını ve bunun Valilik emri olduğunu duyurmasını da ister. İngilizler bu şekilde adayı tam manasıyla abluka altına alırlar. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle bir Rum tüccar mahkemeye sevk edilir.⁴⁵ Kamp yakınlarında dolaşmanın, tekneyle gezmenin, tekneyle bu bölgede sahile çıkmanın yasaklandığı, fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurma'nın İngiliz askerleri dahil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. İngilizler bu şekilde adayı tam manasıyla abluka altına almışlardır. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle Michael A. Stephanidos isimli bir Rum tüccar ve bazı İngiliz askerleri mahkemeye sevk edilir.

Esir kampında tutulan Türk savaş esirleri zaman zaman adada yaşayan Kıbrıslı Türklere görüşme imkânı bulsalar da moral açısından son derece kötü durumdadırlar. Sağlık durumlarının kamptaki esaret hayatına paralel olarak çok kötü olması, esir hayatı yaşamanın verdiği eziklik ve burukluk yanında hiç alışamadıkları sıcak hava esirleri perişan eder. Sıcak havaların bastırmasıyla beraber başlayan sivrisinek ve tatarcık salgını yanında bu hayvanların sebep olduğu farklı hastalıklar da onlara hayatı çekilmez hale getirir. Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle kampta hayat iyice çekilmez hale gelir. Ağır esaret şartları içerisinde hayatta kalmaya çalışsan, Mağusa'dan Ortadoğu'daki İngiliz birliklerine gidecek malzemenin ve kerestenin gemilere yüklenmesinde, bölgedeki inşaatlarda ve onarım işlerinde ve özellikle Gemikonağı bölgesindeki maden ocaklarında çalıştırılan Türk esirleri ağır şartlar, yetersiz beslenme ve sağlıksız şartlar nedeniyle isyan ederek kaçmış, bir kısmı İngiliz askerlerince vurularak veya esaret şartları sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir. Hayatını kaybeden Türk askerleri için daha önce herhangi bir tören yapılmaması ve şehitlerin tören yapılmadan ve elbiseleriyle gömülmeleri adada yaşayan Türkleri hem üzer, hem de tepkilerini çeker.

Türk savaş esirlerine her konuda yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkler zaman zaman savaş esirlerinden bazılarını kaçırmayı başarmala-

.....
⁴⁵ Adı geçen arşiv.

rına ve onları bir müddet özellikle Beşparmak Dağları'nda saklamalarına rağmen bu savaş esirleri daha sonra İngilizler tarafından tekrar yakalanır. Beşparmak Dağları'nın saklanmak için ideal yer olarak seçilmesinin sebebi bölgenin doğal ortamının yakalanma riskini ortadan kaldıracak özelliklerle dolu olması ve ormanlık arazi olması nedeniyle gizlenme, barınma, yiyecek ve su bulma imkânının daha fazla olmasıdır. Ayrıca Akdeniz aracılığıyla Anadolu'ya geçişin en kısa yolu olan Girne sahillerine varabilmek için de bu bölge bir ara geçiş niteliğindedir. Türk savaş esirlerinin kamptan bir yolunu bulup kaçmalarından sonra saklandıkları yerler arasında ayrıca Mağusa'nın Aynakofu ve Topçuköy gibi köyleri de vardır. Türk savaş esirlerinin kendilerine yardım edeceklerine inandıkları Türk köylerini seçmeleri tesadüf değildir. Bir yandan İngiliz esaretinden kaçmaya çalışırken bir yandan da hayatlarını idame ettirmeye çalışan Türk esirler bu yüzden saklanma açısından uygun mekânların bulunduğu, yakalanma açısından ise riskin nispeten daha az bulunduğu bölgelere yönelirler ve genellikle Türk köylerinin yoğun olarak bulunduğu bölgeleri seçerler. Bu bölgelerin bir başka özelliği ise uygun bir fırsat bulunduğu Anadolu'ya kaçabilmek için en ideal yerler olmasıdır. Türk savaş esirlerinin kamptan kaçtıktan sonra gizlendikleri Türk köyleri göz önüne alındığında bunların Anadolu'ya geçişin nispeten daha kolay yerler olduğu görülür. Bu açıdan en güzel örnekler ise Girne'ye bağlı Livera ve Kormacit köyleridir;⁴⁶

“Birinci Dünya Savaşı döneminde Çanakkale’de İngilizler tarafından esir alınarak adımıza getirilen Türk savaş esirleri çeşitli dönemlerde bu esaret hayatından kaçmaya çalışırlar. Kendilerine bu konuda en büyük destek ve yardımı ise Kıbrıslı Türkler yaparlar. Kaçtıktan sonra asıl önemli iş İngilizlere yakalanmamak ve mümkün olan en kısa sürede Anadolu’ya ulaşarak tekrar memleket için savaşa girmektir. Bu şekilde kaçan esirlerden bir kısmı da bizim köye gelirler. Bu kaçak Türk esirlerine en büyük yardım da bizim aileden gelir. Anadolu’ya geçiş için tek çare bir sal yapmak veya bir sandal bulmaktır. Sadrazam ailesi de bu Türk esirlerden yardımlarını esirgemez. Onlara kol kanat gerer ve yaptıkları sandallarla kaçmalarına yardımcı olurlar. Bu yardım ve desteğin sonucu olarak bizim köyün ismi değiştirilmiş ve aileme atfen Sadrazamköy olmuştur..”

Kuzey Kıbrıs'ta Anadolu'ya kaçış için en müsait noktalar olan o günkü isimleriyle Livera ve Kormacit köyleri bitki örtüsü açısından da Türk esirlere büyük avantaj sağlamıştır. Sandal veya sal yapabilmek için ihtiyaç duyulan odun bölgedeki ormanlık araziden sağlanır. Kıbrıs adasının ku-

.....
⁴⁶ Halil Sadrazam ile 11 Haziran 1998 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

zeyde en güney noktasını işgal eden Kormacit köyünde yaşlılar bugün bile Türk esirlere yaptıkları yardımları anlatırlar. Kamptan ilk kaçma teşebbüsü 29 Kasım 1916 tarihinde gerçekleşir ve bunun sonucunda 2 Türk askeri vurularak hayatlarını kaybeder. Bu 2 Türk askerinin dışında aynı tarihte kaçan ve yakalanamayan Türk askerleri de vardır. Bu askerlerden bir tanesi 4470 esir numaralı olan Türk askeridir. Gece yarısı kamptan kaçmayı başaran bu asker kampta en son görüldüğünde üzerinde siyah keten ceket ve kalın pantolon ve fes giymektedir. Siyah bııklı, esmer ve orta boylu asker İngilizlerin bütün gayretlerine rağmen yakalanamaz. 29 Kasım 1916 gecesi saat 22.00 ile 30 Kasım 1916 sabah 06.00 arasında kamptan kaçtığı tahmin edilen bir başka Türk esiri ise 4417 esir numaralı İbrahim Ali Mehmed Sabri'dir. İngilizler kaçan bu askerle ilgili olarak hazırladıkları duyuruları adanın dört bir yanındaki resmi makamlara dağıtarak ve kaçan askerin eşkâlini bildirerek onu yakalamaya çalışırlar.⁴⁷ Gerek kimliği belli olmayan 4470 esir numaralı Türk askerinin ve gerekse 4417 esir numaralı İbrahim Ali Mehmed Sabri'nin isimlerinin Çanakkale Şehitliği'nde mezarları bulunan Türk askerleri arasında olmaması söz konusu 2 askerin İngilizler tarafından yakalanmadıklarını ortaya koyuyor. Bu arada Kıbrıs Genel Valiliği tarafından Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen 12 Aralık 1916 tarihli mesajda aynı gün İskenderiye'den Victorian isimli İngiliz savaş gemisiyle esir kampına Çanakkale cephesinden 1300 Türk savaş esirinin daha getirildiği, bu esirlere 88 İngiliz askerinin de refakat ettiği bildirilir.⁴⁸ İngilizler Kıbrıs adasındaki Türk savaş esir kampına neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar değişik tarihlerde esir göndermeye devam ederler. Örneğin 15 Ekim 1918 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliği'nden Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda 14 Ekim 1918 tarihinde Mağusa'ya Türk savaş esirlerinin geldiği belirtilmekle beraber Genel Valilik bu tür gizlilik içeren yazışmalarda her ne olursa olsun şifre kullanılması gerektiğini, gelen- giden gemilerin hareket saatleri ve gemilerin isimlerinin gizli tutulması gerektiğini bildirir. Aynı gün Theseus isimli İngiliz gemisiyle Port-Sait'ten 1002 Türk savaş esiri getirilmiş, söz konusu İngiliz gemisine Wear isimli savaş gemisi refakat etmiştir⁴⁹.

Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle esir kamplarında ölenler önce halen Gazi Mağusa Namık Kemal Lisesi'nin bulunduğu bölgedeki mezarlıklara gömülmüşler, çoğunun mezarları bile bulunamamıştır. Bu şekilde Gazi Mağusa'nın değişik yerlerinde

.....
⁴⁷ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

⁴⁸ Adı geçen arşiv.

⁴⁹ Cafer Ertuğrul Özel Arşivi, Londra/İngiltere.

rast gele yerlere veya mezarlıklara gömülenlerin bazıları daha sonra Gazi Mağusa'da bulunan panayır bölgesinden 3 Türk savaş esirinin cenazelerinin mezarlığa götürülmesi sırasında yaşanan olaylar nedeniyle daha sonra hayatını kaybedenler Karakol bölgesinde esir kampı yakınındaki özel mezarlığa defnedilmişlerdir;⁵⁰

“1917-1918 yıllarında Mağusa esir kampından tünel kazarak kaçmayı başaran ve Çanakkale’de esir düştükleri öğrenilen 6 Türk esiri önce Gonedra’ya kadar gelir ve geceyi geçirmek için bir ağıla saklanırlar. Aradan birkaç saat geçince Türk olan ağıl sahibi ağılda birileri olduğunu anlar ve bunlarla konuşarak kaçak esir olduklarını öğrenir. Bu adamın esirleri saklayacak güvenli bir yeri olmadığı için onları komşu köy olan Ay Harida köyüne gönderir ve Osman amca’yı (Osman Ahmet) bularak ondan yardım istemelerini, bu adamın güvenilir biri olduğunu onlara söyler.

Esirler aynı gece ağıldan çıkarak bugünkü Ergenekon köyüne giderler. Fakat bölgenin yabancıları olduklarından, gittikleri yerin doğru yer olduğundan emin olmadıklarından sabaha kadar köyün yakınlarında gizlendiler. Sabah olunca köylülerin sesini duyan esirler geldikleri yerin doğru yer olduğunu anlayarak ortaya çıkarlar ve gördükleri bir çobanın yanına giderek Osman amca’yı sorarlar.Yanına gidip Osman amca’yı sordukları çocuk aslında Osman amcanın oğlu Mehmet Osman’dır.Daha sonra Osman amcaya haber salınır.Osman amca gelir. Esirler başlarından geçenleri anlatır ve Osman amcadan yardım isterler. Osman amca da oğlu Mehmet Osman’ı ve Hüseyin Yusuf isimli bir arkadaşını çağırıp esirleri Topaktaş mağarasına götürmelerini ister.

Esirler ilk olarak götürüldükleri bu mağarada saklanırlar. Bu bölgede davar güden çobanlardan esirlerin sesinin duyulduğunu duyan Osman amca o gece esirleri daha güvenilir bir yer olan ve bugün Esirler Mağarası olarak bilinen yere götürür. Bu mağara dağın tepesinde olup yaklaşık 20 m2 kadardır. Bu mağaraya ilk gelen bu 6 kişi burada en uzun süre kalanlardır da. Yaklaşık olarak bir seneye yakın kaldıkları tahmin ediliyor. Bu esirlere iki veya üç günde bir Hüseyin Yusuf ile Mehmet Osman köyden yiyecek götürürlerdi. Esirler su ihtiyaçlarını da köyün hemen yanında, kaldıkları mağaranın bulunduğu dağın eteklerinde olan ve hayvanların içmesi için ve sulamada kullanılan bir pınardan karşılıyorlardı. Günümüzde bu pınar kurumuştur. Esirler suyu genellikle gece alırlardı. Bu dağdan suyun bulunduğu

.....
⁵⁰ 1911 Kufez (Çamlıca) doğumlu Mustafa Mulla Mehmet’ten aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs’ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

yere kadar inip çıkmak yaklaşık 2.5-3 saat alırdı. Bu arada İngilizler köye kadar gelip esirleri arayıp soruyorlardı. Fakat köy halkı bu olaylardan habersiz gibi davranıp hiçbir şey söylemiyordu. Sonraları savaş bitince af çıkmış ve bu esirlerden bazıları gidip teslim olmuş, bazıları da bir kıyı köyü olan Akatu'ya giderek teknelerle anavatana gitmişler. Bu mağaraya ilk gelen bu 6 kişi burada en uzun süre kalan esirler olmalarına rağmen isimleri hatırlanmıyor.

Bunlar gittikten sonra aynı mağaraya üç kişi daha gelmişti. Bunlardan birinin ayağında kurşun yarası varmış ve öbür iki arkadaşının omuzlarında taşınıyormuş. Bu esirlere de yine aynı şahıslar tarafından yardım edilmiş fakat bunların da isimleri hatırlanmamaktadır; ancak bu üç kişinin de Akatu köyünden kaçtıkları bilinmektedir. Son gelen ise tek bir kişiydi. Bu adam yalnız olduğu için fazla yalnız bırakılmamış ve köyün yakınında olan bir ağılda aynı kişiler tarafından saklanılarak yardım edilmiştir. Bu esirler içinde sadece yalnız olarak gelen bu adamın adı hatırlanmakta ve Mesut olduğu bilinmektedir. Bu adamın daha sonra sağ salim Türkiye'ye ulaştığı Hüseyin Yusuf'a yazdığı iki adet eski Türkçe mektuptan öğrenilmiştir. Fakat Mesut'un Türkiye'ye kaçışı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.”

Babası Hüseyin Yusuf gibi bu mağaraya defalarca giden Yusuf Hüseyin ayrıca bu mağarada söz konusu esirlere ait bir takım özel eşyalar da bulunduğunu, bunlar arasında bazı paltoların da olduğunu ifade ederek bu paltolardan hatıra olarak söktüğü iki adet düğmeyi uzun sürse evinde muhafaza ettiğini ancak bu düğmelerin daha sonra kaybolduğunu da belirtir.⁵¹ Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. O günleri yaşayan Ali Osman Bey böyle bir günü anılarında şöyle anlatır;⁵²

“Esirler geri gidince bir müddet sonra Mehmet Emin isminde rütbeli birisi gelip beni bulmuştu. Ona benim ismimi vermişler. Esirlerden burada şehit olan iki yeğenin mezarını görmek istiyordu. Kendisini alıp mezarlığa götürdüm. Sonra kardeşi oğlunun vurularak öldürüldüğünü işittim ve ona da söyledim. Kaçarken vurmuşlar, şehit etmişler onu.”

30 Haziran 1917 tarihinde Çanakkale Esir Kampı'ndan kaçmaya çalışırken 2 Türk askeri daha İngiliz askerleri tarafından vurularak öldürülür. Öldürülen askerler 3105 esir numaralı Ali Hacı Ahmet ve 3109 esir yaka numaralı Hanefi Ahmet'tir. Söz konusu 2 Türk askeri İngiliz Kraliyet

⁵¹ Kıbrıs Postası, 6 Kasım 1986.

⁵² Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986.

Birliği'nden er John Garnett tarafından vurulmuşlardır. Nöbeti sırasında kaçmaya çalışırken 2 Türk askerini vurarak öldüren İngiliz er John Garnett derhal tutuklanır ve sıkıyönetim kuralları çerçevesinde askeri mahkemede sorgulanır. Ancak bu yapılan sadece adli bir görevi yerine getirmekten başka bir şey değildir. 2 Türk askerinin öldürülmesine şahitlik eden ve olayı görenler arasında ise başta kampta görev yapan İngiliz Yüzbaşı Nicholson ile Lewis Hyde isimli bir sivil İngiliz, 29210 yaka numaralı İngiliz er F. Barrew bulunmaktadır. Bu olayın en trajik ve üzücü yönlerinden birisi de 2 Türk savaş esirinin kaçarken vurulmasını bizzat görenler arasında 3251, 3252 ve 3018 esir yaka numaralı Türk savaş esirlerinin de bulunmasıdır. Kamp komutanı ise olayı görmelerine rağmen öldürülen savaş esirlerinin isimlerini bilemeyen şahitler aracılığıyla olayın ne şekilde olduğunu ve önce hangi esirin öldürüldüğünü bulmaya çalışır.⁵³ Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm halinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler söz konusu bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar.⁵⁴ Yazın sıcak hava, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır;⁵⁵

“...Harbi Umumi'de babam beni işçi yazdırdı. Burada ekmekçi yanındaydım. O zaman 1 şiline ekmek alırdık. Çünkü harpteydik ve çok pahalıydı. Ekmekler sıçan yeniğiydi. Günde 1.5 şilin alırdım. Dört fırına ekmek taşırdım. Fırınlara surlar dışında, liman yolundaydı. Ekmekleri sırtıma yüklenir ve ekmek ambarına götürürdüm. Araba da bunları esirlere götürürdü. Yere dökülen hamurları süpürüp ekmek yaparlardı. Buna da gara ekmek denirdi. Esirleri her gün hisara çıkarırlardı. Ben de annemle hisara çıkar ve onları izlerdik. Beyaz sakallı İbrahim Efendi imamdı. Her gün hisara yayan giderdi ve meblağı mezara götürürlerdi.

Esirler Mağusa'ya kendileri gelirdi. Çarşı Meydanı, Namık Kemal Meydanı'na gelirlerdi. Boncuklu yılan, tavla, mücevherat kutusu yaparlardı. Bunları satar ve eşya alırlardı. Esirler vapurla geldiğinde, limana geldiğinde vapurlar görünürdü. Kasaların içinde ölümler ve yaralıları vardı. Kadınlar da bunların ölü olduğunu söylerlerdi. Ben bunları gördükten sonra işe girdim. Yaklaşık 2 sene çalıştım. İngiliz

⁵³ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

⁵⁴ Ulvi Keser, “Çanakale'de Esir Düşen Türk Askerleri; Kıbrıs'ta Bir Esir Kampı”, Toplumsal tarih, Sayı 135, Mart 2005, s. 81.

⁵⁵ Hüseyin Hasan Monargalı'dan aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizler, Dinçer İzcan, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

bana 2 punya vurdu. Ekmekleri taşırdım. Ovada fakir çocuklar koyun beklerdi. Ben de tıka basa dolu olan köhünleri eğdim ve ekmekleri düşürdüm. Çocuklar da bunları alıp yerlerdi. Bu yasaktı. Rastgele bir gün İngiliz kumandanı bunları gördü ve bana ‘Kim verdi?’ dedi. Ben de ‘Bilmem.’ deyince bana 2 punyo vurdu ve yere düştüm. Almanlar Yavuz Koper isimli bir gemiyle asker getirdiler. Surların en dışında Karakol’a bakan çifte mazgallı yerde asker çıkardılar. Burada talim yaptılar. O zamanlar İngilizler peşlerine düştü...”

Çeşitli sebeplerle hayatını kaybeden Türk esirler için İngiliz Kamp Komutanlığı tarafından düzenlenen askeri cenaze törenine 30-40 civarında Türk savaş esiri de katılır, törene katılan bu savaş esirlerine hemen hemen aynı sayıda İngiliz askeri de refakat eder, saygı duruşu ve saygı atışını müteakip tören biter. Türk askerlerinin cenaze merasimlerinde Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi ve beraberindeki bir kaç Türk hafız görev alır ve şehitlerin yıkanıp bir grup Türk esirin de katıldığı dini bir törenle son yolculuklarına uğurlanmalarında onları yalnız bırakmazlar. Özellikle Mağusalı Mustafa Nuri Efendinin girişimleriyle İngiliz Kamp Komutanlığı daha önceki uygulamalardan vazgeçerek esirlerin dini törenle ve Türk Mezarlığı’na gömülmesine müsaade eder. Ancak o güne kadar farklı yerlere ve mezarlıklara gömülen, hatta mezarları bile bulunmayan ve toplu olarak ve hiçbir dini, askeri tören yapılmadan gömülen Türk savaş esirleri içinse yapacak bir şey yoktur. Öte yandan gerek Mustafa Nuri Efendi, gerekse o dönemin Yasama Meclisi olan Kavanin Meclisi’nin Mağusalı üyesi Mahmud Celaleddin Efendi bazı işbirlikçi jurnalcilerin kışkırtmaları sonucunda İngilizler tarafından Türk savaş esirlerine yardım ettikleri, esir kampında ölen savaş esirleri için dini görevlerini yerine getirmek üzere esir kampına girdiklerinde esirlere yiyecek temin ettikleri iddiasıyla divan-ı harbe verilmişler, daha sonra bu suçlamalardan beraat etmelerine rağmen mahkeme salonundan çıkar çıkmaz alelacele Girne’ye götürülüp Birinci Dünya savaşı sonuna kadar Girne Kalesi’nde sürgün hayatı yaşamışlardır.⁵⁶

Ne acıdır ki yıllar sonra bakımsızlık ve ihmal yüzünden kaybolmaya başlayan bu mezarlıklardan ancak kurtarılabilen bazı esir mezarları halen Gazi Mağusa’da Türkler tarafından mezarlık olarak kullanılmakta olan Mağusa Türk Mezarlığı’na nakledilmişlerdir. Aynı şekilde esir kampından kaçmaya çalışırken hayatını kaybeden 3 Türk esir için de benzer törenler yapılır. Ancak o gün Mağusa’da panayır kurulması ve bu panayırın da adanın en büyük panayır olması sebebiyle bölgenin son derece kalabalık olması gerginliği iyice artırır. Panayıra gelenler arasında alışveriş yapmak veya gezmek maksadıyla orada bu-

.....
⁵⁶ Merhum Emine Hasan ile 14 Temmuz 1989 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

lunan Kıbrıslı Rumlar da bulunmaktadır. Cenaze alayından gelen tekbir seslerinin duyulmasıyla beraber gelenlerin bir Türk cenazesine ait olduğu anlaşılır. Panayır alanında bulunan Mağusalı Türkler cenazelere doğru koşarken panayırda bulunan Rumlar ve diğer ziyaretçiler de dağılırlar ve böylece panayır da kendiliğinden son bulur. Cenazelerin mezarlığa getirilmesinden sonra İngiliz askerleri tarafından komutanlarının direktifiyle askeri tören yapılır ve Türk savaş esirleri sıraya geçirilerek tekrar esir kampına dönülür. Bu panayırda olan bitenleri bizzat görenlerden birisi de Kıbrıslı Türk Ali Osman Bey'dir;⁵⁷

“Bir gün panayır vardı. Panayır şimdiki yerinde değil, Mağusa Kapısı'ndan az ileride yapılıyordu. Panayırın çok hareketli bir anında uzaktan kaside sesleri işitildi. Tüylerim ayağa kalktı. Derhal arabayı terk edip cenaze törenine koştum. Rumlar bu kaside seslerinden donup kalmışlardı. Şanlı bayrağımıza sarılıp üç tabut arka arkaya geçip gidiyordu. Panayır o an sona ermişti. Bu olayı hiç unutamam evlat. Aralarından Erzurumlu Tosunoğlu Rıza Onbaşı arkadaşımды. Ben ona sigara tabakası hediye etmiştim. Esirlerin aralarında Kıbrıslı da varmış fakat ben şahsen tanımış değilim. Yalnız af olununca Bekir Pehlivan ile İsmail Pehlivan Kıbrıs'tan ayrılmadılar. Buraya yerleştiler.”

Esirlerin adaya getirilmesinden sonra burada yakınları bulunanlar başta olmak üzere Kıbrıs Türklerinin kamp komutanlığına yaptıkları müracaatlar ilk günlerde kabul edilse de daha sonra İngilizler bu ziyaretleri ellerinden geldiğince engellerler;⁵⁸

“Adaya Türk savaş esirleri getirildikten sonra bütün Kıbrıslı Türkler hep oraya akın ettiler soydaşlarını görebilmek için. Babam da bu esir kampına getirildikten sonra hep aynı şeyler olmuş. Çok sıkıntı çektiler bu kampta. O yüzden babam serbest bırakıldıktan sonra bile İngilizlere tepkisini böyle gösterdi ve İngiliz uyuğuna hiç geçmedi ölünceye kadar.”

Bu esir kampının çevre emniyeti ve güvenliği önce İngiltere'nin Kraliyet Manchester Alayı'nın 8. Bölüğü ile Kraliyet 1.Garnizon Liverpool Alayı tarafından ortaklaşa sağlanmış; ancak savaşın uzun sürmesi ve çeşitli cep-helerden getirilen esir Türk askerlerinin sayısının devamlı artması sebebiyle kampın güvenliğini sağlama konusunda Ermeni kampında eğitim gören Ermenilerden de istifade yoluna gidilmiştir. Özellikle Çukurova bölgesinden Fransızlar tarafından kandırılarak Kıbrıs'a getirilen ve Çukurova'da bir Ermeni devleti kurma hayal eden Ermeniler de bu fırsatı çok iyi değerlendirerek Türk savaş esirlerinin hayatlarını iyice katlanılmaz hale getirirler. Ç-

.....
⁵⁷ Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986.

⁵⁸ Erol Olkar ile 9 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

nakkale Esir Kampı'nda geçen yıllar boyunca sağlık açısından pek çok hastalığa maruz kalan Türk savaş esirlerine verilen yemek maliyeti son derece ucuz ve bol bulunduğu için çoğunlukla kırmızı kabak, bu kabaktan yapılan son derece tatsız kabak lapası ile günün şartlarına göre yenmeyecek kadar berbat olan kılıçlıklı arpa ekmeğidir.⁵⁹ Türk savaş esirleri neredeyse kampın kapatıldığı tarihe kadar hep aynı şeyleri yemek zorunda kalmışlardır;⁶⁰

“İngilizlerin onlara yedirdiği tahta talaşı, öğütülmüş keçi boynuzu, kaynatılmış yağsız kabaktır. Başka neredeyse hiçbir şey yemek imkânları yoktur maalesef.”

Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm halinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler söz konusu bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar. Yazın sıcak hava, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır. Verilen yemeklerin berbatlığı yanında Çanakkale esir kampında görev yapan Rum ve Ermeni asıllı doktorların Türk esirlere karşı takındıkları tutum ve davranışlar da son derece kötüdür ve bu doktorlar özellikle hasta olan Türklere karşı son derece kaba davranmaktadırlar. Esir kampında dört doktor görev yapmaktadır. Bu doktorlar İsmail Şevket isimli bir Türk doktor, Aneksopulos isimli bir Rum doktor, Freyzer isimli bir Maronit doktorla beraber bir de Ermeni doktordur.⁶¹ Dönem İngiltere ve adadaki İngiliz idaresi için çalışan jurnalcilerle o kadar doludur ki KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş'ın hâkim olan babası Mehmet Raif Bey'in de Kıbrıs'ta esir olarak

.....
⁵⁹ Ahmet Sami Topcan, "Birinci Cihan Savaşı Esnasında Mağusa Esir Kamplarında Kalan Türk Askeri Esirleri Hakkında Kısa Bilgiler", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Mart 1990, Sayı 10, s. 21.

⁶⁰ Adı geçen görüşme.

⁶¹ Ermeni, Rum ve Maronit doktorlar arasında İsmail Şevket Bey isimli Türk doktoru ise çok zor günler beklemektedir. Esir kampında bir Türk doktorun görev yaptığını öğrenen Türk esirler diğer üç doktora muayene olmak istemezler ve sadece Türk doktor İsmail Şevket Bey'e güvendiklerini de açıkça ortaya koyarlar. Böylece esir kampındaki hemen hemen bütün zamanını Türk savaş esirleriyle geçiren ve onların derlerine çare olmaya çalışan Şevket Bey sadece esir kampında değil adamın dört bir tarafında tanınmaya başlanır. Böylece özellikle Mağusa'nın Surlarıçi olarak bilinen bölgesinde yaşayan Kıbrıslı Türklere de muayene olabilmek için kampa gelmeye başlarlar. Mağusalı Türklere de Türk bir doktora muayene olmak gayesiyle esir kampına gelmelerine ilk günlerde ses çıkarmayan ve olayları gözlemlemekle yetinen İngiliz idaresi daha sonra bu ziyaretleri güvenlik gerekçesiyle iptal eder ve kısıtlamalar getirir. Kıbrıslı Türklere arasında meydana gelecek hoşnutsuzluktan da çekinen ve özellikle insan sağlığı gibi bir konuda mahalli halkla fazla çatışma içine girmek istemeyen İngiliz idaresi Doktor Şevket Bey'in müsaade edilen belirlenmiş zamanlarda Mağusalı Türklere muayene etmek üzere kamptan çıkmasına müsaade eder. İngiliz savaş esir kampında görev yapmakta olan Doktor Şevket Bey yine böyle bir dönemde kendisine verilen özel izinle esir kampından dışarıya çıkar ve Surlarıçi bölgesinde Kıbrıslı Türk hastalarını muayene ettikten sonra da Namık Kemal'in Lefkoşa'da oynanmakta olan "Vatan Yahut Silistre" piyesini görmeye gider; ancak bu İsmail Şevket Bey için son gezi olur. İngilizler için çalışmakta olan bazı Türk ve Rum jurnalciler tarafından ihbar edilen İsmail Şevket Bey, oyun seyretmekte olduğu salondan Yüzbaşı Fuat Bey'in kontrolünde tekrar Karakol bölgesindeki esir kampına getirilir ve bir daha kamp dışına çıkmasına müsaade edilmez. Kıbrıs Postası, 4 Kasım 1986. Beria Remzi Özoran, "Kıbrıs'ta Türk Kültürü", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s.163.

bulunan Türk askerlerine yardım edebilmek için camilerde yapılan yardım faaliyetlerine katıldığı için başı sık sık belaya girmiş, ayrıca bu jurnalcilerin yapılan esirlere yardım çalışmalarını İngiliz İstihbarat subaylarına rapor etmeleri sonucunda pek çok Kıbrıslı Türk fişlenmiş ve baskı görmüştür.⁶²

Çanakkale Esir Kampı'ndaki Türk savaş esirlerinin Anadolu'yla haberleşmeleri de aynı şekilde özellikle Mağusalı Türkler sayesinde gerçekleşir. Kamp yakınlarında çalışan veya farklı sebeplerle kampa girme imkânı bulan Kıbrıslı Türkler esirlerin yazdıkları mektupları gizlice alarak kamp dışına çıkartırlar ve hiç bekletmeden gemicilikle uğraşan Mağusalı Türklerle verirler. Bu mektuplar daha sonra balıkçı tekneleriyle gizlice Mersin'e ulaştırılır. Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra kampta özellikle kaçmaya çalışırken vurularak hayatını kaybeden savaş esirlerinin sayısında meydana gelen artış İngilizlerde bu konularla ilgili adli soruşturmaları ne şekilde yapacakları sorusunu gündeme getirir. 20 Mayıs 1917 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliğine müracaat ederek Türk savaş esirlerinin herhangi bir nedenle ölmeleri durumunda adli soruşturmanın kimin tarafından yapılacağını öğrenmek isteyen Kaza Komiserine hemen 1 gün sonra Kıbrıs Genel Valiliği Genel Sekreterliği tarafından Lefkoşa'dan 1039 çıkış numaralı telgrafla verilen cevapta bu görevin Kaza Komiserinin kendisi tarafından yapılması gerektiği belirtilir. Adli soruşturma ve otopsiyle ilgili olarak görevlendirilen Kaza Komiseri ayrıca zor kullanma ve şiddet neticesinde meydana gelen ölüm olaylarında kendisine cesetler henüz gömülmeden bilgi verilmesini de talep eder. Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. O günleri yaşayan Ali Osman Bey böyle bir günü anılarında şöyle anlatır;⁶³

“Esirler geri gidince bir müddet sonra Mehmet Emin isminde rütbeli birisi gelip beni bulmuştu. Ona benim ismimi vermişler. Esirlerden burada şehit olan iki yeğenin mezarını görmek istiyordu. Kendisini alıp mezarlığa götürdüm. Sonra kardeşi oğlunun vurularak öldürüldüğünü işittim ve ona da söyledim. Kaçarken vurmuşlar, şehit etmişler onu.”

Kamptan kaçmaya yönelik olarak bir takım teşebbüslerde bulunan ve bunun sonucunda da hayatlarını kaybeden Türk askerleri İngiliz görevliler için neredeyse yeni bir kazanç kapısı olur. Mağusa Kaza Komiserinin vurularak hayatını kaybeden Türk askerleriyle ilgili olarak adli soruşturma ve otopside sorumlu tutulmasından sonra kampta görevli İngiliz subayları da bu tip çalışmalarda buldukları gerekçesiyle kendilerine de ödeme yapıl-

.....
⁶² Rauf R. Denктаş, Karkot Deresi, Lefkoşa, 1993, s.8.

⁶³ Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986.

masını talep ederler. 26 Mayıs 1917 tarihinde Mağusa Kaza Komiserine bir yazı gönderen Yüzbaşı Williamson bu şekilde öldürülen bir Türk askeriyle ilgili olarak 24. İntimo'da adli soruşturma ve otopside bulunduğu gerekçeyle para talebinde bulunur. Bu arada Türk keşif uçakları da bu dönemde aralıksız istihbarat çalışmaları yapmaktadır. Bu bölgede bulunan çadır ve barakalardan oluşan askeri tesisler ve ordugâhlar,⁶⁴ Türk savaşı Çanakkale esir kampı ve Fransız Ermeni kampları hakkında çekilen hava fotoğraflarıyla istihbarat ve keşif bilgileri 4. Hava Bölüğü tarafından en ince ayrıntılarına kadar toplanır.⁶⁵

İngilizlerin Türkler için açtığı esir kampını gizleme çabaları, ayrıca bu esirlere yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkleri engellemeye yönelik girişimleri, Fransızların Ermeniler için açtıkları kamplar ve bu kamplardaki Ermeniler vasıtasıyla istihbarat ve casusluk yapmaya başlamaları sonrasında adada hayat özellikle Kıbrıslı Türkler için iyiden iyiye çekilmez hale gelir. 4. Uçak Bölüğü'nün Kıbrıs'la ilgili olarak Karargah-ı Umumi Harekat-ı Harbiye Şube Müdürüne M Cemal imzasıyla gönderilen keşif raporunda "... Kıbrıs'taki İslamların daimen bizim muvaffakiyetimize duacı buldukları ve fırsat zuhurunda bizim tarafa gelmek istedikleri ve ancak sıkı bir inzibat ve hafiye teşkilatı hasebiyle kımıldamaya imkan bulamadıkları..."⁶⁶ belirtilmektedir. Gelişmelerden son derece rahatsız olan İngilizler çeşitli bahanelerle Türklerin faaliyetlerini engeller, toplanan yardımların yerlerine ulaştırılmasını geciktirir ve ancak uzun uğraşlar ve mücadelelerden sonra yerlerine ulaşmasına müsaade eder. Ayrıca kamptaki Türk esirlere yardımcı olan Kıbrıslı Türkleri de hapse atarlar. İngilizler bir yandan kamptaki esirleri kontrol altında tutmaya çalışırken bir yandan da önde gelen toplumsal liderleri tutuklamak suretiyle Kıbrıslı Türklere göz dağı verirler. Türk savaşı esirlerine yardım ettikleri gerekçeyle İngilizler tarafından Girne'de hapse atılanlar arasında Osman Bey ve oğlu Ali, İskeleli tüccar Kenan kardeşlerden Raşid, Kamil, Said ve Hasan Efendi, Kamil Paşa'nın damadı Doktor Esat, Kormacit köyünden Kolya çiftliğinin sahibi olan Ahmed Sadrazam, Bilelileli Küçük Hacı Hüseyin Efendi, Mahmud Naim'in akrabası Mağusalı Hoca Mustafa Nuri Efendi, Baf'tan Kavanin Meclisi üyesi Dr. Eyyüp Bey vardır.

Karakol bölgesi ve Mağusa'da kısıtlamalarına devam eden İngiliz yönetimi hem Kıbrıslı Rumları ve hem de Kıbrıslı Türkleri farklı sebepler ve mazeretlerle cezalandırmaya ve hapse atmaya devam eder. Kampın açılmasıyla beraber bu bölgeyi kazanç kapısı olarak gören özellikle Rum tüccarlar

.....
⁶⁴ ATASE, K 2680, D.210, F.1-67.

⁶⁵ ATASE, K 2680, D.210, F.1-54, 1-63, 1-64, 1-65.

⁶⁶ ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-24.

Türk savaş esirlerinden ve kampta görevli İngiliz askerlerine fahiş fiyatla satış yapmaya kalkınca başları da belaya girer.⁶⁷ 11 Ocak 1918'de Limasol'dan Yanco Peristiani isimli Rum, fahiş fiyatla şeker, kahve, vs. satmaktan 20 Kıbrıs Lirası ceza alır. Aynı şahıs fahiş fiyatla mal satmaya devam ettiğinden ve ayrıca bunları esir kampında normal fiyatından satmayı reddettiğinden 15 şubat 1918 tarihinde giyabında bir kere daha ceza alır. 7 şubat 1918'de Filoxis köyünden Yanni Loizou da esir kampı civarında dolaşırken yakalanır ve 1 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır. Aynı tarihte Milia köyünden Paraskeva Hanna isimli Rum da Varoshia köyünde 6 okkadan daha küçük bir kuzuyu kesip satmaktan 2 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır ve etlerine el konulur. 8 şubat 1918'de Tymbou köyünden Nicola Constantino 5 Kıbrıs Lirası ceza alır. 11 şubat 1918'de Angastina isimli köyden Savas Georghalli de esirlere mal satmaktan giyabında ceza alır.⁶⁸

Türk esirler Beşparmak Dağları'nda Alevkayası olarak bilinen bölgedeki mağara ve kovuklarda da saklanmak suretiyle İngilizlerin elinden kurtulmaya çalışırlar. Bu bölgede ayrıca Melunda, Aynikola ve Konedra köyleri de Türk esirlerinin kaçtığı köyler arasındadır. Öte yandan Ayharıda köyü yakınlarındaki bir dağın yamacında dışarıdan bakınca fark edilmesi neredeyse imkânsız gibi görünen bir mağara uzun süre Türk savaş esirlerine barınma ve saklanma imkânı sağlamıştır. Küçük bir girişi olan mağaranın içine girilince çok geniş ve rahat bir alanla karşılaşılır. Bu mağara bölgede Esirler Mağarası olarak bilinmektedir. Bu mağarayla ilgili olarak anlatılan hikâyelerden birisi ise Türk savaş esiri Topal Süleyman lakaplı Süleyman Osman, Nuri İbrahim ve Mustafa İsmail ile ilgilidir. Neredeyse bütün ada sathına yayılan ve özellikle Mallıdağ, Yamaçköy, Erenköy, Gönendere köylerini de içine alan bölgede herkes tarafından bilinen bu hikâyeye göre esir kampındaki zor hayat şartlarından ve esaret hayatından bıkip usanan bu esirler bir punduna getirerek Mart 1918 tarihinde Çanakkale Esir Kampı'ndan kaçmayı başarırlar ve gündüzleri dinlenmek, geceleri de kaçmak suretiyle adanın kuzeyine kadar gelmeye çalışırlar. Kışın adada en çetin yaşandığı bu ayda gündüzleri bulabildikleri sığınaklarda ve tarlalarda saklanan Türk esirler geceleri de hiç durmadan kaçarak İngiliz askerlerinden ve Rum polislerinden olabildiğince uzaklaşmak isterler. Maksatları gündüz İngiliz askerlerine ve Rum polislere görünmemek ve yakalanmamaktır. Bir yandan saklanmaya çalışırken bir yandan da bir sandal bulup Anadolu'ya geçme niyetleri vardır. Mağusa bölgesinden iyice uzaklaştıktan sonra gizlice geldikleri bir Rum köyünde kendilerine yardım edecek birisini ararlar; ancak köyde Rumlardan

.....
⁶⁷ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

⁶⁸ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

başka kaçak Türk askerlerine yardımcı olacak hiç kimse yoktur. Kaçak Türk askerleri çaresiz bir şekilde para karşılığında bir sandal bulmaya çalışırlar ve bu köyde yaşayan bir Rum köylüyle anlaşarak ondan kendilerine bir sandal temin etmesini isterler. Ne yazık ki Rum köylü parasını aldığı sandalı bir türlü esirlere getirmez ve onları aldatır. Rum köylüden sandal almaya çalışan ancak bunda da başarılı olamayan 3 Türk esir daha sonra yine aynı şekilde gündüz saklanmak ve gece ilerlemek suretiyle kaçarak Mallıdağ ve Yamaçköy arasındaki bölgeye kadar gelirler. Günlerdir kaçmaktan yorgun düşmüş, karınları aç ve Anadolu'ya kaçacak bir sandal bulamadıkları için de moral olarak yıkılmış durumdadırlar. Ne yapacaklarına karar vermeye çalışırken tesadüfen bir mağara bulurlar ve kendilerini hemen içeri atarlar. Burası o günden sonra Esirler Mağarası olarak bilinir; ancak Esirler Mağarası'nda durum değerlendirmesi yaparlarken yanlışlıkla mağaraya giren bir davar onların kaderini de değiştirir. Açlıktan perişan bir durumdadırlar. Hemen oracıkta hayvanı keserler ve bir kısmını pişirerek yerler. Ancak hayvanın sahibi Türk çobanın kaybettiği hayvanın peşinden oraya gelmesiyle işler biraz karışır. Köye dönerek babası Hacı Mehmet Ali'ye durumu bildiren çobanla beraber Hacı Mehmet Ali ve yanında birkaç kişi daha mağaraya gelir. Esirler durumlarını anlatırlar, aç kaldıklarını, Türk olduklarını ve esir kampından kaçtıklarını söylerler; ancak Hacı Mehmet Ali ile bir türlü anlaşamazlar. Kendisine ait bir hayvanın bu şekilde izinsiz yenmesi yüzünden sinirlenen Hacı Mehmet Ali daha sonra esirlerden para koparmanın yollarını aramaya başlar. Kendilerine yardımcı olabileceğini ve onlara küçük bir sandal temin edebileceğini belirtir. Hacı Mehmet Ali böylece Türk esirlerden kendilerini Anadolu'ya götürecek sandal vaadiyle para alır ve tekrar köyüne döner. Günlerce bu bölgede parasını ödedikleri sandalın hazır olduğu haberini almak için bekleyen esirler ne yazık ki bu haberi hiçbir zaman alamayacaklardır. Çaresiz mağarayı terk ederek kimseye görünmeden köye gelirler ve ne olup bittiğini öğrenmeye çalışırlar. Burada gizlice görüştükları kimse Kıbrıslı Mehmet Osman'dır. Mehmet Osman ve ailesi esirlerin bu bölgeye geldikleri günden itibaren kendilerine yardımcı olmuştur. Esirler köyde güvenebilecekleri insanlar bulunduğuna inanarak bu aileyi ziyaret ederler. Ancak Mehmet Osman onlara İngiliz askerleriyle Rum polislerinin köye baskın düzenleyerek kaçak Türk esirlerini bulmaya çalıştığını, esirlere yardım ve yataklık ettikleri düşüncesiyle de babası Osman Ahmet'le beraber Yusuf Ahmet, Mehmet İbrahim ve Salih Musa isimli köylüleri de tutukladıklarını ve Geçitkale'ye götürdüklerini belirtir. Bunun üzerine ne yapacaklarını düşünen 3 Türk esiri kendileri yüzünden tutuklanan Kıbrıslı Türkleri kurtarmaya karar verirler. Köy meydanına giderek Kıbrıslı Türk köylülere teslim olmak istediklerini söylerler. Polise haber verilir ve ardından bölgeye gelen

2 Rum polis esirleri olarak Geçitkale'ye götürür. Burada diğer tutuklularla yüzleştiren esirler tutuklu bulunan Türk köylülerin hiç birisini tanımadıklarını ve onlarla herhangi bir alışverişleri bulunmadığını, köylülerin kendilerine yardım ve yataklık etmesinin söz konusu olmadığını belirtirler. Bunun üzerine 3 Türk savaş esiri tekrar kaçtıkları Karakol bölgesindeki esir kampına götürülürken köylüler serbest bırakılır. Köyde tutuklanan tek kişi ise Hacı Mehmet Ali'dir ve o da hapis cezası olarak Girne'deki hapishaneye gönderilir. Söz konusu Türk köylü, Hacı Mehmet Ali daha sonra çıkartıldığı mahkeme tarafından Kıbrıs Genel Valisi'nin 15 Aralık 1916 tarihli sıkıyönetim uygulamasına muhalefet ve Türk savaş esirlerine yardım etmek suçlarından 2 yıl hapis cezasına çarptırılır. 8 Şubat 1918 tarihinde polis tarafından Kıbrıs Genel Valiliği adına hazırlanan adli suçlarla ilgili tutanak ve mahkeme dosyası Melounda köyünden Hacı Mehmed Ali Mustafa ile ilgilidir.⁶⁹ 9 Mart 1918 tarihi itibarıyla cezası henüz resmen Vali tarafından onaylanmış olmakla beraber Hacı Mehmet Ali Mustafa'ya 2 yıl hapis cezası verildiği Mağusa Kaza Komiseri vasıtasıyla duyurulur. Mağusa Kaza Mahkemesi tarafından Türk savaş esirlerine yardım ve yataklık etmekten suçlu bulunan ve 2 yıl hapis cezasına çarptırılan Hacı Mehmet Ali Mustafa'nın cezası 13 Mart 1918 tarihi itibarıyla Kıbrıs Genel Valiliği tarafından da onaylanır ve söz konusu Türk hapse atılır. 9 Mart 1918 tarihinden itibaren 2 yıl süreyle hapis cezasına çarptırılan Hacı Mehmet Ali Mustafa'nın cezası aradan yaklaşık 9 aylık bir süre geçtikten sonra yeniden gündeme gelir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve ateşkes ilanından sonra ilişkileri düzeltme gayretine giren İngiliz yönetimi sudan sebeplerle hapse attığı Türklerle ilgili olarak ceza indirimlerine gitmeye karar verir. 5 Aralık 1918 tarihinde Mağusa Kaza Komiseri tarafından kaleme alınan ve 9 Mart 1918 tarihinden itibaren hapis cezasını çekmekte olan Kıbrıslı Türk köylünün cezasının Türkiye ile girilen ateşkes süreci dikkate alınarak indirilmesi gündemdedir. Bu konuyla ilgili müracaat İngiliz Genel Valiliğine gönderilir. Harp sonrasında ilişkilerin düzelmesiyle beraber İngiliz yönetiminin de Kıbrıslı Türklere ve Türk savaş esirlerine bakış açılarında gözle görülür bir esneklik hissedilmeye başlanır.

Dr. Behiç Bey ve Arkadaşlarının Faaliyetleri

Kıbrıs adasında bu dönemde bir yandan Kıbrıslı Rumların Enosis faaliyetleri devam ederken, diğer taraftan da Kıbrıslı Türklerin bu duruma karşı tepkileri artarak kendini göstermektedir. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına karşı çıkanların başında ise Baf milletvekili Dr. Mehmet Esat Bey, Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan Karabardak isimli Kıbrıslı Türk liderler gelmektedir. İngi-

.....
⁶⁹ Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

liz idaresi tarafından bütün faaliyetleri adım adım takip edilmekte olan Dr. Mehmet Esat Bey, Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan Karabardak'ın bir başka çalışması da Kıbrıs adasının Türkiye'ye iade edilmesini savunan bir parti kurma girişimidir. İngilizlerin daha 1914 yılından itibaren gözetim altında tuttukları ve çekindikleri bu partinin önde gelen liderleri de söz konusu bu Kıbrıslı Türklerdir. Öte yandan söz konusu toplum liderlerinin girişimleri ve Mağusalı Ali Hüseyin Babaliki⁷⁰ gibi insanların gayretleriyle bir başka girişimde daha bulunulur ve Karakol bölgesindeki Türk savaş esirlerini kurtarabilmek amacıyla son derece gizli ve sessiz bir şekilde bir isyan teşebbüsünde bulunulur. Kıbrıs'ta pek çok jurnalci, ajan ve muhbir vasıtasıyla özellikle toplum liderlerinin neredeyse bütün faaliyetlerini takip eden ve muhtemel karışıklıklara anında tedbir almak düşüncesinde olan İngiliz idaresi bu isyan girişimini son ana kadar öğrenemez. İsyân girişimiyle ilgili ilk bilgilerin kendisine ulaşmasının hemen ardından Kıbrıs Valisi Malcolm Stevenson, 6 Mayıs 1919 tarihinde Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği bir raporla Paskalya kutlamaları sırasında Kıbrıslı Türkler tarafından karışıklık çıkartılacağını, hemen ardından da esir kampındaki Türk esirlerin İngiliz askerlerini etkisiz hale getirip ayaklanmayı adanın dört bir tarafına yaymaya çalışacaklarını bildirir.⁷¹ 6 Mayıs 1919 tarihinde Kıbrıs Valisi Stevenson'un İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği ve Kıbrıs'taki Türklerin ada sathında ayaklanma girişimi başlattıklarını beyan eden mektup İngiltere Sömürgeler ve Dışişleri Bakanlıkları tarafından son derece ciddiye alınır.⁷² Vali Stevenson'un korku ve panik içinde kaleme aldığı ve adada derhal tedbir alınmasını talep ettiği raporu esasında bütün sıkıyönetim uygulamaları ve yasaklamalara rağmen Kıbrıs'ta duruma tam olarak hâkim olamadığını da göstermektedir. Bu dönemde Dr. Behiç Bey ve arkadaşları tarafından Karakol bölgesindeki Türk savaş esirleriyle irtibat İngilizlerin bütün istihbarat ve jurnal faaliyetlerine karşılık hiç kesilmeden devam eder ve yaratılacak bir kargaşa ortamında esirlerin serbest kalması sağlanarak Anadolu'ya kaçmaları hedeflenir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından İngiliz askeri yetkililerinin esir kampında güvenlik tedbirlerini biraz daha gevşetmeleri sonrasında esirlerin oradan kurtarılması ve Anadolu'ya geçirilmeleri böylece gündeme gelir. Ancak ada sathına yayılması planlanan Türk ayaklanması, Türk esirlerin gece elbiseleriyle yataklarında bekleyerek isyan için hazır olmaları gerektiğini belirten küçük mesajın bir kibrit kutusu içerisinde kampa sokulduğunun anlaşılmasıyla suya düşer, Dr. Mehmet Esat Bey, Gazi Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi, Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan

.....

⁷⁰ Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

⁷¹ George Hill, A History Of Cyprus, Volume I-V, Cambridge University Press, 1949, s. 329.

⁷² George Hill, a. g. e, s. 329.

Karabardak ve Kavanin Meclisi Mağusa üyesi Mahmut Celalettin Efendi gibi birçok Kıbrıslı Türk de tutuklanarak Girne Kalesi'nde hapsedilirler.⁷³

Çanakkale'de Kıbrıslı Türkler Savaştlar mı?

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönem ve sonrasında Kıbrıs Türk toplumu için yeni bir kimlik arayışı başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde kandırılarak ve zorla cepheye sürülerek Anadolu'da savaşmaya zorlanan pek çok Kıbrıslı Türk bunu reddederek Türk askerinin saflarına katılır. Bu noktadan bakıldığında Kıbrıslı Türklerin Birinci Dünya Savaşı döneminde İngiliz ordusunda ve Anadolu topraklarında görev yapmış olmaları zayıf bir ihtimaldir. Örneğin Kıbrıslı araştırmacı-yazar Haşmet Muzaffer Gürkan, "Bir Zamanlar Kıbrıs'ta" isimli kitabında 16.000 Kıbrıslı Türk ve Rum'un katırcı olarak İngiliz ordusuna yazıldıklarını belirtir. Burada en hassas ve can alıcı nokta asker olarak yazılmış olsalar bile Kıbrıslı Türklerin özellikle Çanakkale Cephesi'nde Türk askerlerine karşı savaşmayı reddetmeleridir. Resmi kayıtlarda olmamakla beraber Kıbrıs'ta halk arasında anlatılan bazı hatıralarda Kıbrıslı Türklerin askere alınarak Çanakkale'ye götürüldükleri; ancak savaşmak istemedikleri için firar ettikleri veya Türk askerleri arasına katıldıkları anlatılmaktadır. Bu dönemde İngiliz ordusunda görev yapan ve Türk askerine karşı Çanakkale'de savaşan Kıbrıslı Türk katırcılar söz konusu değildir; ancak daha sonraki dönemde İkinci Dünya Savaşı sürecinde olduğu üzere İngiliz askerî birliklerine bol miktarda katır satıldığı ise bilinmektedir. Burada bahsi geçen söz konusu bu katırcılar İkinci Dünya Savaşı döneminde askere yazılan Kıbrıslı Türkler ve Rumlardır. Bu askerler de hiçbir şekilde Türk askeriyeye karşı karşıya gelmemişlerdir.⁷⁴ Bununla beraber özellikle Kıbrıslı Türkler arasında Çanakkale'de katırcı olarak görev yapmak üzere askere alınmaların olduğu konusunda hikâyeler bugün bile anlatılmaktadır;⁷⁵

"...İngilizler, Umumi Harp'te evleri gezip silahları topladılar. İmamların Türklere çok zararları oldu. İngilizlerle işbirliği yaptılar."

⁷³ Dr. Behiç Bey'in idamı sonrasında Kıbrıs'ta onunla ilgili farklı hikâyeler anlatılır, ayrıca 1890 Lefkoşa doğumlu Ahmet Babacan'ın not defterinden alınarak günümüz diline Kıbrıslı Türk araştırmacı Harid Fedai tarafından çevrilmiş olan 83 bölümlük ağıt, Kıbrıs'ta Azinas veya Azinos olarak da bilinen Kıbrıslı Rum halk ozanı Haralambos Mihail tarafından Dr. Behiç Bey'in karısı Fatma Hanım'a istinaden "Fatma Hanım Ağdı", yine Kıbrıslı Rum halk ozanı Hristoforos Kutsavakis tarafından "Karısını Öldüren Behiç Bey'in Merkezi Cezaevinde Asılması Ağdı" isimli bir başka ağıt gibi pek çok ağıt da kaleme alınır.

⁷⁴ Bu araştırmanın yazarı konuyla ilgili olarak Türkiye'de gerek Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı bünyesinde bulunan ATASE arşivinde gerekse Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı arşivlerinde konuyla ilgili hiçbir belgeye rastlamamıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak İngiliz arşivlerinde de herhangi bir kayıt söz konusu değildir. Kıbrıslı Türkler arasında da şu ana kadar bu şekilde Birinci Dünya Savaşı'na katılıp Türk askerine karşı savaşan herhangi birisine de resmi kayıtlarda rast gelinmemiştir.

⁷⁵ 1908 Baf doğumlu İbrahim Bükai Baysoy'dan aktaran Zarif Soybay, Kenan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan., Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları,1992. KTMA. TK.061.1951.

lar. Müftü fetva çıkararak ‘Ecnebi okullarına gitmeyin.’ dedi fakat kendi çocuklarını gönderiyordu. İngilizler savaş için asker topladılar. Baf’tan kimse gitmedi. Hatta hayvanlarını bile vermediler. Nafi ve Halide Hanımlar Baf’tan para toplayarak Türkiye’ye gönderdiler. Nafi Hanım, Rauf R. Denktaş’ın kayınvalidesi idi. Karabardak, Doktor Behiç, Mustafa Hulusi, avukat kâtibi Hüseyin Bey Kıbrıs Türkleri için çok çalıştılar. Lider ve aynı zamanda çok cesurdular. Bu şahıslar ev ev dolaşır ve (Türlere) ‘İngilizlere asker olmayın.’ derlerdi. Savaş sırasında Baf’ta kıtlık, açlık ve hastalık çoktu. Bu sıralarda, Türkiye’den gelen Ermenilerin durumu Türklerden ve Rumlardan daha iyiydi çünkü gelirken yanlarında para ve altın getirmişlerdi..”

Kıbrıslı katırcıların Çanakkale’ye gittikleri konusunda elde herhangi bir belge bulunmamakla beraber anlatılan bir hikâye ise Kıbrıslı Türk ‘Dellal Mustafa Coronik’ ile ilgili olmaktadır.⁷⁶ Bu hikâyeye göre 25 Nisan 1915 tarihinde Anzak askerleri tarafından bugün Anzak Koyu olarak bilinen noktaya yapılan çıkartma harekâtı sırasında Anzaklar arasında 12 Kıbrıslı Türk bulunmaktadır. 1960’lı yıllarda başından geçenleri anlatan Mustafa Coronik’e göre Osmanlı İmparatorluğu’nun harbe girme ihtimali pek söz konusu değildir. Tıpkı İkinci Dünya Harbi sırasında olduğu üzere Büyük Savaş döneminde de İngilizler Kıbrıs’ta katırcı alımına başlarlar. Ekonomik olarak sıkıntılı bir süreçten geçildiği, sefalet içerisinde yaşanıldığı ve savaşa girilmesi halinde iyi para kazanacağı düşüncesiyle Mustafa Coronik de diğer arkadaşlarıyla beraber İngiliz ordusuna yazılır. Anlatılan hikâyeye göre önce Mısır’a, oradan da Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerine katılarak Anzak olarak Çanakkale’ye gönderilir. İlk günlerde görevi katırcılarla askerlere su taşımakla sınırlı tutulur. Bugünlerde Anzak askerleri Sırbistan’a yapılacak bir harekât için hazırlık içerisindeyler. Daha sonraki süreçte ise harekâtın seyri değişir ve 12 Türk katırcının da bulunduğu Anzak askerleri yola çıkarılırlar. Önce Limni adasına getirilirler ve burada Çanakkale’ye saldırılacağı haberini de ilk defa öğrenirler. Mustafa, Hasan, Ali, Hüseyin, Mehmet gibi isimlerle Mısır’da eğitimde buldukları dönemde pek fark edilmemişler ve Arap olarak kabul edilmişlerdir. Ancak Limni adasına gelip de yapılacak harekâtı öğrenince korkmaya başlarlar ve kimliklerini hiç kimseye açıklamazlar. Anlatılan hikâyeye göre Coronik Mustafa Dayı ve arkadaşları daha sonra Arıburnu cephesinde savaşa katılır ve Anzak askerlerine cephe gerisinden yiyecek ve su taşımaya devam ederler. Adaya nasıl döndükleri ve Anzak bir-

.....
⁷⁶ Bu konuyla ilgili hikâye Kıbrıs gazetesi köşe yazarı Başaran Düzgün’e Serden Hoca tarafından aktarılan ve babası Mehmet Hoca’ya bizzat Coronik Mustafa tarafından 1964-1968 arasında Lefkoşa’da Saray Hotel’in karşısında antikaçılık yaptığı dönemde bizzat Coronik Mustafa tarafından anlatıldığı ileri sürülen hikâyedir. Kıbrıs, 20 Mart 2005.

liklerine nasıl katıldıkları ise bilinmemektedir. Kıbrıslı Türklerle ilgili olarak anlatılan bir başka hikâye ise Balalan (Baladanisso) köyünden Osman Hüseyin ile ilgili olmaktadır;⁷⁷

“...Balalanlı Osman Hüseyin, Balalan’da Mikko lakabı ile anılıyordu. Balalan’da her ailenin bir lakabı vardı ve o lakapla biliniyorlardı. Miko Birinci Cihan Harbinden önce fakirlikten İngiliz ordusuna katılmıştı. Orduda vazifesi İngiliz ordusunun yemek ihtiyacını karşılamaktı. Birinci Cihan Harbinin başlaması ile Miko Polemidya kampından alınarak Mısır’a götürüldü ve burada da Mısırlı askerlerin yemek ihtiyaçlarını karşılamakla vazifelendirildi. Çanakkale’ye çıkarma yapan müttefik devletlerinin Yeni Zelandalı askerleri ile Çanakkale’ye götürüldü. Burada Miko Türklere karşı savaşmak istemediği için kurşuna dizilme pahasına karşı Yeni Zelandalı komutanı görmeye gider. İngilizler o zamanlarda savaşmak istemeyen yüzlerce askerini batıda ve Çanakkale’de bir direğe bağlayarak kurşuna diziyorlardı. Yeni Zelandalı komutana kendisinin Türk olduğunu ve milletine karşı savaşmak istemediğini, aynı zamanda Türklere beraber savaşan köylüleri ve köyüne komşu olan Av Tepe köyü ile iki köyün akraba olduğunu ve bu köyden de Çanakkale’de savaşan akrabaları olduğunu anlatır. Yeni Zelandalı komutan çok anlayışlı birisi imiş ve Miko’ya tekrar askerinin yemek ihtiyacını karşılaması vazifesini verir. Yeni Zelandalılar Çanakkale’den çekilinceye kadar bu vazifede kalır ve Türk askerine karşı tek kurşun dahi sıkmaz. Yeni Zelanda birliği Çanakkale’den çekildikten sonra Mısır’a döner ve eski vazifesine devam eder. Harpten yenik çıkan Osmanlılar müttefik devletlerle Mondros mütarekesini imzalar... İngilizler bu defa da Batum’u işgal eder. Miko Batum’a götürülür ve buradaki yemek deposunda müdür yapılır. Miko bana burada şu hikâyeyi anlattı; ‘Türk askeri aç susuz Kafkaslardan geri gelmektedir. Onları bu perişan halde gördükçe vakit bulduğum zaman onlara depodan yiyecek veriyordum. Bir gün Kafkaslardan dönen bir binbaşya rastladım. Kendisine bir büyük kutu bisküvi ve büyük bir kutu kahve verdim. Bana İstanbul’un durumunu sordu. Ben de kendisine hakikati anlattım. İstanbul’un müttefik devletleri tarafından işgal edildiğini ve müttefik donanmalarının toplarını İstanbul’a çevirdiğini söyledim. Binbaşyanın gözleri doldu ve bir çocuk gibi ağlamaya başladı. Bu binbaşyanın hazin yüzünü hayatımın sonuna kadar unutmayacağım.’ İstiklal Savaşı’ndan sonra Miko Balalana döner ve hayatının sonuna kadar çobancılık yapmakla geçinir...”

⁷⁷ Kıbrıslı arşivci, koleksiyoncu, yazar merhum merhum Cafer Ertuğrul ile muhtelif tarihlerde Londra’da yapılan görüşmeler.

Kıbrıs Türk Milli Arşivi'nde de konuyla ilgili herhangi bir kayıt sözü konusu değildir. Öte yandan Kıbrıslı şair Özker Yaşın'ın "Katırcı Ahmet'in Hikâyesi" isimli şiiri bu yanlış bilgilendirmeye örnek gösterilebilir.⁷⁸ Kıbrıslı Türklerin Çanakkale'de Türk askerlerine karşı cepheye götürüldükleri ve orada savaşa sokulmak istendikleri konusunda anlatılan son hikâye ise emekli KKTC Yüksek Mahkemesi Başkanı Yargıç Taner Erginel'in anlattıklarıdır. Bu açıklamaya göre Taner Erginel'in babası İngiliz ordusunda değil Osmanlı saflarında bir tabip olarak görev yapmış ve inanılmaz yararlılıklar göstermiş Türk hekimlerden birisidir;⁷⁹

"...Babam alçakgönüllü, övünmeyi sevmeyen birisi idi. Çanakkale Gazisi olduğunu, dedemin ise savaş esiri Mehmetçiklere yardım suçlamasıyla İngiliz Yönetimi tarafından Kıbrıs'ta tutuklandığını ve 6 ay tutuklu kaldığını aile içinde sık sık anlatırdık. Fakat 'Övünüyoruz.' denmesin diye çevrede fazla seslendirmeyiz ve konuşurken dikkatli olmaya çalışırdık. Daha sonra bu yaklaşımın hatalı olduğunu, çünkü tarihe mal olmuş ve Kıbrıs Türk'ünün bilmesi gereken bazı gerçeklerin karanlıkta kaldığını anladım. Maalesef İngiliz ordusunda geri hizmetlerde görev yapmak zorunda kalmış Kıbrıslı Türkler bilindiği halde, Türk ordusunda ön safta görev yapanlar bilinmiyor... İleri görüşlü bir kişi olan Hüseyin Mulla Hasan Dolmacı, oğlu Mehmet Ali'nin Rüşdiye ve İdadi tahsili yapmasını sağladı. İdadi tahsilinden sonra onu İstanbul'a gönderdi... Genç Mehmet Ali, askeri tıbbiyenin giriş imtihanlarında üstün başarı gösterdi ve meccani olarak okuma hakkını kazandı. Daha mezun olmadan Balkan Savaşları başladı. Mehmet Ali ve diğer askeri tıbbiye öğrencileri tahsili bırakarak savaşa katıldılar. Savaşta değişik cephelerde çok zor koşullarda görev yaptılar. Savaş sona erince hayatta kalanlar okula geri döndü. Mehmet Ali, 1914 yılında askeri tıbbiyeden mezun oldu. Mezun olduktan hemen sonra Çanakkale Savaşı başladı ve genç bir doktor olarak savaşa katıldı. En güç koşullarda ateş altında binlerce yaralı Mehmetçik'i tedavi eden ekibin içinde bulundu. Çanakkale Savaşı'nda Türk cephesinde görev yapan başka Kıbrıslı doktorlar daha vardı. Cesaret ve fedakârlık isteyen bu görevi en iyi şekilde yerine getirdiler. Yaralıları tedavi etmenin yanı sıra savaş nedeniyle baş gösteren hastalıklarla mücadele ettiler. Dr. Mehmet Ali Bey yaralıları ziyarete gelen Mustafa Kemal ile tanışma fırsatını buldu. Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa, onun Kıbrıslı olmasına önem vererek büyük ilgi ve yakınlık gösterdi. Savaştan sonra hayatta kalıp Çanakkale zaferini kutlayanlardan biri de Dr. Mehmet Ali Bey oldu...

⁷⁸ Özker Yaşın, "Katırcı Ahmet'in Hikâyesi", Kıbrısım dergisi, Nisan 2000, Lefkoşa, s. 38-39

⁷⁹ Taner Erginel'le 3 Ağustos 2009 tarihinde Prizren/Kosova'da yapılan görüşme.

Dr. Mehmet Ali Bey, 1925 yılında Balalanlı Hüseyin Mehmet Guselli'nin kızı Fatma ile evlendi. Başhakim Mehmet Zekâ Bey'in de babası olan Hüseyin Mehmet Guselli, Çanakkale Savaşı'nda yararlılık göstermiş Kıbrıslı Türklerden biri idi. İngilizler Çanakkale'de esir düşen Mehmetçikleri Mağusa'ya getirerek esir tutmaya başladılar. Kampta açlık ve sefalet hüküm sürüyordu. Mehmetçikler kamptaki zor koşullar ve gıdasızlık nedeniyle ölüyorlardı. Bu durumu gören Mağusa Türkleri esir kampına yiyecek taşımaya ve Türk askerlerine gizlice vermeye başladılar. Balalan köyünün varlıklı kişilerinden biri olan Hüseyin Mehmet Guselli yiyecek taşıyanlar arasında ön safta yerini aldı. Bu nedenle İngiliz Yönetimi tarafından tutuklandı. Yargılama ve mahkeme kararı olmadan Türk esirlere yiyecek verme suçundan Mağusa zindanında 6 ay tutuklu kaldı..."

Çanakkale Şehitliği

1920 yılından sonra nispeten hafifletilen esir kampındaki askeri uygulamalar Cumhuriyet ilanı sonrasında esir kampının tamamen kapatılmasıyla sonuçlanır. Türk esirlerin bir kısmı Anadolu'ya geçerken, bazıları Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder. Kıbrıs'ta kalan ve burada yaşamak isteyen esirler bir süre daha sıkıntı içinde yaşamalarına rağmen Kıbrıslı Türklerin yardım ve destekleriyle hayatta kalmayı başarırlar. Esarettten kurtulan ve Kıbrıs adasında kalan Türk askerlerinin yardımına özellikle Mağusalı Türkler koşarlar;⁸⁰

“Dedem Mehmet Nafi Mustafa Bey'dir. Mağusa'da onu tanımayan hiç kimse yoktu ve ona Nafi Bey derlerdi o zaman. Çok saygıdeğer, çok muhterem bir insandı. Herkese elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışırdı. Asıl yaptığı iş ise İngilizler aleyhine casusluk yapmaktı. Kıbrıs'ta olup bitenler ve İngiliz idaresinin Kıbrıs'ta yaptığı her şeyi takip eder, bütün faaliyetlerini gözler ve derhal Şam'a giderek orada yetkililere bilgi aktarırdı. Bu arada Türk savaş esirleriyle ilgili olarak da bilgi götürmeye devam etti. Savaş bitip mütareke imzalandıktan sonra esirlerin bir kısmı anavatana döndü, birçoğu ise buralarda kaldı. Kimisi evlenip çoluk çocuğa karıştı. Ancak ilk zamanlarda esirler bayağı sıkıntı çektiler buralarda. Ceplerinde para yok. Yiyecek ekmek yok, ilgilenen yok. Ne yapsınlar? Bütün gün surların içinde dolanıp dururlardı öyle. Dedemin dükkânının önünden geçerlerdi esirler. Dedemin burada çok güzel bir fırını vardı. Sırf Türk esirleri için özel ekmekler yapardı ve onlara dağıtırdı. Esarete talaş ve yağsız kabak yediklerinden şimdi de taşlı ekmek yemesinler diye yaptığı o ekmekleri dağıtırdı askerlerimize. Savaş 1918 tarihinde bittikten

.....

⁸⁰ Hüseyin Nafi Bey ile 18 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

sonra İngilizler Türkleri Anadolu'ya göndermek istemediler kendilerine karşı yeniden savaşmasınlar diye. Ne yapacaktı bu askerler de? Anavatana dönebilmek için çok uğraştılar. O zaman çok yardım edildi onlar. Kimisi sandal yaptı, kimisi sal yaptı sırf Anadolu'ya gidebilsinler diye.”

Gazi Mağusa'daki Çanakkale Şehitliği'nde bulunan ve çeşitli sebeplerle İngiliz esir kampında hayatını kaybeden esirlerden 33 tanesinin kimliği ve hangi mezarda yattıkları bugün bilinmektedir. Ayrıca şehitlikte isimleri bilinen; ancak hangi mezarda yattıkları bilinmeyen 217 askerinin daha mezarı bulunmaktadır. Mezarları belli olmayan bu Türk şehitlerinin iki tanesi 1916, 76 tanesi 1917, 59 tanesi 1918, 62 tanesi 1919, 18 tanesi de 1920 yılında hayatlarını kaybetmiştir. Şehitlikte bulunan Türk mezarları içerisinde hiç subay bulunmaması, burada sadece üç tane astsubay başçavuşa ait mezar bulunması İngilizlerin rütbeli Türk subaylarını başka esir kamplarına götürdükleri fikrini ortaya çıkarabilir.⁸¹ Ayrıca Türk savaş esirlerine verilen numaraların - en azından bilinenler arasında - 245 ile 10426 arasında değişmesi, buraya bu kadar çok Türk savaş esirinin getirilmediği göz önüne alındığında, bu durum İngilizlerin Çanakkale cephesinde esir aldığı askerleri başka esir kamplarına da götürdüğünün bir işareti olabilir. Örneğin Karakol esir kampı komutanının 13 Mart 1919 tarihli yazısında da belirtildiği üzere, İzmirli Türk savaş esiri İbrahim Osman Burnova, Kıbrıs'tan Selanik'e gönderilmiştir. Ayrıca 12 Temmuz 1918 tarihinde M. Cemal imzasıyla 4. Tayyare Müfrezesi'nin Kıbrıs üzerinde yaptığı keşif uçuşu sonrasında gönderilen keşif raporunda da “...Mağusa'nın yani San Magusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugahı kema fî's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bir kısmı adadan bir başka mahalle nakledilmiştir. “ denilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasının hemen ardından yeni Türk devletiyle sıcak ilişkiler kurma gayretine girişen İngiliz hükümeti Kıbrıs'ta bulunan Türk askerlerine ait mezarları da koruma kapsamına alır ve Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bünyesinde bunlarla ilgili düzenleme, tanzim

.....
⁸¹ 3 Kasım 1919 tarihli Doğruyol gazetesinde yayımlanan haberde, yapılan mäsamereler sonucunda toplanan 24 İngiliz lirası, 1 şilin ve 2 kuruşun Türk savaş esirlerine hediye edilen üzeri Kıbrıs işlemeli ipek ve keten mendiller için harcandığı, bunun üzerine Türk esir taburu imamı Şevket Bey ve 11 başçavuşun Lefkoşa Türk Derneği Riyaseti Aliyesi'ne teşekkür mektubu gönderdiği bildirilmektedir. Bu başçavuşların da başka esir kamplarına götürüldükleri, kurtuldukları veya mezarlarının Kıbrıs'ta olduğu düşünülebilir. İngilizlerin bu esir kampında Türk subaylarını barındırmamalarının en büyük nedenlerinden birisi komutanlarıyla bir arada bulunacak rütbesiz askerlerin komutanları tarafından verilecek emir ve direktifleri uygulayacakları, esir kampında olsalar dahi emir-komuta zincirinden çıkmayacakları endişesidir. Moral ve motivasyon açısından dirençlerini kaybetmeyecek Türk esirleri kontrol altında tutmanın daha zor olacağı kaygısı İngilizleri rütbeli Türk askerleriyle er ve erbaşları farklı esir kamplarına sevk etmeye iter.

ve koruma faaliyetlerine girişir.⁸² Ana karargâhı Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan söz konusu komiserliğin Kıbrıs'ı da içine alan Doğu Bölgesi'nden sorumlu Binbaşı tarafından 13 Temmuz 1936 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda Türk savaş esirlerinin mezarlarının temizlenmesi konusunda yapılan tavsiyeler, bu konuyla ilgili olarak ileride gönderilecek ayrıntılı rapor ve savaş esirlerine ait mezarlara gösterilen ilgi nedeniyle teşekkür edilmektedir.⁸³ Aynı konuyla ilgili olarak İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'nın Kıbrıs Bürosu tarafından Mağusa Kaza Komiserine gönderilen 16 Aralık 1939 tarihli yazıya Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği'nin Türk savaş esirlerinin mezarlarıyla ilgili bir mektubu eklenir ve Mağusa bölgesindeki Türk askerlerine ait mezarların ne durumda olduğu, istenilen ödeneğin gelip gelmediği ve ayrıca Türk esirlerine ait mezarların kimin kontrolünde olduğu ve ne gibi düzenlemelerin yapıldığının bildirilmesi istenir.⁸⁴ Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bu konudaki faaliyetlerine daha sonraki yıllarda da devam eder ve Türk savaş esirlerine ait mezarların bakım, onarım ve korunması için gerekli olan ödeneği göndermeğe devam eder. Mağusa Kaza Komiserliğinin 28 Nisan 1941 tarihli isteğine paralel olarak Mağusa'da bulunan Türk mezarlarının bakımı için de 2 İngiliz Lirası gönderilmiştir.⁸⁵ 11 Nisan 1949 tarihinde ise bu bölgenin komutanı İngiliz Yarbay J. K. Tilly tarafından Türk savaş esirleriyle ilgili olarak burada mezarı bulunan Türklerin bir listesi Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilir.⁸⁶

Özellikle Gazi Mağusa'nın farklı bölgelerine dağılmış durumda olan Türk mezarlarının bir araya getirilmesi ve korunması çalışmalarının devam ettiği günlerde ve özellikle 1978-1980 yılları arasında Kıbrıs'ta hayatını kaybeden esirlerle ilgili olarak yeni bir planlamaya gidilir ve Karakol bölgesindeki mezarlığın şehitlik haline getirilmesi ve burada bir anıt yapılması kararlaştırılır. Düzenleme çalışmalarının tamamlanmasının hemen ardından yapılan ve Çanakale'de bulunan anıtın nispeten daha küçük ebatlı olan anıt da 15 Şubat 1980 tarihinde dönemin KKK Komutanı Or-

.....
⁸² Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği, dünyanın dört bir tarafında hayatını kaybetmiş İngiliz askerleriyle ilgili olarak tesis edilen şehitliklerin bakım, onarım, koruma ve kollama faaliyetlerini yürüten bir kurumdur. İngiltere'nin bugüne kadar katıldığı bütün savaşların kayıt ve dökümünün tutulduğu kuruluş böylece konuyla ilgili her türlü problemi de anında çözüme imkânına sahiptir. Kurum İngiliz askerleri yanında İngiltere'yle ittifak içerisinde olan ülkelerin askerlerine ait mezarlıkların da bakım, onarım, koruma ve kollama görevlerini üstlenmektedir. Ayrıca Kıbrıs'ta olduğu üzere kendi sorumluluk alanlarında bulunan farklı ülkelere ait mezarlıkların bakım ve onarımlarını da yerine getirmektedir.

⁸³ Imperial War Grave Archive, 3328.

⁸⁴ Imperial War Grave Archive, 1190.16.2.

⁸⁵ Imperial War Grave Archive, 145.

⁸⁶ Imperial War Grave Archive, R-183 HQ-CS/23.

general Nurettin Ersin tarafından açılır. Çanakkale Şehitliği olarak bilinen bu şehitliğin sivil kabristan bölümünde ayrıca 1958-1974 arasında Rumlar ve İngilizler tarafından öldürülen 9 Kıbrıslı Türk'ün mezarları bulunmaktadır.

Şehitlikte Mezarları ve Kimlikleri Bilinen Türk Esirler

Bu esir listelerinden de anlaşılacağı üzere o dönemde baba isimleri soyadı gibi kullanıldığından kamptaki esirlerin açık kimlikleri konusunda bilgi sahibi olmak neredeyse imkânsız gibidir. Örneğin söz konusu bu esir listelerinde 4 tane Ali Hüseyin, 3 tane Mehmet Osman, 4 tane Mehmet Mustafa, 3 tane Mustafa Mehmet, 2 tane Osman Ali, 2 tane Halil İbrahim ve 2 tane de Hasan Ali vardır. Kimlikleri mezar taşlarından tespit edilen bu 33 Türk askerinden 11 tanesi Çanakkale cephesinde, 15 tanesi Kanal Harekâtı sırasında ve geriye kalan 7 tanesi de Hicaz Harekâtı sırasında esir alınarak Kıbrıs'ta Karakol bölgesindeki esir kampına getirilmişler ve burada hayatlarını kaybetmişlerdir. Şehitlikte ayrıca kimlikleri tespit edilmiş olmakla beraber mezarları tespit edilemeyen 217 şehit daha bulunmaktadır. Kamptaki esirlerin büyük bir kısmı farklı zamanlarda başta Selanik olmak üzere farklı yerlerdeki İngiliz esir kamplarına gönderilirken, Kanal Harekâtı, Hicaz ve Filistin cephesinden de zaman zaman esirler bu kampa getirilmişlerdir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı döneminde dünyanın farklı noktalarında kurduğu esir kamplarında çeşitli cephelerde esaret altına aldığı Türk askerlerini tutan İngiltere, Akdeniz'in ortasında stratejik öneme sahip Kıbrıs adasını ise Çanakkale cephesinde esir aldığı Türk askerleri için esir kampı haline getirir. 26 Ekim 1916 tarihinden 1923 yılına kadar bu kampta esir hayatı çeken Türk askerlerinin yaşadıkları ise açlık, sıkıntı, ölüm ve memleket hasretiyle doludur. Kaçmaya çalışanların İngiliz kurşunuyla, esaret hayatına dayanamayanların ise kötü muamele, açlık ve zor şartlar yüzünden hayatlarını kaybettiği bu kamp 7 yıl sonra kapatıldığında Türk esirlerin bazıları ise Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder. Söz konusu bu dönem Kıbrıslı Rumların Yunanistan'dan aldıkları destekle Megali İdea yolunda Enosis idealini gerçekleştirmek ve adayı Yunanistan'a bağlamak için giriştikleri eylemler ve kargaşayla beraber İngilizlerin adada jurnalciler, muhbirler, sıkıyönetim uygulamaları ve yasaklarıyla bir araya gelince hayat iyiden iyiye yaşanmaz hale gelir. Bu dönemde İngilizlerin açtıkları esir kampı, Fransızların açtıkları Ermeni kampı yanında Kıbrıslı Türklerin Anadolu'ya yardım faaliyetleri, esirleri kurtarma gayretleri, Kıbrıslı Rumların ve buradaki kampta eğitilen Ermenilerin Anadolu'ya geçerek Türklere karşı mücadele etmeleri adada son derece karmaşık bir sistem ortaya çıkartır. Bu dönemde Kıbrıslı Türkler bir yandan

Anadolu'ya maddi manevi bütün güçleriyle yardımcı olmaya çalışırken, bir yandan da adanın tekrar Anadolu topraklarına geri döneceği günün özlemi içindedirler. “Bir gün mutlaka geri dönecekler.” düşüncesi ve anavatan olarak bilinen Türkiye'ye olan inanç Kıbrıslı Türklerde hiçbir zaman kaybolmayacak bir umut olarak yıllarca söylenir durur. Kıbrıslı Türklerin bu savaş sürecinde İngiltere saflarında ve Türklere karşı savaştıkları yönünde bugüne kadar herhangi bir resmi kayıt ise bulunamamıştır.

Kaynakça

- A- **Arşiv Kaynakları**
1- Genelkurmay ATASE Arşivi
2- Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi-KKTC
3- Cafer Ertuğrul Özel Arşivi-İngiltere
4- Kıbrıs Türk Milli Arşivi-KKTC
5- Imperial War Grave Archive

B- Basılı Kaynaklar

- Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 1988
Denktaş, R. Rauf., *Karkot Deresi*, Lefkoşa, 1993
Gürel, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi*, 1964
Hava Kuvvetleri Komutanlığı, *Türk Havacılık Tarihi, II. Cilt, II. Kitap*, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951
Hill, George, *A History of Cyprus, Volume I-V*, Cambridge University Press, 1949
Koçaş, Şadi, *Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, 1967
McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, 1998
Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., 1991

X- Makaleler

- Keser, Ulvi, “Çanakkale’de Esir Düşen Türk Askerleri; Kıbrıs’ta Bir Esir Kampı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 135, Mart 2005, s. 81.
Olcay, Osman, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No. 455, Ankara, 1981, s. XXIII.
Sonyel, Salahi R., “Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri”, *Belleten*, Cilt XXXVI, Sayı 141, 1972, s.43.
Topcan, Ahmet Sami, “Birinci Cihan Savaşı Esnasında Mağusa Esir Kamplarında Kalan Türk Askeri Esirleri Hakkında Kısa Bilgiler”, *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Mart 1990, Sayı 10, s. 21.
Yaşın, Özker, “Katırcı Ahmet’in Hikâyesi”, *Kıbrısım* dergisi, Nisan 2000, Lefkoşa, s. 38-39

Sürelî Yayınlar

The Cyprus Gazette

Milliyet

Belleten

Kıbrıs Postası

Toplumsal Tarih

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi

Kıbrısım Dergisi

Sözlü Tarih Çalışması

1- Merhum Erol Olkar ile 9 Ağustos 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

2- Halil Sadrazam ile 11 Haziran 1998 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

3- Taner Erginel'le 3 Ağustos 2009 tarihinde Prizren/Kosova'da yapılan görüşme.

4- Merhum Emine Hasan ile 14 Temmuz 1989 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

5- Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

Kıbrıslı arşivci, koleksiyoncu, yazar merhum merhum Cafer Ertuğrul ile muhtelif tarihlerde Londra'da yapılan görüşmeler.

6- Hüseyin Nafi Bey ile 18 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

Osmanlı Esir Kampları ve Çanakkale Savaş Esirleri ile İlgili Bazı Tespitler

Ahmet ALTINTAŞ*

Giriş

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında esirlerle ilgili olarak bazı çalışmalara başlamış ancak konuyla ilgili kurumsal bir yapılanma içine girmemişti. Savaşın ilerlemesi çok sayıda Osmanlı askerinin esir düşmesi aynı zamanda İtilaf Devletlerine ait askerlerin esir edilmeleri konuyla ilgili acil tedbirlerin alınması zaruretini doğurmuştu. Bununla ilgili olarak Üsera Komisyonları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti kendilerine ulaşan esirlerle ilgili olarak çalışmalar yapmak durumunda kalmışlardı. Kayboldukları iddia edilen ancak esir düşmeleri daha kuvvetle muhtemel olan askerlerle ilgili başvuruların çoğalması üzerine Kızılay, faaliyetlerini güçlendirme ihtiyacını hissetmiş bu nedenle çeşitli defalar gerek sözlü gerekse yazılı olarak Harbiye Nezâreti'ne esirlerin sorunları ile ilgilenmek üzere yetki verilmesini istemişti¹. Bütün bu gelişmelerin yanında Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti'nin esir listelerini istemeye başlaması, izlenen politikanın eksikliğini ortaya çıkarmaya başlamıştı. Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti tarafından esir listelerinin istenmesi üzerine Kızılay, Nisan 1915 tarihinde İngiliz ve Fransız esirlerine ait listeleri vermişti. Bu durum resmi görevi olmadığı halde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakmış fiilen esirlerle ilgilenmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu durum daha o dönemde, Osmanlı ve İngiliz Hükûmetleri arasında esir listeleri nedeni ile ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümü noktasında, önemli bir katkı sağlamıştı. Esir listelerinin oluşturularak İtilaf Devletleri'ne gönderilmesi, bilhassa İngiltere ile bu zeminde temasa geçilmesi, İngilizlerin elinde bulunan Türk esirleri hakkında bilgi istenmesinin de ortamını oluşturmuş, özellikle savaş döneminde haklarında pek az bilgiye ulaşılabilen Türk savaş esirlerinin en azından bir kısım bilgileri, bu şekilde sağlanabilmişti. 1916 yılı sonlarına doğru Kızılay İdare Heyeti'nin uygun görmesi ile Avusturya-Macaristan ve Alman Kızılhaçları ile temasa geçilerek bunların esirlerle ilgili uygulamaları hakkında bilgi alınmak üzere, girişimlerde bulunulmuştu. Bu temaslar çerçevesinde Viyana'ya bir memurun gönderilerek burada işleyiş hakkında incelemelerde bulunması kararlaştırılmıştı. Yapılan görevlendirme oldukça yararlı olmuş, burada esirlerin sorunları ile ilgili kurulmuş "Üserâ Dairelerinde" üçbine yakın personelin istihdam edildiği, bunların esir listelerinin oluşturulması, paket, mektup, vb. esirlere ve memleketlerindeki ailelerine ulaştırılması

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, aaltintas@aku.edu.tr.

¹ Merkez-i Umumi Raporu, s. 23.

gibi çok önemli hizmetleri yaptıkları gözlemlenmişti. Gönderilen personel, Viyana'daki işleyişin Osmanlı Devleti tarafından nasıl uygulanabileceği konusunda çok yararlı gözlem ve incelemelerde bulunmuşlardı². Bütün bu girişimler Osmanlı Devleti'nde konu ile ilgili bilgi birikimine önemli katkılar sağlamış bu konuda daha kalıcı ve uygulanabilir yöntemlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştı.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda 1915 yılında yayınlamış olduğu "Üserâ Hakkında Talimatname" çerçevesinde ele geçirmiş olduğu savaş esirlerine muamele etmişti. Esir talimatnamesi incelendiğinde oldukça çağdaş ve dönemin uluslar arası hukuk kurallarına uygun olarak yapıldığı görülür. Millî Mücadele başlayıp düzenli orduya geçince ele geçirilen düşman kuvvetlerine ait savaş esirleri, Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu 1915 tarihli "Üserâ Hakkında Talimatname" çerçevesinde ele alınmış bu talimatnameye uygun olarak muhafaza altında tutulmuşlardı. Bütün bu nedenlerden dolayı eski tarihli olmasına rağmen Millî Mücadele döneminde, yeni bir esir talimatnamesi çıkarılıncaya kadar eski talimatname doğrultusunda uygulamalar yapılmıştı.

Talimatname incelendiğinde beş bölümden oluştuğu, her bölümün kendi içinde numaralandırılmamakla birlikte bir bütünlük oluşturduğu görülür. Talimatnamenin aslında bu bölümler rakamlarla ayrılmış olmasına karşın biz daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle bunları alfabetik olarak bölümlere ayırarak özetlemeye çalıştık. Birinci Bölüm olarak adlandırabileceğimiz sevk ve idareyle ilgili kısımda; beş maddeden oluşan bir genel yapılanmanın olduğu, savaş esirlerinin nerelerde konuşlandırılacakları, bunların iskânlarından kolordu komutanlıklarının yetkili oldukları, esir subayların Osmanlı Ordusu'nda görev yapan aynı rütbedeki subaylarla eşit değerlendirileceği, bunlara aylık ücret ödeneceği, küçük rütbedeki subaylarla erlerinde yine paralel şekilde Osmanlı Ordusu'nda vazife yapan aynı rütbe ve konumdaki askerî personelle eşit muameleyle tabi tutulacakları ancak bunlara maaş verilmeyeceği ifade edilmişti³.

Esir Maaşları'nın Ödenmesi

Amerikan Sefareti'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 5 Eylül 1915 tarihinde gönderilen belgede; Amerikan Sefaretinin 30 Temmuz 1915 tarihli yazısında İngiltere hükümetinin esir maaşları hakkındaki cevabında; İngiltere hükümetinin yüzbaşından küçük subaylara günlük dört şilin, yüzbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylara günlük dörtbuçuk şilin verdiği dile

² *Merkez-i Umumî Raporu*, s. 24.

³ *Üserâ Hakkında Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye, İstanbul 1331, s. 2.

getirilmiştir. Yazıda esir Osmanlı Tabipleriyle sağlık memurlarının maaşlarının tam verildiğini, esirlerin ailelerine akçe gönderilmesi konusunda Osmanlı hükümetiyle bir anlaşmaya varılması halinde subayların maaşlarının tam olarak verileceği belirtilmişti. İngiliz hükümetinin aynı muamelenin Osmanlı hükümeti tarafından uygulanmasını temenni ettiği ifade edilmişti. Bu yazı üzerine Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan Amerikan Sefareti'ne 5 Eylül 1915 tarihinde cevap gönderilmişti. Yazı Osmanlı Devleti'nin bu konudaki uygulamalarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Söz konusu yazıda; Osmanlı topraklarında esir sıfatıyla bulunan İngiliz subaylara aynı rütbedeki Osmanlı subaylarının aldığı maaşın tamamının verildiği belirtilmiştir. Yazıda İngiltere hükümetinin uygulamaları eleştirilerek esir Osmanlı subaylarına günlük dörtbuçuk şilin gibi cüzi bir meblağın verilmesinin üzücü olduğu dile getirilmiştir. İngiltere'nin uygulamalarının eşitlik ilkesine aykırı olduğu ifade dile getirilerek İngiliz tabiplerine ve sağlık memurlarına mukabele-i bil misil olarak verilecek paranın çok yetersiz kalacağını, müstahdemlere hiç bir şey verilmemesi halinde bunların perişan olacakları ifade edilmişti. Bütün bu nedenlerden ötürü Osmanlı Devleti'nin insaniyet gereği bu gibi esirlere geçici olarak Osmanlı nefer maaşı ve tayini verileceği belirtilmişti⁴.

Kamplarda Yaşam Şartları;

Bu bölümde, savaş esirlerinin her türlü kötü muameleden, insanlık onur ve haysiyetine yakışmayan uygulamalardan muaf tutulmaları gerektiği, esirlerin muhafaza altında bulundurulmaları sırasında insanlık hukukunun şartlarının yerine getirilmelerinden garnizon komutanlıklarının ve bunların bağlı oldukları kolordu komutanlıklarının yetki ve sorumluluğunda olduğu bildirilmişti. Bu kısımda ayrıca, esir subayların onur ve haysiyetlerine yakışan bir şekilde otellerde veya konaklarda oturmalarının temin edilmesi, beslenmelerinin istekleri halinde devlet tarafından karşılanmasını, erlerin de garnizon ve kışlalarda yerleşimlerinin sağlanarak işlerinin devlet tarafından karşılanması bunlardan her hangi bir ücret alınmaması, belirtilmişti⁵.

Esirlerin Söz Vermeleri;

Başkomutan vekili Enver Paşa imzalı yazı Osmanlı Devleti'nin savaş esirlerine yaklaşımı konusunda bize ipucu vermektedir. 10 Eylül 1917 tarihli yazıda; Afyonkarahisar'da buluna esir subayların firar etmeyeceklerine dair namusları üzerine söz verdikleri cihetle kendilerine her türlü serbes-

.....
⁴ BOA. HR.SYS., 2234/3, 27-37.

⁵ A. g. e., s. 2.

ti ve müsaade verildiğini ancak sözlerinin aksine üç İngiliz subayın Esir Garnizonu'ndan kaçmaları üzerine garnizonda bazı tedbirler alınması gerektiği ifade edilmişti. Bu tedbirler çerçevesinde başka yer olmadığından dolayı esirlerin birkaç gün için kiliseye nakledildiğini ve eksiklikler giderildikten sonra eski ikametgahlarına yerleştirildikleri istirahatlarının eksiksiz temin edildiği, kilisede hiçbir esir bulunmadığı bildirilmişti. Afyonkarahisar'da illet ve efrenciden hasta bulunan iki Rus esiri hakkında daha sonra detaylı bilgi verileceği dile getirilmişti⁶.

Talimatnamenin İkinci Bölümü, genel izinlerle ilgili olup altı maddeden oluşmaktaydı. Söz konusu altı madde, daha çok esir subay ve askerlerin hangi şartlar altında yaşayabileceklerine açıklık getirmek için kaleme alınmıştı. Esir subayların paralarını ve kıymetli eşyalarını, oluşturulacak Emanet Sandıklarına istekleri halinde makbuz karşılığı verebilecekleri, küçük rütbeli subay ve erlerinde yine makbuz karşılığı olarak Emanet Sandığı'na para ve kıymetli eşyalarını vermeleri gerektiği, ihtiyaçları halinde bunlara belirli bir miktarı geçmemek kaydı ile paralarının bir kısmının verilebileceğini, mektupların, havalelerin vb. paketlerin sansüre tabi olmak şartı ile gönderilebileceğini, gelen postaların da yine aynı şekilde ilgili esir subay ve askerlere ulaştırılacağı kayıt altına alınmıştı.

Esirlerin Aileleriyle Haberleşmeleri;

Savaş esirlerinin aileleriyle haberleşmesi hakkında İngiltere ve Fransa'nın bakış açılarıyla ilgili olarak Amerika Sefareti'nin 26 Haziran 1915 tarihli yazısında Fransa'nın konuyla ilgili teklifinde mukabele-i bilimsil şartıyla nokta tayinli veya kıymet miktarlı mektup ile para gönderilmesi müstesna olmak üzere diğerlerinin kabul edildiği bildirilmişti⁷. Yazıya göre taahhütlü ve kıymet miktarlı mektup içinde akçe gönderilmesinin dışında teklif ettiğimiz gönderileri yani adı mektup içinde para olmayan taahhütlü mektup ile aynı şart dairesinde kıymet miktarlı mektuplar, posta paketleri kabul edilmektedir. Dolayısıyla Fransa'nın adı mektup veyahut posta paketleri içinde nakit gönderilmesini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Karşılıklılık ilkesinin bir gereği olarak Osmanlı Devleti elinde bulunan Fransız esirlerine ait posta giderleri hakkında dahi aynı muamelenin tatbik olunarak bunlar adına taahhütlü ve kıymet miktarlı mektup içinde para gönderilmesini kabul etmek adı mektup veyahut posta paketleri içinde gelecek para gönderilmesi kabul edilecektir. Diğer yandan Fransa, Amerika Sefareti'ne 1 Temmuz 1915 tarihli yazısında 7 Haziran 1915 tarihli notasına atıfta bulunmuştur. Söz

.....
⁶ BOA. HR.SYS., 2221/65, 3-4.

⁷ BOA. H.MŞ.İŞO., 67/57.

konusu notada posta havaleleriyle küçük paketler hakkında Osmanlı Devleti'yle antlaşma yapmak istediğini belirtmişti. Öte yandan Fransa İsviçre Posta İdaresi'nin aracılığı kabul etmiş olduğunu ifade etmişti⁸.

Amerikan Sefareti 28 Haziran 1915 tarihli yazısında İngiltere nezdindeki Osmanlı esirlerine haberleşme konusunda kolaylık göstereceğini adı, taahhütlü, sigortalı mektuplar, posta paketleri bu kapsam dahilinde olduğunu, posta havaleleri, posta paketlerinin bu kapsamda değerlendirilmeyeceği belirtilmişti. Gönderilerin İsviçre Posta İdaresi vasıtasıyla kabul edileceği bildirilmiş Osmanlı Devleti de mukabele-i bilmisil gereği aynı şartların Osmanlı Devleti nezdinde bulunan İngiliz savaş esirleri için de geçerli olduğunu bildirmişti. Buna göre Osmanlı esir kamplarında bulunan İngiliz savaş esirlerinin adı ve taahhütlü veya sigortalı mektup ve posta paketleri içinde para gönderilmesi kabul edilmişti⁹.

Bu kısımda, esirlerin konulan kurallara uygun olmak şartı ile her türlü dini ibadetlerini yapabilecekleri, bayram ve diğer özel günlerini kutlayabilecekleri, paralarını ödemek şartı ile garnizonda çıkan yemeklerin haricinde, kendi beslenmelerini gerçekleştirebilecekleri, kendi din ve mezheplerinin kurallarına göre yiyeceklerini seçebilecekleri ifade edilmişti¹⁰.

Dini İbadet Serbestisi;

Esirlerin ibadetlerinin yerine getirilmesi ile ilgili olarak 10 Aralık 1916 (27 T.S 332) tarihinde Berlin Büyükelçiliği'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı gönderilmişti. Yazı da Afyonkarahisar'da bulunan Katolik ve Protestan esirler için Almanya'dan celp olunacak iki rahibe dair Berlin Sefareti'nden alınan yazıda Protestan, Luteryan, Persiteryan gibi çok sayıda mezhep olduğunu esirlerin hangi mezhepten olduklarının kesin olarak bildirilmesi gerektiği dile getirilmişti¹¹.

Üçüncü Bölüm onbir maddeden oluşmakta olup daha çok esirlerin beslenme ve verilecek ödeneklerle ilgiliydi. Bu kısımda özellikle esir subaylara, rütbelerinin Osmanlı Ordusu'ndaki karşılıkları olan rütbedeki subayların aylıklarının her ayın sonunda verileceği, otel, konak gibi özel kuruluşlarda yerleşmiş olanların ücretlerinin, yemekleri devlet tarafından verilmekte olanların, masraflarının söz konusu aylıklardan kesileceği, bunların savaştan dolayı ortaya çıkan hastalıklarının ve yaralarının tedavilerinin, her türlü sağlık masraflarının devlet tarafından üstlenileceği, belirtilmişti. Bu bölüm-

.....
⁸ BOA. HMŞ.İŞO., 67/57.

⁹ BOA. HMŞ.İŞO., 67/57.

¹⁰ A. g. e., s. 4.

¹¹ BOA. HR.SYS., 2223/24, 2-3.

de ayrıca, savaştan kaynaklanmayan hastalık ve diğer sağlık sorunlarının tedavi ettirileceğini, ancak bunların giderlerinin ilgili kişiler tarafından karşılanması gerektiği bildirilmişti¹².

Sağlık İhtiyaçları;

Osmanlı Devleti'nin bütün bu iyi niyetli girişimlerine karşın istediği sonuçları aldığı da pek görülmemiştir. Afyonkarahisar'da ikâmete tabi tutulan esirler, kendilerine verilen ödeneklerin yetersiz olduğunu, sıhhi şartların kifayetsiz bulunduğunu, geçim sıkıntısı çektiklerini bu nedenle biran önce şehirden ayrılmak istediklerini çeşitli vesilelerle ifade etmişler, göndermiş oldukları mektup, telgraf, yazı v.b.'le durumları hakkında açıklamalarda bulunmuşlardı.

Amerikan Büyük Elçiliği'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 26 Ocak 1915 tarihli bir yazıda bunun tipik bir örneğini müşahede etmek mümkündür. Yazıda Afyonkarahisar'da iskâna mecbur tutulan sekiz İngiliz esirden söz edilmekte bunların sıhhi şartlarının kötülüğünden bahsedilerek haftada hiç olmaz ise iki kez doktora muayenelerinin yaptırılması istenmektedir¹³. Afyonkarahisar Esir Kampında bulunan esirlerin hayatlarının çok zor şartlar altında geçtiğini, yaşamaya elverişli olmayan bir kilisede hayatlarını sürdürdüklerini, hareketsizlikten dolayı vücutlarının esneklik ve dayanıklılığını kaybettiklerini ifade ettikleri şikayetler A.B.D. Büyükelçiliği'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir başka yazıyla dile getirilmişti¹⁴.

Osmanlı Hükümeti Dışişleri Bakanlığı kanalı ile A. B. D. Büyükelçiliği'ne göndermiş olduğu cevabi yazıda tüm bu iddiaları şiddetle reddetmiş, ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştu. Açıklamalarda bilhassa sıhhi şartlardan sözedilmiş, esirlerin kaldıkları yerlerin gayet muntazam olduğunu, Fransız esirlerin kaldıkları evlerin havadar bulunduğunu, her iki katta balkon bulunduğunu, esirlere hava almak için imkân tanındığını, futbol oynamalarına izin verildiği bildirilmişti¹⁵. Esirlerin kötü yaşam koşulları ile ilgili iddialar en yüksek makamlar tarafından ele alınmış bilhassa Enver Paşa'nın konuyu ele alması isnatlar hakkında ne denli ciddi durulduğunun önemli bir kanıtını oluşturmuştur. Enver Paşa iddialara ilişkin cevabi açıklamalarında; esirlerin kalacakları yerin onarımının bitinceye kadar geçici bir süre bir kaçgün kilisede kaldıklarını, tadilat yapılırken esirlerin kaçmayacakları hakkında söz vermiş olmalarına karşın sözlerinde durmadıklarını, bunun için istemeden bazı güvenlik tedbir-

.....
¹² A. g. e., s. 4.

¹³ BOA. HR. SYS., 2220/38.

¹⁴ BOA. HR. SYS., 2221/57.

¹⁵ BOA. HR. SYS., 2221/64; ; Çelik, Recep, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar Esir Garnizonu ve Faaliyetleri", *Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, Ed: Hasan Babacan, Afyonkarahisar-2010, s. 28-29.

lerini almak zorunda kaldıklarını en kısa sürede azami şekilde rahatlarının sağlanması yolunda bütün çabaların ve imkanların kullanılacağını, İngiliz, Rus, Fransız esir subaylara azami kolaylığın gösterildiğini avlanmalarına bile fırsat verildiğini dile getirmiştir¹⁶.

Hollanda Büyükelçiliğinden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 14 Aralık 1917 tarihli bir yazıda Afyonkarahisar'da bulunan esir İngiliz subaylarının dış tedavilerinin yapılması için bir dışçinin burada görev yapmasına izin verilmesi istenmiştir¹⁷.

Hollanda Büyükelçiliğinden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 25 Ocak 1918 tarihli bir yazıda Afyonkarahisar Esir Garnizonu'nda bulunan esir Fransız subaylarının 20 Ağustos'dan beri beden ekzersizi yapmaları, şehir içinde alışveriş yapmaları, gezinmelerinin engellendiği bütün bu tür yasaklamaların kaldırılması istenmiştir¹⁸.

Afyonkarahisar Esir Kampı'ndaki durumu ortaya koyan 2. 2. 1915 tarihli bir başka belgede de muhtaç olan esir askerlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, çamaşır, yorgan, yatak, kaput gibi eşyaların tedarik edilmesi için yapılan girişimlerden bahsedilmektedir. Belgede muhtaç olan esirlerin sözkonusu ihtiyaçlarının karşılanması için Afyonkarahisar'a ikiyüz Osmanlı Lirası gönderildiğini bu parayla ihtiyaçların karşılandığı belirtilmektedir¹⁹.

Afyonkarahisar Esir Kampı'ndaki muhtaç esirlere yapılan yardımlara karşın şikayetlerin devam ettiği görülmektedir. Bu şikayetlerin tipik bir örneği Hollanda Büyükelçiliğinden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Haziran 1918 tarihli bir belgede; "Afyonkarahisar Karargâhı'nda mevkuf bulunan İngiliz üsera-i harbiyesinin hedef oldukları su-i muamele hakkında dermiyan edilen şikayete dair Nezaret-i Celile-i Hariciye'nin nazar-ı dikkati celbedilmişti. İngiltere hükümeti vasıtasıyla aynı karargâha dair bu kere sefarete şikayat-ı cedide vasil olmuş ve vekâyi-i atiyenin 24 Eylül 1916 tarihinde 2 Nisan 1917 tarihine kadar olan müddet zarfında vukubulduğu bilhassa zikrolunmuştur.

Afyonkarahisar'da mevkuf bulunan bazı üsera-i harbiye elbiselerini ketm etmiş olduklarından bunları nezarete memur olan iki çavuş hemen tevkif edilerek taht-ı nezaretlerinde bulunan adamların karargâh nizamına muhalif hareket etmelerine mani olamamalarından dolayı yüzleri yere yatırılmış oldukları halde sırtlarına yirmi değnek darpedilmiştir.

.....

¹⁶ BOA. HR. SYS., 2222/46.

¹⁷ BOA. HR. SYS., 2228/8, 3-4.

¹⁸ BOA. HR. SYS., 2228/65, 4-5.

¹⁹ Karahisar-ı Sahip Tasfiye Komisyonu'ndan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderilen belgede "Afyonkarahisarı Üserâ Karargâhı'nda bulunan üsera-yı ecnebiyyeden muhtaç olanlara çamaşır, yorgan, yatak ve kaput gibi eşya tedarik edilmek üzere vesatet-i acizanemle Karahisar'a irsal buyurulan ikiyüz Osmanlı lirasından mübayaa olunan kunduraya vesaireye ait.." muhtaç olan esirlere yapılan yardımlar, satın alınan ayakkapı, kaput, v.b. giderlerin dökümü için bkz. Kızılay Arşivi, 6911.3

Evvelki gün karargâha gelen ve henüz nizâmata vakıf olmayan bir çavuş bu nizâmata mugayir olarak yeni muvasalat eden diğer iki İngiliz esirinin elini sıktığından dolayı bir sırım kırbaç ile kamçılanmış ve bu suretle on kamçı darbesi indirilmiş diğer taraftan orada hazır bulunan bir nöbetçi de tüfenklerin dipçiği ile vurmakta idi. Kezâ henüz gayet zayıf bulunan Kutulamere İngiliz üserasından biri odun parçaları toplamakta iken yakalanarak çavuş tarafından yere serildikten sonra gerek başına ve gerek vücudunun diğer taraflarına bilâ fark darbeler indirilmiştir. İngiltere hükümeti vekâyi-i mezkureyi sefarette işâr ederek bu vekâyi hakkında Hükümet-i Seniyye-i Osmaniye'nin nazarı dikkatinin celb edilmesini talep ve medeniyet tarafından üsera-i harbiyeye ait muamelat hakkında kabul olunan esasâta külliyyen muhalif addettiği efallinüserâ karargâhlarında artık vukubulmaması zımında memurin-i aide tarafından arzu olunan tedâbirin ittihaz edileceğini ümit etmektedir." Denilmektedir. Belgede her ne kadar sözü edilen dönemin eski bir tarih olduğu belirtilmekte beraber ilgili subay, asker ve memurlar hakkında gerekli koşturmanın yapılmasını sebeplerinin belirlenerek ne tür tedbirler alındığının kendilerine bildirilmesi istenmektedir²⁰.

Vagon Tahsisi;

Amerikan Büyükelçiliği Osmanlı Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu 16 Kasım 1916 tarihli bir yazıda Afyonkarahisar'daki savaş esirlerinin ihtiyaçları için Haydarpaşa'dan hareket edecek trenlerin gecikmemesi ve her trene iki vagon eklenmesini istemişti. Bunun üzerine Enver Paşa 28 Kasım 1916 (15 T.S 332) tarihinde cevabi bir yazı kaleme almıştı. Enver Paşa yazısında Amerikan Büyükelçiliği'nin Afyonkarahisar'da ikamet ettirilen esirler tarafından İstanbul'a sipariş edilen erzakın sevkinde gecikme olmaması için her trene bir yerine iki vagon tahsis edilmesi teklifiyle ilgili olarak esirlerin iâşe ihtiyaçlarının büyük bir kısmının Afyonkarahisar'dan karşılandığı dile getirilmişti. Yazıda her trene bir yerine iki vagon ilave edildiğinde bunları dolduracak kadar ne gibi eşya ve iâşe maddesinin gönderileceği sorusunun Amerikan Büyük Elçiliği'nden sorulması istenmişti²¹.

Genel Kurmay Başkanı Bronzart imzalı 10 Aralık 1916 (27 T.S 332) tarihli bir yazıda da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ikamet ettirilen savaş esirlerine bir takım elbise ile yorganların diğer şahıslara ait eşya gibi nakil vasıtaları bekleyen ya da posta kaleminde bekletilen eşyaların bulunduğu dönemin şartlarında normal olduğu dile getirilmişti. Yazıda günün şartlarında her trene iki vagon ilave edilmesinin mümkün olmadığı Amerikan Büyükelçiliği'nce gön-

.....
²⁰ BOA. HR. TO., 548/38.

²¹ BOA. HR.SYS., 2223/17, 5-6.

derilecek eşyanın bir listesi gönderildiği takdirde içlerinde acil olanların ilk vasıta ile gönderileceğinin Amerikan sefaretine bildirilmesi istenmişti²².

Vagon tahsisi ve esir kamplarına eşyaların gönderilmesi konusuyla ilgili olarak Amerikan Sefareti'nden gönderilen 7 Ocak 1916 tarihli cevapta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ikamet ettirilen esirlere sefaret tarafından gönderilen çok miktarda yiyecek maddesi, giyecek için bu vagonların lazım geldiği ve esirlere mahsus bir takım elbise, yorgan, esbap ve fanilanın posta kaleminde beklemekte olduğunun haber alındığı acele olarak bunların gönderilmesinde kolaylık gösterilmesi istenmişti²³.

Postaların Esirlere Ulaştırılması;

Hollanda Büyükelçiliği'nden 1 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda Afyonkarahisar Esir Garnizonu'nda tutulan İngiliz savaş esirlerine gönderilen koli, mektup v.b gönderilerin ulaştırılmadığı bu durumun 28 Aralık 1917 tarihinde imzalanan Bern Sözleşmesi'nin 15 maddesinin [F] paragrafına aykırı bulunduğu, bu anlaşma gereği para, koli ve diğer gönderilerin bir an önce verilmesi gereken esirlere ulaştırılması gerektiği dile getirilmiştir²⁴.

Esir sevkleri;

Harbiye Nezareti'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 9 Nisan 1331 tarihli bir yazıda esir sevkiyatı ve sayıları ile ilgili bilgi verilmektedir. Yazıda Erzurum ve Erzincan'dan Afyonkarahisar'a muhtelif tarihlerde gelen bir subayla 35 asker Rus savaş esirinin isimleriyle diğer bilgileri içeren Sivas Esir Garnizonu Komutanlığı'nın gönderdiği liste hakkında bilgi verilmektedir²⁵.

Çanakkale Savaş Esirleri

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan Çanakkale savaş esirlerinin sayısı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi esir listelerinden sözedilmekte ancak kesin sayı ve isimler konusu muallakta bulunmaktadır. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan Çanakkale savaş esirleri konusunda AE2 denizaltı personelinin bulunduğu gerek Osmanlı Arşiv Belgeleri gerekse Avusturalya belgelerinden tespit edilmektedir. Sözkonusu denizaltı personelinden kaç subay ve asker kampta bulunduğu

.....
²² BOA. HR.SYS., 2223/17, 5-6.

²³ BOA. HR.SYS., 2223/17, 5-6.

²⁴ BOA. HR.SYS., 2232/34, 2-3.

²⁵ BOA. HR. SYS., 2255/16, 7-14.

bunların ne kadar süreyle kaldıkları, hangi şartlar içinde kamp hayatlarını sürdürdükleri konusunda net bilgiler mevcut olmamakla beraber diplomatik yazışmalarda ana hatlarıyla sözkonusu esirlerin yaşamları ile ilgili ipuçlarına rastlanmaktadır²⁶.

Uzun yıllar, Avustralya'da savaş kaynakları üzerinde çalışma yapan tarihçi ve yeminli mütercim Doğan Şahin Çanakale Savaşları'nın sürdüğü dönemde esir askerlerin düzenli olarak Afyonkarahisar'daki esir kamplarına getirildiğini belirterek, 1914 yılından itibaren Anadolu'da esirlerin tutulmaya başlanmadığını, ancak 1916 yılına kadar her rütbeden asker geçiş yolundaki Afyonkarahisar'a getirilirken, 1916'dan itibaren burada çoğunlukla subaylar tutulup, er ve erbaşlar ülkenin çeşitli noktalarında çalışmaya götürülmüşlerdi, demektedir. Şahin;1916 yılının ikinci yarısından sonra Afyonkarahisar'da çoğunlukla subayların olduğu, rütbesiz erlerin o dönem için çok önemli olan Bağdat Demiryolu İnşası için Toros Tüneli kazılarına gönderildiğini, geriye kalanların zayıf ve hasta olduklarını dile getirmektedir.

Şahin araştırmalarında Afyonkarahisar'daki esirlerin karşılaştıkları ortamla ilgili olarak da bilgiler vermektedir. Tutsak askerlerin Caminin önünde kamp yaptıklarını, hemen hepsinin orta yaşta olduklarını, esir askerlerin halkın önünden geçerek çalışmaya gittikleri halde halkın kendilerine karşı herhangi bir düşmanlık duygusuyla bakmadığını, gözlerinden kin ve nefret akmadığını, bunda İslâm dininin esirlerle ilgili hükümlerinin etkili olduğunu, tutsakların bu düşüncede olduklarını belirtmektedir.

Şahin Çanakale Savaş esirlerinin İmaret Camii müştemilatındaki medresede ikâmet ettirildiklerini, hamam imkânlarından yararlandırıldıklarını, Rus esirlerin de burada bulunduğunu, bunların dışında Fransız denizaltısı Safir'in mürettebatının da Afyonkarahisar Esir Kampı'nda tutulduğunu dile getirmektedir.

.....

²⁶ AE2 denizaltısının kaptanı İrlanda asıllı Yüzbaşı Henry Hugh Gordon DacreStoker, İngiliz Kraliyet donanmasında subaydı. AE2 denizaltısına Çanakale Boğazı'nı geçme görevi verilmiş ancak ilk denemesinde dahi aksamında meydana gelen arızadan dolayı bu deneme başarısız olmuştu. Birkaç denemenin sonra 26 Nisan 1915 tarihinde takipçilerinden kurtuldu. Parkedilmeden Boğazı geçerek Marmara denizine sızacak Türk Ordusu'nun ikmal yollarını kesecekti. 30 Nisan'da E14 denizaltısıyla buluşmak için yüzeye çıktı ancak Türk Kruvazörü Sultanhisar'ı görünce tekrar dahiya geçti. Teknik bir arızadan dolayı tekrar yüzeye çıkmak zorunda kaldı. Sultanhisar AE2'yi makine dairesinden vurdu. Mürettebatın gemiyi terketmekten başka şansı kalmadı. Geminin Türklerin eline geçmesini istemeyen kaptan da gemiyi batırdı. Daha sonra Sultanhisar'ın kaptanı Ali Ruza Bey'in gönderdiği sandala bindi. Gemi komutanı Henry Stoker ve denizaltı mürettebatının tümü kurtarıldı. Savaşın sonuna kadar Türk Ordusu'nun esiri olarak kaldılar. Kaptan Stoker ve mürettebatı yakalandıktan sonra önce İstanbul'a ardından da demiryolu ile Afyonkarahisar Esir Kampına getirilmiştir. İngilizlerin Mısır'da bulunan Esir Türk Subaylarına kötü davranmaları nedeniyle Stoker ve Fitz isimli subaylar İstanbul'a gönderilmiş ise de daha sonra Afyonkarahisar'a geri gönderilmişlerdir. Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan firar etmişler ise de yakalanarak tekrar İstanbul'a gönderilmişlerdir. Daha sonra da Yozgat'a gönderilmişlerdir. Daha sonra anlarını kitaplaştırmıştır. www.kibris1974.com.1904.2012; Hasan Tahsin Günek makalesinde Avusturyalı savaş esirlerinden asker olanların okullarda, eski medreselerde, rütbeli olanların şehirdeki Ermenilerden kalan evlerde ikâmet ettirildiklerini, günlük hayatlarında özgür olduklarını bu durumun daha çok zorunlu ikâmet olarak adlandırılabileceğini dile getirmiştir. Günek, a. g. m., s. 31.

Şahin Afyonkarahisar Esir Kampı'nda Çanakkale Savaşları'nda Türk Ordusu tarafından ele geçirilen İngiliz denizaltıları E-15²⁷, E-7, Fransız denizaltıları Mariotte ve Turquoise personelinin de Afyonkarahisar'a getirildiğinden söz etmektedir.²⁸

Türkiye'de Bir Esir "A Prisoner in Turkey" adlı çalışmanın sahibi John Still de Afyonkarahisar Esir Kampı ile ilgili çarpıcı bilgiler vermektedir. Still, Afyonkarahisar'da 120 Rus, 100 İngiliz subayının bulunduğu, esirlerin istasyon ile şehir merkezi arasındaki iki km'lik bir mesafede kaldıklarını, evlerin havadar olduğunu, soğuk havalarda ısınma güçlüğü olduğunu, konutların aşağı ve yukarı kamp diye adlandırıldığını, ikisi arasında uygun zamanlarda kriket maçı bile düzenlendiğini, 938 gün kaldığını, ilk kaldığı mekânın istasyona 1.5 km olduğunu, eski bir Ermeni'nin evi olduğunu, Ermenilerin burada öldürülmediğini bilgisini vermektedir.²⁹

Still kaldığı evle ilgili bilgiler vermeye devam ederek üst kat pencerelerinden her iki yönden de geniş bir manzaraya sahip olduğunu, hem ovayı hem de dağların görüldüğünü, 30 km uzaklıktaki Sultandağları'nın tamamını, arka pencerelerden de Karahisar Ovası'nı ve birkaç tepenin görüldüğünden bahsetmektedir.³⁰

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda her kampta olduğu gibi ve daha önce de belirttiğimiz gibi esirlere kaçmayacaklarına dair belge imzalatılmaktadır.

²⁷ *Matbûât Müdüriyet-i Umumiyesi'ne*

Londra'da müntesir *Times* gazetesinin fi 29 Temmuz sene [1]915 tarihli nüshası Reuter Ajansı'nın İngiliz gazetelerine verdiği âtideki tebliği muhtevî olup aynen tercüme edilmis olmakla cerâidile nesri rica olunur: "Çanakkale'de 30 Nisan sene [1]915 tarihinde Türkler tarafından batırılan AE-2 tahtelbahirinin süvarisi olup Hükümet-i Osmaniyye nezdinde esir bulunan Bahriye Kıdemli Yüzbası Staker tarafından Malta'da bulunan bir dostuna gönderilen mektubun tercümesidir.

Rahatım pek yerinde, ummadığımız derecede hüsn-i muamele görmekdeyiz. Bundan dolayı kat'iyen merak ve endişe etmeyiniz. Arkadaşlarımız ile birlikte ülfet etmeğe ve onlar ile beraber yevmi idman yapmağa müsaade olunmak pek büyük lütuftır. Burada altı Rus, iki Fransız, iki Avustralyalı ve altı da İngiliz beraber bulunmaktayız".

Fi 2 Ağustos sene [1]331 / [15 Ağustos 1915]

Karargâh-ı Umumi İstihbârât Subesi Müdürü Erkân-ı Harb Binbası / **Seyfi**

BOA, HR. MA, 1139/27

²⁸ BOA, HR. MA, 1155/60 ; "Boğazlar Umum Kumandanlığı, 30-31/10/[19]15: 16/8/ saat 2.30 sonrada Bandırma Limanı'nda bulunan Leros Vapuruna bir tahtelbahir torpil atdı, bosagıtdı. 17/8'de Turquoise namındaki bir Fransız tahtelbahiri Akbas Limanı civarında karaya vurdu. Üzerine ates edilerek harbden haric kulandı. 24 neferiyle 2 zâbiti esir edildi" BOA, HR. MA, 1141/107 Söylemez, Haşim - Gülmez, Sedat; "Emanet Düşmanlar", *Aksiyon*, 28 Mart-3 Nisan 2011, Sayı 851, s. 15-16.

"*Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne* Devletli efendim hazretleri Umür-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi ifadesiyle şeref-mevrüd fi 22 Tesrin-i Evvel sene [1]331 ve 73287/1991 numaralı tezkire-i devletleri cevabıdır: Amerika Sefâretitakririnde zikrolunan ve Mariotte Tahtelbahirimürettebâtından bulunan Morris Werynâmsahısla Dördüncü Wolister Alayı'na mensub T. Walshnâm İngiliz neferinin Afyonkarahisar Üserâ Garnizonluğunda bulunduğu lede't-tahkik anlaşılmış olduğu ma'rûzdur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir. Fi 2 Muharrem sene [1]334 ve fi 28 Tesrin-i Evvel sene [1]331 / [10 Kasım 1915] Menzil Müfettis-i Umumisi/Mirlivâ / **Klotz** BOA, HR. SYS, 2219/12.

²⁹ *Aksiyon*, s. 16.

³⁰ *Aksiyon*, s. 16.

Esir erlerin durumu rahat olduğu dönemlerde firar olayları yok denecek kadar az olmuştur. Subayların durumu ise biraz daha farklılık göstermektedir. Esir subaylara hoşgörölü davranılmakta, serbestçe şehir içinde dolaşmalarına imkân tanınmaktadır. Zaman zaman esir Türk subaylarından geri dönenlerin aşırı serbestlikleri ile ilgili şikayetleri bile sözkonusu olmuştur. Yeni Zellendalı esirlerden William Thomas Cheater'ın konuyla ilgili anlatımla oldukça ilgi çekicidir. Cheater, postaların olduğunu, aylar geçtikçe esir subayların tiyatro tertip etmeye, konser vermeye başladıklarını, posta askerinin oyunlar için dekor, kadın-erkek kıyafeti aldığını, daha sonra Binbaşı Stoker ve ekibinin kadın kıyafetiyle kaçmayı plânladıklarının anlaşıldığını, E-7 denizaltısından Üsteğmen Price ve Yüzbaşı Cochrain'in kaçtığını öğrendiklerini postanın da yardımıyla suçlandığını dile getirmişti³¹. Bu anlatımlardan da esir subay ve erlerin ne kadar bir ortamda bulduklarını anlamak mümkündür.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bazı esirler yaşamlarını yitirmişlerdi. Hayatını kaybeden esirlerin bir kısmı çeşitli rahatsızlıklardan, yaşam koşullarının kötülüğünden, uzun süren savaşın getirdiği hastalık ve kötü beslenmeden dolayı zayıflıktan vefat etmişlerdi. Yaşamlarını yitiren esir askerlerin bir kısmı Afyonkarahisar'daki Ermeni mezarlığına defnedilmişlerdi. Avusturyalı savaş esirlerinden George BurdettKingAfyonkarahisar Esir Kampı'nda 16 Ağustos 1918 tarihinde 24 yaşında iken vefat etmişti. William DraperJones, 31 Ocak 1917'de, Robert Kerrigan 15 Şubat 1917'de yaşamlarını yitirmişlerdi³².

Sonuç

Savaşların doğal sonuçlarından olan esir ve esirlik kavramı tüm olumsuzluklarıyla genelde Birinci Dünya Savaşı'nda özelde ise Çanakkale Savaşlarında tüm gerçekliğiyle yaşanmıştır. Osmanlı Devleti Çanakkale Savaşları esnasında esir aldığı İtilaf Devletlerine mensup savaş esirlerini Anadolu'da tesis ettiği çok sayıda esir kampında muhafaza etmiştir. Bu kamplar genel olarak değerlendirildiğinde daha çok cephe hattının uzak bölgelerinde, demiryollarının ulaşabildiği güzergahlarda, sosyo-kültürel olarak esir kampı olmaya müsait şehir ve kasabalarda oluşturulmaya çalışılmıştır. Anadolu'daki esir kampları içinde Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Ankara, Kırşehir, Kayseri, Pozantı-Belemedik esir kampları bu özellikleriyle dikkat çekmişlerdir. Sözkonusu esir kamplarında İtilaf Devletlerine mensup savaş esirleri imkanlar ölçüsünde, müteakabiliyet esasına göre muamele görmüş-

³¹ *Aksiyon*, s. 18.

³² Günek, a. g. m., s. 35.

lerdir. Zaman zaman çeşitli nedenlerden, hürriyete kavuşma arzusundan, memleketlerine dönme arzularından dolayı firar hadiseleri de olmuştur.

Tüm esir kamplarında olduğu gibi Afyonkarahisar Esir Kampı da geniş bir özetini vermeye çalıştığımız Osmanlı Üsera Talimatnamesi çerçevesinde yönetilmiştir. Osmanlı belgelerinde serbest yönetim ve esirlere iyi davranılması yönünde azami gayret gösterildiğini görmek mümkündür. Çanakkale Savaş esirlerine Afyonkarahisar Esir Kampı'nda geniş özgürlükler tanındığı görülmektedir. Şehir merkezinde serbestçe dolaşma, spor yapma, tiyatro sahneleme, futbol oynamaya izin verildiği müşahede edilmektedir. Dönem dönem maksadını aşan uygulamalar olmuş ise de bunlar en üst makamlar tarafından önlenmeye çalışılmış ilgili personel cezalandırılmış, ihmali görülenler uyarılmış veya başka yerlere sürülmüştür. Çanakkale Savaşı'nda ele geçirilip Afyonkarahisar'a gönderilen esirlere de genel kurallar içinde uygulamalar yapılmış, mümkün olduğunca yaşam koşullarının iyileştirilmesine çalışılmıştır. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda uyum eksikliği görülen, disipline uymayan, kamp yönetimi tarafından sakıncalı görülen esirlerin bir kısmı Kırşehir, bazıları da Pozantı-Belemedik Esir Kamplarına sevk edilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel şartlardan, geçim sıkıntısı, işsizlik gibi unsurlar esirleri de olumsuz etkilemiştir.

Afyonkarahisar Esir Kampı'ndaki esirlerin bir kısmı Brest-Litovsk Antlaşması bazıları da Mondros Mütarekesi sonrasında tahliye edilmişlerdir. Diğer milletlere ait esirler de esir mübadelesi usullerine göre kontrollü bir şekilde serbest bırakılmışlardır.

Kaynakça

A.Arşiv Kaynakları

a.Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

- BOA, HR. MA, 1139/27; 1155/60
BOA, HR. SYS, 2219/12
BOA. HR. SYS., 2220/38.
BOA. HR. SYS., 2221/57, 2221/64, 2221/65, 3-4.
BOA. HR. SYS., 2222/46
BOA. HR. SYS., 2223/17, 5-6.; 2223/24, 2-3.
BOA. HR.SYS., 2228/8, 3-4; 2228/65, 4-5
BOA. HR.SYS., 2232/34, 2-3.
BOA. HR.SYS., 2234/3, 27-37.
BOA. HR. SYS., 2255/16, 7-14; 2255/30, 2255/33, 2255/63.
BOA. HR.SYS., 2256/23.
BOA. HMŞ.İŞO., 67/57.
BOA. HR. TO., 548/38.

b. Kızılây Arşivi

Kızılây Arşivi, 6911.3

B.Kitap ve Makaleler

Çelik, Recep;“**Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar Esir Garnizonu ve Faaliyetleri**”, Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar, Ed: Hasan Babacan, Afyonkarahisar-2010.

Günek, Hasan Tahsin;“**1. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Esir Kampı**”, Taşpınar, Afyonkarahisar Belediyesi, Sayı; 8, Haziran 2012, Printer Ofset, İzmir-2012.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; “**1335-1919 Senesinde Münakid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumîsi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Ait Merkez-i Umumî Raporu**”, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1335.

“**Üserâ Hakkında Talimatname**”, Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye, İstanbul 1331.

Söylemez, Haşim - Gülmez, Sedat; “**Emanet Düşmanlar**”, Aksiyon, 28 Mart-3 Nisan 2011, Sayı 851,

www.kibris1974.com.19.04.2012.

Özet

Birinci Dünya Savaşı genelinde Osmanlı Devleti sınırları içinde çok sayıda esir kampları inşa edilmiştir. Söz konusu esir kampları Kayseri, Ankara, Konya, Kırşehir, Pozantı-Belemedik, Afyon karahisar v.b esir kamplarıdır. Bu esir kamplarında Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Ordusuna esir düşen Rus, İngiliz, Fransız, Avusturyalı, Yeni Zellendalı, Fransız, Hintli çok sayıda asker muhafaza altında tutulmuştur.

İtilaf Devletlerine mensup subay ve askerler esir kamplarına yerleştirilmiş bunlaryaşamalarının belirli bir sürelerini buralarda geçirmişler, bir kısmı çeşitli anlaşmalarla ülkelerine dönmüşler bazıları da hastalık v.b nedenlerden dolayı yaşamlarını esir kamplarında tamalamışlardır.

İtilaf Devletleri asker ve subaylarının hangi şartlar dahilinde esir alındıkları, bunların nerelerde toplandıkları, hangi ulaşım vasıtaları ile nerelere gönderildikleri, bunlara ne kadar maaş ödendiği, hangi yemeklerin verildiği, uluslararası hukuk kurallarına uyulup uyulmadığı, Osmanlı Devleti'nin bunlara uyguladığı muameleler oldukça dikkat çekici olmuştur.

İtilaf Devletlerinin ellerinde muhafaza altında bulundurdukları Osmanlı esirlerine karşı reva gördükleri uygulamalar ve bunların çeşitli vesilelerle haber alınması mütekabiliyet esası doğrultusunda çeşitli esir kamplarında farklı muamelelere de yol açmıştır. Esir kamplarında yaşayan subay ve erler yöre halklarıyla iletişim içerisinde olmuşlardır. Bunlar, ülkelerine çeşitli araçlarla bilgi ulaştırmaşlardır. Esirler mektup, Kızılhaç ve Kızılay gibi kuruluşlar aracılığıyla haberleşmelerini sağlamaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler; Esirler, esir kampları, Kayseri, Ankara, Kırşehir, Afyonkarahisar Esir Kampı, İtilaf Devletleri,

Malta Türk Şehitliği

Mehmet TÛTÛNCÛ*

1. Giriş

Şehitlik 1874 yılında Osmanlı padişahı SULTAN ABDÛLAZİZ Tarafından; 1565 yılındaki Malta kuşatmasında şehit düşen askerlerin anısına mimar E.U. GALIZIA ya inşa ettirilmiştir.

Daha sonra 1. Dünya savaşında İngilizler tarafından Çanak kale savaşında ve başka cephelerde esir alınan Osmanlı askerleri Malta'ya götürülmüş ve burada kamplarda tutulmuşlardır. Bu esirlerden çeşitli sebeplerden ölenler burada defnedilmişlerdir. Şehitlikteki ilk defin 23 Aralık 1915 tarihli ve Süvari yüzbaşısı İzmirli Bekir Sıdkı Beye ait olup, son defin ise 1919 yılına aittir. Bu 5 sene zarfında 22 şehit defnedilmiş. Ayrıca Malta'da işlediği bir cinayet neticesi idam edilen Haleb'li Süvari yüzbaşısı Hacı Ali İsa'da şehitliği defnedilmiş ve böylece 23 Osmanlı Askerinin ebedi istirahatgahı olmuştur. Şehitlik daha sonra İngilizler tarafından Malta'ya getirilen Teşkilatı Mahsusa'nın komutanı Eşref Kuşçubaşı tarafından 1919-1920 yıllarında tamir ettirilmiş ve burada esir iken şehit düşenlerin anısına şehitlik abidesi yaptırılmıştır. Şehitler abidesinde bulunan uzunca bir yazıda burada defnedilen 22 Osmanlı Askerinin isimleri, rütbeleri veya meslekleri ve memleketleri yazılmıştır.

Osmanlı Donanmasının 1565'te gerçekleştirdiği aylar süren kuşatma, Osmanlı Donanmasının yenilgisiyle sonlanmıştı. Malta kuşatmasından şehir dışına askerler gerekse daha sonra şehit olan Esirler ve köleler için Malta'da bulunan mezarlık şehir içinde kalması sebebiyle taşınmasına karar verilmiştir.

1867 yılında Avrupa ziyaretinde Malta'ya uğrayan Sultan Abdülaziz buradaki Türk şehitliğinin perişan halini görürerek buradaki Osmanlı konsolosu Naum Duhani'ye şehitliğin taşınarak daha güzel bir şehitlik yapılması emrini verir. Şehitliğin tasarımını ve yapımını üstlenen Mimar Emanule Luigi Galizia'ya (1830-1906) aynı zamanda bir Mecidiye Nişanı verir. 11 Haziran 1873 bir noter kaydına göre Naum Duhany Efendi ve Malta Hükümeti tarafından yapılan bir antlaşma işe Xatt al Qwabar adlı bölgedeki bulunan eski Mezarlığı Malta hükümeti devralarak karşılığında Ta Sammat bölgesinde başka bir toprak parçasını Türk hükümetine devreder. 6 ay içinde eski mezarlıktaki cesetlerin yeni mezarlığa taşınması karara varılır. Buradaki mezar taşlarından önemli bir kısmı yeni mezarlığa taşınır fakat bir tanesi de Malta müzesine verilir. Yeni şehitliğin yapılması 6 ay kadar bir sürede tamamlanır ve 1874 yılında Galizia tarafından tamamlanan Şehitlik açılır ve Malta'nın başka yerlerinde gömülü olan Osmanlı vatandaşlarının cesetleri buraya taşınarak defnedilirler. Mimar Galizia'nın Şehitlik Batılı oryantalist tipinde biraz endülüs biraz İran ve Hind Müslüman karışımı eklettik bir stil ortaya çıkarır.

*Dr., SOTA Türk ve Arap Dünyası Araştırma Merkezi, m.tutuncu@gmail.com.

Şehitlik Simetrik olarak tasarlanmışeni 46 boyu 80 m boyutlarında bir parselden oluşuyor. Şehitliğin dört tarafı kale gibi yüksek duvarlarla çevrilmişö kçie bailarında yüksek minareler ve her 10 metreye bir de alçak boyutta minarelerle donatılmış ve buralardaki süslemeler ve minareler hareketli bir tarz ortaya çıkarmıştır.

Gösterişli Bir kubbe ve 4 minareden oluşan giriş kapısının dışına bir Tuğra konarak Osmanlı Sultanının emriyle yapıldığı vurgulanmak istenmiştir. Tuğrada 1290 yılında yapıldığıda ayrıca belirtilmiştir

Kapıdan geçtikten sonra tam oratda bir yol yapılarak sağına ve soluna mezraalr yapılmıştır. Binanın öbür ucunda bir Mescit ve gaslhane yaptırılmış ve burada bir de muslala taşı konmuştur. Uzun yıllar (1970 yılına kadar) buradaki mescit Maltadaki tek müslğman ibadethanesşi olarak kalmıştır. 1874 yılından birinci dünya savaşına kadar Şehitlik ve etarında fazla bir defin olmamış,fakat birinci dünya savaşının başlamasıyla Savaş sırasında esir olarak adaya gönderilen Türk askerlerinden şehit düşenler defnedilmeye başlanmıştır. Burada 1919-1920 esir düşen Komutan Kuşçubaşı Eşref Bey tarafından yıllarında tamir ettirilmiş ve Şehitlik Abidesi yaptırılmıştır.

Şehitlikte 1. Dünya savaşı esnasında defnedilenlerin listesi ve geldikleri yerleri belirten kitabedeki bilgilerden anlaşıldığına göre Maltadaki şehitlerin genel Olarak arap vilayetlerinden gelenlerin çoğunlukta olduğunu görürüz.

Cidde memurlarından (4)
Mekke sihihiye memuru (1)
Arapkir'li 1
Girid'li 1
Hind'li 1
İnegöl'lü 1
İrak'lı 1
İskenderun'lu 1
İstanbul'lu (4)
İzmir'li 1
Ordu'lu 1
Pravadi'li 1
Sana'lı 1
Sayda'lı 2
Selanik'li 2
Tirebolu'lu 1
Tosya'lı 1
Yemen'li 1
x-ş-rli 1
Yıllara göre yapılan definler
1331 (1915) 3
1332 (1916) 2
1333 (1917) 3
1334 (1918) 7
1335 (1919) 7

Şehitlikte bulunan mezar taşları ve kitabeler belge değeri taşıdığından aşağıda bunların metinlerini hem eski harflerle hem de latin harfleri ile okunuşunu vereceğiz.

Resim 1 Malta Şehitliğinin giriş Kapısı

Resim 2 Malta'daki Türk Şehitliğinin Yapım Kitabesi

2. Yapım Kitabesi

Bu Mezarlık hicretin 1290 yılında Osmanlıların Padişahı Sultan Abdülaziz Han zamanısaltanatında İnşa edilmiştir.

بو مزارلق هجرتاك ١٢٩٠ يلىنده عثمانلىل رك پادشاهى سلطان
عبدالعزيز خان زمان سلطانتنده انشا ايدلمشدر

Tamir Kiatbesi / RestorationInscription

Sol taraftaki köşedeki Kitabe

Eşref bey tarafından

Mescidin tamiri 1335

اشرف بك ترفندن

مسجدك تعميري ١٣٣٥

Resim 3 Fransızca Kitabe/ French Inscription

Alorsque le soleil sera courbé
 Et les étoiles tomberont
 Des tombeaux scellés par la mort
 Seront bouleversés
 Et de ce lit de poussière
 Éveillés du sommeil
 Sortiront rayonnants les enfants de la foi et de la prière

Dieu n'est-il pas assez puissant
 Pour la revivre les morts

Érigé en l'année de l'hegire 1290
Sous le règne de sa majeste impériale
ABDUL-AZIZ KHAN
Empereur des Ottomans
Noam Duhany Effendy
Son consul général à Malte
E.L. Galizia architecte

Tekvir suresi ayetler 1,2 ve 4
Güneş katlanıp dürüldüğünde
Yıldızlar döküldüğünde
Ölülerin kapalı mezarları
ortaya saçıldığında
ve toz duman ortasında
uykudan uyandıklarında
İnancın ve duaların parlak çocukları ayağa kalkacak
Allah ölüleri diriltmeye
kadir değilmi
Hicretin 1290 yılında Osmanlıları Sultan ABDULAZIZ HAN
Saltanatı zamanında yapılmıştır.
Malta Başkonsolosu
Naam Duhany efendi
E.L. Galizi Mimar

4. Malta Şehitlik Abidesi

Şehitlik Abidesinin alt tarafı sekiz köşeli ve üst tarafı ise silindirik olarak tasarlanmıştır. Ayrıca defne dallarını temsilen yapılmış bir taç ve bunun ortasında bir ay yıldızda yapılmıştır. Abidenin sekiz köşeli kısmının 3 cephesinde kitabeler yazılmıştır. Kitabelerden sağda ve solda olanı Burada şehit olarak defnedilenlerin isim listesi ve öldükleri yıllar yazılmıştır. Ortadaki Kitabede ise Şehitliğin yapılma amacı ve yaptıran kişi hakkında bilgiler yazılmıştır.

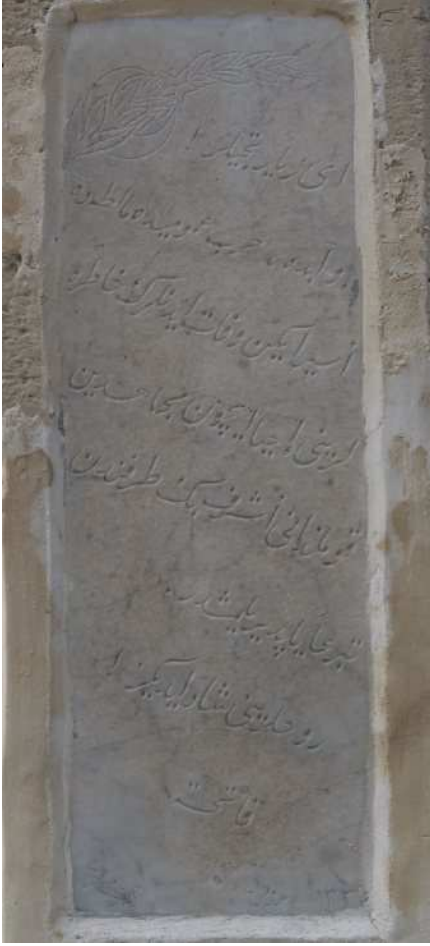
Resim 4 Şehitler anıtı

Resim 5 Vefat edenlerin listesi ikinci kitabe

Vefat edenlerin listesi

- Süvari yüzbaşlarından İzmir’li Bekir Sıdkı efendi 1331
Mecruhan Çanakkale’den esir gelen şehidİskenderun’luMehmed oğlu
Halil Çavuş 1331
Tirebolu’lu gemici Süleyman oğlu Mehmed 1331
Hşr’li Gemici Bayram oğlu Mustafa 1332
Osmanlı Ordusundan matrud süvari yüzbaşısı Haleb’li Hacı Ali İsa’nın
uykuda iken katlettiği İstanbul’lu Sadi Necdet efendi 1332
Selanik’li Ali oğlu Yusuf 1333
Hukuk Mezunlarından pravadi’liAhmedŞevket efendi 1333
Cidde sihiye hademelerinden İnegöl’lüİzzet efendi 1333
Selanik’liFerhad oğlu Hafız ali Efendi 1334
Cidde Memurlarından Arapkirli Şevki Efendi 1334
Zabit namzedi Sana’lıMehmedNasir efendi 1334
Tosya’lı Asker Aziz oğlu Abdullah 1334
Cidde Polis Memurlarından Kesriye’liMehmedHayri efendi 1334
Mekke sihiye memurlarından İstanbul’luMehmedAli efendi1334
Ordu’lu gemici Osman oğlu Ömer reis 1334
Sayda’lı gemici Ömer oğlu Muhyiddin 1335
Cidde Polis Memurlarından Yemenli Mehmed Kamil Efendi 1335
Girid’li Arif oğlu İbrahim Edhem efendi 1335
İstanbul’lu Şaban AhmedKirameddin Efendi 1335
Irak’lı gemici Necm oğlu seyyidMehmed 1335
Sayda’lı gemici Vehbi Zehra 1335
Hind’li hekim seyyid Nusret hüseyin efendi 1335

Resim 6 Ortadaki Şehitlik yapım Kitabesi

Ey ziyaretçiler
Bu âbideharb-î umumi Malta'da
Esir iken vefat edenlerin hatıralarını
ihya için mücahidin
Komandanı Eşref bey tarafından
Teberru'an Yapdırılmışdır.
Ruhlarını şad ediniz
Fatih 1335

وفات ايدنلرك اسملر

سواری یوزباشیلرندن ازمیرلی بکر صدقی افندی ۱۳۳۱

مجروحا جناق قلعه دن اسیر کلان شهید اسکندرونلی

محمد اوغلی خلیل جاوش ۱۳۳۱

تیره بوللی کمیچی سلیمان اوغلی محمد ۱۳۳۱

جشرلی کمیچی بایرام اوغلی مصطفی ۱۳۳۲

عثمانلی اوردوسندن مطرود سواری یوزباشسی

حابلی حاجی علی عیسی نك اویقودا ایکن قتل ایتدکی

استنبوللی سعدی نجدت افندی ۱۳۳۲

سلانکلی علی اوغلی یوسف ۱۳۳۳

حقوق مازونلرندن براوادیلی احمد شوکت افندی ۱۳۳۳

جده سحیه خدمه لرندن اینه کوللی عزت افندی ۱۳۳۳

سلانیکلی فرهاد اوغلی حافظ علی افندی ۱۳۳۴

جده مامورلرندن عربکرلی شوکی افندی ۱۳۳۴

IkinciKitabe

- ضابط نامزدی صنعالی محمد ناصر افندی ۱۳۳۴
طوسیہ لی عسکر عزیز اوغلی عبداللہ ۱۳۳۴
جده بولیس مامورلرندن کسریہ لی محمد خیری افندی ۱۳۳۴
مکہ سبحی ما مورلرندن استانبوللی محمد علی افندی ۱۳۳۴
اردولی کمیجی عثمان اوغلی عمر رئیس ۱۳۳۴
صیدالی کمیجی عمر اوغلی محی الدین ۱۳۳۵
جده بولیس مامورلرندن یمنلی محمد کامل افندی ۱۳۳۵
کریدلی عارف اوغلی ابراهیم ادہم افندی ۱۳۳۵
استنبوللی شعبان اوغلی احمد کرام الدین افندی ۱۳۳۵
عراقلی کمیجی نجم اوغلی سید محمد ۱۳۳۵
صیدالی کمیجی وہبی زہر ۱۳۳۵
ہندلی حکیم سید نصرت حسین افندی ۱۳۳۵

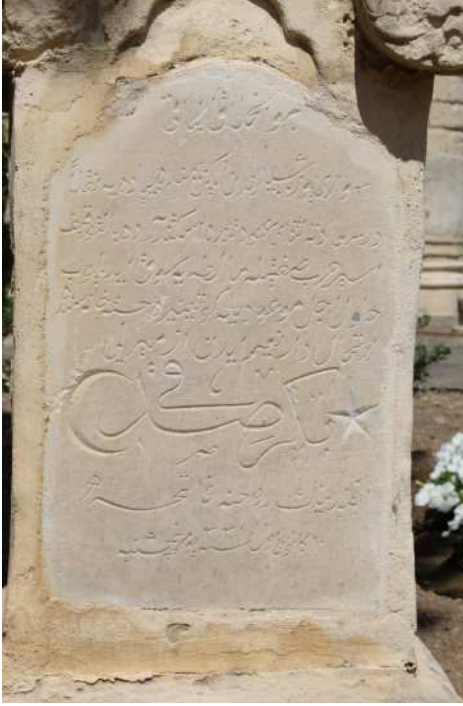
Ortadaki Kitabe

- ای زیارتجلر
بو ایده حرب عمومیده مالطہ ده
اسیر ایکن وفات ایدنلرک خاطرہ
لرینی احیا ایچون مجاہدین
قوماندانی اشرف بک طرافندن
تیرعا یاپدیلمشدر
روحلرینی شاد ایدیکز
فاتحه
۱۳۳۵

Resim 7 Küçük anıt Bekir Sıdkı Beyin Mezarı

Büyük abidenin hemen yanında başka bir abide daha yapılmıştır. Bu ikinci abide daha küçüktür. Dört köşe bir kaide üzerinde yine dört köşe fakat yukarı doğru daralan bir sütun olarak tasarlanmış bu ikinci abidede yine ayyıldızla süslenmiştir. Bu abidenin alt tarafında bir mezar taşı konmuştur. Bu mezar taşı İlk abidedeki listeden ilk ismi yazılan ve muhtemelen Malta'da İlk Şehit olan Bekir Sıdkı hakkında bilgileri yazılmıştır. Buradan öğrendiğimize göre İzmirli Bekir Sıdkı Yemende görev yaparken İstanbul'a dönerken İskenderiye'de İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya getirilmiş ve burada Kotonira hastanesinde vefat ederek buraya defnedilmiştir. Bekir Sıdkı Beyin vefat tarihi 10 Kanunuevvel 1331 tarihi 23 Aralık 1915 tarihine denk geliyor ki bu da 1. Dünya Savaşının başlarında Malta'da ilk şehit düşen kişi olmasına işaret ediyor. Eşref Bey tarafından yapılan Şehitlik anıtındaki isimler sıralamasındaki ilk isim Bekir Sıdkı Bey'in ismidir. Bekir Sıdkı bey için ayrı bir mezar taşı yapılmış fakat bundefinden sonra diğer defnedilenlere ayrı mezar taşları yapılmamış isimleri abideye yazılarak yetinilmiştir.

Resim 8 Bekir Sıdkı Beyin Mezar taşı

Hüvelhallakül Baki
Süvari yüzbaşılardan iken Yemende piyadeye naklen
Dar-ı Sa'adete esna-yı avdetinde İskenderiyye'denbi-t-tevkif esiri
harbsıfatıyla Malta'ya sevk edilip
Hulûl-i eccl-i mev'udilekotonirahastahanesinde
İrtihâl-i dâr-ı na'im eden
İzmir'li Bekir Sıdkı
Efendinin ruhuna Fatiha
10 Kanuni evvel sene 331 yevmi Penç-şenbe

	Miladi	Hicri	Rumi
Gün	23	15	10
Ay	Aralık	Safer	Kanunuevvel
Yıl	1915	1334	1331
Gün Adı		Perşembe	

هو الخلاق الباقي

سواری یوزباشیلرندن ایکن یمنده پیاده یه نقلان

درصادته اثنای عودتنده اسکندیده بالتوقیف

اسیر خرب صفتیله مالطه یه سوق ایدلوب

حلول اجل موعودیله کوتینیره حسنه خنه سنده

ازمیرلی بکر صدقی

ارتخال دار نعیم ایدن

افندیك روحنه فاتحه

۱۰ کنون اول سنة ۳۳۱ یوم پنچشنبه

Resim 9 Şehitliğin düzenlenmiş görüntüsü

Şehitlikteki Diğer Mezartaşları

Malta'da bulunan en eski Osmanlı Kitabesi Polak Mustafa Hanımın zevcesi Fatma Hanıma aittir. Kitabe Malta Arkeoloji Müzesi'nin deposunda bulunmaktadır. Boyutları 61x23x10 cm. Daha önce VincezoGrassi tarafından yayınlanmıştır. Metni ve fotoğrafını onun makalesinden buraya naklediyoruz

حليم ديلرم قبرنى
پور نور ايليه رب الكريم
پولاق مصطفى
قبودانك زوجه سى
مرحومه فاطمه خانمك
روخنه فاتحه
سنة ١٢٣٢
فى ١٣ ح

Resim 10 Maltra Müzesindeki
Fatma Hanım Mezartaşı

Halim dilerim Kabrini / Pür nur eyleye rabb-ül-kerim / Polak Mustafa Zevcesi
/ Merhume Fatma hanımın / ruhuna fatiha / sene 1232
21 Zulhicce (1 Kasım 1817)

Malta Türk Şehitliğinde bulunan eski mezar taşı kitabeleri.

Şehitlikte Ülgün'lü 4 şahsın mezartarı bulunmaktadır. Bu mezartaşları eski mezarlıktan buraya nakledilmiş olmalıdır. Şehitlikte 1236 yılına ait Mehmed Hoca, 1252 tarihli Ülgün'lü İbrahim bin Muhammed, 1266 tarihli Ülgün'lü Muhammed bin Edhem Kapudan, 1267 tarihli nereli olduğu bilinmeyen Derviş İbrahim ve 1314 tarihli Ülgün'lü Kapudan Ali ibn Mehmed Canbaz ait kitabeler şehitlikte 1. Dünya Savaşı öncesinde Malata'da yaşayan Osmanlı vatanadaşlarının birer hatırası olarak kalmıştır.

Elhac Mehmed Hoca ruhuna el-fatiha sene 1236 fi şehri zulkadde (1820 Ağustos ayı)

الحاج محمد حوجه

روحيجون

الفاتحه

سنه ١٢٣٦

فى ش ز القده

El merhum Ülgün'lü İbrahim ibn Muhammed ruhuna el-fatiha sene 1252

المرحوم

اولكونلى

ابراهيم

ابن محمد

روحنه

الفاتحه

سنة ١٢٥٢

Resim 11 Malta Şehitliğindeki Ülgünlü EdhemKapdan'ın Mezarı

Hüvelhalakülbak i
El-merhum el mağfur Ülgün'lü Muhammed bin Edhem Kapudan ruhuna
Fatiha sene 1266

هو

لخلاقالباقى

المرحوم المغفور

اولكونلى محمد

بن الحاج ادهم

قومينا روحنه

الفاتحه سنة ١٢٦٦

Derviş İbrahim ruhuna Fatiha 1267

دروش

ابراهيم

روحنه الفاتحه ١٢٦٧

ÜlgünlüKapudan Ali ibnMehmedCanbaz sene 1314

اولكونلى قيودان

على ابن محمد جانباز

سنة ١٣١٤

Şehitlikte 1919 sonrası defin yapılmış Bu definler Malta'da ölen İngiliz v Fransız ve İngiliz sömürgelerden gelen Müslüman asker ve sivil kişilerdir. Burada 1918 yılı ile 1987 yılı arasında defnedilen kişilerin isimleri meslekleri ve geldikleri ülkeler aşağıda Malta otritelerinden aldığımız listede belirtilmiştir. Bu mezraalrın bazıları hala duruyorsada bir çoğunun yeri belirsizdir.

Bibliography

Vincenza Grassi, The Turkish Cemetery at Mrsa on malta island Historica Background, topography and tombstones, StudiMaghrebiniNuovaSeria Volume II Napoli 2004 pp. 177-201

Arne A. Ambros, Selected Inscriptions from The Islamic Cemetery at marsa, malta , WZMK 7-17

Un'InscrizioneTurcadel 1817 a Malta, Oriente Moderno, NuovaSerie Anno 6(67) nr. 4/6 (aprileGiugni 1987) pp. 99-100

Özet

Malta Türk Şehitliği Osmanlılar tarafından Türkiye dışında yapılan şehitliklerden ilklerinden olmasınarağmen Türkiye de hakkında herhangi bir yayın yapılmamıştır.

Bildirimizde Malta'daki şehitliğin bir tanıtımı yapılacak ve burada bulunan kitabeler ve abide ve mezar taşlarındaki yazılar çözümlenecektir. Buradaki verilerden hareket ederek Malta'da birinci dünya savaşında şehit olanların kimlik bilgileri ve geldikleri memleketleri açıklanarak esirlerin nitelik ve nicelikleri incelenecektir. Bu bilgiler bize birinci dünya savaşına katılan Osmanlı askerleri ve geldikleri bölgeler hakkında ilginç ipuçları verecektir. Bildirimizin sonunda İngilizce kitabelerin tercümleri ve yarıntılı bilgide verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Malta, Türk Şehitliği, Birinci Dünya Savaşı, Savaş Esirleri

Abstract

The Turkish Cemetery at Malta

Turkish Military Cemetery of Malta is one the earliest Turkish cemeteries builded outside Turkey. There is no publication about this cemetery in Turkey. The eraly history of Cemetery goes back to the 1565 Great Siege of Malta, but the current cemetery is builded in 1874 on orders of Sultan Abdulaziz by architect E.L. Galizia. During the First World War there were many Turkish war prsioners in Malta. They were transported by British from the war fronts. There are 22 First World War prisoners buried in this cemetery.

The first burial was Bekir Sidkiefendi from Izmir, captain of cavalry, who died at 23 December 1915. Last burial is from 1919. To commemorate the war prisoners a monument was built by the Commander Eshrefbey in 1919, he has written in this monument all the names of 22 martyrs.

Key Words: Malta, Turkish Military Cemetery, First World War prisoners

In this communication we will give the history and a description of the Malta Turkish military cemetery along with the inscriptions of the war monument.

In a visit to Malta in 1867 the Turkish Sultan Abdul Aziz presented Emmanuel Luigi Galizia (1830 – 1906), the Chief Government Architect, with the Order of the Mejidie. He also financed the building of the Turkish cemetery at Marsa which was designed by Galizia and completed in 1874. Next information is from an article by Vincenza Grassi:

There was an old cemetery from the year 1675, where the Muslim slaves were buried. On 11 June 1873 a notarial deed of exchange was drawn in the office of Public Notary in Malta, Mr Frabcescosaveria Camilleri. The parties involved were the Turkish Consul in Malta, Mr Naoum Duhany, son of a certain Michele Duhany from Constantinople, and the Maltese government. In this deed the Turkish consul agreed to dismiss the Old cemetery placed in the area known under the name of Xatt al Qwabar, near the north west basin of the Big Harbour, measuring 271,5 square canes, in change of a plot registered in the cadaster under the number 133, whose dimensions were indicated 543 square canes, located in Ta sammat near Hal Saffieni. The Turkish consul was given a period of six months to exhume bodies, remove tombs and transfer them to the new cemetery. Some of the tombstones were removed to the new cemetery, but also one tombstone found its way to the National Museum of Malta. The building of the new cemetery took some 6 months. The cemetery costs were some 50.000 francs. The Cemetery was designed by architect Luigi Emmanuelle Galizia (1830-1907). His works follow the eclectic and mainly picturesque architecture very popular in the early nineteenth century England. The exotic Indo-Muslim architecture is a clear mark of British cultural influence. For this commission he based his design on Persian-Indian architecture. His use of carved ornamentation and lace like work gives the cemetery a very dynamic but serene outlook. The cemetery shows asymmetry created by the insertion of main path running throughout the entire length of the garden from the entrance gate to the mosque at the other end. Entrance gate is very impressive and forcefully with a cupola and 4 surrounding minarets. It is surrounded by a wall with round three storied minaret towers at the corners. The columns bearing a crenelled horse-shoe arch give a way to a vaulted squared room

Above the gate is a Tughra with a date 1290 makes the visitor aware of the importance of this cemetery. (Picture 1)

At the other end of the path is a building contains 3 rooms, it consists of a open hall, with commemorative inscriptions. a small Mosque and a Mu-salla room (where the corpse of the dead is washed before burial ritual and prayer). The cemetery, contains exclusively tombstones of man, the only tombstone of a muslim women is in Malta Museum. (Picture 9)

Placenames mentioned in the Inscriptions.

Jeddah Officers (4)

Mecca Public health officer (1)

From Arapkir 1

From Crete 1

From Hind 1

From İnegöl 1

From Irak 1

From İskenderun 1

From Istanbul (4)

From İzmir 1

From Ordu 1

From Pravadi 1

From Sana 1

From Sayda 2

From Thessalonki 2

From Tirebolu 1

From Tosya 1

From Yemen 1

From x-ş-rli 1

Burials according to years

1331 (1915) 3

1332 (1916) 2

1333 (1917) 3

1334 (1918) 7

1335 (1919) 7

Building Inscription (Picture 2)

This cemetery was built in the year 1290 (AD 1873/74) of the Hijri Year in the times of the reign of the Sultans of Ottomans AbdulAziz Han.

Restoration Inscription (Picture 2)

Sol taraftaki köşedeki Kitabe
Eşref bey tarafından
Mescidin tamiri 1335
The restoration of the mosque by
Eshref bey in the year 1335. (AD 1919-20)

The names of the deceased (Picture 5)
Captain of cavalry Bekir Sıdkı efendi from İzmir 1331
Martyred Sergeant Khalil son of Mehmed from İskenderun brought
two wounded from Çanakale 1331
Seaman Mehmed son of Süleyman from Tirebolu 1331
Seaman Mustafa son of Bayram from Hışr? 1332
Sadi Nejdî efendi from İstanbul who was killed in sleep by Hacı Ali İsa
from Aleppo, a captain of cavalry who was cashiered from Ottoman Army 1332
Yusuf son of Ali from Selanik 1333
Ahmed Şevket efendi from Pravadi, graduate in law 1333
İzzet efendi from İnegöl, Servant of the Medical Service of Jeddah 1333
Hafız Ali Efendi son of Ferhad, from Selanik 1334
Shevki Efendi from Arapkir, servant from Jeddah 1334
Officer-candidate, Mehmed Nasir efendi from Sanaa 1334
Soldier Abdullah son of Aziz, from Tosya 1334
Mehmed Hayri efendi from Kastoria (Kesriye), police-officer in Jeddah
1334
Mehmed Ali efendi from İstanbul, officer of medical service in Mec-
ca 1334
Seaman Ömer Re'is son of Osman, from Ordu 1334
Seaman Muhyiddin son of Ömer, from Sidon (Saida) 1335
Mehmed Kamil Efendi from Yemen, police officer in Jeddah 1335
oğlu İbrahim Edhem efendi son of Arif, from Crete 1335
Şaban Ahmed Kirameddin Efendi from İstanbul 1335
Seaman Seyyid Mehmed son of Najm, from Iraq 1335
Seaman Vehbi Zehra from Saida (Sidon) 1335
Physician Nusret Hüseyin efendi from India 1335

(Picture 6)

Oh Visitors, This monument was erected by the Commander of Warriors
(Mudjahidin) Eshref Bey, as a pious donation, for the memory of those who
died as prisoners in Malta, during the Great War. Render their souls, read a
fatihah 1335

Near the great Monument there is another smaller monument. In this monument is fixed the tombstone of the first deceased prisoner Bekir Sidki Bey. This monument tells also his story of the war. There are no other tombstones for the other deceased prisoners. Bekir Sidki Bey is the earliest prisoner, and for him was made a tombstone. And for the others for him there is another memorial where is written all the 22 names (including Bekir Sidki). (Picture 7)

The tombstone of Bekir Sidki reads as follows: (Picture 8)

He, God is the Creator, the Everlasting
When he was captain of cavalry in Yemen, was transferred to infantry in
Istanbul and was arrested in Alexandria. He was taken as a prisoner of war to
Malta, and passed away to the abode of happiness in Kotonirahospital there
C Bekir Sidki *
From Izmir read a fatiha for his soul.
10 Kanun-i evvel 1331 Thursday
23 December 1915

Galiçya Cephesi'nde Türk Askeri ve Türk Şehitlikleri

Mithat ATABAY*

Galiçya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları tarafından Rus Çarlığı'na karşı açılmış bir cepheydi ve Alman Güney Orduları Komutanı General Graf von Bothmer'in komutasında verilmişti.

1914 yılı Ağustos ayında Ruslar Galiçya cephesinde saldırıya geçerek kısa sürede bu bölgeyi işgal etmişler ve Romanya'da Karpatlar'a kadar gelmişlerdi. General Mackenzen komutasındaki Alman birlikleri ile desteklenen Avusturya-Macaristan kuvvetleri, kısa bir süre Rus birliklerini durdurmaya başarmışlarsa da Rusların cephedeki üstünlükleri bu durumun uzun süre devam etmesini engellemiştir.

Bu arada İngiltere öncülüğündeki İtilaf güçleri Çanakkale'de başarısızlığa uğramışlar ve Aralık ayından itibaren, önce kuzeydeki Anafartalar ve Arıburnu, daha sonra da güneydeki Seddülbahir bölgesini tahliye ederek 9 Ocak 1916'da bu cepheden çekilmişlerdi.

Batı Avrupa'da 1916 Mart ayında başlayan Verdun taarruzu, yaklaşık üç buçuk ay sürmüş ve 1916 yılı Haziran ayı ortalarında taraflar yaklaşık 800.000 kayıp vermişlerdi. Almanlar, ağır silahlar da kullanmalarına rağmen Verdun taarruzunda Fransız savunmasını geçemediler. Rus birlikleri de 4 Haziran 1916 tarihinde Avusturya-Macaristan kuvvetlerine saldırarak Bakovina'yı işgal ettiler, 100.000 de esir aldılar.

Bu gelişmeler üzerine Almanya, Fransa'ya karşı yürüttüğü Verdun saldırısından vazgeçerek birliklerini Doğu Cephesi'ne gönderdi. Bu arada Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve Ruslara karşı mücadele etmek üzere bir kolordu göndermesini istemiştir¹. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Almanya'nın bu isteğini kabul etti. Bu kabul, aynı zamanda Türk askerinin yıllar sonra tekrar bu topraklara savaşmak üzere gitmesi anlamına gelecekti².

Türk askeri tarihinde acı bir sayfayı oluşturan Galiçya Cephesi, bu bölgeye asker gönderilmesi hakkında verilecek karar aşamasında yüksek kademeye komuta heyeti arasında da tartışmalar yaratmıştı. Bu sıralarda 5. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılmış bulunan Alman Askeri Yardım Heyeti Başkanı Liman von Sanders, Galiçya Cephesi'ne Türk askeri yollanması fikrine şiddetle muhalefet etmiş ve itirazlarını 11 Temmuz 1916'da Alman Yüksek

*Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, matabay@comu.edu.tr.

¹ Mehmet Emin, *Harbi Umumide Osmanlı Cepheleri Vakayî'i*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, Beylerbeyi 1 Teşrin-i Evvel 1339, s.80.

² Ahmet Refik, "Galiçya'daki Şanlı Osmanlı Askerlerine," *Harp Mecmuası*, yıl:1, sayı:12 (Ağustos 1332), s.196.

Komuta kademesine iletirken, siyasi düşüncelerini de Dışişleri Müsteşarı von Jagow'a iletmişti³. Ona göre; Osmanlı Devleti, bu eylemle iki imparatorluğun kurtarıcısı rolü oynayacaktı ve tesadüfen hesap doğru çıkarsa, barış yapılırken bütün isteklerinin desteklenmesi için Almanya'yı sıkıştıracaktı.

Oysa General von Falkenhayn, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu birliklerinin geri çekilmesiyle ortaya çıkan durum sebebiyle, Galiciya'da siperlere bağlanan iki seçkin Alman tümeni yerine Türk birliklerinin kullanılabilirdi ve "25.000 Alman yerine bu sayıda Türkün Galiciya'da kanunu akıtması"nın çok daha anlamlı olduğunu düşünüyordu. Enver Paşa'nın bu teklifi, hevesle kabul etmesi üzerine Türk birliklerinin Galiciya'ya gönderilmesine karar verildi.

Sanders, Galiciya'ya Türk askeri yollanmasına karşı çıkışını hatıratında şöyle anlatmaktadır:

"Galiciya'ya asker gönderilmesini başından beri bir hata olarak gördüm. Bunun için 1916 yazında bu konudaki kesin düşüncelerimi İmparator hazretlerine arz olunmak üzere Askeri Kabine Başkanlığı'na göndermiştim.... Vatanın savunulması itibarıyla ve Türkiye'nin menfaatleri açısından, bu konuda daha farklı düşündüğümden, bu kararın doğru olduğu kanaatindeyim. Galiciya ve Makedonya'ya Türk birliklerinin gönderilmesi hususunda tamamen başka bir gözle bakmak gerekir. Türkiye'nin 1916 senesi genel durumuna göre ve belki daha önce, kendi mıntıka ve hudutlarını muhafaza edemeyecek durumda olduğunu kabul etmek gerekir. Türkler, kendileri yardıma muhtaçken dışarıya yardım etmeye kalkışmakla yanlış bir yol tutmuş oldular. Bu andan itibaren Türk birlikleri kendi memleketlerinde düşmanı önleyecek kuvvetler olmaktan çok, kâğıt üzerinde görünen kuvvetler haline geldiler. Durumun bu hale gelmesine Almanya izin vermemeliydi. Çünkü bu durum, yalnız Türklerin değil, Almanya'nın da menfaatlerine aykırıydı.

Avrupa'ya gönderilen Türk birlikleri, Türkiye'de bulunan birliklerden tamamen bambaşkaydı. Çünkü bu birlikler Avrupa'ya nakledilmeye başlamadan önce işe yaramayan subay ve erleri memleket içinde bulunan diğer birliklerin en iyi subay ve erleri ile değiştirilmişti. Gönderilen tümenlere orduya ait en iyi elbise ve teçhizat veriliyordu. Tam kadro olarak gönderilen bu tümenlere ayrıca yedek ve ikmal askeri verildiğinden, Türkiye'de kalan birliklerin gerek kuvvetleri ve gerekse kıymetleri gittikçe eksiliyordu. Harbiye Nazırı'nun emriyle Avrupa'ya gönderilecek subay ve erlerin de mevcudun en iyilerinden olması kararlaştırılmıştı.

*Türkiye'de kalan birliklerin askerlerinin durumu her bakımdan daha fazla geriliyordu. Daha 1916 Ağustosunda cephedeki piyade alayları askerlerinin yaşı 16 ile 50 arasında değişiyordu."*⁴

³ Jehuda Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.187.

⁴ Liman von Sanders, *Türkiye'de 5 Sene*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s.147.

Çanakkale Savaşları sırasında iki kez lağvedilen 15.Kolordu⁵, 19. ve 20. Tümenlerle yeniden kurularak Çanakkale Boğazı'nı gerektiğinde savunmak üzere Gelibolu Yarımadası'nda bırakılmıştı. İlk önce yola çıkarılan 19.Tümen 4 Ağustos 1916 tarihinde Macaristan'ın Zemplin kentine ulaştı⁶. Daha sonra Lemberg kentinin doğusunda Orgeneral Graf von Bothmer Ordular Grubu emrine girdi⁷. Bu tümen, bundan sonra Alman Hoffmann Kolordusu'nun emrine girerek 14 Ağustos 1916 tarihinde Zlotalipa'nın doğu sırtlarına doğru ilerleyen Rus ordularıyla karşılaşacak ve onları durdurmayı başaracaktı. 20.Tümen ise, 14 Ağustos 1916 tarihinde Galiçya Cephesi'ne ulaştı. Aynı gün Rus taarruzunu püskürttü.

15.Kolordu, Uzunköprü'den hareketle 13 Ağustos'ta Belgrat'a, daha sonra 20 Ağustos'ta da Lemberg üzerinden Podoyski'ye varmıştı⁸. Kolordu karargâhını Podoyski'ye kurarken, 20.Tümen Şümlani'ye ve 19.Tümen de Miçiçov'a karargâh kurmuştu.

Kolordu'nun cephesi Staroentyn'nin 750 metre batısından başlamak üzere kuzeydoğuya uzanmakta, Mierzyszczoro'nun bir kilometre doğusunda Pototory'nin 600 metre kadar doğusunda son buluyordu. Cephenin güneybatısında 20.Tümen, kuzeydoğusunda da 19.Tümen yer almaktaydı⁹.

15.Kolordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, Kurmay Başkanı ise Yarbay Hayri Bey'di. 19.Tümen'in Komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker) Bey, Kurmay Başkanı Binbaşı Lütfi Bey'di. Çanakkale Cephesi'nde önemli başarılar elde eden 57, 72 ve 77.Alaylar bu Tümenin Galiçya'daki birliklerini oluşturuyordu¹⁰.

20.Tümen Komutanı ise Yarbay Yasin Hilmi Bey, Kurmay Başkanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'di. 61, 62 ve 63. Alaylar ise bu tümenin birlikleriydi.

15.Kolordu'nun mevcudu 32.017 askerdi. Galiçya'ya intikal ettikten sonra buradaki Graf von Bothmer Ordular Grubu'na katılmışlardı. Rusların bütün kuvvetleriyle saldırıya geçmesi beklendiğinden aldıkları emir gereği, 6 Eylül 1916 tarihinde Şümlani-Trosyaniç-Kotow-Pototory hattına çekil-

.....
⁵ İlk önce 15.Kolordu Komutanlığını Weber Paşa yaptı ve görev yeri Anadolu yakasıydı. Daha sonra 7-28 Mayıs 1915'te Ahmet Fevzi bu görevi yürüttü. 28 Mayıs'ta Mehmet Ali Paşa 15.Kolordu Komutanı oldu. Ağustos ayında başlayan savaşlardan sonra yeniden yapılanan kuvvetler sonrasında 15.Kolordu Kocaçimen Bölgesi Komutanlığı'na dönüştürüldü ve Komutanlığı'na Ali Ruza (Sedes) atandı.

⁶ Osmanlı askeri ismini bile ilk kez duyduğu Galiçya'da büyük zorluklar yaşamıştı. Bu konuda en güzel anlatımlar için bkz., Yazman, M. Şevki, *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer; Mehmetçik Avrupa'da M. Şevki Yazman'ın Anıları*, yay. haz. Kansu Şarman, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

⁷ Mehmet Emin, *Harbi Umumide Osmanlı Cepheleeri Vakayî'i*, s.81.

⁸ Cihat Akçakayahoğlu, *Birinci Dünya Harbi VII. cilt Avrupa Cepheleeri Galiçya Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s.140-155.

⁹ Kaymakam Ahmet Suat, "Büyük Harpte Galiçya Cephesi'nde 15.Türk Kolordusu," *76 Numaralı Askeri Mecmua Eki*, Genelkurmay Yayınevi, İstanbul 1930, s.27-30.

¹⁰ İbrahim Arkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer: Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*, Timaş yayınları, İstanbul 2010, s.130-150.

diler. Bu geri çekilme sırasında 20. Tümen büyük kayıplar verdi; 61.Alay'ın 1.Taburu zor anlar geçirmiş, 5.Bölük tamamen esir düşmüştü. 19.Tümen'de ise 77.Alay'ın 2.Tabur 2.Bölüğü Rusların eline geçti. Bunun üzerine 7 Eylül günü, Kolordu Karargâhı yerinde kalırken 19.Tümen Karargâhı Hucisko'ya, 20.Tümen Karargâhı ise Lipicagorna'ya taşındı.

Bu arada, 28 Ağustos 1916 tarihinde Romanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilân ederek İtilâf Devletleri yanında savaşa katıldı. Bunun üzerine 15., 25. ve 26.Tümenlerden oluşan 25.000 mevcutlu 6.Kolordu da Galıçya'ya gönderildi. Komutanlığını Hilmi Paşa'nın yaptığı bu kolordu, burada Mareşal Mankenzen emrinde savaşa iştirak etti¹¹.

1916 yılı Ekim ayı sonunda 6. Kolordu, kahramanlık ve başarısından ötürü Padişah Mehmed Reşat ve Alman İmparatoru tarafından taltif edilerek övülürken, kolordunun zayıtı da 11.000'e yükselmışti. Eksilenlerin ancak bir kısmı ikmal erleriyle karşılanabiliyordu.

Savaşın Avrupa Cepheleri'nde kazanılacağından umudunu kesmeyen Enver Paşa, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Avrupa'ya Türk birliği göndermeye devam etti. Onu engelleyen Sanders'in ısrarlı raporları oldu:

*“Kanaatime göre, Galıçya ve Makedonya savaş alanlarında yaptıkları askeri yarduma nazaran, iyi bir Türk ordusu kendi memleketinde kalmakla savaşın sonucuna daha iyi hizmet edebilirdi... Birliklerin durumu hakkındaki raporun üzerine, bundan sonra Türk birliklerinin Avrupa'ya gönderilmesi General Ludendorff tarafından engellendi. Bu konuya ait 28 Kasım 1916 tarihli telgraf şöyledir: 'Enver Paşa tarafından Avrupa cephelerine gönderilmesi teklif edilen iki tümenin celbinden, Türkiye'deki durum münasebetiyle vazgeçilmiştir... Ludendorff'...”*¹²

Öte yandan, 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa da Enver Paşa'nın bu ısrarlı tutumuna karşıydı. Hatıratında, bir denetleme vesilesiyle Kırkkilise'ye gittiğinde Enver Paşa'ya rastladığını ve yanında bir Avusturya-Macaristan heyetiyle askeri ataşenin bulunduğunu gördüğünü belirterek;

“Meğer Galıçya'ya gönderilmek üzere bu Kolordudan ayırmak istedikleri bir tümeni muayene için gelmişler. Bu düşünceye itiraz etmişsem de, önce pek etkili olmadı. Fakat daha sonra Sanders Paşa'ya durumu açıkladım ve milyonların yığılmış olduğu Avrupa cephelerinde bir-iki tümen fazla veya eksik büyük bir önemi olmasa da, bizim ordumuzdan bu kadar bir kuvvet ayrılmasının ülke savunmasını etkileyeceğini belirttim. Paşa düşüncemi doğruladı ve Alman karargâhına arz etmekle, bu seferlik Galıçya'ya asker gönderilmesinin önüne geçilebildi” diyecektir¹³.

.....
¹¹ Mithat, Atabay, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (Kurtuluş Savaşı, Devrimler ve Atatürkçülük)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2011, s.64.

¹² Sanders, *Türkiye'de 5 Sene*, s.149.

¹³ Geniş bilgi için bkz., Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2 cilt, yayına haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1992-1993, s.144-145.

Liman von Sanders, kendi yaşadıklarından örneklerden sonra, diğer cephelelerde bulunan Alman meslektaşlarının karşılaştığı olumsuz yorumları da hatıratına eklemiştir. Bunlardan biri, Kanal Harekâtını üstlenen Alman Albay Kress von Kressenstein'in 19 Ocak 1917'de Kudüs'ten yolladığı telgrafta Albay von Kress şöyle diyordu telgrafında:

*“Takviye birliği olarak bana 160. Alay gönderildi. Suriye'ye doğru yola çıkarılmazdan önce, bu alayın yetişmiş ve sağlam 1.250 eri alınmış ve Galiçya'ya gidecek alaya verilmiştir. Bu erler yerine, Galiçya'ya gidecek alayın yetişmemiş, hasta ve zayıfları buraya yollanmıştır.”*¹⁴

Galiçya Cephesi'ndeki muharebeler zamanla şiddetini kaybetti. Hatta Rusya'da Bolşevik Devrimi gerçekleşince savaş yer yer durdu. Cephe taraflar arasında bir dostluk havası esmeye başlayınca Galiçya'daki askerlerimizin yurda dönmesi kararlaştırıldı¹⁵. 19. Tümen 1917 yılı Haziran ayında, 15.Kolordu 15 Temmuz 1917 tarihinde, 20.Tümen 11 Eylül 1917 tarihinde yurda döndüler. Ancak Galiçya Cephesi kapanmadı. Savaşın sona ermesi, 3 Mart 1918 tarihindeki Brest-Litovsk Antlaşması ile mümkün olabildi.

Savaşın sonu yaklaşırken, Cemal Paşa ile Suriye'den ayrılan ve trenle İstanbul'a dönmek üzere Adana Garında bekleyen askerlerimizi ve gelen trenlerde oğullarını ve eşlerini arayan aileleri gören Falih Rıfki (Atay), binlerce askerin Galiçya Cephesi'nde hesapsızca yok olmasını *“Aslında biz Kudüs'ü savunacak kadar asker bulamadığımız için kaybetmiştik”* diye gerçek duygularını kaleme alırken Galiçya'da yitirilen Türk askerleri içinse; *“O yıl Galiçya topraklarında dövüşmek için 20.000 lüzumsuz Türk bulmuştuk. Bir yığın Anadolu çocuğunu, ...yurdundan kopmuş, uzak Medine içinde, iskorpite ve çöle yedirmiştik... Kudüs düşmüştü. Daha şimdiden Beyrut'a, Şam'a, Halep'e gözyaşlarımızı hazırlamak lazımdı. Artık Anadolu'yu ve İstanbul'u düşünüyorduk. İmparatorluğa, onun bütün rüyalarına ve hayallerine, Allahaismarladık”*¹⁶.

Galiçya Cephesi'ndeki Türk Şehitlikleri

Galiçya'daki Türk askerleri Ruslara karşı tüm harekât ve muharebeler katılmış, önemli başarılar elde etmiş ve büyük zayıflatlar vermişti. O nedenle Galiçya Cephesi'nde hayatını kaybeden askerlerimiz için yirmi altı tane şehitlik bulunmaktadır.

¹⁴ Sanders, *Türkiye'de 5 Sene*, s.149.

¹⁵ Mehmet Emin, **Harbi Umumide Osmanlı Cepheleeri Vakayii**, s.84.

¹⁶ Falih Rıfki Atay, **Zeytindağı**, 3.Basıllş, Remzi Kitabevi, İstanbul 1943, s.117-118.

Ukrayna'da

1. 401 rakımlı tepe Mieczyszczów Köyü'nde
2. 443 rakımlı tepe Vepoliga'da (350 metre kare arazide etrafı çevrili)
3. Brzeżany kasabası güneyinde 397 rakımlı Tepede (Dzikie Łany – Türk kaynaklarında: Çekilani) Olchowiec Köyü'nde
4. Drohobycz: 106 şehit
5. Godorot: 7 şehit
6. Horodyszcze Köyünde (430 rakımlı tepede)
7. Hucisko Köyünde (Etrafı duvarla çevrili, abidesi var)
8. Kurzany: 25 şehit
9. Lemberg (Almanca); Lwów (Lehçe); *Львів* (Lviv) (Ukraynaca): 10 şehit
10. Lipnica Dolna İstasyonunda: 26 şehit
11. Lipnica Górna: 38 şehit
12. Łopuszna (Podwysokie'nin güney-batısında – küçük abidesi var)
13. Podwysokie İstasyonu batısında (Küçük bir abidesi var): 81 şehit
14. Podwysokie İstasyonu batısında Młynisko Köyünde
15. Potok Köyü güneyinde (20 metre derinliğinde ve genişliğinde bir tek mezar halinde)
16. Puków: 160 şehit
17. Rohatyn: 54 şehit
18. Sambor: 1 şehit
19. Stryj: 513 şehit
20. Zieleniów Köyü civarında

Çek Cumhuriyeti'nde

1. Pardubice'de
2. Daroviç'te
3. Göding'de (bugünkü Hodonín): 333 şehit

Polonya'da

1. Przemyśl: 7 şehit
2. Kraków: 18 şehit

Macaristan'da

1. Budapeşte: 480 şehit
Galiçya'da 421 rakımlı tepenin doğusunda keskin bir hançer gibi düşmanın kalbine doğru uzanmış bir tepe vardır. Bu tepe Türk askerinin Galiçya'da Ruslarla ilk önce savaşa giriştiği ve sürekli Rusları yendiği bir yerdir¹⁷.

.....
¹⁷ "Galiçya'dan Anavatana," **Harp Mecmuası**, yıl:1, sayı:12 (Ağustos 1332), s.178.

26 Ağustos 1916 muharebesinde bu tepenin savunması 61.Alay 1.Tabur 2.Bölük Komutanı Üsteğmen Cevat Efendi¹⁸ yerine getirmişti. Rus topçusu bütün şiddetiyle Türk askerlerini yok etmek üzere saldırmış ve her tarafı yerle bir etmiş olmasına rağmen Bölük Komutanı Üsteğmen Cevat Efendi, ölümün muhakkak olduğu bir anda ve Rus piyadesinin saldırıya hazırlandığı sırada, askerlerini bu saldırı karşısında cesaretlendirmek üzere bir sağa bir sola koşarak büyük çaba sarf etmişti. Rusların her taraftan hücumlarının başlaması karşısında Üsteğmen Cevat Efendi hiçbir telaş göstermeden ve ümitsizliğe kapılmadan saldırılara cevap veriyor. Üsteğmen Cevat Efendi ve emrindeki askerler daha da seri ateşlerle Ruslara cevap veriyorlar. Ancak peş peşe gelen Rus saldırıları karşısında Üsteğmen Cevat Efendi ve emrindeki bölük Ruslara karşı taarruza geçiyor.

Üsteğmen Cevat'ın amacı Ruslara dehşet vererek onların saldırılarını önlemektir. Rus topçusu ve askerleri, bu taarruz karşısında şaşkına dönerek geriye doğru kaçmaya başlıyorlar. Ancak peşpeşe Rus saldırıları devam ettiği için Rus birliklerinin daha gerilerinde bulunan ve yeni bir taarruza hazırlanan bir Rus birliği ile karşılaşılıyor. Üsteğmen Cevat, hemen mevzi alarak tekrara ateşle mukavemet ediyor. Üsteğmen Cevat Efendi ve komuta ettiği 2.Bölük için bu zor bir durumdu. Üsteğmen Cevat, savunduğu tepenin Rusların eline geçirmemek için bu cesareti gösterdiği sırada bir Rus topçusunun attığı top mermisinin güllerin parçaları Üsteğmen Cevat Efendi'nin şehit olmasına sebep oldu. Ancak o tepeni Ruslar ele geçiremedi.

Galiçya'da 421 rakımlı tepenin doğusunda keskin bir hançer gibi düşmanın kalbine doğru uzanan bu tepeye "*Cevattepe*" adı verildi¹⁹. Ruslar Galiçya Cephesinde Cevattepe'yi ele geçiremediler.

Galiçya'da muharebeler sırasında büyük başarı gösteren Türk subayının adı savaşı idare ettiği bir tepeye "*Cevattepe*" diye verilmiş ve buraya bir abide dikilmişti. Bu abidenin gerisinde şehit sayısı bilinmeyen bir şehitlik yapılmıştı. Yine 20'nci Tümen bölgesinde Hohskodur Köyü'nde bir şehitlik ve 61.Alay bölgesinde Cevattepe civarında diğer bir şehitlik yapılmışsa da bunlardan bugün hiçbir eser kalmamıştır.

Galiçya Cephesi'nde, Rus saldırılarına karşı koymak ve gözetleme için uygun bir yer bulmak amacıyla bulunduğu mevziden çıkan ve bu sırada bir Rus subayın Türklerin bulunduğu bölgeye saldırı konusunda Rus topçu bataryasına telefonla emir verdiğini gören Fahrettin Çavuş, telefon hattını takip ederek Rus emirlerini dinlemek suretiyle ele geçirmişti. Bu sayede bölgede Rusların yapacağı saldırı planı öğrenilmiş-

.....
¹⁸Osmanoğlu Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Cevat Efendi (İstanbul), 61'nci Alay 1'nci Tabur, 2'nci Bölük Komutanı

¹⁹ "Galiçya Kahramanları Menakıbı," *Harp Mecmuası*, yıl:2, sayı:16(Şubat 1332), s.251.

ti. Fahrettin Çavuş, emrine verilen makineli tüfeklerle Rus saldırılarını durdurmak için büyük çaba sarf etmiş ve özellikle Ruslara daha fazla zayıyat verdirmek için onların Türk siperlerinin önüne yaklaşmalarına izin vermişti. Rusların taarruzları Fahrettin Çavuş'un makineli tüfekleriyle tamamen kırılmıştı. Bu tepeye "*Fahrettin Çavuş Tepesi*" adı verilmişti. 4-5 Ekim tarihlerinde Taburu boyun noktasına çıkmadan Rus saldırısına uğramış, bu sırada Fahrettin Çavuş, Ruslara, makineli tüfeğinin yan ateşiyle büyük zayıyat verdirmişti.

63.Makineli Tüfek Bölüğü'nün Birinci Takım Kumandanı Urfalı Mustafa oğlu Mehmet Fahrettin Çavuş, 30 Ekim 1916 tarihinde taarruz için hazırlık yapılırken bizzat keşif icrası sırasında şehit düşmüş ve kendi ismiyle anılan "*Fahrettin Çavuş Tepesi'ne*" gömülmüştü²⁰.

Sonuç

Galiçya'da Mustafa Kemal'in Çanakkale'de komuta ettiği 19.Tümen görev yapmıştı. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa da Galiçya'da savaşmıştı. Çanakkale Savaşlarında büyük başarı gösteren 57.Alay Galiçya'da da görev yaptı. Çanakkaleli 63 asker Galiçya'da şehit oldu. Galiçya'nın nerede olduğunu bilmeyen Türk evlatları komutanlarına "*Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer*" diye sormuşlar ve M. Şevki Yazman anılarını aynı adla yayınlanmıştır.

Ek-1

Galiçya'da Şehit Olan Çanakkaleli Askerler

- 1.Binbaşı Fuat Efendi (Ahmet oğlu 1873 doğumlu-Çanakkale)
- 2.Halil (Kara İbrahim oğlu 1881 doğumlu-Çanakkale)
- 3.Hüseyin (Haliloğlu 1881-Biga)
- 4.İbrahim (Hüseyinoğlu -Çanakkale)
- 5.İbrahim (Ömeroğlu -Çanakkale)
- 6.Mustafa (Çavuş) (İbrahim oğlu 1889-Ayvacık)
- 6.Salih (Hüseyinoğlu 1889-Ayvacık)
- 7.Şerif Ali (Lazismailoğulları) (İsmailoğlu 1890-Ayvacık)
- 8.Ali (Mustafaoğlu 1897-Bayramiç)
- 9.Mustafa (Osmanlar) (Alioğlu 1896-Bayramiç)
- 10.Nasuh (Şabanoğlu 1884-Bayramiç)
- 11.Tahir (Muratoğlu 1897-Bayramiç)
- 12.Zavir (Murkadoğlu 1897-Bayramiç)

.....
²⁰ Mehmet Rifat, "Galiçya Mefahirinden: Fahreddin Çavuş(1)," *Harp Mecmuası*, yıl:2, sayı: 15(Kânunuevvel 1332), s.227-231.

- 13.Ahmet (İsmailoğlu 1880-Biga)
- 14.Ahmet (Osmanoğlu -Biga)
- 15.Ali (Abrurrahmanoğlu 1896-Biga)
- 16.Bayram (Hüseyinoğlu 1897-Biga)
- 17.Bayram (Sakoğlu 1890-Biga)
- 18.Cemal (Mehmetoğlu 1871-Biga)
- 19.Ferhatağa(Hacı Ferhatoğulları) (Mehmetoğlu 1876-Biga)
- 20.Halil (Onbaşı) (Şerifoğlu 1891-Biga)
- 21.Halim (İbrahimioğlu 1892-Biga)
- 22.Hasan (Mehmetoğlu 1883-Biga)
- 23.Hüseyin (İsmailoğlu 1897-Biga)
- 24.İsmail (Tahiroğlu 1897-Biga)
- 25.Kamil (Abdürrahimoğlu 1893-Biga)
- 26.Mahmut (Alioğlu 1870-Biga)
- 27.Mehmet (Ahmetoğlu 1897-Biga)
- 28.Mehmet (Recepöğlu 1888-Biga)
- 29.Mehmet (Onbaşı) (İsmailoğlu 1893-Biga)
- 30.Mümin (Hüseyin 1897-Biga)
- 31.Mustafa (Hüseyinoğlu -Biga)
- 32.Mustafa (Mustafaoğlu -Biga)
- 33.Necip (Ahmetoğlu 1893-Biga)
- 34.Ömer (Mehmetoğlu 1893-Biga)
- 35.Recep (Necipoğlu 1881-Biga)
- 36.Seyit (Raşıtoğlu 1884-Biga)
- 37.Süleyman (İsmailoğlu 1876-Biga)
- 38.Ahmet (Pehlivan) (Osmanoğlu 1885-Çan)
- 39.Hüseyin (Onbaşı) (Ahmetoğlu 1897-Çan)
- 40.Recep (İbrahimioğlu 1897-Çan)
- 41.Süleyman (Caferoğlu 1879-Çan)
- 42.Şaban (İmam) (Mehmetoğlu 1893-Çan)
- 43.Hüseyin (Süleymanoğlu 1881-Ezine)
- 44.Mehmet Emin (Mustafa 1897-Ezine)
- 45.Ahmet (Mehmetoğlu 1893-Gelibolu)
- 46.Ahmet (Süleymanoğlu 1895-Gelibolu)
- 47.Fehim (Alioğlu 1892-Gelibolu)
- 48.Memiş (Süleymanoğlu 1894-Gelibolu)
- 49.Adil (Ömeroğlu 1890-Lapseki)
- 50.Ahmet (Arifoğlu -Lapseki)
- 51.Aziz(Delihasanoğulları) (Süleymanoğlu 1897-Lapseki)
- 52.Ferhat(Muhacir) (Osmanoğlu 1897-Lapseki)

- 53.Hasan(Şişmanoğlu) (Şerifoğlu 1897-Lapseki)
- 54.Mehmet (Alioğlu 1897-Lapseki)
- 55.Mehmet (Recepoğlu 1879-Lapseki)
- 56.Mehmet (Alioğlu 1897-Lapseki)
- 57.Mehmet (Recepoğlu 1897-Lapseki)
- 58.Mehmet Ali (Alioğlu 1897-Lapseki)
- 59.Mustafa (İsmailoğlu –Lapseki)
- 60.Osman(Hacıoğulları) (Alioğlu 1897-Lapseki)
- 61.Ömer(Velioğulları) (Mustafaoğlu 1887-Lapseki)
- 62.Şükrü (Salihoğlu 1894-Lapseki)
- 63.Salih (Mestanoğlu 1895-Çanakkale)

Galiçya Cephesinde Şehit Olan Çanakkalelilerin Birliklere Göre Dağılımı

- 15'nci Kolordu 6
57'nci Alay'dan 6
61'nci Alay'dan 19
62'nci Alay'dan 8
63'ncü Alay'dan 9
72'nci Alaydan 13
77'nci Alaydan 2
Toplam 63 Şehit

Kaynaklar

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, 2 cilt, yayına haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1992-1993.

Ahmet Refik, “Galiçya’daki Şanlı Osmanlı Askerlerine,” **Harp Mecmuası**, yıl:1, sayı:12 (Ağustos 1332), s.196-199.

Akçakayahoğlu, Cihat, **Birinci Dünya Harbi VII. cilt Avrupa Cepheleleri Galiçya Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Atabay, Mithat, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (Kurtuluş Savaşı, Devrimler ve Atatürkçülük)**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2011.

Atay, Falih Rıfki, **Zeytinadağı**, 3.Basılış, Remzi Kitabevi, İstanbul 1943
Cenap Şahabettin, “Galiçya’dakilere,” **Harp Mecmuası**, yıl:1, sayı:13 (Ağustos 1332), s.200-202.

“Çanakkale’den Galiçya’ya,” **Harp Mecmuası**, yıl:2, sayı:20 (Temmuz 1333), s.316-317.

“Galiçya Kahramanları Menakıbı,” **Harp Mecmuası**, yıl:2, sayı:16(Şubat 1332), s.251-253.

“Galiçya’dan Anavatana,” **Harp Mecmuası**, yıl:1, sayı:12 (Ağustos 1332), s.178-181.

İbrahim Arıkan, **Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları: Harp Hatıralarım**, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.

Kaymakam Ahmet Suat, “Büyük Harpte Galiçya Cephesinde 15.Türk Kolordusu,” **76 Numaralı Askeri Mecmua Eki**, Genelkurmay Yayınevi, İstanbul 1930.

Mehmet Rifat, “Galiçya Mefahirinden: Fahrettin Çavuş,” **Harb Mecmuası**, yıl:2, sayı:15(Kânunuevvel 1332), s.227-231.

Milli Savunma Bakanlığı, **Şehitlerimiz**, 5 cilt, Ankara 1998.

Sanders, Liman von, **Türkiye’de 5 Sene**, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınları, İstanbul 1968.

Wallach, Jehuda, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Yazman, M. Şevki, **Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer, Mehmetçik Avrupa’da M. Şevki Yazman’ın Anıları**, yay. haz. Kansu Şarman, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Özet

Galiçya Cephesi, Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları tarafından Rus Çarlığı’na karşı açılmıştı.

1914 yılı Ağustos ayında Ruslar Galiçya Cephesinde saldırıya geçerek kısa sürede bu bölgeyi işgal ettiler ve Romanya’da Karpatlara kadar geldiler. General Mackenzen komutasındaki Alman birlikleri ile desteklenen Avusturya-Macaristan kuvvetleri, kısa süre Rus birliklerini durdurmayı başardılarsa da Rusların cephedeki üstünlükleri bu durumun uzun süre devam etmesini engelledi.

İtilaf Devletleri Çanakkale’de başarısızlığa uğradılar ve Aralık ayından itibaren, önce kuzeyde Anafartalar ve Arıburnu, daha sonra da güneyde Seddülbahir bölgesini tahliye ettiler. Bu sırada Batı Cephesi’nde Almanlar Verdun saldırısında başarılı olmadı. Bunun üzerine Almanya, Fransa’ya karşı yürüttüğü Verdun saldırısından vazgeçerek birliklerini Doğu Cephesi’ne gönderdi. Almanya Osmanlı İmparatorluğu’na başvurarak Ruslara karşı mücadele etmek üzere bir kolordu göndermesini istedi. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Almanya’nın bu isteğini kabul etti. Türk askeri tarihinde acı bir sayfayı oluşturan Galiçya Cephesi, Osmanlı Ordusunun komuta kademesinde de tartışmalara sebep oldu. Sonunda Çanakkale Cephesi’nde savaşan birliklerin önemli bir kısmının Galiçya Cephesine gönderilmesine karar verildi. Pek çok askerin hayatını kaybettiği Galiçya Cephesi bugün Türkiye’de üzerinde fazlaca inceleme yapılmış bir konu değildir. Bu bildiriye Türk askerininin Galiçya’ya gidişi ve orada hayatını kaybedenler için yapılmış şehitlikler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Galiçya, Çanakkale, Osmanlı İmparatorluğu

Turkish Military and The Turkish Cemetery in Galicia Front

Abstract

Galician Front, an ally of the Ottoman Empire by Germany and the Austro-Hungarian Empire was filed against czarist Russia. In August 1914 to attack the Russians in Galicia Front occupied the region in a short time and came up to the Carpathians in Romania. General Mackenze supported by German troops under the command of the Austro-Hungarian forces in a short time if they managed to stop the Russian troops on the front of the Russians superiority prevented this situation continues for a long time. Allies in the Dardanelles had failed and since December, in the north, Anzac and Anzac, Helles in the south region then evacuated.

Meanwhile, the Germans on the Western Front at Verdun attack was not successful. Thereupon, Germany, France Verdun attack carried out against giving troops were sent to the Eastern Front. Germany referring to the Ottoman Empire to fight against the Russians wanted to send a corps.

Chief Enver Pasha, Germany agreed to this request. Forming a page on Turkish soldiers suffering Galician Front, the Ottoman army at the command level has caused controversy. At the end of a significant portion of the troops who fought in Gallipoli frontier of the Galician Front has decided to send to. Many soldiers lost their lives on the Galician Front in Turkey today is not much-studied subject. In this paper, and there is going to Galician Turkish soldiers who lost their lives will be made to focus on martyrdom.

Key words: Galicia, Dardanelles, Ottoman Empire

Sarıkamış Harekâtı'ndan Sonra Nargin Adası'nda Türk Esirleri ve Yaşadıkları

Nurhan AYDIN*

Giriş

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı öncesinde tarafsız kalmıştır. Ancak toprakları üzerine savaşılan bir devletin böylesi bir savaşta tarafsız kalması çok zordu. İtilaf devletleri, çıkarlarının düğümlendiği bu toprakları paylaşmak için defalarca bir araya gelseler de her defasında anlaşmamışlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti içinde Almanya'nın yanında savaşa girilmesine taraftar bir grup oluşmuştur. Osmanlı Devlet adamları özellikle İttihatçılar Ruslarla hesaplaşmak istiyordu.¹ Şayet Rusya ile savaşa girilecek olunur ise, Rus hakimiyetindeki Müslümanların, Osmanlılar lehine ayaklanacakları da öngörülmüştür.²

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin bir başka nedeni de 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda kaybedilen Elviye-i Selase'nin (üç sancak) geri alınması idi. Bu siyasi ruh hali içerisinde, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914'te "İttifak Muahedesi" imzalanmıştır.³ Bir müddet sonra Osmanlı Devleti'ne silah ve malzeme sevkiyatı hızlandı. Aynı zamanda Osmanlı donanmasına katılan "Goeben" (Yavuz) ve "Breslau" (Midilli) kruvazörlerinin de Alman amirali Souchon'un komutasında 25 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkıp Rus sahillerini bombardıman etmesi ile Osmanlı Devleti savaşa girme sinyallerini vermiş oluyordu.

Yavuz ve Midilli gemileri 27 Ekim'de ikinci kez Karadeniz'e çıktılar. Bu gemiler 29 Ekim'de Rusların Sivastopol, Odesa, Kefe, Novorosisk limanı ve şehirlerini bombaladılar. İki Rus ve bir Fransız gemisini batırdılar. Bu bombalama olayı ile de Osmanlı Devleti fiilen savaşın içine girmiş oldu.⁴

29 Ekim 1914 tarihinde, Kafkas Cephesi'nde başlanan ve 9 Ocak 1915 tarihinde son bulan savaşlarda binlerce askerimiz şehit olmuş, binlercesi de Ruslara esir düşmüştür. Aynı zamanda 15 Aralık 1917 tarihine kadar, bölgedeki Müslüman halk Ruslar tarafından zaman zaman çeşitli bahanelerle esir alınmıştır. Daha savaşın başlarında felaketle biten Sarıkamış Harekâtı'nda Türk ordusu büyük kayıplar vermiş, IX. Kolordu Komutanı İhsan Paşa ile birlikte 200 kadar subay ve diğer kıtalardan da 100 kadar subay olmak

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, z.nurhanaydin@hotmail.com.

¹ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 242.

² Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 240-241

³ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 242

⁴ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 12. Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 180.

üzere 15 bin kadar Türk askeri esir düşmüştü. Ayrıca Rusların Erzurum ve Trabzon'a taarruzları sırasında ve II. Türk ordusunun 1916 taarruzu ile Rusların eline çok sayıda esir düşmüştür.⁵

Türk donanmasının 29/30 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamasıyla başlayan, Kafkas Cephesi'nde birçok çatışmalar ile devam eden savaş sonucu binlerce Türk askeri de Ruslara esir düşmüştü.⁶Türk esirlerinin sayısını tam olarak tespit etmek mümkün olmamışsa da, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 1917 yılı sonlarında Osmanlı esirleriyle ilgilenmek ve Türk esirlerinin miktarını tayin etmek üzere İskandinavya'ya gönderilen Yusuf Akçura, Kuzey Kafkasya'da 20-30 bin ve Rusya'nın diğer yerlerinde de 30.000 olmak üzere toplam 60.000 Türk esir olduğunu belirtmiştir.⁷

Askeri esirlerin dışında birçok Türk vatandaşı da Rusya'da esir bulunmaktaydı. Savaştan önce Karadeniz sahil ahalisinden ve başta Trabzon ve çevresinde olmak üzere binlerce kişi Novorossiysk, Odessa ve diğer Rus şehirlerinde çalışıyorlardı. Bunlar ticaret, postacılık ve başka pek çok işle meşgul olmakta idiler. Limanlardaki iskelelerde ağır iş yapanlar da çoktu. Bunların dışında birçok Türk ameleside çeşitli Rus şehirlerinde çalışmakta idi. Ayrıca Türkiye'den kaçan ve İttihat ve Terakki rejimine karşı olan bir kısım siyasi mültecilerde başta Batum ve Odessa olmak üzere Rusya'da bulunmakta idiler. Savaş çıkınca bunların büyük bir kısmı Moskova'nın güneyinde ki Kaluga'daki kampa nakledildiler.⁸

Rusya'da bulunan Türk esirlerinin çoğunluğunu Kars, Ardahan, Batum ve daha sonra da Erzurum, Erzincan, Van gibi Anadolu'da Rusların işgal ettikleri yerlerden götürülen sivil esirler oluşturmaktaydı. Bunlar genellikle Ruslarca şüpheli görülen ve özellikle Ermenilerin kışkırtma ve iftiralari sonucu Rus askerleri tarafından yakalanan, içlerinde çok yaşlı kişiler ve çok küçük çocukların ve kadınların bulunduğu esirlerdi.⁹

Savaş başladığı sırada Rusya'da bulunan Türk esirleri ile daha sonra işgal edilen Türk topraklarından zorla alınıp, Rusya'nın muhtelif yerlerinde esir edilen Türk sivil esirlerinin sayılarının tespiti, askeri esirlerin sayılarının tespitinden çok daha güçtür. Özellikle sivil esirlerin askeri esirlerle aynı kamplarda tutulması¹⁰ Rus Hükümeti'nin, kamuoyunda itibarını yükselt-

.....
⁵ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 440.

⁶ Kurat, Türkiye ve Rusya s. 440.

⁷ ATASE, A.1/6, D.16/20. K.1486, F.1-42; Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, Dersaadet 1335/1919, s.2

⁸ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 441.

⁹ Açık Söz, 4 Dekabır / Aralık 1917, No: 620; ATASE, A.4 / 3671, K. 2918, D. 495/325, F.8-40

¹⁰ ATASE, A.1-110, K.2190, D5, F.6-1.

mek içindi. Askeri esirlerin sayısını fazla göstermesi, Türk sivil esirleri askeri esir olarak yansıtmaları¹¹ Türk esirlerinin sayısının sağlıklı şekilde tespit edilmesini engellemiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da bulunan Türk sivil esirlerinin sayısı 100 binden fazla olduğu tahmin edilmektedir.¹²

Ruslara esir düşen Türk vatandaşları, Kars, Gümrü, Batum, Gori, Aleksandropol, Tiflis, Rostof, Nargin Adası, Zıç Adası, Tambuk, Kamışlı, Nermi, İrbid, Krosnoyarsk, Omusk, Estroniski, İrkotks, Kosturma, Otlaga, Çohluma, Noryevski, Açınisk, Skotof, İstavrapol, Maykop, Tuays, Samara, Kazan, Nijniy, Tomsk, Uralsk, Novgorod, Horkov, Bielaritzenskaya, gibi Sibirya şehirlerinde kurulan kamplarla, Rusya Avrupa'sında bulunan Moskova, Nevagordu, Petrograt, Şarye, Nikolsk şehirlerinde esir edildiler. Ayrıca bir kısım önemli esirler Bakü ve diğer bazı Rus özel kamplarına götürülüyorlardı.¹³ Askeri esirlerden alt rütbeliler ile erler Bakü'de bırakılıyor¹⁴ subaylar ise kaçmalarını önlemek gayesi ile daha uzak ve ulaşımı güç olan yerlere, Sibirya'da Çin sınırına yakın olan İrkutsk'a gönderiliyordu.

Yollarda ve Esir Kamplarında Yaşanılanlar

Doğu Cephesi'nde Ruslar esirlere fena davranmaktan hiçbir zaman vazgeçmediler. Ocak 1916'da Hasankale'den 13 esir subay ve 350 askerle yola çıkarılan bir esir kafilesinde, yolda yürümekte zorlanan 95 asker kafilenin gözleri önünde kurşuna dizildi. Gece, üstü açık dört duvar arasında bir yere tıklan kafiilede 8 asker donarak şehit oldu. Aynı kafiile ikinci gün yine sözde muhafız Rus askerlerinin kurşunları ile 80 şehit daha verdi. Sarıkamış'a kadar 15 günde götürülen kafiileye yol boyunca yiyecek bir şey verilmedi.

Ruslar rütbesiz askerleri 30 kişilik vagonlarla 50-60 kişiyi istif ederek Sibirya'nın en uzak ve en soğuk bölgelerine sevk ettiler. Yaklaşık iki ay süren yolculuk esnasında açlık, bakımsızlık tedavi imkanlarından yoksunluk yüzünden esirlerin yarısından fazlası yollarda şehit edildi. Askerler ayakta ancak durabildikleri vagonlarda günlerce yolculuk ettiler. Yol boyunca esirlere ekmek ve su verilmedi. Yolculuk esnasında vagonların açılmasına izin verilmiyordu. Tuvaletlerin bulunmadığı vagonlarda insan pislikleri ayakaltına bırakılıyordu. Kokunun şiddetinde vagonların yanlarına yaklaşmama yoktu. Pislikten kaynaklanan ishal ve tifüs yaygın bir şekilde devam ediyor-

.....
¹¹ Cemil Kutlu, I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1997, s. 16

¹² Kutlu, Rusya'daki Türk Esirleri, s. 17.

¹³ A.M. Şemsuddinov, "Velikiy Oktiyabr i Turtsiya" (Zbornik Statey), Tiflis 1982, s. 10

¹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi (Azerbaycan Cumhuriyeti EYTA), F.498, Op. 1, D.1038, L.79.80

du. Askerler arasında her gün dört beş ölüm oluyordu. Cenazeler üç dört gün vagonlardan alınmıyor ya da yolculuk esnasında dağ başlarına atılıyordu.

Sarıkamış'ta esir edilen Türk askerlerini İsveç Salib-i Ahmer Murahhası GrafLondrof şöyle tarif etmişti; "İzdihamdan, kokudan yanlarına varılmayan, kapıları kilitli ve içerisi tıka basa Osmanlı esirleri ile dolu büyük bir tren, 1915 Ocak ayının sonunda Sirzan istasyonuna geldi. İçindeki esirler insan kılığından çıkmış, açlıktan renkleri sararmış, yanakları çökmüş, elmacık kemikleri dışarı fırlamış, kımıldayamayacak şekilde yorgun ve kuvvetten düşmüş, elbisesiz, ayakları çıplak, kainatta mevcut bütün bulaşıcı hastalıklarla müptela bir haldeydi. Bu feci manzara insanların yüzlerini kızartacak ve kalplerini sızlatacak durumdaydı."

Her birinde 40-50 esirin bulunduğu iki vagon, kapıları kilitlenerek Tiza istasyonuna terk edilmiş, günler süren yürek parçalayıcı feryatlara kimse kulak vermemiş, açlık ve susuzluktan esirlerin tamamı şehit olmuştur. Bu cinayetten bir iz bırakmak istemeyen Ruslar vagonları ateşe vermişlerdi.

Krosnoyarsk kentinde kurulan kampta lekeli humma şiddetle hüküm sürüyordu. Esirler hasta da olsa tamamen kuru tahta üzerinde yatıyorlardı. Esirler rast gele şehit ediliyordu. Osmanlı esirlerinin üzerlerinden elbiseleri alınmış, birçoğu iç çamaşırları ile Sibirya'nın soğuşuna terk edilmişti. Ruslar yaralı esirlerin tedavisi ile ilgilenmedikleri gibi, büyük çoğunluğu buldukları yerlerde ölüme terk edilmişti. Hastaneye kaldırılmak durumunda olanlar, hastanelerde bulunan Ermeni doktorlar ve hasta bakıcılar tarafından devamlı olarak kötü muamele görüyorlardı. Ruslar diyet yapacak hastalara siyah ekmek vererek ölümlerine sebep oluyorlardı. Hiçbir temizliğin olmadığı hastanelerde lekeli hummadan birçok asker şehit oldu. Hastaların çoğu bakımsızlıktan ölüyordu.

Krasnoyarsk'ın 3000 km kuzeyinde bulunan Sirentiski'de sıcaklık özellikle eksi 40-50 derece arasında seyrediyordu. Yazlık barakalara doldurulan esirler arasında salgın hastalıkların hızla yayılması üzerine esir düşen Türk doktorların bir kısmı bu kampa gönderildi. Esirler arasında lekeli humma, yılanlık, kızıl mançuri humması yaygındı. Bu salgın hastalıklara rağmen askerler iç içe yatıyordu. Hastaların üzerine örtecek örtüleri yoktu. Hastanelerde ilaç bulmak mümkün değildi. Dışarıdan ilaç temin edilmesine de müsaade edilmiyordu. Bütün bunların yanında çeşitli bahanelerle esirlerin birkaç gün aç bırakıldığı oluyordu.

Kızıldeniz'in Bakü tarafında bulunan Nargin adası, üzerinde bitkiden eser olmayan yılanları ile meşhur bir yerdi. İklimi gayet bozuk olan adada su bulunmazdı. Ada Rus canilerinin sürgün yeri idi. 900 metre eninde 3100 metre uzunluğunda olan adada, 1915 yılında 10.000 esir alacak şekilde ikişer katlı olarak 40 baraka yapıldı. Barakalar 125 kişilik olarak planlanmıştı. Savaşın başlaması ile Osmanlı esirleri Nargin Adası'na gelmeye başladılar. Zaman zaman sayıla-

rı 10.000'i bulan bu esirlerin çoğu kısa zamanda hastalanıyordu. Temizlenme imkanı olmayan esirler son derece kir içinde ve zayıftı. Cansız bir şekilde yerde yatan hastaların üzerinde binlerce sinek dolaşıyordu. Bu hastaların çoğu abdest bozmak için yerinden kalkamıyordu. Esirlere verilen ot minderler çoktan parçalanmıştı. Esirler yerden hafifçe yüksek tahtalar üzerinde yatıyorlardı.

Esirlerin en çok ihtiyaç duydukları şey içmek için bir yudum su idi. Esirlere bazen altı gün su verilmediği oluyordu. Adada kaynak suları olmadığı için, şehirden getirilen su, öncelikle Rus kahvehanelerine verilir, muhafız Rus askerleri ihtiyacı olan suyu aldıktan sonra su kalırsa esirlere verilir. Susuz ve kanalsız tuvaletler kısa zamanda dolduğu için esirler tarafından barakalar etrafına bırakılan pislikler yüzünden etrafı çirkin bir koku kaplamıştı. Hastane olarak ayrılan 400 kişilik bir barakada 1200 hasta bulunuyordu. Adada görevlendirilen 5 Rus doktoru tıbbi malzeme alamadıkları gibi, hastalarla da ilgilenmiyorlardı. Bütün olumsuz şartlara rağmen esirler arasında bulunan Konsolos Doktor FerbetsNidormayer küçük büyük 1800 ameliyat gerçekleştirmişti. Ölüler hiçbir merasime tabi tutulmadan deniz kenarında açılan çukurlara üst üste balık istifi gibi gömülürdü. Temizlenme imkanı olmayan esirler arasında çıkan kolerada çok sayıda Türk esiri şehit oldu. Esirler barakalarda beton zemin üzerinde yatıp kalkmaktaydı. Eksi 45 derece soğukta ısınma imkanı yoktu. Esirlere günlük olarak içinde yağ ve et bulunmayan bol sıcak su ile yapılmış bir çorba ile 100 gram siyah ve ekşi bir ekmek veriliyordu. Sonradan bu miktar yarıya indirildi. Esirlerin tamamından ayakkabıları alınmıştı. Bu şartlarda pek çoğu hastalanan esirler süngü tehdidi altında yollarda çalıştırılıyordu. Hastalanan esirlerin tedavisine bakılmadığı gibi, dinlenmelerine de imkan verilmiyordu. Çalışamayacak durumda olanlarda Ermeni ve Rus muhafızlar tarafından dövülerek öldürülüyordu.

Esirler 200-250 kişilik toprak zeminli ve penceresiz barakalarda tutulurdu. Barakalarda tahtakurusu ve sineklerden uyumak mümkün değildi. Temizlik maddesi kesinlikle verilmiyordu. İlaçlama bahanesi ile esirlerden alınan elbiselerin yerine gayet kötü olan elbiseler veriliyordu. Esirlerin beslenmesi için ayrılan tahsisat üzerinde birçok yolsuzluk yapıldığı tespit edilmişti.

İsveç ve Danimarka Konsolosları ile Azerbaycan Himmet Fırkası Murahhası, Alman doktorlar, Nerimof ve Mahmudof, Muhacat Fırkası'ndan Ağa Muhammet ve Muavenet Cemiyeti üyesi Morulof'un katıldıkları bir heyet Nargin Adası'na geldi. Gördükleri karşısında dehşete kapılan heyet üyeleri, Osmanlı esirleri karşısında ağlamaktan kendilerini alamadılar. 300 kişinin kalabileceği bir hastanede 1200 hasta vardı. Ölüm halinde bulunan bir kısım hastalar su ve yemek isteriz diye inliyorlardı. 30 kadar cenaze bir kenarda üst üste yığılmıştı. Hastaların büyük çoğunluğu için yatak yoktu. Üzerlerinde elbiseleri de bulunmayan hastalardan günde en az 30 kişi vefat ediyordu.

Kafkas bölgesinde yaşayan Ermeni, Gürcü ve Rus muhacirleri Türklere karşı çok acımasız ve asabi davranıyorlardı. Bu nedenle Nargin Adası'ndaki esirler çok ağır muamelelere maruz kaldılar. Bu durum Rusya Menzil Sıhhiye Müfettişi General Prens Oldenburg'aşikayet edildiği halde herhangi bir çözüm sağlanamadı. Nargin Adası'nda inceleme yapan Rusya Üsera ve Muhacirin Komiserliği memurlarının adaya esir sevkinin durdurulmasını isteyen raporları Tiflis'te alkonuluyordu. Esirlerin çoğunluğunun ölmesine rağmen sevkியatın devam etmesi yüzünden adadaki esir sayısı 6000'in altına inmezdi.

Bakü ve Nargin (Yılanlar Adası) Adasında Türk Esirleri

Savaş meydanlarında esir düşen Türk askerlerinin yaşadıkları zorluklar daha Rusya'ya nakledilmeleri sırasında başlıyordu. Yaralı asker ile sağlamlar bir arada tutuluyordu. Kafkas Ermenilerinin idare ve kontrolü altında bulunan esirler, cepheden 50'şer kişilik olarak 30'luk vagonlara bindiriliyor, yine çoğu Ermeni olan askerlerin kontrolünde aç-susuz bir halde kamplara gönderiliyorlardı. Vardıkları yerlerde vagonlar açıldığı zaman, her vagonun 10-15 Türk askeri ölmüş oluyordu.¹⁵

Ruslar'a I. Dünya Savaşı'nda esir düşen Hüsamettin Tuğaç hatıralarında, Rusya'ya nakledilişleri esnasında yaşadıklarını şöyle nakletmektedir:¹⁶

"1915 yılının ilk ayının ikinci haftasında idik. Şimdi Kubışef adını taşıyan Samara istasyonuna gelmiştik. Bir Rus doktoru yanımıza geldi. Hasta olup olmadığını sordu. Şehirde tifüs hastalığı salgın halindeymiş. Esir trenlerini karantina altına almışlardı. Sonradan Rus gazetelerinden öğrendik ki, o sıralarda bu istasyonda müthiş bir dram oynanmış. Trenler dolusu Türk esiri karantina var diye buldukları hayvan vagonlarında kilitli kapılar ardında haftalarca aç ve susuz bırakılmış, hepsi açlıktan, susuzluktan ve hastalıktan ölmüş gitmişlerdi.."

Faik Tonguç ise esir kampına nakledilişleri hakkında şunları yazmaktadır.¹⁷

"150 kişiyi aşan subay kafilesi bir Ermeni teğmenin kumandasında ve 100 kadar askerin muhafazası altında Hamamlı Köyünden ayrılarak Sarıkamış İstasyonu'nda bizim "kırk kişilik"lere benzeyen vagonlara yerleştik. Kor Nehri Vadisi'ni izleyerek akşam vakti Tiflis İstasyonu'na vardık. Cehennem sıcaklığında vagon içinde, pencereler kapalı olarak üç gün acı ve derin bir üzüntü içinde bekledik. Su bile dirhemle verildiğinden bayılanlar, hastalananlar çoğalıyordu. Yemek, içmek gibi zorluklardan başka pencereden bakmak bile yasaktı. Bu durumdan kimsenin şikayete hakkı yoktu. Çünkü esirdik, hem de memleketimizdeki deyişle "Moskof elinde esirdik".

.....
¹⁵ A. Ali Emircan - M.Emin Gerger, Büyük Ermenistan Hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni Vahşeti, İstanbul 1992, s. 62.

¹⁶ Hüsamettin Tuğaç, Bir Neslin Dramı, İstanbul 1975, s. 27.

¹⁷ Faik Tonguç, s. 200-201

“Birçok rica ve şikayetlerden sonra bir vagona bir pencere açılmasına izin verildi. Bu demir hapishanelerde, aç susuz kavrulmanın sonucunda bu-
laşıcı hastalık baş gösterdi. Hastaneye kaldırılanlar sıklaştı.”

Esirlerin çilesi, yalnızca nakledilişleri sırasında değil, ulaştıkları esir kamplarında da sürmekteydi. Rusya’da bulunan Türk esirlerin durumları genelde çok kötü idi. Milletlerarası anlaşmalar gereğince uygulanması gereken kurallar, Rus makamlar tarafından yerine getirilmiyor, esir subaylara rütbelerine göre verilmesi gereken aylıklar, erlere de Rus askerlerine verilen istihkakın yarısı dahi, hemen hiçbir kampta verilmiyordu. Yalnızca çok kötü şartlarda yiyecek ve giyecek ihtiyaçları karşılanıyordu.¹⁸

Rusların sivil, asker esir demeden tuttukları yerlerin başında Bakü gelmekteydi. Kafkas Cephesinde binlerce esir nakli yapan trenler, Bakü’ye geldiklerinde, esirlerin bir kısmını burada bırakıyor, diğerlerini Sibiry’a’nın iç şehirlerine naklediyorlardı.¹⁹

Bakü’ye getirilen esirlerden özellikle sivil olanların bir kısmı Hazar Denizi’nin kıyısında bulunan ve bütün masrafları Hacı Zeynelabidin Tağiyev²⁰ tarafından karşılanan bir hapishanede kalıyorlardı. Bu hapishane diğer yerlerden farklı olup, yaşam şartları daha iyiydi.²¹

Bakü’ye getirilen askeri esirlerin çoğu özellikle şartları oldukça ağır olan Bakü’nün karşısında bulunan Nargin Adası’ndaki kampa naklediliyorlardı.²²

Adada tutulan esirlerin bulunduğu kötü şartlardan dolayı, Azerbaycanlı Türkler tarafından “Arsa-i Kerbela”, “Makber” gibi çeşitli isimlerle anılan ve yılanlarıyla ünlü olduğu içinde “Yılan Adası” da denilen Nargin²³ Hazar Denizi’nde, Bakü’ye deniz yoluyla 45 dakikalık mesafede bulunan 3100 metre uzunluğunda ve 900 metre eninde, 3,5 km kare büyüklüğe sahip olan bir adadır.²⁴ Ruslar, Sarıkamış Harekâtı’ndan sonra bu adayı savaş esirlerinin tutulduğu bir kamp haline getirmişlerdir.

Rusların esir düşen Türkleri, Tiflis ve Bakü gibi şehirlere getirmesi, Çarlık yönetimi açısından ciddi rahatsızlıklara neden olmuştu. Bunun sebebi de Kafkas halkının önemli bir kısmının dini ve etnik açıdan esir düşen Türklerle aynı kökten olması idi.²⁵ Dolayısıyla bu bölgelerden geçirilen Türk

.....
¹⁸ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 441

¹⁹ Azerbaycan Cum. YTA F. 46. Op.7. D.179. L.11

²⁰ Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları)” ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Ankara 2000, s. 53-63

²¹ Fahrettin Erdoğan, Türk Elllerinde Hatıralarım, İstanbul 1954, s.63.

²² Azerbaycan Cum. YTA, F.46, Op.7, D.179, L. II.

²³ Açık Söz, 7 Dekabr/Aralık 1917, No: 623

²⁴ Akif Aşırılı, “Nargin Adasında Türk Esirleri”, Şark, 5 Ağustos 2008

²⁵ Musa Kasımlı, “Azerbaycan’a Getirilmiş Osmanlı Harp Esirlerinin Taleyi”, Ayna, 2 Ağustos 2008.

esirlerin durumu yerli halk arasında büyük bir rahatsızlık doğuruyordu. Ayrıca kiliselerde Çarlığın başarısı için dualar edilmesi, onların milli ve dini hislerini daha da olumsuz etkiliyordu. Türk-Müslüman halk, Rusya vatan-daşları olmalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin bu savaşta mağlup olmasını istemiyorlardı. Kısacası Rusya'nın Türk ve Müslüman Osmanlı Devleti ile savaşması, Rusya'da milli ve dini çatışmaları daha da derinleştirmişti.

Çarlık yönetimi kötü durumdaki Türk esirlerin halk üzerinde bıraka-çağı tesiri de göz önüne alarak, esir kamplarını halkın dikkatlerinden uzak, herhangi bir irtibat riski olmayan yerlerde kurmayı planlamıştı. Daha önce-leri ağır suçluların tutulduğu bir hapisane olarak kullanılan Nargin Adası da bu amaca uygun olarak düşünülmekteydi.

Kafkas Cephesi'nde savaşlar devam ederken, gerekli incelemeleri yap-mak üzere Rus Kızılhaç Başkanı Prens Oldenburg Tiflis'ten Bakü'ye gel-di. Beraberindeki mühendisler ile Nargin adasında yaptıkları incelemeler sonucunda, adayı esirlerin tutulması açısından amaçlarına uygun bir yer olarak gördüler. Daha sonra Şehir Polis Reisi Matinov gözetiminde esirle-rin kalabileceği barakalar inşa edilerek, çoğusu Türk askeri esir olan savaş tutsakları buraya nakledilmeye başlandı.²⁶

Esaret hayatını Nargin'de geçiren Türk askeri esirlerden olan Süley-man Nuri hatıralarında adaya nakledilişlerini ve ada hakkında intibalarını şu şekilde ifade etmişlerdir.²⁷

“Bakü istasyonunda, etrafımız Rus askerleriyle kuşatılmış bir grup halinde, bizleri sahile, Bakü'nün iptidai bir şekil arz eden, ağaçtan iskele-lerinden birine getirdiler ve bir çatanaya bindirerek 15-20 kilometre deniz açığında bulunan ve adı Azerice Yılan Adası olan Nargin Adası'na getirdiler. Bakü, deniz açıklarından sahilden içerilere doğru az yükseklerle kalkan bir yamacın üzerine sahilden “Züh ve Bayıl” denilen semtler kadar serpilmiş, bazı yerlerde seyrek ve bazı yerlerde sık sık üzün ve fabrika oldukları açıktan seçilmesi zor olan binalardan müteşekkildi.

“Çatana bizi sonumuzun meçhul karanlıkları “Nargin” Adasının top-rakları üzerine serpiverdiği zaman, hemen orada ilk müşahade ettiğimiz muhafız Rus erleriyle, hangi millet ordusuna mensup oldukları fark edilme-yen, yırtık pırtık elbiseli esirleriyle, kadınlı erkekli beyaz sıhhiye giysili sağ-lık memurlarıyla ve Bakülü olmaları ve adada alış verişle meşgul oldukları kolayca tahmin edilebilen sivilleriyle ada üzerimizde hiç de ümit verici bir tesir bırakmadı. 2-2,5 kilometrekare sathında, bir kilise ve birkaç idare bina-larından başka, yer üstünde hemen hemen başka bir bina görünmüyor, tek

²⁶ Kasımlı, “Azerbaycan'a Getirilmiş Osmanlı Harp Esirlerinin Taleyi”, Ayna, 2 Ağustos 2008.

²⁷ Süleyman Nuri, Çanakale Siperlerinden TKP Yönetiminde, Uyanan Esirler, İstanbul 2002, s. 154-157

tük Alman, Avusturya ve Macaristan esirleri olmak üzere 50.000 Türk esiri, yarı yarıya toprağa gömülü zeminliklerde yaşıyorduk.

“Bir iki gün devam eden acemiliğim devrinde, adanın hemen hemen bütün sahillerini döndük dolaştık. Batı ve Bakü’ye yani kuzeye taraf olan sahillerin müthiş kayalık ve bu kayalar üzerinde oltalarıyla bütün gün balık tutamayan balık avcılarını ve her adımda dünya kadar tesadüf ettiğimiz su yılanlarına rastladık. Bakülülerin burasını “Yılan Adası” olarak adlandırmalarının sebebi buymuş meğer! Bir günde bizimde belki ebedi mekanımız olması pekte ihtimalden uzak olmayan ve adanın diğer kısmına nazaran daha hakim mevkileri olan kuzey tarafı ucuna, ölen esirleri gömdüklerini işittiğimiz yeri görmek ve bu vesile ile onları ziyaret etmiş olmak için, bir gezinti yapmaya gittik. Orada yegane açık bulunan bir çukura yaklaştık, çukur henüz yarı yarıya doluydu. Çukurun içine atılmış ölümlerin, üzerine kalın bir tabaka kireç serpildiği için ölümleri saymak mümkün değildi. Bu çukurun hayalen toprakla örtüldüğünü farz ederek, buna benzer çukurlar olmaları muhtemel, fakat şimdi toprak üzerinde birer iz olarak kalmış, yerleri çokluklarından saymakta mümkün değildi. Saymak istememizin sebebi, adanın üsere kampı olduğundan beri, bugüne kadar ölenlerin sayısını, mümkün merteye sıhate yakın bir tarzda tahmin ederek merakımızı tatmin etmektir. Buradan koğuşa gelince, bizden kıdemli olan erlerden çukurların 50’şer kişilik olarak kazıldıklarını, her gün ölenleri sırayla balık istifi koya koya 50 kişi tam olduğu tekmi haber verilince, çukur kapatılarak, diğer bir çukurun hemen orada ve yahutta yakın civarında kazıldığını söylediler. Cephe başka, burası da bambaşka bir alem, artık bizde ölümler hayat arasında farkı görmek hissinden mahrum olanlara döndük.

“Sabahları sırayla koğuşlarımızdan tayin ettiğimiz arkadaşlarımız ekmeğimizi, karavana kaplarıyla getirilen bulanık su halinde, çay olduğuna bin bir şahit lazım olan çaylarımızı, kendi kaplarımızda içiyor ve akşamları da bulgur tanesi gibi ot tohumu taneleriyle, mutfakta kendi arkadaşlarımızın sözde soydukları ve fakat haddi zatında soyulmamış bütün bütün patatesleri karışık ve bunların topunun yıkanmadıkları için, topraklı taşlı çorbamı desem lapamı desem, karavanalarımızı getiriyorlar ve bunlara 5-10 kişi bir arada kepçe gibi kaşıklarla girişiyorduk.”

Nargin Adası’nda bulunan Türk esirlerinin durumu çok kötü ve adadaki şartlar çok olumsuzdu. Ruslar yalnızca askeri esirleri değil, savaşın yayıldığı bütün Anadolu topraklarından iki ve onbeş yaş arası çocuklardan 90 yaşına varan yaşlı binlerce Türk sivil esiri de burada tutuyorlardı.²⁸

Özellikle 1916 yılında Kafkas Cephesi’nden gelen Türk esirlerinin durumu Azerbaycan Türkleri arasında büyük bir üzüntü uyandırmıştı. Azer-

.....
²⁸ Açık Söz, 7 Dekabr/Aralık 1917, No: 623

baycan gazeteleri Bakü'ye getirilen Türk esirlerinin sayısı ve durumları hakkında bilgi verirken²⁹ Anadolu'dan gelen yardım çağrılarını da yayımlayarak, halkı ilgili konuda destek olmaya teşvik ediyorlardı. İlk tepki Anadolu'da işgal edilen yerlerde tutsak edilen, ancak asker olmayan Türk esirleriyle ilgiliydi. Çünkü savaşla ilgisi olmayan, kendi kan ve dindaşı olan bu insanların esir muamelesi görmesini büyük haksızlık olduğunu biliyorlardı. İşgal edilen bölgelerdeki Türklere yardım için gönderilen Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriye'si temsilcileri, bir taraftan bu haksız uygulamayı engellemek, diğer taraftan bu konuyu Azerbaycan kamuoyu gündemine taşımak istiyorlardı.

Azerbaycan Türk halkı Nargin'deki, esirlerin durumuyla yakından ilgileniyor, gerek kurulan yardım cemiyetleri vasıtasıyla gerekse ferdi olarak maddi ve manevi yardımlarda bulunuyorlardı.³⁰ Özellikle Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriye'si³¹ ve Muhtaçlara Kömek Cemiyeti bu hususta büyük çabalar göstermişlerdir.

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriye'si, Ruslar tarafından Anadolu'da işgal edilen bölgelerdeki aç, sefil ve korunmaya muhtaç Müslümanlar için yardım faaliyetine başlarken³² Ruslara esir düşen ve bir kısmı Azerbaycan'a sevk edilen Türk savaş esirlerinin durumuna da seyirci kalmadı. Cemiyet-i Hayriye ilk iş olarak, esirlerle daha yakından ilgilenmek ve daha serbest bir şekilde yardımları sağlamak gayesi ile Bakü'deki Türk esirlerinin "resmi himayeciliğini" üzerine almak istemiştir. Hükümet nezdinde yapılan girişimler sonucu resmi olarak izin alınmış ve böylece Cemiyet esirlerin buldukları yerlere serbestçe girip çıkma ve kontrol edebilme hakkına sahip olmuştur.³³

Cemiyet, ilk olarak Nargin Adası'nda giyecek ve yiyecek sıkıntısı çeken Türk esirleri için halktan yardım toplamaya başlamıştır. Bu gaye doğrultusunda çeşitli toplantılar, tiyatro günleri vs. tertip edildi.³⁴ Ayrıca cemiyet esirlerin resmi koruyuculuğunu üzerine aldığından, haftada bir gün (Pazar Günleri) Nargin'de ki Türk esirlerinin Bakü'ye götürülerek gezdirilmesi için de izin alabilmişti. Böylece Türk esirlerin haftada bir gün de olsa o çok kötü şartlardan kurtulup rahat etmeleri, dinlenmeleri sağlanıyordu.

Cemiyet-i Hayriye'nin Türk esirleri için yapmış olduğu hizmetlerden biride, Rusya'ya nakledilirken çok kötü şartlardan veya tren vagonlarında getirdikleri yerlerde ölen esirlerin İslami usullerle defnedilmesi, hasta ve yaralı olanların ise bakımlarının üstlenilmesi idi.

.....
²⁹ Son Haber, 9 Okiyabır/Ekim 1915, No: 24

³⁰ İkdam, 3 Mart 1915, No:60

³¹ Bakü Cemiyet-i Hayriyesi 1905 yılında Azerbaycan Türkleri tarafından kurulmuştur.

³² Aslan, Azerbaycan Türklerimiz Anadolu Türklerine Kardeş Kömekliği, s. 185-314

³³ Azerbaycan Cum. YTA, F498, Op.1, D.1038, L., 79.80

³⁴ Açık Söz, 18 Aralık 1916, No: 631

Bakü'ye getirilen hasta ve yaralı Türk esirlerin bakımını üstlenen cemiyet aynı zamanda kendi hastanesinde tedavilerin yapılmasını da sağlıyordu.³⁵Ölen Türk askerlerinin defin işini de üzerine almış ve bu işle İsmail Bey Sefer Aliyov'u görevlendirmiştir. Oysaki Rus hükümeti ölen harp esirlerinin defin ücretlerini karşılanması için belirli miktarda ödenek ayırmıştır. Türk esirleri için bu ödenek pek ödenmemiş bu nedenle defin işinin tüm masraflarını Cemiyet-i Hayriye karşılamak durumunda kalmıştır.³⁶ Ancak tüm kaynaklarda anlaşıldığı gibi bu hizmet Nargin'deki ölen Türk esirleri için pek mümkün olmamıştır.

Ada ile bağlantı belirli şartlarda ve Rusların kontrolü altında sağlandığından, buradaki hasta ve ölen Türklerin durumları hakkında yeterli bilgiler alınamadığı gibi, gelen bilgilerde çok üzüntü vericiydi.³⁷

Azerbaycan Türkleri Nargin'deki Türk esirlere yardım etmek amacıyla girişimlerde bulunuyorlardı. Gerek hükümet nezdinde, gerekse bireysel olarak bu yardımlar yapılıyordu. Ancak yapılan tüm yardımlara rağmen, Kafkas Cephesi'nden gelen esir sayısının her geçen gün artması, Rus idarecilerinin ve Nargin'deki esir kampı idarecilerin, sorumlularının bilerek umursamaz davranışları nedeniyle Türk esirlerinin durumu genel olarak çok kötüydü. Bütün bunların sonucunda adada esirler arasında çeşitli hastalıklar ortaya çıkmış açlık, soğuk ve hastalara gereken bakımların yapılmaması nedeniyle ölüm olayları da artmıştır.

Adaya inceleme yapmak üzere gelen Kızılhaç yetkilileri esirlerin durumunu görmüş ve Rus makamlarına şikayette bulunarak gerekli önlemlerin alınmasını istemişlerdir. Bu arada Azerbaycan'daki gazeteler Türk esirlerin nakledilmeleri sırasında havasızlıktan, açlıktan ve hastalıktan öldükleri ve adadaki esirlerin çok kötü şartlar içerisinde bulduklarına dair haberleri yayınlamışlar ve bu haberler etkisini göstermiştir.³⁸ Bunun üzerine Rus Kızılhaç Teşkilat Başkanı Prens Oldenburg, olayları bizatihi görmek vetedbirler almak üzere Nargin'e gelmiş ve tepkileri yatıştırmak için kamuoyuna bazı açıklamalar yapmak gerektiğini duymuştur. İkdam Gazetesinin 12 Ocak 1915 tarihli yayınladığı yazıda; Prens Oldenburg'un, Türk esirlerinin durumlarından etkilendiğini rencide olduklarını, bunun için gerekli yerleri bilgilendirip emirler verdiğini, Türk esirlere işkence edilmemesi, vagonlarda nakilleri sırasında istasyonlarda esirlerin indirilerek hava aldırılması, kendileri için yiyecek almalarına engel olunmaması hususunda gerekli hassasiyetin gösterilmesini istemiştir.³⁹

.....
³⁵ Erdoğan, Türk Elleriinde Hatıralarım, s.129.

³⁶ Azerbaycan Cum. YTA, F.46, Op.7, D.179, L.,II

³⁷ Açık Söz, 25 Ekim 1915, No:19

³⁸ Göze, Rusya'da Üç Esaret Yılı, s. 71

³⁹ İkdam, 12 Ocak 1915, No:19

Prens Oldenburg, Nargin Adası'ndaki esirlerin de durumunu teftiş için Bakü'ye gelmiştir. Bakü'deki Rus Kızılhaçı temsilcisi tarafından adadaki esirlerin içler acısı durumu ile ilgili olarak Oldenburg'abrifing verilmiş ve kendisi de bizzat esirlerin bu kötü durumunu görmüştür. Prens Oldenburg, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin hastanesinde de incelemelerde bulunmuştur. Prens, hastalara hiçbir ırk ve din farkı gözetmeksizin bakan, doktor ve hasta-bakıcısına kadar Türk olan hastane yöneticilerinin hizmetinden etkilenmiştir. Hatta hastanede Ermeni hastaların da yattığını ve bunlarında Türk doktor ve diğer hizmet veren personellerden memnun olduklarını görünce, Oldenburg hastane idaresi ve çalışanlarını hizmetlerinden dolayı kutlamıştır.⁴⁰

Bu inceleme ve gözlemlerinden sonra Oldenburg'un esirlerin durumunun düzeltilmesi yolunda bir takım girişimlerde bulunduğu anlaşılacaktır.⁴¹ Ancak bu çabalar Nargin'deki esirlerin durumunu etkilemediği gibi, verilen talimatlar ve direktiflerde Rus yöneticiler tarafından dikkate alınmamış ve göz ardı edilmiştir.

Çünkü Rusya, özellikle 1905'ten itibaren Türk-Ermeni çatışmalarında husumeti artırıcı bir politika izlemiş ve Ermenileri Türklere karşı kıskırtmış ve gizlice silahlandırmıştır. Ayrıca Kafkasya Genel Valiliği'ne Türk düşmanı ve Ermeni yanlısı politika takip eden Vorontsov Daşkov'un atanması ile bölgede Türklere yönelik sert ve düşmanca siyaset takip eden Rus idarecilerinin sayısı da artırmıştır. Bu nedenle böyle bir yapılanmanın Azerbaycan'daki Türk esirlerine iyi davranmaları da mümkün değildi. Nitekim bölgedeki görevli Rus yetkililerinin esirlere yönelik suiistimallerinin önü alınamamıştır. Bu nedenle Nargin'de ki Türk esirlerinin durumu gün geçtikçe kötüye gitmiştir.

Azerbaycan Türkleri, Nargin'deki Türk esirlerinin durumlarını iyileştirmek, ihtiyaçlarını karşılamak vb. faaliyetlerin yanında, onların adadan kaçmalarına yardımcı olmak ve Türkiye'ye dönmelerini sağlamak içinde mücadele etmişlerdir. Adadaki Türk esirlerinin korumacılığını üzerine alan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, esirlerin belirli günlerde Bakü'ye çıkarılmaları içinde gerekli olan izni alabilmişti. Hatta bu izin çerçevesinde 1915 Temmuz ve Ağustos aylarında "Türk Bayramı Günü" sekiz Türk esir subay şehre bırakılmış ve bir daha geri dönmemişlerdir. Büyük ihtimalle bu esirlerin cemiyet üyeleri tarafından kaçmaları sağlanmıştır. Bu olay üzerine de Cemiyet-i Hayriye temsilcilerinin adaya gidip gelmesi yasaklanmıştır.⁴²

Ayrıca, aynı dönemlerde Nargin Adası'nda Türk esirlerin kaçırılması

.....

⁴⁰ Emircan-Gerger, Büyük Ermenistan Hayali, s.63

⁴¹ Basiret, 17 Yanvar / 10 Ocak 1915, No:36.

⁴² Azerb. Cum. Y.T.A. F.498. Op.1. D.1039. L.,79-80

gayesi ile birçok girişimler olmuştur. Kafkasyalı Türk gençleri tarafından kurulan “Kafkasya Müslüman Talebeleri Komitesi” özellikle Türk esirlerin kaçırılması için çalışmışlardır.⁴³ Bu hususta Cemiyet-i Hayriye ile ortak hareket etmişlerdir. Yine Azerbaycan’ın önde gelenlerinden birisi olan Murtaza Muhtarov’un adadan Türk esirlerin kaçırılmasında önemli rol oynadığı da söylenmekte ve kayıtlarda bulunmaktadır.⁴⁴

Sarıkamış Harekatı sırasında esir düşen en üst rütbeli Türk subayı olan 9. Kolordu Komutanı İhsan Paşa⁴⁵ Erkan-ı Harbi Fethi Bey ve 27 Türk Subayı’nın Sibiry’a’daki esir kampından kaçmalarına yardım ettiğini belirten bir Azerbaycan Türk’ü olan Naki Keykur’un şunları anlatmıştır:

“Gençliğimde bir vukuattan dolayı Rus mahkemesinde kürek cezasına çarptırıldım. Beni Sibiry’a’ya gönderdiler. 10 yıl orada kaldım. Sonra serbest bıraktılar. Bu arada Kafkas Cephesinde esir edilen Türklerin Sibiry’a’ya sevk edildiklerini duydum. Gelen esirlere elimden geldiğince yardım ediyordum. Bu arada Rus esir kampında 27 subay kaçırdım. Onlara nüfus kağıdı temin ettim. Kendilerine para vererek Kafkasya’ya gönderdim. Bu gördüğümüz resim İhsan Paşa, Erkan-ı Harbiyesi Fethi Bey ve benim resimlerimdir.⁴⁶

Ada’da kaçırılan Türk esirleri, genellikle Bakü’den İran’a, oradan da Tebriz yolu ile Anadolu’ya geçiriliyorlardı. Ancak adada Türk esirlerinin kaçırılması, Rus makamlarını oldukça rahatsız etmiştir. Bu nedenle cemiyetlerin çalışmaları kısıtlanmış, adaya girip çıkan kişiler denetim altında tutulmuştur. Hatta yardım yapanların çoğu cezaya çarptırılmış, bir kısmı da öldürülmüştür.⁴⁷ Kaçırılma olaylarının engellenmesi bazında birçok Türk subayı da Nargin’den alınarak daha uzak kamplara nakledilmişlerdir.⁴⁸

Bolşevik ihtilali ve ondan sonraki dönem içinde Rusya’da ve Nargin adasındaki esirler için durum değişmedi. Ancak Azerbaycan ve Sibiry’a’da yaşayan yerli Müslüman Türk halkının esirlere yaptıkları yardımlar durmadı, hatta gittikçe yardımlar artmış ve kamplarda kaçmalarda çoğalmıştır. İhtilalle Rusya’da başlayan karışıklıklar ve devlet düzeninin sarsılmasıyla, esir kampları bakımsız ve ilgisiz bir durum içinde kalmıştır. Esir kamplarına yiyecek, giyecek ilaç vb. gönderme işi neredeyse tamamen durmuştur. Diğer yandan yeni yönetimin esirlere karşı olan tutumları da değişmiştir.⁴⁹

.....
⁴³ Seyit Mir Aziz, “28 Mayıs İstiklal Yolunda Azeri Türkleri”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II, s. 119-120

⁴⁴ Akif Aşırı, “Nargin Adası’nda Türk Esirleri”, Şark (Bakü), 5 Ağustos 2008, s.123

⁴⁵ İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Ankara 1993, s. 107-110

⁴⁶ Naki Kaykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları, s.40-41

⁴⁷ Ahmet Göze, Rusya’da Üç Esaret Yılı, İstanbul 1991, s. 71. (Ayşe Hanım adlı Azerbaycan’ın ileri gelenlerinden biri Türk esirlere yardım ettiği gerekçesiyle işkence edilerek öldürülmüştür.)

⁴⁸ Halil Ataman, Esaret Yılları, İstanbul 1990, s. 110

⁴⁹ Ataman, Esaret Yılları, s.165-166

1917 Kasım ayında, Rusya'daki Türk esirleri hakkında bilgi edinmek ve esirlerin yurda dönüşlerini sağlamak gayesi ile Hilal-i Ahmer tarafından görevlendirilen, Yusuf Akçura'da esirlerin durumları hakkında bilgi verirken, Ada'nın yılan adası olarak isimlendirildiğini, Çarlık döneminde Türk esirlere karşı çok kötü muamele edildiğini, İhtilalden sonra, yeni hükümetin tayin ettiği idarecilerin her esir kampında farklı muameleler uyguladığını bildirmiştir.⁵⁰ Yusuf Akçura, Rusya'daki esirler hakkında şu bilgileri vermiştir:⁵¹

“Çarlık zamanında bazı mahallerde hayat ve sıhhatleri şöyle temin olunmuş ise de bazı mahallerde teshin edilmemiş, vagonlarda günlerce kilitli bırakılarak dondurulup öldürüldükleri de vaki olmuştur. İnkılâptan sonra birbirini vali eden, birbirinin yanında teşkil eden muhtelif hükümetlerin muameleleri muhtelif olduğu gibi, aynı hükümet de bile aynı muamele devam edip gitmemiştir. Osmanlı üserasına edilen muamele-i şiddetkârane-nin azamisi, muhtelif membalardan alınan haberlere, ezcümle Danimarka Salib-i Ahmeri tarafından gönderilmiş KastenskiyoldLarsay Heyeti'nin meşhudatına nazaran Cenubî Kafkasya'da Kars, Ardahan, Erivan nahiyesiyle Yılan Adası'nda⁵² reva görülmüş efrattan olan üseraya en mühsif muamele ise Sovyetler Cumhuriyeti tarafından yapılmıştır. Bolşevikler hemen her tarafta nefer esirleri serbest bırakmışlardır. Üsera karargâhlarında nefer ve zabıt farkını kaldırarak, efradın zabitanehidmetkârlığını men etmişlerdir.”

İhtilalin hemen ardından, daha önce faaliyette bulunmuş eski ve yeni bazı partiler harekete geçerek Bakü'de yeni bir yapılanma oluşturmuşlardır. Bu siyasi parti ve kuruluşlar döneminde Azerbaycan, özellikle Nargin Adası'nda ki esirlerin durumları için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

Bu nedenle, ihtilalle birlikte Bakü'de oluşturulan “Amele ve Saldat Vekilleri Şûrası Hususi Komitesi” Nargin'deki durumu incelemek üzere bir heyeti adaya göndermiştir. Heyetin incelemeleri sonucu, adada, günde 30 esirin öldüğü, bunlardan çoğunun ishal ve “kızdırmadan” dolayı hayatını kaybettiğini, adada 1300 hasta ve yaralı bulunduğunu, fakat Nargin'deki hastanenin 400 kişilik olması nedeniyle, hastaların çoğunun barakalarda yatmak zorunda kaldıklarını, yiyecek ve içeceklerinin bulunmadığı belirtmişlerdir.⁵³

Bunun üzerine Amele ve Saldat Vekilleri Şûrası Hususi Komitesi Nargin Adasındaki olumsuzluklardan dolayı, bundan böyle adaya esir gönderilmemesini, barakalarda yatan hastaların Bakü hastanesine taşınmasını uygun görmüştür. Adadaki olumsuz şartların oluşmasında en önemli fak-

.....
⁵⁰ Ataman, Esaret Yılları, s.164

⁵¹ Yusuf Akçura Bey'in Raporu, s.93

⁵² Yılan Adası, Azerbaycanlıların Nargin'in yılanlarla dolu olması nedeniyle bu isimle adayı adlandırmıştır.

⁵³ Açık Söz, 26 Kasım 1917, No:613

törlerden birinin adadaki idarecilerin kötü yönetimi olduğunu göz önünde tutarak, bu konuda çalışmalarını sürdürmüşlerdir.⁵⁴

Ayrıca Şura'nın İcra Komitesi, Nargin'deki esirlere yardım gayesi ile oluşturulacak komitenin toplantısına kendilerinin temsilen çağırılması hususunda Şehir idaresine baş vurmuşlardır. Bunun üzerine Şehir İdaresi, Dr. Nerimanov'u bu amaçla oluşturulan komiteye dahil etmiştir.⁵⁵

Ada'da sadece Türk esirler değil diğer esirlerin de durumu çok kötüydü. İsveç Konsolosluğu'nun 28 Kasım 1917 tarihinde, İsveç Büyükelçiliği'ne göndermiş olduğu raporda, bu konu üzerinde durulmuş ve adadaki esirlerin durumunun bir an önce düzeltilmesi için girişimlerde bulunulması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁶

Nargin Adasındaki kötü durum karşısında, Bakü Şehir Duması çeşitli fırka ve millet temsilcilerinden bir "Tahkik Komisyonu"nu Nargin'e göndermiştir.⁵⁷

Komisyonunda Sovyet ve Danimarka heyetleri, bir Alman Doktoru, bir hemşire, Hümmet Fırkası adına Neriman Nerimanov, Abdülbaki Mehmedov, Muhtaçlara Kömek Cemiyeti adına Ağa Mehmed İbrahimov ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi temsilcisi olarak da Mürselov katılmışlardır.⁵⁸

Komisyunun adadaki gözlemleri hakkında Açık Söz gazetesi şu bilgileri vermiştir.⁵⁹

"Cezirede yaşayan insanların dehşetli durumunun izlerini gören komite azaları hüngür hüngür ağlamaktan kendilerini alamamışlardı. 400 kişi yerleştirilecek hastanede 1200 kişi hasta esirler balık gibi birbirlerinin üstüne yığılmış, kimisi can veriyor, kimisi "efendim su" kimisi "efendim yemek" diye bağıryorlar. Bir taraftan ise o gün ölmüş 40 esir aynı yekdiğerinin üzerine yığılıp durmuştur. Günde 40 kadar esir aklıktan, susuzluktan, soğuktan ölüyor. Üstlerinde giyecekleri, yakmaya yakacakları yok. Birçokları başlarının altına kerpiç koymuşlar. Kuru tahta üstünde yatmaktan birçoklarının yanlarında büyük yaralar meydana gelmiştir."

Bu komitede bulunan ve aynı zamanda Hümmet Partisi'nin başkanı olan Neriman Nerimanov da yapılan incelemelerin sonucunu bir rapor halinde Şehir Duması'na sunmuştur. Bu raporda ilk olarak adada bulunan esirlerin yiyecek, içecek ve ısınma sorunlarına değinilerek şöyle denilmiştir.⁶⁰

"Cezirede azarlılarla sağlar bir yerde duruyorlar. Azarlılara bakan yok, derman yok, yorgan yok, yatak yoktur. Baş altına yastık evezine kerpiç koy-

.....
⁵⁴ Açık Söz, 26 Kasım 1917, No:613

⁵⁵ Açık Söz, 26 Kasım 1917, No:636

⁵⁶ ATASE, A.1-2, D:552-1269, KL.313. F.11-2

⁵⁷ Oruç Orucof, "Nargin'de Türk Esirlerinin Hali", Açık Söz, 30 Kasım 1917, No: 617

⁵⁸ Açık Söz, 30 Kasım 1917, No:617

⁵⁹ Orucof, "Nargin'de Türk Esirlerinin Hali, ATASE, A.1/110, K.2199, D.5. F.5.

⁶⁰ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 623

muş. Höreke (yemek) gelince; Doktor, burada çorba görmüştür. Öyle bir çorba ki yahşi erbab, onu itine de vermez. Hörekin niceliği suya bağlıdır. Burada su çetinlikle ele düşen bir şeydir. Burası adeta Arsa-i Kerbela'dır. Su olanda hörek yok, hörek tapılarda su yoktur. Bu yılanlar yuvasında yaşamağa değil, ölmeye mahkûm olan zavallılar susuzluktan göğermiş, kurumuş dillerini ağızlarından çıkarıp dudaklarını kemiriyor, "su, su" diye ah vah ediyorlar. Burada içmeye de su tapılmıyor. Buraya su karadan geliyor. Cezirenin özünün içmelik suyu yoktur. Bazen oluyor ki, deryada şiddetli külek oluyor. O günlerde barkazlar cezireye yanaşmıyorlar. Barkaz gelmeyince su da yok."

Nerimanov, bu raporda adada bulunan Alman ve Avusturyalı esirlerin 1917 yılı için ölüm oranlarını da vermiştir. Ancak Türk esirlerin ölüm oranları hakkında net bilgiler verilmemiştir. Türk esirlerin oranı hakkında kesin bilgilerin olmaması, toplantıda bulunan Müsavat Partisi Başkanı Mehmet Emin Resulzade tarafından eleştirilmiştir.⁶¹

Nerimanov ayrıca adada 700 kadar seksen yaşında, bitmiş bir halde yaşlı kişilerin, 2 yaşından 15 yaşına kadar körpe çocukların bulunduğunu ve bunların hepsinin Kafkasya cephesinden geldiklerini bildirerek, sözlerini şu cümlelerle tamamlamıştır.⁶²

"Burası bir cezire değil, makberdir. Öyle bir makberdir ki bin kadar ademkenarında oturup, növbesini bekliyor. O yerlerde böyle bir növbeye harırlanıyorlar."

İcra Komitesi tarafından Dr. Neriman Nerimanov, esirlerin durumlarıyla ilgilenmek için bir komisyon kurmakla görevlendirilmiştir. Şehir İcra Komitesi'nin esirler hususunda aldığı kararlar Daşnak Partisi'nin üyeleri dışında oybirliği ile kabul edilmiş ve Nerimanov'un başkanlığında bir komite oluşturularak, hasta esirlerin Bakû'ye taşınmasını, her türlü ihtiyaçların karşılanması hususunda çalışmalara başlanmıştır.⁶³

Türkesirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve durumlarının iyileşmesi hususunda çaba gösteren partilerden biri de Müsavat Partisi idi. Parti esirlere yardım konusunda hayır cemiyetleriyle birlikçe çalışılmalar yapmış ve yardım cemiyetlerine destek verilmesi hususunda büyük çabalar göstermiştir. Ayrıca halkı da esirlere yardım konusunda bilgilendirmek için basın yayın yoluyla çalışmalar yapmıştır.⁶⁴

Şehir İcra Komitesi ve Türklerin çoğunlukta olduğu partiler, Ermeni DaşnakPartisi'nin itirazlarına rağmen, esirlere yardım konusunda birçok

.....
⁶¹ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 623

⁶² Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 623

⁶³ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 623

⁶⁴ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 628

önemli çalışmalar yapmışlardır. Ancak bütün bu çalışma ve mücadelelere rağmen adada esirlerin durumu düzelmediği gibi, gün geçtikçe kötüye gitmiştir.⁶⁵ Bu olumsuzlukların tümüne, adadaki Rus idarecilerin kasıtlı ve insafsız davranışları neden olmuştur. Bu hususta Azerbaycan gazeteleri, halkı adadaki esirlerin kötü durumu hakkında bilgilendirmişlerdir. Hatta verilen bir haberde;⁶⁶

“Nargin Ceziresindeki esirlerin hali son derece fenadır. Soğuklar gittikçe arttığından biçarelerin durumu gayet korkuludur. Her gün açlık ve soğuktan 30-40 esirtelef oluyor. Binaenaleyh acil surette kömek lazımdır. Pul ile yorgan, döşek ve her nekadar verirseniz onunla kömek edin.”

Rus İhtilalinden sonra esirlere yardım cemiyetlerinden biri ve en önemlisi Muhtaçlara Kömek (Yardım) Cemiyeti idi. Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesitarafından desteklenen bu cemiyetin gayesi de bütün muhtaç Müslümanlara yardımcı olmak, özellikle Nargin Adası'nda bulunan Türk esirlerin ihtiyaçlarını karşılamaktı.⁶⁷

Cemiyetlerin, siyasi partilerin, Azerbaycan halkının fedakarca yapmış oldukları yardımlar sonucunda, esir düşerek Bakû ve Nargin'e getirilen Anadolu Türk ve Müslüman halkın az da olsa yaralarını sarmış, dertlerine derman olmuşlardır.⁶⁸

Sonuç olarak; Türk esirlerin durumu, Türk ordusunun Bakû'ye gelmesinden sonra düzelmiş ve Azerbaycan Türklerinin yardımları 1918 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam etmiştir. Daha önce cemiyetlerin yaptığı çalışmaları Azerbaycan Hükümeti üstlenmiş, bu konuda Umur-ı Hayriye Nezareti görevlendirmiştir.⁶⁹ Bu nezaret Türk esirlerin biran önce ülkelerine dönmeleri için çalışmalar yapmıştır.

Savaş esnasında Türk askeri ve sivil esirler için bir cehennem olan Nargin, savaşın sona erip Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) imzalaması ile Türk birliklerinin bölgede çekilmesi ile Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele eden aydınların, Azerbaycan'da herhangi bir nedenle kalmış, yada Bolşevikler tarafından tutuklanmış Türk subaylarının hapsedildiği, katledildiği bir cehennem olmuştur.

.....
⁶⁵ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 636

⁶⁶ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 629

⁶⁷ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 614

⁶⁸ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 631

⁶⁹ Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 631

Kaynakça

1. A.M. Şemsuddinov, “VelikiyOktiyabır i Turtsiya” (ZbornikStatey), Tiflis 1982
2. Açık Söz, 18 Aralık 1916, No: 631
3. Açık Söz, 4 Dekabır / Aralık 1917, No: 620;
4. Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 614
5. Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 628
6. Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 629
7. Açık Söz, 7 Aralık 1917, No: 636
8. Açık Söz, 7 Dekabır/Aralık 1917, No: 623
9. ASLAN Betül, I. Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardıı)” ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Ankara 200
10. AŞIRLI Akif, “Nargin Adası’nda Türk Esirleri”, Şark (Bakü), 5 Ağustos 2008
11. ATASE, A.1/6, D.16/20. K.1486, F.1-42
12. ATASE, A.1-110, K.2190, D5, F.6-1.
13. ATASE, A.4 / 3671, K. 2918, D. 495/325, F.8-40
14. Azerbaycan Cum. YTA, F.46, Op.7, D.179, L.,II
15. Azerbaycan Cum. YTA, F.498, Op.1, D.1038, L., 79.80
16. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi (Azerbaycan Cumhuriyeti EYTA), F.498, Op. 1, D.1038, L.79.80
17. AZİZ Seyit Mir, “28 Mayıs İstiklal Yolunda Azeri Türkleri”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II
18. Basiret, 17 Yanvar / 10 Ocak 1915, No:36.
19. EMİRCANA. Ali - M.Emin GERGER, Büyük Ermenistan Hayali ve Kars’tan Karabağ’a Ermeni Vahşeti, İstanbul 1992
20. ERDOĞAN Fahrettin, Türk Ellerde Hatıralarım, İstanbul 1954
21. GÖRGÜLÜ İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Ankara 1993
22. İkdam, 3 Mart 1915, No:60
23. KASIMLI Musa , “Azerbaycan’a Getirilmiş Osmanlı Harp Esirlerinin Taleyi”, Ayna, 2 Ağustos 2008
24. KAYKURUN Naki, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları
25. KURAT Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara 1999
26. KUTLU Cemil, I. Dünya Savaşı’nda Rusya’daki Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürölme Faaliyetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1997
27. NURİ Süleyman, Çanakale Siperlerinden TKP Yönetiminde, Uyanan Esirler, İstanbul 2002
28. Son Haber, 9 Oktiyabır/Ekim 1915, No: 24
29. TUĞAÇ Hüsamettin, Bir Neslin Dramı, İstanbul 1975

Özet

Birinci Dünya Harbi'nin mağdurları içinde en talihsiz kesim, şüphesiz Ruslara esir düşen Türk askerleri ile bölgeden tehcir edilen Müslüman halktı. Dünyanın en kötü ve iptidai kamplarında son asrın insanlık trajedisi yaşandı. Çok duygusal yanlışlıklara kolayca düşebilecek bir konuda olmak ilk planda yadırganabilir. Tarih ilmi şahitlik ettiği konularda, her zaman ilmin objektif kuralları peşinde koşmaz. Tarihe mal olmuş olayları, ileriye doğru sürdürülmek istenen hakimiyet için bir malzeme olarak ele alma alışkanlığı hakikat peşinde koşanları aldattır.

Emperyalizmin hakimiyet ve menfaat kavgalarını kendi topraklarında seyreden Osmanlı Devleti, tarihin yönünü çevirmek bir yana, binlerce Türk'ün yaşadığı bu kanlı trajedileri insanlık alemine duyurmak becerisini dahi göstermemiştir. Hakim güçlerin alışkanlıkla ileri sürdükleri sözde Ermeni soykırımını iddiaları bir bakıma, Osmanlı esirlerinin, maruz kaldığı zulümlerin yeterince anlatılmamasından kaynaklandı denilebilir. Konu irdelendiğinde akla ilk gelen soru, bu iddiaların psikolojik alt yapısını Osmanlı esirlerine yapılan zulümlerin oluşturup oluşturmadığı sorusudur. Zira yapılan bunca fecaatin üstünü bu iddialardan başka bir şeyle örtme imkanı yoktur.

Kafkas Cephesinde esir edilen askerlerin yanında, işgale uğrayan ve bölge içerisinden toplanan Müslüman yerli halka özellikle Rus Ordusu'nda bulunan Ermeniler tarafından yapılan zulümler artan bir kin ve hırsla devam etmiştir.

Bildirinin gayesi, Kafkas Cephesi savaşlarında esir edilen Müslüman halkın yaşadıklarını gerçekler ışığında sizlerle paylaşmak ve kamuoyuna sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Nargin, Sarıkamış, Esir, Harekât, Asker

Birinci Dünya Savaşı Zamanı Almanya'nın Doğu Siyaseti ve Müslüman Askeri Esirler

Zairova HANIM*

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, yani 1914 yılında henüz 1896 yılında ileri sürülen İslam dünyası halkını tahrik edip cihad adıyla isyana kaldırmak planı yeniden gündeme geldi. Alman devletinin askeri planlarında Ortadoğu ve Kuzey Afrika devletleri önem arz etmekteydi. 1914 yılında Max von Oppenheim "Düşmanların İslam topraklarında isyanı üzerine Memorandum" yazdı. Fas'tan Kafkasya'ya, İran'dan Hindistan'a kadar uygulanması öngörülen 136 sayfalık Memorandumda şöyle yazıyordu: "Hindistan ve Mısır'da, ayrıca Kafkasya'da isyan çok önemlidir. Türkiye ile anlaşma ile Dışişleri Bakanlığı bu fikirleri uygulamak ve İslam fanatizmini canlandırmak yeterli olacaktır". (Oberhaus S, 2002: 38). 1914 yılının sonbaharında Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay uzun vadeli savaş propagandasına başlıyor. Almanların Doğu politikasının temel bölümünü Kutsal Savaş - Cihat¹, "Doğu için haberler servisi" (NFO)² (bu hem "Memorandum" da öngörülen temel paragraflardan biriydi), askeri esirler için kamplar, kampta cami inşası, gazete çıkarılması, mezarlık vs. oluşturmaktaydı.

Yurtdışında Alman etkisinin genişlemesi ve esirler için propaganda niyetini Üsteğmen, Vaynberg bloğunun komutan yardımcısı Böhlau 1915 yılının Ekiminde böyle açıklar:

1. Savaşın sonra Almanya'nın ticaret politikası için kar sağlamak amacıyla Almanlara dostluk gibi düşünce tarzı oluşturmak;
2. Müslümanların kutsal savaşta Türkiye tarafında askeri hizmet vermesi;
3. Türkiye'nin tüm girişimlerinde kendini müslümanların hamisi gibi göstermek". (Bihl W, 1975: 86)

Propagandanın bir diğer seçeneğini ise savaşta silahları ellerinden alınarak esir düşenler için kamp kurmak idi. Almanya Dışişleri Bakanlığı emrine göre 1914 yılında Berlin yakınlarında iki özel kamp kuruldu. Hindistan'dan ve Kafkasya bölgesinden olan esirlerle birlikte diğer müslüman esirlerin de silahları alındı ve bu kamplarda tutuluyorlardı. Bunlardan biri Zehrendorf'a giden yolda Vunsdorf'da oluşturulan "Hilal" kampı,

*Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, czairova@yahoo.de.

¹ Şvanitse göre, cihat kampanyası 5 bölümden oluşuyordu: Max von Oppenheim Düşmanların sömürge devletlerinde darbe hakkında beyanatı, cihat teşviki ve bunun için yaratılmış NFO, beş bölümden oluşan Osmanlı cihat fetvası, Şeyh Salih'in şerhi, kutsal savaşın durdurulması ve sonuçları

² Birinci Dünya savaşı sırasında Alman Genelkurmay ve Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu'da faaliyet gösteren kuruluşu. Örgüt Doğu ülkelerinde ve Hindistan'ın Britanya sömürgesi altında olan kısmında Almanların lehine olan propaganda için sorumluluk taşıyordu ve aynı zamanda haberler servisinin görevlerini yerine getiriyordu.

kampı ise Zossendə Vaynberg ve Gerlaxshof arasında bulunan Vaynberg (Bahçe) kampıydı. “Hilal” kampında Fransız kuvvetlerinden esir düşen Müslümanlar, şih ve hindus esirler, Vaynberg’de ise genellikle Rus birliklerinden olan Tatarlar, Gürcüler ve Orta Asyalı esirler tutuluyordu (Höpp G, 1997: 44. Propagandayı güçlendirmek amacıyla hatta Berlin yakınlarında veya Havelland’da Tatar esirler için köy kurulması da planlanıyordu. (Bihl W, 1975: 97).

Bu kamplarda gelecekte yurtdışında, özellikle de Doğu ülkelerinde Almanlar hakkında yüksek izlenim yaratmak için kadro yetiştirmek dikkate alınmıştı. Propaganda diğer amacı Müslüman Türkiye’de, Hintlileri Hint lejyon, Gürcüleri Kafkasya’da isyana kaldırmaktı. Esirler için dini vaazlar, dersler, tedavi propagandanın yöntemlerindendi. Esir kampı altyapıya sahipti, burada dini okuma yazma öğrenme olanakları vardı, çeşitli dernekler, meslek kursları organize edliyordu, kütüphane faaliyet gösteriyordu. Her iki kampdaki hayat “Karada savaş yasaları ve gelenekleri hakkında” 1907 yılı Lahey Sözleşmesi’nin kuralları ile, ayrıca savaşın ilk aylarında Savunma Bakanlığın verdiği kararlarla düzenleniyordu (Höpp G, 1997: 45).

“Hilal kampında”ki cami ve Vaynberg’deki ibadet salonu kamplardaki dini ve sosyal yaşamın temelini oluşturuyordu. (Bihl W, 1975: 86).

Höppe göre, genel olarak, Hilal kampında bulunanların büyük bölümünü Kuzey Afrikalılar ve Hintliler oluşturmaktaydı, Tatar ve Kafkasyalıların sadece yarısı Vaynberg’de tutuluyordu. Diğer yarısı ise Czersk, Görnitz, Hammerstein, Kassel, Lamsdorf, Neuhammer, Neustrelitz, Sagan, Stargard, Tuchel ve Wittenberg kamplarında tutuluyorlardı. (Höpp G., 1997: 45).

1915 yılında “Hilal kampı” nda Almanlarının Doğu politikasının bir parçası olarak “Müslümanlar için uygun yerde cami yapılıyor. Tüm malzemeleri Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay üstleniyor. Bu amaçla hazırlanmış proje harcamalar statikle birlikte Genelkurmay yardımcısına gönderilir. “(Höpp G, 1997: 114) İnşaat çalışmaları 3 hafta devam etmiştir. Caminin görkemli açılışı 13 Temmuz 1915 yılına tesadüf etmiştir. “Hilal kampı “nda yapılmış camide haftanın değişik günlerinde Vaynberg’den olan Müslümanlar da kullanıyorlardı. Cami sadece Almanların dünya savaşı propagandasını değil, esirlere dini açıdan etki etmeyi öngörüyordu. Açılış öğle namazından bir saat öncesine belirlenir.

Açılışa hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar davet edilmişlerdi. Bayramda yer almış Müslüman ve Alman katılımcılarının listesinde Nfo’nun Doğu’dan olan çalışanları Halil Halid, Safarov, Efendijev, Kazakov, Mansur Rifat, Vali, Hasan Taqizade, İzzatallah Hedayat ve Nfo Alman çalışanları Mittwoch, Hartmann, Kampffmeyer, Schroeder, Wilhelm Padel, Mueller, von Glasenapp, Neuenhofer (Höpp G, 1997: 118) ve diğerleri katıldı. Hem de bu, ona göre düzenlenmiştir ki, Müslümanlar kendi di kardeşlerine kampta yapılan bayramı anlayabilinler. (Höpp G, 1997: 118)

Berlin’de yaşayan Müslümanlar tarafından savaştan sonra da ziyaret edilen “Hilal kamp”ındaki bu cami sonraları yıpranma sonucunda 1930 yılında tamamen çöktü.

Yukarıda belirtildiği gibi, Max von Oppenheimer’in memorandumunda “Hilal” ve “Vaynberg” kamplarında askeri esirleri propaganda amacıyla etkilemek için gazete yayınlanması düşüncesi vardı. 1915 yılının mart ayında ilk sayıları yayınlanan “El-cihad” adlı gazetenin Müslüman esirleri için Arap, Türk-Tatar ve Rusça, Hint esirleri için urduca, hindi dillerinde, Gürcistan’dan olan esirler için Gürcü dilinde haftada bir defa yayınlanması öngörülüyordu. (Höpp G, 1997: 102)

1915 yılının EKiminden 1916 yılının Nisan ayına kadar 6 dilde çıkan “El cihad” gazetesinin 8200 numarası çıkmıştı. (Höpp G, 1997: 102)

Bu gazetelerde her şeyden önce propagandanın bir kısmı gibi Almanya’nın Doğu halklarına özgürlük ve bağımsızlık sağlayacağı vurgulanmıştır: “Tatar savaş esirleri tarafından yayınlanan “El-Cihad” gazetesi yazıyordu ki, Fransa, İngiltere ve Rusya tüm dünya üzerinde kendi egemenliklerini genişletmeye can attıkları ve yanlış vaatlerde buldukları zaman sadece Almanya Rusya’nın Doğu halklarına “özgürlük ve bağımsızlık” getirebilir”. (Giljazov I, 2000: 145)

Ama savaşın gidişi sırasında değişiklik oldu. 1916 yılının sonunda her iki kampta propaganda durduruldu. 1916 yılının başlarından itibaren Müslümanın esirlerinin askeri amaçlarla kullanımı fikri geliştirilmedi. Bunun da temel nedeni odur ki, propaganda istenilen sonuçları vermedi. Değişik kökenli Müslümanları ortak bir görev çevresinde birleştirmek mümkün olmadı.

Berlin’in 80 km güneyinde bulunan, 140 nüfusu olan Çehrendorf köyünün arazisi Birinci Dünya Savaşı arifesinde askeri biriminin ortasına düşüyordu. 1911 yılında buradaki nüfus tahliye edildi. Ahaliye evlerini boşaltmak göre tazminat verildi. Sonralar bu yaylada Müslüman kamplarında ölen rehinelere defnedildiği Çehrendorf köy mezarlığı yerleştirildi.

Mezarlığın ortasında üç metre yüksekliğinde altı köşeli bronz anıt dikilmiştir. Bu anıt son yıllarda dikilmiş anıttır. Dönen frizin yukarı bölümünde dünyanın bütün dinlerinin sembollerini görmek mümkün. Burada son menzile kavuşan 900 kişinin ismi altı taraflı anıtın üzerine yazılmıştır. Onların çoğu Birinci Dünya savaşında Zossen ve Vünsdorfda kontrol altında tutulan Müslümanlardır.

Bu mezarlıkta bir Tatar Müslümanın anıtı daha çok dikkat çekmektedir. Üzerine Alman ve Türk Tatar yazısı var: «Dünya savaşında II. Wilhelm iktidarı döneminde esir düşmüş Müslüman Kazan tatar mezarı». Kabir mimar Otto Štiel tarafından hazırlanmıştır. O, Vünsdorf özel kampının reisi olmuş ve savaş döneminde Vünsdorf daki günlük hayatı inceliklerine kadar belgelemiştir.

Burada ölen Tatarların Obeliski’nin yakınlarında bütüncül yapı bir Arap taşı var. Kırmızı kum taşından hazırlanmış tepelik alan 1916 yılında

Fransa'nın cepheye gönderdiği Kuzey Afrika'dan olan helak olmuş Müslümanlar için dikilmiştir. Hatıra taşı Mekke yön ve islamın talep ettiği gibi eğilimlidir. Üzerine Arap alfabesi ile Kur'an'ın 55. suresinden yazılar var: «Allah'tan başka Allah yoktur, Muhammed onun resulüdür. Biz yaratıcı'nın bize gösterdiği yolda ilerliyoruz. Bundan sonra Kur'an'ın 55. suresi var».

Kaynakca

Bihl, W. *Die Kaukasus – Politik der Mittelmächte, Teil I- Ihre Basis in der Orientpolitik und ihre Aktionen 1914-1917*, Wien, 1975

Giljazov Iskandar. „Die Muslime Russlands in Deutschland während der Weltkriege als Subjekte und Objekte der Großmachtpolitik“, in : *Fremdeinsätze. Afrikanen und Asiaten in europäischen Kriegen_ 1914-1945*. Hrgb. Gerhard Höpp, Briitte Reinwald- Verlag Das Arabische Buch,2000, 279 S. hier S.145

Höpp, Gerhard: *Muslimen in der Markt*, Belin : das Arabische Buch, 1997

Wolfgang G. Schwanitz. „Paschas, Politiker und Paradigmen:Deutsche Politik im Nahen und Mittleren Orient 1871-1945“

<http://www.trafoberlin.de/pdfdateien/Paschas%20Politiker%20Paradigmen%20.pdf>

Özet

Birinci Dünya Savaşı zamanı Almanya'nın Doğu siyasetinin bir bölümünü Müslüman esirlerin Almanların tarafına geçmesi ve onlar için düşmanlara karşı birlikte mücadele yapmaları oluşturmaktaydı.

Müslümanlar uğruna “kutsal savaş” ve “milli bağımsızlık” düşünceleri özellikle tebliğ ediliyordu. Bu amaçla Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa süre sonra Almanya Dış İşler İdaresi 1914 yılının sonuna kadar Berlin yakınında iki özel kamp inşa edilmesi için emir verdi. Sonradan bu kamplarda yaklaşık 19000'dek esir tutuluyordu. Bu esirleri Batı devletlerinin sömürgelerinden - genellikle Afrika ve Hindistan'dan olan Müslümanlar ve Rusya'dan getirilen Tatarlar ve Gürcüler oluşturmaktaydı. Büyük Britanya ve Fransa ordularında bulunan sömürge askerleri savaşın başlarında ön cepheye gönderiliyordu.

Birinci Dünya Savaşı zamanı Almanya'da Müslüman askeri esirler için Tsossen ve Vünsdorf yaşayış bölgesinde inşa ettirilmiş “Üzümlük” ve “Aypara” adlı iki kampta savaştan sonra askeri esirler üzerinde “yurtdışında Alman etkisinin genişlenmesi, Alman devletinin ticari siyasetinden kar edinmek amacıyla Almanlarla dostluk münasebeti kurmak“, kampta konuşulan dillerin hepsinde gazete çıkarılması, onlar için askeri kampların dahilinde cami inşa edilmesi, askeri esirler için yapılan mezarlık, tebliğatin bir kısmını oluşturmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Doğu siyaseti, Vünsdorf, “Aypara” mezarlık, Cami

Bellary Esir Kampında Bir Türk Subayı Mehmet Kadri (Akova) Efendi

Lokman ERDEMİR*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde verdiği toplam esir sayısı 202.152 kişi olarak verilmektedir.¹ Muharebeler sırasında alınan toplam 21.506 esirden 15.702 İngiliz, 4.935 Rus, 700 İtalyan ve 169 Fransız'dır.²

Osmanlı Devleti'nden Birinci Dünya Harbi sırasında en fazla esiri İngiltere almıştır. İngilizler Çanakkale, Filistin ve Irak cephelerinde esir aldığı toplam 134,447³ kişiyi öncelikli olarak Mısır'daki Seydi-Şişir, Re'süt-tin, Kahire Kalesi, Heliopolis, Abbasiye Hastanesi, Meadi, Bilbeis ve Kahire Kızılay Hastanesi gibi kamplara nakleder. Mısır'ın yanında Akdeniz'deki Kıbrıs ve Malta adalarına da esir nakli olur.⁴

Savaşın ilerleyen sürecinde Irak Cephesi'ndeki muharebelerin şiddetlenmesi ve alınan esir sayısının artması Mısır'daki kampların yeterli gelmemesine neden olur. Mısır'ın cepheye yakınlığı İngilizler açısından bazı olumsuz durumları da ortaya çıkarır. Bu nedenle Irak Cephesi'nden alınan esirlerin bir kısmı Basra'dan Hindistan ve Burma'daki Sumerpub, Ahmednegar, Belgaum, Bellary, Kalküta İstasyon, Kataphar Thayetmyo, Whwebo Nekehat, Meiktila, Rangoon gibi kamplara gönderilir.

Bu çalışmamız ile Birinci Dünya Harbi sırasında cephelerde verilen binlerce esirden birisi olan Mehmet Kadri Efendi'nin Bellary esir kampında geçirdiği esaret hayatı hakkında kendisine ait fotoğraflar ve birkaç belge⁵ üzerinden bazı bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'nden temin ettiğimiz Mehmet Kadri Efendi'nin askeri safahat belgeleri (Ek 8) de çalışmamızın kaynaklarındandır. Bununla birlikte bu kampta kalan Hüseyin Fehmi Genişol'un hatıraları Kadri Bey'in fotoğraf ve belgelerini destekler niteliktedir.

*Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, lokmanerdemir@hotmail.com

¹ Taşkıran Cemalettin, *Ana Ben ölmedim. Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 51.

² Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Kampları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2006, s. 40-41. Mustafa Arkan, "Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XI, Yıl 1991, s. 35.

³ Taşkıran, s. 47-54.

⁴ Taşkıran, s. 116; *Turkish Prisoners in Egypt: A Report By The Delegates of The International Committee of The Red Cross*, Londra, 1917, <http://www.gutenberg.org/files/10589/10589-h/10589-h.htm>.

⁵ Bu fotoğraf ve belgeler Derin Tarih Dergisi Arşivi'ne aittir. Mezkûr derginin I. Dünya Harbi ile ilgili çıkardığı özel sayıda Mehmet Kadri Efendi, "Cephe Cephe Osmanlı Esirleri" başlıklı yazımızda bir alt konu başlığı olarak ele alınmıştır. Lokman Erdemir, "Cephe Cephe Osmanlı Esirleri", *Derin Tarih* Özel Sayı 1, Ekim 2014, ss. 136-141.

Bellary Esir Kampında Mehmet Kadri Efendi

1310 (1895) Girit tevellütlü Ahmet Nuri oğlu Mehmet Kadri Efendi 1914 yılında Kuleli Askeri İdadisi'nde tahsili devam ederken zabıt vekili olarak silahaltına alınır. 5 Ağustos 1330'da (18 Ağustos 1914) 7. Tümen, 44. Alay, 2. Tabur, 6. Bölüğüne atanır.

Mehmet Kadri (Akova) safahat belgesinde Irak Cephesi'nde Diyalı muharebelerinde 1 Mart 1333'te (1917) İngilizler tarafından esir alınır, buradan Bellary esir kampına nakledilir.

Safahat belgesinde 1 Mart 1917'de Irak Cephesi Diyalı Muharebeleri'nde İngilizlere esir düştüğü belirtilir. Diyalı mevzileri Bağdat'ı savunmak üzere Dicle'ye katılan Diyalı Nehri etrafında hazırlanmış hatlardan 4'üncüsüdür. 10 Mart 1917 tarihli gerçekleşen muharebelerden sonra Türk birlikleri geri çekilerek Bağdat'ı boşaltmak zorunda kalır. 11 Mart'ta ise Bağdat'ın kontrolü İngilizlere geçer.⁶ Kadri Efendi işte bu muharebelerden on gün önce burada esir düşer.

Mehmet Kadri Edendi buradan Bellary esir kampına intikal ettirilir. Bellary esir kampı 1916 sonlarında kurulup 1920 yılı başlarına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Yarbay Hasan Yetimi'nin raporunda bu kampın 26 Kasım 1916'da Irak Bölgesi'nden getirilen 65 Türk subayı ile açıldığı belirtilir. Rapor kamptaki esir sayısının 5 bine ulaştığından da bahseder.⁷

Bu esir kampında kalan Hüseyin Fehmi Güneş'in verdiği bilgiler ve hatıra defterine çizdiği kroki esaret kampını göstermektedir (Ek 7). Hüseyin Fehmi Bey ise bu kampta 6-7 bin esirin kaldığını belirtir. Esaret kampı her biri 500 kişilik 30 pavyondan oluşur. Bu pavyonlar duvarları kesme taştan yapılmış, etrafında ise çamaşırhaneler ve hamamların bulunduğu yerlerdir.⁸ Esir er ve subaylar bu kamplarda farklı yerlerde tutulur.

Kadri Efendi esareti sırasında birçok fotoğraf çektirmiştir. İstisnasız her birinin ardına fotoğraftaki kişilerin isimlerini birliklerini ve rütbelerini de yazar. Kadri Efendi'nin esareten nasıl geldiği ve diğer hayatı hakkında bir malumatımız yoktur ama çekilen fotoğraflarda iyi bir esaret hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır. Fotoğraflardaki kıyafetler kendilerine nasıl imkânlar sunulduğunu da göstermektedir. Pek tabii ki Mehmet Kadri Bey'in bir subay olduğu göz ardı edilmemelidir. Zira esir subaylara rütbelerine göre 1907 Lahay Sözleşmesi'nin 17. maddesi gereği maaş da ödenmiştir.⁹

.....
⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, Cilt 3, Kısım 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 295, 315.

⁷ Rapor için bak. Taşkiran, s. 72-92.

⁸ Hüseyin Fehmi Gençşol, *Çanakkale'den Bağdat'a Esarettin Kurtuluş Savaşı'na Cephe Sekiz Yıl Sekiz Ay*, Haz. Mustafa Yeni, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 77.

⁹ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibiryaya Hilâl-i Ahmer Hizmeti'nde Akçuraoğlu Yusuf*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 75; Cemil Kutlu, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Erzurum 1997, (Doktora Tezi), s. 97-98.

Esareten kurtulup İstanbul'a ulaştığı tarih 19 Haziran 1336'dır (1920). Askeri safahat belgesinden 26 Şubat 1337'de (1921) Milli Mücadele'ye katıldığını görmekteyiz. Hangi yolla Anadolu'ya geçtiği bilinmez ama safahat belgesinde Giresun Nizamiye Alayı 1. Tabur 3. Bölük komutanlığına tayin edildiği belirtilir. Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı kendisine 9 Ağustos 1927 yılında İstiklal Madalyası verilir. 14. Tümen ve 16. Tümen'de de çeşitli görevlerde bulunan Kadri Efendi'nin askerlik hayatı 29 Temmuz 1933'e kadar devam eder (Ek 8).

Kadri Efendi'nin belgeleri içinde kendisinin maaşının annesine verilişi bulunmaktadır. Esaret sırasında veya görevde oldukları sırada subayın geride kalan bakmakla yükümlü olduğu yakınlarına verilen maaşlara sipariş maaş ismi verilmektedir. Bu çerçevede kendisi Bellary'de esir iken maaşı annesi Pakize Hanım'a verilir (Ek 1, 2, 3).

Bu fotoğraflardan toplu çekilen ardına 2 Ağustos 1917 tarihi düşülen birinde Kadri Efendi "*Hatrat-ı esaret olmak ve uhuvvetin birer timsal-i mücessemi olan muhterem simaların ebedi yâd edilmek için yekdiğerimize bırakmış olduğumuz samimiyet hatırası.*" ifadelerini yazar. (Ek 5) Başka bir fotoğrafta ise "*...Sabah çayda bir kıta grup halindeki fotoğrafımız.*" ifadelerini vardır (Ek 4). Özellikle çekilen fotoğraftaki fincan ve tabak takımı dikkat çekicidir. Fotoğrafların çoğunun ardında Hindistan hatıratı şeklinde ibareler de vardır.

Kamp esareti sırasında vefat edenler buraya defnedilir. 42 bölgede 600 mezar olan bu şehitlikte sadece Abdüsselam Paşa'nın ismi ile iki kabirde de isim vardır. Diğerlerinde ise isim yazmamaktadır.¹⁰

Kadri Efendi'nin fotoğraflarından Milli Mücadele sonrası Üsküdarlı Nefise Hanımla evlendiği anlaşılmaktadır. Zaten annesine sipariş maaşının tahsis edildiği belgede Üsküdar adres olarak belirtilir. Kadri Efendi cepheye intikal etmeden önce de Üsküdar'da yaşamaktadır.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Harbi'ne katılmış bir subayın fotoğrafları ile esaret hayatı hakkında kesin bilgilere ulaşılamaz. Bununla birlikte gerek araştırmacılara bir kaynak teşkil etmesi gerekse binlerce esirden birinin esaret hayatından bahisle araştırmacılara fikir vermesi bakımından bu fotoğraflar ve belgeler önemli olsa gerektir. Ayrıca Mehmet Kadri Efendi'nin annesinin aldığı maaş ise Osmanlı Devleti'nin imkânsızlıklar içinde de olsa da askerlerin cephe gerisindeki yakınlarını mağdur etmemeye çalıştığının bir göstergesidir.

¹⁰ Cengiz Dönmez, "I. Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri" Akademik Bakış Cilt 7 Sayı 14 Yaz 2014, s.146. Hindistan'daki Şehitlikler, <http://yenidelhi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=164388>

Kaynakça

Akkor, Mahmut, *I. Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Kampları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2006.

Akgün, Seçil Karal, Uluğtekin, Murat, *Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibiryaya Hilal-i Ahmer Hizmeti'nde Akçuraoğlu Yusuf*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

Arikan, Mustafa, "Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XI, Yıl 1991.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Cilt 3, Kısım 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Dönmez, Cengiz, "I. Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri" *Akademik Bakış*, Cilt 7 Sayı 14 Yaz 2014.

Erdemir, Lokman, "Cephe Cephe Osmanlı Esirleri", *Derin Tarih*, Özel Sayı 1, Ekim 2014, ss. 136-141.

Genişol, Hüseyin Fehmi, *Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na Cephe Sekiz Yıl Sekiz Ay*, Haz. Mustafa Yeni, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Kutlu, Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 1997.

Taşkıran, Cemalettin, *Ana Ben Ölmedim. Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Turkish Prisoners in Egypt: A Report By The Delegates of The International Committee of The Red Cross, Londra, 1917, <http://www.gutenberg.org/files/10589/10589-h/10589-h.htm>.

Hindistan'daki Şehitlikler, <http://yenidelhi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=164388>

Özet

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın tüm cephelerinde verdiği esirlerin toplamı 202.152 kişidir. İngilizlerle Birinci Dünya Harbi sırasında Kanal, Çanakkale, Filistin ve Irak'ta mücadele etmiş, muharebelerde toplam 134,447 kişi esir vermiştir. Esirler Mısır, Kıbrıs, Malta ve Hindistan gibi yerlerde oluşturulan Seyd-i Beşir, Re'sü't-tin, Sumerpub, Ahmednegar, Belgaum, Bellary gibi kamplarına nakledilmiştir. Bu çalışmamızla Bellary Kampında kalan Mülazımısani Kadri Efendi'yi mevcut fotoğrafları ve birkaç evrakı çerçevesinde anlatacağız.

Ekler:

Ek 1: Mehmet Kadri Bey'in annesi Pakize Hanım'a verilen sipariş maaşı vesikası (1. Belge).

Ek 2: Mehmet Kadri Bey'in annesi Pakize Hanım'a verilen sipariş maaşı vesikası (2. Belge).

Ek 3: Mehmet Kadri Bey'in annesi Pakize Hanım'a verilen sipariş maaşı vesikası (3. Belge).

Ek 4: Esir sırasında kaldıkları bina önünde çekilen (okla işaretli) fotoğraf.

Ek 5: Esir kampında çekilen (okla işaretli) fotoğrafın ön ve arka yüzü...

ASKERİ SAFAHAT BELGESİ

Sicil No : 331-344
Adı Soyadı : Mehmet Kadri AKOVA
Baba Adı : Ahmet Nuri
Memleketi : Girit
Doğum Tarihi : 1310
Sınıf-Rütbe : Piyade, Yüzbaşı
Duhulü : 01 Kanun-ı Sani 1330, Kuleli Askeri Lisesinden Kitaya
Nasbi : 30 Ağustos 1927
Son Görev Yeri : 16'nci Hassa Hudut Taburu 1'inci Bölük Komutanlığı

Askerlik Hizmeti

- 11 Mart 1330'da Kuleli Askeri İdadisi'nde tahsil görürken seferberliğin ilanıyla beraber 3'üncü Fırka 7'nci Alay 2'nci Tabur 7'nci Bölük emrine zabıt vekili olarak verilmiştir.
- 05 Ağustos 1330'da 7'nci Fırka 44'üncü Alay 2'nci Tabur 6'nci Bölüğe tayin edilmiştir.
- 01 Mayıs 1331'de mülazım-ı saniliğe terfi etmiştir.
- 01 Mart 1333'de Irak Cephesinde Diyalı Muharebelerinde İngilizlere esir düşerek Belari Esir Kampına götürülmüştür.
- 19 Haziran 1336'da esareten kurtularak Dersaadet'e avdet etmiştir.
- 26 Şubat 1337'de Milli Mücadeleye katılmak için Anadolu'ya geçmiş ve Giresun Nizamiye Alayı 1'inci Tabur 3'üncü Bölük Kumandanlığına tayin edilmiştir.
- 11 Nisan 1337'de 15'inci Fırka emrinde Samsun, Bafra, Çarşamba, Kavak, Havza, Merzifon havalsindeki eşkiya takibinde görev almıştır.
- 15 Teşrin-i Evvel 1337'da mülazım-ı evvelliğe terfi etmiştir.
- 15 Temmuz 1338'de 1'inci Depo Alayına tayin edilmiş ayrıca 14'üncü Fırka 30'uncu Alay 3'üncü Tabur 10'uncu Bölük ve 16'nci Fırka 43'üncü Alay 1'inci Tabur 2'inci Bölükte de görev yapmıştır.
- 15 Eylül 1340'da ikmal-i tahsil için mektebe gönderilmiştir.
- 1341'de 6'nci Hudut Taburu 3'üncü Bölük emrine atanmıştır.
- 03 Temmuz 1926'da Çölemerik Hudut Taburu 4'üncü Bölük Takım Zabitiğine tayin edilmiştir.
- 22 Temmuz 1927'de 222'nci Hudut Alayı mülhakkığına nakledilmiştir.
- 30 Ağustos 1927'de yüzbaşıliğe terfi etmiştir.
- 30 Ağustos 1927'de 7'nci Kolordu 2'nci Fırka 6'nci Alay 2'nci Tabur 6'nci Bölük Komutanlığına atanmıştır.
- 20 Teşrin-i Sani 1928'de Payas Müstakil Hudut Bölüğü Komutanlığına tayin edilmiştir.
- 06 Haziran 1930'da 16'nci Hassa Hudut Taburu 1'inci Bölük Komutanlığına atanmıştır.

Aldığı Madalya:

09 Ağustos 1927 tarihli S5766 numaralı İstiklal Madalyası sahibidir.

Bu belge Piyade, Yüzbaşı Mehmet Kadri AKOVA'ya ait MSB Arşiv Müdürlüğünde bulunan "Subay Şahsi ve Emeklilik İşlem Dosyası" kayıtlarına göre düzenlenmiştir.

Atif ŞAHİN
Belge Araştırma Uzmanı

Sadık Emre KARAKUŞ
Belge Araştırma Uzmanı

O N A Y

Ek 8: Mehmet Kadri Bey'in askeri safahat belgesinin arkalı önlü sureti.

SAVAŞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ

Savaş, sadece askerlerin bir kavgası değildir. Savaş, devletlerin bir oyunudur aynı zamanda. Geçmişin tarihçileri, bu oyunları yazma konusunda hep marifetliydi. Orduların cesaretini, askerlerin kahramanlığını o kadar süslü cümlelerle ve uzun uzadıya yazdılar ki ölümün acısını anlatacak yer kalmadı kitaplarının sayfalarında. Efsaneler çoğu zaman barışı değil, kazanılan savaşları övdü. Ölenlerin ağıtları, yiğitlik hikâyelerinin gölgesinde kaldı. Nihayet barış, savaşın bir sonucu gibi anlatıldı hep. Sanki savaşmadan barış olamazmış gibi. Ancak bunun mümkün olabileceğini bugünlerde daha iyi görebiliyoruz. Bu inancımız, savaşın acı yüzünü yakından tanıdıkça daha da artacaktır. İşte bunun için savaşı daha çok konuşmalı, yazmalı ve tartışmalıyız.